

ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫНЫҢ
85 ЖЫЛДЫҒЫ ЖӘНЕ ШЕРХАН МҰРТАЗА
АТЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
ТАРАЗ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ 15
ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН

«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯ – АЙМАҚТЫ ДАМУДЫҢ ДРАЙВЕРЛЕРІ» АТТЫ

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ТӘЖІРИБЕЛІК КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ ЕҢБЕКТЕР ЖИНАҒЫ

III ТОМ

ТІРКЕЛУ

ЕҢБЕКТЕР
ЖИНАҒЫ

12 СӘУІР 2024 ЖЫЛ

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ
МИНИСТРЛІГІ
ШЕРХАН МҰРТАЗА АТЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТАРАЗ ИННОВАЦИЯЛЫҚ
ИНСТИТУТЫ**

**«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯ – АЙМАҚТЫ ДАМУДЫҢ ДРАЙВЕРЛЕРІ»
АТТЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ- ТӘЖІРИБЕЛІК КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
ЕҢБЕКТЕР ЖИНАҒЫ
12 сәуір, 2024 ж.**

**СБОРНИК ТРУДОВ
МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
«НАУКА И ИННОВАЦИЯ – ДРАЙВЕРЫ РАЗВИТИЯ РЕГИОНА»
12 апреля, 2024г.**

**COLLECTION OF WORKS OF INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL
CONFERENCE
« SCIENCE AND INNOVATION- DRIVERS OF REGIONAL DEVELOPMENT»
April 12, 2024**

Тараз, 2024

ӘОЖ (УДК) 371:159.9
КБЖ (ББК) 74.20:88.8
ЖЗЗ

Редакция алқасы/Редакционная коллегия

Муслимов Н.Ж., Сулейменов Ж.Т., Абдуалы А.Б., Баяндин М.А., Тажибаев С.Д., Кадырова А.С., Буюклиев Н., Құлабекова Г.Қ., Құрманбекова А.С., Ботабаева Ә.Е., Асқарбекқызы Н., Нургабылов М.Н., Куатбеков Ж.А., Тамабаева Қ.Ө., Несипбаева И.С., Онгарбаева М.Б., Маликтаева П.М., Айтекова К.У., Мырзабеков Д.Е., Шырақбаев А.Б., Газаев А.И., Саткей Т.Б., Исаков Ғ.Ж., Есперов Е.И., Джекенов П.С., Сихаев А.А., Беркенова Р.А., Елубаева Р.С., Нұрманалиева Ұ.Т., Арыстанғалиева В.А., Молдахметов М.М., Байлыбеков Ғ.Р.

«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯ – АЙМАҚТЫ ДАМУДЫҢ ЖЗЗ ДРАЙВЕРЛЕРІ» атты Халықаралық ғылыми- тәжірибелік конференция жинағы. Қазақстан, Тараз, 12 сәуір, 2024 ж. – 310 бет.

«НАУКА И ИННОВАЦИЯ – ДРАЙВЕРЫ РАЗВИТИЯ РЕГИОНА», сборник трудов Международной научно-практической конференции – Казахстан, Тараз, 12 апреля, 2024 г. – 310 стр.

ISBN 978-601-7419-21-13

Жинаққа алыс және жақын шетелдерден, Қазақстан Республикасының жоғары, орта және кәсіптік оқу орындарынан келген ғалымдардың келесі бағыттар бойынша мақалалары енеді: заң ғылымының инновациялық дамуы: жаңа тәсілдер және өзекті зерттеулер, жаратылыстану, техникалық және гуманитарлық ғылымдар инновациясы, ғылым мен білім беру жүйесіндегі педагогикалық технологиялар инновациясы, экономика мен бизнестегі ғылым инновациясы

Материалдар жинағы ғалымдарға, мамандарға, оқытушыларға, магистранттар мен студенттерге арналған.

Жинақ материалдарының электрондық нұсқасы сайтта орналастырылған <https://htii.edu.kz/>

Конференцияға қатысушылардың ғылыми мақалаларының жинағы материалдар бойынша дайындалған, электронды түрде ұсынылған. Материалдардың мазмұны үшін жауапкершілік мақала авторлары.

В сборнике представлены материалы участников международной научно – практической конференции, посвященные проблемам и тенденциям повышения качества высшего образования.

Будут опубликованы доклады ученых дальнего и ближнего зарубежья, высших, средних и профессиональных учебных заведений по следующим направлениям: инновационное развитие юридической науки: новые подходы и актуальные исследования, инновация естественных, технических и гуманитарных наук, педагогические технологии инноваций в системе науки и образования, инновации науки в экономике и бизнесе

Сборник материалов предназначен для ученых, специалистов, преподавателей, магистрантов и студентов

Электронная версия материалов сборника размещается на сайте <https://htii.edu.kz/>

Сборник научных статей участников конференции подготовлен по материалам, представленным в электронном виде, ответственность за содержание материалов несут авторы статей, статьи представлены в авторской редакции.

ӘОЖ (УДК) 371:159.9
КБЖ (ББК) 74.20:88.8

ISBN 978-601-7419-21-13

3-СЕКЦИЯ
ҒЫЛЫМ МЕН БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
ТЕХНОЛОГИЯЛАР ИННОВАЦИЯСЫ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ ИННОВАЦИЙ В СИСТЕМЕ НАУКИ И
ОБРАЗОВАНИЯ

ӘОЖ 323.1

ДЕРЕКТЕРДІ ӨНДЕУДЕ DATA MINING ӘДІСІМЕН ОҚЫТУДЫҢ
КОМПЬЮТЕРЛІК ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Абдувалова А.Д.т.ғ.к., доцент, Абдувалова Н.Д., Сейдіқапар Д., «Ақпараттық жүйелер және технологиялар» мамандығының 2 курс студенті, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

Аннотация: Студенттерді оқыту процесінде деректерді талдау мәселелерін шешу үшін Deductor аналитикалық платформасын қолдану қарастырылуда. Деректерді сәтті талдау үшін OLAP және Data Mining әдістерін қолдану қажет екендігі көрсетілген. Сәулет және Deductor жүйесінің алгоритмдері қарастырылған. Жіктеу мәселесін шешу мысалында аналитикалық платформаны қолдану көрсетілген.

Кілт сөздер: Deductor Studio, OLAP технологиясы, шешім қабылдау, мәліметтер қоймалары, деректерді аналитикалық өңдеу

Аннотация: Рассматривается применение аналитической платформы Deductor для решения задач анализа данных в процессе обучения студентов. Показано, что для успешного анализа данных необходимо использовать методы OLAP и Data Mining. Рассмотрена архитектура и алгоритмы системы Deductor. На примере решения задачи классификации показано применение аналитической платформы.

Ключевые слова: Deductor Studio, технология OLAP, принятие решений, хранилища данных, аналитическая обработка данных.

Abstract: In the process of teaching students, the use of the Deductor analytical platform is being considered to solve data analysis problems. It has been shown that for successful data analysis, it is necessary to use the OLAP and Data Mining methods. The architecture and algorithms of the Deductor system are considered. The use of an analytical platform is shown on the example of solving the classification problem.

Keywords: Deductor Studio, OLAP technology, decision making, data warehouses, analytical data processing.

Қазіргі уақытта көптеген кәсіпорындар өздерінің күнделікті қызметінде деректер тұжырымдамаларына негізделген ақпаратты жинауды, сақтауды және өңдеуді кеңінен қолданады [1]. Осы типтегі жүйелер транзакцияны жедел өңдеу жүйелері немесе OLTP жүйелері (Online Transaction Processing) деп аталады.

Көбінесе тек берілген ғана емес, бұрын жинақталған деректерге де қол жеткізу қажеттілігі туындайды. Осы мақсатта деректерді қоймалау тұжырымдамасы (data warehouse) жасалды. Деректер базасының реляциялық моделінің негізін қалаушы Код - дәстүрлі мәліметтер базасының кемшіліктерін, объектінің тепе-теңдігін, өлшемдердің көптігі тұрғысынан деректерді қарастыру және талдауды қарастырды. Өлшемдердің әртүрлілігі деректерді көп өлшемді модель ретінде ұсынуды қамтиды. Деректерді жедел аналитикалық өңдеу жүйесі (Olap жүйе) көпөлшемді деректер тұжырымдамасымен тығыз байланысты.

Талдаушы OLAP жүйесінің құралдарына сүйене отырып, гипотеза жасайды және оның тәжірибесі мен біліміне сүйене отырып, деректерді талдайды. Талдау үшін бұрын жинақталған мәліметтерден жаңа білім алуға болады екен. Осындай білімнің арқасында жинақталған жасырын деректерден Data Mining деп аталатын арнайы бағдарламалық

құралдар айналысады, бұл талдаушының алдында тұрған көптеген мәселелерді шешуге мүмкіндік береді. Мұндай міндеттерге мыналар жатады: жіктеу, кластерлеу, регрессия, ассоциативті ережелерді іздеу және болжау [2]. Қазіргі уақытта Data Mining мәселелерін шешуге мүмкіндік беретін көптеген құралдар бар. Бұл SPSS, Statistica, SAS сияқты жүйелер, сондай-ақ ДҚБЖ пайдаланатын құралдар: MS SQL Server, Oracle және т.б.

М.Х.Дуллати атындағы Тараз өңірлік университетінде «Ақпараттық жүйелер» кафедрасында "Ақпараттық жүйелер және технологиялар" бағыты бойынша студенттерді даярлау жүргізілуде. Оқу жоспарының бөлімінде "Интеллектуальды ақпараттық жүйелер" пәні енгізілген.

Пәнді оқытудың мақсаты-Data Mining құралдары негізінде ақпараттық технологиялар саласында шешім қабылдау үшін деректерді өндіру модельдері мен әдістерін қолдану. Оқу пәнінің бағдарламасына дәрістер, зертханалық сабақтар және студенттің өзіндік жұмыстары кіреді. Зертханалық жұмыстарды жүргізу кезінде бір модуль бойынша Deductor аналитикалық платформасы пайдаланылады [3]. Зертханалық практикумның мақсаты - Deductor аналитикалық платформасының (әзірлеуші-Basegroup Labs компаниясы) құрамы мен мақсатын, сондай-ақ мәтіндік форматтағы бастапқы деректерді дайындау жүйелерін зерттеу және практикалық игеру, деректерді енгізу және жалпы статистикалық мәндерді алу табылады.

Ақпаратты тиімді сақтау үшін жедел мәліметтер базасы (OLTP) және оған сәйкес бағдарламалық жасақтама құралдары - ДҚБЖ кеңінен қолданылады. Мәліметтер базасынан деректерді SQL-де сұранысты ұйымдастыру арқылы алуға болады. Алайда, OLTP жүйесіндегі ақпарат негізінде стратегиялық шешімдер қабылдау көптеген жағдайларда қиынға соғады. Белгілі бір ұйымда көптеген жылдар бойы жинақталған жедел ақпараттың үлкен көлемін сапалы және жан-жақты талдауға тырысу ерекше қиынға соқты. Сондықтан, қазір ретроспективті деректер тек оқу және одан әрі аналитикалық өңдеу үшін қол жетімді бөлек мәліметтер базасында сақталады, мысалы, OLAP технологиясы (OnLine Analytic Processing) қолданады.

Data Warehouse - бұл көптеген өлшемдер бойынша жинақталған деректерді қамтитын және басқару шешімдерін қабылдау үшін қажетті ақпаратқа ең жылдам қол жеткізуді қамтамасыз ететін оңтайлы ұйымдастырылған мәліметтер базасы. Аналитикалық сұраныстарды жеделдету үшін агрегаттар (немесе жалпы көрсеткіштер) нақты түрде сақталады. Деректер қоймасын толтыру әр түрлі сыртқы көздерден, оның ішінде статистикалық есептерден тұрады [4].

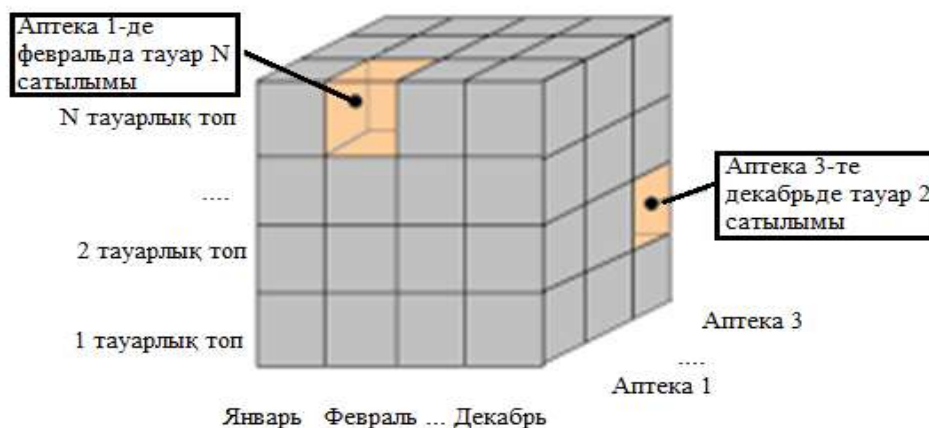
OLAP-тың негізгі тұжырымдамасында бірнеше түрлері бар: OLAP көптеген өлшемдері (көп өлшемді OLAP - MOLAP); реляциялық OLAP (Relational OLAP - ROLAP); гибриді OLAP (Hybrid OLAP - HOLAP) және т.б. Қазіргі уақытта реляциялық деректер қоймасы кеңінен қолданылады, олар клиенттік станциялардан MOLAP құралдары сияқты үлкен есептеу қуатын қажет етпейді.

ROLAP жүйелерін енгізу үшін ДҚБЖ-ға кіріктірілген аналитикалық құралдарды, мысалы, MS SQL Server Analysis Services немесе аналитикалық платформаларды, мысалы, BaseGroup Labs ресейлік әзірлеушісінің Deductor платформасын пайдалануға болады.

Deductor Studio академиялық бағдарламасында деректер қоймасын (ДҚ) құру негізгі кезеңдеріне мыналар жатады: сақтау құрылымын жобалау, ROLAP схемасын «снежинка» қалыптастыру, деректер қоймасына сыртқы мәліметтерді жүктеу және, қоймадан мәліметтерді бейнелеу.

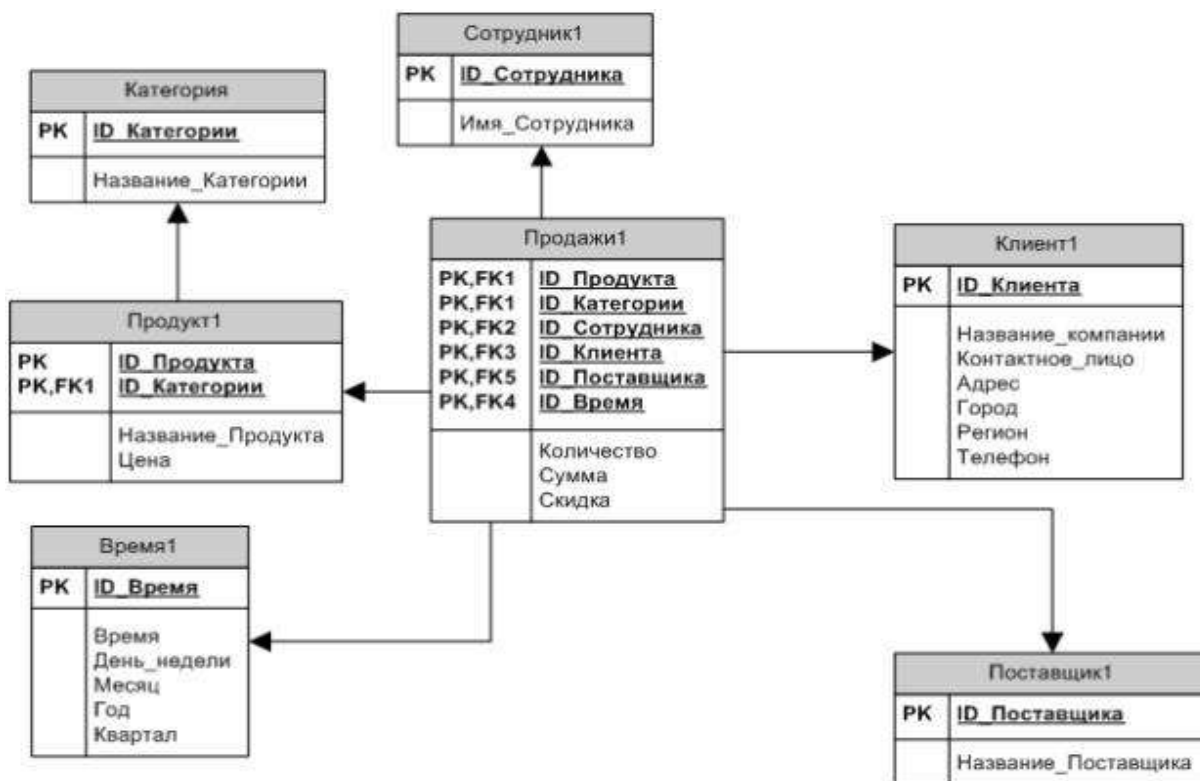
Жобалау кезеңінде көп өлшемді координаттар жүйесінің осьтеріне талданатын басқарудың немесе бизнес-процестің негізгі атрибуттары тағайындалады. Мысалы, «Дәріханалар желісі» ДҚ үшін бұл өнім, бөлім және сатылған күн [5]. Уақыт міндетті түрде өлшемдердің бірі ретінде қолданылады. Өлшеу осьтерінің қиылысында процесті - шараларды сандық сипаттайтын мәліметтер 1-ші суретте көрсетілгендей, бұл сатылымның жиынтығы және өнім бірліктерінің саны. Көп өлшемді куб түрінде ДҚ-ның тұжырымдамалық моделін ұсынылады.

Deductor Studio Academic-те реляциялық ДҚ құрудың ұқсас схемасы метадеректер редакторының көмегімен жүзеге асырылады.

Сурет 1. OLAP-текше «Дәріханалар желісіндегі дәрі-дәрмектердің кірісі және сатылуы»

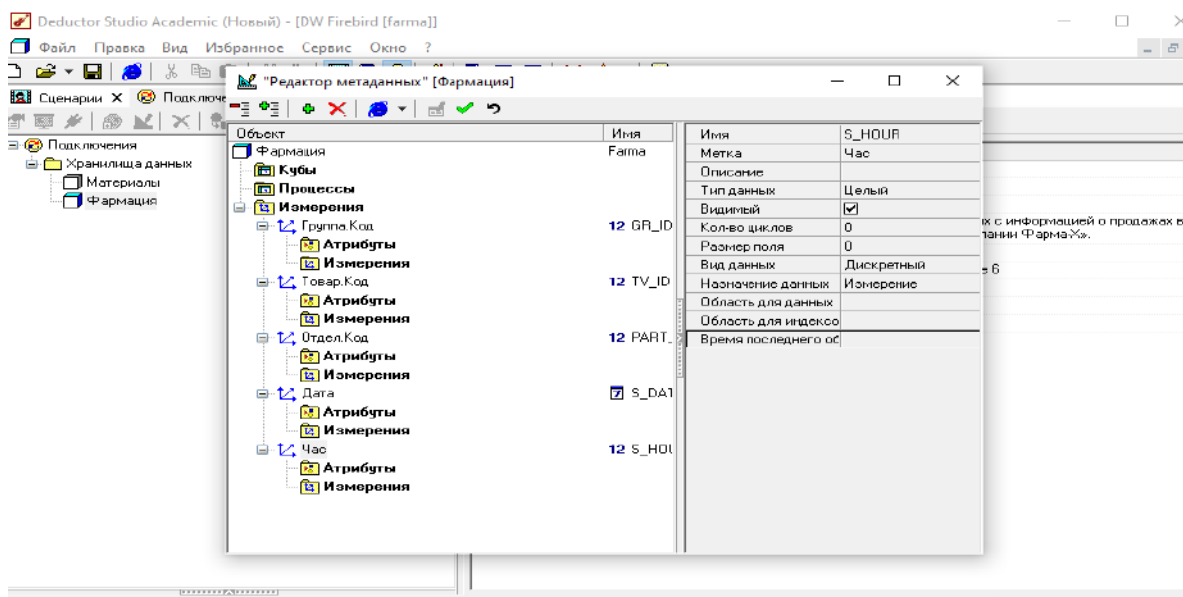
Логикалық деңгейде көпөлшемді модель иерархиямен тиімді жұмыс істеуді қамтамасыз ететін «snowflake» реляциялық схемасы 2-ші суретте қамтылған:

Сурет 2. ROLAP-схемасы «snowflake» (IDEF1X жазбасы)

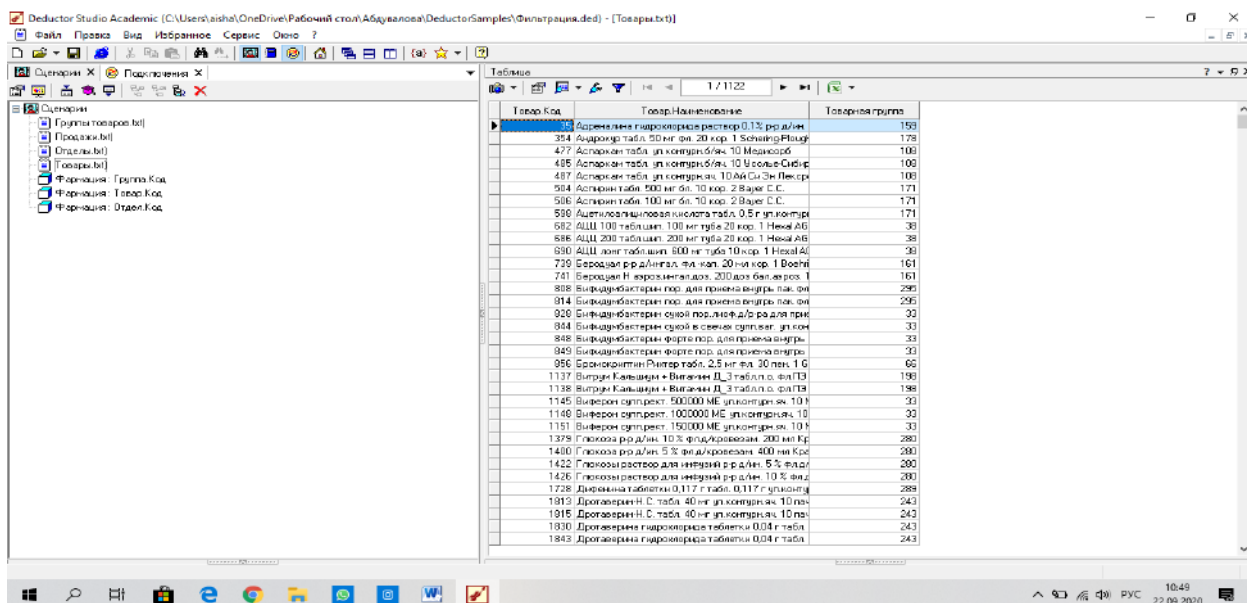
Сонымен бірге әрбір метадеректер түйіні үшін - өлшем немесе оның атрибуты - идентификатор, белгі және деректер түрі көрсетіледі. Мысалы, «Өнім» өлшемі үшін олар сәйкесінше TV_ID, Product_code және бүтін сан болады. Содан кейін сілтемелерді немесе өлшемдер иерархиясын және олардың орталық фактілер кестесімен байланысын 3-ші суретке сәйкес анықтаймыз. Келесі маңызды қадам - сыртқы деректерді ДҚ-на жүктеу. Deductor Academic платформасының білім беру нұсқасындағы құрылымдық мәліметтер көзі қарапайым txt файлдары бола алады.

Соңғы кезеңде көрнекі шеберді қолдана отырып, деректер парағынан мәліметтер аулаға арналған сценарий жасайды және OLAP есептерін шығарады. Олар 3 өлшемді кестелер, олардың жолдары мен бағандарының тақырыптары кірістірілген топтастырумен аналитикалық сипаттамалардан (мәліметтер кесінділерінен) тұрады, ал ұяшықтарда есептің жиынтық көрсеткіштері болады.

Сурет 3. «Фармацевтика» реляциялық ДҚ-нің семантикалық қабаты

Жүктеу сценарийі ағаш тәрізді формаға ие, оның түйіндері келесі әрекеттер тізбегі болып табылады: 1) деректерді сыртқы көздерден импорттау; 2) иерархияның ең жоғарғы деңгейінен бастап («Тауарлар_тобы» өлшемінен) бастап атрибуттары бар деректерге экспорттау; 3) деректерді «Сатылым» процесіне экспорттау. MyLoad.ded жобалық файлынан жүктеу сценарийінің фрагменті 4-ші суретте көрсетілген.

Сурет 4. «Фармацевтика» ДҚ сценарийлер панелі

Мақалада фармацевтика бойынша жіктеу үшін шешім ағаштарын қолданудың қарапайымдылығы мен ыңғайлылығы көрсетілді. Deductor аналитикалық платформасының шебері шешім ағашын құру процесін кең мүмкіндіктерін ұсынды.

Бөлімнің алгоритмі маңызды емес факторлар болып табылады, белгілі бір факторлардың нәтижеге әсер ету дәрежесін анықтады, ресми ережелердің көмегімен жіктеу әдісін сипаттады, сонымен қатар белгілі бір ереженің дұрыстығы мен қолдауы туралы ақпарат берді. Салынған ағашты бейнелеудің кең мүмкіндіктері де көрсетілді. Осылайша, жіктеу мәселесін шешу мысалында Deductor аналитикалық платформасын қолданудың жақсы мүмкіндіктері көрсетілген.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ризаев И.С., Рахал Я. Интеллектуальный анализ данных для поддержки принятия решений. – Казань: Изд-во МОиН РТ, 2011 – с. 172
2. Барсегян А. Технологии анализа данных: Data Mining, Visual Mining, Text Mining, OLAP: учеб. пособие для вузов. — СПб.: БХВ-Петербург, 2012. — 282 с.
3. Провалов В. Информационные технологии управления: учеб. пособие. — М.: Флинта, 2015. — 391 с.
4. Паклин Н. Б., Орешков В. И. Бизнес-аналитика: от данных к знаниям: Учеб. пособие. 2-е изд., испр. — СПб.: Питер, 2016. — 704 с.
5. Data Mining for Business Application / Edited by L. Cao, Philip S. Yu, C. Zhang, H.Zhang. — Springer Science; Business Media, 2008

ӘОЖ 373.1

МЕКТЕПШІЛІК БАҚЫЛАУДЫҢ МӘНІ МЕН МАЗМҰНЫ

Арысбаева А.С. Ы.Алтынсарин атындағы орта мектебі директорының оқу ісі жөніндегі орынбасары, Қазақстан республикасы, Жамбыл облысы, Шу қаласы

Аннотация. Мақалада мектеп жағдайында заманауи мектептің іс-әрекетінің сапасын қамтамасыз етудегі мектепшілік бақылаудың мәні, мазмұны, түрлері мен формаларының ерекшеліктері егжей-тегжейлі қарастырылған.

Кілт сөздер: бақылау, сапа, мектепшілік бақылау, мемлекеттік стандарт, басқару, талдау, білім беру процесі.

Аннотация. В статье подробно рассмотрены сущность, содержание, особенности видов и форм внутришкольного контроля в обеспечении качества деятельности современной школы в условиях школы.

Ключевые слова: контроль, качество, внутришкольный контроль, государственный стандарт, управление, анализ, образовательный процесс.

Annotation. The article considers in detail the essence, content, features of types and forms of intra-school control in ensuring the quality of modern school activities in school conditions.

Keywords: control, quality, in-school control, state standard, management, analysis, educational process.

Соңғы онжылдықта қоғамда қарқынды өзгерістер болып жатыр. Олар мектептерді де айналып өтпейді, жалпы білім беру процесінің барлық жақтарына, соның ішінде тәрбиеге тікелей немесе жанама әсер етіп жатыр.

Білім беру саласындағы мемлекеттік саясат қазіргі заманғы мектепті қоғамдық сұраныстарға сәйкес келетін білім берудің жаңа сапасын қамтамасыз ету мәселесін шешуге бағыттайды. Ставка адамның «өмір бойы білім алуына» бағытталған құзыреттіліктерін қалыптастыруға, яғни тұрақты өзін-өзі дамытуға бағытталған. Бұл идея мемлекеттік білім беру стандарттарында негіз болып табылады. Оны іске асырудың сәттілігі көптеген факторларға байланысты, ең алдымен - мектепті басқарудың қолданыстағы жүйелері білім беру сапасын басқаруды мақсатты және дәйекті түрде қамтамасыз ете ала ма?

Білім беру сапасын біз белгіленген критерийлер мен көрсеткіштерге сәйкес білім алушылардың құзыреттіліктерін дәйекті және іс жүзінде тиімді қалыптастыруды айқындайтын білім беру процесінің сипаттамаларының кешені ретінде қарастырамыз. МЖМБС қоғамдық дамудың қазіргі кезеңінің қажеттілігі мен жағдайларын көрсететін минималды және жеткілікті талаптар кешенін белгілейді, сондай-ақ біздің елде және шетелде түлектерді даярлау саласында жинақталған оң тәжірибені негізге алады. Белгіленген мемлекеттік стандарттар икемді шектеуші болып табылады, түлектерді даярлау көлемі, құрылымы, мазмұны және нысаны бойынша міндетті талаптардың нақты және дәлелденген дәрежесіне ие. Бүгінгі таңда стандарттар білім беру сапасын мемлекеттік реттеудің басты құралы болып табылады. Стандартта белгіленген талаптар бойынша білім беру сапасын бағалаудың, аттестаттаудың мектепшілік жүйесі түріндегі білім беру ұйымының қызметін бақылау жүзеге асырылады. Бұл талаптар білім беру ұйымының қызметін бағалау критерийлері болып табылады. Олардың негізінде білім беру бағдарламаларын салыстырмалы талдау және білім беруді дамыту тәжірибесін зерделеу жүзеге асырылады [1].

Мемлекеттік басқарудан мемлекеттік-қоғамдық басқаруға көшу мектептің басқару қызметінің сипаты мен мазмұнындағы өзгерістердің сөзсіз екендігін анықтады. Теориялық эзирлемелерді енгізе отырып, мектеп өмірінің тәжірибесі білім мазмұнын жаңартады, оның өзгергіштігін қамтамасыз ету технологиясын қолданады, педагогикалық жүйенің барлық компоненттерінің өзара әрекеттесуінің негізгі жолдарын эзірлейді және пысықтайды. Жаңартылған білім беру заңнамасына сәйкес мектепке білім беруді басқару органдарының кейбір өкілеттіктері берілді. Бұл мектептің дербес қызмет саласын едәуір кеңейтті және өз бетінше қабылданған шешімдер үшін жауапкершілікті бірнеше есе арттырды.

Бұндай қайта құрулар білім беру жүйесін кешенді жаңғырту, мектепті сапалы жаңа деңгейге ауыстыру қажеттілігін туғызды, бұл басқарудың атқарушы-өкімдік жүйесінен өзара тұлғаралық қарым-қатынастар арқылы басқару жүйесіне ауыстыруды талап етеді. Мұндай жағдайларда басқару процесінің сипаты адамға, оның істерінің түпкілікті нәтижелеріне бағдарланады, бұл басқару принциптерін, әдістерін, мазмұнын жаңарту жолдарын іздеуді қамтиды. Мектеп қызметінің тиімділігін анықтаудың маңызды критерийі мектептің әлеуметтік функцияларын іске асыруға оңтайлы ықпал ететін ішкі және сыртқы факторлардың барабарлығы болып табылады [2].

Білім қоғамның белгілі бір даму мақсаттары бар қоғам ретінде өмір сүруін қамтамасыз ететін тәсілге айналады. Білім жеке тұлғаны, әлеуметтік институттарды, жалпы қоғамды дамыту үшін өте маңызды. Бұл рөлді ресми мойындау Қазақстандағы білім беру саласын басымдық ретінде заңнамалық жариялау болды. Басқару процесі әрқашан белгілі бір нәтижелерге қол жеткізу үшін адамдардың жалпы қызметі жүзеге асырылатын жерде пайда болуы мүмкін. Жалпы алғанда, басқару-бұл жүйеге тән объективті заңдарды қолдану негізінде оны жаңа күйге келтіру мақсатында жүйеге әсер ету процесі.

Қазіргі уақытта бизнес саласындағы менеджмент ұғымы адамдар қызметінің әртүрлі салаларына, соның ішінде білімге де кең таралуда. Алайда, оны басқару ұғымымен салыстырғанда ол тар мағынада, өйткені менеджмент негізінен басшының қызметіне қатысты, ал басқару ұғымы «басшылар-орындаушылар» жүйелеріндегі адами қатынастардың барлық саласын қамтиды.

Осылайша, педагогикалық ұжымды басқару процесі басшылардан жоғары деңгейдегі кәсібилікті талап етеді. Басқару функциясын іске асыру кезеңінде ұжыммен өзара әрекеттесудің тиімді принциптері мен әдістерін қолдана отырып, тек оң жеке қасиеттерді көрсететін тиімді көшбасшы болып саналады.

Білім беру сапасын басқару оның белгілі бір деңгейіне жету ғана емес, сонымен бірге оның өзгеруінің оң динамикасын қамтамасыз ету болып табылады.

Бүгінгі таңда білім беру мекемесінде білім беру сапасын басқарудың тиімділігін арттырудың әртүрлі бағыттары бар. Оларға мыналар жатады: білім беру мекемесін аккредиттеу, білім беру сапасын бағалаудың мектеп жүйесі, білім беру процесінің мониторингі, мектепшілік бақылау және т.б. Бұл мақалада біз ғылыми-педагогикалық әдебиеттерде аз зерттелуіне байланысты білім беру сапасын басқарудың тиімділігін арттыру бағыттарының бірі ретінде мектепшілік бақылау жүйесіне толығырақ тоқталғмыз келді [3].

Мектепшілік басқару тақырыбы бойынша көптеген зерттеулердің болуына қарамастан, басылымдарда мектепті басқарудың ғылыми-педагогикалық негіздері мен қазіргі жағдайда әкімшіліктің бақылауды жүзеге асыруы жеткіліксіз ашылған. Мектептің дербес қызмет саласының кеңеюіне байланысты басқаруда жеке-құқықтық көзқарас негізінде мектепшілік қатынастарды реттеудің өзектілігі артып отыр.

МЖМБС мектепті басқару жүйесіне жаңа міндеттермен қатар дәстүрлі басқару функцияларына жаңа талаптар қойып отыр, олардың арасында талдау, жоспарлау, ұйымдастыру, басшылықпен қатар бақылау функциясы ерекше маңызға ие болады. Мектепшілік бақылау қойылған міндеттерге сәйкес педагогикалық қызметті одан әрі үйлестіру мақсатында нақты мектеп шеңберінде іске асырылатын педагогикалық процесті жан-жақты зерделеуге және талдауға бағытталған [4].

Мектепшілік бақылау-білім беру процесінің жай-күйін диагностикалау үшін негізгі ақпарат көзі. Мектепшілік бақылау деп әкімшілік мүшелерінің мектеп қызметкерлерінің білім беру саласындағы заңнамалық және өзге де нормативтік құқықтық актілерді сақтауына басшылық тәртібімен жүзеге асырылатын бақылаулар жүргізуі түсініледі [5].

Мектепшілік бақылау міндеттері мектептің мақсаты мен білім беру саласындағы миссиясына сүйене отырып қойылады, жалпы міндеттерді атап өтуге болады:

- оқу-тәрбие жұмысын бақылау;
- мектеп қызметін талдау және сараптамалық бағалау;
- мектептің немесе жергілікті нормативтік құқықтық актілердің орындалуын талдау;
- мұғалімдер мен оқушыларға қиындықтарды шешу немесе алдын алу үшін әдістемелік көмек көрсету.

Мектепшілік бақылаудың функцияларын үш тармаққа бөлуге болады:

- ақпараттық-аналитикалық;
- диагностикалық;
- реттеуші [6].

Директор немесе директордың орынбасары оқу жылын жоспарлаудың басында жоспарға сәйкес бақылау салаларын саралайды, оқу процесі барысында қосымша фронтальды бақылаулар мен талдаулар жүргізілуі мүмкін.

Педагогикалық кеңестің барлық іс-шараларын немесе шешімдерін мектепшілік бақылаудың жоспарына сәйкес негіздеп және тиісті бұйрықтар шығарып отыру қажет. Білім беру ұйымын басқарудағы көп жылдық тәжірибе көрсеткендей, кез-келген іс-әрекеттің ресми құжат түрінде негіздемесі болуын есте сақтауымыз керек.

Бақылау әдістері есептерді талдау, сауалнама, сұхбат және бақылау түрінде қолданылады.

Мектепшілік бақылау нәтижелері жыл соңында немесе оңтайландыруға жататын процестерді анықтау, талдау және шешу үшін аралық есеп түрінде ресімделеді.

Талдамалық анықтамалар мен баяндамалар фактілерді, қорытындыларды және қажет болған жағдайда ұсынымдарды көрсетуі тиіс.

Мектепшілік бақылау жүйесі келесі міндеттерді шешуге бағытталуы керек:

- педагогикалық ұжымның білім беру саласындағы заңнаманы орындауы; заңнамалық және өзге де нормативтік-құқықтық актілерді бұзу және орындамау жағдайларын анықтау, олардың жолын кесу жөнінде шаралар қабылдау; бұзушылықтардың негізінде жатқан себептерді талдау, олардың алдын алу жөнінде шаралар қабылдау;

- педагог қызметкерлердің қызметі нәтижелерінің тиімділігін талдау және сараптамалық бағалау; білім беру процесін ұйымдастырудағы оң және теріс үрдістерді анықтау және осы негізде педагогикалық тәжірибені тарату бойынша жағымсыз үрдістерді жою бойынша ұсыныстар әзірлеу;

- бақылау процесінде педагог қызметкерлерге әдістемелік көмек көрсету;

- жеке тұлғаның дамуын анықтайтын оқушылардың шығармашылық іс-әрекетіне әртүрлі вариативті тәсілдерді біріктіретін әртүрлі пәндерді зерттеу кезінде оқушылардың оқу іс-әрекетін ұйымдастырудың ең тиімді технологияларын пысықтау;

- оқушылардың даму динамикасын қадағалайтын диагностика жүйесін әзірлеу; мұғалім мен оқушының, оқушы мен оқушының тұлғааралық қарым-қатынастарының жай-күйін зерделеу; мектептегі оқытудың әр кезеңінде білім деңгейін белгілеу;

- бағдарламалар жиынтығын әзірлеу арқылы сабақтан тыс іс-шаралар жүйесін жетілдіру: бос уақыт қызметі; пән бойынша сабақтан тыс іс-шаралар;

- педагогикалық ұжымның және әкімшіліктің кәсіби белсенділік әлеуетін олардың қызметі процесінде тиімді іске асыру;

- оқушылардың даму динамикасына сәйкес оқу материалын игерудегі жеке жетістіктері мен сәтсіздіктерін бақылауға мүмкіндік беретін пәндер бойынша оқушылардың жетістіктерін есепке алу нысанын әзірлеу [7].

Мектеп әкімшілігі – мектепшілік бақылауды жүзеге асыратын басқару субъектілері-дәстүрлі бақылау объектілерінен басқа (бекітілген білім беру бағдарламалары мен оқу жоспарларын іске асыру, бекітілген оқу кестелерін сақтау, жарғыны, ішкі еңбек тәртібінің ережелерін және басқа да жергілікті білім беру басқарламалары мен бөлімдерінің актілерін сақтау, үлгерімді ағымдағы бақылау тәртібін сақтау, білім алушыларды қорытынды аттестаттаудан өткізу және т.б.) бүгінде білім беру процесінде заманауи әдістемелік қамтамасыз етуді жүзеге асыруда мынадай басымдықтарды айқындауы тиіс;

- білім беру процесінде заманауи әдістемелік қамтамасыз етуді іске асыру;

- білім беру процесін психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді ұйымдастыру;

- денсаулық сақтау бойынша мектептің қызметі (білім алушылар мен білім беру ұйымдары қызметкерлерінің денсаулығын сақтау және нығайту мақсатында санитариялық-эпидемиологиялық бақылау және қадағалау талаптарына сәйкестігі, тамақтануды ұйымдастыру, медициналық сүйемелдеу); білім беру ұйымдары

- білім алушылардың әмбебап оқу іс-әрекеттерін қалыптастыру бойынша педагогтердің жұмыс жүйесі;

- жобалау қызметін ұйымдастыру;

- білім алушылардың өзін-өзі бақылауды, өзін-өзі талдауды, өзін-өзі рефлексиялауды қоса алғанда, жалпы білім беру дағдыларын, интеллектуалдық дағдыларды меңгеруі;

- оқыту процесінде білім алушыларға сараланған тәсілді қолдану;

- мұғалім мен білім алушының бірлескен қызметінде жағымды эмоционалды микроклиматтың болуы;

- мұғалімнің оқу материалының мазмұнын тандау қабілеті;

- мұғалімнің педагогикалық жағдайларды талдауға, рефлексияға, педагогикалық іс-әрекеттің нәтижелерін өз бетінше бақылауға қабілеттілігі;

- педагогтің өз қызметін түзету, өз тәжірибесін жинақтау, өзінің даму жоспарын құрастыру және іске асыру қабілеті [7].

Білім сапасын басқаруды тек әкімшілік негізде жүзеге асыру мүмкін емес. Бұл білім беру процесінің барлық қатысушыларының кең қатысуын талап етеді. Бұл үшін жаңа білім беру стандарттарын іске асыру процесінің әрбір қатысушысы үшін осы басқарудың мақсаттары мен оң нәтиже түсінікті болуы қажет. Сапаны басқару, НВМ-ге қатысу-бұл қосымша жүктеме емес, сапаға сәйкес жұмысты ұйымдастыру, оның технологиясы. Сапаны басқару әрекетті қиындатудың орнына оны жеңілдетуі керек. Бұл сапаны басқару жүйесінің негізгі қиындығы және оны жобалау мен қалыптастырудың мәні.

Қорыта келе мектепшілік бақылау ол ең алдымен білім беру ұйымының барлық функцияларын қамтитын басқарудың тиімді құралы деп айтуға болады. Оны тиімді пайдалану арқылы мектептің жұмысын жақсартуға және жоспарлауға, реттеуге болады. Бақылаудың кез келген нысандары мен әдістері жазалау құралы ретінде емес, қолдау және оңтайландыру құралы ретінде қызмет етуі тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Баймолдаев Т.М. Білім беру жүйесін басқарудың әдіснамалық негізі: Білім беру ұйымдарының басшыларына және білім жүйесі қызметкерлеріне арналған. Монография. /Т.М.Баймолдаев. - Алматы, 2013. - 356 бет.

2. Әлқожаева Н. С. Педагогикалық менеджмент : оқу құралы / Н.С. Әлқожаева, Қ.Б. Жұмбабекова. - 2-ші басылым. - Алматы : Қазақ университеті, 2018. - 132 б.

3. Евграфов И. Е. Роль и значение педагогического контроля в управлении образовательным процессом / И.Е.Евграфов, Г.Р.Шамгуллина, С.Г.Боровик // Проблемы современного педагогического образования. Симферополь: ФГАОУ ВО КФУ им. В.И. Вернадского. 2019. №64-1. С.102-105.

4. Лазарев В.С. Системное развитие школы. – М.: Педагогическое общество России, 2002.

5. Зияханов, А.А. Инновационная модель менеджера в школьном образовании / А. А. Зияханов. — Текст : непосредственный // Актуальные вопросы современной педагогики: материалы VIII Междунар. науч. конф. (г. Самара, март 2016 г.). — Самара: ООО "Издательство АСГАРД", 2016. — С. 35-38.

6. <https://edu.mcfr.kz/article/1092-polojenie-o-vnutrishkolnom-kontrole>

7. Киданова Н.Л. Внутренний контроль в образовательных организациях: вопросы теории и практики /

8. Н.Л.Киданова // Вестник БелЮИ МВД России. - Белгород: БелЮИ МВД России. 2017. №1. С.17-19.

БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ АБАЙ ДӘСТҮРІ

Асилина Ж. Б., Жақсылық Ж. Ж.

Жамбыл облысы, Т.Рысқұлов ауданы, Қ.Сұлтанбеков атындағы мектебі

Аннотация. Мақалада қазақ халқының даңқты қолбасшысы, бүкіл бір елдің қасиетін өз бойына дарыта алған, туған ұлтын шексіз сүйіп, терең қадір тұтқан халқымыздың қаһарман ұлы Бауыржан Момышұлы мен қазақтың бас ақыны Абай Құнанбаевтың шығармаларына талдау жүргізіліп, Бауыржан шығармаларындағы Абай дәстүрі талдап, таразыланып, зерттеліп, екі ұлы тұлғаның, қоғам қайраткерінің халқым деп қалтқысыз қызмет еткен, елім деп емірене сүйген бабаларымның шығармашалығы сөз болад

Кілт сөздері: Тарих, туған жер, салт-дәстүр, ата-баба, Бауыржан, Абай, өлең, ғылым, ақын, батыр.

Аннотация. В статье проведен анализ произведений Бауыржана Момышулы и главного казахского поэта Абая Кунанбаева, героического сына нашего народа Бауыржана Момышулы, прославленного полководца казахского народа, сумевшего привить себе достоинства всей страны, бесконечно любящего и глубоко уважающего свою родную нацию, проанализированы, взвешены и исследованы традиции Абая в произведениях Бауыржана, беззаветно служившего народу двух великих личностей, общественного деятеля, - я не знаю, что это такое.

Ключевые слова: история, родная земля, традиции, предки, Бауыржан, Абай, поэма, наука, поэт, батыр.

Annotation. The article analyzes the works of Bauyrzhan Momyshuly and the main Kazakh poet Abai Kunanbayev, the heroic son of our people Bauyrzhan Momyshuly, the famous commander of the Kazakh people, who managed to instill in himself the dignity of the whole country, infinitely loving and deeply respecting his native nation, analyzed, weighed and researched the traditions of Abai in the works of Bauyrzhan, selflessly served the people of two great personalities, a public figure, - I do not know what it is.

Keywords: history, native land, traditions, ancestors, Bauyrzhan, Abai, poem, science, poet, batyr.

Ұзақ тарихымыздың қай белесінде де халқымыздың абыройын өсіріп, ұлттың мақтанышына айналған даналар аз болмаған. Ел шетіне жау тиіп, сүттей ұйып отырған бейбіт қауымның басына қатер төнгенде халық ұранын байрағындай желбіретіп, елім деп еңіреген түкті жүрек, мықты білек ұлдардың да, елдің, жердің амандығын, бауырдың бүтіндігін көксеген басалқы билердің де, жалын атқан жырымен, жүрекжарды сырымен алыс-жақынды бірдей баураған от ауызды, орақ тілді абыз ақындардың да талайының атын атай аламыз. Ұлттың рухын асқақтатып, мерейін өсірген, келер ұрпақты күнес биік, мұзарт шындарға шақырып, тұратын халықтың жақсысы мен жайсаңын біз қашанда мақтаныш тұтамыз.

Ал енді, осынша қымбат қасиет, сирек сипаттың бәрі жиналып келіп бір адамның бойына бітсе қалай болмақшы? Сондай бола ма өзі? Болғанда қандай! Оның дәлелі – Бауыржан Момышұлының өнегелі, отты өмірі.

«Елім» деп еңіреп туған ерлердің есімі еш уақытта елеусіз қалмайтыны ақиқат, халық мұндай қаһарман ұлдарын жыр аңызға айналдырып, өшпес ерлігін ауыздарынан тастамай, жан жүрегінде сақтайды. Бүкіл бір елдің қасиетін өз бойына дарыта алған, туған ұлтын шексіз сүйіп, терең қадір тұтқан халқымыздың қаһарман ұлы – Бауыржан Момышұлы.

«Туған жерім Мыңбұлақ, арналы Ақсай,

Ішсем суы татиды шекер, балдай
Қызғалдақ, қалың егіс, көк жоңышқа

Сенен артық жер, шіркін, өтер қандай» [7], – деп өзі жырлағандай, ер елімен еңселі. Ол өз шығармаларында өзінің адамгершілігін, азаматтық тұлғасын бар мүмкіндігінше беруге ұмтылды. Бауыржандай дара тұлғаларды табиғат ана қай замандарда да, қай халыққа да сирек сыйлайды. Сондықтан да Баукең өмір бойы ел махаббатына бөленіп, халқының қадірлісі, аяулысы, еркесі болып өтті. Халқы Баукеңді алақанында аялап, ол жөнінде неше түрлі аңыз-әңгімелер де шығарды, абзал атын ардақтап, Бауыржан есімін мың-мыңдаған нәрестелеріне ырым етіп қойды. Соғыстан оралғаннан кейінгі қырық жылдың ішінде халықтың Баукеңе деген ыстық сүйіспеншілігі бір сәт те суымай, соған сай батырдың биік бейнесінің сынық сүйем аласармай өткені де қалай дегенде де қызыға қарайтын ғажап жайт. Бүкіл бір ұлттың мұрат тұтар арман-бейнесіне айналған Бауыржандай аңыз адамның жиырмасыншы ғасырдың екінші жартысында, жүрек дүрсілін естіртпей кеткен ызу-кику уақытта өмір сүргені, расында да, таң қаларлық құбылыс.

Ал енді А. Байтұрсынов «Қазақтың бас ақыны» деп бағалаған Абай мен Бауыржан арасындағы дәстүр жалғастығына тоқталып өтейік.

Ұлы Абай шығармаларында шындықты былай суреттейді:

«**Шындық** – мансапқорлыққа, екі жүзді жәдігөйлікке, тоғышарлыққа қарсы әділеттің алмас қылышы». Бұл туралы ұлы Абай «Шыннан артық құдай жоқ» дей отырып, өзінің «Жігіттер ойын арзан, күлкі қымбат» деген өлеңінде ол тіршілікте көзі көрген, халық тәжірибесін танытқан шындықты айта отырып, жастарды шынайы адамгершілікке шақырады[2].

Ал **Бауыржан** өзінің шығармаларын бастан аяқ тек тамаша бір қасиетке – «шындық» атты ұлы сөзге тіреді деп ойлаймын. «Біздің нақты болмысымыз – шындық. Шындықты суреттеп жазу кемістік емес, керісінше, дұрыс түсіндіре алмаушылық кемістігі». «Шындық бас шабатын айбалта, бұл өтіріктің тамырын шабатын айбалта. Кім өтірік айтатын болса, оны мен емес, тарих жазалайды»[2].

Шындықтың қасиеті жайында ата-бабадан қалған киелі сөз, қисапсыз ойлар баршылық. Соның бірі Төле би бабамыз: «Жіп түйінсіз байланбайды, сөз шындықсыз байланбайды», - деген. «Шындықты айтсан рас, маймылға да құлақ ас». «Алысар болсаң шыныңды айт, қауысар болсаң, сырыңды айт», - деген екен Төле би бабамыз.

Абай: «Күллі адам баласын қор қылатын үш нәрсе бар, содан сақтанбақ керек: әуелі – надандық, екіншісі – еріншектік, үшіншісі – **намыссыздық**».

Надандық – білім-ғылымның жоқтығы, дүниеде еш нәрсені оларсыз біліп болмайды.

Еріншектік – күллі дүниедегі өнердің дұшпаны. Талапсыздық, жігерсіздік, ұятсыздық, кедейлік – бәрі осыдан шығады.

Намыссыздық – күллі адамзаттың ең қас жауы. Ол ұятсыздық, жігерсіздік.

«Ар ұялар іс қылмас», - дейді ұлы Абай, сондықтан ұлы данышпан болашақ ұрпаққа қай істі істесенде ар-ожданның таразысына сал, ақылмен істеген істің жеңісі де, жемісі де болады.

Қазақтың ең ірі, ең қасиетті сөзі - намыс. Батыр атаның «Байлық мұрат емес, жоқтық ұят емес, намысың үшін өлсең бопты» дейтіні де сондықтан деп ойлаймын. Ол «Ұшқан ұя» кітабында «Намыс – азаматтың алтын түбі», - деген.

Бойы бұлғаң,
Сөзі жылмаң
Кімдікөрсем, мен сонан
Беттібастым,
Қаттысастым,
Тұрақаштым жалма жан – деп, Абай осы туындысында

намыссыздықты, көрсе қызарлықты шегіне шығып сынаған.

Намыс – азаматтың алтын түбі. Әке-шешесін сыйлаған баллада ғана намыс болады. Оларды ұялтпайтын, сүйегіне таңба түсірмейтін, бірақ ата-анамды, ағайын-жұртымды жерге қаратпайын дейді. Ер жігіттің елі – ата-анасы, Отаны – өз үйі деп **Бауыржан** атамыз айтқан.

Ұлы Абай: «Қазақтың біріне-бірі қаскүнем болмағының, бірінің тілеуін бірі тілеспей тұғынының, рас сөзі аз болатұғындығының, қызметке таласқыш болатұғынының, өздерінің жалқау болатұғынының себебі не?» - деп сұрақ қоя отырып, өз елінің, өз қандастарының күншілдігіне, бірін-бірінің жетістігін көре алмаушылығынына мынадай философиялық ой ойлайды: «Әрбір мақтаншақ, қорқақ, ақылсыз, надан келеді, әрбір ақылсыз, надан арсыз келеді; әрбір арсыз, жалқаудан сұрамсақ, өзі тойымсыз, тыйымсыз, өнерсіз, ешкімге достығы жоқ жандар шығады».

Бауыржан күншілдік, біреудің жетістігін көре алмаушылық сияқтытер іс әрекеттерді жек көреді. Соған дәлел, генерал-майор Чернюгов Бауыржанға, Панфиловшылдығы, оның дәстүрін сақтағыштығы үшін сөгіс беріп, сол күншілдікке қарсы, қаймықпастан: «Панфиловтың аты ешқашан да өшпейді, оның дәстүрі Кеңес Армиясының рухын да мәңгі өмір сүретін болады», - деп жауап берген екен.

Батыр атаның күншілдікті, намысты, ерлікті сынау арқылы да өзгелердің және басқалардың биік мұратын көрсетеді.

Абай өзінің лирикалық өлеңдерінде «Адам баласы бірін-бірі сүйе білсін, бірінен-бірі жаулық іздемей, **достық** іздесін» деген пікірді аңсайды. «Жігіттер ойын арзан, күлкі қымбат» деген өлеңінде:

Кемді күн қызық дәурен тату өткіз,
Жетпесе, біріндікін-бірін жеткіз!
Күншілдіксіз тату бол шын көңілмен
Қиянатшыл болмақты естен кеткіз, -

деп татулық, достық мәселесіне айрықша тоқталған, достықтың түбі – татулық деп түйіндеген есептеймін.

Ал қаһарман батыр **Бауыржан Момышұлы:** «Достық дегеніміз – өзара ақталған сенімнің түтіні. (Жаман дос басыңды күн шалса, қашып құтыла алмайсың, басыңды бұлт шалса іздеп таба алмайсың) », - деген.

Ұлы Абай қалың еліне, жұртына, халқына қарап, оның болашағына үңіледі.

Сол елін, жұртын жүдетіп отырған кереғар сұм заманның кемшілік қайшылықтарын өткір және әзіл сынады. Оның әсіресе «Қалың елім қазағым, қайран жұртым» атты өлеңінде сол қалың қазағаның халіне қиналған ақынның тұлғасын танимын.

Бас-басына би болған өңкей қиқым,
Мінеки бұзған жоқ па елдің сиқын? -
деген өлең жолынан елін, қайран жұртын сүйген ақынның үлкен жүрегі жатқан жоқ па?

Ұлы Абай өзінің шығармашылығында елін жүдетіп отырған «алтыбақан алауыздықты» қатты сынады. Халқының болашағын ойлаған ұлы ғұлама, елін бірлікке шақырды.

Абай адамгершілік туралы: «Үш-ақ нәрсе адамның қасиеті – ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек» - деп адам бойындағы ұлы қасиеттерді достықпен, мейіріммен, құдыретті еңбекпен байланыстырып, ақыл-ойдың жемісі деп көрсетеді.

Ал **Бауыржан** «Адамгершілік – ар тазалығы» дейді. Адам адамға дос болу үшін мейірім, шыншылдық, тату достық, таза жүрек керек дейді. «Талаптының тоқпағы жерге қада қағады», «Адамгершілігі жоғары адамның алдында жат қалықтар жасауға ешкімнің батылы бармайды. Себебі, оның мысы болады», «Жан жүрегі таза, рухы биік адамды ешкім басына алмайды».

Ұлы Абай сөз өнеріне терең талап қойды. Ол өз шығармасында мынандай деген пікірді айтады:

Өлең сөздің патшасы, сөз сарасы,
Қиыннан қиыстырар ер данасы.
Тілге жеңіл, жүрекке жылы тиіп,
Теп-тегіс, жұмыр келсін айналасы, -

деп, әдебиеттің, тілдің адамзат өмірінде алатын орны туралы айтса, **Бауыржан Момышұлы** да тіл туралы былай дейді: «Ежелден, атам заманнан тілдің, мәдениет әдебиеті өсіп, өніп от басындағы үй тіршілігінен бастап, қоғам, халық, ел-жұрттың, жалпы мәдениеттің арнаулы құралы – ғылымның атаулы санасы екені даусыз. Тілсізді – айуан дейді. Тілі кедей елді мәдениетсіз, анайы, надан халық деп санайды.

Тіл адам баласының негізгі қасиеті болғандықтан – тіл байлығы елдің елдігін, жұртшылығын, ғылыми-әдебиетін білдіреді».

Абай еңбек және еңбек адамы туралы: «Сақалын сатқан кәріден, еңбегін сатқан бала артық» десе, **Бауыржан атамыз**: «Өмір сүргің келсе, сүріне еңбек ет», «Именіп жүріп көрген игіліктен, қарсыласып жүріп көрген бейнет артық», «Арпалысып алған абырой өмірдің ең шырын рахаты», - дейді.

Бауыржан өз шығармаларында **білімді** ел ең қуатты ел болатындығы туралы айтқан. Ол өз шығармасында қанат болып қалған мына сөзге мән берейікші: «Ақыл айтар мезгілде мың жасаған шалдай бол», - дейді батыр атамыз. Демек білімді адам ол көпті көрген, мың жасаған шалдай болады. Ол: «Қоғамды өзгертіп дамытатын жастардың қолында», - десе, **Абай**: «Білімдіден шыққан сөз, талаптыға болсын кез», - дей отырып, «Мал жұтайды, білім жұтамайды» - деген.

Ұлы Абай:

Құлақтан кіріп бойды алар,
Тәтті ән мен әсем күй.
Көңілге түрлі ой салар
Әнді сүйсен менше сүй, -

деп, өзінің «Өлең сөздің патшасы, сөз сарасы» атты өлеңінде өнерді терең толғаған. Қазақтың ән өнеріне, жалпы тіршілігінде алатын орны туралы «Өнер адамның рухани азығы, ол халықтың бүгінгі мен келешегі оның арманы мен қиялы жалпы болмысы, қай тілде айтсада аударусыз түсінікті, кім-кімнің жүрегіне жетіп жатады», - дейді. Сондықтан Абайды біз ұлы композитор деп те танимыз.

Ал **Бауыржан Момышұлы** өнер саласында қазақтың киелі аспабы домбыра туралы былай дейді:

Екі ішектің, бірін қатты, бірін сәл-сәл жай бұра
Нағыз қазақ қазақ емес, нағыз қазақ домбыра.

Бауыржан Момышұлы: «Домбыра деген қазақтың қасиетті дүниесі. Өздерің тарта алмасаңдар да, қадірлей білесіңдер. Баланың бойына халықтың рухани байлығын сіңдіру осындайдан бастау алады. Домбыраның сырлы сарынына ауызданбаған балғын бала, уызына жарымаған көтерем қозыдай болады», - дейді.

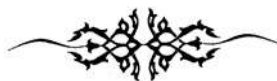

«Домбыраны қастерлей білмеген қазақтың баласы туған халқының жанын білмейді, ал халықтың жанын түсінбеу деген тамыры шабылған ағашпен тең. Ондай ағаш жапырақ жайып сая да бола алмайды, жеміс те бермейді», - деп Бауыржан атамыз қазақтың ән өнерін, музыка өнерін адам өмірінен алатын орнын, нағыз Абайша суреттеп берген деп түсінемін.

Менің ғылыми жұмысымның негізгі мақсатында айтайын деген ойым, екі ұлы тұлғаның, қоғам қайраткерінің халқым деп қалтқысыз қызмет еткен, елім деп емірене сүйген бабаларымның шығармашалығында іздену болды.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Б. Момышұлы «Ұшқан ұя». Алматы. «Жазушы». 1975 ж. № 1603. 384 бет.
2. А. Бек «Арпалыс». Алматы. «Жалын». 1977 ж. № 979. 232 бет.
3. Қ.Жұмалиев «Стиль - өнер ерекшелігі». Алматы. «Жазушы». 1966 ж. № 231.228 б.
4. А. Құнанбаев «Өлеңдер». Алматы. «Мектеп». 1987 ж. № 1204. 158 бет.
5. Т. Нұртазин «Шеберлік туралы ойлар». Алматы. «Жазушы». 1968 ж. №5. 288 бет.
6. З. Қабдоллов "Сөз өнері". Алматы. "Мектеп". 1982 ж. № 1937. 364 бет.
7. А. Ормантай «Мәңгі тірі Момышұлы». Алматы. Қазақпарат. 2000 ж. № 84. 176 бет.
8. Т. Қожакеев «Қазақ әдебиеті тарихының өзекті мәселері». Алматы. «Қазақ университеті». 1993 ж. 142 бет.
9. А. Құнанбаев «Қалыңелімқазағым». Алматы. «Жалын» 1995 ж. 384 бет.

ӘОЖ 72.1

ЛАТЫН ГРАФИКАСЫНА НЕГІЗДЕЛГЕН ҚАЗАҚ ӘЛІПБИІ

**Асилина Шолпан Бидаулетовна, Орозбекқызы Алина
Жамбыл облысы, Т.Рысқұлов ауданы, Құмарық ауылы**

А.Байтұрсынұлының әліпбиін 1913ж. Стамбулда өткен кеңесте түрік, араб, иран жазуы үлгетуге уағдаласып, қазақ жазуы ресми түрде 1924ж. бекіткенімен, әліпбиге берілген жоғары бағаға қарамастан түркі халықтарынан әзербайжан жазуы 1922ж. көшкеннен бастап басқа түркі жазулары да әр-сәрі күйде қалды. Сөйтіп, 1926 жылы 26 ақпан мен 5 наурыз аралығында Бакуде өткен түркітанушылардың съезінен кейін 6 наурызда қазақ жазуын латын графикасына көшіруді қолға алу тапсырылады. 1926 жылы 26 ақпан мен 5 наурыз аралығында Бакуде өткен түркітанушылардың съезінде қаралған жазу мәселелері. Қазақ тілінің түпкілікті жазуы болады деген төте жазу-ды латын жазуына ауыстыруға түрткі болған І-бүкілодақтық түркітанушылар құрылтайының жұмысы туралы айта кетудің жөні бар. Өйткені съезд барша түркі халқының 600-ден астам зиялылары, К.Юдахин, Н.Ф.Яковлев, А.Н.Самойлович, В.В.Бартольд, Н.И.Ашмарин, Л.В.Щерба сынды Ресей ғалымдары, А.Байтұрсынұлы, Е.Омаров, Н.Төрөқұлов, Т.Шонанұлы, Б.Сүлейұлы тәрізді қазақ білімпаздары бас қосқан, түркі халықтарының тілі мен жазуын жаңа белеске көтерген аса ірі тарихи оқиға болып саналады. Съезде емле, жазу мәселелері бойынша Л.В.Щерба, Н.Ф.Яковлев, Л.И. Жирков, Ғ.Шараф, А.Байтұрсынұлы, Н.Төрөқұлов, Е.Омаровтар баяндама жасайды. Түркі тілдерінің ішінде латын жазуына көшуді бірінші болып әзірбайжандар көтергені белгілі. Оның себебін Н.Ф.Яковлев былай деп көрсетеді: мұнда қалалық әзірбайжан – 13% болса, халық сауаттылығы 1% ғана болды, бұл татар халқымен салыстырғанда 25% төмен. Ал қалалық та-тар халқы 4% еді.

Сондай-ақ ғалым жазу дінмен терең байланыста, діні күшті халық жаңа жазуды алмауға тырысады деді.

Араб графикасын жақтағандарға (әсіресе, А.Байтұрсын-ұлына) психологиялық шабуыл жиі жасалады (отырғандар күліп, даурығып, кекетіп, тыңдамауға тырысады), латын графикасын жақтағандарды қолпаштап, ұзақ қол шапалақтап отырады. А.Байтұрсынұлы төл жазудың жетілмей қалғанына басқа халықтың жауап беруі дұрыс емес, әр халық жазуының өз жолы мен деңгейі бар дейді. Орыс графикасын пайдаланып келе жатқан халықтардың латынға көшу себебіне күмәнмен қарайды. Съезде А.Байтұрсынұлынан басқа сөз алған Ғ.Шараф, Г.Х.Алпаровтар әзірбайжан жазуы латын графикасының барлық таңбаларын пайдаланып отырған жоқ, бар-жоғы 47-56% -ын ғана қолданады, ол латын жазуы емес, өзгерген латын жазуы, бұл жазудың ғұмыры қысқа болады дейді. Дегенмен, дауыс беру нәтижесінде 101 дауыс латын графикасына, 7 дауыс араб графикасына, 9 дауыс қалыс қала отырып, латын жазуы қабылданады. Құрылтай қарарында қабылданған емле ережелері. Латын графикасын қабылдайтын түркі тілдеріне ортақ емле ережелері де осы жиында қабылданды. Олар төмендегідей болды: - орыс графикасының әріптерін алмау, - бірдей дыбыстарға әріп алмау, - диакритикалық таңба алмау, - созылыңқы дауыссыздарды белгілемеу, - қосар әріп алмау, - жіңішке дауыстыға таңба алмау, - морфологиялық принципті ярпақ-япрақ, торпақ-топрақ деген сияқты сөздердің әдеби вариантын табу үшін пайдалану, - дұрыс айту нормасын қалыптастыру, - кірме сөздерді айтылуы бойынша игеру (орыстар буын жазуы бойынша игерген еді, енді айтылуы бойынша игереді), - кірме сөздерді түпнұсқа тілдегі айтылуы бойынша алу (волокн, вулкан емес, маскерад), - кірме сөздерді үндесім заңына бағындыру, -кірме сөздер үшін әріп алмау (мысалы, орыс тілінде ғ, һ, ө, ь болмағандықтан Heine – Гейне, Ньго – Гюго болып жазылады), - халықаралық сөздердің соңындағы дауыстыны қысқарту: вакансия – ваканс, пианино – пианин, фортепиано – фортепиан, - кірме сөздерде о әрпі тұрса, [o] дыбысы етіп айту. Алғашқы латын-қазақ әліпби жобалары. Сөйтіп, 1927-1928жж. “Еңбекші қазақ”, “Лениншіл жас”, “Тілші” газеттерінде жаңа латын әліпбиінің жобасы, сол графикамен басылған тақырыптар жариялана бастайды. Ең алғаш жарияланған латын әліпбиінің жобасында 24 әріп, 1 дәйекше болды (яғни төте жазудың жүйесінен ажырамады). Олар: a, b, c, d, e, h, g, j, i, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, v, y, z және ‘ (Тілші, 17.09.27). Мұндағы һ – <ғ>, у – <и>-<і> фонемаларын таңбалады. Кейінгі жоба (Лениншіл жас, 30.11.28) <ғ> – q, <ы>,<і> – ь етіп берді. Z – таңбасы сызықсыз жазылып, дәйекше ^ – деген таңбасымен ауыстырылды. 1927 жылы (24.04) Мәскеуде өткен қазақстандық студенттер-дің жалпы жиналысында жасаған баяндамасында Н.Төреқұлов жазуды ауыстыруға әлі ерте, оған он жыл керек дегенмен, латын жазуына көшу басы ашық мәселе болғаннан кейін, өзінің авторлығымен әліпби жобасын жасайды. Ол Е.Д.Поливанов еңбегінде “Аслат’а” деп аталған. Н.Төреқұловтың әліпбиінде 28 әріп, бір дәйекше болды: a <a>, e <e>, i <ы>, <і>, o <o>, <ө>, u <ү>, <ү>, p <p>, в <b>, m <m>, f <ф>, w <у>, t <t>, p <ғ>, d <d>, s <c>, z <z>, c <ш>, j <ж>, n <n>, l <l>, r <p>, y <й>, k <k>, g <г>, q <қ>, x <x>, һ <һ>, ң <ң>, ә <ә>, ‘ Әліпбиде <ф>, <x>, <һ>, <қ>, <ғ>, <к>, <г> дыбыстарының әрпі бар. Ал <ә> фонемасы басқа жұп дауыстылардан бөлек, латын графикасында жоқ таңбамен белгіленеді, яғни 1926ж. құрылтай қаулысына сәйкес емес ә, p, ң таңбаларын жасайды. Н.Төреқұловтан кейін Х.Досмұхамедұлы латын графикасын қолдамаса да, қызмет бабының ыңғайымен, саналы түрде жаңа әліпбиге көшуді ұсынып, латын әліпбиінің жобасын құрады. Бірақ науқан түрінде емес, қазір қолданып отырған әліпби мен емлені жетілдіріп, жаңа графикаға біртіндеп өтуді ойластырады. “Қолданбасак та латын харіфтерін біз де тілімізге үйлестіріп көру керек. Тез арада, әсіресе әкімшілік әдіспен көшіру мәдениет ісі үшін залалды һәм саяси тұрғыдан да байыпты емес” дейді.

Жазу мен ойлау

Бүгінгі күн тұрғысынан жазу белгілі бір тілде жазылатын оқылатын әріптік таңбалардың жиынтығы арқылы ойды жарыққа шығарудың, ақпарат алмасудың жүйесі болып табылады. Жазу – ауызша тілден кейін пайда болған адамзат ойлауының саналы

жемісі болса да, бүгінде ауызша тілге қарағанда басымдық сипат алған мемлекеттік құрылыстың күшеюімен байланысты қоғамдық функциясы артқан, коммуникация, ақпарат алмасу, ойжасам, эмоцияналдық, индикаторлық қызметтерінен бөтен дәлел, аргумент болатын “бекітушілік”, “растаушылық” сипаты маңызданған, ойды жарыққа шығарудың жүйесі. Сондықтан тілдің санаға, ойлауға қатынасын көрсеткендей, жазу мен ойлау, жазу мен сана қатынасын көрсетудің мәні бар. Қазір адамдар бір уақыт пен кеңістік шегінде өмір сүріп жатса да, бір-бірімен пікір алмасуына, бірінің ойын бірі толық білуіне (тындау арқылы ойын білуге) мүмкіндігі (уақыты) жоқ. Осыған орай адамдар тілді екі бағытта қолдануға қалыптанған сыңайлы. Бірі қауым болып өмір сүруіне қызмет етуші тілдің коммуникациялығы, екіншісі саналы ойын жарыққа шығару, ойын жүйелеу, бекітуге қызмет етуші тілдің ойжасамдық бағытында. Екінші бағыттың ерекшелігі саналы ойдың “қағазға түсіп” реалдануында жатыр. Тілдің ойжасамдық қызметі жазу арқылы орындалатыны бірден бола қойған жоқ. Көркем сөз (көркем әдебиет), шешендік сөз (публицистика), даналық сөз (ғылым) түрлері арқылы әсіресе монологтік, сосын диалогтік сипатта адам ойы ауызша түрде жүйеленіп, бекітіле берді. Бірақ жазу пайда болғалы тілдің ойды жасау қызметін жазу атқаратын болды. Айтылатын ой немесе айтылған ой қағазға түсіріліп жүйеленбесе, ол “жел сөз” болып қалатынды шығарды. Бұл әсіресе үлкен аудиторияға ақпарат таратуда (радио, теледи-дар хабарлары, шаршы топ алдындағы сөз, дәрістерде) жақсы көрінеді. А.Р.Лурияның “Жазу ауызша тілге қарағанда ойлаудың жаңа, жетілген, күшті құралына айналды” дегеніндей, жазу дербестігі күшейгенде ой-тіл-жазу қатынасы ой-жазу қатынасына көшеді. Ой мен сөйлеу.

Санадағы ойдың сөзге айналу процесі ең алғаш Л.С.Выготский зерттеулерінен басталып, Ф.де Соссюр, Б.де Куртенэ, Блумфилд еңбектерінде жалғасып, Н.Хомский, А.А.Леонтьев зерттеулерінде толықтырылды.

XXғ. алғашқы онжылдығында Л.С.Выготскийдің ой сөйлеу арқылы аяқталады деген сөзі ой мен тіл процесінің эмбебап формуласына айналды.

Мұндағы 1, 2 саты тілдік ережелер аясында жүрсе, соңғысы тілдік ойлау психологиясына барады деді.

Жаңа қазақ жазуының нұсқасы

Латынға көшкенімізде ұтатын тұстарымыз төмендегідей: **Біріншіден**, тіл тазалығы мәселесі. Тіліміздегі қазіргі жат дыбыстарды таңбалайтын әріптерді қысқартып, сол арқылы қазақ тілінің табиғи таза қалпын сақтауға мүмкіндік аламыз. **Екіншіден**, қазақ тілін оқытқан уақытта басы артық таңбаларға қатысты емле, ережелердің қысқаратыны белгілі. Ол мектептен бастап барлық оқу орындарында оқыту үрдісін жеңілдетеді. Уақыт та, қаржы да үнемделеді. **Үшіншіден**, латын әліпбиіне көшу – қазақ тілінің халықаралық дәрежеге шығуына жол ашады. Қазақ тіліне компьютерлік жаңа технологиялар арқылы халықаралық ақпарат кеңістігіне кірігуге тиімді жолдар ашылады. **Төртіншіден**, түбі бір түркі дүниесі, негізінен, латынды қолданады. Біздерге олармен рухани, мәдени, ғылыми, экономикалық қарым-қатынасты, тығыз байланысты күшейтуіміз керек.

Әдебиеттер тізімі:

1. Сыздыкова Р. Язык Жами ат-тауарих Жалаири. Алматы, 1989.-248 с.
2. Әбілқасымов Б. Алғашқы қазақ газеттерінің тілі. Алматы: Ғылым, 1971. –272 б.
Әбілқасымов Б. Қазақ баспасөзі мен әдеби тілі тарихы бойынша зерттеулер. А., 2011.
3. Мамырбекова Г. Қазақ тілі дауыстылар жүйесінің XVIII-XIX ғ. араб жазулы ескерткіштерде таңбалану ерекшеліктері // Тілтаным. 2001. №3.
4. Уәлиев Н. Қазақ әліпбиі мен орфографиясының фонологиялық негіздері Алматы, 1993. дисс. қолжазб.

ӘОЖ 371.322

МЕКТЕПТЕ МУЗЫКА САБАҒЫН ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Джанабердиев Бақытжан Советович, музыка пәнінің мұғалімі, Болтай батыр атындағы шағын орталықты орта мектебі, Қазақстан Республикасы, Жамбыл облысы, Т. Рысқұлов ауданы

Аннотация. Мақалада музыка сабақтарының негізгі қызметінің бірі болып табылатын музыка теориясы қарастырылады, сонымен қатар автор музыка пәнінің оқушылардың жеке басын қалыптастыру мен дамытудағы маңыздылығын негіздейді. Өз тәжірибесінде қолданып жүрген бірнеше әдістерге сипаттама беріп кеткен. Олар музыканы оқытудағы АКТ-ны тиімді қолдану жолдары, көркемдік-шығармашылық процесті модельдеу және белсенді тыңдау әдістері.

Кілт сөздер: музыка, әдістер, эстетикалық, тәрбиелеу, музыкалық өнер, музыкалық мәдениет.

Аннотация. В статье рассматривается теория музыки, которая является одной из основных функций уроков музыки, а также автор обосновывает важность предмета музыки в формировании и развитии личности учащихся. Дает характеристику нескольким методам, которые применяет в своей практике. Это способы эффективного применения ИКТ в обучении музыке, методы моделирования художественно-творческого процесса и активного слушания.

Ключевые слова: музыка, методы, эстетика, воспитание, музыкальное искусство, музыкальная культура.

Annotation. The article examines the theory of music, which is one of the main functions of music lessons, and the author substantiates the importance of the subject of music in the formation and development of students' personality. He describes several methods that he uses in his practice. These are ways to effectively use ICT in music teaching, methods of modeling the artistic and creative process and active listening.

Keywords: music, methods, aesthetic, education, musical art, musical culture.

Музыкалық білім қоғамның рухани өмірінде ерекше рөл атқарады, қоғамның құндылық бағдарларын, оның идеалдарын қалыптастырады, әлеуметтік-мәдени және моральдық басымдықтарды, мінез-құлық кодекстерін қалыптастырады. Қазақстанның халықаралық беделін нығайтуда мәдениет пен өнердің маңызы зор. Бір жағынан шығармашылық қайраткерлерді, екінші жағынан көркемдік аудиторияны қалыптастыратын Музыкалық білім беру жүйесінсіз мәдениет пен өнердің жұмыс істеуі мүмкін емес.

Музыкалық тәрбие балаларда эстетикалық сезімдерді, адамның адамгершілік-рухани қасиеттерін қалыптастыру үшін үлкен маңызға ие. Көркем мұраға қосыла отырып, бала сұлулық стандарттарын біледі, ұрпақтардың құнды мәдени тәжірибесін игереді. Сондықтан балалардың музыкалық даму дәрежесін жүйелі түрде тексеріп, олардың музыкаға деген қажеттіліктері мен қызығушылықтарын, шығармашылық қабілеттерін, сондай-ақ музыкалық білім деңгейін анықтау маңызды. Әр адамның эмоционалды көрініске эстетикалық қажеттілігі бар, оны қанағаттандырудың ең адекватты тәсілі-музыкалық белсенділік. Музыкалық оқытудың мәні мен мағынасын түсіну баланың шығармашылық тәрбиесі, оның табиғи музыкалық қабілетін дамыту-бұл эстетикалық білімге апаратын жол немесе мәдениет құндылықтарымен таныстыру тәсілі ғана емес,

сонымен қатар балалардың әртүрлі қабілеттерін дамытудың тиімді әдісі, олардың жеке тұлға ретінде өзін-өзі жүзеге асыру жолы.

Музыка - баланы тәрбиелеудің маңызды жолдарының бірі, өйткені музыка әсіресе сезімдерге, ал сезімдер арқылы және оның қоршаған құбылыстарға деген көзқарасына қатты әсер етеді. Музыка әлі күнге дейін бейсаналық ойлар мен сезімдерді өмірге шақырады, жанды барлық ұсақ-түйек және кездейсоқ нәрселерден тазартады, адамның қадір-қасиетін, оның ішкі күштеріне, кәсібіне деген сенімін нығайтады. Өмірді бейнелейтін музыкалық өнер адамның моральдық сұлулығын, достықтың құндылығын, парызға адалдықты растайды, рухани әлемнің байлығын ашады.

Өнердің барлық түрлерінің ішінде адамға үлкен эмоционалды әсер ететін – бұл музыка. Біз музыкамен өміріміздің алғашқы күндерінен бастап аналарымыз бен әжелеріміздің бесік жыры арқылы достасамыз. Музыка оқушыларға эстетикалық тәрбие беру құралы. Эстетикалық тәрбие сұлулықты қабылдау, сезіну және түсіну, жақсылық пен жамандықты айыру, әр түрлі көркемдік іс-әрекеттермен айналысу қабілетін дамытады [1].

Сәби алғаш дүниеге келгеннен бастап музыканың сиқырлы күшіне бөленеді, ол оның ішкі жан-дүниесіне бойлай еніп, әсер етеді. Музыкамен қарым-қатынас жасау, бір жағынан жеке тұлғаның рухани дамуын, өзіндік өрістеуін жақсартса, екіншіден, музыкалық қызметтің ұжымдық түрі (хормен және ансамбль құрамында ән айту, бірлескен музыкалық ансамбльде ойнау т.б.) оқушылардың музыкалықшығармашылық қызметінің дамып, қалыптасуын қамтамасыз етеді, оларды музыканы ұжымдық түрде сезініп, жақындастыра түседі.

Музыкалық білім беру жүйесі (тәрбие, оқыту, дамыту) оқушының эстетикалық сезімін, көркемділікті, әсемдікті сезініп, түйсінуін өнер мен қоршаған ортаның бір-бірімен үйлесімділігін арқылы эстетикалық ләззат алуына жағдай жасайды. Музыка өнерінің өзіне тән қоғамдық қызметі бар. Ол қызмет жас ұрпаққа музыкалық тәрбие беріп, оқыту барысында анықталады [2].

Музыкалық тәрбиенің міндеттері: музыкалық іс-әрекеттің әртүрлі түрлерінің көмегімен балалардың музыкалық және шығармашылық қабілеттерін дамыту; музыкалық және жалпы рухани мәдениеттің басталуын қалыптастыру.

Өз кезегінде, бұл міндеттерді сәтті шешу музыкалық тәрбиенің мазмұнына, ең алдымен қолданылатын репертуардың сапасына, оқыту әдістері мен тәсілдеріне, балалардың музыкалық іс-әрекетін ұйымдастыру формаларына және т.б. байланысты.

Ғасырлар бойғы халықтық дәстүрлер, оның бай мәдени мұрасы, атап айтқанда аспаптық музыка негізінде білім беру процесінің моделін құру мәселесі қазіргі кезде ерекше өзекті болып табылады [3].

Музыкалық тәрбие әдістері баланың жалпы музыкалық-эстетикалық дамуына бағытталған мұғалімнің іс-әрекеті ретінде анықталады. Олар ересек пен баланың белсенді өзара әрекеттесуіне негізделген. Бұл күрделі педагогикалық процесте ересек адамға жетекші рөл беріледі, ол баланың жеке қажеттіліктерін, қызығушылықтары мен тәжірибесін ескере отырып, оның қызметін ұйымдастырады. Әдістер музыкаға эстетикалық қатынасты, эмоционалды реакцияны, музыкалық сезімталдықты, бағалауды, мәнерлеп орындауды тәрбиелеуге бағытталған. Мұның бәрі баланың жалпы музыкалық қабілетінің әртүрлі сәттері, олар әлі де өз көріністерінде өте қарапайым және жасына байланысты өзгереді. Тиісінше, тәрбие әдістері де өзгеруі керек.

Музыка сабақтарында заманауи оқытудағы мұғалімнің мақсаты білім алушыларда болып жатқан өзгерістерге бағытталуы. Бұл дегеніміз, оқу процесі музыкалық іс-әрекеттің дайын тәжірибесін жеткізуге емес, осы тәжірибеге қатысудың жолдарын игеруге, оны мұғалімнің өзі игеруі, түрлендіруі және толықтыруы керек.

Балада болып жатқан өзгерістер оның музыкалық мәдениетінің барлық компоненттерінде көрінеді: оның музыкалық тәжірибесі, музыкалық сауаттылығы, музыкалық шығармашылығы. Баланың музыкалық мәдениетінің әр компонентін қалыптастыру музыка мұғалімінің педагогикалық іс-әрекетінің пәні болып табылады.

Қабылдау процестерін дамыту технологиясын оқушылардың музыкалық және практикалық іс-әрекетінің барлық түрлерінде байқауға болады: музыканы тыңдау және ойлану, балалардың әншілік қабілеттерін дамыту, музыкалық-ырғақты қозғалыстар, аспаптық музыка және пластикалық интонация, сондай-ақ импровизация (сөйлеу, вокалдық, ырғақты, пластикалық, көркем). Оқушыларда музыканы қабылдаудың қалыптасуы музыкалық шығармаларды интонациялық-бейнелі талдау процесінде жүреді [4].

Музыкалық шығарманы талдау әдістемесін қолдана отырып, музыка мұғалімі бұл процесте мыналарды анықтауы керек: жанр (ән, би, марш); стиль (халықтық немесе композиторлық, ескі музыка немесе заманауи, қазақ немесе шетелдік); интонацияның қалай дамидынын бақылау (интонация – тақырып – музыкалық образдар және музыкалық драматургия).

Дауыс пен музыканы түйсікті ұғыну қабілетін дамыту технологиялары оқушылардың ән айту мәдениетін дамыту процесіндегі басты технологиялардың бірі болып табылады. Бұл жағдайда авторлық әдістерді қолдану керек (Г.Струве, Г.Огородный, Ю. Алиев). Вокалды – хор репертуарын мұқият таңдаа, сыныптарда әр түрлі орындау формаларын қолдану керек; хор, ансамбль, жеке [4, 486].

Музыка сабақтарында оқушылардың танымдық қызығушылықтарын дамыту технологиясы кеңінен таралып жатыр. Оған оқу материалын игеруге қорытынды немесе аралық бақылау ретінде әрекет ете алатын оқушылардың жобалық қызметі кіреді. Оқушылар әр түрлі іс-әрекеттерді топтарда, жеке дайындау формаларын қолдана алады. Сонымен қатар қазіргі кезде музыка сабақтарында **ақпараттық технологиялар** тиімді қолданылып жүр - бұл көптеген аудио және бейнематериалдар, музыка бойынша оқу – әдістемелік жиынтықтардың сандық компоненттері, интерактивті тақта, пернетақта синтезаторы, медиа проектор, дербес компьютер, дыбыс шығаратын аппаратура жиынтығы (микрофондар, дыбыс күшейткіштері, динамиктер) және т.б.

Музыка сабақтарында АКТ-ны қолдануда мен PowerPoint бағдарламасында компьютерлік презентациялар жиі қолданамын. Сабақтарда қолданылатын электронды презентациялар сабаққа иллюстрациялық материалды немесе оқушылардың шығармашылық жұмыстарын көрнекі түрде ұсынуға мүмкіндік береді. Әр түрлі бейнефильмдерді көру мүмкіндігі де бар. Компьютерлік дискілерде ұсынылған ақпарат музыкалық өнердің үлгілерімен танысып, елдер мен дәуірлерге виртуалды экскурсиялар мен саяхаттар жасауға мүмкіндік береді. Мұның бәрі білім беру міндеттерін тиімді шешуге, оқытудың жаңа сапасына қол жеткізуге ықпал ететін идеяларды іс жүзінде жүзеге асыруға көмектеседі.

Музыка сабақтарында **белсенді тыңдау** әдістерін кеңінен қолдануға болады:

- музыкалық шығармалардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтау;
- музыканы кескіндеме, әдебиет, мүсін сияқты басқа өнер түрлерімен сәйкестендіру;
- музыканы адамның өмірлік құбылыстары мен оқиғаларымен салыстыру;
- музыканың мазмұнын ауызша формаға аудару, музыка туралы ойлау, пайымдау;
- музыканың мазмұнын сызбаға аудару;
- музыканың дыбысын пластикте және қозғалыста көрсету (музыкалық-пластикалық интонация);
- музыкалық шығармаларды талдау;
- аспаптық шығармаларды дауыстау;
- музыканы драматизациялау (сахналау).

Келесі әдіс "**Көркемдік-шығармашылық процесті модельдеу әдісі**" - әр балаға композитордың өзі жапа шеккен, қиналған сұрақтарына жауап беру арқылы композитордың орнына өзін қоюға мүмкіндік береді: Мен өз музыкамен адамдарға не туралы не айтқым келеді, бұл мен үшін неге маңызды және бұл басқалар үшін маңызды ма?. Мен қандай кейіпкерлер туралы айтқым келді, оларды қандай сипатта көрсеткім келді?

«Құрастыру және импровизация әдісі» - бұл алынған образ негізінде оқушыларға шығарманың өмірлік мазмұны мен автордың шығармашылық идеясын жақсырақ және толық ашуға мүмкіндік береді. Балалар тек сөздері бар әнді орындауға тырысады, олар композитор рөлін ойнайды. Автордың шығармасын бала өзінің жаны мен жүрегі арқылы «өткізеді».

Проблемалық оқыту әдісі оқушылардың: «Бұл суретке қарап қандай музыканы естисің?», «Музыкалық образ қалай дамиды?» деген сұрақтарға жауап іздеуінде кеңінен қолданылады. Проблемалық оқыту әдісін қолдану бір мәселеге әртүрлі көзқарастардың болуын көрсетуге мүмкіндік береді, екінші адамның пікіріне төзімділік пен құрмет, тұлғааралық қарым-қатынас дағдысын қалыптастыратын диалог мәдениетін тәрбиелейді.

Музыка сабағында мұғалім оқушылар мен музыка арасында делдалдық қызмет атқарады десе болады. Д.Б.Кабалевский: "Музыка бізге рахат сыйлап қана қоймайды. Ол көп нәрсені үйретеді. Ол кітап сияқты бізді жақсы, ақылды, мейірімді етеді".

Менің жұмыс тәжірибем көрсеткендей, оқытудың белсенді әдістерін қолдану оқу деңгейін арттырып қана қоймай, білім беру процесін қызықты әрі нәтижелі етуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Нурдинов К.П., Умнов Д.Г. Роль музыкального образования и воспитания во всестороннем развитии личности ребенка. Вестник науки и образования, 2019. № 22 (76). Часть 2.
2. Дүкенбай Н.С., Әміренов Ә.Д. Д 86 Музыкалық білім беру теориясы: Жоғарғы педагогикалық оқу орындарының студенттерінің оқулығы / Н.С.Дүкенбай, Ә.Д.Әміренов. ПМУ баспасы, 2009. - 138 б
3. Шарипова Г.М., Тожиева Г.Т. «Методика музыки». Ташкент. 2012
4. Жақаева К.А. Музыка пәнін оқыту әдістемесі: Бакалавриат 050106 «Музыкалық білім» студенттеріне арналған оқу құрал / К.А. Жақаева, С.А. Жақаева; КГПУ. – Костанай:КГПУ 2019. – 92 б

Жалпы білім беретін мектептердің, жоғары және арнаулы орта оқу орындарының оқу бағдарламаларындағы жеңіл атлетика

Джекенов Ержан Сулейманович-Ш. Муртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институттың аға оқытушысы

Амреева Жанар Жандилдаевна- Тараз қаласы, Керімбай атындағы №12 мектеп-гимназияның мұғалімі

Аннотация: Біздің елімізде жеңіл атлетика мектептегі дене шынықтыру бағдарламасының негізгі бөлігін құрайды. Бұл мақалада авторлар жалпы білім беретін мектептердің, жоғары және арнаулы орта оқу орындарының оқу бағдарламаларындағы жеңіл атлетиканың ерекшеліктерін қарастырып, көрсетті

Кілт сөздері: денсаулығын нығайту, дұрыс жүгіру техникасы, керемет құрал, ырғақты жүру, кедергілерді еңсеру, стратегиялық мәселе, кешенді бағдарлама.

Аннотация: В нашей стране легкая атлетика является основной частью школьной программы физического воспитания. В данной статье авторы рассмотрели и показали особенности легкой атлетики в учебных программах общеобразовательных школ, высших и средних специальных учебных заведений.

Ключевые слова: укрепление здоровья, правильная техника бега, прекрасное средство, ритмичная ходьба, преодоление препятствий, стратегическая задача, комплексная программа.

Annotation: In our country, athletics is the main part of the school physical education program. In this article, the author reviewed and showed the features of athletics in the curricula of general schools, higher and secondary special educational institutions.

Key words: strengthening health, correct running technique, wonderful tool, rhythmic walking, overcoming obstacles, strategic task, complex program.

Дене тәрбиесі бойынша мектеп бағдарламасына келесі пәндер кіреді:
-жүгіру 30, 60, 100, 800, 1000, 1500, 2000, 3000 метр;
-орнынан ұзындыққа және екпінмен биіктікке секіру;
-допты орнынан және жүгіруден қашықтыққа лақтыру;
-гранатаны нысанаға және қашықтыққа лақтыру.

Жаяу жүру, жүгіру, секіру жоғары даму әсеріне ие және оқушыларды оқыту мен дайындауда, олардың денсаулығын нығайтуда таптырмас құрал болып табылады. Қозғалыстардың табиғи түрлері бола отырып, жаяу жүру және жүгіру мектеп оқушыларының денесіне өте жан-жақты әсер етеді. Жаяу жүру және жүгіру кезінде бұлшықет кернеуі релаксациямен ауысады, олардың ырғақты жиырылуы қан айналымын, тыныс алуды арттырады және метаболизмді белсендіреді. Мектептегі дене шынықтыру сабақтарында жаяу жүру және жүгіру жаттығуларын кеңінен қолдану дененің функционалдығын арттыруға көмектеседі, жоғары өнімділікті қамтамасыз етеді. Бір қарағанда, жаяу жүру және жүгіру-бұл қарапайым қозғалыс түрлері. Алайда, жай жүру және жүгіру бір нәрсе, ал қадамдардың жоғары жиілігін сақтай отырып, үлкен қалыпта еркін кең қадаммен жүру немесе қажетсіз кернеусіз жылдам жүгіру. Дұрыс жүру және жүгіру дағдыларын үйрену мұғалімнің үлкен және ауыр жұмысын талап етеді және іс жүзінде күрделі қозғалтқыш болып табылады. Дұрыс жүгіру техникасын қалыптастыру, сонымен бірге жылдам жүгіру дағдыларын игеру өте күрделі процесс, ол әр түрлі әдістерді қолдануды, қателерді жою үшін ұзақ және өсіп келе жатқан жұмысты қажет етеді.

Жаяу жүру. Жаяу жүру жаттығулары барлық сынып оқушыларын дене шынықтыру бағдарламасына енгізілген. Жаяу жүру-бұл бұлшықеттерді, негізінен аяқтарды дамыту және нығайту үшін керемет құрал. Сабаққа жаяу жүру жаттығуларын қосқанда, мұғалім екі тапсырманы орындайды. Біріншіден, ол қолданбалы қозғалыстардың ұтымды техникасының негіздерін қалыптастырады, екіншіден, жаттығулардың барлық түрлерін қолдана отырып және оларды орындау шарттарын өзгерте отырып, баланың моторикасын байытады.

I-IV сыныптардағы кіші мектеп оқушыларымен дене шынықтыру сабақтарында жүрудің мынадай түрлері пайдаланылады: кәдімгі, саусақтарда, өкшелерде, табанның ішкі күмбезінде, табанның сыртқы жағында, өкшеден саусаққа және саусақтан аяққа немесе бүкіл аяққа, арқамен алға, жан-жақты қадамдармен, айқасқан қадамдармен, қолдың әртүрлі қалпымен, аяқтың көтеріңкі-қимылымен, бүгілген аяқтың тізесін жоғары көтеріп, дененің бұрылыстарымен, алға қарай еңкейіп, дене бұрылумен, аяқпен, аяқпен, аяқпен, секіру, жартылай отыру немесе толық отыру және т. б. Ырғақты жүру кеңінен қолданылады: мұғалімнің санауымен, ұжымдық санаумен, дыбыстық сигналдармен әр түрлі қарқынмен. Екпінді тәрбиелеу үшін қадамдар жүру тактісіне түрлі ырғақтық қозғалыстармен нығайтылады: қол шапалақтау, аяқпен жерді уру және т.б. қысқа, орташа

және ұзын қадаммен жүру, қадамның ұзындығы мен жиілігін өзгерту, белгілер бойынша, скамейкалардан өту, 2-4 және одан да көп кедергілерді еңсеру қолданылады. Кәдімгі жаяу жүруден басқа, оның түрлері бар:

- жорық,
- саптық,
- спорттық.

Жүгіру. Қолданбалы физикалық жаттығулар арасында жүгіру ерекше орын алады. Жүгіру жаттығулары жайау жүруге қарағанда денеге жоғары талаптар қояды, өйткені барлық дерлік бұлшықет топтары жұмысқа тартылады, жүрек-тамыр және тыныс алу жүйелерінің белсенділігі артады, метаболизм жеделдейді. Жүгіру кезінде жылдамдық, күш, төзімділік, ептілік және т.б. сияқты негізгі физикалық қасиеттер жан-жақты көрінеді және дамиды. Орта мектептің оқушыларымен және жоғары оқу орындарының студенттері дене шынықтыру сабақтарында, жалпы дене шынықтыру секцияларында, спорт түрлері бойынша спорт секцияларында, емдік дене шынықтыру сабақтарында жүгірумен "танысады". Сабақтан тыс және мектептен тыс сауықтыру және спорттық-бұқаралық іс-шараларда – серуенде, таза ауада ойындарда, сондай – ақ оқу күні режимінде-танертенгі гигиеналық гимнастикада, үзілістерде ашық ойындарда жүгіру маңызды рөл атқарады. Жүгіруді сабақтардағы негіз, дайындықтың басым құралы ретінде қарастырған жөн.

Жүгіруді үйрену кезінде екі стратегиялық мәселені шешу керек:

-біріншіден, мектеп оқушыларын дұрыс жүгіруге үйрету-спорттық жүгірудің негіздерін беру, жаттығу әдістері мен құралдарын үйрету, бұл мектепті бітіргеннен кейін спорттық жарыстарға қатысуға мүмкіндік береді;

-екіншіден, оқушы орнату деңгейінде білім алып, өзін – өзі сауатты түрде сауықтыра алатындай етіп, жүйелі және тұрақты жүгіру әдетінің пайдалы болуына жол бермейді.

Секіру. Жеңіл атлетикалық секіру балалар мен оқушы жастарды дене шынықтырудың, олардың физикалық қасиеттерін тәрбиелеудің таптырмас құралы болып табылады. Секіру әр түрлі жағдайларда орындау мен қолданудың үлкен өзгергіштігімен сипатталады, сондықтан олар Үйлестіру қабілеттерін дамытуға айтарлықтай әсер етеді. Сонымен қатар, олардың қозғалыс жылдамдығы мен жылдамдық-күш қасиеттерін дамытудағы маңызы зор.

Оқушылармен сабақтарда әртүрлі секірулер мен секіру жаттығуларын қолдану тірек-қимыл аппаратының дамуына ықпал етеді, баланың қозғалысын үйлестіреді, маңызды мотор тәжірибесінің жинақталуын қамтамасыз етеді. Секіру процесінде алатын ағдылар, өмірлік қажетті қатарына жатады. Айта кету керек, сол жаттығуды моториканы оқыту үшін де, моториканы дамыту үшін де қолдануға болады, олардың басым әсері тек әдістемелік бағытта анықталады. Әр жасқа қол жетімді секіру жаттығуларын қолдана отырып, сіз жаттығу жасайтын адамдардың денесіне жүктеменің әсерін дәл реттей аласыз және қажетті оң әсерлерге қол жеткізе аласыз.

Сыртқы жағынан қарасақ, жеңіл атлетикалық секірулерді орындау қарапайым және табиғи. Алайда, қарапайымдылықтың артында секіргіш көрсеткен үлкен күш жатыр. Бұл дене шынықтыру мұғалімінің оқушыларды ұзындыққа және биіктікке секіру техникасына үйрету бойынша ұзақ, қажырлы жұмысын қажет етеді. Секіру 1-сыныптан бастап оқушылардың дене тәрбиесінің кешенді бағдарламасына енгізілген. Бастауыш сыныптарда секіруді үйрену кезінде негізгі міндет-жоғары қарай итеру дағдыларын қалыптастыру. Оқудың осы кезеңінде оқушылар секіруде жұмсақ жерге түсуді, орнынан ұзындыққа секіруді меңгеруі тиіс және ең бастысы екі аяққа қонып, жүгіруден ұзындыққа және биіктікке секіруді орындау кезінде бір аяқпен итеруді үйрену керек.

Мұғалім оқушылардың дайындығына, тиісті материалдық базаның және оқытудың техникалық құралдарының болуына байланысты секіру әдістерін дербес анықтайды. 1-11 сынып оқушыларының дене тәрбиесінің кешенді бағдарламасында секіру әдістері аталмайды, бірақ олар нақты түсініледі. 5-8 сыныптарда игерудің ең орынды әдісі-"аттап" әдісімен жүгіру арқылы биіктікке секіру және "аяқтарын бүгу" арқылы ұзындыққа секіру.

9-11 сыныптарда секірудің басқа да күрделі спорттық әдістерін қолдануға болады, атап айтқанда, жоғары секірулерде -"айналдыру", "фосбери – флоп", ұзындыққа секірулерде-"иілу", "қайшы".

Жоғары және орта арнаулы мекемелерде ұлдар мен қыздар ұзындыққа және биіктікке секіру техникасын жетілдіруді жалғастыруда.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Жилкин А.И., Кузьмин В.С., Сидорчук Е.В. Легкая атлетика: учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений. – М.: изд-во «Академия». 2003.

2. Жилкин А.И., Кузьмин В.С., Сидорчук Е.В. Легкая атлетика: учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений. 2-е издание. М.: изд-во «Академия». 2005.

3. Лях В.И., Зданевич А.А. Комплексная программа физического воспитания учащихся 1-11 классов. 3 –е издание. М.: изд-во «Просвещение». 2006.

4. Урок физкультуры в современной школе. Методические рекомендации для учителей. Выпуск 3, Легкая атлетика. М. 2004.

5. Рудин, М. В. Специальные упражнения легкоатлетов как основа спортивной тренировки : учеб.-метод. пособие / М. В. Рудин. — Брянск : РИО БГУ, 2016.- 129 с.

ӘОЖ 37.02

БАСТАУЫШ СЫНЫПТЫҢ ОҚУ ПРОЦЕСІНДЕ ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ӘДІСТЕРДІ ҚОЛДАНУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Жанабердиева Рабига Кенесбековна, Болтай батыр атындағы шағын орталықты орта мектебі, бастауыш сынып мұғалімі, Қазақстан Республикасы, Жамбыл облысы, Т.Рысқұлов ауданы

Аннотация. Мақалада бастауыш мектептің білім беру процесіне оқытудың интербелсенді әдістерін енгізумен байланысты өзекті мәселелер қарастырылады, олардың ерекшеліктері ашылады. Автор оқу процесін қызықты ғана емес, сонымен қатар тиімді етуге мүмкіндік беретін әртүрлі интербелсенді педагогикалық әдістерді қолдану қажеттілігіне назар аударады.

Кілт сөздер: оқытудың интербелсенді әдістері, интерактивтік оқыту, бастауыш сынып, топтық жұмыс, ынтымақтастық, дамыту.

Аннотация. В статье рассматриваются актуальные вопросы, связанные с внедрением интерактивных методов обучения в образовательный процесс начальной школы, раскрываются их особенности. Автор обращает внимание на необходимость применения различных интерактивных педагогических методов, позволяющих сделать процесс обучения не только интересным, но и эффективным.

Ключевые слова: интерактивные методы обучения, интерактивное обучение, начальный класс, групповая работа, сотрудничество, развитие.

Annotation. In the article, current issues related to the introduction of interactive methods of training in the educational process of primary schools are discussed. The author describes the need for the introduction of various interactive pedagogical methods that allow the process of training not only interesting, but also effective.

Keywords: interactive teaching methods, interactive learning, elementary class, group work, collaboration, development

Қазіргі уақытта әлемде болып жатқан өзгерістер бастауыш мектепте оқыту мен тәрбиелеу жүйесінде жаңа тәсілдердің дамуына түрткі болды. Бастауыш білім берудің негізгі мақсаты - баланың жеке басын дамыту, оның шығармашылық мүмкіндіктерін анықтау, физикалық және психикалық денсаулығын сақтау. Сондықтан бастауыш сыныптарда оқушыларды оқыту психологиялық және педагогикалық ғылымның өзекті мәселелерінің бірі болып табылады [1].

Баланың жеке қасиеттерінің 70% - ы бастауыш мектепте қаланатынын бәріміз білеміз. Демек, әр мұғалімнің басты міндеті - баланың рухани күштерін ашуға көмектесетін оқу процесін құру. Әрбір мұғалім оқушыны ойлануға, сонымен қатар балаға практикалық іс-әрекет дағдыларын үйретуі керек. Дәстүрлі оқыту және оқушының пассивті бағынышты рөлі мұндай мәселелерді шеше алмайды, яғни оларды шешу үшін жаңа педагогикалық технологиялар, білім беру процесін ұйымдастырудың тиімді формалары, оқытудың белсенді әдістері қажет [1, 576].

Оқытудың белсенді әдістерін енгізуді көптеген ғалымдар қарастырды: Я.А.Коменский, Б.Г.Ананьев, А.Н.Леонтьев, Б.Ф.Ломов, С.Л.Рубинштейн және т. б. қазіргі кезеңде оқытудың белсенді әдістерінің проблемалары бойынша А.Вербицкий, Н.Новик, Е.Литвиненко, А.Фурман, Т.Новацкий, Н. Шиманский, А.Микина және басқалар зерттеген.

Әр мұғалімнің басты міндеті-оқушыларға белгілі бір білім беру ғана емес, сонымен бірге олардың оқуға деген қызығушылығын дамыту, қалай оқу керектігін үйрету. Жақсы ойластырылған оқыту әдістерінсіз жақсы сабақ ұйымдастыру қиын. Қазіргі заманауи мұғалім ұйымдастырушы, оның негізгі әрекеті сабаққа оқушыларды белсенді қатыстыру, олардың мотивациясын арттыру, балалардың өз бетінше оқуға дағдыландыруы, оқушыны ойлауға үйретуі және оларға практикалық іс-әрекет дағдыларын сіңіруі керек. Осы тұрғыдан алғанда оқытудың белсенді әдістер оқушылардың енжарлық, селқостықтан арылтып, сабақта белсенділік танытуға жетелейді [1, 486].

Басқаша сөзбен айтқанда, бүгінгі күні білім беру жүйесінде мәселені тіпті келесідей төтесінен қоюға болады: «Үйрену мен үйрету тек өзара белсенді әрекеттерге негізделген қарым-қатынас арқылы жүзеге асырылады» және «Тек әрекеттесу арқылы ғана үйренуге/үйретуге болады» [2, 86].

Бастауыш мектепте қолданылатын оқыту әдістерін таңдаудағы қиындықтардың бірі-оқушының оқуға, білімге деген қызығушылығын және оларды іздеуге деген ұмтылысын қалай ояту керек деген сұрақ. Басқаша айтқанда, бұл міндет оқушының танымдық белсенділігін арттыру болып табылады.

Адам мінезінің қалыптасуында жеке қасиеттердің 70% - ы бастауыш мектепте қаланатынын жоғарыда айтып кеткенбіз. Бұл тек оқу немесе жазу сияқты негізгі дағдылар ғана емес. Баланың болашақта табысты әлеуметтенуі мен кәсіби қызмет үшін қазіргі балаға белгілі бір жеке қасиеттер мен ойлау дағдылары қажет.

Оқушылардың тек 10%-ы оқығандарын толық есте сақтап түсіне алатындығы анықталды. Ал қалған 90%-ы нақты іс-шараларға қатысқанда немесе тақырыпты талқылағанда ақпаратты толық игеретіндігі дәлелденген.

Қалай десек те білім саласындағы негізгі мәселелер келесідей болады:

1. Мазмұн (Не нәрсеге үйрену/үйрету керек?).
2. Әдістеме (Қалай үйрену/үйрету керек?).
3. Нәтиже (Не үшін үйрену/үйрету керек? Үйренудің/үйретудің нәтижесі қандай болуы керек?).

Әрбір педагогикалық жүйе мен әр ұстаз осы сұрақтарға өз философиясы ауқымында жауап беруге ұмтылады. С.Мирсейітова бұл туралы келесідей жазады: «Біздің қоғамға қандай білім қажет? Басқа сөзбен айтқанда:

1. Не нәрсеге үйрету керек: фундаменталдық білімге ме, әлде осы білімді іздену дағдыларына ма?

2. «Оқыту» деген не: әрқашан және әр мәселе бойынша нұсқап отыру ма, әлде оқытудың «маңызды кезеңін» анықтап, қалған уақытта іздену мен өзін-өзі дамытуға мүмкіншілік беру ме? Оқытудың негізін не құрайды: «даму» ма, әлде «қалыптастыру» ма?

3. Оқытудың мақсаты қандай? Оқытудың басты назарын неге аудару керек: процеске ме, әлде нәтижеге ме? Басқаша айтсақ: басты мәселе «даму» ма, әлде «форма» ма? [2, 126].

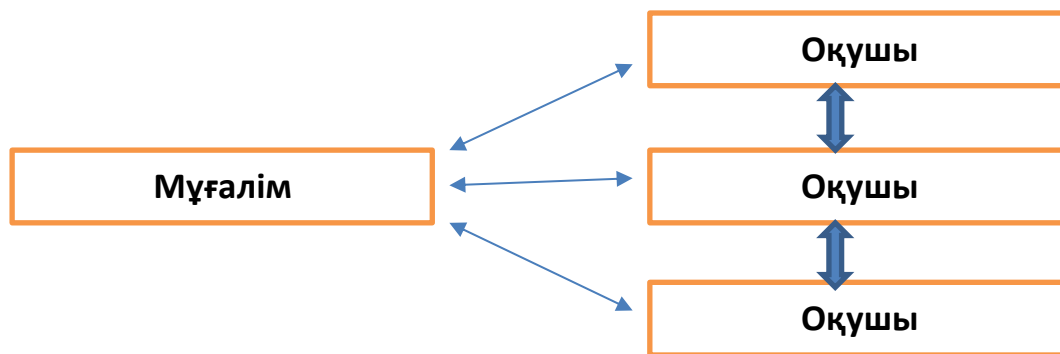
«Интеракция» ұғымы (ағылш. Interaction-өзара әрекеттесу) әлеуметтану мен әлеуметтік психологияда алғаш рет пайда болды. Символдық интерактивизм теориясы үшін (негізін қалаушы-американдық философ Дж. Мид) адамның дамуы мен өмірлік белсенділігін, адамның басқа адамдармен қарым-қатынас және өзара әрекеттесу жағдайларында өзінің «Мен» жасауын қарастыру тән. Психологияда интеракция-бұл өзара әрекеттесу, бір нәрсемен мысалы, компьютермен немесе жұптағы диалог.

«Интерактивті» ұғымы ағылшын тілінен шыққан «interact» («inter» – «өзара», «act» – «әрекет ету»). Сондықтан «интерактивті әдістерді» «оқушылардың өзара әрекеттесуіне мүмкіндік беретін әдістер» деп аударуға болады [2, 50,].

«Интерактивтік оқыту» «білім алушылардың бірлескен іс-әрекеті нысандарында жүзеге асырылатын таным тәсілі» ретінде қарастырылады (Панина Т.С., 2007). Бұл интерактивті әдістердің мәні, яғни оқыту барлық оқушылармен мен мұғалімдердің өзара әрекеттесуінде жүреді (сурет 1).

Басқа әдістермен салыстырғанда белсенді әдістер оқушылардың педагогпен ғана емес, сонымен бірге өзара кең әрекет жасауға және білім алу үрдісінде білім алушылардың белсенділігінің үстемдігіне бағытталған.

Мұғалімнің белсенділігі білім алушылардың белсенді болуына әкеледі, ал педагогтің мақсаты - оқушыларға жағдай жасау. Ол оқу-тәрбие процесін реттейді және оны ұйымдастырады, жалпы направиениесін айқындайды, жоспарланған жұмысты орындалу мерзімі мен ретіне бақылау жасайды, күрделі ұғымдарды түсіндіреді, кедергілер болған жағдайда көмектеседі.

Сурет 1. Оқу үдерісіндегі өзара іс-қимыл

Белсенді және интерактивті әдістер, осылайша, әр қатысушының өзара әрекеттесу және өзара әрекеттесу тәжірибесін игеру процесіне топтың әсерін күшейтудің психологиялық механизмдеріне негізделгендерді ғана қамтиды. Мұндай әдістер инновациялық білім беру технологиялары болып табылады.

Оқытудың интерактивті әдістерін қолдануға негізделген оқу процесі топтың барлық оқушыларының таным процесіне қосылуын ескере отырып ұйымдастырылады. Бірлескен іс-әрекет дегеніміз, әркім өзінің ерекше жеке үлесін қосады, жұмыс барысында білім, идеялар, қызмет тәсілдері алмасады. Жеке, жұпта және топта жұмыс жасауды ұйымдастырады, жоба жұмыстарын, рөлдік ойындар қолданады, іс-құжаттармен бірге

түрлі мәлімет көздерімен жұмыс жасайды. Интерактивті әдістер өзара әрекеттесу қағидаттарына, оқушылардың белсенділігіне, топтық практикаға, жүйелі кері байланыс ұсынуға негізделген. Оқыту өзара әрекеттесу ортасын құрады, ол объективтілікпен, оқушылардың бір-бірімен әрекетке түсуімен, олардың негіздемелерінің бірегейлігімен, бірлескен оқытудың жинақтауымен, бірін-бірі бағалау және бақылау мүмкіндігімен сипатталады [4].

Оқытудың интерактивті әдістерін бастауыш сыныптарда ойын арқылы және ойын емес деп бөлуге болады.

Ойын емес интерактивті оқыту әдістері: нақты жағдайларды талдау, топтық пікірталастар, миға шабуыл, кооперативті оқыту әдістері.

Интерактивті оқыту/оту - бұл іс-әрекеттер мен іс-әрекеттерге негізделген оқыту және мұндай ұстаным маңызды нәтижелерге әкелетін ең тиімді жүйе болып саналады, өйткені бірінші сәтте адамның жадында тек өзі жасаған әрекеттері ғана қалады. Ежелгі қытай ғалымы Конфуций 2500 жыл бұрын: «егер сіз маған айтсаңыз, мен оны ұмытамын, көрсетсең есіме түсіремін, егер есімде сақтаймын, ал өзіме жасатсаң - мен үйренемін!» - деген екен. [5].

Осы себепті интерактивті оқыту бастауыш сынып оқушыларының оқу үрдісінде белсенді әрекеттерін оқытудың негізгі құралдары мен әдістері ретінде таниды. Сондықтан интерактивті оқыту оқушылардың жадын сақтау дәрежесі бойынша оқу үдерісінің тиімділігін өлшейді, олардың әрекеттерін бағалайды және оқыту тек іс-әрекеттер арқылы мүмкін болатын принципті ұстанады [2, 646].

Интерактивті оқыту оқушылардың өзінің тәжірибесі мен басқа оқушылардың тәжірибесі жағынан белсенді өзара әрекеттесуіне негізделген. Білім алушылардың тәжірибесі - бұл өз пікірлері мен көзқарастары, ойлары мен идеялары, ұстанымдары мен пайымдаулары, тұжырымдары, дәлелдері мен уәждері деп айта аламыз. Таным процесінде оқушылар бұл тәжірибені бір-бірімен бөліседі, ал мұндай қарым-қатынаста жаңа білім қалыптасады және саналы түрде игеріледі.

Интерактивті оқытуды бастауыш сыныпта жүйелі қолдану арқылы оқушылардың келесі білім, дағды, құзыреттерін қалыптастырып, дамытуға мүмкіндік береді:

- терең ойлау, жеке ойлау дағдыларын дамыту;
- өз идеялары мен іс-әрекеттерін талдау және бағалау;
- ақпаратты өзі түсініп, оны өлшеп, дұрысын таңдау;
- ақпаратты жан-жақты талқылау;
- жаңа ұғымдар мен білімді дербес дамыту;
- оқу процесінде жеке құндылықтар мен нанымдарға сүйене отырып, белсенді өмірлік ұстанымға ие болу;
- пікірталастарға қатысу, өз ойлары мен пікірлерін дәлелдеу;
- басқа балама пікірлерді ескеру;
- шешімдер қабылдау және күрделі міндеттерді шешу;
- тату бірлескен жұмыс жасай білу;
- басқа адамдармен тиімді қарым-қатынас орнату, өзара әрекеттесу;
- оқушылар командасымен бірге жұмыс істеудің рухани және адамгершілік ережелерін қабылдау;
- білім алушы топты ұжым ретінде қабылдау.

Бұл дағдылар жеке тұлғаның берік қасиеттеріне айналады және оқушының қоғамдағы орнын ғана емес, сонымен қатар өмірдің басқа аспектілерінде де көрініс табады [6].

Дәстүрлі оқытуда басты мақсат «нәтиже» болып табылады, онда мұғалім өзінің барлық күш-қайратын «үйретуге» бағыттайды, оқушыны мүмкіндігінше тез нәтижеге жеткізуге тырысады. Мұнда оқытудың тиімділігі ең алдымен ақпаратпен байланысты: оқу процесі оқушыға ақпаратты «беруге» бағытталған, оған жаңа мәліметтер берумен шектеледі. Көп жағдайда оқу процесі оқушы сабаққа «бос паракпен» кірген кезде пайда

болады, бұл мұғалімнің сыныптағы білімін «толтырумен» айналысатын құбылыс. Оқушы жаңа білімді тек сабақта алды және сабақтан кейін ғана оларды шоғырландырумен айналысты.

Интерактивті оқыту «процесті», яғни оқу процесінің өзін, оқушылардың «қалай» және «қандай әдістермен» қалай оқитынын баса көрсетеді. Мақсаты-үйренушілердің белсенді өзара әрекеттесу, оларды іздеу, біреуден сұрау арқылы өз бетінше білім алуы. Оқушылар мұндай сабақтарға «бос параққа» келместен алдын-ала дайындалады, олар сабақтың басында тақырып бойынша өз пікірлері мен пікірлерін келтіріп, оларды әрі қарай дәлелдеуі керек, пікірталас жүргізеді, басқа пікірлерді тыңдайды, басқа көзқарастарды ескереді. Басқаша айтқанда, студент өмірде әр адамға қажет дағдыларды қалыптастырады. Сабақтан кейін бірдей білім өздігінен дамиды.

Сондықтан интерактивті оқыту кезінде оқушылар келесі әрекеттерге дайын болуы керек, біз педагогтер осыны үнемі жадымызда ұстап, ескеріп отырумыз керек:

- ынтымақтастық,
- танымдық, коммуникативтік және әлеуметтік белсенділік таныту;
- бастамашылдық,
- кері байланыс беру,
- мәселелерді шешу, шешім қабылдау.

Интерактивті оқыту процесінде білім алушылар әрқашан белсенді, өз пікірін қалыптастырады, өзін дұрыс білдіре алады, өз ұстанымын дәлелдей алады, пікірталас жүргізеді, басқаларды тыңдайды, құрметтейді және басқалармен есептеседі. Мұндай сыныптарда бір ғана дұрыс жауап болмайды, өйткені басты мәселе-дұрыс жауап таба алмау, керісінше- жеке тәжірибесіне негізделген зерттеу, іздену жүреді.

Интерактивті оқыту келесі жұмыс кезеңдері шеңберінде жүргізіледі:

- ынтымақтастық (жұп, топ, ұжым),
- жеке және өзара зерттеу жұмыстары,
- рөлдік ойындар және іскерлік ойындар,
- талқылау,
- түрлі ақпарат көздерімен жұмыс (кітаптар, дәрістер, интернет, құжаттар, мұражайлар және т. б.),
- шығармашылық жұмыстар,
- кейс зерттеу,
- таныстырылымдар,
- компьютерлік бағдарламалар,
- сұхбат,
- зерттеу және т. б

Интербелсенді оқыту командалық жұмыс идеяларын ұстанатындықтан, топтық жұмыс әдістерінің маңыздылығын атап өту өте маңызды: олар бір-бірімен және бір-бірімен танысудың тиімді әдісі, жеке дамуға ықпал етеді және басқалардың іс-әрекеттері мен олардың уәждері туралы біледі. Топтық жұмыс барлық тілек білдірушілердің жұмысқа белсенді қатысуын қамтамасыз етеді. Мұндай жұмыста оқушылар қарым-қатынас дағдыларын (тыңдау, жалпы шешім қабылдау, қақтығыстардан аулақ болу) практикада қолданады, олар өздері «ойнайды».

Оқытудың интербелсенді әдістерін пайдалану әрбір педагогке мақсатты түрде тәрбиелеуді, дамытуды және әлеуметтендіруді жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Педагог сабақты жоспарлап, оқу мақсаттарын қоя отырып, білім алушыларды тәрбиелеу, дамыту және әлеуметтендіру мақсатында жұмыс жасайды. Осылайша, тұлғаны тәрбиелеу, дамыту және әлеуметтендіру процестері білім алушының барлық білім беру процесін дамытады. Интербелсенді оқытудың негізгі процестерін толыққанды жүзеге асыру білім алушылардың жаңа білімін қарқынды пысықтауды және сапалы меңгеруін, оқу, пәндік және арнайы іскерліктерін қалыптастырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Аллахвердиева Л.З. Использование активных методов обучения в начальных классах/ Л.З.Аллахвердиева// Педагогическое образование в России. –2012. –№ 6. –С. 207 –212.
2. Әлімов А.Интербелсенді әдістерді жоғары оқу орындарында қолдану. Оқу құралы. – Алматы: баспасы, 2009. - 263 бет.
3. Мирсеитова С.С. Словарь RWCT. - Алматы: Верена, 2005. - 144 с.
4. Мирсеитова С.С. Становление и развитие философии учителя: гуманистическая парадигма. – Алматы: Верена, 2008.-260 с.
5. Организация, формы и методы проведения учебных занятий и самостоятельной работы: требования, условия, механизмы. Учебно-методическое пособие. /Под ред. Н.А.Волгина, Ю.Г.Одегова. – М.: Изд-во Рос.экон.акад.,2004.
6. Росс-Фишер Р.Л.. Игра, моделирующая реальность, как средство повышения эффективности обучения. - Перемена, Международный журнал о развитии мышления через чтение и письмо, том 6, №3, июль, 2005. - С. 18-22.

ӘОЖ 801.78.11.

ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА БЕЙІНДІК ОҚЫТУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ

**Жолшыбек Айгул Алдашбековна, гуманитарлық ғылымдар магистрі
Директордың бейінді оқыту ісі жөніндегі орынбасары
Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық институты
Қазақстан Республикасы, Шу қаласы.**

Аннотация. Бұл мақалада білімнің кез келген өркениетті қоғамның дамуындағы жүйе құраушы екені айтылған. Жастардың жаңа технологиямен жұмыс істегісі келетіндігі, өз мектептерін заманауи құралдармен жабдықталуын сөз етеді. Сонымен қатар, педагогтердің заманауи ақпараттық технология құралдарын меңгеруі, оларды өз тәжірибесінде қолдану.

XXI ғасырдағы ЮНЕСКО—ның адамзат өркениеті дамуының қазіргі кезеңіндегі білім берудің басты міндеті әр түрлі жағдайлардан күйзеліссіз шығуы. Негізгі мектептен орта мектептердің пәндер санының азаюы Батыс елдердің білім беру моделінен қарасақ болады. Сол себепті орта мектепті жаңартудың негізгі идеясы бейіндік оқытуды ұйымдастыру.

Заманауи білім беруде өз мүддесі үшін де, қоғам мүддесі үшін де бейінді оқытудың маңызы зор. Жоғары сынып оқушылардың 70 %—ы өзін —өзі жүзеге асыруға мүмкіндіктерін шешуге арналған.

Оқушылардың бейіндік және бейін алдындағы даярлығын енгізу үшін мыналар қажет:

- нормативті құжаттарды зерделеу;
- бейіндік оқытудың тұжырымдамасын әзірлеу;
- компьютерлік тестілеу;
- Кадр мониторингісі;
- Кәсіптік бағдар беру жұмысын жандандыру

—Бейіндік оқытуды таңдау;

Ол үшін. 9—10 сынып оқушыларының ата—аналарымен кездесулер, жиналыстар ұйымдастыру керек. Оқушылар дайындық барысында "Мен және менің мамандығым", "Өзіндік біл" тақырыптарда эссе, ғылыми жобалар қорғау керек. Орта мектептегі оқушылар реферат, ғылыми жоба, зертханалық практикалық сабақтарға, сынақтарға қатысады

Аннотация. В этой статье говорится, что знания являются системообразующими в развитии любого цивилизованного общества. Речь идет о желании молодежи работать с новой техногенностью, оснащать свои школы современным оборудованием. А также овладение педагогами современными средствами информационной технологии, применение их в своей практике. Главная задача образования на современном этапе развития человеческой цивилизации в XXI веке—выйти из различных ситуаций без стресса. Снижение количества предметов из основной школы в среднюю можно рассматривать в образовательной модели западных стран. Поэтому основной идеей обновления средней школы является организация профильного обучения. В современном образовании большое значение имеет профильное обучение как в собственных интересах, так и в интересах общества. 70% старшеклассников рассчитаны на возможность самореализации. Для внедрения профильной и предпрофильной подготовки учащихся необходимо: - изучение нормативных документов; - разработка концепции профильного обучения; - компьютерное тестирование; - Кадровый мониторинг; - Активизация профориентационной работы - Выбор профильного обучения; Для этого. Необходимо организовать встречи, встречи с родителями учащихся 9-10 классов. В процессе подготовки учащиеся должны защищать эссе, научные проекты на темы "я и моя профессия", "знай себя". Учащиеся средней школы участвуют в рефератах, научных проектах, лабораторных практических занятиях, тестах.

Annotation.

This article says that knowledge is systemically important in the development of any civilized society. We are talking about the desire of young people to work with new technology, to equip their schools with modern equipment. As well as teachers' mastery of modern means of information technology, their application in their practice. The main task of education at the present stage of human civilization development in the 21st century is to get out of various situations without stress. The decrease in the number of subjects from primary to secondary school can be considered in the educational model of Western countries. Therefore, the main idea of updating the secondary school is the organization of specialized training.

In modern education, specialized training is of great importance both in one's own interests and in the interests of society. 70% of high school students are designed for self-realization. To implement specialized and pre-specialized training of students, it is necessary to: - study regulatory documents; - development of the concept of specialized training; - computer testing; - Personnel monitoring; - Activation of career guidance work; - Selection of specialized training; For this. It is necessary to organize meetings, meetings with parents of students in grades 9-10. During the preparation process, students must defend essays, research projects on the topics "me and my profession", "know yourself". Secondary school students participate in research papers, research projects, laboratory practical classes, and tests.

Білім - кез-келген өркениетті қоғамның дамуындағы жүйе құраушы фактор. Қазіргі жастар, сондай-ақ олардың ата-аналары білімнің рөлін жақсы түсінеді. Жастардың көбісі жоғары технологиялар жағдайында дайындалып, жұмыс істегісі келеді. Олар өндірістің әртүрлі салаларындағы бәсекелестік жағдайында заманауи еңбек жағдайларына үнемі бейімделуі керек. Сондай-ақ білім сапасы туралы да ұмытуға болмайды. Мектептерді заманауи ақпараттық және коммуникациялық технологиялармен, заманауи оқыту

құралдарымен жаратқандыру қажеттілікке айналды. Сонымен, мұғалім де осы заманауи құралдарды меңгеру білімі мен дағдыларына ие болып, оларды өзінің педагогикалық қызметінде қолдана біліп, сонымен қатар өзінің педагогикалық дайындық деңгейін үнемі өзбетінше арттырып отыруы керек [1].

ЮНЕСКО-ның 21 ғасырдағы білім беру жөніндегі Халықаралық Комиссиясының есебінде: адамзат өркениеті дамуының қазіргі кезеңіндегі білім берудің басты міндеті адамның өз бетінше таңдауы үшін жағдай жасау, тұрақты таңдау негізінде әрекет етуге дайындығы мен қабілетін қалыптастыру және түрлі жағдайлардан күйзеліссіз шыға білу болуы тиіс [2].

Батыс елдерінің Білім беру моделінде бейіндердің саны көп емес:

- академиялық және академиялық емес;
- жаратылыстану;
- филологиялық;
- әлеуметтік-экономикалық;
- тіл-әдебиет-өнер;
- әлеуметтік ғылымдар;
- математика - нақты ғылымдар-технология.

Негізгі мектеппен салыстырғанда орта мектепте міндетті пәндер саны айтарлықтай азаяды.

Батыс Білім беру моделінің тәжірибесі көрсеткендей, негізгі мектеппен салыстырғанда орта мектепте міндетті пәндер саны едәуір азаяды және өз кезегінде бейінді мектепті бітіргені туралы дипломдар жоғары оқу орындарына немесе колледждерге тікелей оқуға түсуге құқық береді.

Орта мектепті жаңартудың негізгі идеясы бейіндік оқытуды ұйымдастыру болып табылады, бұл әрбір оқушының жеке білім беру бағдарламасын таңдау мүмкіндігін айтарлықтай кеңейтеді [3].

Бейіндік оқыту білім беру сапасын арттыру, өзгермелі білім беру ортасын құру, жеке тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің өзекті және перспективалық қажеттіліктерін іске асыру құралдарының бірі ретінде қарастырылады. Қазақстанда бейіндік оқыту жүйесінің дамуы жеке тұлғаға бағытталған білім беру парадигмасының іске асырылуына байланысты, онда білім берудің басты құндылығы тұлға және оның дамуы болып табылады.

Бейіндік оқыту-құрылымы мен мазмұны оқушылардың мүдделері мен бейімділіктерін қанағаттандыруға, сондай-ақ болашақ кәсіби қызметті таңдауда оларды бағдарлауға жағдай жасауға бағытталған жоғары сынып оқушыларын оқытуды саралауды және дараландыруды қамтамасыз ететін білім беру процесін ұйымдастыру жүйесі.

Бейіндік оқыту білім беру сапасын арттыруға және оқушылардың әртүрлі санаттарының мүдделеріне, қажеттіліктеріне сәйкес толыққанды білім алуға тең қолжетімділікті қамтамасыз етуге бағытталған, мектепті әлеуметтік ортаның білім беру қажеттіліктеріне сәйкес даму режиміне ауыстыруға мүмкіндік береді.

Міндеттері:

- бейінді ескере отырып, оқу-тәрбие процесі шеңберінде МЖМБС игеру;
- бейіндік білім беру шеңберінде мамандандырылған курстардың спектрін зерделеу;
- жеке білім беру траекториясы;
- орта мектеп пен қосымша білім беру ресурстарын біріктіру.

Қазіргі ғылыми зерттеулерде жалпы білім беретін орта мектептерді бейіндеу проблемасы Қазақстанның білім беру жүйесін жаңғырту жолындағы аса сұранысқа ие бағыттардың бірі ретінде айқындалады. Мәселен, ҚР білім беруді дамытудың 2015 жылға дейінгі тұжырымдамасында: «Орта білім берудің жоғары сатысында бейіндеудің жеткіліксіздігі жағдайында түлектер еңбек нарығында сұранысқа ие емес болып қалады», - делінген [3].

Бейіндік оқытуды енгізу заманауи білім беруде өз мүддесі үшін де, қоғам мүддесі үшін де өзін-өзі барынша іске асыруға дайын білімді, шығармашыл, құзыретті және бәсекеге қабілетті тұлғаға деген қажеттілік пен жоғары сынып оқушыларының 70% - ы өмірде өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндігі төмен және еңбек нарығында сұраныс төмен жағдай арасындағы қайшылықтардың бірін шешуге арналған.

Бейіндік оқытуды басқарудың мақсаты бейіндік оқытудың мақсаттары мен міндеттеріне қол жеткізу бойынша педагогикалық процестің барлық қатысушыларының тиімді жұмыс істеуі үшін жағдайлар жасау болып табылады. Басқарудың міндеттері:

- нақты жағдайлар үшін оңтайлы тұтас педагогикалық жүйені құру;
- жүйенің оңтайлы жұмыс істеуін қамтамасыз ету;
- жүйені дамыту, оны бұрынғыдан жаңа, сапалы жоғары күйге ауыстыру. Бейіндік оқытуды басқару функциялары мыналарды қамтиды:
  - бейіндік оқытуға көшуді жоспарлау;
  - бейін алдындағы дайындық пен бейіндік оқытуды енгізу процесін ұйымдастыру;
  - процесті басқару-педагог кадрларды ынталандыру;
  - бейін алды дайындық пен бейіндік оқытудың енгізілуін бақылау[4].

Бейіндік оқытуды басқару әдістері басқару принциптерінен туындайды, бірақ соңғысынан айырмашылығы олар өзгермелі, мақсатқа жету үшін белгілі бір таңдау еркіндігін ұсынады.

Білім беру мекемелері басшыларының міндеті басқарылатын объектілердің нақты шарттары мен ерекшеліктерін ескере отырып, басқару принциптерінен ғұрлым толық іске асыруды қамтамасыз ететін оңтайлы жолды таңдау[5].

Басқару әдістерінің негізі жүйелілік, оңтайлылық және тиімділік принциптері, басқарудағы мемлекеттік және қоғамдық принциптердің арақатынасы және т. б. болып табылады.

Оқушылардың бейіндік және бейін алдындағы даярлығын енгізуді неден бастау керек? Бірінші кезектегі іс-шаралар мыналарды қамтиды:

- нормативтік құжаттарды және басқа мектептерде бейіндік және бейін алдындағы даярлықты ұйымдастырудың қолда бар тәжірибесін зерделеу;
- мектептегі жағдайды талдау, ресурстарды бағалау (кадрлық, қаржылық әлеует; мектептің материалдық базасы; орта арнаулы оқу орындарымен (арнайы орта білім беру оқу орнымен) байланыс; оқушылардың дербес, зерттеу қызметін ұйымдастыру үшін бейіндік оқыту тұжырымдамасын әзірлеу;
- оқушылардың білім беру қажеттіліктерін зерделеу, компьютерлік тестілеу арқылы кәсіби өзін-өзі анықтау, психологтармен жеке жұмыс;
- қолданыстағы оқу бағдарламаларын, оқу әдебиеттерін талдау; мектептің оқу жоспарын, профильдердің үлгілік оқу жоспарларын, бейіндік оқытуға көшу бойынша элективті курстарды әзірлеу; бейін алдындағы оқыту бағдарламалары;
- негізгі және бейіндік пәндер бойынша жобаларды, стандарттарды зерделеу[6].

Кадр әлеуетінің мониторингі қажет. Алынған мәліметтер негізінде бейіндік курстарды жүргізу үшін педагогтердің біліктілігін арттыру және қайта даярлау жоспары жасалады, пәндер бойынша әдістемелік жұмыстың мазмұны ҰБТ-ға дайындық талаптарын ескере отырып құрылады.

Іс-шаралардың келесі блогы-оқушылардың өзіндік жұмысын ұйымдастыру, белсенді қызмет тәсілдеріне оқыту (ізденіс, зерттеу, жобалау), Жоғары сынып оқушыларын табысты әлеуметтендіру тұрғысынан тәрбие жұмысының мазмұнын түзету. Оқушылар мен педагогтарды психологиялық-педагогикалық қолдауда психологиялық тренингтер, тестілеу, сауалнама жүргізу, ұйымдастырушылық-белсенділік ойындары, немесе өзге бейін бойынша білім беруді жалғастыруға дайындық деңгейін диагностикалау қажет. Оқушының портфолиосын құру. Оқу процесіне ақпараттық және коммуникациялық технологияларды енгізу[7].

Бейіндік білім оқытудың ақпараттық технологияларын, оның белсенді нысандары мен әдістерін: пікір-таластарды, пікірсайыстарды, топтық жұмыс, имитациялық іскерлік ойындарды, сыни ойлауды дамыту технологияларын және т.б. зерделеуді және енгізуді талап етеді.

Кітапхананың жоғары сынып оқушыларын ғылыми-зерттеу, жобалау қызметіне, олимпиадаларға, зияткерлік конкурстарға даярлауға қосу үшін ақпараттық-коммуникациялық орталық ретіндегі мүмкіндіктері кеңейтілуде.

Кәсіптік бағдар беру жұмыстары жандандырылуда: Арнайы орта білім беру оқу орындарына экскурсиялар өткізу, сынақ сабақтары, 8-9 сынып оқушылары мен олардың ата-аналары үшін ашық есік күндері, түлектерге оқу бейінін таңдауда көмек көрсету.

Бейіндік оқытуды таңдау мыналарды көздейді:

- оқушының болашақ бейнесін құру қабілеті және оның қандай кәсіптік, әлеуметтік және пәндік қызмет түрлері арқылы жүзеге асырылатынын білу;
- өзінің ресурстары мен мүмкіндіктерін білу;
- физикалық мүмкіндіктер мен шығармашылық әлеуетті ескере отырып, саналы жауапты таңдау жасауды өзгерту.

Мұғалімнің бейіндік оқыту жағдайындағы жұмысы педагогикалық жоғары оқу орындарында толық көлемде берілмеген арнайы білім беруді талап етеді. Осыған байланысты мұғалімдердің біліктілігін арттыру, мектептердің педагогикалық кадрларын бейіндік сыныптарда жұмыс істеуге дайындау, оқушыларды таңдау бойынша курстарды оқытуда мектеп әкімшілігінің рөлі айтарлықтай өсті.

Бейіндік оқыту мұғалімдерден қосымша уақыт шығындарын талап етеді (сабақтарды жоғары деңгейде өткізуге дайындық, жаңа дидактикалық және әдістемелік материалдарды әзірлеу, жоспарлау және есеп беру құжаттарын жазу, біліктілікті арттыруға немесе қайта даярлауға уақыт жұмсау). Оқушылар басқа материалды игеру жүктемесін төмендетпей, бейіндік пәндерді терең зерттеуге уақыт жұмсауға мәжбүр болады.

Бағдарламаның айрықша тармағы–9-10 сынып оқушыларын кәсіптік бағдарлау-бұл:

- оқушыларды негізгі мектептен кейінгі оқытудың ықтимал бағыттарымен таныстыру,
- кәсіптік бейімділікті диагностикалау,
- оқушыларға психологиялық-педагогикалық кеңес беру,
- сауалнама жүргізу, тестілеу,
- танымдық қызығушылықтар мен қажеттіліктерді зерделеу.

9-10- сынып түлектерін одан әрі оқыту туралы шешім қабылдау үшін ата-аналармен (кездесулер, әңгімелер, педагогикалық консилиумдар, ата-аналар жиналыстары, педагогикалық кеңестер) үлкен жұмыс күтіп тұр. Тоғызыншы сынып оқушыларының бейін алдындағы дайындығы –«мен және менің мамандығым», «өзіңді білу тақырыптарында арнайы курстарды, факультативтерді, кездесулер мен әңгімелесулерді таңдаудың икемді жүйесі. Орта мектепте балалар рефераттарды, ғылыми жобаларды қорғайды, зертханалық-практикалық сабақтарға, коллоквиумдарға, сынақтарға қатысады.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Дистанционное обучение в профильной школе /Под ред. Е.С.Полат.- М.: Издат. центр «Академия», 2009.- 208 с
2. Доклад международной комиссии ЮНЕСКО по образованию в 21 веке// Материалы симпозиума «Итоги и перспективы развития образования на рубеже тысячелетий».- Томск: Изд-во Том.гос.пед.ин-та, 2001

3. Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2011-2020 гг.
4. И.Б. Отческая Организация профильного обучения школьников/ Курс лекций для студентов специальности 5В012000 – «Профессиональное обучение»
5. Шагиахметова Л.М. Организация профильного обучения школьников: Учебно-методическое пособие / Л.М. Шагиахметова, Д.К. Абдимоминова. – Костанай: КГПУ им. У. Султангазина, 2019. – 106 с.
6. <https://edu.mcfk.kz/news/4233-v-kazahstane-razrabotany-novye-uchebniki-dlya-shkol-i-detskih-sadov>
7. <https://edu.mcfk.kz/article/1823-kontseptualnye-osnovy-razvitiya-profilnogo-obucheniya>

ӘОЖ 801.7811

ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

Игиликова Эльмира Сауытбековна
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің аға оқытушы
Сарсенбаева Майра Бекбосыновна
педагогика ғылымдар пәнінің аға оқытушы

**Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты,
Қазақстан Республикасы, Тараз қ.**

Аннотация: Мақалада қазақ тілі сабақтарында ақпараттық-мультимедиялық технологияларды, интерактивті әдістерді қолданудың дидактикалық негіздемесін жасау және оларды оқыту үрдісінде сәтті қолдану.

Кілт сөздер: интерактивтік оқыту, аудио-лингвалды, тікелей-қатынас әдісі, көпшілік ортада оқыту әдісі, коммуникативтік, жобалау, шығармашылық, проблемалық.

Аннотация: В данной статье рассматриваются информационные и мультимедийные технологии, интерактивных методов на занятиях по казахскому языку и их успешного использования в учебном процессе.

Ключевые слова: интерактивное обучение, аудио-лингвальный, метод прямого общения, метод обучения в публичной среде, коммуникативный, проектный, творческий, проблемный.

Annotation: This article discusses information and multimedia technologies, interactive methods in Kazakh language classes and their successful use in the educational process.

Keywords: interactive learning, audio-lingual, direct communication method, learning method in a public environment, communicative, project-based, creative, problematic.

Қазіргідей әлемдік ғаламдану процесі кезеңінде ақпараттар ағынынан адам баласы өзінің ұдайы дамып отыруына керекті ақпаратты саралап, екшеп пайдалана білуі – бүгінгі уақыттағы басты мәселе. Бұл, әсіресе, өскелең ұрпақтың санасын саналуан ақпараттармен улап, ой-өрісінің дамуын дүбара күйде қалдырмаудың басты шарттарының бірі.

Бүгінгі таңда тіл тағдыры, оның болашағы, мәртебесі бәрімізді толғандырады. Қазақ тілінің ертеңі қалай болады, оның қолдану аясы мен қызметі қандай, «Тіл туралы» заңның мемлекеттік дәрежеде орындалуы қалай жүргізілуде сияқты т.б. сұрақтар барлық жұртты ойландыратыны белгілі, өйткені бүгінгі таңда егеменді елдің ХХІ ғасырдағы

саяси-әлеуметтік, қоғамдық, мәдени келбеті қазақ тілімен тікелей байланысты екенін ұғынып келеміз. Осыдан келіп туындайтын мәселелердің бірі – жас ұрпаққа сапалы білім, саналы тәрбие беретін мектепте оқытудың жаңа инновациялық әдістерімен толықтыру; оқытудың жаңа технологияларын іздестіру; оқушыны ақпаратты талдай білуге, ақпараттық, мультимедиялық технологияларды тиімді пайдалана білуге үйрету.

Қазіргі уақытта «қоғамды ақпараттандыру», «білім беруді ақпараттандыру» деген сөз тіркестері біздің сөздік қорымызға еніп кетті. Олай болса, қоғамды ақпараттандыру дегеніміз не? Қоғамдық ақпараттандыру дегеніміз – ғылыми техникалық прогресс жетістіктерінің күнделікті тұрмысқа ауқымды енуінің нәтижесі, яғни адам өміріне іс – әрекеттің интеллектуалды түрлерінің жан – жақты әсер етуі мен ролінің жоғарылауына байланысты объективті процесс. Тілді оқытудың озық технологияларымен танысу, тәжірибелер алмасу, сабақтарды ұйымдастырудың, жүргізудің оңтайлы тәсілдерін ұсыну, тың әдістерді сарапқа салу ізденімпаздықты, шығармашылықты талап етеді. Әрбір әдістеме үлкен шығарымпаздық өнер іспеттес болса, әдістеме бағытында да тілді оқытудың, оның қадір-қасиетін шәкірттерге түсіндіріп, ұлылығы мен кеңдігін ұқтыру үшін қазақ тілін оқытқанда қойылатын талап-тілектерге жаңаша көзқараспен қарауымыз керек.

Білім беру үрдісін ақпараттандыру – жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы дамыта оқыту, дара тұлғаны бағыттап оқыту мақсаттарын жүзеге асыра отырып, оқу – тәрбие үрдісінің барлық деңгейлерінің тиімділігі мен сапасын жоғарлатуды көздейді. Білімді ақпараттандыру — бұл білім беру саласын методологиямен және практикамен қамтамасыз ету, оқыту мен тәрбиелеудің психологиялық-педагогикалық мақсаттарын жүзеге асыруға бағытталған қазіргі немесе ақпараттық технологияларды құру және оңтайлы қолдану үрдісі.

Бүгінгі таңда педагогикалық тәжірибеде бірнеше ондаған жаңа стратегиялар, оқыту әдіс-тәсілдері, оның ішінде интерактивтік оқыту әдісі құрылды және қолданылып келеді. Қазіргі заман педагогы оқытатын пәніне қарамастан интерактивтік оқыту әдістерінің қажетті «арсеналдарын» меңгеруі және оларды оқу үрдісінде қолдана білуі тиіс.

Интерактивтік оқыту – бұл ең алдымен оқушы мен мұғалімнің қарым-қатынасы тікелей жүзеге асатын сұқбаттасып оқыту болып табылады. Интерактивтік оқыту – бұл танымдық әрекетті арнайы ұйымдастыру формасы. Ол толық айқындалған және мақсатын алдын-ала болжауға болатын оқыту түрі. Сабақтағы интерактивтік әрекет өзара түсіністікке, өзара әрекетке, қатысушылардың әрқайсысына қажет міндетті бірлесіп шешуге алып келетін – ұйымдастыру және қарым-қатынас жасауды дамытуды ұсынады.

Интерактивтік оқыту технологиясы деп нәтижесінде оқу әрекеті барысында олардың өзара мотивациялық, интеллектуалдық, эмоционалдық және басқа да жақтарынан жетістіктерге жетуді сезіну ситуациясын тудыра алатын, оқушыға педагогикалық әсерлі танымдық қарым-қатынас құруға кепілдік беретін, мұғалім мен оқушының іс-әрекетін оқу ойындары түрінде ұйымдастыру тәсілдерін айтамыз.

Интерактивті әдістің ерекшелігі – оқушы өзгелермен араласу барысында ашыла түседі, көбірек оқып, тәжірибе жинай білуі керек. Тәжірибе интеллектуалдық тәуелсіздіктің негізі болып табылады және барлық өркениетті азаматтың қажетті құралы десек те болады. Интерактивті әдістеме білім алушылардың мынадай мақсаттарына жетуге мүмкіндік береді: 1) олар мол мағлұмат алып, өздері айтқан пікірге логикалық түсініктеме беруге жол ашады; 2) өз пікірлерін терең ойланып айта алатын болады; 3) мәселені талқылаған кезде бұған дейін алған, тәжірибеде жинақтаған білім қорын пайдалана алады; 4) бір-бірінен жаңа мағлұматтар ала отырып, білімін толықтыра алады; 5) шындыққа көз жетуі үшін дәлел іздеп, ойын анықтап көрсете алады.

Интерактивті оқыту жүйесі (жоғары белсенділікті дамыту) сабақта барлық білім алушының белсенді қатысумен ұйымдастырылатын оқу үрдісі. Интерактивті әдіснама студенттің оқу процесіндегі тәжірибе негізінде оқылатын пәнге білімі, дағдысы және қатынасы қалыптасқаннан соң, өзара қатысу арқылы жүзеге асырылуын білдіреді.

Интерактивті оқыту технологиясын қолдану арқылы өмірде болып жататын түрлі жағдаяттарды дидактикалық талаптар тұрғысынан екшеп алған соң, тілдік жағдаят жаттығуларына айналдыра білу керек.

Бүгінгі таңда білім саласының алдында дайын білімді, дағдыларды меңгеретін, қайталайтын ғана емес, шығармашылық бағытта жұмыс істейтін, тың жаңалықтар ашатын, біртума ойлау қабілетімен ерекшеленетін жеке тұлға қалыптастыру міндеті тұр. Өйткені әркім өмірде бір қиын жағдай кезінде икемділік пен ойлаудың талдағыштық қабілетін қажет етеді. Осы тұрғыдан келгенде қазіргі педагогикалық жүйеде «білім беру» ұғымы жаңа мазмұнмен толығы тиіс. Бұл дегеніміз – шығармашылық қабілеттерін дамытып, шығармашыл тұлға қалыптастыруға жағдай жасау. Оқыту үрдісі «ойлап табу» немесе «жаңалық ашуға» мүмкіндік туғызуға жағдай жасау керек. [3].

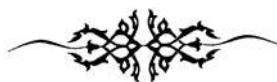
Интерактивтік оқыту қатысушылардың күтілетін проблемаларды шешуде мотивациясын арттырады, одан әрі қарайғы ізденіс белсенділігіне эмоционалды түрткі болады, оларды нақты әрекетке жетелейді. Осы тұрғыда ғылыми міндеттерді дәстүрлі емес әдістермен шешудің жолы ретінде проблемалық оқыту жүйесін қолдануға болады. Проблемалап оқыту жүйесі – оқушылардың ой – өрісін, логикалық ойлау қабілетін, шығармашылық әрекетін дамытуға негізделген. Сонымен қатар, интерактивтік оқыту проблемалық ситуацияларды өзінше көріп, одан шығу жолдарын жаңаша ойлау қабілетін қалыптастырады: өз ұстанымын, өзінің өмірлік құндылықтарын негіздеу – өзгелердің көзқарасын тыңдай білу, ынтымақтаса білу, серіктестік қарым-қатынасқа түсу секілді қасиеттерін дамытады.

Интерактивтік оқыту барысында педагог ақпарат көзінің бірі ретінде көмекші қызметін атқарады; оның қызметінде басты назарда индивид ретіндегі жеке оқушы емес, бірін бірі ынталандырып, белсендендіріп отыратын, өзара әрекеттесуші оқушылар тобы болуы қажет. Осылайша, мұғалімнің проблемалық-ізденушілік әдістерін меңгеруі – бұл оқушылардың шығармашылық-ізденушілік іс-әрекетін ұйымдастырудың ең дұрыс жолы, демек, бұл - интерактивтік оқыту.

Бүгінде мұғалімнің шығармашылық қабілетін дамыту үшін оқытудың репродуктивті әдістерінен продуктивті әдістеріне көшу өте маңызды, онда оқушы оқылған құбылысты түсінгендігін көрсетіп қана қоймай, тапсырмалардың себеп-салдарлы байланысын аша отырып, шешімін табады, оқылған материалды тәжірибемен, өмірмен байланыстырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1.Рахметова С. Қазақ тілін оқыту әдістемесі. Алматы: «Өлке» баспасы, 2005.
- 2.Құлмағамбетова Б. «Қазақ тілі» сабағында техникалық құралдарды пайдалану. Алматы, 1975.3
- 3.Нұржанова Ж. Қазақ тілін тиімді оқыту жолдары. Алматы, 2001
- 4.Рахметова С. Қазақ тілін оқыту методикасы. Алматы: Ана тілі, 1991
- 5.Оразбаева Ф.Ш. Тілдік қатынас: теориясы мен әдістемесі. – Алматы, 2000.
- 6.Мырзабаев А.Б. Шығармашылықты дамытуда белсенді оқытудың дидактикалық мүмкіндіктері дис. автореф. 2004.
- 7.Махмутов И.М. Проблемное обучение. // М, Педагогика,1975.
- 8.Нағымжанова Қ.М. Инновациялы -креативті технологиялар.- Өскемен, 2005.

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ МАЗМҰНЫ МЕН SMART ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Киркимова Аманкул Турағалиевна
Болатқанова Салтанат Қуандыққызы
Жамбыл облысы, Т.Рысқұлов ауданы, Қ.Сұлтанбеков атындағы мектебі

Аннотация. Бүгінде оқыту сапасын арттыру басты назарда болып отыр. Оқыту сапасы мақсат пен нәтиженің арасалмағы, мақсатқа жетудің өлшемі болып табылады. Бұл анықтамадан оқушылар алдына қойылған мақсатты және олар қол жеткізген нәтижені бірдей бірлікте өлшей алуды үйрену қажеттілігі аңғарылады. Бұдан басқа орташаландырылған емес, жеке тұлғалық сипаты бар, оқыту үрдісінде әр баланың ілгерілеуін көруге мүмкіндік беретін, қажетті басқарушылық мәліметтерді алуды қамтамасыз ететін технология таңдау қажет. Мақалада жаңартылған білім беру мазмұны мен жаңа технологиялар сөз болады.

Кілт сөздері: білім, технология, оқушы, сапа, үрдіс, жаңартылған білім беру.

Аннотация. Сегодня в центре внимания повышение качества обучения. Качество обучения-это соотношение цели и результата, мера достижения цели. Из этого определения следует необходимость научиться измерять поставленную перед учащимися цель и достигнутый ими результат в одной единице. Кроме того, необходимо выбрать технологию, которая не усреднена, имеет личностный характер, позволяет увидеть прогресс каждого ребенка в процессе обучения, обеспечивает получение необходимых управленческих данных. В статье речь пойдет об обновленном образовательном содержании и новых технологиях.

Ключевые слова: образование, технологии, учащийся, качество, тенденции, обновленное образование.

Annotation. Today, the focus is on improving the quality of education. The quality of learning is the ratio of goal and result, a measure of achieving a goal. This definition implies the need to learn how to measure the goal set for students and the result achieved by them in one unit. In addition, it is necessary to choose a technology that is not averaged, has a personal character, allows you to see the progress of each child in the learning process, and provides the necessary management data. The article will focus on the updated educational content and new technologies.

Keywords: education, technology, student, quality, trends, updated education.

Бүгінде оқыту сапасын арттыру басты назарда болып отыр. Оқыту сапасы мақсат пен нәтиженің арасалмағы, мақсатқа жетудің өлшемі болып табылады. Бұл анықтамадан оқушылар алдына қойылған мақсатты және олар қол жеткізген нәтижені бірдей бірлікте өлшей алуды үйрену қажеттілігі аңғарылады. Бұдан басқа орташаландырылған емес, жеке тұлғалық сипаты бар, оқыту үрдісінде әр баланың ілгерілеуін көруге мүмкіндік беретін, қажетті басқарушылық мәліметтерді алуды қамтамасыз ететін технология таңдау қажет. Оқытудың бірізді бағдарлануының негізі жедел кері байланыс болып табылады. Соған сай оқытудың технологиялық тәсіліне төмендегідей талаптар қойылады:

- мақсаттар қою және оны мүмкіндігінше нақтылау, оқу мақсаттарын оның нәтижеге жетуі бағдарланатындай етіп анықтау;
- оқу материалдарын дайындау мен барлық оқытудың барысын оқу мақсаттарына сай ұйымдастыру;
- қойылған мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған күнделікті нәтижені бағамдау,

оқытуды түзету;

- нәтижені қорытынды бағамдау.

Мұғалім оқытудың берік нәтижелеріне технологиялық тәсілмен қол жеткізу арқылы өзінің педагогикалық шығармашылығына, оқушылардың дамуына көбірек көңіл бөле алады.

Оқу үрдісін технологиялық құрылымдауды түсінудің кілті нақты қойылған мақсаттарға жүйелі түрде бірізділікпен бағдарлану болып табылады. Педагогикалық технологияда мақсаттар қою тәсілдері нәтижелілігімен ерекшеленеді. Оқыту мақсаттары оқушылардың әрекеті арқылы көрсетілген оқыту нәтижелері арқылы тұжырымдалып, әрі мұғалім немесе кез-келген сарапшы нақты тани алатын болу керек.

Айтарлықтай табысты идеяны жүзеге асыруда мұғалім, әдетте келесідей негізгі қиындықтармен кезігеді: оқыту нәтижелерін әрекет тіліне қандай тәсілдермен ауыстыруға болады және бұл ауысудың бір мағыналылығына қалай қол жеткізуге болады? Бұл проблемалар екі түрлі жолмен шешіледі: біріншісі, педагогикалық таксономия жүйесі арқылы мақсаттар жүйесін нақтылау, екіншісі таксономия арқылы мұғалім анықтығы жеткіліксіз ойларды оқыту мақсаттарының мейлінше анық, нақты тіліне ауыстыра алады. Таксономия - белгілі бір критерийлер мен ұстанымдар бойынша объектіні жүйелеу, топтастыру немесе жіктеуді, жүйелеу және нақты құрылым бойынша реттілікпен орналастыру[5, 43].

Иерархиялық жіктелген, ретке келтірілген мақсаттарды қолдану ең алдымен, мұғалім үшін төмендегідей жайттармен маңызды: мұғалім назарының негізгі ойға шоғырлануы, таксономияны қолдана отырып мұғалім мақсаттарды бөліп, құрастырып қана қоймай, ең бірінші кезектегі міндеттерді, әрі қарайғы жұмыстың реті мен келешегін нақтылай отырып, оларды ретке келтіреді; мұғалім мен оқушының бірлескен әрекетіндегі ашықтық пен жариялылықты әкеледі; нақты оқу мақсаттары мұғалімге олардың ортақ оқу жұмысын түсіндіруге, талқылауға, кез-келген қызығушылық танытатын тұлғалардың анық түсінуіне мүмкіндік береді[6, 252].

Оқыту нәтижелерін бағалаудың өлшемін жасау ол – мақсаттардың дәл анықтамасына жүгіну; неғұрлым сенімді және әділ бағаға қол жеткізеді. Мақсат қою – белгілі бір уақыт аралығында жүзеге асатын үздіксіз процесс. Әрбір қойылған мақсатты үнемі талдап, қажет болса қайта қарастыру керек. Үздіксіз талдау жасау мұғалімдерге маңызды шешім қабылдауға көмектеседі.

Қалай болғанда да, мақсатты анықтау мен тұжырымдау үдерісі аяқтала салмайды. Біз бағалау критерийлерін іріктеу мен дәл анықтаудың, мақсатқа жеткеннің ақиқатын бағалау тәсілін анықтаудың маңыздылығына мән беруіміз керек. Ондай критерийлер мақсаттың анықтамасынан келіп шығады, ал тәсілдері – сабақ үшін таңдалған критерийлер бойынша қол жеткен нәтижелерді азды-көпті сенімді бағалау мүмкіндігін береді. Критерийлер мақсатты тұжырымдау кезінде, сабақ басталғанға дейін анықталады[3,129]. Сабақ соңында қол жеткен нәтижені жоспардағы нәтижемен салыстыра отырып, сіз әрі қарайғы іс-әрекетіңізді кәсіби түрде, нәтижелі жүргізуге қол жеткізесіз.

Білім берудегі технологиялық тәсілдің маңызды ерекшелігі мақсаттың болуы, ол өз кезегінде мұғалімге өз жұмысы мен оқушының әрекетін бағалап, білім беру үрдісіне жедел түрде өзгерістер енгізуге мүмкіндік береді. Педагогикалық технологияда мақсаттар нақтылануда. Оның нәтижесінде мұғалімнің нақтылауынан кейін келесі қасиеттерге ие мақсаттар тұжырымдалуы тиіс:

- оқытудың мақсаты, мазмұны және пәннің логикасымен қисынды байланысқан;
- өлшемді (оқытындардың алған білім, білік, дағдысы көлемінде);
- белгіленген уақыттық межесі бар.

М.В. Кларин әдебиеттерге талдау жасай отырып, оқу мақсаттарын қоюдың негізгі тәсілдерін қарастырады[3, 114].

1. Мақсатты зерделеленетін мазмұн арқылы анықтау.

Мақсат қоюдың бұл тәсілі неғұрлым кеңінен танылған дәстүрлі жол болып табылады (мысалы, «Параграфтың мазмұнын оқу...», «Теореманы зерделеу...»). Оқытудың технологиялық тәсілінің жақтастары бұндай мақсаттарды сөзсіз жеткіліксіз деп есептейді, себебі оған қол жеткізілгенін бағалау өте қиын. Дегенмен, бұл мақсаттар қолдануға жарамды, себебі олар оқытудың мазмұнын көрсетіп тұр.

2. Мақсаттарды мұғалімнің әрекеті арқылы анықтау.

Бұндай мақсат мұғалімнің әрекетіне шоғырланады. Мақсатты бұлай қою кезінде өз жұмысына шоғырланған мұғалімнің оқушылар қол жеткізген нәтижені бағалауына мүмкіндігі бола бермейді(мысалы, «Оқушыларды ... таныстыру», «...көрсету», «...түсіндіру»). Сөйтіп, мақсат қоюдың технологияланбаған тәсілі еңсерілмейді, тек бүркемеленіп қалады.

3. Мақсаттарды оқушы дамуының зияткерлік, эмоционалды, тұлғалық үдерістері арқылы қою. Аталған мақсаттар жалпы білімділік мақсаттарды бейнелейді (мысалы, «білігін қалыптастыру (дамыту)», «оқушылардың танымдық белсенділігін дамыту»). Бұндай мақсаттардың қойылуы мүмкін, бірақ белгілі бір қиындықтармен ықпалдасады. Бір сабақта (тіпті бірнеше сабақтар аясында) білік пен дағды қалыптастыру сияқты мақсатқа қол жеткізу мүмкін емес, себебі мұғалімнің қолында оны өлшеудің құралы жоқ.

4. Мақсаттың оқушылардың әрекеті арқылы қойылуы.

Мақсаттардың бұндай тұжырымдамасы сабақты жоспарлау мен өткізуге анықтық, белгілілік енгізеді (мысалы, «Сабақтың мақсаты-шешу (орындау, шығару)»). Бірақ мақсатты бұлайша етіп қою мұғалімге оқушы қол жеткізген нақты нәтижені анықтауда белгілі бір қиындықтар туғызады[7, 148].

Сонымен, педагогикалық технологияда оқу мақсаттарын қоюдың қандай тәсілдері неғұрлым тиімді болып табылады? Құзыреттілікке бағдарланған мақсаттарды қоюдың белгілі тәсілі – SMART-критерийлер болып табылады. SMART – бұл «ақылды» мақсаттарды қоюдың бес маңызды критерийлерін есте сақтауға көмектесетін аббревиатура. Ол 1981 жылы Джордж Доран (George T. Doran) енгізген ұғым (1-кесте). Қысқаша айтқанда, ол қойылған мақсат нақты (Specific), өлшене білетін (Measurable), әрекетке негізделген (Action-oriented), қол жетімді (Realistic) және уақытпен шектеулі (Time-bound) болуы тиіс деген қағидалар[4, 94].

SMART аббревиатурасының құрамы

1-кесте.

Автордың айтуынша, SMART аббревиатурасының құрамында оқыту мақсаты мен міндеттерін сипаттауға тиіс сын есімдер қамтылған:

- S pecific (арнайы, нақты);
- M easurable (өлшеуге болатын);
- A ttainable (қолжетімді);
- R ealistic (шындыққасай);
- T imed (белгілібіруақытаралығыменшектелген).

Қазақстан Республикасы орта білім беру жүйесінің жаңартылған білім беру бағдарламаларында оқыту мақсаттары жоғарыда айтылған тәсілдерге, оның ішінде SMART техникасына негізделіп анықталуда. Оқыту мақсаттары оның анық, нақты (Specific) күтілетін нәтижелері түрінде сипатталған, әрі мақсат қоюдың неғұрлым кеңінен танылған дәстүрлі жолы-мақсатты зерделенетін мазмұн арқылы анықтау қолданылған (мысалы, «шығарманың мазмұнын түсіну, маңызды тұстарын анықтау үшін сұрақтарға жауап беру»). Мазмұн арқылы анықталған оқу мақсаттарының жүйесі сынып жоғарылаған сайын күрделене түседі. Жаңартылған білім беру бағдарламалары жағдайында SMART техникасының өлшемді (Measurable) деп аталатын критерийіне қол жеткізу үшін қалыптастырушы бағалауға арналған тапсырмалар орындалады. Қалыптастырушы бағалауды өткізу кезінде оқушыларға оқу мақсатын бағалайтын

жетістік критерийлері беріледі.

Жаңа оқу бағдарламаларындағы оқу мақсаттарының жүйесі дерлік қол жетерлік мақсаттар. SMART мақсаттың қол жетімділік (Attainable) критерийінің жүзеге асуын педагогикалық әдіс-тәсілдер мен әр пәнге қажетті құрал-жабдықтар мен материалдар қамтамасыз етеді. «Мақсатыңыз қолжетімсіз екеніне көзіңіз жеткен кезде мақсатыңызды емес, әдісіңізді ауыстырыңыз» - деген екен белгілі шығыс ойшылы Конфуций.

Оқу бағдарламаларындағы оқу мақсаттарының жүйесі оқушылардан шынайы (Realistic) проблемаларды анықтап зерттей білуді талап етеді. Оқу мақсаты мен әр оқу мақсатына арнап таңдалған табыс критерийлерінің тізімі ұсынылған.

SMART мақсаттың белгілі бір уақыттық межемен (Timed) шектелуі білім беру салалары бойынша күтілетін нәтижелердің ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді сипаттағы оқу мақсаттарының жүйесін құрауымен сипатталады. Ұзақ мерзімді жоспар ортақ тақырып бойынша оқу мақсаттарын бөлімдер бойынша топтайды; орта мерзімді жоспар тілдік дағдыларды (айтылым және тыңдалым, оқылым, жазылым) жақсарту бойынша талаптарды анықтайды; қысқа мерзімді жоспар оқушымен оқу мақсатына жету туралы кері байланысты береді [1,65].

Қазақстан Республикасы жаңартылған білім беру мазмұны мен оқу мақсаттары жүйесінің SMART технологиясына негізделіп анықталуы ХХІ ғасырда қажетті: сыни тұрғыдан ойлау және туындаған мәселелерді шеше білу; ұжымдық жұмыс және көшбасшылық қасиеттері; икемділік және жаңа шарттарға бейімделу қабілеті; бастамашылық және кәсіпкерлік дағдылар; өз ойын ауызша да, жазбаша да сауатты және анық білдіру қабілеті; ақпарат іздеу және табу қабілеті; білімге құмарлық және қиял атты дағдылардың дамуын толық қамтамасыз ететіні анық.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. Астана, 2015.
2. Развитие «педагогической технологии» и проблемы теории обучения Москва. 1984.
3. «Қазақстан Республикасындағы біліктілікті арттыру жүйесінің жаңа үлгісі: тенденциялар және даму перспективалары» атты Халықаралық ғылыми – практикалық конференцияның материалдары АО НЦПК «Өрлеу» 2013.
4. Современная школа Реальное восприятие мира Составитель Н.И.Бахмутова., Казахстан, 2010 год.
5. Б.Блум. Таксономия Образовательных Целей: Сфера Познания. 1956.
6. Мынбаева А.К., Садвакасова З.М. Инновационные методы обучения, или Как интересно преподавать: Учебное пособие.-4-е изд.-Алматы, 2009,-344с.
7. Мынбаева А.К., Садвакасова З.М. Искусство преподавания: концепции и инновационные методы обучения: учебное пособие-Алматы:Қазақ университеті, 2011-198 с.

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Куандикова Катша Тулеповна, Түркістан облысы, Арыс қаласы «Сәрсенкүл Ана»
балабақшасының меңгерушісі,
Бекбергенова Майра Нурлановна, педагогика және психология ғылымдар магистрі,
аға оқытушы,
Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты,
Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

Аннотация. Бұл мақалада мектеп жасына дейінгі балалардың дене тәрбиесін ұйымдастыру ерекшеліктері сипатталған.

Кілт сөздер: денсаулық, тәрбие, дене шынықтыру, балабақша, қимыл-қозғалыс.

Аннотация. В данной статье описаны особенности организации физического воспитания дошкольников.

Ключевые слова: здоровье, воспитание, физическая культура, детский сад, движение.

Annotation. This article describes the features of the organization of physical education for preschoolers.

Keywords: health, education, physical education, kindergarten, movement.

Мектепке дейінгі ұйымдарда бала тәрбиесіне қажетті алуан түрлі жұмыстар атқарылады, соның ішіндегі маңызды бір саласы дене тәрбиесі болып табылады. Дене тәрбиесі бойынша жұмыс түрлерінің балалардың денсаулығына, дене бітіміне, ойлай білу қабілетін дамытуда маңызы ерекше.

Мектеп жасына дейінгі балалардың дене тәрбиесі жұмысының сапасын және тиімділігін арттыру қазіргі педагогика ғылымының және қоғамның алдына қойған маңызды ісі болып табылады. Ал дене тәрбиесі арқылы баланың денсаулығын нығайту, өмірге қажетті қозғалыс дағдыларының дұрыс қалыптасуын іске асыру мемлекеттік маңызды жұмыс. Мықты денсаулықтың, дененің дұрыс жетілуінің, жоғары жұмыс қабілетінің негізі нақ осы мектеп жасына дейінгі балалық шақта қаланады, қозғалыс қызметінің қалыптасуы, сондай-ақ дене қасиеттерінің бастапқы тәрбиесі де осы жылдарда өтеді.

Өмірді қорғау мен денсаулықты нығайту, бала организмнің қызметін жетілдіру, оның денені дұрыс жетілдірудегі ықпалы, жұмыс қабілетін арттыру дене жағынан тәрбиелеудегі ең басты міндеттер болып табылады.

Бұл міндеттердің маңыздылығы мынада: ағзаның тез өсуіне және дамуына қарамастан, олардың қызметі жетілмеген, организмнің қорғаныс қабілеті нашар қалыптасқан кішкентай балалар сыртқы ортаның қолайсыз әсерлеріне тез ұшырайды. Сондықтан сүйек жүйелері мен байланыс буын аппаратының дұрыс әрі мерзімімен жетілуіне, бел омыртқаның физиологиялық иіндерінің қалыптасуына, табан дөңестерінің дұрыс жетілуіне ықпал жасау қажет. Барлық бұлшық ет топтарын, әсіресе, жиырмалы бұлшық еттерді қатайту, жүрек пен тамыр жүйесінің жетілуіне, оның әртүрлі және тез өзгеріп тұратын ауыртпалықтарға бейімделу мүмкіндіктерін арттыру, тыныс алу мускулатурасын қатайту, тыныс алудың тереңдігі мен ырғақтылығына, тыныс алуды қозғалыспен үйлестіру шеберлігін дамытуға мүмкіндік жасау, нерв жүйелері мен сезім органдарының дамуына көмектесу қажет [1].

Басты міндет, балалардың қозғалыстарын жетілдіру, қимылдық дағдыларын және дененің икемділік, шапшаңдық, күштілік, төзімділік сияқты қасиеттерін қалыптастыру болып табылады.

Баланың қозғалыс дағдысы 7 жасқа дейін қалыптасып, әрі қарай даму, шындалу қызметі атқарыла бастайды. Бала ағзасының даму мен өсу үдерісінде бұлшық еттің күші қозғалыс факторлары арқылы артады. Сондықтан да мектепке дейінгі кезеңде балардың дене тәрбиесіне ерекше мән берілу керек [1].

Дене тәрбиесі ағзаны шынықтырып, бала психикасының дамуына үлкен әсер ететін, адам ағзасының барлық жағынан жетілуіне, қимыл әрекеті мен дағдысының, білімінің қалыптасуын қамтамасыз етуге бағытталған, көп қырлы педагогикалық іс.

Мектеп жасына дейінгі балаларға дене тәрбиесін берудің мақсаты – балалардың денсаулығын нығайту, денесінің дұрыс дамуын қамтамасыз ету, өйткені бұл кезде баланың дамуына қолайлы жағдай жасалса, бала денесі тез жетіліп өседі. Мектепке дейінгі шақта бала ағзасы әлсіз, әр түрлі жұқпалы ауруларға қарсы тұра алмайды, сондықтан оны аурудан сақтап, денсаулығын нығайтуда, қимыл әрекетін дамытуда, мәдени-гигиеналық дағдысын, әдетін қалыптастыруда дене тәрбиесінің мәні ерекше.

Міне, осындай мақсат көздейтін дене тәрбиесінің негізгі міндеттері:

- 1) баланың денсаулығын сақтау және нығайту;
- 2) мәдени-гигиеналық дағдылар мен әдеттерді қалыптастыру;
- 3) бала денесін шынықтыру;
- 4) балалардың жүру, жүгіру, секіру, өрмелеу, лақтыру сияқты негізгі қимыл әрекеттерін дамыту.

Мектеп жасына дейінгі баланың денесін шынықтыруды зерттеген белгілі ғалымдардың бірі Т.И. Осокина «...дене шынықтыруды педагогикалық ықпалмен мақсатты жүргізгенде нақты нәтижеге жетіп, бала денсаулығы нығайып, жалпы шыдамдылығы, жұмыс жасау қабілеті артып, жеке тұлға болып қалыптасып, жан-жақты дамуына әсерін тигізеді деп көрсетеді [2].

Мектеп жасына дейінгі балаларға дене тәрбиесін беру негізіне мыналар жатады: балалар күтімі және өсуіне қолайлы мәдени-гигиеналық жағдай жасау, дұрыс жасалған күн тәртібі, тамақтандыру, дененің тазалығы, баланың жасына, ауа-райына ыңғайлы киінуі, гимнастика және қимылды ойындар ойнату, ұйқысын ұйымдастыру, серуенге шығару, күнді, ауаны, суды тиімді пайдалану.

Мектепке дейінгі «Денсаулық» білім беру саласының базалық мазмұны төмендегідей ұйымдастырылған оқу іс-әрекеттерінің түрлері:

- дене шынықтыру;
- валеология;
- дербес қимыл белсенділігі, шынықтыру және сауықтыру шаралары, мәдени-гигиеналық дағдылар арқылы балалардың тіршілік әрекеті мен тәрбиесін ұйымдастыру арқылы жүзеге асады.

Дене тәрбиесін ұйымдастырудың бұл формалары дене тәрбиесінің жалпы міндеттеріне және баланың жан-жақты дамуына жауап бере отырып, өзара байланысты болады: олардың әрбірінің өзіндік арнаулы міндеттері бар, олар мектепке дейінгі мекеменің күн режиміндегі міндеттің орнын анықтайды.

Балабақшаның түрлі топтарындағы дене тәрбиесін ұйымдастыру формаларының арақатынасы балалардың жасын және жеке басы типологиялық ерекшелігін олардың дене дайындығы дәрежесін, сондай-ақ белгілі бір топтың және бүкіл мекеменің нақты жағдайын ескере отырып, тәрбие-білім беру міндетімен анықталады.

«Денсаулық» білім беру мазмұны білім беру қызметінің нәтижесі ретінде денсаулық сақтау құзыреттілігін қалыптастыруға бағытталған:

–өзінің дене күш-қуатының саулығын ойлауға және тіршілік іс-әрекетінің қауіпсіздік ережесін сақтауға;

- қимыл-қозғалыс дағдыларын меңгеруге;
- түрлі оқиғаларға қатысты өзінің эмоциялық күйін білдіруге;
- денсаулық сақтау негіздері мен жеке бас гигиенасының дағдыларын меңгеруге мүмкіндік береді [3].

Дене шынықтыру ұйымдастырылған оқу іс-әрекеті – балаларға дене тәрбиесі жаттығуларын жүйелі түрде үйретудің негізгі формасы. Ұйымдастырылған оқу іс-әрекетінің арнаулы міндеті барлық жастағы топтардың балаларын дұрыс қимыл-қозғалысқа үйрету мен дене қасиетін тәрбиелеу болып табылады.

Ұйымдастырылған оқу іс-әрекетінің маңыздылығы өзара байланысты сауықтыру, білім беру, тәрбиелеу міндеттерін жүйелі түрде жүзеге асыруда болып табылады, олардың орындалуы баланың дене күшінің дамуын, денсаулығының нығаюын, олардың дұрыс қимыл-қозғалыс дағдыларын игеруін, физкультура мен спортқа эмоционалды жағымды қатынасын қалыптастыруды, оның жеке басын жан-жақты қамтамасыз етеді.

Мектеп жасына дейінгі балаға дене тәрбиесін беруде қимылды ойындардың орны ерекше. Қимылды ойындар бұлшық еттерді ғана іске қосып қоймайды, баланың бүкіл ағзасының, ішкі құрылысының қызметін, зат алмасуын күшейтіп, психикасының дамуына да ықпал етеді, жалпы денсаулығын нығайтады. Қимыл әрбір іс-әрекеттің негізін құрайды, тиімді ұйымдастырылған қимыл икемділікке, күштілікке, үйлесімділікке, әдемілікке баулиды, жұмыстың табысты болуын қамтамасыз етеді.

Дене шынықтыруды қимыл-қозғалыс ойындары арқылы жүзеге асыру балалардың дене мүшелері мен көңіл-күйлеріне қатты әсерін тигізеді. Қимыл-әрекетке толық жағдай жасаудың, барлық бала ойыннан қуаныш табуға мүмкіндік жасаудың маңызы зор.

Ойын барысындағы іс-қимылды дұрыс сапалы түрде балаға жеткізіп бірнеше рет қайталап әдетке айналдырғанда, бала ағзасындағы зат алмасу артып, жүйке жүйесі белсенділігін танытып, қан айналымы жақсарады. Қозғалыс барысындағы жиі демалудан бала ағзасындағы оттегіге деген қажеттілік артады. Дене шынықтырудың арқасында баланың көңіл-күйі жоғарылап, жүйке жүйесі бекиді. Дене шынықтыру нәтижесінде бала өзінің іс - әрекетіне және топтық тәртіпке үйреніп, оның ережесіне бағынады. Бұл оның жан-жағындағы оқиғаға мән беріп қарауына, төзімді болуына, тәртіпті сақтауына септігін тигізеді.

Дене жаттығулары - дене тәрбиесінің негізі болып табылады. Дене жаттығулары баланың жас ерекшелігіне сай өзгеріп күрделене түседі. Жас шамасына қарай күрделене түскен жаттығулар өз құрамына күнделікті тұрмыстан, адам еңбектерінен, әскери қимыл қозғалыстардан сонымен қатар спорт түрлерінде кездесетін қозғалыс түрлерінен алынатын жаттығуларды енгізеді. Жаттығу кезінде баланың барлық тірек-қимыл мүшелері жұмыс жасап, барлық мүшелерінің іс-қимылдары дамып, жүрек, тыныс алу және жүйке жүйелерінің қызметі арта түседі.

Балабақша үшін жалпы дамыту жаттығуларын барлық топпен бір мезгілде орындатқан тиімді. Осы кезде қимыл-қозғалысты үйренуге барлық бала бірдей қатынасып, бірінен-бірі қалғысы келмей ат салысады. Келесі бірнеше баламен жұмыс арнайы жаттығу элементтерін меңгеру барысында әр баланы қозғалыс-қимылға үйретіп қадағалау негізінде белгілі бір жетістікке жету мүмкіндігі туады деп көрсетеді.

Балаларды қимылға үйретудің негізгі әдісі көрсету, түсіндіру және жаттығуларды балалармен бірге орындау болып табылады. Бұл әдістің қолдану барысы әртүрлі. Дене шынықтыру барысындағы қимыл-қозғалыс элементтерін орындаудың негізгі шарты оларды бірнеше рет қайталау және бірте-бірте жетілдіру болып табылады.

Мектепке дейінгі ұйымдардың негізгі міндеттерінің бірі – балаға қимыл негіздерін үйрету. Негізгі қимылдарға жүру, жүгіру, секіру, лақтыру, өрмелеу сияқты қимылдар жатады. Балаларды мақсатқа бағытталған қимыл жасауға, қажет кезінде қимылды тежеу әрекеттеріне үйрету керек. Қимылдың тәрбиелік әсері де зор: ойын, гимнастикалық жаттығулар мен еңбек үстінде балалардың кеңістікті бағдарлау, шапшаңдық, дәлдік, ептілік қасиеттері, ұжымдық қарым-қатынастары тәрбиеленеді.

Қимылды дамытуды жоспарлағанда мынадай жалпы қағидаларды ескеру керек:

1) жаттығуларды, ойындарды, еңбек тапсырмаларын таңдағанда баланың қолынан келетін, оларды қызықтыратын, бүкіл ағзасының дамуына түгел ықпал жасайтын, бұлшық еттердің қимыл әрекетіне әсері барын сұрыптап алу;

2) ойындар мен жаттығулар еңбек тапсырмаларын орындауға, жүру, жүгіру, лақтыру, секіру, өрмелеу сияқты қимылдардың дамуына ықпал ететін, дұрыс дағдыны қалыптастыратын болуы керек;

3) физиологиялық жағынан әлсіз бұлшық еттерді нығайту, баланың тұлғасын дұрыс қалыптастыруға себепкер болуы керек;

4) ұжымда жұмыс істей білуге жетілуін қамтамасыз етуге тиіс.

Қорыта келе айтарымыз, бала ағзасын қалыпты өсіру үшін мектепке дейінгі ұйымда баланың дене тәрбиесін ұйымдастыруға тәрбиешілер ерекше мән беруі керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Степаненкова Э.Я. Теория и воспитания физического воспитания и развития ребенка. –Москва, 2006. -171с.

2. Осокина Т.И. Физическая культура в детском саду. – М., 1986. –285 с.

3. Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту. Негізгі ережелер. –Астана, 2009.-31 б.

ӘОЖ 82.256.02

ЖАЗЫЛЫМ ДАҒДЫСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ, ПЕДАГОГИКАЛЫҚ, ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

**Құрманбекова А.Т. педагогика ғылымдарының магистрі,
«Қазақ тілі мен әдебиеті» кафедрасының оқытушысы,
Архабаева Г.Е. «Қазақ тілі мен әдебиеті» кафедрасының аға оқытушысы,
педагогика ғылымдарының магистрі, Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық
Тараз инновациялық институты, Қазақстан Республикасы, Тараз қ.**

Түйіндеме. Мақалада қазақ тілі мен әдебиеті сабағында жүргізілетін жазба жұмыстар әдістемесінің лингвистикалық, педагогикалық, психологиялық негіздері және қазіргі білім беру бағдарламасындағы маңызы қарастырылған. Жазылым әрекетін іске асыру үшін сабақ барысында мәтіндерді, қатысымдық бағыттағы жаттығуларды, пікірлесімдерді, мазмұндама, диктант, шығарма, реферат сынды жазба жұмыстарының зерттелуі баяндалды.

Кілт сөздер: жазылым әрекеті, шығарма, жазу, жазылым дағдысы, диктант, жазылымның психологиялық ерекшелігі

Аннотация. В статье рассмотрены лингвистические, педагогические, психологические основы методики письменной работы по казахскому языку и литературе и их значение в современной образовательной программе. Для реализации письменной деятельности во время урока описывались изучение текстов, коммуникативные упражнения, дискуссии, конспекты, диктант, рефераты, письменные произведения.

Ключевые слова: подписная деятельность, сочинение, письмо, письменные навыки, диктант, психологические особенности письма.

Annotation. The article examines the linguistic, pedagogical, psychological foundations of the methodology of written works in the lessons of the Kazakh language and literature and the significance in the modern educational program. For the implementation of subscription activities during the lesson, the study of texts, exercises of a participial orientation, like-minded people, written works, such as exposition, dictation, essay, abstract, was outlined.

Keywords: writing, composition, writing, writing skills, dictation, psychological specifics of subscription

Жазылым – тіл үйренуге қатысты қиын да күрделі жұмыс. Тілдік дағдылардың ішіндегі ең күрделі де, қызықтысы. Жазылым – тілдік тұлғалардың графикалық, фонемалық жүйесіне негізделген; лингвистикалық, психологиялық, физиологиялық, әдістемелік ерекшеліктерге қатысты тілдік материалының мазмұны мен формасын бірдей қамтитын, адамдардың ұзақ мерзімдегі қарым-қатынасына мүмкіндік жасайтын күрделі тарихи әрекет[1].

Жазбаша сөйлеу ойларды жазбаша түрде білдіру қабілетін жүзеге асырады. Адам мәтіндерді жазуды немесе кез – келген ақпаратты жазбаша түрде жазуды үйренбестен бұрын, ол белгілі бір дағдыларды жазу техникасын міндетті түрде алады, содан кейін үнемі жаттықтырады, яғни әріптерді дұрыс жазу, оларды дыбыстық және визуалды бейнелерді қолдана отырып, сөздерге қосу дағдыларын автоматтандырады[2]. Мотор жады да жазу дағдыларын дамытуға көмектеседі (қол сол немесе басқа сөз жазылғандай "есте сақтайды").

Жазылым біріншіден, әріптің, сөздің графикалық таңбасы болып іске асады; екіншіден, бұл графикалық таңбалар белгілі бір фонемалық, мағыналық қасиетке ие болады; үшіншіден, жазылым құбылысында сөйлесім әрекетінің барлық түрі қатысады; төртіншіден, жазу үстінде тіл үйренуші адам сөйлемнің мазмұн-мағынасына ғана емес, формасына да көңіл аударуға мәжбүр болады; бесіншіден, жазылым қағаз бетіне түскен материалдың түсінікті, жүйелі болуына тікелей байланысты жүзеге асырады[1].

Әдіскерлердің қалыптасқан пікірі бойынша, жазылым үш бөліктен құралуы тиіс. Олар: себеп-салдарлық; аналитико-синтетикалық; орындалымдық. Яғни жазылым әрекеті, біріншіден, белгілі бір әсерді екінші: адамға жеткізудің нәтижесінде ойға келеді, алдымен оның себебі пайда болады. Екіншіден, аналитико-синтетикалық кезеңде сөйлем құрылымы жасалады, сөздер бір-бірімен тіркеске түседі, сөздің қызметі мен орны белгіленеді. Үшіншіден, графикалық таңбалар арқылы жазбаша мәтін /текст/ пайда болып, жазу орындалады.

Жазылымның лингвистикалық ерекшелігі әріптік таңбадан бастап алфавитке дейінгі жазуды, тілдің дыбыстық жүйесін, жазылу ережесін, жазбаша сөйлеу үлгілерін қамтиды.

Жазылымның лингвистикалық мазмұнын белгілейтін мәселер мыналар: графика, орфография, жазып алу, жазбаша сөйлеу.

Бұл салада үйретілетін ең басты мәселе – жазылымның графикасы. Графика, яғни жазу таңбалары – жазу үшін қолданылатын барлық әріптердің таңбалық жиынтығы. Әріптік таңбалары екі түрде жазылады: баспа түрінде және қолжазба түрінде.

Қазақ тілі графикасының ерекшелігі – әріптер қалай жазылса, солай оқылады және басқа тілден енген дифтонг /қосарланған/ дыстардан басқалары құрамына қарай бір таңба бір әріпті бір дыбысты көретеді. Жазуды меңгеруде лингвистикалық жақтан үйретілетін келесі мәселе орфография. Ол – белгілі бір сөзді әріптік таңбалар арқылы дұрыс жаза білудің ережесі. Мұндай ережені оқытпай тұрып, жазуды да тілді де сауатты меңгеру мүмкін емес. Жазып алу немесе қысқаша жазу-жеке сөздерді, сөз тіркесін бір-біріне мағыналық байланысы жоқ сөздер мен сөйлемдерді дұрыс жаза білу[3]. Сол сияқты қысқаша тезистер жоспарлар қысқартылған сөздер мен ойларды белгілеп, жазып алуда осыған жатады.

Жазылымның психологиялық ерекшелігі – жазбаша тапсырмаларды дұрыс пайымдап, логикалық жағынан меңгеру және графикалық, орфографиялық дағдылар мен шеберлікті ұштау; Сонымен қатар жазба жұмысы тіл үйренушінің ойлау жүйесіне тиімді, есте сақтауға жеңіл болуға тиіс.

Жазылымның әдістемелік ерекшелігі – графика мен орфографияны, жазу мен жазбаша сөйлемді жетік білудің, үйренудің амалдары мен жолдарын іздестіре отырып жазғызу, оқыту.

Жазылымның физиологиялық ерекшелігі – жазу кезінде дене мүшелерінің қимыл-қозғалысын дұрыс игеруді үйретуі.

Жазуды үйретудің басты алғышарттары:

Қазақ алфавитіндегі әріптердің таңбасын дұрыс жазуға үйрету, яғни каллиграфияны жете меңгеру[4]. Әріптік таңба мен фонеманың қазақ тілі жазуында алатын орны; Жеке тілдік единицалардың дұрыс жазылу ережесін білу. Қазақ тілі грамматикасына сәйкес сөз тіркестері мен сөйлемдердің байланысу заңдылықтары мен дұрыс жазылу ережелерін игеру. Ойды жазбаша жеткізудің ең қарапайым және қысқа түрін меңгеру.

Қазақ тілін сауатты үйрету үшін студенттерге берілетін жазба жұмыстарын дұрыс жоспарлаудың маңызы зор. Мұндай жазба жұмыстарына: жазбаша жаттығулар, қысқа мәтіндер, жүйелі жазба жұмыстары, жазбаша бақылау жұмыстары, диктанттың түрлері, жазбаша ойындар, іс-қағаздардың үлгілері. Бұл жұмыстардың бәрі арнайы зерттеуді қажет ететін мәселелер бола келіп, жалпы қазақ тілін терең үйретуге пайдасын тигізеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. <https://stud.baribar.kz/14650/zhazylym-2/>
2. Қ.Күдерінова. Қазақ жазуының тарихы мен теориясы. Оқу құралы – Алматы: Елтаным, 2013. – 344 б.
3. А.Волков. Типология алфавита, графики и орфографии. – Москва: Наука, 1974. – 30 с.
4. А.Байтұрсынұлы. Тіл тағылымы. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 448 б.

ӘОК 37.013

АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ДАМУ КЕЗЕҢДЕРІ

Караева Айгуль Доктырбековна

Жиенбаева Айнур Сейсенбековна

Жамбыл облысы, Т.Рысқұлов ауданы, Қ.Сұлтанбеков атындағы мектебі

Аннотация. Ақпараттық технологиялардың тарихы өз бастауын ХХ ғасырда пайда болған заманауи информатика пәнінің туындауына дейінгі көп жылдар бұрын алады. Ақпараттық технологияла объект, процесс немесе құбылыстың жағдайы жайла жаңа ақпаратты алу мақсатымен деректерді жинақтау, өңдеу және жіберу әдістері мен құралдарын зерттеумен байланысты. Деректердің үлкен көлемдерін өңдеудегі адамдардың мұқтаждықтарының өсуіне байланысты, ақпарат алу құралдары ертедегі механикалық туындылардан қазіргі заманғы компьютерлерге дейін жетілдірілді.Мақалада ақпараттық технологиялардың даму кезеңдері қарастырылды.

Кілт сөздері: ақпарат, технология, дерек, база, ұұрал, теория, ресурс, білім, компьютер, желі.

Аннотация. История информационных технологий берет свое начало за много лет до появления современной информатики, появившейся в ХХ веке. В информационной технологии состояние объекта, процесса или явления связано с изучением методов и средств сбора, обработки и передачи данных с целью получения новой информации. Из-за растущих потребностей людей в обработке больших объемов данных средства получения информации были усовершенствованы от ранних механических производных до современных компьютеров.В статье рассмотрены этапы развития информационных технологий.

Ключевые слова: информация, технологии, данные, база, теория, ресурс, знания, компьютер, сеть.

Annotation. The history of information technology dates back many years before the advent of modern computer science, which appeared in the twentieth century. In information technology, the state of an object, process, or phenomenon is associated with the study of methods and means of collecting, processing, and transmitting data in order to obtain new information. Due to the growing needs of people to process large amounts of data, the means of obtaining information have been improved from early mechanical derivatives to modern computers. The article considers the stages of information technology development.

Keywords: information, technology, data, database, theory, resource, knowledge, computer, network.

Ақпараттық технологиялардың тарихы өз бастауын ХХ ғасырда пайда болған заманауи информатика пәнінің туындауына дейінгі көп жылдар бұрын алады. Ақпараттық технологиялар (АТ) объект, процесс немесе құбылыстың жағдайы жайла жаңа ақпаратты алу мақсатымен деректерді жинақтау, өңдеу және жіберу әдістері мен құралдарын зерттеумен байланысты. Деректердің үлкен көлемдерін өңдеудегі адамдардың мұқтажықтарының өсуіне байланысты, ақпарат алу құралдары ертедегі механикалық туындылардан қазіргі заманғы компьютерлерге дейін жетілдірілді. Сонымен қоса, ақпараттық технологиялар шеңберінде қазіргі уақытта заманауи тұжырымдамаларды қалыптастыратын математикалық теориялардың дамуы байқалынады. Ақпараттық технологиялар қоғамның ақпараттық ресурстарын (ғылыми білімдерді, жаңа ашылымдарды, өнертабыстарды, үздік тәжірибелерді) белсенді және тиімді түрде қолданып келеді, ол сәйкесінше, ресурстардың басқа түрлерін айтарлықтай үнемдеуге мүмкіндік береді – шикізат, энергия, пайдалы қазбалар, материалдар мен жабдықтар, адам ресурстарын, әлеуметтік уақытты. Қазіргі уақытта ақпараттық технологиялар бірнеше эволюциялық кезеңдерден өтті, олардың өтуі негізгі түрде ғылыми-техникалық үрдістің дамуымен, ақпараттарды қайта өңдеудің жаңа техникалық құралдарының пайда болуымен анықталынады. Бөлудің әртүрлі белгілері бойынша анықталатын компьютерлерді пайдаланатын ақпараттық технологиялар дамуына байланысты бірнеше көзқарас түрлері бар.

Төменде көрсетілгендердің барлығына ортақ болып табылатыны – дербес компьютердің пайда болуымен ақпараттық технология дамуының жаңа кезеңі басталды. Професионалдық және тұрмыстық сфераның басты мақсаты адамдардың дербес ақпараттық қажеттіліктерін қамтамасыз ету болып келеді.

Бөлу белгісі – ақпаратты өңдеу процесі мен есептерінің түрі.

1-кезең (60-70 жж.) – деректерді ұжымдық қолдану режимінде есептеу орталықтарында өңдеу. Ақпараттық технология дамуының негізгі бағыты адамдардың қиындаған операциялық іс әрекеттерін автоматтандыру болды.

2-кезең (80 жылдардан бастап) – стратегиялық есептерді шешуге бағытталған ақпараттық технологияларды құру.

Бөлу белгісі – қоғамды ақпараттандыру жолындағы проблемалар.

1-кезең (60 жылдардың аяғына дейін) ақпараттық құралдар мүмкіндіктерінің шектігі жағдайында деректердің үлкен көлемін өңдеудің қиындығымен сипатталады.

2-кезең (70 жылдардың аяғына дейін) IBM/360 сериялы ЭЕМ-дердің таралуы. Бұл кезең проблема – программалық қамтамасыз етудің аппараттық құралдардың даму деңгейінен қалып қояуы.

3-кезең (80 жылдардың басынан бастып) – компьютер профессионалды емес қолданушының құралына, ал ақпараттық жүйелер оның шешім қабылдауын қолдайтын құралға айналды. Проблемалар - қолданушының қажеттіліктерін максималды қанағаттандыру және компьютерлік ортада сәйкес жұмыс интерфейсін құру.

4-кезең (90 жылдардың басынан бастап) – ұйымаралық байланыстар мен ақпараттық жүйелердің қазіргі уақыттағы технологияларын құрылуы. Бұл кезеңнің проблемалары айтарлықтай көп.

1-кезең (60 жылдардың басынан бастап) есептеу орталықтарының ресурстарын орталықтандырылған ұжымдық пайдалануға бағытталған қиындаған операцияларды орындаудағы ақпаратты айтарлықтай эффективті өндеумен сипатталады. Құрылып жатқан ақпараттық жүйелердің эффективтілігі бағасының негізгі критеріі жасалуға кеткен шығындар мен өндірілу нәтижесінде үнемделген қаражаттар арасындағы айырма болды. Осы кезеңдегі негізгі проблема психологиялық болды: көзқарастары мен шешіліп жатқан проблемаларды ұғынуларының сәйкессіздігінен туындаған қолданушыларға арнап ақпараттық жүйелерді жасаған құрастырушылар мен қолданушылар арасындағы өзара әрекеттесудің нашарлығы.

Осы проблемалар салдарынан, қолданушылар жаман қабылдаған және өздерінің үлкен мүмкіндіктеріне қарамастан қуаты толық пайдаланылмаған ақпараттық жүйелер құрылып жатты.

2-кезең (70 жылдардың ортасынан бастап) дербес компьютерлердің пайда болуымен байланысты. Ақпараттық жүйелерді құруға басқа қырынан келдік, бағыт дербес қолданушының қабылдайтын шешімдерін қолдау үшін соның жағына ауысады. Қолданушы құрастырылып жатқан жұмыстарына қызуғышылық танытады, құрастырушылармен қарым-қатынас жөнделеді, мамандардың екі тобының арасында өзара түсіністік пайда болады. Бұл кезеңде бірінші кезеңге тән мәліметтерді орталықтандырылған және локальдық есептерді шешу мен қолданушының жұмыс орнындағы локальдық мәліметтер қорымен жұмыс істеуіне негізделген деорталықтандырылған өңдеу қолданылады.

3-кезең (90 жылдардың басынан бастап) бизнестегі стратегиялық артықшылықтардың анализі түсінігімен байланысты және ақпаратты таратушылық өндеудің телекоммуникациялық жетістіктеріне негізделген.

Ақпараттық жүйелердің мақсаты тек деректерді өндеудің эффективтілігін арттыру мен басқарушыға көмектесу ғана емес. Сәйкесінше ақпараттық технологиялар ұйымға бәсекелестік күреске шыдай алып, артықшылықты иемденуге көмектесу керек.

Бөлу белгісі – технологияның құрал-жабдықтар түрі

1-кезең (XIX ғасырдың екінші жартысына дейін) - «қолмен жасалған» ақпараттық технология, құрал-жабдығын қауырсын, сия, кітап құраған.

Коммуникация почта арқылы хаттарды, пакеттерді қолмен өткізу жолымен іске асырылды. Технологияның негізгі мақсаты – ақпаратты қажетті формада жеткізу.

2-кезең (XIX ғасырдың басынан бастап) - «механикалық технология», құрал-жабдығын жазу машинасы, телефон, диктофон, жеткізудің әлдеқайда жетілдірілген құралдарымен жабдықталған почта құраған. Технологияның басты мақсаты – ақпаратты қажетті формада бұрынғыдан ыңғайлырақ құралдармен жеткізу.

3-кезең (XX ғасырдың 40-60 жылдары) - «электрлік» технология, құрал-жабдықтарын үлкен ЭЕМ мен сәйкес программалық қамтамасыз ету, электрлік жазу машиналары, ксерокстар, портативті телефондар құраған.

Технология мақсаты өзгерді. Ақпараттық технологиядағы екпін ақпараттың берілу формасынан оның мазмұнының қалыптасуына аударылады.

4-кезең (70 жылдардың басынан бастап) – «электронды» технология, негізгі құрал-жабдықтары үлкен ЭЕМ мен олардың негізінде құрылатын базалық және мамандандырылған программалық комплекстердің кең спектрімен жабдықталған автоматтандырылған басқару жүйелері (АБЖ) мен ақпараттық-іздеу жүйелері (АІЖ) болды. Қоғамдық өмірдің әртүрлі сферасының басқару ортасы, әсіресе аналитикалық жұмысты ұйымдастыру үшін ақпараттың мазмұндық жағын қалыптастыруға баса көңіл бөлінеді. Көптеген объективті және субъективті факторлар ақпараттық жүйелердің жаңа концепциясының алдына қойылған есептерді шешуіне мүмкіндік бермеді. Бірақ басқару

ақпаратының мазмұндық жағын қалыптастыру тәжірибесі пайда болды және технология дамуының жаңа кезеңіне өтуге кәсіптік, психологиялық әлеуметтік база дайындалды.

5-кезең (80 жылдардың ортасынан бастап) – «компьютерлік» («жаңа») технология, құрал-жабдығы қызметі әртүрлі стандартты программалық өнімдімдердің кең спектрін қамтитын дербес компьютер болып табылады. Бұл кезеңде белгілі бір мамандардың шешім қабылдауды қолдау жүйелерін жасауынан көрінетін АБЖ-рін дербестеу жүзеге асады. Бұндай жүйелер анализ бен басқарудың әртүрлі деңгейлеріне арналған интеллекттің әржақты элементтеріне ие, дербес компьютерде жүзеге асады және телекоммуникацияларды пайдаланады. Микропроцессорлық базаға көшуге байланысты тұрмыстық, мәдени және басқа да қызметтегі техникалық құралдар да айтарлықтай өзгеріске ұшырады.

1-ші кезең (XIX ғасырдың екінші жартысына дейін) «Қол» ақпарат технологиясы, оның құрал-жабдықтары: қыл қалам, сия, есеп шот кітабы. Байланыстар хаттар, пакеттер, жеделхаттарды жіберу жолдарының қол тәсілімен жүзеге асырылады. Технологияның негізгі мақсаты – ақпаратты қажетті түрде ұсыну.

2-ші кезең (XIX ғасырдың соңына дейін) «Механикалық» технология, оның құрал-жабдықтары: жазба машинасы, телефон, фонограф, жеткізудің жетілдірілген құралдарымен қамтылған пошта. Технологияның негізгі мақсаты – ақпараттың ғайлық құралдармен қажетті түрде ұсыну.

3-ші кезең (XX ғасырдың 40-60-шы жылдары) «Электрлік» технология, оның құрал-жабдықтары: үлкен ЭЕМ мен сәйкес БҚ, электрлік баспа машиналары, көшіру аппараттары, портативті магнитофондар. Технологияның негізгі мақсаты – ақпаратты ұсыну формасынан акцент біртіндеп оның мазмұнын қалыптастыруға көшеді.

4-ші кезең (XX ғасырдың 70-жылдарынан бастап) «Электронды» технология, оның құрал-жабдықтары: үлкен ЭЕМ және олардың негізінде құрылатын, базалық және мамандандырылған бағдарламалық кешендердің кең ауқымен жабдықталған БАЖ (басқарудың автоматтандырылған жүйелері).

5-ші кезең (XX ғасырдың 80-ші жылдардың ортасынан бастап) «Компьютерлік» («жаңа») технология, оның құрал-жабдықтары: әртүрлі тағайындалуы бар қалыпты өнімдердің жиынтығы. Шешімдер қабылдауды қолдаудың жүйелері құрылады. Мұндай жүйелер басқарудың әртүрлі деңгейлеріне арналған жасанды интеллект пен талдаудың элементтерінен құралады. Олар дербес компьютерде жүзеге асырылады және телекоммуникациялық байланысты қолданады.

Әр түрлі сфераларда глобалды және локальды компьютерлік желілер кеңінен қолданыла бастады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Камардинов О. Есептеуіш техника және программалау. Алматы, 1997
2. Н.Ы.Омарова, К.У.Тұрмағанбетова, К.Н. Нурединова. Паскаль тілінде программалау негіздері.
3. Фаранов В.В. TURBOPASCAL 7.0, Нолидж, 1999

ҚАЗІРГІ ҚОҒАМ ӨМІРІНДЕГІ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ МЕН СПОРТТЫҢ РӨЛІ

Осмоналиев Нуркан Темиркулович

ОШ облысы Өзген ауданының № 62 спорт мектепте дене тәрбиесінің жетекшісі,
Қырғызстанда тұңғыш қазақ күрес федерациясының президенті

Танаев Қонысжан Төлебаевич

Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз Инновациялық Институтының
«Дене шынықтыру және спорт» кафедрасының қауымдастырылған профессоры

Аннотация: Мақалада дене шынықтыру мен спорттың қазіргі қоғам өміріндегі ролі қарастырылады. Дене белсенділігінің адам ағзасының функционалды жағдайына оң ролі байқалады. Спорт қазіргі қоғамдағы девиантты мінез-құлықтың алдын-алу ретінде.

Кілт сөздері: денсаулық, дене шынықтыру және спорт, салауатты өмір салты, девиантты мінез-құлық, күрделі проблема, бірқатар мәселелер.

Аннотация: В статье рассматривается роль физической культуры и спорта в жизни современного общества. Отмечается положительная роль физической активности в функциональном состоянии организма человека. Спорт как профилактика девиантного поведения в современном обществе.

Ключевые слова: здоровье, физическая культура и спорт, здоровый образ жизни, девиантное поведение, серьезная проблема, ряд проблем.

Abstract: The article examines the role of physical culture and sports in the life of modern society. The positive role of physical activity in the functional state of the human body is noted. Sport as a prevention of deviant behavior in modern society.

Keywords: health, physical culture and sports, healthy lifestyle, deviant behavior, serious problem, a number of problems.

Бүгінгі таңда спорт қоғам өмірінің ажырамас бөлігі болып табылады. Қазіргі қоғамның барлық сатыларына еніп, ол қоғам өмірінің негізгі салаларына үлкен әсер етеді. Спорт ұлттық деңгейдегі қатынастарға, адамның қоғамдағы жағдайына әсер етеді, осылайша сән, этикалық құндылықтар, адамдардың өмір салтын қалыптастырады. Жаман әдеттердің алдын алудан басқа, дене шынықтыру адамзаттың керемет сұраныстарын қанағаттандырады. ХХІ ғасырда дене шынықтырумен және спортпен шұғылданбайтын, ешқандай жарыстарға, эстафеталарға, флэшмобтарға қатыспайтын бірде-бір адам жоқ. Жоғарыда аталған барлық тармақтардың дәлелі-Олимпиада ойындары, әлем және Еуропа чемпионаттары, Дүниежүзілік универсиадалар сияқты ірі халықаралық жарыстарға деген қызығушылық тұрақты түрде артып келеді. Бұл жарыстарды планетаның әрбір екінші тұрғыны бақылайды, өйткені бұл ең қызықты және күтпеген көріністер. Әлемнің көрнекті спортшыларын бақылай отырып, адамдар ештеңемен салыстыруға келмейтін эмоциялар дауылын алады. Мұндай ірі іс-шаралар адамдарды дене шынықтыру және спортпен шұғылдануға тартады. Дене шынықтыру және спортпен шұғылдану ХХІ ғасырда қазіргі қоғам алдында өте өткір болған бірқатар мәселелерді шешеді. Бұл әрекетсіздік, жаман әдеттер, девиантты мінез-құлық. Жеке тұлғаны қалыптастыруда спорт пен дене шынықтыру маңызды рөл атқарады.

Спортшы спортта көптеген әлеуметтік жағдайлардың ойналуына байланысты өмірлік тәжірибе жинайды. Жаңа әлеуметтік салаға, спорт секциясына немесе мектепке түсе отырып, жас спортшы жаңа әлеуметтік саланың элементтерімен қоршалады: жаттықтырушылар, төрешілер, спорт ұжымы — бұл жаңа әлеуметтік рөлді тиімді игеруді және іске асыруды қамтамасыз ететін тәрбие мен білім беру, мәдени нормалар мен мінез-құлыққа үйрету жауапкершілігі жүктелген нақты адамдар. Әрбір адам үшін бастапқы

элеуметтену ерекше рөл атқарады, онда тұлғаның негізгі психофизикалық және адамгершілік қасиеттері қаланады. Спортшының алғашқы элеуметтенуіне ата-анасымен және мектеппен бір мезгілде дене шынықтыру және спорт элеуметтік институты қатысады. Бастапқы элеуметтену өкілдерінің арасында бәрі бірдей рөл атқармайды және бірдей позицияға ие болмайды. Бастапқы элеуметтену агенттерінің қатарында рөлдер біркелкі бөлінбейді. Ата-аналар балаға қатысты басым ұстанымға ие. Жас спортшымен қарым-қатынаста ата-аналар сияқты, жаттықтырушы айтарлықтай оларға әсер етеді, осылайша біріншісінің позициясын күшейтеді. Жаттықтырушы мен ата-анадан қарама-қарсы бағытта оның құрдастары балаға әсер етеді. Спортшыға әсер еткенде, олар ата-анасы мен жаттықтырушысы кешірмейтін көп нәрсені кешіреді. Біздің ғасырда дене шынықтыру мен спорт көпфункционалды элеуметтік құбылыс болып табылады. Бұл, ең алдымен, адам тәрбиесіне әсер ету фактісімен, сондай-ақ көптеген аурулардың алдын-алу және азайту қаупімен тікелей байланысты.

Дене шынықтыру және спортпен шұғылдану адамның функционалды мүмкіндіктерін, ағзадағы метаболикалық процестердің белсенділігін арттыруға, метаболизм мен энергияны тұрақтандыруға әкеледі. Әйтпесе, отырықшы өмір салты бұлшықет атрофиясына, сүйек күшінің төмендеуіне, орталық жүйке, тыныс алу, жүрек-қан тамырлары және басқа жүйелердің функционалды жағдайының нашарлауына әкеледі. Дененің тонусы мен белсенділігі айтарлықтай төмендейді. Көптеген дәрігерлер спортты көптеген аурулардың алдын-алу ретінде ұсынады, сонымен қатар физикалық белсенділік әрдайым кез-келген аурулардан, операциялардан, жарақаттардан кейін оңалтудың негізі болды, болып жатыр және болады да. Сондай-ақ, барлық адамдарға жасына қарамастан циклдік спорт түрлерімен айналысуға кеңес беріледі (жүгіру, жүзу, шаңғы тебу). Бұл спорт түрлері жүктемені дұрыс мөлшерлеу кезінде тірек-қимыл жүйесіне үлкен оң әсер етеді, осы спорт түрлерімен айналысқан кезде барлық бұлшықет топтары жұмысқа қосылады. Дене шынықтырумен айналысу стресске төзімділікті арттырады, бұл қазіргі қоғам үшін маңызды. Сонымен қатар, медальдың басқа жағы бар, мысалы, физикалық белсенділікті теріс пайдалану, әсіресе қазіргі қоғамда көрінеді. Қазіргі сұлулық индустриясы өз ережелерін талап ететіндіктен және адамдар оған бейімделіп, физикалық белсенділіктің не екенін түсінбеушіліктен қиындықтар туындайды. Көбісі спорт залдарында бірнеше сағат өткізеді, фитнес-нұсқаушысыз, жаттықтырушысыз ауыр кросстар жүгіреді, интернетте оқығаннан немесе таныстарынан оның жаттығу бағдарламасын сұрағаннан кейін бұл қысқа уақыт өткеннен кейін оң нәтиже береді деп ойлайды.

Көбінесе бұдан нәтиже шықпайды, өйткені адам өзінің дене мүмкіндіктерін білмейді, оның функционалды күйін білмейді және тіпті өзінің білместігімен денесіне үлкен зиян келтіретінін елестетпейді. Физикалық белсенділікті теріс пайдалану аз зиян тигізбеуі мүмкін, сондықтан жүктемені таңдағанда сізге осы саланың маманы, басқаша айтқанда жаттықтырушы, фитнес нұсқаушысы таба алатын жеке тәсіл қажет. Бірақ ХХІ ғасырда дене шынықтыру мен спорт үшін күрделі проблема бар-бұл білікті мамандардың, жаттықтырушылар мен спортшылардың шетелге кетуі. Бұл, бір жағынан, біздің мамандардың, жаттықтырушылар мен спортшылардың жоғары дайындық деңгейіне, олардың әлемдік деңгейде сұранысына, екінші жағынан, біздің елде толыққанды жұмыс істеу үшін жағдайдың болмауына байланысты. Дене шынықтыру мен спортты ғана емес, адамгершілік, эстетикалық, интеллектуалдық тәрбиені де жетілдіру-осының бәрін спортпен қамтамасыз етеді. Адам ағзасының функционалды мүмкіндіктеріне спорттың сауықтыру-рекреациялық функциясы оң әсер етеді, оның әсерін адам өмірінің балалық және жасөспірімдік кезеңдерінде асыра бағалау қиын. Спорт пен дене шынықтыру әсіресе балалар мен жасөспірімдерде ғана емес, егде жастағы адамдар үшін де маңызды. Дене белсенділігі қартаю процесін баяулатады, сонымен қатар артрит, артроз, гипертония және т.б. сияқты бірқатар жасқа байланысты аурулардың алдын-алу болып табылады, бірақ физикалық белсенділік, жаттығулар, олардың қарқындылығы, жүйелілігі жас кезеңіне

және оның ерекшеліктеріне байланысты екенін түсіну керек. Осы мәселе бойынша зерттеулерді талдаудан халық дене шынықтырумен және спортпен төмен деңгейде айналысады деп болжауға болады. Тиісінше, белсенді емес белсенділік басым. Негізінен әртүрлі спорт секцияларына қатысатын жастар дене шынықтыру және спортпен жүйелі түрде айналысады. Ересек жастағы адамдар дене шынықтырумен сирек айналысады. Мұны осы кезеңде адамдар белсенді демалуға және дене шынықтырумен айналысуға уақыт қалдырмай, тозу үшін жұмыс істей отырып, өз денсаулығы туралы ойланбайтындығымен түсіндіруге болады. Егде жастағы адамдар, қарттар дене шынықтырумен және спортпен айналыспайды. Олардың көпшілігі стереотиптермен өмір сүреді, олар енді қартайғандықтан физикалық белсенділікпен айналыса алмайтындықтарын айтады. Сондай-ақ, олардың жасына арналған сабақтар мен жаттығулар бар екенін білмейді. Бірақ ересек тұрғындардағы бұл стереотиптерді жою үшін дене шынықтыру мен спортты қазіргіден әлдеқайда көп насихаттау қажет. Бірақ бұл насихат әр адамның жасына қарамастан дене шынықтырумен айналыса алатындығына бағытталуы керек. Сондай-ақ, бұл елдің әрбір азаматы үшін қолжетімді болуы тиіс. Дене шынықтыру мен спорттың дамуына қамқорлық жасау гуманистік мұраттардың, құндылықтар мен нормалардың іске асырылуын қамтамасыз ететін, адамдардың қабілеттерін анықтауға, олардың мүдделері мен қажеттіліктерін қанағаттандыруға, адам факторын белсендіруге кең мүмкіндік беретін мемлекеттің әлеуметтік саясатының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Осы мәселе бойынша зерттеулерді талдаудан халық дене шынықтырумен және спортпен төмен деңгейде айналысады деп болжауға болады. Тиісінше, белсенді емес белсенділік басым. Негізінен әртүрлі спорт секцияларына қатысатын жастар дене шынықтыру және спортпен жүйелі түрде айналысады. Ересек жастағы адамдар дене шынықтырумен сирек айналысады. Мұны осы кезеңде адамдар белсенді демалуға және дене шынықтырумен айналысуға уақыт қалдырмай, тозу үшін жұмыс істей отырып, өз денсаулығы туралы ойланбайтындығымен түсіндіруге болады. Егде жастағы адамдар, қарттар дене шынықтырумен және спортпен айналыспайды. Олардың көпшілігі стереотиптермен өмір сүреді, олар енді қартайғандықтан физикалық белсенділікпен айналыса алмайтындықтарын айтады. Сондай-ақ, олардың жасына арналған сабақтар мен жаттығулар бар екенін білмейді. Бірақ ересек тұрғындардағы бұл стереотиптерді жою үшін дене шынықтыру мен спортты қазіргіден әлдеқайда көп насихаттау қажет. Бірақ бұл насихат әр адамның жасына қарамастан дене шынықтырумен айналыса алатындығына бағытталуы керек. Сондай-ақ, бұл елдің әрбір азаматы үшін қолжетімді болуы тиіс. Дене шынықтыру мен спорттың дамуына қамқорлық жасау гуманистік мұраттардың, құндылықтар мен нормалардың іске асырылуын қамтамасыз ететін, адамдардың қабілеттерін анықтауға, олардың мүдделері мен қажеттіліктерін қанағаттандыруға, адам факторын белсендіруге кең мүмкіндік беретін мемлекеттің әлеуметтік саясатының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Андреева Г. М. Социальная психология. Учебник для высших учебных заведений. — М.: Аспект Пресс, 2005.
2. Дубровский В. И. Спортивная физиология. — М.: ВЛАДОС, 2005. Энциклопедия физической подготовки. — М.; ФиС, 2004. — 232 с.
3. Лубышева Л. И. Социальная роль спорта в развитии общества и социализации личности // Физкультура и Спорт. № 3. 2007.
4. Власова Ж. Н. Роль физической культуры в формировании здорового образа жизни // Гуманитарный вектор. Серия: Педагогика, психология. 2014. № 1. с. 58–62.

ВОЛЕЙБОЛШЫЛАРДЫ ОҚЫТУ МЕН ЖАТТЫҒУДАҒЫ ТРЕНАЖЕРЛАРДЫҢ МАҢЫЗЫ

Айтуов Мухтар Орынбиевич – Тараз қаласы Керімбай атындағы №12 мектеп-гимназияның мұғалімі

Танаев Қонысжан Төлебаевич

Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз Инновациалық Институтының Дене шынықтыру және спорт кафедрасының қауымдастырылған профессоры

Аннотация: Спортты дамытудың қазіргі кезеңінде жаттығу процесінде спортшыларды спорттық дайындық жүйесінің ажырамас бөлігіне айналған тренажерларсыз елестету мүмкін емес, сондықтан бұл мақалада автор волейболшыларды оқыту мен жаттығудағы тренажерлардың маңыздығын көрсетті

Кілт сөздері: Ғылыми-техникалық прогресс, ғылыми-техникалық революция, жаңа техникалық шешімдер, тренажерлер конструкторлық шешімі, техникалық құралдар, логикалық тұрғыдан

Аннотация: На современном этапе развития спорта невозможно представить спортсменов в тренировочном процессе без тренажеров, которые стали неотъемлемой частью системы спортивной подготовки, поэтому в данной статье автор указал на важность тренажеров в обучении и тренировках волейболистов

Ключевые слова: научно-технический прогресс, научно-техническая революция, новые технические решения, конструкторское решение тренажеров, технические средства, логически

Abstract: At the present stage of sports development, it is impossible to imagine athletes in the training process without simulators, which have become an integral part of the sports training system, therefore, in this article the author pointed out the importance of simulators in the training and training of volleyball players

Keywords: scientific and technical progress, scientific and technical revolution, new technical solutions, design solution of simulators, technical means, logically

Ғылыми-техникалық прогресс дене шынықтыру мен спортқа деген қажеттілікті арттырып қана қоймайды, сонымен қатар мұндай іс-шараларға жақсы мүмкіндіктер туғызады; дене шынықтыруға жаңа, күрделі әлеуметтік міндеттер қойып қана қоймай, оларды шешуге бұрынғыдан да кең мүмкіндіктер береді.

Спортты дамытудың әрі қарайғы жолы-ғылыми-техникалық революцияның барған сайын жаңа жетістіктерін пайдалану. Материалдық ресурстар жоғары жетістіктер спортында да, адамдардың физикалық жетілуінде де прогрестің негізі болып табылады.

Егер ғылыми-техникалық революцияның бастапқы кезеңінде оның жетістіктері әрдайым спорт практикасында дұрыс қолданылмаса, қазіргі уақытта спорт ғылымы мен практикасында техникалық прогресс жетістіктерін пайдалану деңгейі едәуір өсті.

Спортқа арналған техникалық құралдарды жасауға дене шынықтыру ғылыми-зерттеу және оқу институттарының, спорттық және туристік бұйымдар бойынша жобалау-технологиялық және эксперименттік-конструкторлық институттың, елдің техникалық жоғары оқу орындарының мамандары белсенді қатысады. Бірқатар жоғары оқу орындарында әзірлемелерде өз бағыттары қалыптасты, спорттық-педагогикалық кафедралардың, дене тәрбиесі кафедраларының техникалық және медициналық-биологиялық кафедралармен, студенттік конструкторлық бюролармен ынтымақтастығы жолға қойылуда.

Дене шынықтыру мен спортқа арналған тренажерлер мен жаттығу құрылғыларын әзірлеумен және енгізумен көптеген шет елдердің, ең алдымен АҚШ, Англия, Франция, ГФР мамандары айналысады. Спорттағы ғылыми-техникалық прогресс келесі жолдармен жүзеге асырылады:

1. Спортшыларды даярлау тәжірибесінде біздің елде және шетелде әртүрлі спорт түрлерінде жинақталған техникалық прогресс жетістіктерін пайдалану.
2. Спорттық тәжірибеде әлеуметтік-экономикалық өмірдің басқа салаларында жинақталған техникалық прогрестің жетістіктерін пайдалану.
3. Дене шынықтыру және спорт саласындағы мамандардың түбегейлі жаңа техникалық шешімдер негізінде спортшыларды даярлау жүйесін материалдық-техникалық қамтамасыз етудің жаңа құралдарын құруы.

Спорттағы техникалық құралдар-бұл әртүрлі органдар мен дене жүйелеріне жаттықтырушылық әсер ету үшін, моториканы оқыту және жетілдіру үшін, сондай-ақ олардың тиімділігін арттыру мақсатында оқу-жаттығу сабақтары барысында ақпарат алу үшін қолданылатын жүйелік құрылғылар, кешендер мен аппаратуралар.

Жаттығу құрылғылары-бұл бақыланатын өзара әрекеттесусіз берілген күш-жігермен және қозғалыс құрылымымен спорттық жаттығулардың орындалуын қамтамасыз ететін техникалық құралдар.

Тренажер-спорттық техниканы оқытуға және жетілдіруге, қозғалыс қасиеттерін дамытуға, ағзаның анализаторлық функцияларын жетілдіруге арналған оқу-жаттығу құрылғысы. Кері байланыстың арқасында тренажерлер жаттығу құрылғыларына карағанда тиімдірек.

Жаттығу құрылғылары мен тренажерлары жеке және ұжымдық пайдаланылуы мүмкін, ал олардың ағзаға әсері жергілікті, аймақтық немесе жалпы болуы мүмкін. Тренажерлер конструкторлық шешімімен ерекшеленеді. Олардың техникалық ерекшеліктері белгілі бір мотор сапасын немесе бір уақытта бірнеше дамудың қажеттілігімен анықталады. Мысалы, жүгіру жолы, вело-ескек есу тренажерлері және сол сияқтылар сияқты техникалық құрылғылар өз спорт түрлеріне қатысты жалпы, жылдамдық пен жылдамдық - төзімділікті мақсатты түрде дамытуға мүмкіндік береді. Әр түрлі тартқыш құрылғылар, қарсылық белдеулері, роликтер динамикалық күш пен икемділікке ықпал етеді. Шағын батутты қолдана отырып, ептілік пен қозғалысты үйлестіруді жақсартуға болады. Денеге әсер ету бағыты бойынша әртүрлі тренажерлерді бір құрылғыға біріктіруге болады. Мұндай тренажерлар әмбебап деп аталады. Мәселен, мысалы, "Денсаулық" гимнастикалық кешенінің көмегімен барлық дерлік моториканы дамытуға болады.

Қазіргі уақытта спорттағы техникалық құралдардың бірқатар жіктелуі бар: мақсаты, құрылымы, жұмыс принципі, оқыту және бақылау формасы, жұмыс логикасы және т. б.. Жұмыс принципі бойынша техникалық құралдар жарық, дыбыс-техникалық, электромеханикалық, цифрлық модельдеу, электронды модельдеу, кибернетикалық және т. б. болып бөлінеді. Оқыту және бақылау нысаны бойынша оларды жеке, топтық және ағынды пайдалану құралдарына бөлуге болады.

Логикалық тұрғыдан алғанда, техникалық құралдар сызықтық немесе тармақталған бағдарламамен болуы мүмкін, яғни олар жеке органдар мен жүйелерге әсер етуі мүмкін, сонымен қатар біріктірілген болуы мүмкін. Кері байланыс сигналдарының сипатына байланысты техникалық құралдар қозғалтқыш әрекетін балама таңдаумен және жауап беру бағдарламасын еркін құрастырумен болуы мүмкін.

Педагогикалық бағыт пен конструкторлық шешімі бойынша жаттығу құрылғылары мен тренажерлардың көптеген түрлері бар: реттелетін сыртқы қарсылықпен, имитациялық, жеңілдетілген көшбасшылық, басқарылатын өзара әрекеттесу.

Қозғалыстарды үйретуге арналған жаттығу құрылғылары ежелгі дәуірде пайда болды. Сол кездің өзінде адамдар әртүрлі техникалық құрылғыларды пайдалану арқылы оқу процесін жеделдетуге тырысты. Мысалы, ежелгі Римнің гладиаторлары жаудың

соққыларынан және бір уақытта оған шабуыл жасаудан қорғау техникасын үздіксіз айналатын доптар түріндегі арнайы құрылғының көмегімен жетілдірді. Орта ғасырлардағы рыцарьлар найзаға иелік ету техникасын арнайы машинаның көмегімен игерді, ол дәл соққы берген кезде құлайтын, ал дәл емес жағдайда рыцарьдың арқасына сезімтал соққы берілетін.

Бірқатар спорт түрлерінде қозғалыс техникасын оқытуға ықпал ететін тренажерлерді жобалау әрекеттері бірінші заманауи олимпиада кезеңінде жасалды. Болашақта жаттығу құрылғылары біртіндеп күрделене түсті. Бұл процесс әсіресе 60-шы жылдардың басынан бастап қарқынды бола бастады, бұл кезде жалпы қабылданған, спорттық жабдықтар қажетті нәтиже бермейтіні белгілі болды.

Техникалық құралдар қазіргі уақытта спортшыларды оқыту мен жаттығуда ғана емес, сонымен қатар оқушылар мен студенттердің дене тәрбиесінде де қолданылады. Бұл өмірдің өзі алға қойған міндеттерді шешуге, мектептерде, колледждерде және жоғары оқу орындарында дене шынықтыру бойынша оқу және сыныптан тыс сабақтарды жетілдіруге ықпал етеді. Сабақтың ұйымдастырылуы жақсарады, оның тығыздығы, мазмұны, эмоционалдылығы артады; техникалық құралдар физикалық қасиеттерді жақсартуға және жаттығу процесінде көмектеседі.

Техникалық құралдардың көмегімен спортшылардың әртүрлі спорт түрлерінде: күш, жылдамдық, төзімділік, ептілік, кеңістіктегі бағдарлау, қимылдарды үйлестіру, икемділік, секіру, бұлшықет сезімі, ритақ, батылдық және басқа да спорт түрлерінде жетістікке жету үшін қажетті арнайы моторлық және еріктік қасиеттерін тәрбиелеу және дамыту үшін тиімдірек жұмыс істеуге болады.

Тренажерлер сауықтыру мақсатында да қолданылады. Халықтың өсіп келе жатқан сұранысы жағдайында тренажер техникасын одан әрі дамытудың медициналық және экономикалық маңыздылығы, оны қолданудың жоғары тиімділігі тренажерлерді денсаулықты нығайту, сырқаттанушылықты азайту және еңбек өнімділігін арттыру құралдарының бірі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Әр түрлі конструкциядағы жаттығу құрылғылары мен тренажерлер қалпына келтіру кезеңінде кеңінен қолданылады. Дене шынықтыру процесіне тренажерлерді неғұрлым тиімді енгізу үшін, сондай-ақ спортшыларды оқыту және жаттықтыру үшін олар құны бойынша қолжетімді болуы тиіс; шағын өлшемдері мен массасы болуы; эстетикалық талаптарға сай болуы; айналымда қарапайымдылық пен сенімділікке ие болуы; жұмыста сенімді болуы; жүктемені мөлшерлеуге мүмкіндік беру; оқушылардың антропометриялық және функционалдық ерекшеліктеріне сәйкес келуі; тренажерда игерілген біліктер мен дағдылар бәсекелестік жаттығудың биохимиялық құрылымына сәйкес келуі керек. Сондай-ақ сабақ бағдарламалары болуы керек.

Спорттық жаттығулардың мазмұнында көп қырлы процесс ретінде келесі негізгі компоненттер бөлінеді: дене дайындығы, техникалық, тактикалық, моральдық-еріктік және теориялық дайындық. Техникалық құралдарды қолдану бүкіл оқу-жаттығу процесінің тиімділігін арттыруға да, оның әр тарапына жеке-жеке ықпал етеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Железняк Ю.Д. Юный волейболист: Учеб. пособие для тренеров. – М., 1988, 192 с.
2. Железняк Ю.Д., Кунянский В.А. Волейбол: У истоков мастерства /Под ред. Ю.В. Питерцева. – М., 1998.
3. Железняк Ю.Д., Ивойлов А.В. Волейбол: Учебник для институтов физической культуры. – <http://www.sportlib.ru>.
4. Ивойлов А.В. Волейбол. Очерки по биомеханике и методике тренировки. – М., 1981, 152 с.
5. Матвеев Л.П., Теория и методика физической культуры: Учеб. для ин-тов физ. культ. –М.,: Физкультура и спорт, 2007, 543 с.

ӘОЖ 797.011.1

ШАҢҒЫ СПОРТЫНДАҒЫ ДАЙЫНДЫҚ ЖҮЙЕСІНІҢ ПРИНЦИПТЕРІ МЕН ЗАҢДЫЛЫҚТАРЫ.

Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз Инновациялық
Институтының Дене шынықтыру және спорт кафедрасының аға оқытушы
магистрі Танаев Қонысжан Төлебаевич
Тараз қаласы № 9 орта мектебінің Дене шынықтыру пәні мұғалімі
Байдалиев Ерлан Бахытжанович
педагог-зерттеуші.

Аннотация: Оқыту, тәрбиелеу және оқыту әдістері мен құралдарының бірлігі спортшының жан-жақты дамуын, спортта, қоғамдық пайдалы еңбек және қоғамдық қызметте, мәдени деңгейді көтеруді, сондай-ақ негізгі физикалық қасиеттерді дамыту, дененің әртүрлі жүйелерін жетілдіру және жалпы өнімділік деңгейін арттыру арқылы физикалық жетілуге қол жеткізуді қамтиды.

Кілт сөздері: Шаңғы, дидактикалық, принциптер, сана мен белсенділік, спорттық, көрнекілік, қайталану, үздіксіздік, физикалық жетілу, жан-жақтылық, жүйелілік, жоғары деңгейі, тығыз байланыс.

Аннотация: Единство методов и средств обучения, воспитания и обучения включает в себя всестороннее развитие спортсмена, достижение физического совершенства в спорте, общественно полезном труде и общественной деятельности, повышение культурного уровня, а также развитие основных физических качеств, совершенствование различных систем организма и повышение уровня общей работоспособности.

Ключевые слова: Лыжи, дидактика, принципы, сознание и активность, спорт, визуализация, повторение, непрерывность, физическая зрелость, универсальность, последовательность, высокий уровень, тесная связь.

Abstract: The unity of methods and means of education, upbringing and training includes the comprehensive development of an athlete, achieving physical perfection in sports, socially useful work and social activities, improving the cultural level, as well as the development of basic physical qualities, improving various body systems and increasing the level of overall performance.

Keywords: Skiing, didactics, principles, consciousness and activity, sports, visualization, repetition, continuity, physical maturity, versatility, consistency, high level, close connection.

Тәрбие, оқыту және оқыту-бұл бірқатар заңдылықтар мен принциптер негізінде жүзеге асырылатын біртұтас педагогикалық процесс. Шаңғы жарыстарында көпжылдық дайындық жүйесін жүзеге асыру барысында процестің жалпы педагогикалық бағыты көрініс табады, ол дидактиканың негізгі заңдылықтарын оқытудың тәрбиелік сипаты және басқа дидактикалық принциптерді сана мен белсенділік, жүйелілік пен жүйелілік қолданудан көрінеді. Сонымен бірге, процестің спорттық бағытын жүзеге асыра отырып, жаттықтырушылар "Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі" пәнінің негізгі заңдылықтары мен принциптеріне және оның жеке бөлімдеріне, атап айтқанда мамандандырылған жүйе ретінде спорттық дайындыққа оқу процесінің циклілігі мен толқындылығына сүйенеді. Барлық осы заңдылықтар мен принциптерді, сондай спорттық іс-әрекеттің физиологиясы мен психологиясының басқа да сабақтас пәндерін кешенді іске

асыру сабақтың негізгі мақсатына шаңғы жарыстарындағы ең жоғары нәтижелерге қол жеткізуге ықпал етеді. Шаңғышы спортшының көп жылдық дайындық жүйесінде келесі заңдылықтар мен принциптер негізгі болып табылады: жан-жақтылық, жүйелілік және жүйелілік, біртіндеп, сана мен белсенділік, көрнекілік, қайталану және үздіксіздік, циклдік, толқындық, мамандану, жалпы және арнайы дайындықтың бірлігі, даралау. Жан-жақтылық принципі спортшының жеке басын қалыптастыруға көп жылдық дайындық процесінде қойылатын негізгі талаптарды білдіреді. Оқыту, тәрбиелеу және оқыту әдістері мен құралдарының бірлігі спортшының жан-жақты дамуын, спортта, қоғамдық пайдалы еңбек және қоғамдық қызметте, мәдени деңгейді көтеруді, сондай-ақ негізгі физикалық қасиеттерді дамыту, дененің әртүрлі жүйелерін жетілдіру және жалпы өнімділік деңгейін арттыру арқылы физикалық жетілуге қол жеткізуді қамтиды.

Тұлғаның жан-жақты дамуын қамтамасыз ету, физикалық жетілуге тек жүйелі және мақсатты түрде қол жеткізуге болады дайындық балалық шақтан бастап бірнеше жыл ішінде. Бұл қағида балалармен, жасөспірімдермен және жасөспірімдермен жұмыс жасауда ерекше маңызға ие. Жас спортшыларды тәрбиелеу бойынша жаттықтырушының барлық жұмысы ата-аналармен және мектеппен тығыз байланыста жүзеге асырылуы тиіс. Жан-жақты физикалық даму және денсаулықтың жоғары деңгейі жас шаңғышылармен оқу, сыныптан тыс және спорттық жұмыс барысында қолданылатын құралдар мен әдістердің кең ауқымымен қамтамасыз етіледі. Мұның бәрі одан әрі спорттық дайындықтың негізі болып табылады және шаңғы тебу кезінде басты мақсатқа жас шаңғышылардың дамып келе жатқан денесінің жас ерекшеліктеріне сәйкес жоғары нәтижелерге қол жеткізу.

Жан-жақты физикалық даму негізінде шаңғы жарысы бойынша арнайы дайындық жүзеге асырылады. Бұған қыс мезгілінде құралдарды жеткізу, жалпы дамыту және имитациялық жаттығулар және дайындық әдістерін ұтымды жоспарлау арқылы қол жеткізіледі.

Шаңғы тебудің жаңа тәсілдерін зерттеудегі жүйелілік пен жүйелілік принципі жалпы оқу процесінің тиімділігіне үлкен әсер етеді. Бұл принципті іске асыру шаңғымен жүрудің жеке әдістерін зерттеу кезінде жетекші және арнайы дайындық жаттығуларының жүйесін құруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ол шаңғы жарыстарында қозғалудың барлық тәсілдерін, сондай-ақ оқыту әдістерін қолдануды үйренудің дәйектілігін анықтайды. Оқытудағы жүйелілік мектепте және Балалармен жасөспірімдер спорт мектебінде оқу және жаттығу жұмыстарында маңызды рөлін атқарады. Жүйелі және дәйектілік принципін ескере отырып, оқу мәселелерін шешуде дағдыларды бір жаттығудан екіншісіне оң ауыстыру үлкен маңызға ие. Жас шаңғышылар бұрын үйренген жаттығулар мен қозғалыс тәсілдері жаңа қозғалыстарды қозғалыстар, бұрылыстар игеруге ықпал ететіндей етіп, дағдыларды қатаң белгіленген тәртіппен игеруі керек. Біртіндеп принципі, ең алдымен, шаңғы жарысындағы барлық көпжылдық дайындық процесінде жаттығу жүктемелерін жоспарлауда маңызды рөлін атқарады, бірақ оны әсіресе жасөспірім балалармен және жасөспірімдермен жұмыс кезінде сақтау қажет. Сонымен қатар, жүктемелердің біртіндеп артуы дайындықты жоспарлаудың мақсаты бола алмайды. Жүктемелердің көлемі мен қарқындылығының, әсіресе ересектер мен жоғары білікті шаңғышыларды даярлауда негізді жоғары өсуі ғана жоғары нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Жалпы және арнайы дайындықтың жасына және өсуіне байланысты рұқсат етілген жаттығу жүктемелерінің төбесі де артады, бірақ дайындықтың кез-келген кезеңінде максималды жүктемелер шаңғышы шабандоздың жасын ескере отырып, осы дайындық кезеңінде дененің функционалдығына сәйкес келуі керек. Жоғары білікті шаңғышыларда жүктемелерді жоспарлау кезінде көлемнің және әсіресе қарқындылықтың сатылы және секірмелі өсуіне жол беріледі. Мұның негізі алдыңғы жылдардағы үлкен жаттығуларға алдын-ала және біртіндеп дайындық болып табылады. Сана мен белсенділік принципі шаңғы спорты мен шаңғы жаттығуларында кеңінен қолданылады. Сыныптан тыс спорттық жұмыс кезінде шаңғымен сырғанау тәсілдерін оқытуға және жаттығуға саналы түрде қарау оқушылардың оқу-жаттығу процесінің мақсаттарын, міндеттері мен маңыздылығын, теориялық білімнің мағынасын және оларды

практикалық қолдануды, жалпы техниканың негіздерін және қозғалыстың жекелеген әдістеріндегі қозғалыс элементтерін нақты түсінуді қамтиды. Мұның бәрі оқушылардың белсенділігін едәуір арттырады және оқу-жаттығу процесінің тиімділігін арттыруға ықпал етеді. Сабақтарда белсенділік таныта отырып, оқушылар техниканы жақсы меңгеруге ғана емес, сонымен қатар жоғары спорттық нәтижелерге қол жеткізуге ықпал ететін дене дайындығын едәуір арттырады. Өз кезегінде, сабақтар мен жаттығулардағы белсенділік сабақтарды өз бетінше жалғастыруға деген ұмтылысқа әкеледі (немесе мұғалімнің тапсырмасы бойынша). Бұл қағиданы іске асыру шаңғы секциясында оқитын оқушылар үшін қысқы уақытта да шаңғы дайындығы бойынша да, жазғы демалыс кезінде де үй тапсырмаларын орындауда маңызды рөл атқарады.

Пайдаланған әдебиеттер.

1. Максима Николаевича Петрова «Лыжный спорт» Учебное пособие. - М.: Физическая культура, 2019.
2. Костихина Н.М. Акмеология физической культуры и спорта: Учебное пособие. - М.: Физическая культура, 2005.

ӘОЖ 371.13

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТАРДЫҢ КӘСІБИ САНАСЫН АРТТЫРУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

**Қадірова Еркеназ Болатбекқызы, педагогика ғылымдарының магистрі,
оқытушы, Момбекова Сымбат Бақытжанқызы, педагогика ғылымдарының
магистрі, оқытушы**

**Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты,
Қазақстан Республикасы, Тараз қ.**

Аннотация. Мақалада болашақ мұғалімдердің кәсіби дағдыларын арттырудың маңызы қарастырылады.

Кілт сөздер: сана, кәсіп, маман, ғылым.

Аннотация. В статье рассматривается значение повышения профессиональных навыков будущих педагогов.

Ключевые слова: сознание, профессия, специалист, наука.

Annotation. The article considers the importance of improving the professional skills of future teachers.

Keywords: consciousness, profession, specialist, science.

Қазақстан Республикасында соңғы жылдары мемлекеттік құрылыс, экономика, әлеуметтік-саяси өмір салаларында екпінді жүріп жатқан нақты трансформациялар тұлға санасының өзгеруін қажет ететін жаңа рухани ахуалдың қалыптасуына негіз болуда. Жаһандану, либералдану және демократиялану еліміздің бүгінгі тыныс-тіршілігі факторлары ретінде құқықтық, экономикалық және әлеуметтік өрістерде ғана емес, сонымен бірге білім беру салаларында да синхрондық өзгерістерді енгізуді талап етуде. Елбасымыз Н.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына арналған жолдауында – «Білім және кәсіби біліктілік – қазіргі білім жүйесінің, кадрларды даярлау мен қайта даярлаудың кілтті

бағыттары. Осы стратегиялық мақсатқа жету үшін бәсекеге қабілетті, жоғары білімді ел болуымыз қажет» деген пікір білдірілген. Сонымен қатар, Елбасы Қазақстан халқына арнаған Жолдауында жоғары білікті кадрлар дайындау біздің мемлекетіміздің жедел әлеуметтік-экономикалық дамуы мен саяси орнықтылығының іргетасы екенін атап көрсеткен [1]. Осы бағытта елімізде жүзеге асырылып жатқан кәсіптенуге, бәсекеге қабілеттілікке негізгі орынды беріп отырған реформалар мәселелерді оңтайлы, тиімді және уақытылы шешудің мүлдем жаңа бағыттарына бет бұруын қарастырады.

Маманның бәсекелестікке төтеп бере алуы: біріншіден, оның тұлғалық қасиеттеріне; екіншіден, кәсіби мүмкіншіліктерінің маңызды құрамы болып табылатын кәсіби санаға тәуелді. Кәсіби сананың қалыптасуы мен оның әрі қарай дамуының осы күнгі үдерістерін зерттеу кәсіби сананың құрылысына тұтас сипат берусіз, оның бағытты құрылуына ықпал жасайтын маңызды жағдаяттар мен әлеуметтік және педагогикалық шарттарды анықтаусыз мүмкін емес [2].

Демек, оқу процесінде болашақ маманның кәсіби санасының толық қалыптасуына ықпал жасау заманауи жоғарғы білім беру мекемелерінің бірден-бір міндеті. Бұл мәселенің көптеген қырларын әлемдік ғылымда Эриксон Э., Роджерс К., Джемс У., Бернс Р., Рубинштейн С.Л., Катывшев В.Г., Гусякова Н.И., Акопов Г.В., Абульханова К.А., Бодров В.А., Джанерьян С.Т., Бодалев А.А., Маркова А.А., Ясвин В.А., Ефремова Е.Г., Ангеловский А.А., Шавир П.А., Парыгин Б.Д., Левитан К.М., Митина Л.М., Сафин В.Ф. және отандық ғылымда Молдажанова А.А., Жақыпов С.М., Бокенчина М.Қ., Бердібаева С.К., Сарыбекова М.Н., Сейтешев А.П., Жұматаева М.С., Кенжебеков Б.Т., Балғымбаева З.М., т.б. зерттеген.

Кәсіби сана ұғымының бірінші құрылымы «кәсіпкер», «кәсіпші» түсініктері категорияларының түбірі болып келетін сөз «кәсіпке» жатқызылатыны анықтама-энциклопедиялық материалдарда нақтыланады да, латынша «professio» және «profiteor» деген сөздерден «өз ісім деп жариялаймын» дегенді білдіретіні анықталды.

Энциклопедиялық сөздікте «кәсіп» дегеніміз - адамның қызмет іс-әрекеті түрі, болмыстың табыс көзі, мамандық, шеберліктің, техника мен ғылымның оңаша бөлшегі, орындаудың сапасы мен тәсілі, міндетті түрде орындауға арналған әрекеттер шеңбері, мансап, сәттілікке, қоғамда көрнекті орынға жету жол, сол орынды иемдену [3].

Сонымен қатар, кәсіп субъектіден арнайы білім алуды немесе дайындық барысында теоретикалық білім мен практикалық дағдылардың жетілуін қажет етеді деп те тұжырымдалады. Кәсіби өзіндік сана-сезім – бұл тұлғаның өзінің мамандығының ережелерін, нормаларын, моделін өзінің сапаларын тану үшін эталон сияқты түйсіну болып табылады. Және де осы сапаларын басқалармен, яғни кейбір ойша немесе нақты әріптесімен салыстыра тану. Өзін кәсіби маман ретінде өзге әріптестерінің берген бағасымен тану, өзінің жеке жақтарын өзі бағалауы: өзін-өзі түсінуі, өзінің кәсіби жүріс-тұрысын, сондай-ақ өзіне эмоционалды қатынасы. Кәсіби өзіндік сана-сезімі соншалықты қалыптасқан кәсіп иесінде өзі-өзіне деген сенімділігі артады, өзінің мамандығына деген қарым-қатынасы қанағаттанарлық болып өзін-өзі жетілдіруге ұмтылысы артады.

Жоғарыдағы пікірлерді байланыстыра келе кәсіп ұғымына былай анықтама берейік: «Кәсіп дегеніміз – ол іс-әрекет, сонымен бірге, тұлғаның қоғам өміріне қатысуын қамтитын, өмір сүрудің материалдық құралының басты көзі болып табылатын іс-әрекеттің түрі, бірақ, бұл іс-әрекет тұлғаның жеке өзіндік санасымен мойындалуы тиіс» дейді де, соңғы жағдай кәсіптің басты психологиялық мінезін түсінуге мүмкіндік береді, яғни – педагогтің жұмысқа өз кәсіби ретінде қарауы мен қатынасын көрсетеді».

Ал, Е.А. Климов кәсіп түсінігінің келесі мағыналарын төмендегідей ажыраттып қарастырды:

1. Кәсіп бірқалыпты өмір сүретін және жақын мәселелермен айналысатын адамдар қауымы. Кәсіпкерлердің өмір деңгейі және табыстылығы әртүрлі болуы мүмкін. Бірақ, бір кәсіп өкілдерінің негізгі құндылықтар жүйесі біркелкі болуына байланысты кәсіп иегерлері өз әріптестері туралы пікір білдірулеріне мүмкіндігін қамтамасыз етеді.

2. Кәсіп күш жұмсау аумағында кәсіби іс-әрекеттің пәні және объектісін бөлумен байланысты болып табылады. Бұл жерде адам кәсіп иесі ретінде қандай-да болмасын тіршілік әрекетінде өз мүмкіндігін жүзеге асыруы сұрақтары қарастырылады.

3. Кәсіп тұлғаның көрінісі және іс-әрекеті ретінде қарастырылады. Көбіне кәсіби іс-әрекеттің шығармашылық нұсқасы ұмтылады да, оның тек қана соңғы тауар немесе қызметі ғана назарға алынады. Бірақ, кәсіп адамның дамуына және потенциалын ашуға үлкен мүмкіндік береді.

4. Кәсіп – тарихи даму жүйе ретінде. Әр кәсіп мәдени-тарихи контекстке байланысты өзгереді, соған байланысты кәсіп мазмұны түрленіп отыруы мүмкін.

5. Кәсіп еңбек субъектісін шығармашылық жолмен құрайтын шынайылық ретінде. Бұл өз тарапында мәдени-тарихи жағдаяттың (дәуір) толық түрде басым бола алмайтынын білдіреді де, көп көрсеткіштің нақты маманның шеберлігіне тәуелділігін анықтайды. Сондықтан да, шеберлер тек қана нұсқаулық бойынша жұмыс жасамай өздері өз кәсіптерінің орнын, өзінің жеке міндеттерін, миссиясын анықтауға ұмтылулары қажет [4, - 132 б.].

Е.А. Климов «Өз жұмысына жанашар мамандардың арқасында ғылымның дамуы жүзеге асады. Мамандардың маңыздылығы өз ғылымының дамуына қандайда бір үлес қосуына байланысты айқындалады. Маманның өз кәсібінде шығармашылық потенциалының ашылуы - маманның жағымсыз жағдайларды істе дұрыс пайдалана білуінде» деп пікір білдіреді [4, -221 б.].

Н.С. Пряжников пен Е.Ю. Пряжниковалар кәсіптің келесі негізгі сипаттарын бөліп қарастырады:

- біріншіден, еңбектің тарихи бөлінуі салдарынан еңбек іс-әрекеттерінің шектеулі түрлерінің болуы;

- екіншіден, қоғамдық пайдалы іс-әрекеттің болуы (пайдалылықтың нақты белгілері болмауына қарамастан интуициялық тұрғыдан әр адам маманның шеберлігіне қатысты баға бере алады);

- үшіншіден, әр іс-әрекеттің арнайы дайындықты қажет етуі;

- төртіншіден, қандайда болмасын іс-әрекет материалды және моральды тұрғыдан ынталандыра отырып, маманның жан-жақты дамуына жағдайды туғызуы;

- бесіншіден, іс-әрекет адамның әлеуметтік және қоғамдық мәртебесін жоғарылатуына ықпал етуі [5, 32 б.].

Кәсіптің әлеуметтік мағынасы әлдебір кәсіп өкілінің жеке тұлғалық, әлеуметтік деңгейлері бойынша оған қойылатын барлық талаптарға сәйкес келуімен анықталады. Негізінде, аталған сипат әртүрлі адамдар тобында қабылдауды салыстыру үшін әлдебір үлгі рөлін атқарады.

Көрсетілген анықтамалар кәсіптің өмір сүру көзі болатынын және оны игеру айтарлықтай дайындықты қажет ететінін нақтылайды.

Сонымен қатар, кейбір зерттеу материалдары кәсіптің анықтамасы мен түсінігінің объективті және субъективті жақтарын бөліп көрсетеді.

Объективті аспектілердің мысалы ретінде шетел зерттеушісі Э.Гринвудтың концепциясын келтіруге болады. Ол кәсіп бірнеше мазмұнды бөліктерден тұрады деп есептеген, атап айтқанда кәсіпқорлар бірлігін, сондай-ақ, ерекше кәсіби мәдениетті анықтайтын беделден (қоғамдағы әсер ету), білім беру жүйелерінен, кәсіппен бірлескен индивидтер тобы үшін қалыптасқан нормалар мен ережелердің жиынтығынан [6, 45 б.].

Кәсіптің субъективті аспектісіне келетін болсақ, мұнда дағдылардың арнайы кәсіби кешені, кәсіби қызметті жүзеге асыратын және аталған кәсіпті игергісі келсе ол міндетті түрде игеруге қажет индивидке бағытталған қоғамдық нормалар мен құндылықтардан тұрады. Сондықтан, кәсіптің субъективті жағы индивидтің кәсіби санасының дамуында болып табылады.

Сонымен, кәсіпкерлік толық құрылым болып табылатыны сөзсіз және кәсіпкерлік кәсіби маңызды мазмұнды қарастырмайтын бірнеше компоненттердің тіркесінен туындайтыны да белгіленіп отыр.

Сол себепті, қандай да бір нақты зерттеу үшін кәсіпкерлікті анықтайтын сипатты бөліп шығару маңызды болуда.

Біздің зерттеуіміздің мақсатына сәйкес кәсіпкерліктің басты құрылымы мен сипаты ретінде кәсіби сана қарастырылады.

Ғылыми әдебиет пен материалдарды, монографияларды талдау кәсіби сананың дамуының жалпы процессін сипаттаудың айтарлықтай өңделмегенін көрсетті.

А.Н. Леонтьевтің пікірінше кәсіби сана сананың формасы болып табылады және тек мәнді ғана емес, сонымен бірге, нақты кәсіби іс-әрекетке жататын білімнің түсініктеме-санатты аппаратын, кәсіби мақсат қоюда көрінетін кәсіби мотивтер мен қызығушылықтарда жүзеге асыратын кәсіби мағынаны құрайды [7, 75 б.].

Қойылған мәселелер бойынша кәсіби сана – нақты кәсібилік талаптарды қоғамдық бекітілген талаптармен теңдестіретін және адамдардың кәсіби қарым-қатынастарын реттеуге бағытталған қоғамдық сананың бір формасы ретінде нақты кәсіпке бағытталған көрініс, идеалдар мен негізгі әлеуметтік талаптардың бірлестігін көрсетеді.

Сондай ақ, кәсіби сананы тұлғаның жалпы өзіндік санасының бөлігі ретінде қарастырады да, кәсіби сананы маманның нақты кәсіби іс-әрекет пен қатынастардың субъектісі ретінде өзін сезінуі, маманның интегралды қасиеті деп белгілейді. Кәсіби сана ретінде белгілі бір кәсіпке бағытталған және индивидтер арасында қалыптасқан қарым-қатынастарды реттейтін әлеуметтік талаптар, идеалдар және елестер жиынтығынан тұратын қоғамдық сананың бір формасы. Сонымен қатар, кәсіби сана қасиеттерінің бірі белгілі бір кәсіпте қалыптасқан талаптар қоғамдық ұстанымдарға қайшы келмеу керектігін бақылау болып табылады деп пікір білдіреді.

Сонымен, кәсіби сана тұлғаның кәсіби іс-әрекетімен байланысты сананың барлық көріністерін қамтитыны белгіленді, және де, ол өзіндік мазмұнды және динамикалық мінездемелері бар көпдеңгейлі жүйе болып табылатыны анықталды.

Кәсіптің ерекшелігіне байланысты кәсіби сананың да мазмұнды құрамдастары түрлі болып келеді, ол өз тарапынан кәсіптің ерекшелігін бейнелейді.

А.Ангеловский кәсіби сананы өзіндік сананың бөлігі ретінде қарастыратынын көрсетіп кеткен болатынбыз, ғалым кәсіби сананы кәсіби өзіндік сана деп алып оның құрамын үш компоненттен тұратынын көрсетеді, олардың бар болған жағдайда индивид аталған кәсіп туралы дамыған түсінігі бар екендігін және оны жоғары деңгейде орындауға дайындығын білдіреді деп тұжырымдайды, ал ол компоненттері ретінде келесілерді қарастырады:

- гносеологиялық компонент – белгілі бір кәсіби қызмет үшін қажетті теориялы және тарихи білімдердің кешені, білімді индивид механикалық жолмен емес, жеке әлемдік көзқарасының бейнесіне қосу арқылы игеруі қажет және ол өте маңызды;

- тәжірибелік компонент – белгілі бір кәсіби еңбек үшін сәйкес келетін тәжірибелік шеберліктер мен дағдылар, ережелер мен нормалар кешені, нақтылағанда, тәжірибелік компонент жұмыс тәжірибесінің немесе алынған білімдерді кәсіби қызметте жүзеге асыруда сәйкес келетін дағдылардың бар болуымен айқындалады;

- аксиологиялық компонент – кәсіби қызметтің қатысушыларының нақты бір тобына ғана қатысты құрылған адамгершілік ережелерінің кешені, нақтыласақ, кейбір кәсіби жағдайларда іс-әрекеттің нұсқалары болып табылады. Аталған компонент, әдетте, индивидте стихиялық түрде қалыптасады, интуитивті деңгейде индивидтің теориялық білімдерін кәсіби тәжірибесінде жүзеге асыру, теория мен практиканы біріктіру болады, ол дұрыс кәсіби іс-әрекеттерді қалыптастыруға әкеледі [8].

Осы аталған және өзге де педагогикалық, психологиялық, әлеуметтанулық және т.б. ғылыми әдебиеттерде берілген анықтамаларды қорытқанда - кәсіби сана – маманның интегралды қасиеті ретінде анықталады. Ол қоғамның кәсіби құрылымында осы кәсіптің

орны және мәнімен, тұлғаның кәсібіне, оның өкілдеріне және маман ретінде өзіне деген қатынасымен, кәсіби идеалдарымен, кәсіби білім мен ептілігінің деңгейімен, кәсіби қабілеттіліктерінің көрнектілігімен, кәсіби перспективалары және жетістіктерімен, кәсіби іс-әрекетіндегі табысқа жету және сәтсіздіктерге ұшырау бойынша алаңдауымен анықталады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының бірінші Президенті – Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына арналған жолдауы.

2 Қапанова А.Т. Болашақ мамандардың танымдық іс-әрекетін ұйымдастыру біліктерін қалыптастыру: Пед. ғылымд. канд... дис. авторефераты:- Алматы, 2004.- 27 б.

3 С.И.Ожегов, Н.Ю.Шведова. Толковый словарь русского языка. Издательство «Азъ», 1992. -320с.

4 Климов Е.А. Психология профессионала. -М., 2003. -324с.

5 Пряжников Н.С., Пряжникова Е.Ю. Психология труда и человеческого достоинства. -М.: Академия, 2001. - 480 с.

6 Э.Гринвуд. <https://www.livelib.ru/author/26712-ed-grinvud>

7 Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность. - Москва: «Дело», 2005г.

8 Ангеловский А.А. Профессиональная компетентность как необходимое условие профессионализма (психолого-акмеологический анализ) //Актуальные вопросы современной педагогики: материалы Междунар. науч. конф. - Уфа: Лето, 2011. -С. 7-13.

ӘОЖ: 338.658

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

**Момбекова Сымбат Бақытжанқызы, педагогика ғылымдарының магистрі,
оқытушы**

**Студент: Аманғали Ғайникен – «Дене шынықтыру және спорт» БББ, 1 курс,
ДШ-23-1 тобы**

**Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты,
Қазақстан Республикасы, Тараз қ.**

Аннотация. Мақалада қазіргі кезде оқытудың қазіргі заманғы педагогикалық технологияларын пайдалана алу әрбір мұғалімнің біліктілігін анықтауды қарастырылады. Бұл тақырып қазіргі уақытта өзекті, өйткені сабақ барысында қолданылатын педагогикалық инновациялар және оның қалай жүзеге асырылатынын білу маңызды.

Кілт сөздер: педагогикалық технология, инновация, білім беру.

Аннотация. В статье рассматривается возможность использования современных педагогических технологий обучения в настоящее время для определения квалификации каждого учителя. Эта тема актуальна в настоящее время, так как важно знать, какие педагогические инновации используются в ходе занятий и как они реализуются.

Ключевые слова: педагогические технологии, инновации, образование.

Annotation. The article considers the possibility of using modern pedagogical teaching technologies at the present time to determine the qualifications of each teacher. This topic is relevant at the moment, as it is important to know which pedagogical innovations are used during classes and how they are implemented.

Keywords: pedagogical technologies, innovations, education.

Тұңғыш президент Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың "Қазақстан-2030" Қазақстан Республикасы Халқына Жолдауында қойған негізгі басымдықтары мен мақсаттарын іске асыру, сондай-ақ білім беру мазмұнын жаңарту, оқытудың жаңа тәсілдері мен заманауи білім беру технологияларын қалыптастыру өмір сүрудің қажетті шарты болып табылады. Қазіргі уақытта республиканың білім беру жүйесінің маңызды мәселесі қазақстандық мектеп түлектерінің білім беру сапасының деңгейін халықаралық деңгейге жақындату болып табылады. Ол үшін мектептерде заманауи ұлттық білім беру стандарттарын енгізу, дамыған кәсіби дағдылары бар кадрларды қамтамасыз ету, өркениетті ғылыми бағдарлауға ынталандыру, жаңа базалық оқу жоспарлары мен жаңа буын оқулықтарына көшу, орта білім беруді компьютерлендіру, білім беру саласында жүйелі жұмыс жүргізу – әлемдегі ең маңызды және өзекті жұмыс қажет. Ел өткенге қарасақ, біз басымызды иеміз, ал ертеңге қарасақ, бүгінгі бала ертеңгі жаңа әлем деп айтамыз. Сондықтан оған ұзақ уақыт бойы орнатылған бағдарламалар мен тәртіп ескірген және тозған. Енді ол өзінің жеке басымен жаңа некеге, жаңа оқуға, жаңа қарым-қатынасқа бейімделуі керек. Сондықтан оған жүйелі түрде көмектесетін, хоббиін дұрыс бағыттайтын, қабілеттері мен қасиеттерін дамытатын мектеп отбасы қажет.

Қазіргі уақытта егеменді елдерде әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағытталған жаңа білім беру жүйелері әзірленуде. Бұл оқу бағдарламасындағы елеулі өзгерістерге байланысты. Бұл білім беру парадигмасының өзгеруіне, білім беру мазмұнының жаңаруына, жаңа тәсілдер мен жаңа қатынастардың пайда болуына байланысты. Маңызды мәселелердің бірі білім беру және тәрбие саласындағы инновациялық қызметтің ғылыми және білім беру негіздерін әзірлеу болып табылады, онда педагогтар қоғамның талаптарына жауап береді. Тұңғыш президент Назарбаевтың "Қазақстан - білім беру қоғамына жол" атты Назарбаев университетіндегі дәрісі біздің асыл оқытушыларымыздың алдына білім беру сапасын арттыру бойынша үлкен міндет қойғанын бәріміз білеміз. Болашақта Қазақстанның кеңістіктік дамуына өз үлесін қоса отырып, бүгінгі ұрпақ-ертеңгі күннің азаматтары, оқу бағдарламасын жаңарту және білім беру сапасын арттыру - мұғалімдердің құзыреттілігі үшін өте жауапты мәселе.

XXI ғасырда қоғам қажеттілігін қанағаттандыру үшін білім беру саласында төмендегідей міндеттерді шешу көзделіп отыр. Олар: білім сапасын көтеру компьютерлендіру, интернет, компьютерлік желі, электронды және телекоммуникация, электронды оқулықтар даярлау. Бұлардың оқушылардың қазіргі заман талабына сай білім алуына, білік сапасын көтеруге тигізетін әсері мол. Жаңа электронды оқулықтардың дүниеге келуімен берілетін білім мазмұны да өзгерері сөзсіз. Болашақта әр оқушы компьютерлік технология арқылы интернет, электронды желі, электронды почта арқылы дүниежүзілік білім әлеміне еніп, онда өзінің қажетін өтейтін білімді толығымен алуға, қажетті ақпараттық мәліметтерді ғылым саласына байланысты озық тәжірибелерді, осы мәселенің шетелдегі жағдайымен танысуына толық мүмкіндік туады. Қазақстан Республикасы 2015 жылға дейінгі білім беру тұжырымдамасының түбегейлі мақсаты да әлемдік өркениетке сай сапалы білім беру және ақпараттық интеллектуалдық ресурстарды өз бетімен ала алатын, талдай білетін, идея бере алатын, ылғи даму үстінде болатын, адамгершілік тұрғысынан жауапты шешімдер қабылдауға қабілетті жеке тұлға қалыптастыру болып отыр. Қоғамды ілгері дамытатын күш білім десек, болашақтың иегері – жас ұрпақты саналы да білімді етіп тәрбиелеу ұстаздардың қолында. Осы тұрғыда Л. Гумилев атындағы Еуразия университетінде елбасы Н. Назарбаевтың «Инновациялар мен оқу-білімді жетілдіру арқылы білім экономикасына» – атты тақырыпта оқыған лекциясында: «Мұғалімдердің жаңа ұрпағы білім деңгейі жөнінен әлдеқайда жоғары болуы керек. Ол үшін формацияның педагогы қажет,» – деген. Қазіргі мұғалім:

1. Педагогикалық үдерісте жүйелі жұмыс істей алатын;
2. Педагогикалық өзгерістерге тез төселгіш;
3. Жаңаша ойлау жүйесін меңгере алатын;

4. Оқушымен ортақ тіл табыса алатын;

5. Білімді, шебер, іскер болуы тиіс.

Болашақ ұрпақты қоғам талаптарына сәйкестендіруге тәрбиелеу мен дайындаудағы маңызды мәселелердің бірі оқытушылардың инновациялардың ғылыми және білім беру негіздерін меңгеруі болып табылады. Ал 21 ғасырда ғылым мен техника қарқынды дамып, деректер ағыны күшейген кезде мектептің басты міндеті жан-жақты дамыған шығармашылық тұлғаны қалыптастыру болып табылады. Ғылым мен техниканың қарқынды дамуы, ақпараттық деректер ағынын жетілдіру дәуірінде білім беру мекемелерінің басты міндеті ақыл-ой қабілеттерін қалыптастыру, адамның қабілеттері мен таланттарын дамыту болып табылады. Бұл заманауи білім беру кеңістігінде ауадағыдай жаңартуды қажет ететін мұғалімдердің қажымас қызығушылығы мен шығармашылығының жемісін береді. Сондықтан, әр оқушының қабілетіне байланысты білім, автономия, қызығушылық, шығармашылықты қамтамасыз ететін жаңартылған білім беру дағдыларын игеруге үлкен көшу қажет. Өйткені, ұлттық білім беру стандарттары деңгейінде оқу жоспарларын ұйымдастыру жаңа білім беру технологияларын енгізуге міндетті.

«Инновация» деген сөз – латынның «novis» жаңалық және «ip» енгізу деген сөзінен шыққан, ал оның қазақша аудармасы «жаңару, жаңалық, өзгеру» деген мағынаны білдіреді.

Ендеше «инновация» ұғымы – педагогикалық сөздік қорына ежелден енген термин. Ол кейбір ғалымдардың еңбектерінде «жаңа», «жаңалық енгізу», деп көрсетілсе, кейбіреулер оны «өзгеріс» деген терминмен анықтайды.

Инновация термині қазіргі білім берудің теориясы мен тәжірибесінде кеңінен қолданылып жүр. Бірақ ғылымда бұл терминнің нақтылы анықтамасы белгілі бір категория ретінде берілмеген. Берілетін анықтамалардың көпшілігі бұл ұғымды кеңінен терең таныта алмайды. Инновацияны «Білім беру жүйесіндегі жаңалық енгізу» деп айтсақ, оның мағынасын тарылтқан болар едік. «Инновация» ұғымы ең бірінші XIX ғасырда мәдениеттанушылардың зерттеуінен пайда болды, яғни бір мәдениет түрлерін екінші ел мәдениетіне енгізу дегенді білдіреді және бұл ұғым этнографияда әлі күнге дейін сақталған.

Оқу-тәрбие үдерісінде инновациялық педагогикалық жаңалықтарды енгізудің IV кезеңін бөліп көрсетуге болады:

I кезең: Жаңа идеяны іздеу. Ақпараттандыру және инновацияларды ұйымдастыру, жаңалықтарды іздестіру.

II кезең: Жаңалықтарды ұйымдастыру. Оқу-тәрбие үдерісінде жаңалық енгізулерді алғашқы байқаудан өткізу.

III кезең: Жаңалықтарды енгізу. Оқу-тәрбие үдерісінде инновациялық әдіс-тәсілдерді пайдалану.

IV кезең: Жаңалықтарды бекіту. Оқу-тәрбие үдерісінде енгізілген жаңалықтардың нәтижесін бағалау.

Жаңа педагогикалық технологиялар оқушылардың шығармашылық қабілеттерін арттыруға көмектеседі.

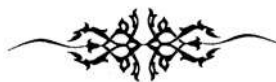
Инновациялық технологияларды оқытудың әдістемелік жүйесі сапалы нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік беретін танымдық қызмет түрлерінің мазмұнымен тікелей байланысты. Демек, оқу процесіне инновациялық әдістер мен қабылдағыштарды енгізу белгілі бір мазмұндық деңгейдегі іс-әрекетті, танымдық белсенділікті білдіреді. Осы екі процестің өзара сапасының арқасында оқушылардың жұмысында сенімділікті, жауапкершілікті және шығармашылық қабілеттерді қалыптастыру мақсатына жету үшін жағдай жасайтын базалық білім берудің инновациялық түрлері анықталады.

Қорыта келгенде, жаңа инновациялық педагогикалық технологияның негізгі, басты міндеттері мынадай: - әрбір білім алушының білім алу, даму, басқа да іс-әрекеттерін мақсатты түрде ұйымдастыра білу; - білім мен білігіне сай келетін бағдар таңдап

алатындай дәрежеде тәрбиелеу; - өз бетінше жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыру, дамыту; - аналитикалық ойлау қабілетін дамыту.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бұзаубақова К. Ж. Инновациялық технология. – Алматы, 2009.
2. Кларин М. В. Инновации в мировой педагогике. – Рига: Эксперимент, 1998. 34
3. Оқытудың инновациялық әдістемелері мен технологияларын жоғары оқу орындарында қолдану тәжірибесі. Оқу-әдістемелік құрал. – Құрастырушылар: Тұрғынбаева Б., Әлімов А. Қ. – Алматы, 2011.
4. Цукерман Г. А. Инновации в мировой педагогике. – Рига: Эксперимент, 1998.
5. Инновационное обучение: Стратегия и практика. /Под ред. Ляудис В. Я. – М., 1994.
6. Роджерс Э. Инновация туралы түсінік. – //Қазақстан мектебі, №4, 2006
7. Нағымжанова Қ. М. Инновациялық оқыту жағдайларындағы мұғалім қызметінің психологиялық-педагогикалық негіздері. – Өскемен, 1999.
8. Көшімбетова С. Инновациялық технологияны білім сапасын көтеруде пайдалану мүмкіндіктері. – А.: Білім, 2008.

ӘОЖ 801.7811

МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ҮЙЛЕСТІРУ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУЫ ӘДІСТЕРІ

**Молдатаева Самал Елубайқызы Мырзатай орта мектебінің мұғалімі
Жамбыл облысы, Байзақ ауданы, Мырзатай аулы**

**Молдатаев Мұхаммед Елубайұлы Ш. Муртаза атындағы Халықаралық Тараз
инновациялық институтының оқытушысы**

Аннотация: Мектеп жасындағы балалардың үйлестіру қабілеттерін дамыту үшін әртүрлі әдістер қолданылады, бұл мақалада авторлар мектеп жасындағы балалардың үйлестіру қабілеттерін дамыту әдістерін зерттеп, көрсетті.

Кілт сөздері: үйлестіру қабілеттері, стандарттау, негізгі әдістері, күш компоненттері, сигналдық тітіркендіргіштер, ерекше снарядтарды, мүкәммалды

Аннотация: Для развития координационных способностей детей школьного возраста используются различные методики, в данной статье авторы исследовали и продемонстрировали методы развития координационных способностей детей школьного возраста.

Ключевые слова: координационные способности, стандартизация, основные методы, силовые компоненты, сигнальные раздражители, специальные снаряды, инвентарь.

Annotation: Various methods are used to develop the coordination abilities of school-age children. In this article, the authors investigated and demonstrated methods for developing the coordination abilities of school-age children.

Keywords: coordination abilities, standardization, basic methods, power components, signal stimuli, special projectiles, inventory.

Мектеп жасындағы балалардың үйлестіру қабілеттерін дамыту үшін әртүрлі әдістер қолданылады. Олардың біріншісі қозғалыс белсенділігіне негізделген қатаң

реттелетін жаттығу әдістері (немесе қысқаша - жаттығу әдістері) деп аталуы керек. Бұл әдістер әртүрлі нұсқаларда қолданылады. Олардың әртүрлілігі топтастырудың негізін құрайтын жетекші белгіге (принципке) байланысты.

Атап айтқанда, үйлестіру қабілеттеріне әсер етудің таңдамалы дәрежесі бойынша негізінен ұқсас үйлестіру қабілеттеріне әсер ететін таңдамалы бағытталған жаттығу әдістері туралы айтуға болады, мысалы, циклдік локомотивтерде көрінетін немесе дәлдікке баса назар аудара отырып лақтыру қозғалыстарына қатысты үйлестіру қабілеттері және жалпыланған жаттығу әдістері (екі немесе одан да көп үйлестіру қабілеттеріне жалпы әсер ету).

Стандарттау немесе сабақтағы әсердің өзгеру белгілері бойынша (жаттығу, сыныптан тыс жұмыстар) стандартты қайталанатын және өзгермелі (ауыспалы) жаттығулар әдістері ажыратылады.

Біріншісі мектеп оқушыларының үйлестіру қабілеттерін дамыту үшін жаңа, үйлестіру жағынан өте күрделі қозғалыс әрекеттерін үйрену кезінде қолданылады, оларды салыстырмалы түрде стандартты жағдайларда бірнеше рет қайталағаннан кейін ғана игеруге болады. Екіншісі, көптеген зерттеушілер мен практиктердің пікірінше, үйлестіру қабілеттерін дамытудың негізгі әдістері болып табылады. Үйлестіру қабілеттерін қалыптастыруға арналған вариативті (айнымалы) жаттығу әдістерін екі негізгі нұсқада ұсынуға болады: қатаң реттелген және қатаң реттелмеген вариация әдістері.

Біріншісіне әдістемелік әдістердің 3 тобын жатқызуға болады (әрине, шартты түрде).

1-топ-белгілі бір сипаттамалардың немесе әдеттегі қозғалыс әрекетінің барлық формасының қатаң белгіленген өзгеру әдістері:

а) қозғалыс бағытын өзгерту (қозғалыс бағытын өзгерте отырып жүгіру немесе дриблинг, «слалом» шаңғы жаттығуы, «бір биіктіктен екінші биікке» секіру және т. б.);

ә) күш компоненттерінің өзгеруі (әртүрлі массадағы снарядтарды қолдану кезінде қашықтыққа және нысанаға лақтыру; ұзындыққа немесе биіктікке бір жерден толық күшпен, жарты күшпен, күштің үштен бірімен секіру және т. б.);

б) қозғалыс жылдамдығын немесе қарқынын өзгерту (жалпы дамыту жаттығуларын қалыпты, жеделдетілген және баяу қарқынмен орындау; жоғары жылдамдықпен жүгіруден ұзындыққа немесе биіктікке секіру; себетке әдеттен тыс қарқынмен лақтыру - жеделдетілген немесе баяу және т. б.);

в) қозғалыс ритағының өзгеруі (ұзындыққа немесе биіктікке секіру, кішкентай доп немесе найза лақтырудағы лақтыру қадамдары, баскетбол немесе гандбол және т. б.);

г) бастапқы позицияларды өзгерту (тұру, жату, отыру, еңкейу және т. б. позицияларда жалпы дамыту және арнайы дайындық жаттығуларын орындау; алға, артқа, қозғалыс бағытында бүйірмен жүгіру, еңкейуден, отыру позициясынан және т. б.; секіру бағыты бойынша арқамен немесе бүйірмен тұру позициясынан ұзындыққа немесе тереңдікке секіру және т. б.);

д) соңғы позициялардың өзгеруі (и. п. - тұрып допты жоғары лақтыру, - отырып допты ұстау; и. п. - отырып допты жоғары лақтыру, тұрып допты ұстау; жатып немесе тұрып және отырып допты ұстау);

2-топ-әдеттен тыс комбинацияларда әдеттегі қозғалыс әрекеттерін орындау әдістері:

а) әдеттегі әрекеттің қосымша қозғалыстармен күрделенуі (допты ұстау алдында қол шапалақтау, шеңбер айналып, бұрылыспен секіріп және т. б.; қону алдында қосымша бұрылыстармен тірек секіру, қолдармен жоғары шапалақтау, қолды алға айналдыру және т. б.; бір уақытта қол қимылымен екі аяққа секіру және т. б.);

ә) қозғалыс әрекеттерін біріктіру (жеке игерілген жалпы дамыту жаттығуларын заттарсыз немесе заттармен бірге жаңа комбинацияға біріктіру; жақсы игерілген акробатикалық немесе гимнастикалық элементтерді жаңа комбинацияға қосу; жаңадан

үйренген жекпе-жек немесе ойын техникасын бұрыннан үйренген техникалық немесе техникалық-тактикалық әрекеттердің құрамына қосу және т. б.);

б) жаттығуларды айна түрінде орындау (жүгіруден биіктікке және ұзындыққа секіру кезінде итеру және ұшу аяқтарын ауыстыру; снарядтарды «беймәлім» қолмен лақтыру; баскетболда, гандболда екінші аяғынан бастап лақтыру қадамдарын орындау; «беймәлім» қолмен беру, лақтыру және дриблинг және т.б.).

3-топ-өзгеру бағыты мен шектерін қатаң реттейтін сыртқы жағдайларды енгізу әдістері:

а) іс-әрекеттің шұғыл өзгеруін талап ететін әр түрлі сигналдық тітіркендіргіштерді қолдану (дыбыстық немесе визуалды сигнал бойынша жаттығулардың жылдамдығын немесе қарқынын өзгерту, шабуылдаушы әрекеттерден дыбыстық сигнал бойынша қорғанысқа лезде өту және т. б.);

ә) жонглерлік типтегі тапсырмалар арқылы қозғалыстардың күрделенуі (екі допты қабырғаға серпіліспен және серпіліссіз ұстау және беру; екі және бір қолмен бірдей және әртүрлі массадағы екі допты жонглерлеу және т. б.);

б) вестибулярлық аппарат тітіркенгеннен кейін игерілген қозғалыс әрекеттерін орындау (құлағаннан, айналғаннан және т. б. кейін бірден тепе-теңдіктегі жаттығулар; акробатикалық құлағаннан немесе айналғаннан кейін сақинаға лақтыру немесе доп жүргізу және т. б.);

в) тиісті (мөлшерленген) физикалық жүктемеден кейін немесе шаршау фонында қозғалыс әрекеттерінің техникасын жетілдіру (шаңғымен қозғалу техникасын жетілдіру, шаршау фонында конькимен жүгіру; қарқынды ойын тапсырмаларының әрбір сериясынан кейін баскетболда айыппұл лақтыру сериясын орындау және т. б.);

Қатаң реттелмеген вариация әдістері келесі үлгілік әдістерді қамтиды:

а) табиғи ортаның ерекше жағдайларын (жүгіру, шаңғы тебу, велосипед тебу және т. б.) өрескел және бейтаныс жерлерде; қарда, мұзда, шөпте, орманда және т. б. жүгіру; техникалық, техникалық-тактикалық іс-қимылдарды мезгіл-мезгіл орындау және волейбол, баскетбол, гандбол ойындарын өткізу, футболды ерекше жағдайларда, мысалы, құмды алаңда немесе орманда; секіру сияқты жаттығуларды ерекше тірек бетінде орындау және т. б.);

ә) жаттығуда ерекше снарядтарды, мүкәммалды, жабдықты пайдалануға байланысты вариациялар (әртүрлі доптармен ойнаудың техникалық әдістері; планка, арқан, резінке, қоршау және т. б. арқылы биікке секіру; бейтаныс снарядтардағы гимнастикалық жаттығулар және т. б.);

б) қарсыластардың немесе серіктестердің қатаң реттелмейтін өзара іс-қимылдары жағдайында жеке, топтық және командалық шабуылдау және қорғаныс тактикалық қозғалыс әрекеттерін жүзеге асыру. Бұл еркін тактикалық вариация деп аталады (техникалық әдістер мен тактикалық өзара әрекеттесулерді, тәуелсіз және оқу-жаттығу ойындары процесінде пайда болатын комбинацияларды пысықтау; әртүрлі қарсыластармен және серіктестермен әртүрлі тактикалық өзара әрекеттесулерді орындау; күресте еркін жекпе-жектерді өткізу және т. б.);

в) ойын және бәсекелестік әдістерді қолданумен байланысты ойын түрлендіруі. Оны қозғалыс шығармашылығындағы жарыс деп атауға болады (акробаттарда, гимнасттарда, суға секірушілерде және батутта және т. б. жаңа қозғалыстар мен байламдарды құрудың өзіндік ерекшелігіндегі бәсекелестік; "жылдамдық ойыны" - фартлек; спорттық ойындарда жеке, топтық және командалық тактикалық әрекеттердің жаңа нұсқаларын жасау өнеріндегі ойын бәсекелестігі; гимнастикалық снарядтардағы жаттығулар серіктестермен келісілген бәсекелестік тәртібімен және т.б.).

Вариативті (айнымалы) жаттығу әдістерін қолданған кезде қозғалысты басқару әдісіне ұқсас талаптарды қоятын әр түрлі физикалық жаттығулардың аз (8-12) қайталануын қолдану қажет; бұл жаттығуларды мүмкіндігінше жиі және мақсатты түрде

қайталау керек, оларды орындау кезінде олардың жеке сипаттамалары мен жалпы қозғалыс әрекеттерін, сондай-ақ осы әрекеттерді орындау шарттарын өзгерту маңызды.

Үйлестіру қабілеттерінің көрінісіне айтарлықтай әсер ететін әдісті бағытталған конъюгация әдісі (немесе принципі) деп атауға болады. Үйлестіру қабілеттері мен кондиционерлік қабілеттерін, үйлестіру қабілеттері мен техника мен техникалық-тактикалық іс-қимылдардың фазаларын, техникалық және дене шынықтыруды бағытталған ұштастыра жетілдіру, зерттеу нәтижелері көрсеткендей, ең алдымен үлкен спортта өте перспективалы болып табылады. Алайда, бұл әдіс мектеп оқушылары мен жас спортшылардың дене шынықтыру тәжірибесінде мақсатты түрде қолданылмайды.

Мектеп оқушыларының үйлестіру қабілеттерін дамыту мен жетілдіруде ойын және бәсекеге қабілетті әдістер кеңінен қолданылады. Үйлестіру қабілеттерін дамыту үшін ұсынылған жаттығулардың көпшілігін осы әдістермен жасауға болатындығын ескеру керек.

Оқушылардың дене тәрбиесінің қазіргі тәжірибесінде үйлестіру қабілеттерін дамыту үшін (әсіресе нақты спорт түрлеріне қатысты) мамандандырылған құралдар, әдістер мен әдістемелік әдістер кеңінен қолданылады. Олардың негізгі мақсаты - тиісті көрнекі қабылдаулар мен түсініктерді қамтамасыз ету; орындалатын қозғалыс әрекеттерінің параметрлері туралы объективті ақпарат беру; оларды орындау барысында қозғалыстардың жекелеген параметрлерін түзетуге ықпал ету; қозғалыстарды басқаруға және оларды реттеуге қатысатын барлық сезім мүшелеріне әсер ету

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, үйлестіру қабілеттері - бұл адамның мотор әрекетін оңтайлы басқаруға және реттеуге дайындығын анықтайтын мүмкіндіктер деп айтуға болады.

Дене шынықтыру мұғалімдері мен жаттықтырушылар, ең алдымен, оқушының қандай ерекше және нақты үйлестіру қабілеттеріне жоғары туа біткен бейімділігі бар екенін білуі керек. Содан кейін әр түрлі үйлестіру қабілеттерінің көрсеткіштерін анықтау үшін тиісті әдістерді қолдана алу керек. Бұл оқушылардың үйлестіру мүмкіндіктерін анықтауға және соған сәйкес оқу процесінің барысын ұйымдастыруға көмектеседі.

Әдебиеттер тізімі:

- 1.Лях В.И. Координационные способности школьников. - Минск: Полымя, 2001.
- 2.Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры. - М.: Физкультура и спорт, 2001.
- 3.Управление движением. / Под ред. А.А. Митькина. - М., Наука, 2000.
- 4.Холодов Ж.К. Теория и методика физического воспитания и спорта. - М.: Физкультура и спорт, 2000.
- 5.Пидоря А.М., Годик М.А., Воронов А.И. Основы координационной подготовки спортсменов. - Омск, 2002.

ӘОЖ 796.071

ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ ТЕОРИЯСЫ МЕН ӘДІСТЕМЕСІНІҢ ҚАЙНАР КӨЗДЕРІ

Науатов С.К., Тустикбаев Н. А.

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті. Тараз қ.

«Дене тәрбиесі» кафедрасы.

Урстемов Е. Б.

Ш.Мұртаза атындағы халықаралық Тараз инновациялық институты. Тараз қ.

Аннотация: Дене шынықтыру теориясы мен әдістемесінің даму көздері қарастырылады. Дене тәрбиесі теориясы мен әдістемесі қарастырылады, ТМӨЖ ғылым ретінде пайда болу кезеңдері, белгілі бір кезеңдегі дене мәдениетінің даму басымдықтары анықталып, талданады. Сонымен қатар, автор ғылыми пән ретінде дене тәрбиесі теориясы мен әдістемесінің алдында тұрған негізгі міндеттерді алға тартады.

Кілт сөздер: Дене тәрбиесі, Дене тәрбиесінің әдістері, спорт және педагогикалық пәндер.

Аннотация: Рассматриваются источники развития теории и методики физической культуры. Рассматриваются теория и методика физического воспитания, выявляются и анализируются этапы возникновения ТМСП как науки, приоритеты развития физической культуры на определенном этапе. Кроме того, автор выдвигает основные задачи, стоящие перед теорией и методикой физического воспитания как научной дисциплины.

Ключевые слова: физическая культура, методы физического воспитания, спорт и педагогические дисциплины.

Abstract: The sources of development of theory and methodology of physical culture are considered. The theory and methodology of physical education are considered, the stages of the emergence of physical education as a science, the priorities of the development of physical culture at a certain stage are identified and analyzed. In addition, the author puts forward the main tasks facing the theory and methodology of physical education as a scientific discipline.

Keywords: physical culture, methods of physical education, Sports and pedagogical disciplines.

Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесінің пайда болу және даму тарихы жайында ХІХ ғасырдың екінші жартысында. Р.Ф. Лесгафт дене тәрбиесінің теориясын жасады, ол қозғалыс әрекеті саласындағы білім, дағдыларды қалыптастыруға бағытталған. Ол адамның физикалық және интеллектуалдық дамуы үшін дене жаттығуларын қолданудың принциптерін, әдістерін және формаларын жасады.

Кеңес жылдарында дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі жасалды. 1967 жылы жоғары арнаулы оқу орындарына арналған «Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі» атты тұңғыш оқулығы екі томдық болып, А.Д. Новикова және Л.П. Матвеев. 1970–1980 жж Елімізде дене шынықтыру теориясы да қалыптаса бастады. Құрылтайшылары В.М. Выдрин, Л.П. Матвеев, Н.А. Пономарев, В.И. Столяров, Ю.М. Николаев және т.б. Оқу пәні ретінде «Дене шынықтыру теориясы мен әдістемесі» орта және жоғары оқу орындарының негізгі, бейіндік пәні болып табылады. Бұл пән дене шынықтыру институттарының оқу бағдарламаларына салыстырмалы түрде жақында, 1979 жылы енгізілді, бірақ сайып келгенде, дәл осы пән маманның жоғары дене тәрбиесінің іргелі сипатын, оның қызметінің педагогикалық бағытын және кәсіби құзыреттілігін анықтайды. Ол кез келген нақты мамандық (тренер, оқытушы, нұсқаушы және т.б.) бойынша білімнің негізінде жатыр, маманның кәсіби өсуіне қажетті алғышарттарды жасайды.

Дене шынықтыру теориясы студентке дене шынықтырудың әлеуметтік, педагогикалық құбылыс ретіндегі мәнін түсінуге, жалпы мәдениет пен дене шынықтырудың өзара байланыстары мен өзара әсерлерін түсінуге, оның құрылымын (құрылымын) және қызметін (әрекет түрлерін) елестетуге мүмкіндік береді.).

Дене шынықтыру теориясы гуманитарлық сипаттағы пәндермен (әлеуметтану, психология, педагогика, философия және т.б.), сонымен қатар биомедициналық және жаратылыстану ғылымдарымен (морфология, анатомия, физиология, биохимия, биомеханика, медициналық және дене тәрбиесі) байланысты. бақылау). Ол ғылым ретінде дене мәдениетінің мазмұнын, құрылымын, функцияларын, оның принциптерін, мақсаттарын, міндеттері мен құралдарын зерттейді, концептуалды аппаратты жасайды, сонымен қатар дене шынықтырудың жекелеген түрлерінің мақсаттарын, міндеттерін, әдістері мен мазмұнын зерттейді. Ол дене мәдениетінің қоғамның басқа салаларымен

және тәрбиенің барлық аспектілерімен (еңбек, интеллектуалдық, эстетикалық, адамгершілік) күрделі байланысын ашады.

Дене шынықтыру теориясы мен әдістемесінің студенттер мен дене шынықтыру саласының мамандары үшін маңызы зор. Еңбекпен немесе спортпен шұғылданатын кез келген адамда шеберлікті меңгерудің үш жолы бар (Ю.Ф. Курамшин).

Біріншісі – сынақ пен қателік жолымен жүру, таза жеке тәжірибе негізінде кәсіпті меңгеру, «дөңгелекті қайта ойлап табу».

Тағы бір әдіс - тек өзіңіздің ғана емес, сонымен қатар басқа адамдардың - кәсіптегі әріптестердің, ата-аналардың, достардың тәжірибесін пайдалану.

Дене шынықтыру теориясын меңгеру мамандардың білім деңгейі мен дәрежесін, сонымен қатар олардың кәсіби құзыреттілік деңгейін анықтайды. Маман жеткілікті көлемдегі ғылыми-теориялық білімсіз мәселелерді жоғары кәсіби деңгейде шеше алмайды. Маман еркін және сенімді түрде қолдануды, тұжырымдармен, ұғымдармен және категориялармен жұмыс істеуді үйреніп қана қоймай, сонымен бірге өзінің практикалық қызметінің нәтижелерін қорытындылай отырып, оларды нақтылай, толықтыра немесе тереңдете білуі, оны практикалық тұрғыдан түсінуі керек. таным теориясы және дене шынықтыру теориясы болып есептелінеді.

Дене тәрбиесінің нәтижелілігіне жүйедегі барлық құрал және мүмкіншіліктерді пайдаланғанда ғана жетуге болады, деген мен оқыту мен тәрбиелеу міндеттерін шешу де дене жаттығуларының үлесіне көп салмақ түседі. Бұл жағдайлар бірнеше себептерге байланысты:

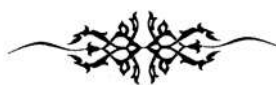
- Педагогикалық қызметтің көптеген түрлерінің ішінде тек дене тәрбиесінде ғана жаттығушының денені жетілдіруге және сол қимылды игеру үшін орындауға батытталған оқыту, үйрету процесін аңғаруға болады
- Дене жаттығулары организмнің морфофункционалдық жағдайына әсер етумен шектелмейді, сонымен қатар орындаушының жеке баына да өз әсерін тигізеді.
- Дене жаттығулары қозғалыс қозғалыс жүйесі есебінде адамның ойы мен сезімін, оның өзін қоршаған ортаға қатынасын білдіреді. Бұл қағида И.М.Сеченовтың сөзінде нық көрсетілген “Ми қызметінен тысқары пайдаланғандардың ... бұлшық ет қозғалысына келіп тірелуі мүмкін” дегенді
- Дене жаттығулары дене тәрбиесі саласындағы ғылыми және практикалық табыстарды, қоғамдық тарихи тәжірибені берудің бірден-бір әдісі
- Дене жаттығулары адамның қозғалыс кезінде табиғи қимыл қажеттілігін толығынан қанағаттандыруы мүмкін.

Әдебиеттер тізімі:

1. Дене шынықтыру теориясының негіздері / И.В. Ермаков. Екатеринбург университеті, 2004 ж

2. Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі. Оқулық Л.П. Матвеев пен А.Д. Новиков / 1967 ж

3. Дене тәрбиесі: теория, әдістеме, практика. Оқулық / Менхин Ю.В. / 2005 ж

АДАМ ӨМІРІНДЕ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ МЕН СПОРТТЫҢ МАҢЫЗЫ

Нургабылов Бакзат Аспандиярович, оқытушы
М.Х.Дулари атындағы Тараз өңірлік университеті. Тараз қ.
«Дене тәрбиесі» кафедрасы.

Тұрғанов Берік Алдабергенұлы, оқытушы
М.Х.Дулари атындағы Тараз өңірлік университеті. Тараз қ.
«Дене тәрбиесі» кафедрасы.

Аннотация: Бұл мақалада жас ұрпақтың салауатты өмір салтын қалыптастыру проблемасы, қазіргі студенттердің салауатты өмір салтының ерекшеліктері және салауатты өмір салтын қалыптастырудағы дене тәрбиесінің рөлі талқыланады. Бұл мәселені шешу салауатты өмір салтының негізгі қағидаларын қалыптастыру және студенттің дене шынықтыруының негізгі ережелерін көрсету арқылы ұсынылады.

Кілт сөздер: спорт, әрекет, еңбек, тәрбие, жарыс.

Аннотация: В данной статье рассматриваются проблемы здорового образа жизни молодого поколения, особенности здорового образа жизни современных студентов и роль физического воспитания в формировании здорового образа жизни. Решение этой проблемы основано на базовых принципах здорового образа жизни и основных правилах физического воспитания студента.

Ключевые слова: спорт, деятельность, труд, воспитание, соревнования.

Abstract: In this article the problem of formation of a healthy lifestyle of students, features of a healthy lifestyle of modern students and the role of physical education in the formation of a healthy lifestyle. The solution of this problem by means of formation of the basic principles of a healthy lifestyle and allocation, the main rules of physical preparation of the student is offered.

Keywords: sport, activity, work, education, competition.

Дене шынықтыру және спорт – бұл адамдардың оптималды физикалық даму, қоғамдық белсенді тұлғаны сипаттайтын рухани және адамгершілік қасиеттерді қатар тәрбиелейтін қабілеттермен байланысты және әр адамға тән физикалық қасиеттерді жан-жақты жетілдіру мүмкіндігін іске асыру; осының негізде қоғамның әрбір мүшесінің жемісті еңбек пен басқа да қоғамдық маңызды қызмет түрлеріне дайындығын қамтамасыз ету.

Адамдар дене шынықтыру мен спорттың өз өміріндегі рөлін басқаша көреді. Кейбір адамдар тобы оларға өте салқын, тіпті оларды пайдасыз әрекет, уақытты босқа өткізу деп санайды. Басқалары спортпен шұғылданудың терең мағынасы мен өмірлік қажеттілігін көреді, және, бақытымызға орай, олар айтарлықтай көп. Оның үстіне әрбір спорт жанкүйері дене шынықтырумен тікелей де, жанама да байланыста болуы мүмкін, яғни. Кейбір адамдар жай ғана спорттық жарыстарды тамашалауды жөн көреді, ал басқалары оларға тікелей қатысады немесе спорттың қандайда бір түрімен немесе жалпы дене шынықтырумен белсенді айналысады. Бірақ кез келген жағдайда дене шынықтыру мен спорт адамның жеке басының қалыптасуына және жан-жақты дамуына ең жақсы әсер етеді.

Қазіргі уақытта спорт әр адамның жеке дамуы мен салауатты өмір салтын қалыптастыру процесінің барған сайын қажетті және сұранысқа ие құрамдас бөлігіне айналуға. Қоғам физикалық белсенділікті күнделікті өмірге табанды түрде енгізуге тырысуда. Мұның ең маңызды мотиві – организмнің әртүрлі қолайсыз экологиялық жағдайларға төзімділігін арттыруға, адам денсаулығын, оның жоғары жұмыс

қабілеттілігін сақтауға және арттыруға, сондай-ақ созылмалы патологиялардың көріністерін жоюға ұмтылу.

Сондықтан дене шынықтыру мен спортты дамыту, оларды қалың бұқараға таныстыру мәселесі елімізде де, бүкіл әлемде де әрқашан өзекті болып қалабермек.

Дене шынықтыру мен спорт адамның жеке тұлғасын әлеуметтік қалыптастыру мен дамытудың, оның жеке тұлғалық және кәсіби қасиеттерін жетілдіретін қуатты құрал ретінде бұрын да әрекет етіп келгені және қазір де әрекет ететіні белгілі. Басқаша айтқанда, дене шынықтыру және спорт – ең басты шарт, ал дене тәрбиесі жеке тұлғаның жан-жақты және үйлесімді дамуының ең маңызды құралы болып табылады. «Дені саудың жаны сау» деп бекер айтпаған.

Дене мәдениеті әлеуметтік құбылыс ретінде

Дене шынықтыру – денсаулықты нығайтуға, адамның дене қабілеттерін дамытуға және оларды әлеуметтік тәжірибенің қажеттіліктеріне сәйкес пайдалануға бағытталған әлеуметтік қызмет саласының бірі. Қоғамдағы дене шынықтыру жағдайының негізгі көрсеткіштері: адамдардың денсаулығы мен дене дамуының деңгейі; дене шынықтыруды тәрбие мен білім беру саласында, өндірісте, күнделікті өмірде пайдалану дәрежесі және бос уақыттың құрылымы; дене тәрбиесі жүйесінің табиғаты, бұқаралық спорттың дамуы, ең жоғары спорттық жетістіктері және т.б.

Дене шынықтыру қарым-қатынаста, ойында, ойын-сауықта және жеке өзін-өзі көрсетудің кейбір түрлерінде әлеуметтік белсенді пайдалы әрекеттер арқылы әлеуметтік қажеттіліктерді қанағаттандырады.

Дене шынықтыру – адам өмірінің ажырамас бөлігі. Ол адамдардың оқуы мен жұмысында өте маңызды орын алады. Дене шынықтыру жаттығулары қоғам мүшелерінің іс-әрекетінде маңызды рөл атқарады, сондықтан дене тәрбиесі бойынша білім мен дағдыларды әртүрлі деңгейдегі оқу орындарында кезең-кезеңімен дамыту қажет.

Дене шынықтыру пәнін оқу мен оқытуда жоғары оқу орындарының да рөлі зор, мұнда оқыту нақты әдістерге, студенттерді оқыту мен тәрбиелеудің жақсы ұйымдастырылған және реттелген әдістемесіне біріктірілген әдістерге негізделуі керек.

Тұлғаның негізгі қасиеттері мен қабілеттерін қалыптастырудағы дене мәдениетінің рөлі

Адамның негізгі қасиеттері мен қабілеттерін қалыптастыруда дене шынықтырудың рөлі өте зор. Адам абстрактілі ойлауға, жалпы ережелерді әзірлеуге және осы ережелерге сәйкес әрекет етуге қабілетті болуы керек. Қарапайым қорытынды жасау немесе дәлелдеу жеткіліксіз болғанымен, сіз оны өмірде жүзеге асыра білуіңіз керек, алға қойған мақсаттарыңызға жетуіңіз керек, осы жолда кездескен барлық кедергілерді жеңуіңіз керек. Албұл өз кезегінде дұрыс дене тәрбиесімен ғана қол жеткізіледі. Осылайша, әлемде дене шынықтырудың қоғамдағы рөлін арттыру тенденциясы байқалады:

- Дене шынықтыруды дамытуды мемлекет тарапынан қолдауда;
- Денсаулықты нығайту және алдын алу мақсатында дене шынықтыру жаттығуларын қолдануда;
- бос уақытты ұйымдастыруда;
- Салауатты өмір салтын қалыптастыруда дене тәрбиесінің рөлін спорттық телерадио хабарлары арқылы таратуда;

Дене шынықтырудың әлеуметтік табиғаты

Дене шынықтырудың әлеуметтік табиғаты қоғамның әлеуметтік қажетті іс-әрекетінің бір саласы ретінде еңбектің және адам өмірінің басқа да нысандарының тікелей және

жанама қажеттіліктерімен, қоғамның оны ең маңыздыларының бірі ретінде кеңінен пайдалануға ұмтылуымен анықталады.

Адамның мүмкіндіктерін ашу өзіне деген сенімділік, шешімділік, батылдық және қиындықтарды жеңудің нақты мүмкіндігі сияқты жеке қасиеттердің қалыптасуына ықпал етеді. Еңбек актілеріне қатысты мұндай даму критерийі оның адамның дене белсенділігіне қолданылатын өндірістік талаптарға сәйкестігі болып табылады. Адамның қозғалыс белсенділігінің кеңеюі және өндірісте объективті операцияларды тиімді көрсете алуы тұрғысынан әмбебап болса, физикалық қабілеттер дамиды деп санауға болады. Бұл процесте дене шынықтыру жетекші орын алады.

Дене мәдениеті нақты (практикалық) және идеалды (психикалық) әрекеттің бірлігін білдіреді. Бұл әрекет процесінде адам әлеуметтік және табиғи ортамен байланыстар мен қарым-қатынастарға түседі. Оның байланыстарынеғұрлым әмбебап болса, адам соғұрлым жан-жақты және үйлесімді дамып, қоршаған ортамен байланыстары тығыз болады.

Қорытынды

Әрбір адам, жалпы қоғам үшін денсаулықтан асқан құндылық жоқ. Дене шынықтыру мен спорттың және оларды күнделікті өмірге енгізудің маңыздылығы ұдайы артып келеді. Дене шынықтыру мен спорт адамды өмірге дайындайды, денесін шынықтырады және денсаулығын нығайтады, оның үйлесімді дене дамуына ықпал етеді, болашақ халық шаруашылығы мамандарына кәсіби еңбекте және кәсіби қызметте қажетті тұлғалық қасиеттерді, адамгершілік және дене қасиеттерін тәрбиелеуге ықпал етеді.

Дене шынықтыру туралы қазіргі идеялар оны жалпы мәдениеттің белгілі бір бөлігі ретінде бағалаумен байланысты. Жалпы қоғамның мәдениеті сияқты дене мәдениеті де сан алуан процестер мен құбылыстардың жеткілікті кең ауқымын қамтиды: өзінің ерекшеліктерімен адам ағзасы, адамның физикалық жағдайы, оның физикалық даму процесі, қозғалыс белсенділігінің белгілі бір түрлерін жаттықтыру, білім, қажеттіліктер, құндылық бағдарлар, әлеуметтік қатынастар.

Соңғы онжылдықта біздің елімізде салауатты өмір салтына белсенді қызығушылық қалыптасып келеді, бұл адамның жеке басының дамуында үлкен рөл атқарады. Шындығында, қазіргі Қазақстанда азаматтардың материалдық және рухани әлеуауқатының негіздерінің бірі ретінде олардың физикалық денсаулығын сақтауға және арттыруға өткір экономикалық мүдделілігін білдіретін жаңа әлеуметтік құбылыс пайда болды және нығайды деп сеніммен айта аламыз.

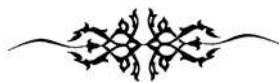
Қолданылған әдебиеттер:

1. Баранов В.Н. Дене шынықтыру және спорт саласындағы ғылыми зерттеулердің негізгі бағыттары / В.Н. Баранов, Б.Н. Шустин // Психология, педагогика және білім берудің өзекті мәселелері: мақалалар жинағы. Ғылыми тр. III халықаралық қорытындысы бойынша ғылыми- практикалық конференциялар. – 2016. – Шығарылым. 3. – 8890 б.

2. Састамойнен Т.В. 21 ғасырдағы адам денсаулығы мәселесі / Т.В. Састамойнен // Денсаулық және дене шынықтырудың өзекті мәселелері. – 2014. – No 1. – 11-14 б.

3. Саяпина С.Г. Дене шынықтыру және спорт саласындағы зерттеулердің өзекті мәселелері / С.Г. Саяпина // Жас ғалымдар форумы / РЭУ им. Г.В.Плеханов атындағы Кемерово институты (филиалы). – Кемерово, 2017. –162-167 б.

4. Чукалина Я.В. Дене шынықтыру мен спортты дамытудың өзекті мәселелері

ӘОК 821.512.122

ЕСЕПТЕР ШЕШУДІҢ ЖАЛПЫ ӘДІСТЕРІН ОҚЫТУ

Жамбыл облысы, Т.Рысқұлов ауданы, Қ.Сұлтанбеков атындағы мектебі

Нұртаева Ақжарқын Жексенқызы

Қайырбек Ақниет Қайырбекұлы

Аннотация. Математиканы оқыту процесінде есептер әр түрлі міндеттер атқарады. Математикалық есептер жалпы алғанда теорияны меңгеруге, орта мектепте математиканың әдістері мен ұғымдарын меңгеруге қажетті бірден-бір тиімді құрал болып есептеледі. Оқушылардың ойлау қабілетін дамытуда тәрбие беруде және оқушыларға математиканың практикалық істерге қолданылуы туралы білім, білік қалыптастыруда есептердің атқаратын ролі зор. Аталған мақалада жалпы есептер шешудің әдістері жайында сөз болады.

Кілт сөздері: Математика, әдіс, есеп, мұғалім, оқушы, теңдеу, дағды, сабақ.

Аннотация. В процессе обучения математике задачи выполняют различные задачи. Математические задачи в целом являются единственным эффективным инструментом, необходимым для овладения теорией, овладения методами и понятиями математики в средней школе. Большую роль в развитии мышления учащихся играют задачи в воспитании и формировании у учащихся знаний, умений и навыков о применении математики к практическим занятиям. В данной статье речь пойдет о методах решения общих задач.

Ключевые слова: Математика, метод, задача, учитель, ученик, уравнение, навык, урок.

Annotation. In the process of learning mathematics, tasks perform various tasks. Mathematical problems in general are the only effective tool necessary for mastering the theory, methods and concepts of mathematics in high school. An important role in the development of students' thinking is played by tasks in educating and forming students' knowledge, skills and abilities about the application of mathematics to practical classes. This article will focus on methods for solving common problems.

Keywords: Mathematics, method, task, teacher, student, equation, skill, lesson.

Математиканы оқыту процесінде есептер әр түрлі міндеттер атқарады. Математикалық есептер жалпы алғанда теорияны меңгеруге, орта мектепте математиканың әдістері мен ұғымдарын меңгеруге қажетті бірден-бір тиімді құрал болып есептеледі. Оқушылардың ойлау қабілетін дамытуда тәрбие беруде және оқушыларға математиканың практикалық істерге қолданылуы туралы білім, білік қалыптастыруда есептердің атқаратын ролі зор.

Есептер математиканы оқытуға қойылатын мақсаттардың бәріне жақсы қызмет етеді. Міне сондықтан да есептер шешуге бүкіл математиканы оқытуға жұмсалатын уақыттың жартысынан көбі жұмсалады.

Математикалық есептерді дұрыс шешкізіп оқытудың жақсы әдісі жоғары деңгейдегі математикалық білім, білік, дағды қалыптастыруда айтарлықтай зор роль атқарады. Сабақ кезінде математика есептерін шешуге және оны талдап шешуге ерекше мән беріледі. Математиканы оқыту процесінде есептердің сан қырлы және зор мәні бар.

Математикалық есептерді шеше отырып, оқушылар көптеген жаңа мәселелерді таниды: есеп шартында жазылған жаңа жағдайлармен танысады, математикалық теорияның есептер шешуге қолданылуын, есептер шешудің жаңа әдістерін танымдық немесе есептер шешуге қажетті математиканың жаңа бір саласымен танысады, т.б. Басқа сөзбен айтқанда оқушы математикалық есептерді шешу барысында тереңдетеді. Белгілі бір класқа жататын есептер тобын шешудің әдісін игеру арқылы оқушыларда есептер шеше білу, яғни жеткілікті түрде жаттығу арқылы дағды қалыптастырып, математикалық білімін көтереді.

Математикалық есептерді шешу барысында оқушы математикалық білімдерін практикалық қажеттіліктерге пайдаланады, өзінің болашақтағы практикалық қызметіне (қажетті) керекті істермен айналысады. Практикалық қажеттілігі бар барлық конструкторлық есептерде математикалық есептер шешуге тура келеді. Процестерді сипаттап жазумен зерттеу математикалық аппаратты қолданбай, яғни математикалық есептеулерсіз мүмкін емес. Математикалық есептер физикада, химияда, биологияда, электротехника мен радиотехникада, ең алдымен олардың теориялық негіздерін түсіндіруге қажет. Бұл есептерді шешкенде көбінесе физикалық, химиялық, географиялық және техникалық-практикалық мәні бар есептер қарастыру қажетсінеді.

Математикалық есептер шешу оның шартында берілгендер мен іздендіні салыстыруға, әсіресе берілгендерді, фактілерді керісінше салыстыруға, проблемалар мен қорытынды бір-бірінен ажыратуға мүмкіндік береді. А.Я.Хинчиннің айтуынша математикалық есептер оқушыларды дәлелді дұрыс ойлауға үйретеді. Есептер толығынан дәлелді, белгілі заңдар негізінде жалпы қорытындылар жасайды, дәлелді аналогияға сүйеніп, барлық жағдайларды қарастырады.

Математикалық есептерді шешу арқылы ерекше ойлау стилі, ойымыздың формальді-логикалық схемасы, ойдың орнықтылығы, ойлау жолының дәлдігі, символиканы қолдана білу, еске сақтау, көз алдына келтірудің дәлдігіне үйретеді.

Есептер өзінің мазмұны арқылы тәрбиелейді. Қоғам дамуына қарай есеп мазмұны да өзгереді. Әрбір нақты математикалық есеп бірнеше педагогикалық, дидактикалық, оқытудың мақсаттарының іске асуын, олардың дамуына ықпал ету мақсатын алға қояды. Бұл мақсаттар есептің мазмұны, не қолданылуы арқылы іске асады. Мұғалім есептер арқылы дидактикалық талаптар қойғанда есептің оқыту процесіндегі мәнін көрсетеді.

Математикалық ұғым қалыптастыру ұғыммен оның анықтамасы мен қасиетімен көп жұмыс жүргізу керек. Бұларды құрғақ жаттаудан ұғым қалыптаспайды. Көптеген

жаттығулар орындап есептер шешкенде ұғым қалыптастырғанда оқушының нақты білімі болады. Мысалы, логарифм ұғымын меңгеруде көрсеткіштік функция мен оның мәндерін логарифмдік формада жазу және керісінше, сондай-ақ белгісізді логарифмге тәуелді жай логарифмдік теңдеулер шешу, бұлардың негізінде нақты мысалдар арқылы логарифмнің анықтамасын қалыптастыру.

Математиканы оқытудың бір мақсаты математиканың тілін, символикасын білу. Жай таңбалар, символдар бастауышта және IV-V сыныпта (амал таңбалары, теңдік, теңсіздік, жақша, бұрын белгісі және оның шамасы, параллелдік т.б.) үйрететін символдарды дұрыс қолдану үшін есептер шешіледі. Есептердің мағынасы мен шығару жолы жақшаны дұрыс қолдануға үйретеді.

Математиканы оқытудың маңызды міндеттерінің бірі оқушыларға дәлелдеуді үйрету. Жай есептердің өзі дәлелдеуден басталады. Элементар есептер сұрақтар зерттеуді қажетсінеді. Мұндай есептердің жауабын іздеу олардың шындығын іздеуге келеді.

Есептер мен сұрақтар өзінің шешімін берілгеннен дәлелдеуге тиісті ұғымға логикалық қадам жасап ілгерілеу болып табылады. Күрделі есептер бірнеше логикалық тізбектен тұрады. Есептер шешудің мақсаты – үйреніп отырған ұғымды нақтылау, соның табиғатын түсіну, оның әртүрлі байланыстарын қарау, есептер мен сұрақтар символика мен математика тілін меңгеру үшін керек.

Дәлелдеу кезінде есеп желісінен сөзбен символды, олардың бірігуінен тұратын кейбір элементтерді қалдырып кетуге негізделіп құрастырылған жаттығулардың маңызы зор. Осындай жаттығулар тіл сабақтарында көп қолданылады.

Математикалық жаңа фактілерді үйренуге қажетті идеялар мен әдістер жаңа ұғымдармен әдістерді ендіруге керекті есептер, проблемалық ситуация туғызуға арналған есептер – оқыту ролін атқарады. Есептер бұл арада күрделі теореманы дәлелдеуге дайындық ролін атқарады.

Квадрат теңдеулерді шешу тәсілдерін үйрену үшін проблемалық жағдай туғызуда есептерді пайдаланады. Математикалық есептерді шығару кезінде көптеген ойша орындалатын дағдылар қажет болады. Есептің берілгендеріне талдау жасау, ізделінді мен берілгендерді, бұрын өтілген есептермен салыстыру берілген жағдайдағы қасиеттерді анықтау, қарапайым модельдерді құрастыру, ойша экспериментті іске асыру, синтездеу, есеп шығаруға қажетті информацияны таңдау, оны бір жүйеге келтіру, бұл информацияны қысқаша текст, символика, график түрінде тұжырымдап есеп шығаруға қолдану. Есеп шешімін жалпылау, берілгендер арасындағы ерекше жағдайды зерттеу. Есеп шығару кезінде осы заманғы психологияның жетістіктерін пайдалану. Математикаға қабілетті оқушы есептердің дербес элементтерін, бір тұтас комплекстегі өзара байланысты элементтерді, комплекстегі әрбір элементтердің ролін түсінеді. Орташа оқушы есептің дербес элементтерін ғана түсіне алады. Сондықтан есептерді шешуді үйреткен кезде есеп элементтердің арасындағы қатысты арнайы талдау керек. Бұл есептер шартын талдауға қажетті тәсілдерді таңдап алуға мүмкіндік береді. Есеп шығару кезінде көбінесе бұрын өтілгендерді еске түсіруге тура келеді. Қабілетті оқушы ең қажетті информацияны «жалпыланған, структурасы қабаттасқан» информацияны есінде қалдырады. Есте сақталған информация мида асып төгіледі, есте қалғандары пайдалануға оңай, оңай есте қалады. Есептер шешу кезіндегі жалпылау тек ойды дамытып қана қоймай, есте сақтауды да және «жалпыланған ассоциацияны» қалыптастырады. Есеп шығару кезінде осылардың бәрін ескеру керек.

Математикалық есептер мен жаттығулардың тиімділігі көбінесе оқушылардың есептер шешу кезіндегі творчестволық белсенділігінің дәрежесіне тікелей байланысты. Есеп оқушылардың сабақтағы ойлау қызметін белсенді қалыпқа келтіреді. Есептер оқушылардың ойын оятып, оны жұмыс істеуге ойлануға мәжбүр етеді, сол арқылы дамып жетіледі.

Математика сабақтарына жұмсалатын уақыттың көбі есептер шешуге, жаттығулар орындауға жұмсалады. Сонымен, математиканы оқыту есептер шешу арқылы іске асады. Математикалық есептерді шешу арқылы оқушылар көптеген математикалық ұғымдарды меңгереді, математикалық символдарды біледі, дәлелдеу жолын үйренеді. Математиканы есептер шешу арқылы үйрете отырып мұғалім алдына көптеген дидактикалық талаптарды қояды.

Ғалым психологтардың көрсеткеніндей математикалық ойлау оқушылардың таным қызметтегі маңызды компонент болып қоймай, саналы түрде бағытталған ой дамуын математикалық білім, білік және дағдылар жүйесін тиімді түрде қалыптастыруға болмайтынын көрсетіп берді.

Психолог А.Н. Леонтиев «Оқыту процесі және оқушының ақыл-ойының дамуы тығыз байланыста болады»- дейді. Бала оқып, өзін қаншалықты дәрежеде жетілдіргенде оның ақыл-ойының дамуы салыстырмалы түрде өзіндік ерекшелікке ие болады. Математикалық ұғымдар оқушыларда танымдық процестен басқаша қалыптаспайды, оқытудың жекелеген кезеңдерінде біртіндеп ойлау процесін толықтырады. Басқаша айтқанда математикалық ойы нашар дамыған оқушы белгілі-бір математикалық идеяны, ұғымды меңгере алмайды, ал қабілетті оқушылар фактілерді тек формальді түрде есіне сақтайды.

Ұғымдарды меңгеру үшін белгілі-бір ақыл-ойдың әрекетінде оны саналы түрде қайталап, ақыл-ойдағы сын қалыптастыру керек. Есеп шығару процесінде де осылай, есептің шығарылу жолын зерттеп, белгілі бір әдіс-тәсілдерді ойлап табамыз, сонан соң оның педагогикалық тиімділігі, т.б. эксперимент арқылы тексереміз. Яғни ойлаудың нақты әдісі, есептеу, табу, белгілі бір амалдардың бірлігіне, байланысына қолданылады. Математикалық ойдың дамуы оқушылардың қабылдаған математикалық амалдары мен тәсілдерінің байланысын жаңа байланыстарды есептер шығаруға қажет, жаңа әдіс-тәсілдерді, сол арқылы жаңа білім алуға көмектеседі.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Солтан Г., Солтан А., Жумадилова А. Учимся решать задачи по стереометрии для 11 класса. Изд. Келешек-2030., 2020.
2. Атанасян Л.С., Бутузов В.Ф., Кадомцев С.Б. и др./ Геометрия: Учеб. Для 10-11 кл. общеобразоват. учреждений – 9-е изд., с изм.- М.: Просвещение, 2020 г. – 206 с.: ISBN 5-09- 008612-5.
3. Смирнов, В. А. Геометрия. Базовый и углубленный уровни. 11 класс. Методическое пособие для учителя / В. А. Смирнов, И. М. Смирнова. — Москва.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2020. — 94, [2] с. — ISBN 978-5-9963- 5196-1
4. Элементарная геометрия: В 2 т. — Т. 2: Стереометрия, преобразования пространства. — М.: МЦНМО, 2019.— 256 с.: ил.
5. Яровенко В.А. Поурочные разработки по геометрии. 11 класс. К учебному комплексу Атанасяна Л.С. – М.: «Вако», 2020.
6. Глазков Ю.А., Юдина И.И., Бутузов В.Ф. Рабочая тетрадь по геометрии для 11 класса. – М.: Просвещение, 2022.

УДК: 378.2(575.2)(04)

ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ ПО РАЗВИТИЮ ПОТЕНЦИАЛА ДЕТСКО-ЮНОШЕСКОЙ СПОРТИВНОЙ ШКОЛЫ ПО ШАХМАТАМ

ШАХМАТ БОЮНЧА БАЛДАР-ӨСПҮРҮМДӨР СПОРТ МЕКТЕБИННИН ПОТЕНЦИАЛЫН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН НЕГИЗГИ МАМИЛЕЛЕРИ

THE MAIN APPROACHES TO DEVELOPING THE POTENTIAL OF A CHILDREN'S AND YOUTH SPORTS SCHOOL IN CHESS

С.Б. Таштекеев

Директор ДЮСШ по шахматам г. Бишкек, аспирант Кыргызского национального университета им. Ж. Баласагына г. Бишкек, Кыргызстан
Бишкек шаарынын Шахмат боюнча БӨСМдүн директору, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин аспиранты Бишкек шаары, Кыргызстан

S.B. Tashtekeev

Director of the Youth Chess School in Bishkek, postgraduate student of the Kyrgyz National University named after J. G. Balasagyn. Bishkek, Kyrgyzstan

Аннотация. Основным подходом развития детско-юношеского спорта является научное исследование актуальных положений методики спортивной подготовки. Реализация актуальных положений детско-юношеского спорта осуществила ряд периодов: от изучения индивидуальных отраслей, свойственных для деятельности в пределах широких общих публикаций последних десятилетий, в которых развёрнуты значимые закономерности. В этом этапе завоёваны значительные успехи.

В общем плане допустимо относить, что в нынешнее время к числу наиболее исследованных подходов системы потенциала развития детско-юношеской спортивной школы относят следующие: методика развития умственных способностей в возрастном аспекте; система создания многолетнего тренинга юных спортсменов; нормирование и система подготовительных нагрузок; система селекции юных шахматистов; методика комплексной проверки в деле подготовки учащихся спортивных школ; организационно-методическая база юношеского спорта.

Ключевые слова: детско-юношеская спортивная школа по шахматам, развитие, подходы

Аннотация. Балдар жана өспүрүмдөр спортун өнүктүрүүнүн негизги ыкмасы спорттук даярдоо методикасынын актуалдуу жоболорун илимий изилдөө болуп саналат. Балдар-өспүрүмдөр спортунун актуалдуу жоболорун ишке ашыруу бир катар мезгилдерди ишке ашырды: маанилүү мыйзам ченемдүүлүктөрү жайылтылган акыркы он жылдыктардын кеңири жалпы жарыялоолорунун чегинде ишмердүүлүк үчүн мүнөздүү болгон жеке тармактарды изилдөөдөн баштап. Бул этапта олуттуу ийгиликтер болду.

Жалпы планда азыркы учурда балдар-өспүрүмдөр спорт мектебин өнүктүрүү потенциалынын системасынын кыйла изилденген ыкмаларынын катарына төмөнкүлөр кирет: жаш курактык аспектиде акыл-эс жөндөмдөрүн өнүктүрүү методикасы; жаш спортчуларды көп жылдык окутууну түзүү системасы; даярдоо жүктөмдөрүн нормалдаштыруу жана системасы; жаш шахматчыларды селекциялоо системасы; спорт

мектептеринин окуучуларын даярдоо ишинде комплекстүү текшерүүнүн методикасы; өспүрүмдөр спортунун уюштуруу-методикалык базасы..

Түйүндүү сөздөр: шахмат боюнча балдар-өспүрүмдөр спорт мектеби, өнүктүрүү, мамилелер

Annotation. The main approach to the development of youth sports is the scientific study of the current provisions of the methodology of sports training. The implementation of the relevant provisions of youth sports has carried out a number of periods: from the study of individual industries characteristic of activities within the broad general publications of recent decades, in which significant patterns are deployed. Significant successes have been achieved at this stage.

In general, it is acceptable to attribute that at the present time the following are among the most researched approaches to the system of development potential of a children's and youth sports school: methods of developing mental abilities in the age aspect; a system for creating long-term training for young athletes; rationing and a system of preparatory loads; a system of selection of young chess players; a method of comprehensive verification in the preparation of students of sports schools; organizational and methodological base of youth sports.

Keywords: children's and youth sports school of chess, development, approaches

Человечество уже без малого 500 лет играет в шахматы по принятым сейчас правилам, утвердившимися после европейской реформы шатранджа в середине 16 века. Между тем шахматная школа [1] еще достаточно молода. Впервые вопросы обучения шахматам были глобально подняты лишь 1925 году Эмануилом Ласкером в его “Учебнике шахматной игры” [2]. Предшественники второго чемпиона мира, начиная с итальянских мастеров 16 века, были заняты исследованием самой игры раскрытием ее закономерностей и внутренней красоты. О шахматной педагогике еще не задумывались, поскольку сам предмет изучения - шахматы - был “тайной за семью печатями”. В трудах сильнейших мастеров собраны отрывочные рекомендации, относящиеся к методике обучения шахматам [3]:

1. Через рукописи и книги итальянских мастеров 17-18 веков очень зримо проходит восхищение эстетической стороной шахмат. Авторы стремились увлечь читателя красотой игры. Чего только стоят названия шахматных книг того времени, например “Ни с чем несравнимая игра в шахматы” (Д. Понциани, 1769);
2. Знаменитое руководство Ф. А. Филидора “Анализ шахматной игры” [4] (1749) продемонстрировало, что анализ шахматной партии и разъяснение происходящих в ней событий может проводиться на основе логических умозаключений, а не только при помощи перебора вариантов;
3. Ш. Лабурдонне в “ Новейшем начертании о шахматной игре” (1833) впервые в шахматной литературе [4] дает совет, как самостоятельно работать с шахматной книгой “ Чтобы научиться рассчитывать в уме варианты, надо следить за комментариями к партиям, вначале не передвигая на доске фигур”;
4. Первый чемпион мира Вильгельм Стейниц [5] считал полезным для роста шахматиста регулярно играть с партнером, немного превосходящим вас по силе; переигрывать по памяти собственные партии, а еще лучше партии мастеров, напечатанные с хорошими комментариями в книгах и журналах; увеличить силу практической игры при помощи решения шахматных композиций. Особенно поучительно следующее высказывание В. Стейница “Регулярность изучения и практики весьма значительно облегчает достижение быстрых успехов. Тот, кто делает это урывками, вряд ли когда-нибудь продвинется вперед. Гораздо лучше посвящать шахматам один час в день шесть дней подряд, чем шесть часов раз в неделю”.

Период формирования теоретических основ шахмат завершился в конце 19 века созданием В. Стейницом “Теории позиционной игры”, которую он изложил в своем капитальном труде “Molern Chess Instructor” (1889). “Шахматы поднялись на высшую

ступень, когда у мастеров появилось совершенное позиционное понимание”. Знаковым событием для формирования шахматной педагогики стал труд Эмануила Ласкера “Учебник шахматной игры” (1925). Второй чемпион мира высказал мысль, которая до сих пор должна являться основополагающей для шахматных педагогов и их подопечных: «Обучение шахматной игре должно быть воспитанием способности самостоятельно мыслить».

Следующий период расцвета шахматные педагогики берет свое начало с первого международного турниром 1925 года в Москве. Столицу и всю страну буквально захватила шахматная горячка. Именно так назывался фильм, снятый в дни московского турнира. В нём даже принял участие чемпион мира Капабланка, сыгравший самого себя! Это целование послужило толчком к подъему небывалого интереса к шахматам в СССР. Шахматисты впервые в истории получили государственную поддержку.

Оригинальной по подаче материала была “Первая книга шахматиста” Г. Левенфиша (1925), в переработанном виде выпущенная автором под названием “Книга начинающего шахматиста” (1957) [6]. В этих пособиях много места отводится упражнениям, а в конце некоторых глав занимательные страницы, содержащие интересные рассказы и истории из жизни шахмат образцы шахматного юмора и т. п.

Плодотворно занимался вопросами шахматной педагогики П. Романовский автор многих книг и статей по методике подготовки шахматиста. Его “Миттельшпиль” стал одним из первых методических исследований [6] по теории середины игры, но наибольшее педагогического воздействия на читателя несла, пожалуй, книга “Пути шахматного мастерства”. (1929). На примере собственного спортивного и творческого развития автор осветил различные аспекты шахматного совершенствования “коньком” методу романовского являлась регулярно комментирование собственных партий и партий мастеров.

Начиная с 1951 года, в СССР стали выходить все программы занятий шахматистами разрядниками. Среди авторов были известные методисты Г. Левенфиш, Я. Рохлин, В. Зак, В. Голенищев и другие. В целях подготовки шахматистов массовых разрядов были разработаны готовые учебные планы занятий. Эти программы содержали не только перечень учебных тем с указанием часов, необходимых для их прохождения, но и весь поурочный шахматный [1] материал в виде краткого конспекта. Таким образом, был установлен единый порядок проведения учебно-тренировочных занятий шахматных коллективов физической культуры.

Благотворное влияние на дальнейшее развитие шахматной педагогики и совершенствовании методов тренировки шахматистов оказали работы Н. Крогиуса “Человек в шахматах” (1967) “Личность в конфликте” (1976) , “Психология шахматного творчества” (1981) [7] и другие. Говоря о задачах психологических исследований в области шахматной педагогики, он выделил следующие основные направления; определения оптимального возраста для начала занятий шахматами; формирование устойчивого интереса к шахматам; разработка эффективных методов обучения самых юных.

Основным подходом развития детско-юношеского спорта [8] по праву относят научное исследование актуальных положений методики спортивной подготовки. Реализация актуальных положений детско-юношеского спорта осуществила ряд периодов [9]: от изучения индивидуальных отраслей, свойственных для деятельности в пределах широких общих публикаций последних десятилетий, в которых развёрнуты значимые закономерности, относящиеся спортивному тренингу различных континентов спортсменов с учётом их возрастно-половой спецификой и периодами многолетних тренингов. В этом этапе завоёваны значительные успехи.

В общем плане допустимо относить, что в нынешнее время к числу наиболее исследованных подходов системы потенциала развития детско-юношеской спортивной школы [10] относят следующие:

- методика развития умственных способностей в возрастном аспекте;
- система создания многолетнего тренинга юных спортсменов;
- нормирование и система подготовительных нагрузок;
- система селекции юных шахматистов;
- методика комплексной проверки в деле подготовки учащихся спортивных школ;
- организационно-методическая база юношеского спорта.

На базе собранных знаний в нынешний период интенсивно ведется исследование проблемы персонализации спортивной подготовки. В ходе подготовки следует соблюдать персональный подход к занимающимся, уделять внимание их индивидуальным особенностям для самого полного развития физических качеств. Одним из основных подходов здесь было исследование методологии изучаемого аспекта. В дополнение были разработаны личная специфика физической подготовки юных спортсменов на периодах начального спортивного ориентира и усиленной тренировки в выбранном виде спорта. В перспективе на предварительных стадиях ее изучения следует изучить следующие вопросы:

На *раннем* периоде тренировки (предварительной подготовки и начальной спортивной специализации) весьма ответственно определить морфологическую специфику занимающихся, их гармоничность конкретным требованиям вида спорта, выделить сенситивные этапы в свете развития базовых физических способностей, склонность к обучению различным упражнениям, типы свойств нервной системы, темперамент.

В *дальнейшем* (периоды усиленной спортивной подготовки и спортивного повышения качества) следует изучать персональные свойства во всей их совокупности. Итоги собственного изучения показали, что в развитии физических особенностей спортсмены классифицируются по индивидуально-групповым свойствам, генетически заложенным в организме индивида.

Все рассмотренные периоды станут базой для исследования персональных и персонально-групповых подходов юных спортсменов в процессе длительной тренировки.

Таким образом, мы охарактеризовали ни в коей мере все проблемы, решение которых обладает значимостью для последующего развития теории и методики юношеского спорта, структуры подготовки спортивных резервов.

На современном этапе развития общества встает задача общественного понимания необходимости дополнительного образования как открытого вариативного пространства, полного обеспечения права человека на развитие и свободный выбор различных видов деятельности, в которых происходит личностное и профессиональное самоопределение обучающихся.

В этих условиях актуальной становится такая образовательная организация, которая позволяет развивать способность человека полноценно включаться в общественные процессы.

Преимущества дополнительного образования, в сравнении с другими видами образования, проявляются в следующих его характеристиках:

- свободный личностный выбор деятельности, определяющий индивидуальное развитие человека;
- вариативность содержания и форм организации образовательного процесса;
- доступность глобального знания и информации для каждого;
- адаптивность к возникающим изменениям.

Анализ данных характеристик позволяет осознать ценностный статус дополнительного образования как уникальной и конкурентоспособной социальной практики развития мотивационного потенциала личности обучающихся и инновационного

потенциала педагогических работников, что в свою очередь позитивно влияет на развитие потенциала общества в целом.

Подходы развития детско-юношеского спорта разрабатываются с учетом региональных, социокультурных, экономических и других особенностей, влияющих на функционирование системы дополнительного образования и направлена на решение вопросов, отнесенных законодательством государства к сферам образования и детско-юношеского спорта, в частности.

В подготовке спортивного резерва для сборных команд Кыргызской Республики основную роль имеют спортивные школы. Структура подготовки спортивного резерва в КР развивалась в течение полувека и обладает достаточно устойчивым характером.

Так, шахматы как спорт вырабатывает в человеке ряд необходимых и требуемых в обществе качеств: целеустремленность, волю, выносливость, терпение, способность к концентрации внимания, расчет, умение быстро и правильно принимать решения в меняющейся обстановке и т.д. Шахматы [11] это не только игра, доставляющая детям удовольствия, но и действенное эффективное средство их умственного развития, формирования внутреннего плана действий — способности действовать в уме. Воспитательное значение шахмат больше связывают с развитием интеллектуальных качеств человека.

Игра в шахматы развивает наглядно-образное мышление, способствует зарождению логического мышления, воспитывает усидчивость, вдумчивость, целеустремленность. Ребенок, обучающийся этой игре, становится собраннее, самокритичнее, привыкает самостоятельно думать, принимать решения, бороться до конца, не унывать при неудачах. Шахматные занятия так же положительно влияют на совершенствование у детей таких качеств, как внимание, воображение, память, мышление.

Умение анализировать позицию и выбор правильного плана дальнейшей игры является показателем уровня игры шахматиста. Такие процессы познания и мыслительной операции, как сравнение, классификация, обобщение и систематизация присущи при изучении тонкостей шахматной игры, реализуются на практике - при решении шахматных задач и практической игре.

Нужно подчеркнуть, успешно занимаясь шахматами, ребенок оперирует всеми тремя уровнями мыслительной деятельности: не только уровнем понимания и уровнем логического мышления, но и уровнем творческого мышления. Ибо без творческого использования шахматных умений и навыков, трудно при сотнях и тысячах позициях, которые встречаются во время шахматных соревнований и игры, найти наилучшие ходы и добиться успеха.

Мысленно составляя плана игры, планировав подготовку к соревнованиям, шахматист развивает навыки планировать работу. Таким образом, такие аспекты компетентности, как, определение проблем, постановка целей и планирование, применение технологий, планирование и организация ресурсов, оценка результата деятельности, самооценка успешно реализуются при занятии шахматами. Не зря государственная дума России принимает закон об обязательном изучении шахмат в начальной школе. И хочется верить, что, подписанный между Министерством образования и науки КР и Федерацией шахмат КР соглашение о пилотном введении шахмат в школах Кыргызстана даст толчок в интеграции шахмат в учебный процесс и повышении качества образования детей. В обучении шахмат я вижу не столько популяризацию шахмат, как часть общечеловеческой культуры, сколько действенный способ активизации мыслительной деятельности, повышения учебно-познавательной способности школьников.

Главная реформа — “в нашей голове”

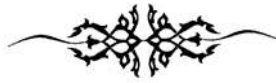
В определенной мере из-за консервативности системы образования в целом она и сохранилась, наполнилась новым содержанием, хотя и упала в некоторой степени в качественном отношении. Чтобы реформа была успешной и не только в системе образования, кроме востребованности временем, нужно еще ее материальное подкрепление и участие в ней всего общества, а не только органов, причастных к системе.

Опыт открытия в последнее время частных образовательных организаций и их функционирования, обуславливает о необходимости поддержки со стороны государства государственно-частного партнерства в образовании и общественных (попечительских) советов образовательных организаций, совершенствование нормативно-правовой базы в данных направлениях.

Размышляя, над этой темой, мы бы отметили, что главная реформа в системе образования должна быть через изменения в “нашей голове”, в нашем сознании. Без реального участия и поддержки широкой общественности система образования не даст нужных результатов. Мы не должны разбрасываться имеющими у нас положительными тенденциями и опытом, и в то же время успешно претворять новые тренды (направления). И мы не должны забывать, в наше время, в эпоху глобализации: “Сильное государство могут построить только образованные люди, нравственно чистые люди сохранят его, патриоты дадут энергию”.

Список использованной литературы:

1. Абдрашитов Я. Основные вехи развития шахматной педагогики. / <https://znanio.ru/media/osnovnye-vehi-razvitiya-shahmatnoj-pedagogiki-2669742..>
2. Ласкер Э. Учебник шахматной игры. Здравый смысл в шахматной игре. /
3. Самообразование шахматиста или На пути к самостоятельному мышлению. / <http://chessm.ru/books/abstract10.pdf>.
4. Philidor F. A. D. L'Analyse des Echecs... — A Londres [London], 1749. — XXI. - [1]. - 170 с.
5. Стейниц В. <https://chess-boom.online/vilgelm-steynits/>.
6. Левенфиш Г. Я. Книга начинающего шахматиста [1957. DjVu. RUS]. / <https://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=3222994>.
7. Вопросы науки XXI века: актуальные исследования и потенциал науки. - международная научно-практическая конференция. – м., 2022. / https://co-nf.ru/wp-content/uploads/2022/07/sbornik_30.06.2022.pdf.
8. Кузьменко, Г. А. Концепция интеллектуального развития подростков в детско-юношеском спорте. – М.: Московский педагогический государственный университет (МПГУ), 2017. / <https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=470748>.
9. Коган М. С. История шахматной игры в России. - Л.: Рабочее издательство ‘Прибой’, 1927.
10. Чесноков Н. Н., Никитушкин В. Г., Морозов А. П. Современные тенденции и подходы к развитию детско-юношеского спорта. / Физическая культура, спорт - наука и практика @fizicheskaya-kultura-sport. / [Физическая культура и массовый спорт. – № 1. - 2022.](#)
11. Шахматы. / Российский энциклопедический словарь. / Глав. ред. Прохоров А. М. — М.: “Большая российская энциклопедия”, 2000. — С. 1790. - Книга 2. Региональный методический семинар по вопросам развития детско-юношеского спорта и гармонизации законодательства о физической культуре и спорте и законодательства об образовании. / <https://www.csp-ugra.ru/upload/seminars/>

ӘОЖ:796.77

СПОРТ МЕНЕДЖМЕНТІ (ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ)

Баяманов Санат Есеналыұлы- Тараз қаласы №14 М. Мақатаев атындағы орта мектептегі дене шынықтыру мұғалімі
Урстемов Ерик Бекежанұлы- педагогика және психология ғылымдар магистрі, аға оқытушы
Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты, Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

Аңдатпа: Мақалада спорттағы менеджменттің дамуы, дене шынықтыруда жоғары білікті және тәжірибелі мамандардың жетіспеушілігі туралы теориялық пайымдаулар бар. Бұл мақалада еліміздегі спорттық менеджментті дамыту перспективалары көрсетіліп жатыр.

Түйінді сөздер: Менеджмент, спорт, даму, тәжірибе, маркетинг және болжау, экономикалық және әлеуметтік жағдай.

Аннотация: Статья содержит теоретические рассуждения о развитии менеджмента в спорте, о нехватке высококвалифицированных и опытных специалистов в физической культуре. В данной статье рассматриваются перспективы развития спортивного менеджмента в стране.

Ключевые слова: Менеджмент, спорт, развитие, опыт, маркетинг и прогнозирование, экономическая и социальная ситуация.

Abstract: The article contains theoretical arguments about the development of management in sports, about the lack of highly qualified and experienced specialists in physical education. This article discusses the prospects for the development of sports management in the country.

Keywords: Management, sports, development, experience, marketing and forecasting, economic and social situation.

Нарықтық экономиканың дамуымен, атап айтқанда біздің елімізде "менеджмент", "менеджер" терминдері біздің өмірімізге және сөздік қорымызға тез және берік еніп, "басқару", "басқару қызметі", "көшбасшы", "директор" сияқты терминдерді алмастырды. Бұл сөздердің барлығы бір-бірімен синоним болғанымен, басқару термині кеңірек мағынаға ие. Жалпы, "басқару" - басқарылатын жүйені қажетті күйге ауыстыру мақсатында басқарылатын жүйенің (басқару субъектісінің) басқарылатын жүйеге (басқару объектісіне) әсері. Атап айтқанда, менеджер басқару субъектісі ретінде әрекет етеді. Бірақ менеджер және оның функциялары туралы айтпас бұрын, менеджмент ұғымын енгізу керек. Менеджмент-бұл нарықтық жағдайда жұмыс істейтін компанияның кез-келген экономикалық қызметі барысында менеджменттің экономикалық механизмінің принциптерін, функциялары мен әдістерін қолдана отырып, материалдық және еңбек ресурстарын ұтымды пайдалану арқылы белгіленген мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған кәсіби қызметтің тәуелсіз түрі. Бұл ұғым неғұрлым тар және тек әлеуметтік-экономикалық процестерді басқаруға, ал нарықтық жағдайда жұмыс істейтін компания деңгейінде қолданылады. Егер біз менеджменттің анықтамасын сәл ашсақ, онда біз оған не кіретінін көреміз:

1) нарықты зерттеу (сұраныс, тұтыну) маркетинг және болжау;

- 2) ең төмен шығындармен өнім өндіру және оны ең жоғары пайдамен өткізу;
- 3) персоналды басқару, демек әлеуметтану, психология туралы білім, сонымен қатар ақпаратты талдау және мақсатқа жету үшін бағдарламалар жасау. [1].

Бұл менеджмент туралы жалпы тұжырымдама ұсынылды, ал спорттағы менеджмент-бұл материалдық, еңбек және ақпараттық ресурстарды ұтымды пайдалану арқылы нарық жағдайында әрекет ететін спорттық ұйымның жобасы шеңберінде мақсаттарға жетуге және қойылған міндеттерді жүзеге асыруға бағытталған кәсіби қызметтің тәуелсіз түрі. Басқаша айтқанда, спорттағы менеджмент - бұл нарықтық жағдайда спорт саласының ұйымдарын тиімді басқарудың теориясы мен практикасы. Спорттағы менеджмент, спорт саласындағы менеджерлердің кәсіби қызметінің ерекше түрі ретінде, ол менеджерлердің еңбектерін бөлу және еңбектің ынтымақтастық нәтижесінде пайда болады. Спорт менеджерлерінің пайда болу себебі экономикалық бәсекелестік жағдайында менеджерлерге ерекше талаптар қойған нарықтық экономика болды. Спорттық менеджментте басқару деңгейлерінің жіктелуі, функциялары мен принциптері де бар.

1. Деңгейлердің жіктелуі: а) стратегиялық деңгей; б) тактикалық деңгей; в) орындаушылық деңгей.

-Стратегиялық деңгей-бұл спорт мектептерінің, спорт кешендерінің басшылары, спорт клубтары мен федерацияларының президенттері және т. б.;

-тактикалық деңгей - басқармалардың, спорт бөлімдерінің, департаменттердің және т. б. басшылары;

-орындаушылық деңгей-администраторлар, менеджерлер, жаттықтырушылар, команда бастықтары, медициналық қызметкерлер және т. б.

2. Спорт менеджерінің негізгі функциялары:

а) Республикалық, облыстық, аудандық деңгейдегі мемлекеттік органдарда спортты басқару; б) жарыстарды жоспарлаумен, ұйымдастырумен және басқарумен айналысу: аудан, қала, облыс, Республика, әлем және Еуропа чемпионаттарын, Олимпиада ойындарын; в) спорттық бизнес-жобаларды, коммерциялық турнирлерді, спорт фестивальдерін, бұқаралық жарыстарды құру және басқару; г) кәсіби және жарнамалық келісімшарттарды дайындау және қол қою үшін агент немесе өкіл ретінде спортшының мүдделерін білдіру.

3. Спорттық менеджменттің негізгі принциптері:

а) спорттық фирманың (ұйымның) өсу және одан әрі даму перспективаларына баса назар аудару; б) экономикалық және әлеуметтік жағдайды тұрақты талдау; в) кадр саясаты (жұмыс орындары бойынша персоналды іріктеу және орналастыру); г) қаржылық саясатты таңдау (күтілетін пайда деңгейін анықтау).

Белгіленген принциптер келесі мүмкіндік береді:

-жұмыс нәтижелерінің тиімділігін арттыру үшін қызметкерлер арасындағы қарым-қатынасты жақсарту, қызметкерлердің қажеттіліктерін анықтау және оларды қанағаттандыру мүмкіндігін іздеу, ұйым мүшелеріне ықпал ету және оларды ұйымның алдында тұрған міндеттерді шешуге тарту.

Спорт менеджерлері кәсіби қызмет түрлері бойынша да бөлінеді:

- бас менеджер;

- ұйымның персонал менеджері;

- жарнама менеджері;

- маркетинг менеджері;

- менеджер-спортшының өкілі.

Спорттық менеджменттің не екенін, оның қандай деңгейлерге бөлінетінін және қандай функцияларды орындайтынын ішінара талдай отырып, бүгінгі күнге дейінгі жағдайды және болашақтағы даму перспективаларын талдауға көшуге болады. Соңғы жылдары Қазақстанда спортқа деген қызығушылықтың айтарлықтай өсуі байқалады.

Мемлекет пен жеке бизнес спортты дамытуға үлкен қаражат бөледі, бірақ бұл әрқашан күтілетін нәтижеге әкелмейді. [2].

Нәтижесінде кейбір спорт клубтарының иелері шығынға байланысты оларды таратуға мәжбүр. Осыған байланысты сауатты спорттық менеджменттің маңыздылығына көбірек назар аударылуда, өйткені бұл мәселеде тек кәсіпқойлар ғана спорттық инвестицияларды тиімді басқара алады. Осы себепті әртүрлі спорттық ұйымдар тарапынан дәл осындай мамандарға деген қызығушылық артып келеді. Осылайша, спорттағы менеджмент бүгінде дене шынықтырудың дамуы мен жұмыс істеуінің маңызды факторы болып табылады. Айта кету керек, жақында өткен уақытта менеджментке көп көңіл бөлінген жоқ. Мысалы, спорттық басқарумен жаттықтырушылар немесе әдіскерлер мен нұсқаушылардың өздері айналысқан. Яғни, олар оқу-тәрбие және жаттықтырушылық жұмысты клубты немесе спорт федерациясын басқарумен ұштастырды. Спорттағы заманауи менеджмент кәсіби қызметтің жеке түрі ретінде Қазақстанда нарықтық экономиканың пайда болуы нәтижесінде пайда болды. Экономикалық бәсекелестіктің қатаң шарттары спорт менеджерлеріне ерекше талаптар қоя бастады, ал менеджердің функцияларын жаттықтырушылар мен ойыншылардың мойнына жүктеу енді мүмкін болмады.

Бұл қазіргі экономикалық жағдайда осы басқару құрылымдарының өте төмен тиімділігіне байланысты тиімсіз болды. Нарық белгісіздік пен тәуекелмен сипатталатындықтан, бұл спорт менеджерлерінен теориялық білімді ғана емес, сонымен бірге осы жұмыстың байыпты тәжірибесін, қабылданған шешімдердегі жауапкершілік пен тәуелсіздікті талап етеді. Мұндай менеджердің кәсібилігі ұйымды басқару технологиясын, нарық заңдарын мұқият білуден, сондай-ақ бүкіл ұжымның үйлесімді жұмысын ұйымдастыра білуден және ұйымның дамуын болжай білуден көрінеді. [3].

Бүгінде Қазақстанда бірнеше ондаған мың спорт ұйымдары бар. Кәсіби дайындалған спорт менеджерлерінің саны бірнеше мыңнан, тіпті жүзден аспайды. Мұның бәрі осы саладағы еңбек нарығы енді ғана дами бастағанын білдіреді. Қазіргі заманғы қазақстандық спортқа тек жарқын спортшылар мен жаттықтырушылар ғана емес, сонымен қатар ұжымды ұтымды және табысты басқаруға және барлық қаржы-шаруашылық қызметті жүргізуге қабілетті кәсіби менеджерлер, агенттер, маркетингтік менеджерлер мен экономистер де өмірлік қажет екенін айта кету керек пе? Спорттағы сапалы менеджмент болмаса, жеке ұйымдар нарық жағдайында қарапайым өмір сүре алмайды, ал мемлекеттік құрылымдар спортшыларды ірі халықаралық жарыстарға сауатты дайындай алмайды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Галкин В.В. Экономика и управление физической культурой и спортом: учебное пособие для вузов / В.В. Галкин. - Ростов н/Д.: Феникс, 2006. - 448 с.

2. Жолдақ В.И. Менеджмент: монография / В.И. Жолдақ, С.Г. Сейранов. - М.: Физическая культура, 2006. - 372 с.

3. Зуев В.Н. Менеджмент и менеджеры отечественной сферы физической культуры и спорта: учебное пособие / В.Н. Зуев. - М.: Физическая культура, 2006. - 400 с.

4. Круглова Т.Э. Спортивный менеджмент: учебно-методическое пособие / Т.Э. Круглова: СПб ГУФК им. П.Ф. Лесгафта. - СПб.: (б.и.), 2006.

ОРТА ҚАШЫҚТЫҚҚА ЖҮГІРУДЕГІ ӘЙЕЛДЕРДІ ДАЯРЛАУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Касымова Сабира Бақбергеновна-Алматы облысы, Шабыт-ықшам ауданы, Ақсай аулы, №55 орта мектебінің мұғалімі

Сарсенов Жандос Бауыржанұлы- Ш. Муртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институтының оқытушысы, магистр

Аннотация. Қазіргі уақытта әйелдерді орта қашықтыққа жүгіруді үйрету әдістемесінде өте көп проблемелар пайда болды. Бұл мақалада авторлар орта қашықтыққа жүгірудегі әйелдерді даярлаудың әдістемелік ерекшеліктерін зерттеп, көрсетті.

Кілт сөздері: функционалды дайындық, анаэробты процестер, аэробты мүмкіндіктер, энергия алмасуы, жылдық жаттығу, дайындық цикл.

Аннотация. В настоящее время в методике обучения женщин бегу на средние дистанции возникло очень много проблем. В данной статье авторы исследовали и продемонстрировали методические особенности подготовки женщин к бегу на средние дистанции.

Ключевые слова: функциональная подготовка, анаэробные процессы, аэробные возможности, энергетический обмен, годовая тренировка, подготовительный цикл.

Annotation. Currently, there are a lot of probabilities in the methodology for teaching women to run medium distances. In this article, the authors studied and demonstrated the methodological features of training women in middle-distance running.

Keywords: functional training, anaerobic processes, aerobic capabilities, energy metabolism, annual training, preparatory cycle.

Қазіргі уақытта әйелдерді орта қашықтыққа жүгіруді үйрету әдістемесінде өте көп проблемалар жиналды: әлемдегі ең мықты спортшылардың тізімдерде біздің спортшыларымыздың саны азайып келеді, елдің құрама командасында жаңа есімдер аз; Еуропа және әлем чемпионаттарында, Сиднейдегі соңғы Олимпиада ойындарында шетелдік спортшылар басым болды. Мұның өзіндік себептері бар.

Жас жаттықтырушылар өздерін тезірек көрсеткісі келіп, оқушыларының жан-жақты дайындығын ұмытып, олардың жаттығуларын мәжбүрлейді. Жарыстарда тіпті жас спортшылардың да артық салмағы, әлсіз тірек-қимыл жүйесі, техникалық, функционалдық және физикалық дайындығы төмен екендігі жиі байқалады. Спортшылардың жоғары нәтижелерге қол жеткізуге деген ынтасы да төмен. Жарыстардан да қорқу кездейсоқ емес және олардың бәсекеге қабілеттілігі тұрақсыз.

Орташа қашықтыққа жүгіруші қыздардың аэробты және анаэробты ерекшеліктері.

Орта және ұзақ қашықтықтағы негізгі функционалды дайындық-бұл ең алдымен оның аэробты және анаэробты мүмкіндіктерімен анықталатын төзімділік жаттығулары. «Аэробты мүмкіндіктер» ұғымы оттегінің түсуіне, тасымалдануына және кәдеге жаратылуына жауап беретін дене жүйелерінің интегративті қызметін көрсетеді. Аэробты және анаэробты процестердің тиімділігіне де байланысты:

- энергетикалық түрлендірулердің (майлар, глюкоза, КФ және АТФ) субстраттары ретінде қызмет ететін энергетикалық заттардың организмдегі жалпы қорлары;
- ішкі ортада гомеостазды сақтауға жауапты компенсаторлық механизмдердің жетілу дәрежесі;
- метаболизм алмасуын реттеуге жауапты ферментативті және гормондық жүйелердің белсенділігі.

Энергия алмасуының барлық факторлары қуат (метаболизм процестеріндегі энергияның бөліну жылдамдығының өзгеруін көрсететін), сыйымдылық (онда энергетикалық заттарды пайдалану үшін қол жетімді өлшемдер немесе жұмыс кезінде болған метаболикалық өзгерістер көлемі көрсетіледі), үнемділік (жол бірлігіне шаққандағы энергия шығындарын

анықтайтын), тиімділік (энергияның қандай өлшемде екенін анықтайтын) критерийлері бойынша бағаланады., метаболизм процестерінде босатылған пайдалы жұмысты орындау үшін қолданылады).

Қуат, сыйымдылық және тиімділік параметрлері бойынша төзімділікті сараланған бағалау үшін жаттығулардағы тікелей физиологиялық және биохимиялық өзгерістер ең маңызды болып табылады, мұнда осы параметрлердің максималды мәндеріне қол жеткізуге болады. Аэробты мүмкіндіктерді жетілдіру ІІ (дамытушы) және ІІІ (экстенсивті) аймақтардың қаражаты есебінен жүзеге асырылады. Бұл ретте 170 уд/мин дейін, шынтақ 4 ммоль/литрге дейін және ОМШ-дан 90% дейін оттегін тұтыну кезінде орындалатын ІІ аймақтың жаттығу құралдары негізінен аэробты сыйымдылық пен тиімділіктің артуына ықпал етеді, ал ЖСЖ кезінде ІІІ аймақтың құралдары 180-190 уд/мин дейін, шынтақ 8 моль/л дейін және тұтыну аэробты қуаттың 100% - на дейін оттегі. Гипотетикалық анаэробты мүмкіндіктерді жетілдіру үшін ІІІ (экстенсивті), ІІІІ (қарқынды), V (максималды) аймақтардың құралдары қолданылады.

Мақсатты функционалды дайындықтың ұзақтығы (спортшының өмірлік циклі мен жағдайына байланысты) 8-12 апта. Жүгіру жүктемесін біртіндеп ұлғайту, 3:1 жүктеме және түсіру микроциклдерінің үйлесімі және әрбір мезоциклде (4 апта) жүгіру сынағын міндетті түрде пайдалану көзделеді.

Төзімділікті дамыту үшін құралдарды басым пайдалану кезінде күш пен техникалық дайындық құралдары да қолданылады.

Күш жаттығулары. Орта қашықтыққа жүгірушілердің күш жаттығулары мәселесі жүгірушілермен жұмыс істейтін барлық жаттықтырушыларды алаңдатады.

Соңғы жылдардағы әдістемелік әдебиеттерде бұл мәселе пікірталас болып қала береді. Кейбір авторлар тек «қысқа» секірулерді ұсынады, ал басқалары "ұзын" секірулерді қолдайды. Шындық ортасында жатқан сияқты. А. Полунин мен Г Нарскиндің зерттеулері секіру жаттығуларының әсерінің әртүрлі бағыттары туралы айтуға мүмкіндік береді. Сонымен, «ұзақ» секіру, күш төзімділігінің дамуына ықпал ете отырып, жүгірудегі нәтижелер деңгейіне айтарлықтай әсер етеді. Сондықтан оларды бір жылдық жаттығу циклінің арнайы дайындық кезеңдерінде үлкен көлемде қолданған жөн.

Күштік қасиеттермен жұмыс істеу кезінде **мыналарды ескеру қажет:**

- Біріншіден, күштік бағыттағы көлемді (бірақ оңтайлы) жүктемелерді игеру, бұл спортшының жұмыс қабілеттілігі деңгейінің жоғарылауына әкелетін ағзадағы терең бейімделу өзгерістерінің қажетті шарты болып табылады.

- Екіншіден, орындалатын жаттығулардың қарқындылығын таңдау. Жүгірушінің біліктілігі неғұрлым жоғары болса, соғұрлым қарқындылық болуы керек. Алайда, көлемнің немесе қарқындылықтың шамадан тыс жоғарылауы бейімделудің бұзылуына әкелуі мүмкін. Бұдан шығатыны, орта және ұзақ қашықтыққа жүгірушілердің күштік дайындық процесін одан әрі жетілдіру көлемі мен қарқындылықтың шексіз өсуіне емес, оларды оңтайландыруға бағытталуы керек және күштік бағыттағы жаттығу жүктемесін ұйымдастыруы керек, яғни оны уақыт бойынша бөлу жоспарланған күй динамикасына және арнайы физикалық деңгейдің белгіленген деңгейіне қол жеткізуді қамтамасыз ететін маусымның басты басталуына дайындық.

Жаттығу жүктемесін уақыт бойынша бөлу деп оны жылдық дайындық циклінің жекелеген кезеңдеріне орналастыру әдісі түсініледі. Бұл жағдайда жүктемені орналастыру біркелкі және шоғырланған болуы мүмкін. Бірінші әдіс күштік бағыттағы құралдарды салыстырмалы түрде біркелкі орналастыруды бір жылдық циклге теңестіруді ұсынады, екіншісі оларды дайындықтың белгілі бір кезеңдеріне бағыттайды.

Кейбір спортшылар мен жаттықтырушылар өздеріне мүлдем сұрақ қоймайды: бір жылдық мағынада күш жаттығуларын ұйымдастырудың қай әдісі тек күш көрсеткіштерінің деңгейіне ғана емес, сонымен қатар спорттық нәтиженің өсуі мен тұрақтылығына да айтарлықтай әсер етеді?.

Шоғырланған жүктемелерді қолданатын жаттығу бағдарламасында келесі ережелерді көрсетуі керек:

-жүгіру аэробты жүктемесінің максималды көлемі жалпы дайындық кезеңдерінде жылдамдық-күш және күштік бағыттағы жаттығулар кешендерімен ұштастыра отырып жоспарланады;

- аэробты-анаэробты аймақтағы жүгіру жүктемесінің максималды көлемі арнайы дайындық кезеңдерінде жүгіру және жоғары секірумен бірге қарастырылады;

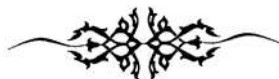
- арнайы жүгіру бағытының деңгейін арттыру бойынша мақсатты жұмыс қысқы және жазғы жарыс кезеңдеріндегі күш жүктемелерінен кейін қалған жаттығу әсерін (ЭЭ) іске асыру аясында жоспарлануда;

- маусымның басты басталуына күштік дайындық көрсеткіштерін ұстап тұру және арттыру үшін жазғы кезең жоспарлануда, онда дайындық кезеңіне тән көлемдерде күштік бағыттағы шоғырланған жұмыс аэробты қуат аймағындағы жүгіру жүктемесімен қатар аэробты-анаэробты аймақта жүгіру көлемінің артуымен біріктіріледі;

- жылдамдықты арттыратын жүгіру құралдары дайындықтың барлық кезеңдерінде жоспарланады, алайда арнайы жүктеменің шоғырлану кезеңдерінде күш дайындығының төмен деңгейін ескере отырып, мұндай жүгіруді толық емес күшпен ритақты жүгіру түрінде орындау керек.

Әдебиеттер тізімі:

- 1.Бег на средние и длинные дистанции : пособие / В. В. Мехрикадзе [и др.] ; Белорус, гос. университет физ. культуры. — Минск : БГУФК, 2013. - 72 с.
2. Оганджанов, А. Л. Управление подготовкой квалифицированных легкоатлетов-прыгунов / А. Л. Оганджанов. — М. : Физическая культура, 2005. - 200 с.
3. Подготовка сильнейших бегунов мира / Ф. П. Суслов, Г. Н. Максименко, В. Г. Никитушкин. — Киев : Здоровья, 1990. — 203 с.
4. Селуянов, В. Н. Подготовка бегуна на средние дистанции / В. И. Селуянов. — М.: ТВТ Дивизион, 2007. — 112 с.
5. Фатьянов, И. А. Тренировка в беге на выносливость : учеб.-метод. пособие / И. А. Фатьянов. — Волгоград : ФГОУ ВПО «ВГАФК», 2007. — 131 с.

ӘОЖ 796.011.3

БЕГ КАК СРЕДСТВО ПОДДЕРЖАНИЯ ФУНКЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ ОРГАНИЗМА

**Международный Таразский инновационный институт имени Шерхана Муртазы,
Республика Казахстан, г.Тараз.**

Уразова Гульмира Муратбековна, магистр высшей педагогики, старший преподаватель,

Касымова Асель Дженисовна, магистр педагогики и психологии, старший преподаватель

Аннотация. Данная статья рассматривает бег, как средство оздоровления и поддержания функционального состояния организма человека.

Ключевые слова. Бег, функциональное состояние, двигательная активность

Аннотация. Бұл мақалада жүгіру адам ағзасының функционалды жағдайын жақсарту және сақтау құралы ретінде қарастырылады.

Кілт сөздер. Жүгіру, функционалды күй, қозғалыс белсенділігі

Annotation. This article considers running as a means of improving and maintaining the functional state of the human body.

Keywords. Running, functional state, motor activity

В нашей статье мы поговорим про бег, как средство оздоровления и поддержания функционального состояния организма человека. Мы не рассматриваем бег как спорт высших достижений. Бег – это самое естественное, доступное и полезное двигательное упражнение, которое мы можем выполнять. Он задействует практически все мышцы нашего организма, так же в работу включаются и органы дыхания, сердечно-сосудистой системы. Систематические занятия оздоровительным бегом, бесспорно, благотворно сказываются на пищеварительной системе, нормализует гормональный фон, укрепляет иммунитет и снижает уровень стресса, потому что во время бега вырабатывается огромное количество эндорфинов – гормонов «счастья». И, конечно же, бег сжигает огромное количество калорий, что позволяет достичь красивого и здорового тела, с учетом правильного и здорового питания. Так же систематические пробежки с учетом правильности выполнения нагрузки и прохождения дистанции увеличивает резервные возможности организма [1].

Но существует и противоположная точка зрения, что бег вреден, что он негативно сказывается на опорно-двигательном аппарате, сердечно-сосудистой системе. Эти факты имеют место быть. Спорт высших достижений несет за собой физиологические изменения в работе сердца, дыхательной системы и это связано с длительными систематическими тренировками. Не правильная техника бега, чрезмерные физические нагрузки влекут за собой нарушения опорно-двигательного аппарата. Все вышеперечисленные утверждения верны, и научно обоснованы [2].

Всё зависит от того, как вы бегаєте, где вы бегаєте, с какой скоростью, сколько времени и т. д. И это очень важно понимать, что бег может принести как пользу, так и вред, причём вне зависимости от вашего уровня и опыта. Поэтому самое первое, что необходимо освоить – это правильная техника бега.

Как бегать правильно, с носка или с пятки? На самом деле сама постановка вопроса не совсем корректная, потому что она предполагает отталкивание с носка или с пятки. Поэтому правильнее было бы трактовать вопрос, как правильно приземляться, на носок или на пятку? Но даже эта формулировка не отражает суть проблемы, потому что дело не в том, как приземляться, а в том, как распределяется нагрузка по телу во время приземления.

Таким образом, если бежать и «втыкаться» в пятку, нагрузка идет на скелет, т.е. на колени, на позвоночник. И это чревато травмами, в особенности, если вы бегаєте по твёрдой поверхности, такой как асфальт. А у нас практически все городские жители вынуждены бегать по асфальту. И это большая проблема. Из-за этого люди травмируются, поэтому бег приобретает репутацию «вредного спорта». Но самое главное, чтобы во время приземления нагрузка шла через подушечку стопы, т.е. включалась в работу мышца икроножная, мышца бедра, ягодичная. Таким образом, нагрузка будет распределяться не на колени и позвоночник, а на ваши мышцы. И это очень важный момент, который работает вне зависимости от типа бега, будь то спринт или супермарафон, этот принцип будет работать везде.

Следующий момент. Во время приземления ваша стопа должна находиться ровно под вашим центром тяжести. Не нужно слишком сильно поднимать колени или заносить пятки. Достаточно просто отталкиваться, чтобы продвигать ваше тело вперед. Корпус должен быть чуть-чуть наклонён вперед, но спина при этом всегда прямая, т.е. не нужно сутулиться или выпячивать грудь вперед. Руки же должны двигаться только вперед и назад, перпендикулярно направлению вашего движения.

Очень важный момент, что плечи и шея, туловища должны быть расслаблены. И напряжение чаще всего идет от скул. То есть, люди бегут, напрягают скулы, отсюда идет напряжение в шею, плечи и т.д., и в итоге вы бежите «зажатый» и очень быстро устаёте. Поэтому во время бега обязательно обращайтесь внимание на состояние вашей челюсти, шеи и плеч, ведь чем больше будет расслаблена верхняя часть вашего туловища, тем легче вам будет бежать.

Так же пару слов стоит сказать о поверхности, по которой вы бегаёте. В идеале это, конечно же, профессиональная беговая дорожка, которая прорезинена и хорошо амортизирует какую-то часть ваших приземлений. Или естественная среда, какие-нибудь парки или газоны. Конечно, не у всех, как у футболистов, есть возможность бегать по газонам, поэтому основная часть людей вынуждена бегать по асфальтированным дорожкам и пересечённым местностям, и именно поэтому особое внимание нужно уделить первому принципу правильной техники бега, о которой мы уже поговорили. Многие предпочитают бегать по пересечённой местности, так называемый трейловый бег. Он отлично развивает мышцы, потому что каждый раз тебе приходится приземляться под разными углами. Также этот вид бега хорош тем, что он даёт очень разнообразную нагрузку, потому что где-то ты бежишь в горку, где-то с горы, а где-то постоянно по холмам вверх-вниз. Ну и в целом эта нагрузка очень приближена к естественной среде, она делает тебя очень функциональным, готовым к совершенно разным препятствиям и нагрузкам, ну и, в конце концов, это просто интересно, потому что никогда не знаешь, что тебя ждёт где-нибудь вдалеке за поворотом.

Какую экипировку использовать во время занятий бегом? Для занятий бегом нужны всего лишь кроссовки, шорты и футболка либо спортивный костюм, все зависит от погодных условий. Конечно, хорошо если кроссовки будут беговые, но это совершенно не обязательно, в особенности, если вы только начинаете заниматься бегом. Безусловно, если есть возможность купить профессиональную экипировку, беговые кроссовки, носки, шорты, футболки и т. д. Это действительно сделает ваш бег чуть-чуть более комфортным, но опять же, это не принципиальный момент, разве что если вы не бегаёте в суровых погодных условиях, например, в холодные температуры, где нужны подштанники, которые выпускают влагу, но при этом не впускают холод. Или если вы бегаёте в дождь, то вам нужны мембранные куртки, которые не промокают, но при этом выпускают влагу наружу, 90% тренировок должны проходить в медленном темпе. Ваша частота сердечных сокращений должна составлять 60-70% от максимума (примерно 120 ударов в минуту). Но опять же простой способ отслеживать свою пульсовую зону – это если вы можете бежать и при этом совершенно спокойно разговаривать и не задыхаться. Если вам не хватает кислорода, и вы всё-таки начинаете задыхаться, значит, вы превышаете пульсовую зону в 60-70%, пульс учащается, чтобы прогнать кровь по всему организму и насытить его кислородом, соответственно, вы начинаете дышать глубже. Для оздоровительного бега и поддержания своего функционального состояния не следует выполнять такие высокие или чрезмерные физические нагрузки. Для людей, которые любят систематически заниматься физическими упражнениями и спортом необходимо выполнять умеренные физические нагрузки. При выполнении физических упражнений главное это оздоровление и получение удовольствия от тренировочного процесса. Если вы не профессиональный спортсмен, то вам не нужно бежать на результат или бежать с определенной скоростью дистанцию. Занятия физическими упражнениями и спортом требуют систематичности, для достижения определенных результатов.

Просто начните получать удовольствие от самого процесса.

Основываясь на личном опыте студента Яворского Д., который говорит, что изначально бег воспринимал как занятие, которое не приносит никакого удовольствия и вообще негативно относился к бегу. Но занимался бегом лишь только потому, что нужно для оздоровления и поддержания функционального состояния организма и высокой работоспособности. Он напрягался, пытался держать определенный темп, в общем

стремился к каким-то показателям и достаточно быстро утомлялся и не получал никакого удовольствия от этого процесса. Со слов студента Яворского Д.: «Однажды я выполнял пробежку в парке, и была хорошая погода, пели птицы, светило солнце и в один момент я просто отпустил эту мысль о том, что мне нужно куда-то спешить и в момент я слился с самой природой, с самим процессом. Я как будто плыл по этому лесу и находился в таком медитативном состоянии и получал невероятное удовольствие от самого процесса. И самое удивительно в том, что когда я начинал получать положительные ощущения от бега, я начал расслабляться и бежать стало гораздо легче». Таким образом, бег для него превратился из чего-то негативного, во что-то позитивное.

Бег как умеренная физическая нагрузка оказывает положительные влияния на организм человека. Систематические занятия бегом повышают уровень общей выносливости, как показатель работоспособности, характеризуют стабильность и надежность работы всех систем организма, предполагает сохранение двигательных и психологических функций тем самым обеспечивает реализацию потенциала личности в его трудовой деятельности. Сохраняйте свою физическую активность ведь движение это жизнь.

Список используемой литературы:

1. Абзалов Р.А. Насосная функция сердца развивающегося организма и двигательный режим // - Казань, 2005. – 277 с.

2. Ванюшин Ю.С., Хайруллин Р.Р., Елистратов Д.Е., Федоров Н.А., Ишмухаметова Н.Ф. Адаптация кардиореспираторной системы спортсменов к двигательной деятельности // Теория и практика физической культуры. – Москва, 2020. № 2. С. 30-32.

3. Ванюшин Ю.С., Елистратов Д.Е. Использование системного подхода при обследовании функционального состояния организма студентов. XII Международной научно-практической конференции «Современные тенденции развития науки и технологии г. Белгород, 31 марта 2016 г. Под общ. Ред. Е.П. Ткачевой. – Белгород: 2016. С. 57-59.

Орта мектеп жасындағы оқушылардың техникалық дайындығының әдістемелік ерекшеліктері

Турсынбекова Жанна Канатбековна-Байзақ ауданы, Байзақ аулы, Амангельды атындағы орта мектебінің мұғалімі

Шилибаев Нурболат Амнжолович-Ш. Муртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институттың аға оқытушысы

Аннотация: Балаларға арналған баскетбол ерте спорт түрлерінің бірі болып саналады, өйткені алғашқы сабақтарды 3 жастан бастап балаларда өткізуге болады. Бұл мақалада авторлар орта мектеп жасындағы оқушылардың техникалық дайындығының әдістемелік ерекшеліктерін қарастырып, көрсетті

Кілт сөздері: базалық спорттық ойындар, өтетін тақырыптар, арнайы жаттығулар, үйретілген оқу материалдары, шабуыл техникасы, жүгірудің соңғы қадамы

Аннотация: баскетбол для детей считается одним из самых ранних видов спорта, так как первые занятия можно проводить у детей с 3 лет. В данной статье авторы проанализировали и продемонстрировали методические особенности технической подготовки учащихся среднего школьного возраста

Ключевые слова: базовые спортивные игры, темы, которые нужно пройти, специальные упражнения, обученные учебные материалы, техника атаки, последний шаг в беге

Annotation: basketball for children is considered one of the earliest sports, since the first classes can be held in children from the age of 3. In this article, the authors analyzed and demonstrated the methodological features of the technical training of secondary school age students

Keywords: basic sports games, topics to be completed, special exercises, training training materials, attack technique, the last step in running

Орта мектеп жасындағы оқушылармен дене тәрбиесі сабақтарын жүргізу әдістемесінің ерекшеліктері негізгі базалық спорттық ойындардың жаттығуларын тереңдете үйретуге, жетілдіруге бағытталған.

Бесінші сыныпта баскетбол сабақтарында мына тақырыптар қарастырылады: төменгі сыныптарда үйретілген әдіс-тәсілдерді қайталау; бір орында тұрып және қозғалыста допты кеуде тұсында екі қолмен қабылдау, иықтан және бастан асыра беру; қозғалу бағыты мен жылдамдықты өзгертіп доппен қозғалу; бір орыннан және екі адым жасап допты себетке лақтыру; баскетбол ойынының элементтерінен құрылған қозғалмалы ойындар; жеңілдетілген ережелер бойынша ойын.

Алтыншы сыныпта баскетбол сабақтарында өтетін тақырыптар мынандай: баскетбол ойынындағы техникалық тәсілдерді нығайту және жетілдіруге арналған арнайы жаттығулар; жалпы дене дайындығының жаттығулары; секіріп допты бір және екі қолмен себетке лақтыру; техникалық-тактикалық әрекеттер (дербес және командалық), қорғаушының дербес қорғану әрекеттерін орындау кезіндегі қозғалу түрлері, допты жұлып алу және соғып жіберу; доппен және допсыз әрекет етуші ойыншыны қадағалау кезіндегі қорғану әрекеттері, допты қақшып кету, қалқаншадан серпілген доп үшін күрес; шабуыл кезіндегі өзара әрекет (ұшқыр шабуыл), допты төреші ойынға қосқанда және команда ойыншысы немесе қарсылас беткі сызықтан ойынға қосқан кездегі өзара әрекеттер; баскетбол оқу ойыны.

Жетінші сыныпта баскетбол сабақтарында мына тақырыптар бойынша өтеді: баскетбол ойынының техникалық әдіс-тәсілдерін жетілдіруге арналған арнайы жаттығулар; жалпы дене дайындығының жаттығулары; төменгі сыныптарда үйретілген оқу материалдарын қайталау; төменгі сыныптарда үйретілген ойыншының дербес техникасын жетілдіру; қорғаныстағы техникалық-тактикалық әрекеттер, «дербес қорғаныс» (прессинг), «ортаңғы ойыншы арқылы» және «ортаңғы ойыншысыз» шабуылдаудың командалық жүйесі; баскетбол оқу ойыны.

Сегізінші-тоғызыншы сыныптарда баскетбол ойыны сабақтарында қарастырылатын тақырыптар: баскетбол ойынының техникалық тәсілдерін жетілдіруге арналған арнайы жаттығулар; жалпы дене дайындығына арналған жаттығулар; төменгі сыныптарда үйретілген оқу материалдарын қайталау; бұрын үйретілген ойынның дербес техникасын жетілдіру; шабуыл мен қорғаныстағы топтық және командалық техникалық-тактикалық әрекеттер; оқу-үйрену ойыны.

Ойын техникасы. Техника - ол ойынның тәсілі, ойыншылардың қорғаныс пен шабуылда нәтижелі әрекеттерін қамтамасыздандырып, команда ішінде ойыншылардың бірігіп әрекеттесуі мен қарсылық көрсетуін ұйымдастырады. Ойын техникасы дене қуаты сапаларын дамыту деңгейімен тығыз байланыста қарастырылуы керек. Дене дайындығы неғұрлым жоғары деңгейде болса, соғұрлым ойын техникасын үйрету және жетілдіру тиімді болады.

Қазіргі заман техникасы - ол күрестің формасы мен әдісінің тарихи даму қорытындысы. Уақыт өте келе, тәсілдердің саны да өзгерді. Әрбір тарихи уақыт кесіндісі көптеген ұтымды тәсілдерді ұсынады. Сондықтан, қазіргі заман әдістерінің керекті арсеналын білуі қажет және қазіргі заманғы ең тиімді әдістердің бастысын анықтайтын ойынның даму тенденция арсеналын білуі қажет.

Ойынның белсенді түрде дамуы қазіргі заман техникасының алуан түрлілігіне алып келді. Ол ашық көрсетілген динамикалық шабуыл сипаты қарапайым және оңтайлы, ауыспалы жылдамдық пен шапшаңдық, тиімділік пен дәлдікпен үйлестіреді. Қазіргі уақытта белгілі бір шарадағы тактика әдістердің дұрыс орындалу сипатын анықтайды, соның арқасында қозғалыста түрлі жағдайдағы ойыншылардың өзіндік бір ерекшеліктері пайда болып әр түрлі, алуан түрлілігімен сипатталады. Яғни, барлық қозғалыстардың көмегімен әр түрлі әдістер жүзеге асырылады, ол белгілі бір заңдылықпен қалыпты жағдайда қайталанады, оларды топтастыруға және жүйелеуге болады.

Жіктеу - ол белгідегі барлық әдістер мен тәсілдерді бөлім мен топ бойынша анықталған белгі негізінде топтастыру.

Бұрын осындай барлық белгінің санына қозғалыстың кинематикалық және динамикалық құрылымының өзгешелігі, әрекет сипатын белгілеу қатысты еді. Әрекетті сипаттау бойынша барлық қозғалысты екі үлкен бөлімге бөлуге болады: шабуыл техникасы мен қорғаныс техникасы. Олардың әрқайсысына доппен және допсыз орындалатын қимылдың әртүрлі сипатты топтары кіреді ауысу техникасы, допқа ие болу техникасы, допты меңгеру техникасы және тәсілдерге қарсы әрекет.

Ауысу техникасы. Барлық ойын барысында баскетболшы кенеттен болатын, әртүрлі әрекет орындауға дайын болу қажет. Сондықтан ол әрдайым дайындық кезеңде болу керек, яғни бұл оған қажетті тапсырманы орындауға мүмкіндік береді. Мұның бастапқы рөлі алға қимылдау.

Жұлқыну - тез шапшаңдау. Жұлқынудың көмегімен қарсыласынан жұлпып алу және бағытты өзгерту іске асырылады. Жұлқыну үшін жақын қашықтықта жүгіру қолданады.

Қосымша қадам - қимыл бағыты бойынша бірінші тұратын аяғы баскетболшының тік тұру қадамынан басталады. Біруақытта жұмсақ, айнымалы қозғалыспен екінші аяқ оған тартыла түседі. Қосымша қадамдармен алға, артқа, жан-жағына ауысады. Қорғаныста қарсы әрекетке тәсілдерді қолдануда олар ерекше кең пайдаланылады.

Секіру - барлық үйлесімді тәсілдермен бірге қолданылады және оның еш қарсы әрекетсіз және тиімді орындалуына жақсы жағдай жасайды. Секіру екі аяқпен және бір аяқпен секіру болып бөлінеді. Екі аяқпен жұлқына секіру тік тұру негізінде орындалады. Секіріс сәл ғана шамалап отырыңқырап алаңнан аяқтың бүгілуімен қоса қолдың алға-жоғары бағытта серпілуі арқылы орындалады. Секіріп жерге қайтадан түскенде, тізенің бүгілуі, жерге жайлап түсуге бір уақытта тік тұруына көмектеседі. Бір аяқпен жұлқына секіру ол тек жүгіру кезінде орындалады. Жүгірудің соңғы қадамы жай қадамға қарағанда біршама үлкенірек болады және алаңға бірінші болып өкше тиеді.

Осы себептен отырыстың табиғи жағдайы қалыптасады, бұл алаңнан өзін итеру кезінде керек. Ұшудың жоғары нүктесінде бұлғанған аяқ жайлап жерге түседі, сонда баскетболшы толығымен ұзарады. Жерге түсу екі бүгіліп жайылған аяқпен орындалады.

Аялдау - бұл әдіс, біршама ауысуды тоқтатуға мүмкіндік береді, яғни қарсылас топтың уақыттың немесе еш белсенді кедергісіз әрекеттердің орындалу арақашықтығын ұтуына мүмкіндік береді. Аялдаудың екі тәсілі бар: екі қадам және секіру.

Екі қадаммен аялдау тоқтағанға дейінгі соңғы қадам жүгірістен кейінгі үлкен болады, аяқтың қойылысынан кейін аялдаған баскетболшының денесі біршама бір жаққа қарай ығысады, ол қарсы қозғалысқа байланысты болады. Жерге түсу аяқтың бүгілуімен, яғни сәл отырыңқырап орындалады (тірек аяқ). Екінші аяқ алға қарай, яғни бастапқы қозғалыстың бағытына қарай қойылады, баскетболшы тірек аяғына жаққа қарай бұрылады. Тіреуіш аяғы амортизация функциясы мен қозғалыстың жылдамдығын баяулату үшін қолданады. Жүгірістің жылдамдығы көп болған сайын жерге қону кезінде ол қатты бүгіледі. Екінші қадам тоқтату функциясын орындап дененің еш бірқалыптылығын жоғалтпай тіреу шегінде бірқалыпты ұстап тұрумен қамтамасыз етеді.

Секіре аялдау. Алаңнан денені итергеннен кейін келесісі жерге түскендегі жүгіріс қадамы, ол алдындағы тәсіл сияқты бірден екі аяқпен орындалады. Бұрылыстар арқылы ойыншы допты қарсыласынан қорғап қала алады және де сол шарттар бойынша ойыншы

қарсыласына жақындай және алыстай алады. Бұрылыстар алға және артқа қарай болады. Екеуі де ойыншының негізгі тік тұрысынан орындалады. Аяқтардың біреуі айналу осінің функциясын қабылдайды (алаңға жерге бірінші болып тиетін тіреу болатын аяқ). Келесі аяқ бұрыла қадам жасайды. Егер бұрылыс кезінде ойыншының кеудесі алға бұрылса, бұрылыс алға қарай болады, егер әрекет артқа қарай болса, демек бұрылыс артқа қарай болады. Тіреу болатын аяқтың бүгіліп тұрып тіке тербеліссіз ось айналасында айналуы негізгі талап болып табылады.

Әдебиеттер

1. Баскетбол: 100 упражнений и советов для юных игроков: пер. с англ./ Ник Сортэл. – М.: АСТ: Астрель, 2005. –237[3]с.: ил.
2. Баскетбол. Теория и методика обучения / под общ. ред. Д.С. Нестеровского. – М.: Академия, 2004. – 336 с.
3. Железняк, Ю.Д. Совершенствование спортивного мастерства: Учеб. для студ. Высш. Учеб. заведений / Ю.Д. Железняк, Ю.М. Портнов, В.П. Савин и др. – М.: Академия, 2004. – 400 с.
4. Зельдович, Т.А. Подготовка юных баскетболистов / Т.А. Зельдович. – М.: Физкультура и спорт, 1964. – 121 с.

ӘОЖ 75.01(075.8)

КӨРКЕМ ЕҢБЕК САБАҚТАРЫНДА БАЛАЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІН ДАМУДЫҢ ЖОБАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

**Кемелбекова Айгуль Абаевна магистрант МКО-22-1 тобы,
Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты,
Қазақстан Республикасы, Тараз қ**
**Таукебаева Кунсулу Сатхановна техника ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы
Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты,
Қазақстан Республикасы, Тараз қ**
**Шокалакова Сауле Бектуровна педагогика ғылымдар магистрі, аға оқытушы,
Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты**

Аннотация.Мақалада жобалау әдісі туралы жалпы түсініктер, балалардың шығармашылық белсенділігін дамыту, оқуды ынталандыру үшін жобалау әдісін қолдану, шығармашылық әлеуетті жүзеге асыру қарастырылады.

Қазіргі уақытта бұл тақырып өзекті, өйткені жобалық технологиялар арқылы көркем еңбек сабақтарында балалардың шығармашылық іс-әрекетін дамыту шығармашылық тұлғаны дамыту құралы ретінде әдістер жүйесі, Жобаның дәйектілігі міндеттерді шешуде, жеке тұлғаны тәрбиелеуге және әлеуметтендіруге ықпал етеді.

Түйінді сөздер: даму құралы, шығармашылық тұлға, тәрбие, әлеуметтену, көркем еңбек, жобалау технологиялары, жоба, уағ.

Аннотация: В статье рассматриваются общие понятия метода проектирования, развития творческой деятельности детей, применение метода проектирования для мотивирования обучения, реализация творческого потенциала.

Данная тема в настоящее время актуальна, ведь развитие творческой деятельности детей на уроках художественного труда через проектные технологии представляют собой систему средств и приемов как средство развития творческой личности,

последовательность выполнения проекта , способствует решению задач, воспитанию и социализации личности.

Ключевые слова: средство развития, творческая личность, воспитание, социализация, художественный труд, проектные технологии, проект, мотивация.

Annotation. The article discusses the general concepts of the design method, the development of children's creative activity, the use of the design method to motivate learning, and the realization of creative potential. This topic is currently relevant, because the development of children's creative activity in art lessons through design technologies is a system of tools and techniques as a means of developing a creative personality, the sequence of project implementation, contributes to solving problems, education and socialization of personality.

Keywords: means of development, creative personality, upbringing, socialization, artistic work, project technologies, project, motivation.

Қазір демократиялық түбегейлі өзгеріс, қоғамдық үдерістердің жаһандануы мен интеграция жағдайында әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағытталған қазақстандық білімнің жаңа жүйесінің қалыптасуы жүріп жатыр. өзгерістер толықтай алғанда қоғамдағы жаңаруды қамтамасыз етуге бейімделген. Осыған байланысты мектеп білімі әлбетте оза дамыту мақсаттарына жауап беруі тиіс, оқу кезінде және оқудан тыс танымдық әрекеттердің саналуан түрлері үрдісінде қалыптасатын заманауи жинақталған білім, білік, дағдыларды игерген мектеп бітірушілерді сапалы дайындықтарын қамтамасыз ете отырып және соның салдарынан болашақ мамандарды танудың әмбебап жүйесін құрайды.

Зерттеу әрекеті негізінде білім беру үрдісін құру нәтижесінде балалардың біршама толық және іс-әрекеттік, рефлексивтік және интеллектуалдық механизмдерін қалыптастыруды уақытында қамтамасыз етуіне мүмкіндік беретін бұл міндетті шешуге болатындығы көрсетіледі.

Осыған байланысты балалардың креативті (шығармашылық) қабілеттерін дамыту көзі ретінде қосымша білім беру жүйесі зор роль атқарады.

Инновациялық педагогикалық технологияларды пайдалану балаларды тәрбиелеу мен оқытудың жаңа мүмкіндіктерін ашады және қазір біршама тиімділерінің бірі жобалау әдісі. Бұл әдіс, Сыпченко Е.А., пікірі бойынша өзекті және тиімді, өйткені «балаға мектептегі білім жағдаятының өзгеруіне табысты бейімделуге ырық бере отырып, оған эксперимент жасауға, алған білімді жинақтауға, шығармашылық қабілеттер мен коммуникативті дағдыларды дамытуға мүмкіндік береді».

Тарихқа қысқаша шолу педагогикалық ғылымда жобалау жұмыстарының білім беру технологиясындағы маңызы мен рөлін анықтауға көмектеседі, идеяның негізінде американдық философтар Дьюи, Лай, Торндайкалардың идеялары жатыр, білім бұл оның мазмұнын тереңдету мақсатында бар тәжірибені жинақтау мен реконструкциялау үрдісі. Жобалау оқыту технологиясы АҚШ-да 1919 жылға қарай кең таралды. Дьюидің пікірі бойынша бала білім мен тәжірибені проблемалық оқыту ортасын зерттеу барысында, түрлі макеттерді, кестелерді, эксперименттер мен тәжірибелерді дайындау кезінде алуы тиіс. Жобалау әдісінің тартымдылығы баланың іздеуі мен қиындықтарды жеңуінің өзіндік жолына сүйенеді: әрекет үрдісінде балалар өз бетінше нақты практикалық міндеттерді жоспарлайды, шешеді.

Бүгін жобалау жұмыстары шығармашыл тұлғаны дамыту құралы ретінде құралдар мен тәсілдер жүйесін ұсынады, оны орындау бірзділігі тәрбиелеу, әлеуметтендіруге, тәрбиеленуші тұлғасының дамуы мен оқыту міндеттерін шешуге көмектеседі, ал әрекеттің өзі кепілді нәтижені қамтамасыз ететін белгілі әрекеттер жүйесі ретінде ұсынылған.

Жобалау әдісі прагматико-функционалдық концепциясының ары қарай дамуы нәтижесінде пайда болды және әрекеттік тәсілдемені жүзеге асыру әдістерінің бірі

болып табылады. Жобалау әдісін қолдану педагогте бар тәжірибені жай ғана беру емес, уәжделген оқытуды жүзеге асыруға мүмкіндік береді (балаларға қажеттіні оқыту). Одан басқа бұл балалардың да, сондай-ақ үлкендердің де шығармашылық әлеуетін жүзеге асыруға көмектеседі.

Жобалау жұмыстарының технологиясын оқытуды түсініктерді анықтаудан бастаймыз. Жоба деген не? Ол қандай болуы керек? Жобалау әдісі дегенде не түсініледі? Өз шығармашылығының маңыздылығын қалай бағалау керек? Бұл сұрақтарға жауап аталған тақырыпты танудың жаңа баспалдақтары болады.

Жоба – бұл белгілі ресурстарды ескерумен белгілі бір уақыт ішінде, бірегей, бұрын жүзеге асырылмаған нәтижеге бағытталған әрекет. Жобалау әдісі – туындаған проблеманың шешімін іздеуге бағытталған педагогтар мен тәрбиеленушілердің бірлескен креативті және өнімді әрекеті. Жобалау әрекетінің технологиясы – тұлғаның дамуына және өз бетінше дамуына ықпал ететін, іздеу әрекетінің қалаулы нәтижесіне жетудегі әдістер мен құралдардың жиынтығы.

Енді жобаның өмірлік циклының кезеңдерімен, сипаттау кестесімен нақтырақ танысамыз. Мүмкін нәтижелер мен практикалық маңыздылығын ұсыну формасына ерекше назар аударамыз.

Көптеген дидакттар мен педагогтар осы әдістемеге назар аударады, өйткені оны оқу мен оқудан тыс әрекеттер үрдісінде пайдалануда біршама маңызды дидактикалық міндеттерді шешеді:

жоба жұмысында бар үрдіс балаға бағытталған: мұнда, ең алдымен олардың қызығушылықтары, жеке қабілеттері есепке алынады;

сабақтар практикалық деңгейде өткізіледі, эмоционалды күй қозғалады, соның әсерінен білім алушының уәжі күшейеді;

осы мақсат үшін әр саладағы білімдерін пайдалана отырып, берілген тақырып аясында балалар шығармашылық жұмысты жүзеге асыруға мүмкіндік алады, сонымен қатар балалар осы мақсат үшін өз бетінше ойлауға, проблеманы табуға және шешуге үйренеді;

тапсырманы орындау барысында балалардың бір-бірімен және педагогпен өзара әрекеттесуі жүзеге асырылады, педагог бақылаушының орнына тең серіктес пен кеңесшіге айналады.

Адамның даралығын дамытуға көмектесе отырып, жобамен жұмысты қалай ұйымдастыру қажет? Жобалаудың барлық жұмысы 4 кезеңнен тұрады:

1. Дайындық:

- таңдап алынған тақырыпқа материал іріктеу;
- алынған ақпаратты талдау мен мағынасын сезіну;
- болашақ жоба жоспарын құрастыру;

2. Практикалық:

- таңдап алынған тақырыпқа сәйкес орта құру; - мәтінді және иллюстрацияны қою;
- көрнекілік пен интерактивтілікті құру;

3. Шығармашылық есеп берумен жұмыс.

4. Шығармашылық жобаны қорғауға дайындық.

Келесі ұсыныс тақырып таңдауға қатысты. Жоба тақырыбы жеке сипаты жеке сипатты алумен әр оқушының қызығушылығынан туындауы тиіс. Жобаны әзірлеу кезінде ол келесі критерийлерге сәйкес болуына ерекше назар қажет:

- проблеманың өзектілігі;
- ақпараттың толықтығы мен қолжетімділігі;
- көрнекілік;
- қабылдаудың тұтастығы;
- практикалық маңыздылығы.

Жобамен жұмыс үрдісінде бұдан басқа орындау мерзімін анықтау

үлкен роль атқарады.

Тәжірибе мен заманауи зерттеулер педагог оларды сауатты басқарған жағдайда ғана педагогикалық үрдіс баланы дамытатынын көрсетіп отыр. Жетістік тәрбиеленушінің білім алу әдістер мен тәсілдерді анықтайды.

Жобалау әрекеттері бірегей шешімді талап ететін проблемалық жағдаяттарда әрқашан ашылады. Проблемаларды шешуде келесі жағдайлар қажет:

Шешімнің бірнеше нұсқасына ие болу (қажетті саналуандық қағидаты, адекваттылық қағидаты) У.Р. Эшби – құралдың бар болуы және проблеманы шешу тәсілдері кең диапазонда болуы тиіс (сан алуандық); немесе проблеманы шешетін жүйе, жаңа құралдар мен оны шешу тәсілдерін әзірлей білуі тиіс. Басқа сөзбен айтқанда, жүйенің қажетті «маневр қоры» болуы қажет.

Әрекеттерді проблемалардың жеке компоненттері жеңіл ауыстырылатындай, түзетілетіндей, жаңартылатындай етіп құру.

Педагогтың тәжірибесі мен біліктілік деңгейі қажетті деңгейден жоғары болған жағдайда сай болғанда немесе проблеманы шешу үрдісінде «жетуге» дайын жобаларды алған орынды.

Өзгеру жағдайына бейімдеуге, лайықтауға жеңіл келетін жобалар мен модельдерді құру оңай.

Жасалған жобаларды қалай пайдалана аламын? Әр жұмыс – это бұл оның авторының үлкен жұмысы, сондықтан бұл жұмысты жаңа» ғана бағалап сөреге қою поэтому мы должны не просто оценить эту работу и положить на полку, а использовать её каким-либо образом, в своей работе или в работах коллег.

Кез келген жұмыста өзге адамдарға пайдалы ақпарат болуы тиіс. Сондықтан кез келген мүмкіндікте Сондықтан кез келген мүмкіндікте танысу аймағы мен жоба мазмұнын кеңейтуі тиіс. Осы үшін облыс педагогтары мен авторлар, пайдаланушылардың алғысы шесіз болады. Мысалы, педагогтар өз мүмкіндіктеріне қарай өздерінің тәрбиеленушілерінің жұмыстарын алуан түрлі байқау, фестиваль, конференцияларға қатыстыруға тырысады.

Шығармашылық жобаны қорғауды түрлі формада ұйымдастыруға болады: сырттай, да күндізгі де. Қорғаудың күндізгі формасында ұйымдастырудың бірнеше түрі ұсынылуы мүмкін: конференция, дөңгелек үстел, көрме, жұмыс жасайтын механизм, компьютерлік презентация, баяндама және тағы басқалары. Оқушылар бұл формада қойылған проблема тақырыбында қарым-қатынас жасайды, параллельді түрде өз жобасын көрсете отырып көзқарастарын айтады. Сондай-ақ білімнің осы саласы бойынша жұмыстарды адекватты түрде бағалау үшін мамандарды шақыру ұсынылады. Бетбе-бет түрінде ұйымдастыруға мүмкіндік болмаған жағдайда сырттай форма не кіші жастағы мектеп оқушыларына пайдаланылуы мүмкін. Бірақ, кез келген жағдайда бағалау кезінде мамандардан кеңес алып сөйлескен орынды.

Қорғаудың әр түрінің өзіндік ерекшеліктері бар, сондықтан, осы жобаның жетістігі барынша тиімді көрінетін жағдайын таңдау орынды.

Зерттеу құлығына тірек жағдайында ғана кез келген адами мәдениетте әрекеттің жаңа саласында жұмыстың жаңа тәсілдерін қайта жасап және баланың шығармашылық игеру қабілеттерін қалыптастыру.

Зерттеу тәртібі баланың болашақ интеллектуалдық және әлеуметтік жетістігінің негізі болып табылады, ол дербестік пен жауаптылыққа үйретеді: өзінің ойлауы, өз ойларының дұрыстығына құманданбау.

Көптеген танымал ғалымдар (*Г.С. Альтшуллер, Д.Б. Богоявленская, Л.С. Выготский, Л.Я. Зорина, Т.Е. Климова, И.Я. Лернер, М.И. Махмутов, Д. Пойа, С.Л. Рубинштейн, Ю.В. Сенько, М.Н. Скаткин және т.б.*) білім беру үрдісінде зерттеу тәсілдемесін қолдану қажеттігін көрсетті. Олар оқу танымындағы білім алушылардың зерттеу әрекеті интегративтік қасиеттерін көрсететінін атап өтеді. Оқу-

зерттеушілік әрекет – бұл тұлғаның өзін-өзі іске асыруының жоғары деңгейі, сондықтан, танымның заманауи әдістеріне оқушыларды тартуға және оларды ары қарай оқу үрдісіне бейімдеуге мүмкіндік береді.

Жобалау жұмыстарының мақсаты – түрлі пәндерді оқу барысында оқушылардың алынған білім, білік, дағдыларын түсінумен қолдануға жету (интеграциялық негізде). Жобалау жұмыстарын енгізудің негізгі сәттерін белгілейміз:

Бірінші – оқу бағдарламаларында болатын, оқылатын мазмұнмен жеке еркін әрекеттер жасауға мүмкіндік беретін осындай нүктелер мен орындарды іздеу (мысалы, карта бойынша немесе жергілікті жер жоспарымен саяхат маршрутын әзірлеу).

Екінші – жобалаудың толық формасынан бас тарту (мектеп оқушыларының жұмыстарының кеңістігін кеңейту, толық көлемдегі жоба әрекетіне талаптанбай). Нақты сөз еркін кеңістік әрекетімен жеке тапсырмалар туралы болуы мүмкін. Осы тапсырманы орындау үшін тапсырманы орындау құралдарын білімге айналдыру маңызды.

Үшінші – оқу пәнінің мазмұнына оқу курсының негізгі кезеңдерін бірнеше оқу пәндерін түзету енгізу немесе оқу пәндерін оқу әрекетінің жобалау түріне сай құру. Осылайша, белгілі бір уақытқа берілген оқу үрдісі (бір аптадан үш аптаға дейін) пәннің оқу мазмұнының белгілі бір фрагментін шынайы жобалауға айналады.

Төртінші – мектеп оқушыларының жобалау жұмыстарын оқу мазмұнынан тыс ұйымдастыру (әлеуметтік жобалау). Қазір нақты бүгін толыққанды жобалау тек оқу мақмұнынан тыс уақытта ғана мүмкін. Сондықтан, жобалаудың мазмұны кейбір әлеуметтік мәнмәтін болады.

Бастысы, баланы неге бағыттау қажет – зерттеу әрекетінің негізгі ережелерін, қағидаттарын және заңдылықтарын, негізгі ғылыми көзқарасты, ресурстарды тиімді пайдалану практикасымен және жұмысты ұйымдастыруды игерту. Дәл осы уақытта ақпарат іздеу, құрылымдау, қайта өңдеу қалыптасады.

Дербес жоба келесі шарттарға сәйкес болуы қажет:

- әлеуметтік немесе тұлғалық маңызды проблеманың бар болуы;
- «тапсырыс беруші» жобасының нақты әлеуметтік адресатының бар болуы;
- оқушылардың жұмысының өз бетінше және жеке сипатының болуы;
- жоба интерактивті пән сипатында болуы тиіс.

Әлеуметтік (практика-бағдарланған) жобалар олардың қатысушыларының әлеуметтік қызығушылыққа бағытталғанымен, әрекет нәтижесінің басынан бастап нақты белгіленгендігімен ерекшеленеді. Соңғы нәтиже предшествует практикалық міндеттерді шешу үшін және олардың шешімдерінің нәтижелерін зерттеу барысында ақпарат алу мақсатында ғылыми-қолданбалы педагогикалық талдау. Бұл жерде кезеңді талқылау барысында түзету жұмысы аса маңызды, бірлескен және жеке тырысуды түзету, алынған нәтижелер мен мүмкін тәсілдер, оларды практикаға енгізуде презентацияларды дайындау, жобаның жүйелі сыртқы бағасын ұйымдастыру. Жобаның бұл түрі дамытушы және элективті курс, тұлғалық-бағдарлы компонентке жеке сабақтар ұйымдастыру аясында жүзеге асырылады. Жобаны жасау үрдісінде тәлімгер кім болуы мүмкін? Жаңа білім беру стандарттарына көшуге байланысты педагог қаншалықты білім беруге емес, соншалықты өзбетінше білімді ашуға және табуға жағдай жасауға бағытталған. Оқу-тәрбие үрдісінің негізгі фигурасы педагог-фасилитатор, ол оқушының дамуына жағдай жасауға және дербес кәсіби қалыптасуға, зерттеу дағдыларының қалыптасуына, әдістемені игеруге және мәліметтерді өңдеуге ықпал етеді.

Заманауи зерттеулерде (О.И. Димова, И.В. Жижина, Э.Ф. Зеер, Р.В. Очарова, С.Я. Ромашинаның және т.б.) «педагогикалық фасилитация» феноменінің өзі

ашылады, оны дамытудың техникасы анықталады. Педагогтың фасилитативті бағыты деп тұлғалық-бағдарлы қарым-қатынас стилі мен әрекет есебінен кәсіби-білім беру үрдісінің барлық субъектілерінің және әрекетіне жылы қарым-қатынасы түсініледі.

Оқушының педагогикалық фасилитациясы жобалау жұмыстары үрдісінде өз нәтижесіне және өзіне қанағаттануды дамытуға ықпал етеді, саналылықпен бастан кешуді, болып жатқанның маңыздылығын қамтамасыз етеді, ары қарай өзін-өзі жетілдіруге және өзін-өзі іске асыруға негіз болып табылады.

Қазір оқушының жан-жақты дамуына жеке тәсілдеме қажеттігіне ешкім де күмән туғызбайды. Бұл заманауи білім беру парадигмасының даму бағыттарының бірі болып табылады. Педагог-фасилитатор оқушыға өзінің тереңірек ашылуына жағдай жасап, оқушымен ата-ананың бірлесіп жеке білім алу траекториясын құруға көмектеседі. Бұл қаншалықты білімді тасымалдаушы емес, соншалықты білімді пайдаланудың технологиясын тасымалдаушы. Осылайша оқушының өздігінен білім алу үрдісіне қолдау, сүйемелдеу жүргізіледі, жеке білім алу анықталады.

Практикалық жұмыста жобалау әдісін пайдалану тәжірибесі көрсетті:

1. Оқу әрекетінде балаларды оқыту сапасының проценті артады;
2. Көркем еңбек сабақтарына қатынасатын балалар саны ұлғаяды;
3. Балаларды уәждеп оқыту білімнің пәндік аясының және ой-өрісінің кеңеюіне балалардың қызығушылықтарының артуына әкелді;
4. Білімнің түрлі бағыттары бойынша шығармашылық жобалардың әдістемелік жинақтау қалыптасады.

Осылайша қосымша білім беру шеңберінде жобалау жұмыстары технологиясын пайдалану мен ұйымдастыру балалардың шығармашылық қабілеттерінің дамуына тиімді әсер етеді. Үйірме жұмысы аясында жобалау әрекеті қажетті ақпаратты іздеу үрдісіне белсенді қатысуға, оның сыни және шығармашылық ойлауына, білім алу проблемасын шешуге және осылай алған білімді белсендіруге өзбетінше әрекет ету тәсілдерін игеру мүмкіндігін береді.

Қорытынды: Жобалау жұмыстары баланың бойында субъективті позиция қалыптасу жүреді, оның даралылығы ашылады, жеке өсуіне ықпал ететін қызығушылықтар мен қажеттіліктер жүзеге асырылады. Жобалау жұмыстарының көмегімен баланың оқу, оқудан тыс әрекеттерінің түрлерінің барлығы және практикалық әрекет тәжірибесі бір тұтас болып қосылады, жинақталады. Осындай қосылыс өмір бойы оқуға қабілетті, шығармашыл және өз білімін адекватты түрде қолданатын, өмірден өз орынын табуға, күрделі шығармашылық және кәсіби міндеттерді шешуге ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Выготский Л.С. Умственное развитие детей в процессе обучения.- М.; Л., 1935.- С. 132- 134.
2. Гальперин П. Я. Введение в психологию. - М.: МГУ, 1976.-150 с.
3. Гильман Р.А. Теория и практика развития творческой активности личности студента в системе высшего хТЭЖественно-педагогического образования: Дис...д-ра пед. наук. - Магнитогорск: МаГУ, 2001. - 378 с.
4. Григорьева Г. Г. Развитие дошкольника в изобразительной деятельности: Учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. - М., 1999. - 344 с.
5. Гольдентрихт С.С. Диалектика и теория творчества. - М.: Изд-во Московского ун-та, 1987. - 198 с.
6. Система критериального оценивания учебных достижений учащихся. Методическое пособие. – Астана. НАО. 2013. – 80 с.

7. 2016-2017 оқу жылында Қазақстан Республикасының жалпы орта білім беретін ұйымдарында оқу үрдісін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы. Әдістемелік нұсқау хат. – Астана: БІ. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2016. – 257 б.
8. Елисеева И.Г., Ерсарина А.К. Психолого-педагогическое сопровождение детей с особыми образовательными потребностями в общеобразовательной школе: методические рекомендации. – Алматы, 2019. – 112с.

ЖАРЫС ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ СПОРТШЫНЫҢ ӘРЕКЕТІ МЕН МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫН БАСҚАРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯСЫ

**Уразова Гульмира Муратбековна, жоғары педагогика ғылымдар магистрі, аға оқытушы,
Бекбергенова Майра Нурлановна, педагогика және психология ғылымдар магистрі,
аға оқытушы,
Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты,
Қазақстан Республикасы, Тараз қ.**

Аннотация. Бұл мақалада жарыс процесінде спортшының мінез құлқы мен қызметін басқарудың негізгі психологиялық ережелері мен әдістері сипатталған.

Кілт сөздер: спортшы, жаттықтырушы, жарыс, мінез-құлқы, психология

Аннотация. В данной статье описываются основные психологические положения и приемы управления поведением и деятельностью спортсмена в процессе соревнований.

Ключевые слова: спортсмен, тренер, соревнования, поведение, психология

Annotation. This construction describes main psychological positions and acceptance of behavior management and activity of the athlete in process of the competitions.

Keywords: athlete, coach, competitions, behavior, psychology

Басқара әсер етуді қолданудың алғышарттары. Жарыс жағдайында жаттықтырушының міндеті спортшының тиімді әрекет етуін қамтамасыз ететін көңіл-күйін қолдап қана қою емес, сонымен қатар спортшының экстремалдық жағдай кезінде туындауы мүмкін жағымсыз психикалық жағдайын жедел реттейтін тәсілдерді қолдануға дайын болу.

Жарыс үдерісі кезінде спортсменнің мінез-құлқы мен әрекетін басқарудың психологиялық әдістері мынандай мәселелерді шешеді:

- Спортшының дәл осы спорттық карьерасы кезіндегі ең жетекші болып табылатын әлеуметтік құндылықтарына бағытталуы керек, мысалы, Олимпиадада сәтті өнер көрсету немесе кәсіпқой клубқа мүше болу т.б.;

- «Ішкі дiнiн» қалыптастыру, мысалы өз күшіне, жедел әрекет ете білетініне сену және т.б.;

- Психологиялық кедергілерді, әртүрлі қорқыныштарды, әсіресе нақты бір бақталаспен кездесу кезінде пайда болатын қорқыныштарды жеңе білу;

- Өз образын қалыптастыру;

- Бақталасының образын қалыптастыру;

- Алдағы тартысты жағдайдың психологиялық моделін жасау;

- Жарыс басталар алдындағы әрекеттің психологиялық бағдарламасын жасау.

Басқару әрекетін таңдау кезінде жаттықтырушы спортшының жоспарланған жарыс нәтижесіне жетуге деген талабының зорлығын және сол нәтижеге қол жеткізу мүмкіндігін бағалай білуі сияқты психологиялық дайындығын көрсететін маңызды факторды ескереді. Сондықтан да талаптың күштілігі мен жеңіске жету мүмкіндігін бағалай білуді реттей отырып, жаттықтырушы жарыс кезіндегі спортшының психологиялық жағдайын оңтайландыра алады [1].

Секундтау (көмек көрсету) психологиясы

Спортшының жарыстық іс-әрекетін басқаруда ерекше маңызы бар нәрсе жаттықтырушының сөзбен әсер етуі – секундтау (көмек көрсету).

Секундтау жекпе-жекте маңызды орын алады, ол төмендегідей тұрғыда көрінеді:

– қарсыласы туралы ақпарат (егер ол таныс болса оның бүгінгі жағдайы туралы ақпарат); спортшы мен оның қарсыласының бүгінгі жағдайымен салыстыра талдау (сол қарсыласпен сәтті және сәтсіз тартыс тәжірибесі жайындағы талдау);

– спортшының физикалық, психологиялық жағдайын алдыда болатын сайыстың барлық нюанстарын ескере отырып талдау;

– осы қарсыласқа қарсы қолданылатын тиімді құралдарды ұсыну;

– сайыстың шындыққа жақын ағымын және әр түрлі өзгерістер кезіндегі әдіс-тәсілдердің мінез-құлқын қарастыру;

– спортшының қарсылас пен алдыдағы сайысқа эмоционалдық қатынасын қалыптастыру;

– сөзсіз сәтті аяқталуға тиісті алдыдағы сайысқа деген қатынасты қалыптастыру;

– сайысқа психологиялық дайындықты қалаптастыру;

Секундтау әдетте екі түрлі қалыпта жүргізіледі: сайыс алдындағы спортшыға берілетін кеңес-нұсқау түрі, сайыс үстінде, спортшының белсенді іс-әрекеті кезінде берілетін кеңес-көмек түрі.

Кеңес-нұсқау көбінесе мынандай мақсатты көздейді: алдағы сайысқа деген спортшының жағымды қатынасы, оған қатысуға деген тілек, өз күшіне сенімді бекіту, белсенді іс-әрекетке жұмылдыру. Жаттықтырушы өз сөздерінің сайыс кезінде спортшыға үлкен әсер ететінін ескеруі керек.

Әйтпесе, ақыл-кеңес жарыс алдындағы жағыдаймен қабаттасып, оңтайлы деңгейден асыра желіктіріп жіберуі, немесе, керісінше, күйгелектік тудырып, старт алдындағы асып-сасу мен енжарлыққа соқтыруы мүмкін.

Жаттықтырушының спортшыны сақ болуға шақырған кеңестері («Мұқият бол», «Байқа, түсіп қалма», «Асықпа т.б») бір жағынан сайысты мұқият, ойластыра жүргізуді қамтамасыз етсе, екінші жағынан күдік тудырып, жеңіске жету мүмкіндігін субъективті бағалауды төмендетуге, «Жеңіске жету» қағидасын «Жеңіліп қалма» қағидасымен алмастырып жіберуі мүмкін. Кейбір жаттықтырушылар спортшының мұқияттығы мен байқампаздығын көтеріп, «мобильдеуді» көздей отырып, қарсыласының күшін атап көрсете: «Байқа, ол өте қу», «Онымен ерекше сақ болу керек», «Оның техникасы өте күшті» т.б. кеңестер береді.

Мұндай кеңестер спортшыны әрқашан жеңіске жетелемейді.

Жаттықтырушы қарсыластың күшін нақты айтпай, спортшының алдында жаңа міндет қояды, қарсылас несімен күшті және неден сақтану керек.

Старт алдында спортшыда бұл сұрақтарға жауап беретін ақпарат болмауы мүмкін. Әсерінен ақпарат жетіспеушілік дефициті туындайды, кезегінде жеңіске жету мүмкіндігін бағалауды төмендетуі мүмкін.

Шындығында спортшыға өзі білетін қарсыласының қауіпті ерекшелігіне қатысты нақты кеңестер көмектеседі. Жаттықтырушы, біріншіден, өз шәкіртіне старт алдында хабарлайтын ақпараттың шындығына сенімді болуы керек; екіншіден, спортшыға негізгі және ең басты ақпаратты қысқа жеткізуі керек. Жақсы жаттықтырушылар: «Жақын сайыста кеуденің оң жағынан соғады» (боксшыға); «Аяққа ұмтылады», «солға шалады»

(палуанға); «Мәреге қарай қатты жүгіреді» (желаякқа). Мұндай ақпараттарды спортшылардың жеке ерекшелігін ескере отырып жеткізу керек.

Қарсыласының үнемі қолданатын өз тәсілі туралы ақпарат спортшының барлық зейінін соның айналасына шоғырландырып, жаттықтырушы айтқан тәсілді үнемі күтуіне соқтыруы мүмкін. Бұл қарсыластың басқа тәсілді қолдану салдарынан жеңіліске әкелуі сирек емес, жағдай күтпеген жерден болуы, спортшының оған қалыпты жауап бере алмауы, ондай тәсілге дайын еместігінен баяу жауап қайтаруы орын алады.

Сонымен қатар жаттықтырушы сайыс кезінде берілетін ақыл-кеңестерді пайдаланғанда өте сақ болуы керек. Олардың кері әсері көбінесе спортшыға зейінін шоғырландыруға кедергі келтіруі, сайыс жағдайының өзгеруіне талдау жасауына, сайыс міндетін өз бетінше шешуіне кедергі келтіруімен байланысты [2].

Үнемі ақыл-кеңесті қолдану спортшының жеке инициативасын шектеп, оның жарыстарда жаттықтырушысыз қатысу кезінде немесе жарыс шарты «суфлерлыққа» тыйым салған кезде дағдарысқа ұшыратады. Жарыс кезінде туындаған міндеттерді өз бетімен шешіп отыратын спортшыға ақылкеңес өз ойлағандарына қарсы келіп, кедергі келтіреді.

Мұндай қарама-қайшылықтар қиын конфликтілі жағдайлардың себепкері болуы мүмкін, оларды шешуге уақыт тар әрі қосымша күш салу керек.

Кеңес бере отырып жаттықтырушы спортшының өз бетімен келген шешіміне қарсы шықпауына сенімді болуы керек.

Белсенді әрекет етуші спортшыға айтылған кеңестер жарыстың өте қиын кезеңдерінде ғана көмектесуі мүмкін. Тәжірибелі жаттықтырушы мұндай сәттерде спортшының қандай да бір қателіктерін түзету үшін немесе күшін жинақтату үшін төмендегідей пәрмендер беруі мүмкін: шаршап қалған желаякқа «Шыда!», немесе «Қолмен!» (яғни қолмен жұмыс істе); секіріс жасап, теңдігін сақтай алмай қалған гимнастка: «Тоқта!», лақтырыс жасап, қарсыласының соққысын қайтарған палуанға «Болады!» Мұндай кеңестерді де тек жарыс жағдайын өте жетік білген, спортшының жағдайы мен мүмкіндігін жақсы білген, және сырттан басқару спортшының өзін реттеуіне кедергі келтірмеуіне көзі жеткен кезде ғана қолдану керек.

Сонымен қатар жаттықтырушы өзінің кеңестерімен спортшыға шешім қабылдауға көмек беретін жеткілікті ақпарат беруге тырысу керек, кеңестерінің көлемі мен мазмұны объективті түрде жарыс жағдайына байланысты ғана емес, субъективті түрде спортшының оған мұқтаж болуына, ақпаратты қабылдауы мен қолдануына, психикалық жағдайына байланысты болуы керек.

Жеке дара жұмыс тәсілі секундтау сияқты басқа еш жерде айрықша роль атқара алмайтын шығар. Кез келген жаттықтырушы бір спортшыға сабырлы, сендіре сөйлеу керек, ал екіншісіне қатаң да үзілді-кесілді сөйлеу керек екенін біледі. Бірінші жағдайда спортшының нерв жүйесі әлсіз болса, екінші жағдайда өте «күшті» нерв жүйесінің өкілі екені белгілі (И.П. Павлов бойынша).

Әсершіл, үрейшіл спортшыға секундтау кезінде оның күшті жағын, ал «терісі қалың» деп аталатын спортшыға қарсыласының күшті жағын айту керек. Шындығында жаттықтырушы спортшының күшті жағын айтқан кезде, қарсыласының мүмкіндігін де қоса айтады. Көпшілікте жағдай спортшының қарсыласын өзіне «ыңғайлы» немесе «ыңғайсыз» санауына байланысты. Дәл осы сәтте қарсыласының «ыңғайсыздығын» жеңуге объективті мүмкіндік бар екеніне спортшыны сендіру – секундтаудың ең маңызды міндеті. «Ыңғайлы » қарсылыстың бүгінгі қауіптілігін ескерту де өте маңызды. Осы жағдайлардың барлығында жаттықтырушы спортшының «ішкі психологиялық діңінің мүмкіндігін» пайдалана білуі керек.

Секундтау әдетте бокста айқастан 30-40 минут бұрын, күресте 15-20 минут бұрын, фехтованияда 5-10 минут бұрын басталады.

Фехтованияда секундтауды жарыс алдындағы кезеңнің бірінші сатысында, айқастың әрбір турында, әсіресе барлық финалдық турларда жүргізеді. Әрине фехтованияның командалық жарыстарындағы секундтаудың өзіндік ерекшелігі бар [3].

Жарыс алдындағы және раундтар арасындағы секундтаудың айырмашылығы бар. Үзіліс кезінде маңызды міндет – спортшының психологиялық жағдайын өзгерту, егер ол мақсатқа сай болса, ары қарай төмендемеуіне жағдай жасау болып табылады. Спортшыға оның қандай тактикалық міндетті сәтті шешкенін, қайсысын реттеу керегін, қарсыластың қандай ойын шеше алмағанын айту керек. Жіберілген қателікті салқынқандылықпен талдау және оларды түзетудің нақты жолдарын көрсету.

Жарыстан кейінгі әңгімелесу кезінде (бұл секундтауға жатпайды) оның нәтижесіне байланысты болады. Сәтті жағдайда: «Соншалықты жақсы шайқаса алмадың. Сенің басты жеңістерің әлі алда». Сәтсіздікте «Қарсыласыңның көп сәтте жолы болды. Сенің сәтсіздігіңнің нақты себептері бар... Бірақ өмір осы турнирмен шектелмейді, бәрі әлі алда!»

Тағы ескеретін фактор – жаттықтырушының өзінің психикалық жағдайы. Ерекше қобалжулы, қолдары дірілдеп тұрған, қырылдай сөйлеген жаттықтырушы – жақсы секундант емес. Бокста тез қобалжығыш жаттықтырушылардың секундант болудан бас тартып, өз әріптестерінің көмегіне сүйенетіні бекер емес. Сөйтсе де психикалық реттеу тәсілін өзі меңгергені дұрыс, себебі өз жаттықтырушысын ешкім ауыстыра алмайды. Мазмұны бойынша жаттықтырушы мен спортшыны психикасын реттеуге дайындаудың құралдары ұқсас болғандықтан, жаттықтырушы өзін өз спортшысы сияқты бағыттау керек. Ал оның спортшыға әсер етуіне келетін болсақ, яғни гетерорегуляция тәсілдері жекпе-жекте, әсіресе жасөспірімдермен жұмыс істеуде тиімді, басқа спорт түрлерінде ауторегуляция тәсілдері маңыздырақ.

Жарыс үдерісі кезінде психикалық реттеу амалдарын қолдану. Белгілі канадалық маман Л.Лефевр команданың мықты ойыншыларына бағытталған жаттықтырушының ескертуі басқа ойыншыларға бағытталған ескертуден мазмұны жағынан да, айтылу тоны жағынан да ерекшеленуі керек деп жазды. Жетекші ойыншыларға арналған ескертулер байсалды, оларға сенім мен үміт артатыны білініп тұру керек. Маргиналдарға кенеттен ескерту жасауға болмайды, себебі олар өз мүмкіндіктеріне деген сенімін жоғалтады. Күмәнданғыш, ұшқалақ, психикалық тез шаршайтын ойыншылар сынды ауыр қабылдайды [4].

Жарыс жағдайындағы тікелей қолданылатын сендірудің тура және жанама құралдарын санамалап көрсетейік (бокстан мысал келтірейік).

1. Ішкі психикалық тірек орнату. Бұл тәсіл спортшының биік мүмкіндігіне сендіру және соның пайда болуына жасанды жағдай жасауға негізделеді.

2. Рационализация. Бұл тәсіл жаттықтырушының жағымсыз жағдайлардың туу механизмін түсіндіру, оны нақты бағалау мен одан нақты шығу жолдарын қарастырып қана қоймайды, сонымен қатар белсенділік деңгейін көтеруге пайдалануды қарастырады.

Бұны спортшының өзіне өзін сендіру формасында жасай алады. Мысалы, себебсіз күйгелектік пайда болғанда: «Күйгелектік спорттық қалыпқа кірудің бір формасы екенін білемін; күйгелек болып кеткенімнің себебі жаттығудың шынына жеткенім». Немесе: «Менде старт алдындағы толқу белгілері пайда болды, бұл толқуды спаррингте белсенді әрекет етуге бағыттауға болады».

3. Сублимация. Спаррингте шешілетін міндеттерді бағдарлаумен себептердің өзгеруіне байланысты. Бұл тәсіл бір көңіл-күйді жасанды түрде екіншісімен алмастыруға негізделген.

4. Десенсибилизация. Айқас кезінде психикалық жағдайларды моделдеу: релаксациядан кейін спортшы жағымсыз жағдайды жадында ойша қайта ойнатады, негативті эмоцияларды кетіреді.

5. Деактуализация. Бұл тәсіл алдыдағы айқастағы қарсыласының күшін жасанды түрде төмендету болып табылады. Нақты әлсіздікті көрсететін тура деактуализация,

қарсыласы төтеп бере алмайтын спортшының күшті жақтарын көрсететін жанама деактуализация болып бөлінеді.

Мұндай вербалды әсер етуді пайдалану үшін жаттықтырушыға психологиялық тәсіл мен педагогикалық такт қажет, әйтпесе қарабайыр сендіру арқылы керсінше нәтиже алуға болады. Психикалық жағдайды реттеу тікелей құралдарынан басқа спортшының психотактикалық дайындығын жетілдіретін тәсілдер ұсынылады. Спортшының нервтік-психикалық жағдайына сай олар жекпе-жек жағдайларында мінез-құлық пен тактикалық шешімдерді оңтайландыруға негізделеді.

6. «Қателік жіберуге тиім салуды тоқтату». Өзінен әлсіз қарсыласпен ойын алдында спортшыға бақталасының қарсыласуға деген ерік-жігерін басып тастау ұсынылады.

7. Визуализация. Спортшыға ойын әрекетін «жеңіл» және «қатал» әрекеттерімен астастыра елестету ұсынылады. Сонымен қатар ерекше тактикалық әрекет арқылы қарсыласын қиын жағдайға түсіргенде өзін сырттай ойша бақылау ұсынылады.

Қорыта келе спортшыны дайындау үдерісін жетілдірудің психолого-педагогикалық бірқатар ұсыныстарын келтірейік.

1. Спортшыны үнемі өзін жетілдіруге тәрбиелеу. Мұнда өзін жетілдіру жұмыстарын қарастыру, өзін жетілдіру әрекеттерін дамыту, өз ісіне және нәтижесіне жауап беру айтылады. «Қара жұмыс» істеуге мәжбүрлеп қана қоймай сондай жұмысқа деген сүйіспеншілігін тәрбиелеу. Баскетбол ойынынан мысал келтіруге болады. Мұнда ең ауыр да жағымсыз жұмыс қорғаныстағы ойын болып табылады. Жаттықтырушылар ойыншы қорғаныстағы ойынды жақсы көрмейінше одан үздік баскетболшы шықпайды деп санайды.

2. Жаттығу кезінде психологиялық қиын тапсырмалары арқылы және жарыстың басты кезеңдерін моделдеу жолымен спортшыларда «жарыстық төзімділік қорын» қалыптастыру. Психологиялық құралдардың нақты мазмұны спорт түрлерінің спецификасына байланысты.

3. Психолог жаттықтырушыға күтпеген психикалық кедергілер құрау жолдары арқылы жарыс шарттарына бейімделу үдерісін күрделендіретін әртүрлі оқиғалар құрауға көмектеседі. Бұл команданың негізгі құрамын қалыптастыру, команданың жақын және перспективалық мақсатын анықтау, жаттығу үдерісінің мазмұнын өзгертуге қатысты болады. Спортшыларға жаттығу кезінде жарыс кезіндегіден қиынырақ болатынын көрсете отырып, «артық дайындыққа» бағдарлау. Спортшыларды өз іс-әрекетінің жеке стилін құру мен дамытуға бағдарлау, өзінің жеке тиімді тәсілін іздеу, тактикалық тап-сырмаларды өзіндік шешуге бағыттау.

4. Психолог жаттықтырушының спортшыға және спортшының жаттықтырушыға ашық сенімін қалыптастыруда маңызды роль атқарады. Бұл пайдалы ақпарат алуға көмектеседі, командадағы өзара түсіністік арттырады және спортшының жеке тұлға ретінде өзін-өзі тануына қол жеткізеді. Психолог спортшының спорт саласында да одан, тыс та өзін жетілдіруге талпынуын қолдауға міндетті.

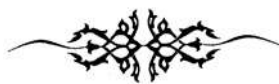
Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Адамбеков Қ.І., Қасымбекова С.И. «Оқушылардың дене тәрбиесіндегі әлеуметтік педагогикалық негіздері» – Алматы, 1998.

2. Ақпаев Т.А. т.б. «Оқушылардың дене тәрбиесін қалыптастырудағы ілімдік және әдістемелік негіздері» – Алматы, 2003.

3. Малкин В.Р. Спорттағы психологиялық дайындықты басқару. – Екатеринбург, 2001.

4. Уэйнберг Р.С. Спорт психологиясы және дене-шынықтыру мәдениетінің негізі. – Киев, 2001.

Жаттықтырушының спортшылармен қарым-қатынасының тиімділігін анықтайтын факторлар

Есмақ Дінмухамет Ержанлы- Алматы облысы, Қарасай ауданы, Көксай аулы,
М.Маметова атындағы орта мектептің мұғалімі

Өтеген Руслан Канатұлы- Ш. Муртаза атындағы Халықаралық Тараз
инновациялық институтының оқытушысы, магистр

Аннотация: Осы проблеманы зерттеушілердің пікірінше, жаттықтырушының спортшылармен қарым-қатынасының тиімділігі көптеген факторлармен анықталады. Бұл мақалада авторлар жаттықтырушының спортшылармен қарым-қатынасының тиімділігін анықтайтын факторларды зерттеп, қарастырды

Кілт сөздер: факторлар, қарым-қатынас ортасы, іскерлік кездесулер өткізу, әлеуметтік мәртебесі, «Ашықтық» кезеңінде, «ауру» мәселесі

Аннотация: По мнению исследователей данной проблемы, эффективность взаимоотношений тренера со спортсменами определяется многими факторами. В этой статье авторы исследовали и рассмотрели факторы, определяющие эффективность взаимоотношений тренера со спортсменами

Ключевые слова: факторы, среда общения, проведение деловых встреч, социальный статус, на этапе «открытости», проблема «болезни»

Annotation: According to the researchers of this problem, the effectiveness of the coach's relationship with athletes is determined by many factors. In this article, the authors investigated and examined the factors determining the effectiveness of the coach's relationship with athletes

Keywords: factors, communication environment, business meetings, social status, at the stage of "openness", the problem of "illness"

А. А. Деркач, А. А. Исаевтың пікірінше, жаттықтырушының спортшылармен қарым-қатынасының тиімділігі көптеген факторлармен анықталады: олардың кейбіреулері басқарылады, сондықтан қарым-қатынас мақсатына жету үшін арнайы ұйымдастырылуы мүмкін; басқалары, ең болмағанда, қарым-қатынас кезінде басқарылмайды, сондықтан бұны жаттықтырушы стратегия мен қарым-қатынас тактикасын құру кезінде ғана ескеруі керек.

Сыртқы байланыс факторлары. Қарым-қатынастың сыртқы факторларына мыналар жатады: қарым-қатынас өтетін жағдай, қарым-қатынас ортасы, спортшының жеке басы және спорт ұжымының әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктері, оқушылардың жаттықтырушыға деген көзқарасы. Қарым-қатынас жағдайы көбінесе қарым-қатынастың сипаты мен тиімділігін анықтайды. Тыныш жағдайда сөйлесу бір басқа, шиеленісті бәсекелестік немесе жанжал жағдайында. Соңғы жағдайда, қарым-қатынас мақсатын жүзеге асыру мүмкіндігі аз болады, өйткені жаттықтырушы спортшының ішкі қарсылығына тап болады. Жанжал жағдайында психологиялық көзқарастардың, пікірлердің біржақтылығының рөлі артады, логикалық дәлелдер нашар қабылданады. Екінші жағынан, мағыналы мақсатқа жету үшін ақпараттың жетіспеушілігінен туындаған шиеленісті жағдайда жаттықтырушының спортшылармен қарым-қатынасын жеңілдетуге болады, өйткені соңғысы тығырықтан шығу үшін сырттан көмек күтеді.

Байланыс ортасы. Қарым-қатынастың тиімділігі көбінесе оның қандай жағдайда өтетініне байланысты. Бұл жағдайда жаттықтырушының спортшылармен қарым-қатынасының мақсаттарына байланысты жағдай өзгеруі керек. Шын жүректен сөйлесу жағдай жақындығын білдіреді. Іскерлік кездесулер өткізу, оқушының мінез-құлқын талқылау және т.б. үшін қатаң ресми жағдай қажет. Спорттық команданың ерекшеліктері қарым-қатынастың тиімділігіне де әсер етеді. Егер команда әлеуметтік жағынан жетілген болса, онда жаттықтырушының әсерлі әсерлері тиімдірек болады. Спортшылардың жаттықтырушыға деген көзқарасы психологиялық тосқауыл ретінде әрекет етуі мүмкін. Мысалы, бір жағдайда спортшы әңгіме тақырыбын талқылағысы келеді, екіншісінде – жоқ, Бір жаттықтырушымен ашық болады, екіншісімен – жасырын, өтірік, бір мәселе бойынша спортшы тікелей сөйлейді, екіншісінде – үнсіз, үшіншісінде өтірік айта алады. Қарым-қатынас үшін спортшылардың жеке ерекшеліктері маңызды. Жаттықтырушының спортшылармен қарым-қатынасының тиімділігі соңғысының жеке қасиеттеріне байланысты, олардың ең маңыздылары: спорт командасындағы әлеуметтік мәртебе, спортшылардың психологиялық көзқарастары, олардың жас және жыныстық сипаттамалары, моральдық келбеті (наным, дүниетаным, идеалдар, спорт мотивтері), интеллектуалды даму деңгейі, қызығушылықтары, бейімділігі, ұсынылу дәрежесі, қарым-қатынас (яғни басқа адамдармен байланыс орнатудың қарапайымдылығы бар). Олардың ең маңыздыларын қарастырайық.

Спортшының жаттықтырушыға қатысты әлеуметтік мәртебесі төмен, бұл олардың қарым-қатынас процесіне бағынышты түс береді. Жаттықтырушы тек сендіруге ғана емес, бұйрыққа, өкімге, мәжбүрлеуге де құқылы. Алайда, бұл оларға тәкаппарлық танытуға негіз бола алмайды. Төмен қарым-қатынас жаттықтырушы мен спортшылар арасында психологиялық кедергі жасайды.

Спорт ұжымындағы спортшының әлеуметтік мәртебесін ескеру ерекше маңызға ие. Көшбасшы жаттықтырушының педагогикалық әсеріне команданың жаңадан бастаушысына немесе командада төмен тұрған спортшыға қарағанда басқаша жауап береді. Көшбасшылар тәрбиелік шараларға үлкен қарсылық көрсете алады, егер олардың ұстанымы жаттықтырушының ұстанымынан алшақтаса.

Спортшылардың жас ерекшеліктері көбінесе қарым-қатынасты қиындатады, өйткені бала оны әлі де түсінбейтініне сенімді. Жаттықтырушының балалармен сәтті қарым-қатынасы үшін оның позициясын баланың позициясына қарай өзгерту қажет. Кейде психологиялық тосқауылды жеңуге болады, ұқсас жағдайларда балалық шақтағы өзінің мінез-құлқы туралы айтып, өз іс-әрекеттерін баланың позициясынан және ересек адамның позициясынан бағалауға болады.

Жасөспірім қарым-қатынаста «жабықтық» пен «ашықтық» кезеңдерінің ауысуымен сипатталады. «Жабықтық» 13 және 15 жаста байқалады (бірақ бұл кезеңнің басталу уақытында өзгерістер бар), ал «ашықтық» 14 және 15 жаста. «Жабықтық» жасөспірімнің ішкі әлемін қорғауға, өзі туралы әлі қалыптаспаған идеяларды, өзінің «Мен» бейнесін сыртқы қысымнан қорғауға деген ұмтылысында көрінеді. Осы кезеңде тіпті бейтарап сұрақтар жасөспірімдерде бір түрлі реакция тудыруы мүмкін.

«Ашықтық» кезеңінде жасөспірім, керісінше, өзі туралы, оның проблемалары, тәжірибесі, ондағы болып жатқан өзгерістер туралы сөйлесуді қажет етеді. Сонымен қатар, егер жас жасөспірімдердің бұл қажеттілігін құрдастары да, ересектер де қанағаттандыра алса, онда егде жастағы жасөспірімдер ересектермен (тек сенетіндермен ғана) қарым-қатынасқа мұқтаж, өйткені олардың алдында өмірлік өзін-өзі анықтау, мамандық таңдау, одан әрі білім алу жолдары тұр. Мұнда оқушылардың беделіне ие жаттықтырушы оларға айтарлықтай көмек көрсете алады.

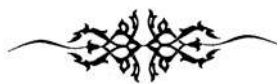
Спортшылардың гендерлік ерекшеліктері қарым-қатынастың тиімділігіне де әсер етеді. Қыздар көпшіл, әңгімелесушінің жағдайына және оларға деген көзқарасына сезімтал, жақсы сөздерге сенімдірек. Олардың пайымдауының логикасы олар үшін айқын (бірақ ер балалар мен ер жаттықтырушылар үшін айқын емес) байланыстар мен

алғышарттарды қалдыруға бейімділігіне байланысты жасырын. Еркек жаттықтырушылардың ойлауының тікелей қисынды қисыны оларға әсер етпейді, сондықтан әйел адамдар бір-бірімен оңай байланыста болады және көбінесе олар ер жаттықтырушыларға олардың дәрежелігі, түзулігі, түсініксіздігі үшін ренжиді. Нәтижесінде әйел жаттықтырушымен қыздармен жан-жақты сөйлесу жақсы болады. Ер жаттықтырушы қыздармен сөйлескен кезде әйелге деген рыцарлық қатынастың элементтері көрінбейтін болуы керек екенін есте ұстауы керек. Сонымен қатар, әйел адамдар спортпен айналысқан кезде оларды ер адам басқарғанын қалайды және көбінесе авторитарлық көшбасшылық стилін әдеттегідей қабылдайды.

Қарым-қатынаста жаттықтырушылар мен спортшылардың психологиялық көзқарастары үлкен рөл атқарады. Олар байланыс орнатуға үлкен кедергі бола алады. Спортшылардың көз алдында беделі жоқ жаттықтырушыға деген көзқарасы уақытша болуы мүмкін (шаршау салдарынан ол туралы алғашқы жағымсыз әсерге байланысты) және тұрақты, спортшының бүкіл көзқарасы мен көзқарасы жүйесінен туындаған (мысалы, команданың ойын тактикасы, жаттығу процесі жүйесі). Бірінші жағдайда жаттықтырушыдан жұмсақтық, екіншісінде позицияның қаттылығы қажет. Кейде әңгіменің мақсатын уақытша жасырып, әңгімені алыстан бастау пайдалы (мысалы, қызығушылықтар мен хоббилердің ортақтығын ашу), содан кейін ситуациялық жағымсыздықты жеңіп, қарым-қатынас мақсатына сәйкес сөйлесуді бастау. Мектептегі, институттағы, спорттық командадағы, жолдастармен қарым-қатынастағы қиындықтар кезінде «ауру» мәселесі туралы кез-келген ескерту, тіпті жағымсыз оқиғалардың байқаусызда тұйықталуы немесе спортшының жағымсыз эмоцияларының өршуіне әкелуі мүмкін. Мұндай жағдайларда бапкер спортшыға тыныштандыруға немесе әңгімелесушінің жанын төгуге мүмкіндік беруі керек. Спортшының жағдайын түсінбестен, психологиялық байланыстың орнына иеліктен шығарудың эмоционалды кедергісі пайда болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. А.А. Деркач, А.А. Исаев Педагогика и психология деятельности организатора детского спорта. – М.: Просвещение, 1985
2. Деркач А.А., Исаев А.А. Педагогическое мастерство тренера.- М., 1981
3. Деркач А.А., Исаев А.А. Творчество тренера. - М.: ФиС, 1982. - 239 с.
4. Иванов С.В. Психологические особенности профессионально-педагогического общения на уроках физической культуры: 1990. - 127 с.
5. Педагогическое физкультурно – спортивное совершенствование: Учеб. Пособие для студ. Высш. Пед.учеб. заведений /Ю.Д. Железняк, В.А.Кашкаров и др.; Под ред. Ю.Д. Железняка – М.: Издательский центр «Академия», 2002 – 384 с.

ӘОЖ 63.3

XV-XVIII ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТТІГІ

**Жамбыл облысы, Т.Рысқұлов ауданы, Қ.Сұлтанбеков атындағы мектебі
Стыбаева Ақбота Мұратханқызы
Байменова Гүлмира Негматуллаевна**

Аннотация.Мақалада XV-XVIII ғасырлардағы қазақ халқының жай-күйі, мемлекеттік құрылымның түзілуіне негіз болған, өзіне тән тілі, салт-дәстүрі, мінез ерекшелігі, атамекені, сондай-ақ ортақ мүддесі бар қазақ ұлтының қалыптасу кезеңі баяндалады. Қазақ ұлты мен мемлекеттігінің қалыптасуы жолында еңбек еткен тұлғалардың ерен еңбегі мен халықты билеу ерекшеліктері зерделенеді.

Кілт сөздері:қазақ, хандық, билік, ғасыр, Тәуке хан, Жеті жарғы, салт-дәстүр, мемлекет, атамекен.

Аннотация.В статье рассказывается о состоянии казахского народа в XV-XVIII веках, о периоде становления казахской нации с характерным языком, традициями, особенностями характера, Атамекеном, а также общими интересами, положившими начало формированию государственного устройства. Изучаются особенности народного танца и самоотверженный труд лиц, трудившихся на пути становления казахской национальности и государственности.

Ключевые слова:Казах, ханство, власть, век, Тауке хан, семь уставов, обычаи, государство.

Annotation. The article describes the state of the Kazakh people in the XV-XVIII centuries, the period of formation of the Kazakh nation with a characteristic language, traditions, character traits, Atameken, as well as common interests that initiated the formation of the state structure. The features of folk dance and the selfless work of people who worked on the path of formation of the Kazakh nationality and statehood are studied.

Keywords: Kazakh, khanate, power, century, Tauke Khan, seven charters, customs, state.

XV ғасырдың екінші жартысынан бастап қалыптаса бастаған Қазақ мемлекеттігі Тәуке ханның билігі тұсында өзін басқа көршілеріне мойындатқан Орталық Азиядағы мемлекеттердің біріне айналды. Оның бұл кездегі ішкі құрылымы мен сыртқы жағдайынан дербес мемлекетке тән негізгі белгілерді анық байқауға болатын. Бұл уақыт мемлекеттік құрылымның түзілуіне негіз болған, өзіне тән тілі, салт-дәстүрі, мінез ерекшелігі, атамекені, сондай-ақ ортақ мүддесі бар Қазақ ұлтының қалыптасу кезеңі еді.

Қазақ хандығының құрамына енген ру-тайпалардың өзара экономикалық, мәдениет және қоғамдық-саяси байланыстарының нығая түсуі, этностық аумағының анықталуы, осының негізінде ортақ жалпы ұлттық мүдденің қалыптасуы және оны сырттан төнген қауіптен ұйымдасқан түрде қорғау қажеттігі белгілі дәрежеде орталықтандырылған басқарушы билік жүйесінің пайда болып, оның ширай түсуіне алып келді. XV-XVII ғасырлардағы Қазақ тарихы ру-тайпалық мүдде мен жалпымемлекеттік мүдделердің өзара тартысы жағдайында өтті. Еларалық қатынастар тынымсыз жаугершілік пен феодалдық қақтығыстардан тұрған бұл тарихи кезең жалпыұлттық мүдденің маңызын тура түсініп, мақсатты және саналы түрде қызмет жасаған белсенді тұлғаларды да өмірге алып келді. Бұл тұлғалар, ұлттың өзін-өзі таңуы, басқа этностармен қатынаста өз мүддесін түсінуі нәтижесінде өмірге келсе, өз ретінде олар ұлттық ұядың тезірек жүруіне, ұлттық құндылықтардың пісіп-жетілуіне пәрменді ықпал жасады.

XVII ғасырда қазақ халқы сандық және сапалық өсу жолында тұрды, ол жалпыұлттық сананың қалыптасуына ұласты, ал бұл рухани-интеллектуалдық дәрежеде жүрегін жинақы көрініс, мемлекеттік құрылымның бой көтеруі болатын. Тарих бізге аксүйек төре (сұлтан) тұқымынан Қазақ ұлты мен мемлекеттігінің қалыптасуы жолында еңбек еткен тұлғалардың есімі мен қызметін жеткізді. Солардың алдыңғы легінде Орыс ханның ұрпақтары - Қазақ хандары мен сұлтандары Жәнібек пен Керей, Бұрындық, Қасым, Хақназар, Тәуекел, Есім, Салқам Жәңгір, Тәуке хандар тұр. Мәселен, егер жалпыұлттық мүддесін жеке өмірінен жоғары қойған Салқам Жәңгір 600 жауынгерімен 50 мың қалмақ әскеріне қарсы шығып, оны тоқтата алмаған болса немесе ханзадалық жағдайына қарамастан майдан даласындағы жекпе-жекте мерт болып, азаматтықтың биік

үлгісін көрсетпесе, кейін «ақтабан шұбырындыға» ұшыраған Қазақ жұртынан Қабанбай, Бөгенбай, Тайлақ және Саурық сияқты батырлар шығар ма еді?

XVII ғасырдағы мемлекет нышандары XVII ғасырдың соңындағы Қазақ хандығында дербес мемлекеттікке тән қандай нышандар болды? Қазақ хандығы бұл кезде шығысында - Алтай таулары, батысында Жайық өзені, солтүстігінде - Орал таулары, оңтүстігінде Алатаудың батыс етегі аралығындағы алып еуразиялық кеңістікті өзінің атамекені деп білген Қазақ елінің басын біріктірген тұтас мемлекеттік құрылым болатын. Оның экономикасы кең аумақтағы табиғи ерекшелігіне сай қалыптасқан өзара тығыз байланысты көшпелі мал шаруашылығы мен егіншілікке негізделді. Қоғамдағы саяси қатынастың бастау алар буыны және әуелгі субъекті - рулық қауым болды, Рулық қауым - тайпалық, тайпалық жүздік иерархияға ұласты. Ортағасырлық дәстүрлі түркілер қоғамында тек хандар ғана сайланды. Бұл салт қазақтарға да тән еді, ал хандық билік Шыңғыс хан ұрпағы саналатын төре (сұлтан) тұқымына ғана тиесілі болды. Қарадан хан сайланған емес. Хан ел билеуші сұлтандар мен билердің, дінбасылар және ел арасындағы беделді адамдардың жалпыұлттық құрылтайында сайланды. Ел арасында аса беделді төрт би сайланған. Хандық билік әкеден балаға мұраға өткен. Сонымен бірге қалыптасқан дәстүр бойынша сайланған хан өзінің хандық билікке лайық екендігін ылғи да атқарған ісімен, қоғамдық мәселелерді шешуде ақыл-парасатымен дәлелдеп отыруға тиіс болған.

Иерархиялық билікте ханнан төменгі сатыда тұрған белсенді және ықпалды жеке сұлтандар бүтін бір тайпа елді билеген. Хан жеке сұлтандардың мұндай құқын мойындаған. Өз ретінде тайпа басы сұлтандар да орталық хандық билікті мойындауға тиіс болған. Күнделікті өмірде жергілікті ру-тайпа билігінің тізгіні беделді ақсақалдар мен билердің қолында болды. Мұндай дәрежеге олар сайлау арқылы емес, ел мойындаған қызметі мен ақыл-парасаты арқылы жеткен. Ал олардың шешімі мен ұсынысы әділ болған жағдайда ғана ел арасында өтімді, ал өздері билік өкілі ретінде жұрттың сеніміне ие болған. Халықта «Тура биде туған жоқ» деген ұғым осы дәстүрлі жолды білдіреді. Ең жоғары сот билігін хан иемденген. Ал одан төменгі сот билігі билерге тән. Көне дәстүр бойынша, билік қызмет елдің сенімі мен құрметіне ие адамға ғана жүктелген. Көп жағдайда би қызметін немесе сот ісін тайпа басшылары жүргізген, өйткені олардың кінәлі жақты сот үкімін орындауға мәжбүр етерлік күші болған. Әрбір бидің билік ауқымы өз ру-тайпасымен шектелген. Сонымен бірге өзге тайпа, тіптен, жүз адамдары келіп жүгінетін аса беделді билер де аз болмаған. Ал ру-тайпалар арасындағы даулы, сондай-ақ жалпыұлттық мәселелерді арнайы шақырылған құрылтайда талқылап, ортақ шешім қабылдап отырған. Орыс тарихшысы А.Левшин Қазақ мемлекеттігінің осы кезеңі туралы: Ол (яғни, Тәуке хан) өзінің ақыл-парасатымен және әділдігімен бәрін де өзіне бағынуға мәжбүр етті... және жалпыға ортақ заң беріп, сол бойынша төрелік жасады, сөйтіп күшке емес, ақылға, тәжірибеге және айлаға сүйенді. Әрбір Жүздің ерекшелігін ескере отырып басқару және бақылап отыру үшін оған бағынышты үш би сайланды: Ұлы жүзде - Төле, Орта жүзде - Қазыбек, Кіші жүзде - Әйтеке билер. Құрылтай Қазақ хандығында мемлекеттіктің барлық негізгі белгілері болды. Хан - мемлекет басы, ал оның жанында тұрақты билер кеңесі жұмыс жасады. Тәуке хан тұсында билер институтының белсенділігі өсіп, олар күнделікті құқық, шаруашылық, әскери және идеологиялық істерді жүргізуде маңызды орынды иемденді. Хан сарайы жанында сенімді адамдардан құралған қарулы топ – төлеңгіттер ұсталды. Төлеңгіттер жекелеген ірі сұлтандар жанында да болды. Төлеңгіттер түрлі міндеттер атқарды, солардың ішіндегі ең маңыздысы, әрине, халықтан алым-салық жинау. Салықтың көлемі «Жеті Жарғы» бойынша былай анықталды: «Сұлтандардан басқа барлық қару асынатындар хан мен ел билеушілеріне жыл сайын мүлкінің 20-дан бір бөлігін салық ретінде төлейді». Аса маңызды жалпыұлттық мәселелер, соның ішінде басқа елдермен қатынас сипаты, әскери іс жылда күзде шақырылатын жалпы-халықтық Құрылтайда талқыға түсті, ал оның шешімін орындау және басшылыққа алу барлық буындағы билеушілерге міндеттелді.

Құрылтайдың шешімін тек Құрылтай ғана өзгерте алатын еді. «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы» атты заңдық ережелер, кейін оларды ауыстырған «Жеті Жарғы» қоғамдық қатынастарды реттеп отыруда жетекші міндет атқарды. Хандықтың астанасы және елдің рухани орталығы - Түркістан қаласы болды. Қорыта айтқанда, Тәуке хан кезеңі Қазақ қоғамында мемлекеттік басқару жүйесінің біржола калыптасуымен сипатталады. Тәуке хан Қазақ билеушілері арасында өз билігін үш жүзге түгел жая білген хан болды. Сонымен бірге Тәуке ханның өлімінен соң бұл мемлекеттік жүйенің әлсіз жақтары да байқалды. Қуатты мемлекеттік басқару жүйесінің жоқтығы салдарынан Қазақ қоғамы тағы да феодалдық бытыраңқылық жолына түсті. Бұл жағдай, біріншіден, жоңғарлық басқыншылыққа жол ашса, екіншіден, Қазақ жүздерінің біртіндеп Ресей империясына отарлық тәуелділікке ұшырауына алып келді. «Жеті Жарғы» Қазақ қоғамындағы түбегейлі әлеуметтік және саяси өзгерістерден заңдық ережелер жинағы - «Жеті Жарғы» өмірге келді. Ол XVIII ғасырдың бас кезінде Тәуке ханның тапсыруы бойынша сол тұстағы белгілі Төле, Қаз дауысты Қазыбек, Әйтеке және басқа билердің қатысуымен жазылды. Ереже Қазақ қоғамында сол уақытқа дейін мәлім болған заңдық ережелердің табиғи жалғасы, сондай-ақ заман талабына бейімделген нұсқасы еді.

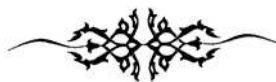
«Жеті Жарғы» - Қазақ қоғамындағы қоғамдық қатынастарды белгілі бір жүйеге түсірген жеті тараудан тұратын ережелер жинағы. Яғни, ол қоғамдық өмірдің мынадай жеті саласындағы даулы мәселелерді заңдық тұрғыдан шешіп отыруды көздеді: жер дауы, жесір дауы, құн дауы, ұрпақ тәрбиесі және отбасы қатынасы, қылмыс үшін жауапкершілік (ұрлық, барымта, адам қорлау, т.б.), ру-тайпа аралық дау және елді жаудан қорғау. Қасым хан, Есім хан заманында адам өлтірген айыпкер өте ауыр жазаланды, яғни оның өзі ғана өлім жазасына кесіліп қоймастан, отбасы да ойрандалды. «Жеті Жарғы» енді айыпкерге жеті түрлі жаза белгілейді. Олардың арасында «қара қазан» (айыпкерге өлім жазасы), «қара нар» (айыпкерге өлтірілген аса беделді кісіні Түркістанға апарып жерлетіп, құнын төлету), «қара мылтық», «қара кілемт» т. б. жазалар болды. Мұндай өзгерістер, белгілі дәрежеде, қоғам өмірінде жеке адам рөлінің арта түскендігін, өмірлік құндылықтарға байланысты көзқарастың өзгеріске ұшырағандығын білдірсе керек. Мәселен, «әйелді ренжіткен адам одан кешірім сұрауға тиіс, сұрамаса, арсыздығы үшін айып салынады» деп көрсетілген бап та осы мазмұндағы өзгерістер қатарына жатады. Меншікті қорғау - ереженің негізгі міндеттерінің бірі. Жайылым мен егістік - ру, ал мал - отбасы меншігінде. Ереже ақсүйектердің құнын қарашанікінен жеті есе жоғары қойды. «Жеті Жарғы» - ұрлық, қарақшылық, зорлық-зомбылық, сондай-ақ моральдық азғындау сияқты жат қылықтарға байланысты өте қатал шараларды қарастырды. Мәселен, «Әйел зорлау кісі өлтірумен бірдей қылмыс болып есептеледі», т.б.

«Жеті Жарғыда» сондай-ақ шарифат жолдары да қарастырылды. Онда: «Құдайға тіл тигізген кісі (7 адам куәлік берсе) таспен атып өлтіріледі, көпір болған адам мал-мүлкімен айдалады», - деп көрсетілді. Ережеге «Құл өмірі құнсыз, ол қожайынның билігінде» деген бап енгізілді. Тәуке ханның Ережелер жинағы Қазақ қоғамында Ресейдің Уақытша Ережесі енгізілгенге дейін, 1867-1868 жылдары, негізгі заңдық ереже міндетін атқарды. Меншік қатынастары. Салықтар мен міндеткерліктер XVI-XVII ғасырлар Қазақ мемлекетінде меншік қатынастары болды. Мұны Шыңғыс хан тегінен шыққандардың белгілі бір қалаларды иеленуінен, үлестік жүйенің сақталуынан көреміз. Мәселен, казак ханы Есім Түркістан қаласын биледі, ал сол кезде Ташкент Тұрсын ханның қолында болды. Жалпы, жер иелену мен жерге деген меншік түрлері мынадай болды: икта, сойырғал, вақуф, милк. Икта - дәстүрлі мағынасында Орталық Азияда Қарахан мемлекеті кезінен белгілі. Арабша «кесінді жер» деген мағынаны береді. Әскери-азаматтық қызметі үшін сыйлық ретінде уақытша жер пайдалану және салық жинау құқын білдіреді. XIV ғасырдың соңына қарай бұл уақытша жер иелену түрі неғұрлым кеңейтілген құқықтар берілген сойырғалмен ауыстырылды. Сойырғал «сыйға тарту» деген мағына білдіреді. Иктадан айырмашылығы - өмір бойына берілді, демек, мұрагерлікке қалдырылды. Салық жинаумен қатар сот-әкімшілік істерін де басқару мүмкіндігіне қол жеткізді. Вақуфтық жер

- салық салынатын мұсылман дінбасы мен мекемелеріне тиесілі жерлер. Милк - жер телімдеріне және халықтан жиналатын салыққа жеке меншік құқы. Райаттар - негізінен, қаладағылар және жер өңдеушілерден тұратын салық төлеуші сословие. Алым-салықтардың мынадай түрлері өмір сүрді: Хараж - жер өңдеуші егіншілерден алынатын салық. Баж - саудагерлерден алынатын жол салығы. Жасақ - көшпелі малшылардан алынатын салық. Қамсыздандыру үшін алынатын заттай алым: Зекет - мұсылмандардан сауда мен жылжымайтын мүлік үшін алынатын заттай алым. XVI-XVIII ғасырларда Қазақстан аумағын мекендеген тұрғындар төмендегідей міндеткерліктер атқарды: Мардиқар - суландыру арықтарын қазу, тазарту, көпірлер, жолдар салу, жөндеу жұмыстары, парсыша «мард» - адам, «кар» - іс, жұмыс. Құналғы - әскер бөлімдерін лайықты қабылдау. Жамылғы - әкімшілік адамдарын қабылдау (үй-жаймен, құралмен, тамақпен қамтамасыз ету). Салықтар, алымдар және міндеткерліктер қарапайым халық үшін ауыр салмақ болып саналды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан тарихы: Жалпы білім беретін мектептің қоғамдық-гуманитарлық бағытындағы 10-сыныбына арналған оқулық / Ә. Төлеубаев, Ж. Қасымбаев, М. Қойгелдиев, т.б. - Алматы: «Мектеп» баспасы, 2006. - 232 б.
2. Алматы. 1986. Желтоқсан. - Қазақстан Жазушылар одағының «Шабыт» 3 кітап/Құраст. Т: Айтбайұлы, Т. Зейнәбин, 1992-176 б.
3. Сұлтанов Т.И. Қазақ мемлекетінің құрылуы. Қазақ хандығының тарихы («Жетінші сөз» сериясы) Алматы: Мектеп, 2003-160 б.
4. Жеменей И. Мырза Хайдар Дулат (1499-1551) тарихшы-қаламгер (монография) - Алматы: «Зерде» баспасы, 2007-360 б.
5. Айдаров Ғ. Күлтегін ескерткіші: Зерттеунама. Алматы: «Ана тілі», 1995-232 б.

ӘОЖ 801.78.11.

БИОЛОГИЯ САБАҒЫНДА ДЕНГЕЙЛЕП ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Адамбекова Камар Шаймердеқызы
педагогика ғылымының магистранты Ш.Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз
инновациялық институты

**№10 Асыл мұра жалпы білім беретін мектебінің «КММ» педагог-зерттеуші,
биология пәнінің мұғалімі**

Мақтаарал ауданы, Түркістан облысы, Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақаланың мазмұны білім алушылардың тірі организмдердің көп түрлілігі, қоршаған орта эволюциясы, табиғи құбылыстардың заңдылығы мен заңдары туралы білімдерін тереңдетуге; объектілер мен ақпараттарды бақылау, саралау, жүйелеу, салыстыру, қатар қою, талдау, затты және ақпаратты бағалаудың практикалық дағдыларын дамытуға, себеп-салдарлық байланысты анықтауға бағытталған.

Кілт сөздері: ақпараттарды бақылау, саралау, жүйелеу, салыстыру, қатар қою, талдау.

Аннотация. Содержание статьи направлено на углубление знаний обучающихся о многообразии живых организмов, эволюции окружающей среды, законности и законах природных явлений; развитие практических навыков наблюдения, дифференциации, систематизации, сопоставления, сопоставления, анализа объектов и информации, выявления причинно-следственной связи.

Ключевые слова: Ключевые слова: мониторинг, дифференциация, систематизация, сопоставление, сопоставление, анализ информации.

Annotation. The content of the article is aimed at deepening students' knowledge about the diversity of living organisms, the evolution of the environment, the legality and laws of natural phenomena; the development of practical skills in observation, differentiation, systematization, comparison, comparison, analysis of objects and information, identification of cause and effect.

Keywords: monitoring, differentiation, systematization, comparison, comparison, information analysis.

Қоғамда болып жатқан жедел де, қарқынды өзгерістер білім беруге қойылатын талаптарды жаңа бағытта түбегейлі өзгертуде.

Оқушы - жеке тұлға, қайталанбас даралық қасиеттердің жиынтығы. Қазіргі білім беру концепциясының басты мақсаты-өзінің және қоғамның мүддесіне өзін-өзі белсенді етуге дайын, күнделікті бәсекеге қабілетті және құзыретті, шығармашыл, білімді тұлғаны дамыту және қалыптастыру.

Сондықтан өзгермелі әлеуметтік және экономикалық жағдайда өмір сүруге ғана емес, болып жатқан өзгерістерге қатысып, белсенді, әлеуметтік жауапкершілігі жоғары, ой-өрісі кең, сауатты, танымдық әрекеттерге қызығушылығы мол жеке тұлғаны қалыптастыру - өзекті мәселелердің бірі.

Осындай нәтижелерге жету үшін, жалпы оқу жүйесін бұзбай, оқу үрдісін ұйымдастыруда тиімді формалар мен әр түрлі педагогикалық технологияларды пайдалануға болады. Солардың бірі -Қазақстанның білім кеңістігінде жетекші орын алып, білім берудің ұлттық үлгісін қалыптастыруда қызмет етіп келе жатқан оқыту технологияларының бірі – Ж.Қараевтың деңгейлеп оқыту технологиясы. Бұл технологияны меңгеру оқушының интеллектуалдық, рухани, азаматтық және де басқа көптеген адам келбетінің қалыптасуына игі әсерін тигізіп, өзін-өзі дамытуға көмектеседі. Деңгейлік тапсырмаларды жүргізудегі негізгі мақсат - баланың қабілетін ашу, шығармашылығын шыңдау, іздендіру, пәнге қызығушылығын арттыру. Осы мақсатқа жету үшін төмендегідей міндеттерді жүзеге асырамын.

- 1.Оқушылардың өздігінен білімін толықтыра, жетілдіре отырып, жаңа білім алуы.
- 2.Оқушылардың бір-бірімен білім алмасуына дағдылануы.
- 3.Берілген білімді пысықтау.
- 4.Оқушының білімін тексеру, бақылау.
- 5.Шығармашылық қабілетін арттыру.

Деңгейлік тапсырмалар арқылы оқушылардың тілін дамытып,сөздік қорын молайтуға мүмкіндік бар. Деңгейлеп оқытудың ерекшелігі:оқушылардың сабақ үрдісінде бірнеше деңгейде жұмыс жүргізе алатындығында. Деңгейлік тапсырмалар арқылы мұғалім оқушының нені білетінін, нені меңгергенін, нені меңгермегенін біледі, соның нәтижесінде оқушыларда намыс оты оянып, басқалардан қалып қоймауды ойлап өз мүмкіндігіне қарай дайындық жасайды, әрі тырысады. Деңгейлік тапсырмалар дегеніміз – балаға шамадан тыс жүктеме беру емес, керісінше оқушының біліміне, мүмкіндігіне, сұранысы мен қабілетіне сәйкес дайындалған сатылы жұмыстар жүйесі. Деңгейлік әдістің маңыздылығы – оқушының шығармашылықпен белсенді жұмыс істеуін дамытады, әр оқушыны өздігінен үйренуге баулиды, өткен тақырыптарды жүйелі игеруге

дағдыландырады, ой еңбегімен айналысуға жетелейді, яғни оқу-танымдық құзіреттілігі қалыптасады.

Бұл технология бойынша оқушылардың білімді өздігінен саналы түрде меңгеруіне ерекеше мән берілген. Оқу іс-әрекетінің негізгі түрі оқушылардың өздігінен орындайтын жұмысы болып табылады.

Деңгейлеп оқыту технологиясы оқушының да, мұғалімнің де белсенді шығармашылық қызметін дамытуға арналған. 1-деңгейдегі тапсырма мемлекеттік стандарттық деңгей, мұны орындауға барлығы міндетті. 2-3 деңгей бірте-бірте күрделенеді және бұл тапсырманы орындауға оқушылар құқылы, ал 4-деңгейді шығармашылықпен жұмыс істей алатын оқушылар орындайды. Әрине, барлық оқушы 4-деңгейді түгел орындап шығады деу артық. 1-2 деңгейді түгелге жуық орындайды да, озат оқитындар алға кетеді.

Бүгінгі таңда оқушы біліміне қойылатын талап өте жоғары. Оқушының пәнге деген қызығушылығын арттыру үшін бағдарлама бойынша тиісті білімді беру жеткіліксіз. Оқушының ой-өрісін кеңейтіп, қабілеттерін ерекшелуде, білімдерін нығайтуға деңгейлік тапсырмалардың атқарар рөлі өте зор. Өйткені биологияны оқып үйренуге деген қызығушылығы мен танымдық белсенділігін арттыруда, алған білімдерін қолдана білуге, қабілеттерін дамытуға мәні зор екенін көрсетеді.

Сабақтың тақырыбы: Біржасушалы қарапайым организмдерге сипаттама

Сабақтың мақсаты: мазмұнын түсінуге, сауатты оқып, жаза білуге, тақырыпты жан-жақты зерттеуге баулу

а) білімділік: Біржасушалы қарапайым организмдерге жөнінде білімдерін арттыру

б) дамытушылық: оқушылардың биология пәніне деген қызығушылығын арттыру

в) тәрбиелік: оқушыларды өз бетінше оқып үйренуге тәрбиелеу

Сабақтың түрі: жаңа сабақ

Сабақтың әдісі: кластер, интерактивті әдістер

Сабақтың көрнекілігі: слайдтар, түрлі-түсті суреттер, кесте т.б.

Сабақтың барысы:

I. Ұйымдастыру кезеңі.

II. Жаңа сабақты түсіндіру.

Біржасушалы жануарлардың мөлшері микроскопиялық болады. Олардың денесі бір жасушадан тұрады. Оның негізін бір, сирек жағдайда екі ядролы цитоплазма құрайды. Олар барлық суқоймаларда, ылғал топырақтарда, адам, өсімдік, жануарлар организмінде кездеседі.

Оларды ең алғаш 1675 жылы нидерландтық табиғат зерттеушісі Антон ван Левенгук тапты. Қазіргі кезде 30 мыңнан астам қарапайымдылар белгілі.

III. Жаңа сабақты бекіту.

Деңгейлік тапсырмалар беру.

I-деңгей.

Сұрақтар:

Қарапайымдыларды қандай тіршілік ортасында кездестіруге болады?

Кәдімгі амеба қалай және немен қоректенеді?

Талшықтылар класына қандай қарапайымдылар жатады?

Кірпікшелі-кебісше қалай қоректенеді?

Қарапайымдылар тіршілігінде цистаның қандай маңызы бар?

Қандай жануарлар паразиттер, ал қайсысы паразит иесі деп аталады?

II-деңгей-алгоритімдік саты.

Суретпен жұмыс.

Суреттегі қарапайымдыларды атаңдар.

Сандармен қандай органоидтар белгіленген?

III-деңгей-эвристикалық саты.

Зертханалық жұмыс. Ашық суқоймадан немесе аквариумнан алынған су тамшыларынан қарапайым организмдерді бақылау.

Құрал-жабдықтар: кірпікшелі-кебісшесі бар су құйылған сынауық, лупа, микроскоп, тамшуыр, мақта, заттық және жабын шыны.

Сынауықты алып кірпікшелер көріне ме, байқандар. Егер көрінсе, сынауықтың қай бөлігінде олар көп?

Сынауықтан тамшуыр арқылы кірпікшелі-кебісшесі бар су тамшысын заттық шыныға тамызындар. Шыныны препараттық лупа үстелшесіне қойындар. Содан соң тамшыда қанша кірпікшелі-кебісше бар екенін қараңдар. Олардың дене пішінін, қозғалуын, денесінің алдыңғы және артқы жағының айрмашылықтарын анықтаңдар.

Кірпікшелі-кебісше бар тамшыға бірнеше мақта талшығын салындар. Тамшыны жабын шынымен жабындар. Микроскоп үстелшесіне заттық шыныны қойып, тамшыны микроскоп айнасы арқылы жарықтандырындар. Содан кейін кірпікшел-кебісшені аздап ұлғайта отырып, анықтап қараңдар. Оқулықтағы суреттің көмегімен аздап ұлғайтқанда қандай органоидтерді көруге болатынын анықтаңдар.

Кірпікшелі-кебісшені микроскоптың үлкен ұлғайтқышымен қараңдар. Ол үшін бірнеше кірпікшелі-кебісшенің біреуі мақта талшықтарының арасында қалатындай етіп заттық шыныны орналастырындар. Микроскоптың үлкен объективін орналастырып, окулярмен көріңдер. Бұранда көмегімен абайлап анық көрінгенше бағыттап, енді қандай органоидтердің көрінгенін қараңдар.

Микроскоп арқылы көргендеріңнің суретін салындар, өздеріңнің бақылағандарыңды қысқаша жазындар.

IV-деңгей-шығармашылық сатысы. Өз білімдеріңді жүйелеңдер.

IV. Қорытындылау.

V. Бағалау

VI. Үйге тапсырма.

Ж.Қараевтың деңгейлеп оқыту технологиясы – оқу үрдісіндегі мұғалім мен оқушының, оқу мазмұны мен түрінің, әдістер мен амалдардың, оқу мақсатының ықпалдасу заңдылығының жүйесі.

Ж.Қараев технологиясының жемісі сол, ол оқушыны күштеп оқудан аулақтатып, өз бетімен оқуына, ақпаратты өз бетімен өңдеуге, ешкімнің көмегінсіз өз бетінше ойланып, шешім қабылдауға дағдыландырады .

Қорыта келгенде деңгейлік тапсырмалар орындау негізінде оқытудың тиімділігі:

- оқушы өз бетімен жұмыс істеуге дағдыланады ;
- оқушының жеке қабілеті айқындалады;
- іштей бір-бірінен қалмауға тырысады;
- тапсырманың күрделену деңгейіне сәйкес оқушының ойлау қабілеті артады;
- сынып оқушылары толық бағаланады;
- әр бала өз деңгейіне, қабілетіне қарай бағаланады.

Демек, Ж.Қараевтың деңгейлеп оқыту технологиясын пайдалану білім сапасын арттырудың бірден-бір жолы. Оқыту үрдісінде оқушылардың білім қорын молайтуға, белсенділігін арттыруға, шығармашылық қабілеттерін жетілдіруге көмегі бар.

Қолданылатын әдебиеттер тізімі:

1. Эфроимсон В.П. Генетика этики / В.П. Эфроимсон.- М.:Тайдекс., 2004.
2. Жоғары оқу орынының студенттеріне арналған.- Алматы.- 2009.- 124 б.
3. Стамбеков С.Ж., Короткевич О.С., Петухов В.Л. Генетика. Новосібір, Ғалым 2006
- 4.Петросова Р.А. Основы гентики/ Р.А. Петросова 2-басылым. Стер.- М.: Дрофа, 2005-94 б.- (Мектеп курсындағы тақырыптар. Биология).

ӘОЖ 387 (063)

ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ИННОВАЦИЯЛАРДЫ ОҚУ-ТӘРБИЕ ҮРДСІНЕ ҚОЛДАНУЫ

Таджикова Айгерим Джамбуловна, педагогика ғылымдарының магистрі,
оқытушы

Фатикова Назифа Агламовна педагогика ғылымдарының магистрі,
аға оқытушы

Ш.Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты, Қазақстан
Республикасы, Тараз қаласы

Аңдатпа: Бұл мақалада ерекше білім беру қажеттілігі бар тұлғаларды психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету әдістемесімен қамтамасыз етудің қажеттілігі қарастырылады.

Аннотация: В данной статье рассматривается необходимость обеспечения методикой психолого-педагогического сопровождения лиц с особыми образовательными потребностями.

Annotation: This article discusses the need to provide psychological and pedagogical support for people with special educational needs.

Кілт сөздер: мінез-құлық, эмоционалды проблема, ерекше білім беру қажеттілігі бар тұлғалар.

Ключевые слова: поведенческие проявления, эмоциональные проблемы, личности с особыми образовательными потребностями.

Key words: persons with behavioral, emotional problems, and special educational needs.

Қазақстан Республикасындағы қоғамдық өзгерістердің ауқымдылығы, күрделілігі білім беру саласына оның ішінде жоғары оқу орындарында білім беру стратегияларына өзгерістер енгізуді талап етеді. Әр түрлі болжамдардың сан алуандығына қарамастан, қазіргі білім беру жүйесін дамыту үдерісінде жаңа оқыту үлгілеріне, мазмұнына, технологияларына, түрлері мен әдістеріне қатысты шығармашылық ізденістердің қарқындылығымен әрі көп түрлілігімен ерекшеленетінін мойындауға болады. Осындай даму қоғамды ақпараттандыру технологиясын қарқынды дамыту аясында жүзеге асырылып отырады.

Жоғары оқу орнының басты мақсаты - алдыңғы қатарлы жастар тәрбиелеу, адамзаттың мәдени және өнегелік деңгейі мен оның ой-өрісін арттыру, жоғары білімді маман иелерін қазіргі заман талабына сай дайындау.

Жоғары білім - маманға білім, іскерлік және дағды ғана беріп қоймайды, ол жеке тұлға қалыптастырады. Бүгінгі күнгі педагогика ғылымының көкейкесті мәселелері - әлемдік білім беру кеңістігіне сай бейімдеп білім алу, кәсіби қалыптастырудың сапасын жақсарту, біліммен қамтамасыз етудің ғылыми-әдістемелік жүйесін түбегейлі жаңарту, оқытудың әдістері мен ұйымдастыру түрлерін өзгерту, педагогикалық ғылымдарды ұйымдастыруды қайта құру, ондағы алдыңғы қатарлы оқу-тәрбие тәжірибелері мен қазіргі қоғамның сұраныстарының алшақтығын жою, білімдегі жаңашылдықты саралау, білімді жетілдіру үдерісіндегі үздіксіздікті қамтамасыз етуде оның ролін арттыру.

Қазіргі заман педагогтары Б.Әбдікәрімов, М.С.Молдабекова, Т.С.Садықов, А.А.Саипов, Л.Х.Мажитова, Г.Ж.Меңлібекова, Е.Ө.Медеуов, Ж.Ж.Жаңабаев, А.А.Жолдасбеков, Ж.К.Оңалбек, С.Маусымбаев, А.М.Абдыров, Б.А.Оспанова, К.М.Беркімбаев және т.б. маманды кәсіби даярлау үдерісінің психологиялық-

педагогикалық негіздеріне, мамандықтың мәніне, өзіндік ерекшеліктері мен функцияларына тоқталады. Оның құрылымын негіздей отырып, маманның іс-әрекетінің кәсіби бағдарын, студенттердің шығармашылық және өздігінен дербес білімін жетілдіруге байланысты ғылыми-әдістемелік бағдар ұсынған.

Жоғары оқу орындарында болашақ түрлі мамандардың кәсіби даярлығын жетілдіру жолдары А.В.Усова, И.Л.Беленок, Б.К.Момынбаев, М.А.Құдайқұлов, Ш.Т.Таубаева, А.Е.Әбілқасымова, А.Б.Абибуллаева, О.С.Сыздықов, А.Г.Қазмағамбетов, Б.Т.Кенжебеков, С.М.Кеңесбаев, Қ.Ералин, Б.Тойлыбаев, К.М.Беркімбаев, А.З.Тұрсынбаев және т.б. ғалымдардың еңбектерінде әр қырынан талданған.

Жоғары білім беруді ұйымдастыру мен жетілдірудің қазіргі заманғы келелі мәселелері Б.К.Момынбаевтың, Л.К.Керімовтің, С.Ж.Пірәлиевтің, М.Н.Сарыбековтың, С.С.Хасеновтың, В.А.Кимнің, Ж.И.Намазбаеваның, Н.Асановтың, Қ.Б.Бөлеевтің, О.Салимбаевтың, Ж.А.Шоқыбаевтың, Е.Омардың, Н.К.Ахметовтың, К.М.Беркімбаевтың және т.б. ғалымдардың еңбектерінде жан-жақты қарастырылған.

Қазақстанда білім беру жүйесіндегі басқару мәселелері де ғалымдардың зерттеу нысанынан тыс қалмады. Оны республика ғалымдары бірнеше бағытта зерттеді. Айталық, жоғары оқу орындарында білім беру жүйесіндегі оқу үдерісін басқару Н.Асанов, Ш.Т.Таубаева, С.С.Хасенов, Е.Ш.Қозыбаев, жалпы орта білім беру жүйесіндегі мектепті басқару Н.А.Әбішев, К.Д.Қаракұлов, кәсіптік-техникалық білім жүйесіндегі оқу үдерісін басқару Б.К.Момынбаев, К.Ө.Өстемиров, оқу-өндірістік комбинатты, жастарға еңбек және экономикалық білім беруді басқару Қ.Ж.Аганина, А.М.Мүсілімов, Г.Т.Хайруллин және т.б. ғалымдардың еңбектерінде көрініс тапқан.

Келер ұрпаққа қоғам талабына сай тәрбие мен білім беру үшін инновациялық іс-әрекеттің ғылыми-педагогикалық негіздерін меңгеру маңызды мәселе болып табылады. Инновациялық үдерістерді зерттеу барысында жүйенің бір жағдайдан екінші жаңа жағдайға көшуі және жаңалықты енгізу үдерісіне басшылық жасау мәселелерін зерттеу маңыздылығы алыс және жақын шетел ғалымдарының К.Ангеловски, М.В.Кларин, В.Я.Ляудис, М.М.Поташник, С.Д.Поляков, Т.И.Шамова, О.Г.Хомерики, Н.Р.Юсуфбекова, В.И.Загвязинский, П.И.Пидкасистый, Н.И.Лапин, А.И.Пригожин, Ю.Н.Кулюткин, А.К.Маркова, Н.Д.Никандров, Я.А.Пономарев, В.А.Сластенин, Л.С.Подымова, Л.Н.Фридман және т.б. еңбектерінде қарастырылған.

Жаңашылдық білім беру саласының алдында тұрған жаңа міндеттерді сәтті орындаудың негізгі шарттарының бірі болып саналады. Олар оқу-тәрбие жұмыстарының тиімділігі мен өнімділігін арттыруға септігін тигізеді. Білім беру саласына жаңалықтар енгізбестен бұрын, қоғамдық еңбектің басқа салаларына сәтті түрде жаңалықтар енгізу қиынға соғады.

Өзгерістер өмірдің диалектикасы ретінде тек қана біздің заманға, біздің қоғамға және біздің өмірге тән құбылыс емес. Олар мәңгі адами қозғалыстың, яғни адамның жақсы өмір сүруіне, жаңа заман талабына сай шарттарға қол жеткізуіне деген күресі мен талпынысының көрінісіне айнала отырып, жалпы өмірдің диалектикасын бейнелейді.

Бүгінгі күні әртүрлі елдер үшін білім беру мен тәлім-тәрбиені дамыту бағытында ортақ қиыншылықтардың туындағанына қарамастан, олар бір-бірінен білім беру мәселелерін шешу жолдары, әдістері және мақсаттары тұрғысынан елеулі дәрежеде ерекшеленіп отырғандығы байқалады. Мұндай айырмашылықтар адамның ролі мен оны жетілдірудің маңызын (мінез-құлқының маңызын, жеке тұлғаны дамытудағы тәрбиенің ролін), осыдан барып қоғамның жекелеген мәселелерін шешудегі, оның қажеттіліктерін қанағаттандырудағы және жалпы қоғамды дамытудағы білім беру жүйесінің міндеттерін әртүрлі түсінуден келіп шығады. Осыған байланысты, әртүрлі қоғамдық-саяси жүйелерімен ерекшеленетін елдерде білім беру саласына жаңалықтар әртүрлі мақсаттармен, әртүрлі тәсілдермен және әртүрлі атаулармен енгізіледі де, олардан әртүрлі

нәтижелер күтіледі. Әртүрлі елдердегі бірдей жаңалықтар әртүрлі қызметтерге ие болып, оларды қолдану нәтижелері де түрліше бағаланады.

.Бүгінгі таңда бұрынғы жоғары білім беру жүйелерін осы заманғы әлеуметтік, экономикалық даму тұрғысынан жетілдіру талап етіледі. Ең басты мәселе – білімді жетілдіру, жаңа жүйеге көшу болып табылады.

Еліміздегі жоғары оқу орындарында білім мен ғылымдағы ең алуан түрлі және болашағы зор қазіргі заманғы білім беру технологиялары ендірілуде. Оқытудың кредиттік жүйесін, қашықтан оқыту формасын енгізуді, маман даярлаудың көпсатылы құрылымына көшуді, оқу үдерісінде қазіргі заманғы білім беру технологиялары мен сабақ берудің озық әдістерін қолдануды атап айтуға болады.

Жоғары оқу орындарындағы инновациялық білім беру үдерісінің барлық деңгейінде басшылар мен мамандардың қоғамдағы интеллектуалдық потенциалын көтеруге және жаңартуға деген жауапкершілігімен анықталады.

Сол себептен, Қазақстанда тұратын әр түрлі санаттағы азаматтардың кәсіптік білімін жақсартуға деген қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында білім беру жүйесін ұйымдастыру мен мақсатқа сай жетілдіру шараларын жүзеге асыру жоғары оқу орнының шешуші міндеттерінің бірі болып есептеледі. Жоғары оқу орны барлық деңгейдегі мамандардың кәсіпқойлылығы мен құзыреттілігіне қойылатын талаптармен үнемі өзгеріп, артып отырған жағдайда жүзеге асырылды.

Сонымен, тәжірибелі-эксперимент жұмысының соңғы кезеңінде қайта жүргізілген сауалнама нәтижесінде жоғары оқу орындарындағы инновациялық білім беру үдерістерін басқаруды кәсіби қалыптастырудың деңгейі анықталды.

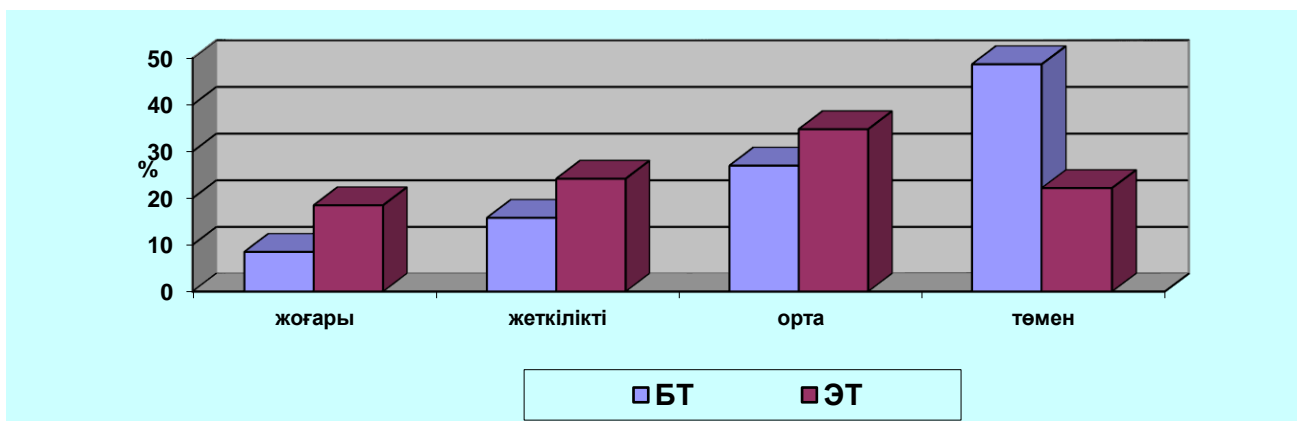
Жоғары оқу орны студенттерінің инновациялық білім беру үдерістерін басқаруға деген қызығушылықтың артуына, инновациялық білім беру үдерістерін басқарудың білімдерін меңгергендігіне, инновациялық білім беру үдерістерін басқарудың іскерліктері мен дағдыларын меңгергендігіне көз жеткіздік, оны келесі кестеден көруге болады.

Кесте - Эксперимент нәтижелері (% есебімен)

Деңгейлер	Бақылау тобы (БТ)	Эксперимент тобы (ЭТ)
Жоғары	9,5%	20,5%
Жеткілікті	19,8%	27,2%
Орта	36%	39,8%
Төмен	50,7%	30,5%

Бақылау кезеңіндегі тәжірибелі-эксперимент жұмысының нәтижелері бойынша эксперимент тобында (ЭТ) жоғары деңгей 20,5%, жеткілікті деңгей 27,2%, орта деңгей 39,8%, төменгі деңгей 30,5%-ды көрсетсе, бақылау тобында (БТ) жоғары деңгей 9,5%, жеткілікті деңгей 19,8%, орта деңгей 36%, төменгі деңгей 50,7%-ды құралғандығын көрсетті, яғни жүргізілген тәжірибелі-эксперименттік жұмысымыздың қорытындысы бойынша инновациялық білім беру үдерістерін басқаруға деген қызығушылықтың артқандығына, инновациялық білім беру үдерістерін басқарудың білімдерін игергендігіне, инновациялық білім беру үдерістерін басқарудың іскерліктері мен дағдыларын меңгергендігі теориялық тұрғыда дәлелденіп, статистикалық мәліметтермен анықталды. Эксперимент нәтижелерінің салыстырмалы көрсеткішін сурет 2-ден көруге болады.

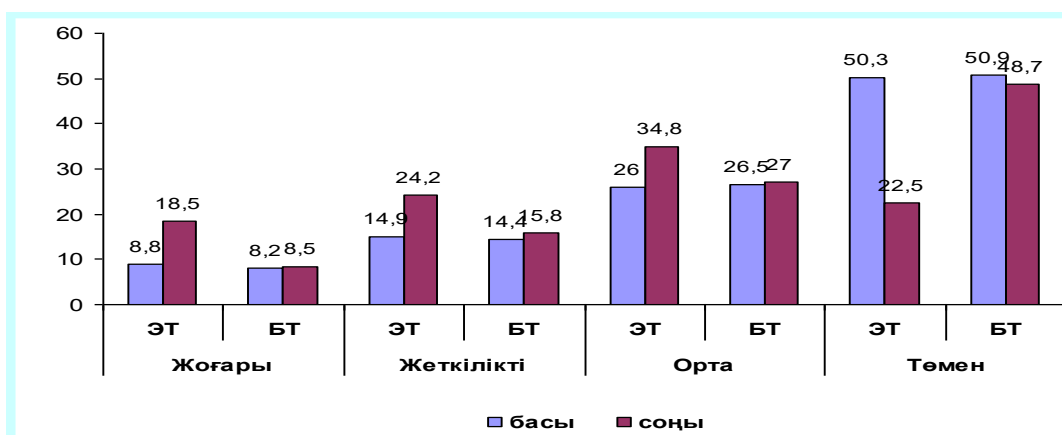
Сурет 2 – Эксперимент нәтижелерінің салыстырмалы көрсеткіші

Сонымен тәжірибелі-эксперименттік жұмысымыздың нәтижесін қорытындылай келе, жоғары оқу орындарындағы инновациялық білім беру үдерістерін басқаруды кәсіби қалыптастыру деңгейлерінің (эксперименттің басы мен соңы) даму көрсеткішін кесте 5-тен және салыстырмалы өсу динамикасын сурет 3-тен анық байқауға болады.

Кесте 5 - Жоғары оқу орындарындағы инновациялық білім беру үдерістерін басқаруды кәсіби қалыптастыру деңгейлерінің даму көрсеткіші (% есебімен)

Жұмыс кезеңі	Деңгейлер							
	Жоғары		Жеткілікті		Орта		Төмен	
	ЭТ	БТ	ЭТ	БТ	ЭТ	БТ	ЭТ	БТ
Басы	8,8%	8,2%	14,9%	14,4%	26%	26,5%	50,3%	50,9%
Соңы	18,5%	8,5%	24,2%	15,8%	34,8%	27%	22,5%	48,7%

эксперимент соңында 24,2%-ды көрсетті; бастапқы кезеңінде орта деңгейді эксперимент тобы 26%-ды көрсетсе, эксперимент соңында 34,8%-ды көрсетті; бастапқы кезеңінде төменгі деңгейде эксперимент тобы 50,3%-ды көрсетсе, эксперимент соңында 22,5%-ды көрсетті; ал бақылау тобында айтарлықтай өзгеріс болмады. Яғни, эксперимент тобындағы студенттердің білім деңгейлері бақылау тобына қарағанда едәуір жоғарылағанын байқадық.

Сурет 3 – Жоғары оқу орындарындағы инновациялық білім беру үдерістерін басқаруды кәсіби қалыптастыру деңгейлерінің қорытынды, салыстырмалы

Қорыта айтқанда, жүргізілген педагогикалық эксперименттің нәтижесінде қойылған міндеттер шешілді және тиісті қорытындылар жасалды. Тәжірибе барысында арнайы курс бағдарламалары бойынша өткізілген пәндік сабақтар мен курстық жаттығулар жоғары оқу орындарындағы студенттердің терең білім алып, кәсіби-шығармашылық тұрғыдан өзін-өзі дамытып, жоспарланған жұмыстарды қызығушылықпен орындап, меңгеріп шығуына және кәсіби біліктілігін толықтыруына септігін тигізетіні анықталды, сонымен қатар теориядан алған білімдерін практика жүзінде жүзеге асыруына көмектескендігін қалыптастыру эксперименті растады. Зерттеуіміздің ғылыми болжамы тәжірибелік-эксперименттік жұмыс барысында дәлелденді және жүргізілген зерттеу жұмысымыздың мақсаты мен міндеттеріне сәйкес нәтижелер алынды. Әйтсе де, жүргізілген зерттеу өте күрделі де, көп салалы мәселе болғандықтан, оның барлық бағыттарын бір зерттеудің аясында жеткілікті дәрежеде қамтып шығу мүмкін емес. Біздің жүргізген жұмысымыз осы аса күрделі процестің бір қырын ғана ашып көрсетеді.

Жоғары оқу орындарындағы инновациялық білім беру үдерістерін басқаруды кәсіби қалыптастыру мәселелері келешекте жан-жақты зерттеуді қажет ететін өзекті мәселе екендігін айту орынды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бейсенбаева А.А. Пәнаралық байланыс негізінде оқу процесін ұйымдастыру.- Алматы,РБК,1995.54-55 б.
2. Слободчиков В. Новое образование-путь к новому сообществу. Нар. образование.-1999.
3. Нағымжанова Қ.М. Оқу процесінде инновациялық іс-әрекеті. Өскемен: МедиаАльянс,2004.
4. Инновационное обучение: стратегия и практика. Под.ред. В.Я.Ляудис.-М.: Изд-во МГУ,1994.
5. Внутришкольное управление: теория и опыт педагогических управленческих инноваций,Под ред. Н.В.Горбуновой:М.:Новая шк.,1995.
6. Слободчиков в. Новое образование-путь к новому сообществу. Нар. образование.-1999.
7. Кларин М.В. Инновационное модели учебного процесса в современной зарубежной педагогике.: -М2009.
8. Бейсенбаева А.А. Пәнаралық байланыс негізінде оқу процесін ұйымдастыру.- Алматы,РБК,1995.
9. Инновационное обучение: стратегия и практика. Под.ред. В.Я.Ляудис.-М.: Изд-во МГУ,1994.

БІЛІМ БЕРУДЕ СТУДЕНТТЕРДІҢ ДЕНСАУЛЫҒЫН НЫҒАЙТУДЫҢ ҚҰРАЛДАРЫ МЕН ӘДІСТЕРІ

**Абдикулов Мадихан Жаксылыкович, аға оқытушы
М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті. Тараз қ.
«Дене тәрбиесі» кафедрасы.**

Ахметов Несипжан Аманжолович, аға оқытушы

старший преподаватель:
М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті. Тараз қ.
«Дене тәрбиесі» кафедрасы.

Аңдатпа: Студенттерді қамтитын дене шынықтыру және спорттық қызмет қоғамдық және жеке мүдделерді біріктірудің тиімді механизмдерінің бірі болып табылады. Бұл студенттердің оқу үдерісі мен олардың қоғамдық белсенділіктерін жоғарылатудың тиімді құралдарының бірі. Студенттерді дене тәрбиесі мен спортқа баулу олардың кәсіби қолданбалы дене шынықтыру жаттығуларының ерекшеліктерін ескере отырып басталады.

Кілт сөздер:

студент, философия, принцип, эксперимент, диалектика, қағида, процесс, мәдениет, теория, форма, модель, мотивтік, компонент, даярлық, энергетика, ғылыми-педагогикалық, материалды жүйе.

Аннотация: Физкультурно-спортивная деятельность с участием студентов является одним из эффективных механизмов совмещения общественных и частных интересов. Это одно из эффективных средств повышения образовательного процесса студентов и их общественной активности. Приобщение студентов к физическому воспитанию и спорту начинается с учета специфики их профессиональной прикладной физической подготовки.

Ключевые слова:

Студент, философия, принцип, эксперимент, диалектика, қағида, процесс, мәдениет, теория, форма, модель, мотивтік, компонент, даярлық, энергетика, ғылыми-педагогикалық, материалды система

Annotation: Physical education and sports activities with the participation of students are one of the effective mechanisms for combining public and private interests. This is one of the effective means of increasing the educational process of students and their social activity. Introducing students to physical education and sports begins with taking into account the specifics of their professional applied physical training.

Key words: Student, philosophy, principle, experiment, dialectics, principle, process, culture, theory, form, model, motive, component, training, Energy, scientific and pedagogical, material system

Білім беру жүйесінің философиялық-психологиялық-педагогикалық негіздері, адам болып дамуының, кемелденуінің және өзін-өзі дамытуының жалпы диалектикалық принциптері, ақыл мен іс-қимылдың, тұлғаның бірігу принципі. Дамыту үшін шығармашылық тұрғыдан белсенділік және жеке зерттеу байланыстарын енгізу: философиялық принциптер; танымдық теория; жеке тұлға, әрекет, мәдениет және тәрбие теориялары, тұлға–қауым–табиғат жүйесіндегі диалектикалық қатынастар, оқу процесіне басшылық және ұйымдастыру теориясы, дене тәрбиесі теориясы. Зерттеу нәтижелерінің маңыздылығы мен сенімділігі. Зерттеу мазмұнына сәйкес келетін әдістемелерді қолдана отырып, әдіснамалық және теориялық принциптермен тәжірибе алмасу.

Бағдарламаның тәрбиелік мүддесі алғашқы және соңғы көрсеткіштердің нәтижелері. Тұжырымдай келе, оның тиімділігі мен маңыздылығы эксперименталды түрде айқындалды. Сынақ және тәжірибе жұмыстары арқылы өндірісті дамыту сақтандырусыз қабылданатын болады. Тұжырымдарға байланысты атақты ғалым В.М.Выдринаның дене шынықтыру іс-әрекетінің алғашқы ерекше түрі дәрістегі дене тәрбиесі болып табылады. Мәдениетпен байланысты тудыратын тараптар дене тәрбиесі деп босқа айтылмаған, сонымен қатар дене тәрбиесінің әрбір адам өзі іске асыра алатын құрамдас бөлігі. Өз теориясын жасау қажеттігін атап көрсетеді.

Жоғары оқу орнындағы дене тәрбиесі білім саласына келетін болсақ, жалпы педагогикалық теория студенттері және дене тәрбиесі теориясына сүйене отырып, олар мыналарды меңгереді:

- Жоғары оқу орындарында білім беруді ұйымдастыру және оның әдістері;
- дене тәрбиесінің ғылыми принциптерін;
- дене шынықтыру мен спорттың гигиеналық негіздерін;
- дене шынықтыру мен спорттың қоғамдық қызметі;
- кәсіби қолданбалы дене шынықтыру
- еңбекті ғылыми ұйымдастыру;
- Ғылыми жұмысты ұйымдастыру.

Оның ең маңызды ұғымдары мен терминдері анықталды.

• Зерттеу ұйымы

Болашақ мамандардың дене тәрбиесі денсаулық сақтаудағы, кәсіби оқыту процесінің құрылымы мен мазмұнын нақты түсіну және болмыс зерттелетін құбылысты ойлау тәжірибесі арқылы модельдеуді қажет етеді.

Болашақ мамандардың дене тәрбиесіндегі оңалту жүйесіндегі кәсіптік оқыту процесінің маңызы мен құрылымы және мазмұны түсінікті зерттелетін құбылыс туралы түсінікке ие болады. Ол модельдеуде, ой экспериментінде және әдістерді пайдалану және сонымен қатар нақты жүйені материалдық немесе ойша суреттеу маңызды. Бұл күйде іске асыру және бұл әрекеттің ұқсастықта ұйымдастырылуы және жұмыс жасауы. Бұл осы авторлар бақылаған және бізге хабарлаған үлгінің қажетті және жеткілікті жағдайлары.

Қорытынды:

Дене шынықтыру-сауықтыру жүйесінде болашақ мамандардың кәсіби дайындығын жақсартудың ғылыми-педагогикалық негіздері зерттеулердің осылардан тұратын маңызды ережелер мен қорытындылардың тұтастығында берілген:

-дене сауықтыру процестерін жақсартуға бастапқы көзқарастарды теориялық түрде қазіргі кездегі тұжырымдардың көбісі дене шынықтыру жүйесін құру және іске асырудың дидактикалық құралдарын ізденіс әзірлеуді жүзеге асыру туралы жағдайына жауап бермейтіндігін көрсетті. Сондықтан осы мәселені шешуде жаңа тәсілдерді жасау дене сауықтыру процесін одан әрі дамытатын педагогикалық шарттарын анықтау қажеттілігі шынайы және маңызды болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі: оқулық / ред. Ю. Ф. Курамшина. – М. Кеңестік спорт, 2007. – 464 б

2. Смирнов В.М. Дене тәрбиесі мен спорт физиологиясы. – Москва, «Медициналық ақпараттық агенттік», 2012ж.

3. Кузнецов В.С., Холодов Ж. К. Дене тәрбиесі және спорт теориясы мен әдістемесі. Жоғары кәсіби оқу орындарының студенттеріне арналған оқулық. 12-басылым. – Москва, «Академия». 2014

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ

Жамбыл облысы, Т.Рысқұлов ауданы, Қ.Сұлтанбеков атындағы мектебі
Туменбаева Райхан Наурызбаевна
Мамырбаева Гауһар Жұмағалиқызы

Аннотация. Мақалада болашақ мамандардың патриоттық тәрбиесіне ерекше мән беру, олардың бойындағы патриотизмді қалыптастыру қоғам болашағының өркендеуін, елімізде тыныштық пен бейбітшіліктің мәңгілік қанат жаюын қамтамасыз ету, халқымыздың сан ғасырлардағы рухани мұрасын, әсіресе оқу, тәлім-тәрбие мәселесін философия, психология, педагогика ғылымдарының зор жетістіктерін пайдаланып, асыл қазыналарын жоғары теориялық биіктен талдау мәселелері сөз болады.

Кілт сөздері: Жолдау, президент, патриот, білім, жастар, тәрбие, білім беру, рух, сана, ұлтжандылық.

Аннотация. Особое внимание в статье будет уделено патриотическому воспитанию будущих специалистов, формированию у них патриотизма, обеспечению процветания будущего общества, вечного развертывания мира и мира в нашей стране, анализу духовного наследия нашего народа в многовековые годы, особенно с высокой теоретической высоты, используя большие достижения философии, психологии, педагогических наук в вопросах обучения, воспитания.

Ключевые слова: послание, президент, патриот, образование, молодежь, воспитание, образование, дух, сознание, национальность.

Annotation. Special attention in the article will be paid to the patriotic education of future specialists, the formation of patriotism among them, ensuring the prosperity of the future society, the eternal deployment of peace and peace in our country, the analysis of the spiritual heritage of our people over the centuries, especially from a high theoretical height, using the great achievements of philosophy, psychology, pedagogical sciences in matters of education, upbringing.

Keywords: message, president, patriot, education, youth, upbringing, education, spirit, consciousness, nationality.

«Қазақстан - 2030» Жолдауында Республика Президенті еліміздің ұлттық қауіпсіздігін, тәуелсіздік пен егемендігін танытатын мемлекетіміздің ұзақ уақытты дамуын анықтаса, Білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасының негізгі міндеттерінің бірі қазақстандық патриотизмге, төзушілікке, биік мәдениетке, адам құқықтары мен бостандықтарын құрметтеуге тәрбиелеу болып табылады. Бұл жастарға этнопедагогикалық негізде білім беріп, патриоттыққа тәрбиелеу ісіне нұсқау әрі оның қажеттілігін айқындайтын бағдарлама деуге болады.

Қазақстанның жоғары оқу орындарында білімгерлерге қазақ халқының этностық ерекшеліктерін, тарихы мен мәдениетін, сондай-ақ халықтың батыр ұл-қыздарының ерлік істерін дәріптеу жастарға патриоттық тәрбие берудің және оны қазіргі жағдайда зерттеудің қажеттілігін арттыра түседі.

Сондықтан болашақ мамандардың патриоттық тәрбиесіне ерекше мән беру, олардың бойындағы патриотизмді қалыптастыру қоғам болашағының өркендеуін, елімізде тыныштық пен бейбітшіліктің мәңгілік қанат жаюын қамтамасыз ететіні анық. Қазіргі кезде қоғамдық - гуманитарлық ғылымдар саласында зерттеу жүргізуші ғалымдар халқымыздың сан ғасырлардағы рухани мұрасын, әсіресе оқу, тәлім-тәрбие мәселесін философия, психология, педагогика ғылымдарының зор жетістіктерін пайдаланып, асыл қазыналарын жоғары теориялық биіктен талдап, ғылыми көзін ашуда.

Халықтық педагогикадағы атамекенге сүйіспеншілікті дамыта отырып біз оқушылардың бойында патриоттық сезімді тәрбиелеуді ұсынамыз [1].

Білім беру мен тәрбиенің негізгі міндеті – өз елінің азаматы, патриотын тәрбиелеу болса, осыған сәйкес «қазақстандық патриотизм мен ұлттық патриотизм» білімгерлердің тәрбиелік деңгейін бағалаудағы көрсеткіш болып қарастырылады.

Қазақстандық патриотизмнің арқауы қазақ мемлекетіне деген сүйіспеншілік, ұлтына сенімі, нанымы, саяси көзқарасы, т.б. қарамастан, әрбір қазақстандық өзі өмір сүріп, күн көріп отырған мемлекетін - «Отаным» деп тануы, оның негізін салып отырған қазақ ұлтына сыйластық, оның заңдарына бас ию, рәміздеріне құрмет, жетістігіне сүйсініп, мақтану, кемшіліктерін болдырмаудың жолын қарастыру қазақстандық патриотизмнің белгілері болуы керек деген ой келіп туады. Қазақстан егемендік алғаннан кейін мерзімді басылымдарда «қазақстандық патриотизм» және «ұлттық патриотизм» жайлы сұрақтар жарияланып, оған көптеген белгілі ғалымдар, ақын-жазушылар өз пікірлерін білдірген болатын. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Біздің тағы бір аса маңызды идеологиялық міндетіміз - Қазақстандықтарды отансүйгіштікке тәрбиелеу, әрбір азаматтың өзін-өзі айқын билеуін қалыптастыру. Шынайы отансүйгіштікті нағыз азаматтықты қалыптастыру жеке бастың өзін саяси тұрғыдан айқын сезініп, өз Отанның саналы түрде таңдауын көздейді» делінген. Міне, осының өзі бұдан былайғы кезде «Қазақстандық патриотизм» ұғымын қалыптастыру мақсатын қойып отыр. Ендігі кезеңде қазақстандықтардың күш-қуаты «Қазақстандық патриотизмді» орнықтыруға жұмсалуды керек. Қазақстандық патриотизм ол тек қазақтардың ғана өз Отанына сүйіспеншілігі емес, онда мекендеген бүкіл ұлт пен ұлыс өкілдерінің бәріне қатысты дүние. Алайда ешкімді елін, Отанын зорлықпен, күштеп не үгіттеп жел сөзбен алдап-арбап сүйгізе алмайсың. Елін сүйу әркімнің жеке ісі, өз арының ісі. Қасиетті сезім ананың сүтімен бірге өзі келмейді, ол адам өсе, есейе келе өз ақылы өзіне жетіп, өз басымен тіршілік ете бастағанда адамзаттың бойында біртіндеп қалыптасатын құдіретті сезім. «Бұл сезім әркімде әр кезеңде (яғни, әр түрлі жаста) оянып, кейін кәмілетке келгенде біржола буыны қатып, тәжірибемен, жаспен, уақытпен, біліммен, қоршаған ортаның ықпалымен, мемлекеттік және қоғамдық социологиялық институттардың (балабақша, отбасы, мектеп, жоғары оқу орындары, бұқаралық ақпарат құралдары, қоғамдық ұйымдар, әр түрлі саяси ұйымдар мен қозғалыстар) әсерімен қалыптасады» деп көрсетеді Ә.Қалмырзаев [2].

Қазақстандық патриотизм – Қазақстанды мекендейтін барлық ұлт пен ұлыстардың, халықтардың Қазақстан мемлекетінің әлемдік биіктен көрінуі үшін білім, мәдениет, экономика, әлеуметтік тұрғыда дамуына жағдай жасай отырып, еліміздегі бейбітшілік, бірлік пен тәуелсіздікті сақтау үшін барлық күш жігерін жұмсауы. Дегенмен, көптеген баспасөз беттерінде Қазақстандық патриотизм ұғымы кешегі «кеңестік патриотизм» ұғымына пара-пар деп бағалауы да бар. Бұл жерде екі ұғымға тән идеология екі басқа. Кеңестік дәуірде бір орталыққа бағындырылған, бір ғана саясаттандырылған идеология болды.

Расында да, Қазақстандық патриотизм көп ұлтты Қазақстан үшін бірлік пен елдікті сақтай отырып, демократияландырылған, әлемдік өркениеттен орын алу идеологиясы негізгі дінгек болып табылады. Бұл жерде ел Президентінің тұжырымы бойынша «Қазақстандағы ұлтаралық жарастықты негізгі атамекеннің иесі – Қазақ халқы өз мойнына алуы керек. Өйткені халқымыз ұлтаралық жарастықты, сыртқы дүниемен өзара тиімді ынтымақтастықта жүзеге асыра алса ғана өзінің өркениетті мемлекетіне ие бола алады», - деп Қазақстандық патриотизмді қалыптастырудың негізгі тірегі қазақ халқына үлкен үміт артады. Ұлттық патриотизмді ұлт және патриотизм туралы екі ұғымның жадағай қосындысы деп қарауға болмайды. Сондықтан біз бұл еңбегімізде тектілікпен туа біткен қасиеттердің тәрбие арқылы бекіп, нығаюы, елін, жерін шексіз сүйіп, соған қызмет ету, ұлттың барлық қасиеттерін ардақтау деп көрсетеміз. Демек, ұлттық патриотизм дегеніміз қанмен, текпен туа бітетін, тәлім-тәрбие арқылы өсіп жетілетін ұлттық сипаттағы саналы іс-әрекет пен мінез-құлық. Ұлттық патриотизм ұғымына әр түрлі

көзқарас бар. Ұлттық патриотизмді жекеленген, оқшауланған ұғым деп қабылдауға тырысады. Жоқ, ұлт бар жерде, ұлттық патриотизм бар. Қазақ халқының жер бетінен жойылмай сақталуы да ата-бабаларымыздың ұлттық рухының жоғары болуында десек артық айтпаған болар едік, яғни бұл тарихи шындық.

Ұлт дегеніміз – адамдардың тарихи қалыптасқан әлеуметтік-этникалық, қауымдық бірлестіктің жоғары түрі. Ұлт болып қалыптасу үшін оның құрамына кірген адамдар тобының материалдық, территориялық және экономикалық жағдайлары, тілі мен әдебиетінің әлеуметтік хал-ахуалының, мінез-құлқының сол ұлтқа тән кейбір этникалық ерекшелігінің ортақтығы болып табылады.

Ұлттық патриотизм дегеніміз – елі мен жері, халқының бостандығы және мемлекет ретінде жер бетінде сақталуы үшін, ұлт намысын жоғары дәрежеде ұстау. Ұлттық патриотизмді қазақ патриотизмі деп те қарастыруымызға болады. Ұлттық патриотизм – ұлт бостандығы, елі мен жерінің тәуелсіздігі, білім мен ғылым, мәдениет, спортта әлем сатыларының биік шыңынан көрінуі негізгі ұстаным болып табылады.

Отаншылдыққа тәрбиелеу ұлттық ерлік дәстүрлерге сүйене отырып, жас өскіннің ішкі жан дүниесі ой санасы мен сезімін дамытып, қалыптастыруға бағытталуы керек. Бұл ретте Н.Назарбаевтың «Қазақтың ұлттық сана сезімін дамыту – Қазақ деп аталатын таңғажайып, әрі бай тарихи және мәдени байтаққа өз қатысының барын сезіну» - дегені біздің ұстанып отырған пікірлерімізді қуаттай түседі.

«Көп ұлтты Қазақстан Республикасы үшін патриоттық сезімнің рухани саладағы тату-тәтті тірлік, азаматтық келісімге ғана емес мемлекеттік материалдық негізін нығайтуға да тікелей ықпалы бар.

Патриоттық рух - «қазақ елінің әлемдік өркениетті елдер көшіне қосылып дүниежүзілік қауымдастықтан лайықты орын алуға мүмкүндік беретін бірден - бір күш!»- деп атап көрсетеді [3].

Патриоттық сезім өрге бастайтынын өз ұлтымыздың тарихы да талай дәлелдеп келеді. Кейде шіркін бір өзіне бірнеше мемлекет сыйып кететін ұлан - байтақ жерді ата-бабамыз сан ғасырлар бойы қанаттыға қақтырмай, тұмсықтыға шоқтырмай қалай аман сақтаған деп таңданамыз. Өз сауалымызға өзіміз жауап тауып «Найзаның ұшымен, білектің күшімен, ақылдың ісімен» - деп мақтанамыз. Ешбір қатесі жоқ. Тегеурінді күштің тетігі жүрек қуатынан нәр алғанда ғана қозғалысқа келмек. Ұлан майдан ұлы істе де жеке дара жекпе-жекте де рухы мықты ұтады. Жайшылықта әрқайсысы бір түйе айдап, жеке жайылатын жұртымыздың ел басына күн туғанда бір төбеге жиылып, бір ауылына ұюы, бір жағадан бас, бір жеңнен - қол шығарып, тастүйін тегеурінді күш болып аттануы осындайда бәрінен биік тұрса қандай ғанибет.

Ұлы бірлік патриоттық рухтың аса бір қасиетті мәйегі. Н.Ә.Назарбаевтың тәуелсіздік жолында ту етіп көтерген реформаторлық идеяларының бірі «Қазақстандық патриотизм» ұғымымен астасып жатуының терең мәнін де содан іздеген жөн [4].

Н.Ә.Назарбаев ұсынған жаңа ұлттық идеяның мазмұны да қоғамдық дамуға басқаша, осы заманғы тұрғыдан қарау үрдісіне сай айқындалған. «Көп ұлтты Қазақстанда жалпы ұлттық мүдделерді жүзеге асырудың бір ғана жолы бар екені айдан анық. Ол қазақ ұлтының біріктіруші рөлі жағдайында барлық халықтардың теңдігін қамтамасыз ету» - деп жазды ол «Қазақстанның болашағы – қоғамның идеялық бірлігінде» деген еңбегінде.

Біз бұл жерде екі мәселеге айрықша назар аударып қарастырамыз:

Бірінші - қоғамның көп ұлттылығын тұрақты бірлестіруші факторға айналдыру. Яғни, сырт қарағанда, әрқилы алауыздықтардың негізгі себебі болуға тиіс осалдықтардың өзінен, алға басуға күштірек қарқын беретін артықшылық жасау ниеті [5].

Екінші - қазақ ұлтының қоғам өміріндегі біріктіруші рөлінің атап көрсетілуі. Яғни, оның мемлекеттің тағдыры үшін, ең алдымен өзі жауапты екендігінің ашық айтылуы, әрине біріктірушілік міндетін атқару – қоғамның әртүрлі элементтері арасында жай байланысшы болу дегеннен гөрі күрделілеу ұғым, ол үшін солардың қоғамдық ортақ

тірлігінің ұйқасында жаңа қауымдастық шын мәніндегі негізгі ұлттық тірегіне айналу керек.

Жалпы патриоттық сезімнің қай-қайсысының болсын қалыптасуы отбасы тәрбиесінен (балабақшадан) бастау алатыны белгілі. Сондықтан халқымыздың қаһарман батыр ұлы Б.Момышұлы мен жазушы Ө.Нұршайықов, З.Ахметова, т.б. пікірлеріне сүйене отырып, отбасында патриотизмге тәрбиелеу, ана тілін үйрету, ұлттық мінез-құлық қалыптастыру, ұлттық салт-дәстүрді сақтау, шыққан ата тегін білу және сезінуден басталып, халқына сүйіспеншілік, тарихи дәстүрлерді сақтау, одан соң туған жеріне, Отанына деген сүйіспеншілік өсе келе мектепте ары дамып қалыптасуына шарт түзілуі тиіс [6].

Сонда ғана әрбір азамат өзін мемлекетінің өткеніне, бүгініне және ертеңіне тікелей қатысын сезініп, Отан тағдыры үшін өзіне жеке жауапкершілік жүктелетінін терең пайымдайтын болады. Ел өміріне қатысты сан алуан проблемалардың баршаға бірдей жақын әрі түсінікті болуы да осылайша бастауыш сынып оқушыларының бойында патриоттық, отансүйгіштік, имандылық, мейірімділік т.б. сияқты халқымыздағы асыл да абыройлы қасиеттерге тәрбиелеумен қатар, патриоттық сезімді қалыптастыруда, ең алдымен, халықтың рухани азығымен қайнар бұлағы, оның халық педагогикасы, ұлттық салт-дәстүрін терең сіңіру деп есептейміз.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан-2030. Стратегиялық бағдарлама. Алматы, 2005.
2. Қазақстан Республикасындағы «Білім туралы» заңы. Алматы, 2015.
3. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Алматы, 2003.
4. 12- жылдық мектеп журналы // Алматы - 2007 жыл;
5. Иманбаева С.Т. Мектеп оқушыларына патриоттық тәрбие теориясы мен әдістемесі. Алматы: 2007. -310 б.
6. Мектепке дейінгі және бастауыш білім: қазіргі жағдайы, даму тенденциялары және мәселелері. 2-том Алматы - 2007 жыл.

ӘОЖ 371.391

ГЕОГРАФИЯ САБАҒЫНДА ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Успанова Гульжан Канатовна, жаратылыстану ғылымдарының магистрі, аға оқытушы

Тоқбаева Махаббат Нышаналықызы, педагогика ғылымдарының магистрі, оқытушы,

Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты, Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

Аннотация. Мақалада, қазіргі заманда білім беру ісінде талап деңгейінен шығу мұғалімнің іздену шеберлігіне тіреледі. Бүгінгі талап оқушыға білім берумен бірге оны білікті түрде қолдана алуына, оны дағдыға жеткізіп қана қоймай баланың ақыл-ойын, қабілетін дамытуға, әрекет нәтижесінде белгілі тұжырым жасай алуға үйретуге негізделеді.

Кілт сөздер: мұғалім, география, жаңа технология, сабақ.

Аннотация. В статье в современное время выход за пределы уровня требований в образовании зависит от поисковых способностей учителя. Сегодняшний запрос основан на том, чтобы наряду с обучением учащегося уметь грамотно пользоваться им, не только доводить его до навыка, но и развивать ум и способности ребенка, уметь делать определенные выводы в результате действий.

Ключевые слова: учитель, география, новые технологии, урок.

Annotation. In the article, in modern times, going beyond the level of requirements in education depends on the search abilities of the teacher. Today's request is based on the fact that, along with teaching the student, be able to use it competently, not only bring it to the skill, but also develop the child's mind and abilities, and be able to draw certain conclusions as a result of actions. .

Keywords: teacher, geography, new technologies, lesson.

Бүгінгі заманғы педагогикалық саладағы жаңалықтардың бірі – оқытудың іс-тәжірибесіне жаңа әдіс-тәсілдерді енгізу болып табылады. «Жаңа форматтағы біліктілікті арттыру» курсының да мақсаты да осыны көздейді. Бастысы ол өзгерістер мұғалімге де, оқушы үшін де оң нәтиже беруі тиіс. Үшінші негізгі деңгейдің курсы аяқтағалы бері өзімнің алдымда тұрған жаңа білім реформасының қатысушысы ретінде жауапкершілігімнің жоғарлағанын түсіндім. Бүгінгі таңда менің алдымда тұрған үлкен міндет – оқытудың жаңа технологияларын қолдана отырып, саналы, салауатты, жан – жақты дамыған, рухани бай, заман талабын орындай білетін тұлғаны тәрбиелеп дамыту. Мұғалімнің мәртебесіне лайық болу мақсатында, өзімнің кәсіби шеберлігімді шыңдап дамыту мақсатында педагогикалық шеберлік орталығында бүгінде әлемге үздік болып танылған Кембридждік жоба үлгісіндегі ұстаздар біліктілігін арттыру курсының үшінші деңгейінде білімімді одан әрі жетілдіру. Сондықтан білім беру мен оқытудың қазіргі заманғы әдістері мұғалімнің күнделікті тәжірибесінде қарастырылуы тиіс.

Оқытудың барлық әдістері баланы дамытуға бағытталған. Дегенмен осы кезге дейінгі дәстүрлі оқытуда оқулық пен мұғалімнің пікірін нысана етумен шектелеп келді. Ал бүгінгі оқыту оқушы қабілеті, оны жан-жақты дамыту, даму әрекеттерін ұйымдастырудың қажеттігін дәлелдеп отыр. Көрнекті педагог А.С.Выготский баланы дамыту әрекеттері оқыту барысында іске асатынын дәлелдей келіп, бала дамуының екі түрлі ортасы болатыны жайында теория ұсынды. Бірінші ортасы – айналасындағы үлкендердің әсері, қабілетінше еркін атқара алатын іс-әрекеті болса, екінші ортасы – сабақ үстіндегі әрекеті. Ал біздің мақсатымыз – баланың сабақ үстіндегі оқу-әрекетін тиімді әрі қызықты болатындай етіп ұйымдастыру, әрекет нәтижесін байқау, бағалау және соның нәтижесінде алдағы жұмыстарды жоспарлау болып табылады. Оқитын пән қаншалықты бағалы болса да, мұғалімнің шеберлігі қандай жоғары болса да, мұғалім оқушының өз белсенділігін туғыза алмаса, берген білім, күткен нәтиже бермейді. Оқушының адам ретінде қалыптасуы белсенділік арқылы жүзеге асады. Жаңа технологияның басты мақсаттарының бірі — баланы оқыта отырып, оның еркіндігін, белсенділігін қалыптастыру, өз бетінше шешім қабылдауға дағдыландыру. Ал мен география пәні мұғалімі ретінде ұлттық құндылықтарды бойына сіңірген, мәдени мұраларды жадында өшпестей етіп сақтаған құзіретті жеке тұлға қалыптастыруда оқытудағы жаңа тәсіл 7 модульді өз сабақтарымда пайдаланып жүрмін. Бұл тәсілдің басқа технологиялардан ерекшелігі жеті модуль арқылы іске асады. «Сабақ – оқытушының педагогикалық мәдениетінің айнасы», -деп А.Сухомлинский айтқандай, осы жеті модульдің ішінде өзімнің пәніме тиімдісі, жарыққа шығарары, баланың қызығушылығын оятары, білімін жетілдіреті қайсы екен деп көп ойланғаным рас. Саралай келе әр сабақта бір немесе бірнеше модульді бірден қолдануға болатынын анықтадым. Бұл қолданыстан ұтылғанымнан ұтқаным көп болды. Әр мұғалім өз сабағының –көшбасшысы. Ал көшті дұрыс бағыттай білу ол шеберлігіне байланысты. Жалпы менің оқытудағы өз міндетім оқушыларды өз бетімен жұмыс жасауға тәрбиелеу, үйрету, шығармашылық қабілетін

дамыту. Сондықтан сабақта оқушылардан жиі тақырып бойынша жеке ,жұптық,топтық жұмыс яғни пирамидалық тәсіл түрлерін алып отырамын. Өйткені, ол оқушының ойлауын, елестету мен есте сақтау белсенділігін, дағдысын білім саласының дамуын қамтамасыз етеді.Мұғалім бала бойындағы туа біткен түрлі қасиеттерді дәл байқап, оның сапалық ерекшеліктеріне баға беріп, ары қарай өз бетінше дамыта түсуіне жағдай туғызу керек, көмектесуі қажет. Бұл үшін, әрине ұстаздың өзі де өзгеруі, яғни дәстүрлі оқытудың таптаулары сүрлеуінен арылуы тиіс. Осылайша оқытудың жаңа мазмұнын жасауға бетбұрысты әрбір мұғалім өзінен бастағаны жөн. Мұғалім шәкіртке білім, білік, дағды беріп қана қоймай, ақыл-ойы мен қабілетінің дамуына көңіл бөліп, «оқи алуға үйрету керек». Мұғалім оқытуға кіріспес бұрын оқушылардың мінездерін зерттеп, білімдерін тексеруі тиіс. «Қазіргі заманда жастарға ақпараттық технологиялармен байланысты әлемдік стандартқа сай мүдделі жаңа білім беру өте қажет»-деп елбасымыз өз жолдауында айтып қана қоймай, әр мектепті түрлі ақпаратты технологиялармен қамтамасыз етуде. Яғни, ақпараттық технологиялардың білім беруде маңызы зор. Өйткені ол оқушыларға үлкен ақпараттық білім кеңістігіне жол көрсетеді.Оқушылар жеке, жұптық, топтық жұмыс жасағанда диалогқа түскені жөн. Себебі қабілеті әртүрлі оқушылар, бір- бірімен жұмыс жасағанда, әрқайсысы өз пікірлерін айтады, яғни жауапкершілікті сезінеді. Топтық жұмыста оқушылар өзін-өзі, бірін-бірі бағалау, немесе топаралық бағалау жүзеге асады. Топтық жұмысты ұйымдастыру арқылы оқушылардың белсенділігі, шығармашылығы артады.Топтық жұмысты жүзеге асыру, оқушылардың сыни ойлауын дамытуға,мүмкіндік беретініне сенімдімін. Себебі оқушыға сыни ойлауын жүзеге асыратындай тапсырма бергенде ғана, оқушы ойланады. Сыни тұрғыдан ойлау — бақылаудың, тәжірибенің , ойлау мен талқылаудың нәтижесінде алған ақпаратты ойлауға, бағалауға , талдауға және синтездеуге, өмірде қолдана білуге бағытталған пәндік шешім. Балаларды диалог пен дәйектер , талқылауға тарту белсенді жүргізілетін жағдайда олардың оқуы тиімдірек және зиятты жетістіктері жоғары болатынын дәлелдейтін зерттеулер де көбейе түседі.

Әрбір ұстаздың міндеті мектеп оқушыларын отан сүйгіштікке, ақыл-ойын жан-жақты дамытуға, ұмтылуға тәрбиелеу. «Қыран-түлегіне қайыспас қанат сыйлайды, ұстаз-шәкіртіне талап сыйлайды» деген халқымыздың қанатты сөзі ұстаз арқылы дарыған Білім беру саласында озық технологиялардың енуі мұғалімнің ойлану стилін, оқытуәдістемесін өзгертеді.Менің математика пәнін оқытуда озық технологияларды пайдаланудың басты мақсаты – оқушыларға білім беру процесінде көмектесу. Оған: оқыту бағдарламалары, оқытуда қолдануға арналған электрондық оқулықтар, тексеру бағдарламалары мен тестік, өзіндік жұмыстар ерекше орын алады. Жас ұрпақтың жаңаша ойлануына, олардың біртұтас дүниетанымының қалыптасуында әлемдік сапа деңгейіндегі білім, білік негіздерін меңгеруіне ықпал ететін жанаша білім мазмұнын құру жалпы білім беру жүйесіндегі өзекті мәселе . Бүгінгі орта білім беру ісіне қойылар талаптар қай кездегіден де күрделі маңызды. Өйткені бізді дамудың жаңа кезеңі күтіп тұр. Сол кезеңге лайық ұлттық санасы жаңғырған жаңа ұрпақ тәрбиелеу міндеті мойнымызда. Барлық кедергілерді жену табысқа талпыну өз қолымызда деп білемін. «Оқусыз – білім жоқ, білімсіз күнің жоқ» деген халық даналығы ешқашан мәнін жоғалтпайды. Білім беру жүйесінің барлық саласында жаңа технологияны жоспарлы түрде енгізіп, жүйелік интегралды өткізу немесе қамтамасыз ету қажеттілігі туындап отыр. Қазіргі замандағы технология әрбір тұлғаның білім алу үдерісінде шығармашылық қабілетін дамытуға айқын мүмкіндіктер береді. Дәл осы жаңа технология мен әрбір тұлғаның өзіндік білім алу траекториясын таңдауына жол беретін анық білім беру жүйесін құруды, оқу бағдарламаларының бағдарламалануы және өзгермелі бейімделінуі есебінен оқу үдерісінің біртұтастығын сақтай отырып оны дараландыруға мүмкіндік беретін компьютердің маңызды дидактикалық қасиеті негізінде тұлғаның оқу үдерісінде танымдық қызметін тиімді ұйымдастыру арқылы жаңа білім алу технологиясын түбегейлі өзгертуді тығыз байланыстырады.Қазіргі оқыту үрдісіне жаңа педагогикалық технологиялар кеңінен енуде.Оқушыны пәнге қызықтырумен қатар, саналы ойлауға

тәрбиелейтін, қоғамдық көзқарастарын қалыптастыра алатын, өзіндік пікірі бар, қоғамдағы болып жатқан түрлі қарама-қайшылықтарды түсіне білетін, еркін сөйлеп, өз пікірін ашық айта алатын ойлы ұрпақ тәрбиелеуде сабақтың маңызы зор. Әр мұғалім оқушыға көпқырлы сабақ беретін болған соң, қазіргі жаһандану саясатына сәйкес жаңа технологияны өз ыңғайына, пәніне лайықтап пайдалануы тиіс. Мұғалім шеберлігі – ізденіс нәтижесі. Сондықтан, орыстың ұлы педагог-ғалымы К.Д.Ушинскийдің “Мұғалім – өзінің білімін үздіксіз көтеріп отырғанда ғана мұғалім, оқуды, ізденуді тоқтатысымен оның мұғалімдігі де жойылады” – деген. Бұл “Ұстаз” атты ұлы сұрлеуге соқпағын салып жол тартқан көкірегі ояу, көзі ашық әрбір адамға берілген елеулі ескерту. Сабақты тартымды өткізіп, оқушылардың қызығушылығын арттыру үшін әр сабағымызды түрлендіріп отыру шарт. Ол үшін тек бір технологиямен шектеліп қалмай, әртүрлі технологияның элементтерін пайдалану қажет. Жоғарыдағы талаптардың орындалуын ескере отырып, сабақтың төрт кезеңінде оқушылардың проблеманы шешу құзіреттілігі, ақпараттық құзіреттілігі және коммуникативтік құзіреттіліктерін дамыту мақсатында әртүрлі стратегиялардың тиімді қолданылуына ерекше мән бердім.

Құзырлы оқытудың негізгі идеясы оқушы тақырыптың мәнін өз бетімен меңгеруі, түсінуі мен бағалай алуы болып табылады. Жоғарыдағы талаптардың орындалуын ескере отырып, сабақтың төрт кезеңінде оқушылардың проблеманы шешу құзіреттілігі, ақпараттық құзіреттілігі және коммуникативтік құзіреттіліктерін дамыту мақсатында әртүрлі стратегиялардың тиімді қолданылуына ерекше мән бердім. Қорыта келгенде, сабақтарды осындай әдіс – тәсілдермен өткізу арқылы мен оқушылардың білімді өз бетімен оқып-үйрене алатынына, өзінің оқуы үшін өзі жауапты екендігін сезінетіндігін, қызығушылықтары оянып, белсенділіктері артатындығын, олардың ой еркіндігі дамитындығына көзім жетті. Сондықтан да мен, бұл бағдарламаны барлық ұстаздар меңгеріп, барлық мектептерде қолдау тауып, тиімді қолданылуы керек деп ойлаймын.

География ғылымының өте қызықты да күрделі, осы пәнге қызықтыру үшін мұғалімнен үлкен шеберлікті оған қоса ғылым мен техника жаңалықтарын, яғни, жаңа педагогикалық технологияларды әр сабақта тиімді қолдануды талап етеді. Әр кезде жаңа жаңалықтар мен күн сайын зерттеліп жатырған бұл сала, күннен-күнге дамып келе жатыр. Әр оқушы бұл мағұлматтан тыс қалмауы керек. Ғылыммен бірге адамда дами беру шарт. Және осы тұрғыда мектептерде география пәнін оқытуды қолға алған жөн. Осыған орай жаңа ғасырда мектептегі география сабағына көптеген талаптар мен мақсаттар жүктелуі тиіс. Сабақта дәстүрлі емес сабақ түрлерін тиімді пайдалана білу оқушы белсенділігін арттырады. Физикалық және материктердің физикалық географиясы бойынша ойын – сабақ, викториналық – сабақ, сабақ – конкурс, топтық сайыс сабақ, географиялық саяхат сабақ, білім тексеру сабағы – оқушылардың өзіндік шығармашылық жұмыстарын қорғау сияқты сабақ түрлерімен толықтырылады. Дайындық барысында әрдайым оқушының географиялық білімін жетілдірудің негізі – оқушының өз бетінше ізденуін, көзден тыс қалдырмаймын, үнемі оқушы кітап көлемімен шектеліп қалмасын деп, қосымша ақпарат іздеп, зерттеп келуге арналған тапсырмаларды ұсыну керек. Цифрлық технология мұғалімге көмекші құрал. Жаңа технология арқылы 3д модельдеу арқылы оқушыларға түрлі жердің ерекшелігін көрсетіп, оқушыға сол жерде жүргендей сезім туындата білуіміз керек. Интерактивті тақта көмегімен түрлі виртуалды зертханаларды көрсетіп, сабақ түсіндіруге болады. Интернет көмегімен жер астындағы қазба байлықты табу атты квест ойнату арқылы қазба байлықтардың қалай өндірілетінін бақылайды. Біз күн сайын көптеген географиялық терминдерді кездестіреміз. Ал олардың мағынасын білмейтін заманауи адамды елестету қиын. Мысалы, соғыс туралы фильмді жиі көріп отырып, азимут немесе батырлар деген сөздерді естисіз, қарсыластарыңыздың туына қызыға қарап, олардың әлемнің қай шетінен келгенін еске түсіресіз. Тіпті кроссвордты шешкенде дегеографиясыз жұмыс істеу мүмкін емес, бірден ашылған ұяшықтарда сөздер пайда болады: муссон, Африка және т.б. Саяхат туралы телебағдарламалар өте танымал, мысалы: «Бүркіт пен құйрықтар», «Кусто командасының

Одиссеясы», «Әлем бойынша» - бұл географияға деген қызығушылықты тағы бір рет көрсетеді. Әрине, саяхаттау іс жүзінде бағдарламаларды қараудан әлдеқайда қызықты және бірден сол аймақты жақсы білу, картографияның әртүрлі мәселелерін шешу қажет. Осы фильмдерді кроссвордтарды оқушыларға беру арқылы баланы география пәніне қызығушылығын арттыра аламыз. Оқушыға тек оқи беру жеткіліксіз, оқушы оны көзбен көріп өз тәжірибиесінен өткізуі міндетті. Сол кезде оқушы миында да ұзақ уақыт сақталады. Мысалға топырақ эрозиясын алсақ, оның құрамын оқушымен талдау, ауа-райын бақылау және т.б. Сабақта оқушылардан: «Неге біз, мысалы, Австралия географиясын оқып жатырмыз?» деген сұрақты жиі естисіз. Мен бірден жауап беремін, біріншіден, Жер планетасы – біздің ортақ үйіміз, сонымен қатар біздің аймаққа қолданылатын тәжірибені қабылдау. Бірақ екінші жағынан, «меншік» география жақынырақ және түсінікті. Бүгінгі таңда пәнді білу жеткіліксіз, оны тәжірибеде сәтті қолдану қажет. Оқушылар арасында топтық жұмыстар жасату, жеке жұмыс жасату оқушыларға үлкен шабыт сыйлайды. Ұстаз міндеті өз оқушыларына сапалы білім беру. Сол бағытта менде өз оқушыларыма география пәнін толық сапалы меңгерту үшін түрлі әдіс тәсілді қолдану үстіндемін. Жастар-біздің болашағымыздың кепілі. Оқушының білім алудағы жоғары белсенділігін қалыптастыру үшін оқытудың әдістері мен тәсілдерін дұрыс қолдану — оқушылардың танымдық қабілетін дамытудың ең басты құралы болып табылады. Сондықтан да оқушының танымдық дамуын қамтамасыз ету үшін, оқытудың белсенді әдіс — тәсілдерін жиі қолдану өте қажет. Бірақ түрі әдіс — тәсілдерді пайдаланғанда, оқушының бойында танымдық қабілеттің бар — жоғын ескеру қажет. Күрделі танымдық тапсырмаларды тек ғана қабілеті жоғары оқушыларға беру керек. Таным қабілетінің дамуына сай емес, оқушының мүмкіндігінен жоғары тапсырмалар, оқушының өз қабілеті мен күшіне деген сенімін жояды. Олай болса, оқушының танымдық қабілетін дамыту – ұзақ үрдіс деген қорытындыға келуге болады. Ол үшін мұғалімнің жұмыс жүйесі біртіндеп, жоспарлы және көздеген мақсатқа жетуге бағытталған болуы қажет.

Географиялық білім берудің модернизациялау жүйесінің бағыттарының бірі инновациялық, ақпараттық – коммуникациялық технологияларды пайдалану. Бұл дегеніміз өз алдына географияны оқытуда мақсатқа бағытталған өзгерістер мен жаңашылдықты (жаңа құралдарды, әдістерді, әдістемелерді, технологияларды, бағдарламаларды және т.б.) меңгеру процесі. Оқытудың мұндай әдістерін іздестіру географиялық білімді тиімді меңгеру арқылы әрбір оқушының жеке тұлғалық қабілеттерін тануға мүмкіндік береді. Осы тұрғыдан оқушының танымдық, шығармашылық қабілеттерін дамытуға және белсенді оқыту формасын оқыту процессіне кеңінен енгізу оқушылардың танымдық әрекеттері үшін тиімді. Міндеті: география пәні арқылы оқушылардың оқу процессіндегі танымдық қызығушылығын қалыптастыру. Жаңартылған білім берудің негізгі даму бағыттары орта мектептерде білім сапасын жақсартуға және оқыту жүйесін жетілдіріп, жақсарту арқылы әрбір оқушының тұлғалық қасиетін қалыптастыруға бағытталады. Менің ойымша мұғалім алдына қойған мақсатқа жету үшін меңгерілетін тақырыпқа сай оқушының танымдық қызығушылығын қалыптастырмай, жете алмайды. Тұлғаның белсенділігі мен танымдық қызығушылығын қалыптастыру бір-бірімен өзара тығыз байланысты процесс. Танымдық қызығушылық белсенділікті қалыптастырады, бірақта белсенділікті арттыру танымдық қызығушылықты бекітеді. Оқытудағы қызығушылық мәселесі жаңалық емес. Көпғасырлық тәжірибе оқытудағы қызығушылық өз алдына маңызды, әрі дербес және белсенділікті дамытудың қолайлы факторы екенін көрсетеді. Бұл тұрғыдан В.В. Давыдов пен Д.Б. Эльконидің дамыта оқыту концепциясы маңызды. Оқушылардың танымдық әрекетінің әдістемелік негізін зерттей келе, өз алдыма мәселенің шешімін табу үшін «география сабағында танымдық белсенділікті арттыру» міндетін қойдым. Осы мәселеге тоқталуымның негізгі себебі, соңғы уақытта оқу іс-әрекетіндегі оқушылардың жалпы қызығушылығының төмендеуі. Тақырыпты зерттей келе географиялық білімді меңгерудің тиімді жолдарын қарастырып, әрбір оқушының жеке тұлғалық ерекшеліктерін танып білуге және осы тұрғыдан олардың танымдық,

шығармашылық қабілеттерін дамыту үшін тиімді оқытудың әдіс-тәсілдерін қарастыруды жөн көрдім. Дәстүрлі емес әдіс-тәсілдер танымдық белсенділікті арттырудың маңызды құралы, ал оларды қолдану өзекті мәселелердің бірі. Алдыма қойған мақсат – міндеттердің әдіснамасының негізін зерттей келе, мұғалімдердің тәжірибесіндегі құндылықтарды зерделеп, жинақтап, география сабағында оқушылардың танымдық әрекетін қалыптастырып, дамыту үшін оқыту кезіндегі жүйелілікті қалыптастыруды жөн көрдім. Географияны оқыту кезінде өз тәжірибемде дәстүрлі емес әдіс-тәсілдерді қолданамын, мысалы, тақырыпқа сай ойын түрлерін, өлең оқу арқылы түсіндіру, халық ертегісі, мақал-мәтелдер, сөзжұмбақ, қызықты деректер, сабақ түріне байланысты жаңа педагогикалық технологиялар (ақпараттық - коммуникативті технологиялар мен сын тұрғысынан ойлау). Сабақтың дидактикалық мақсатына байланысты дәстүрлі емес сабақ түрлерін өткіземін. Мысалы, жаңа білімді меңгеру сабағын дәріс – сабақ ретінде (жоғары сыныптарда), экспедиция, зерттеу сабағы және т.б. Сабақта білім мен дағдыларды қалыптастыруда рөлдік ойындары бар сабақтар, білімді қайталау, жалпыландыру және бекіту сабақтарында ойын, сайыс–сабақ түрінде өткіземін. Білімді тексеру сабақтарында викториналар, түрлі сайыстар, географиялық диктант, тест, шығармашылық тапсырмаларды қорғау түрінде арттыру танымдық қызығушылықты бекітеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Медеубаева, К.Т. «Оқыту нәтижелерін бағалау әдістемесі» Оқу құралы / К.Т. Медеубаева, Д.Қ. Садирбекова.- Алматы: Альманах, 2019.- 138
2. Әлқожаева, Н.С.»Ғылыми педагогикалық зерттеулердің негіздері» Оқу құралы / Н.С. Әлқожаева.- Алматы: Қазақ университеті, 2019.- 128 б.
3. Мұқашева, А.Б. «Дарынды балалар педагогикасы» Оқу құралы / А.Б. Мұқашева,
4. Ыбыраимжанов, Қ.Т. «Ойын технологиясын педагогика үдерісіне пайдалану» оқу-әдістемелік құрал / Қ.Т. Ыбыраимжанов.- Тараз: ТИГУ баспаханасы, 2014.- 164 б.
5. Талханчиева, Б.А. «Координаталар әдісін саралап оқыту арқылы планиметрия есептерін шығару әдістемесі» ғылыми / Б.А. Талханчиева.- Тараз, 2014.- 12 б.

ӘОЖ 796.011.3

ВОЛЕЙБОЛДАҒЫ СПОРТТЫҚ ЖАТТЫҒУЛАРДЫҢ ЗАҢДЫЛЫҚТАРЫ

Шалов Аскар Орынбекович – С.Нұмағанбетов атындағы №10 орта мектебінің мұғалімі педагог-шебері

Аннотация: Волейболшылардың спорттық жаттығулары барысында бүкіл дене шынықтыру жүйесінің алдында тұрған міндеттер шешіледі. Бұл мақалада авторлар волейболдағы спорттық жаттығулардың заңдылықтарын зерттеп, көрсетті.

Кілт сөздері: Көп жылдық жаттығу, химиялық қосылыстар, жаттығу процесі, энергияны жұмсау, қарқынды жүктемелерді, жүктемелердің көлемі, волейболға қатысты жоспарлау.

Аннотация: В ходе спортивной тренировки волейболистов решаются задачи, стоящие перед всей системой физической культуры. В этой статье авторы исследовали и продемонстрировали закономерности спортивной тренировки в волейболе.

Ключевые слова: многолетняя тренировка, химические соединения, тренировочный процесс, расход энергии, интенсивные нагрузки, объем нагрузок, планирование по

отношению к волейболу.

Abstract: During the sports training of volleyball players, the tasks facing the entire system of physical culture are solved. In this article, the authors investigated and demonstrated the patterns of sports training in volleyball.

Keywords: long-term training, chemical compounds, training process, energy consumption, intensive loads, volume of loads, planning in relation to volleyball.

Көп жылдық жаттығу кезеңінде спорттық-педагогикалық міндеттермен қатар спортшыны адамгершілікке тәрбиелеу жүзеге асырылады. Жаттығу процесі жастардың денсаулығына пайдалы әсер етуі керек. Спорттағы және волейболдағы жаттығулар деп, атап айтқанда, адам ағзасының барлық жүйелерінің функционалды жағдайының тамаша көрсеткіштері болған кезде спорттық техниканы, ойын тактикасын жетік меңгеруде көрінетін арнайы қозғалыс қабілеттерінің дамуының жоғары деңгейін түсіну керек. Басқаша айтқанда, спорттық жаттығулар біртұтас процестің екі жағын біріктіреді, олардың бірі – адамның моторикасын жетілдіру, ал екіншісі-адам ағзасының ішкі мүшелері мен жүйелерінің қызметін жақсарту. Моториканы арттыру үшін оларды жаттығу процесінде сәтті қолдану үшін қажетті моториканы жетілдіру – күш, жылдамдық, төзімділік және ептілік жатады. Функционалды мүмкіндіктерді арттыру-адам ағзасының ішкі органдары мен жүйелерінің қызметін жақсарту. Шындығында, жаттығу процесінде бұл екі жақ та біртұтас тұтастықты білдіреді. Айта кету керек, моториканы оқытудың басында жаттығу процесі әлсіз көрінеді, өйткені жаңа қозғалыстарды игеру кезінде оларды орындау баяу қарқынмен, қарқынды физикалық белсенділік негіздерімен жүзеге асырылады. Моториканы игеру барысында жоғары қарқынды физикалық және ерікті кернеулер аясында спорттық техника мен тактиканы жетілдірумен бірге физикалық қасиеттердің дамуымен сипатталатын жаттығу процесі басталады. Сонымен қатар, жаттығулардың жоғарылауы ішкі органдардың жекелеген жүйелері мен алынған жүктеме арасында жаңа, жетілдірілген үйлестіру байланыстарын орнатуға байланысты.

Белгілі бір энергия шығынын талап ететін спортшының бұлшықет белсенділігі бірқатар химиялық қосылыстардың жұмсалыуымен қатар жүреді. Олардың энергиясы бұлшықет жиырылуының механикалық энергиясына айналады. Зерттеулер көрсеткендей, бірқатар химиялық қосылыстарды қалпына келтіру тек демалу кезінде ғана емес, сонымен қатар бұлшықет жұмысы кезінде де мүмкін. Осыған қарамастан, энергетикалық заттардың одан да қарқынды жұмсалыуы байқалады, осыған байланысты олардың бұлшық еттердегі құрамы (жоғары қарқындылықпен жұмыс істегенде) бастапқы деңгейге көтерілмейді. Демалыс кезеңінде, энергетикалық ресурстар әрең жұмсалған кезде, қалпына келтіру процестері жұмсау процестерінен басым бола бастайды және функцияларды қалпына келтіру ғана емес, сонымен қатар қалпына келтіру, өнімділіктің бастапқы деңгейінен асып түседі. Суперкомпенсация деп аталатын бұл үлгі спорттық өнімділікті арттырудың негізі болып табылады. Басқаша айтқанда, энергияны жұмсау неғұрлым күшті болса, қалпына келтіру соғұрлым қарқынды және айтарлықтай қалпына келеді. Қалпына келтіру процесінде екі нәрсені ажырату керек: тар мағынада қалпына келтіру және қалпына келтіру күйін нақтылау процесі. Бірінші процесс, яғни өнімділікті қалыпты деңгейге көтеру, әдетте қалпына келтіру болып саналады. Бірақ қалпына келтіре отырып, орган әлі де жоғары өнімділікке ие емес, өйткені бұлшықет жұмысында ол көп энергияны жоғалтады. Қалпына келтіру күйін нығайту процесі ұзақ уақыт бойы дененің жоғары өнімділігімен сипатталады. Қалпына келтіру күйін нығайтудың жоғары жаттығу деңгейі немесе спорттық форма деп аталады. Жүктеме жеткіліксіз болған кезде дайындалған спортшылар дененің функционалды күйін толық қалпына келтіргеннен кейін қайталанатын жүктемелерді орындаған жөн.

Жеке сабақтан толық қалпына келмеген кезде бірнеше сабақтың жаттығу әсерін қорытындылап жоғары білікті спортшылар жақсы спорттық формаға қол жеткізеді. Сондықтан, егер жаттығудың басында сабақтар аптасына үш рет жоспарланса, онда

жоғары спорттық шеберлік кезеңінде спортшылар жоғары қарқынды жүктемелерді қолдана отырып, күнделікті, тіпті кейде күніне екі рет жаттығулар жасай алады. Жүктеме қарқындылығының жоғарылауымен сабақтардың ұзақтығының төмендеуі және жаттығулардың көп бағыты, тіпті жаттығу микроциклінің тығыздығы болса да, спортшының денесінде шамадан тыс жаттығуларға әкелетін теріс өзгерістер тудырмайды. Алайда, жаттығуды құру кезінде мұқият медициналық-педагогикалық бақылау қажет. Шамадан тыс жаттығулар көрсеткіштері объективті және субъективті болуы мүмкін. Атап айтқанда, стандартты және стандартты емес арнайы сынақтардан кейін жүрек соғу жиілігі мен қан қысымының тез қалпына келмеуі, секіру қабілеттілігін бақылау өлшеулерінде алаңның қозғалу жылдамдығы мен секіру биіктігінің төмендеуі – мұның бәрі шамадан тыс жаттығулардың алғышарттары болуы мүмкін. Өлсіздік, нашар ұйқы және тәбет, депрессиялық күй және жаттығуға құлықсыздық шаршаудың субъективті көрсеткіштеріне жатады. Осылайша, оқу-жаттығу процесін дұрыс құру және дәрігерлік-педагогикалық бақылау кезінде қалпына келтіру және артық қалпына келтіру аясында келесі сабақты бастаудың жалпы ережесі жоғары дәрежелі спортшылардың жаттығуларында жаңа тәсілдермен ұсынылуы мүмкін. Бұл ретте ішінара толық қалпына келтірілмеу аясында бірнеше жаттығу сабақтарының әсерін жинақтауға мезгіл-мезгілмен жол беріледі.

Арнайы техникалық-тактикалық жүктемелердің көлемі жеке жаттығулардың ұзақтығымен өлшенеді, ал олардың қарқындылығы жаттығулардың әртүрлі ұйымдастырылуына байланысты өзгертін мотор тығыздығымен өлшенеді. Жаттығудың мотор тығыздығының артуы доптар санының артуымен, қатысушылар санының азаюымен, траекторияны төмендету және қайталау жиілігін арттыру арқылы берілістер немесе соққылар санының артуымен және т. б. қамтамасыз етіледі. Жылдық циклдегі көлем мен қарқындылықтың динамикасы мәселесіне келетін болсақ, жалпы жүктеме болуы керек, ал волейболшыны дайындаудың әртүрлі аспектілеріне сәйкес жүктемелердің әртүрлі түрлері (жалпы және арнайы дене дайындығы, техникалық және тактикалық дайындық, сондай-ақ негізгі бәсекелестік жүктемелер) болуы керек. Волейболшыны даярлаудың әртүрлі аспектілерімен және бәсекелестік үдеріспен байланысты жүктемелерді жоспарлауға сараланған тәсіл жаттығулардың жылдық циклінің әртүрлі кезеңдері мен кезеңдеріндегі жүктемелердің толқын тәрізді айырмашылығы мәселелерін едәуір дәрежеде нақтылайды. Өздеріңіз білетіндей, жүктемелердің толқындылығы екі негізгі тенденцияны білдіреді: дайындық кезеңіндегі жүктемелер көлемінің артуы және оның бәсекелестік кезеңдегі төмендеуі, сондай-ақ жарыстың басталуына қарай жүктемелер қарқындылығының біртіндеп артуы.

Бұл жаттығу жүктемелерінің үлкен көлемімен адам ағзасының әртүрлі органдары мен жүйелеріндегі өзгерістердің бейімделу барысы бірден жүзеге асырылмайтындығына байланысты. Басқаша айтқанда, орындалған жұмыс көлемі спорттық көрсеткіштердің жоғарылауына айналғанға дейін ұзақ уақыт қажет. Екінші жағынан, жүктеме қарқындылығының артуы нәтижелердің синхронды жақсаруымен байланысты. Жалпы алғанда, жаттығудың жоғары деңгейі жылдық жаттығу циклінде әртүрлі қатынастарда қолданылатын көлем мен қарқындылыққа тең дәрежеде байланысты.

Жыл бойғы жаттығуларда циклдар, кезеңдер, этаптар мен микроциклдер ажыратылады. Үлкен жылдық цикл үш кезеңді қамтиды: дайындық, бәсекелестік және өтпелі кезең. Ол әдетте жауапты жарыстар жылына бір рет өткізілетін кезде қолданылады. Қазіргі уақытта спорттың көпшілігінде қосылған немесе үштелген циклдар бар, олардың әрқайсысы үш шағын кезеңнен тұрады. Микроцикл ұғымы 7-10 күн ішінде жаттығу сабақтарының санын, мазмұнын және бағытын көрсетеді.

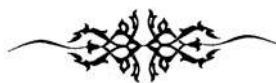
Спорттық жаттығулардың кезеңділігінің заңдылықтарын қорытындылай келе, оны волейболға қатысты жоспарлау мәселелеріне тоқталайық. Дайындық кезеңдері мен этаптар бойынша жүктемелердің көлемі мен қарқындылығын бөлудегі бірқатар жалпы ережелерге қарамастан, волейболда кезеңдердің, этаптардың және микроциклдердің өзгеруіне байланысты жаттығулардың бағыты, сондай-ақ жүктемелердің көлемі мен

қарқындылығының динамикасы өзгереді. Төменде уақытты кезеңдерге бөлуді, оқу процесінің бағытын, дайындық құралдары мен түрлерінің арақатынасын, сондай-ақ жаттығу жүктемелерінің көлемі мен қарқындылығын ескере отырып, шеберлер командаларына арналған дайындық жоспарын қарастыру керек.

Жылдық циклдегі кезеңдердің мақсаты, мазмұны және ұзақтығы келесідей болады. Волейболдағы дайындық кезеңі үш кезеңге бөлінеді: жалпы дайындық, арнайы дайындық және жарыс алдындағы; олардың жалпы ұзақтығы 3-3,5 ай. Кезең кезеңдеріндегі дайындық түрлері мен олардың құралдарының арақатынасы кезеңдердің мақсатына байланысты. Осылайша, бірінші кезеңде жалпы даму және сауықтыру бағытындағы жүктемелердің айтарлықтай көлемі бар. Осы кезеңде арнайы және техникалық-тактикалық дайындық бойынша жүктемелер жоқ (жеке жоспарлар бойынша аз көлемде орындалатын жаттығулардан басқа).

Әдебиеттер тізімі:

1. Беляев А.В.. Волейбол на уроке физической культуры. - 2-е изд. - М.: Физкультура и спорт, 2005. - 144 с.
2. Беляев А.В., Булыкина Л.В. Волейбол: теория и методика тренировки. - М.: Физкультура и спорт, 2007. - 184 с.
3. Беляев А.В., Савин М.В. Волейбол: Учебник для вузов ФК. - М., 2002. - 368 с.
4. Спортивные игры: Совершенствование спортивного мастерства: Учебник для студ. высш. пед. учеб. завед./Под ред. Железняк Ю.Д., Портнова Ю.М - М., 2004. - 400 с.
5. Шнейдер В.Ю. Методика обучения игре в волейбол: Методическое пособие для студентов ФФК. - М., ЧЕЛОВЕК, Олимпия, 2007. - 56 с.

ӘОЖ: 377.5.02: 37.016

ОҚУШЫЛАРҒА ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕ ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫНЫҢ МАҢЫЗЫ

**Шокалакова Сауле педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы,
Таукебаева Күнсұлу техника ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы.
Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты
Қазақстан Республикасы, Тараз қ.**

Аңдатпа: Мақалада ұлттық көркем өнер құндылықтарымыздың оқу-тәрбие процесіне енгізу арқылы ұлттың тұнып тұрған асыл мұралық мәдени, рухани байлығынан болашақта ел билейтін ұрпақтарды сусындатып, ұлтшылдық пен отаншылдыққа баулып, өз халқын, өз мемлекетін көздің қарашығындай қорғайтын, бойында ұлттық санасы қалыптасқан жас тұлғаларды оқытып тәрбиелеп шығарудағы маңызды рөлі қарастырылған. Сонымен қатар оқушылардың рухани-адамгершілік қасиеттерін дамытуға бағытталған ізгілік, мейірімділік, борышкерлік, адалдық, ар-намыс, еңбекқорлық қасиеттерге тәрбиелеу қажет екендігі туралы айтылады.

Түйін сөздер: рухани, көркем, өнер, құндылықтар, мәдениет, оқулық, ұлттық, мұра, сана, тұлға

Аннотация: В статье говорится о значении национальных ценностей, рассматривается важнейшая роль национального наследия, включающего в учебно-воспитательный процесс приобщение к патриотизму будущих поколений, воспитывающих людей со сформированным национальным сознанием, защищающих свой

народ, свое государство. Также говорится о том, что необходимо воспитывать доброту, долг, честность, честь, трудолюбие, направленные на развитие духовно-нравственных качеств учащихся.

Ключевые слова: духовное, ценности, учебник, национальное, искусство, наследие, сознание, личность.

Abstract: in the article provides an important role in the education of people who have formed a national consciousness, who protect their people, their state, instill nationalism and patriotism in the future, from the noble heritage of the nation's spiritual wealth through the introduction of our national values into the educational process. It is also noted that it is necessary to educate the qualities of kindness, kindness, duty, honesty, honor, and hard work aimed at developing the spiritual and moral qualities of students.

Keywords: spiritual, values, textbook, national, art, heritage, consciousness, personality.

«Мәңгілік Ел – ата-бабаларымыздың сан мың жылдан бергі асыл арманы. Ол арман әлем елдерімен терезесі тең қатынас құратын, әлем картасынан ойып тұрып орын алатын Тәуелсіз Мемлекет атану болатын. Тұрмысы бай, қуатты, түтіні түзу шыққан, ұрпағы ертеңіне зор сеніммен қарайтын бақытты ел болу. Біз үшін болашағымызға бағдар беретін ұлтты ұйыстыратын ұлы мақсаттарға жетелейтін идея бар. Ол – мәңгілік ел идеясы. Тәуелсіздігіміз арқылы халқымыз мәңгілік мұраттарына қол жеткізді» [1]. «Мәңгілік ел» – идеясы елдің ұлы рухын, адамның адами қасиеттерін, еліміздің елдігін артыратын құндылықтарды біріктіретін идея. «Қазақстан – 2050» Стратегиясы – еліміздегі барлық саланы қамтитын үздіксіз білім мен ғылымның өркендеп өсу жолы және елдігіміз бен бірлігіміз, ерен еңбегіміз шындалатын үлкен өмірлік сынақ. Елдің тәуелсіздігі, тәуелсіздіктің мәңгі әрі баянды болуы адамның ұлттық қасиеттеріне негізделген құндылықтарда. Ұлттық құндылықтар – қандай да бір этникалық қауым өкілдерінің өзіндік тарихи көрінісі бар рухани мұраттарының жиынтығы. Ұлттық құндылықтардың әрбір халықтың өмірінде алатын орны өзгеше екені белгілі. Сондықтан әрбір жаңа ұрпақ үшін мәнді тәрбие – ұлттық тұрғыдағы тәрбие үлгісі болып табылады [3]. Еліміздің толық өркениетті ел болу үшін алдымен өз мәдениетімізді, өз тарихымызды бойымызға сіңіріп, содан кейін өзге дүниені игеруге ұмтылғанымыз жөн [1]. Мәдениетімізде, ата тарихымызда қазақ бейнелеу, музыка өнерлеріндегі шығармашылық туындыларда дәстүрімізді, мәдениетімізді, ұлттық мұраларымызды дәріптейтін бағыттары көп. Демек, мектепте оқушыларға көркем білім беру арқылы ұлттық мәдени дәстүрімізді, ұлттық мұрамызды оқу үдерісіне кеңінен кіргізіп, негізгі пән ретінде оқыту қажеттігі туындайды. Егер мәдениет өзгеріске ұшыраса онда білім беру түсінігі де, мазмұны да өзгертін болады.

Білім беру – мәдениеттің бөлінбес бөлігі, ол тек мәдениетке тәуелді болып қана қоймай оған бағыт беріп отырады. Сол арқылы әр ұрпақ жасаған көркем туындылар мәдени мұра ретінде келесі ұрпақтың еншісіне ауысып, жаңа қоғамдық-тарихи жағдайға сәйкес өзінің мазмұны мен формасын жетілдіріп отырады. Олай болса мектепте оқушыларға бірінші кезекте көркем білімді меңгертіп, содан кейін барып көркем еңбек жасауға оқытуды ұсынғанымыз жөн. Қазақтың ұлттық құндылықтарын жаңғырту бүгінгі кезеңде өзінің ішкі және сыртқы саясатын ұлттық сипатта жүргізуді талап етеді. Қазақи рухы биік ұлттық идеяның қалыптасуында ұлттық құндылықтардың маңызы зор. Ұлттық тәрбие туралы идея бүгінгі күн талабы мен өмірлік қажеттіліктен туындап отыр. Ұлттық идея – қазақ халқы тудырған моральдық нормаларда және ұлттық құндылықтарда бекітілген патриоттық тәжірибені меңгеру, ұлттық этномәдени дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды тану, тарихты құрметтеу арқылы іске асырылады.

Қазақ елінің тарихын насихаттап, өскелең ұрпақты ұлтжанды етіп тәрбиелейтін, әрқашан мемлекеттік мүддені көздеп, мемлекеттік тәуелсіздігіміздің мәңгі баянды болуын насихаттау жолында аянбай еңбек етуіміз керек. Тарихты оқу арқылы отаншылдыққа, өз халқына, басқа халықтарға деген сүйіспеншілікке, еңбек сүйгіштікке, Отаны үшін кез

келген қиындыққа әзір тұруға, халықтар арасындағы достық пен ынтымақтастыққа, қоғам үшін, халық үшін, елі үшін қызмет етуге дайын болуға, адалдыққа, шыншылдыққа, тазалыққа, қарапайымдылыққа, кішіпейілділікке тәрбиеленеді. Ал, мектепте ерлікке, жауынгерлікке тәрбиелеп, ержүрек батырлар мен қолбасшылардың қаһармандығын, ерлігін көрсеткен шайқастары туралы толық нақтыланған материалдар болуы қажет. «Атамекен, туған жер» ұғымы – әрдайым қастерлі де қасиетті ұғым. Бұл қасиеттер ұрпақ бойына оқумен, біліммен, үйренумен, талпынумен бітеді. Ата-бабаларымыз, халқымыз ғасырлар бойы жинақтаған өмір тәжірибесін, бай рухани қазынасын бала тәрбиесіне ерекше мән бере, үміт арта, сергек қараған. Жас ұрпақтың алдына асқарлы мақсат қойылып, келелі міндеттер жүктеген. «Болашақ ел қамқоры», «Отан қораушысы», «Шаңырақ иесі», – деп жақсы сөзін қазақ халқы баласына арнаған. Отанды сүю халық ауыз әдебиетінде, ақын жыраулардың шығармаларында, халықтың тәрбие-дәстүрлері, әдет-ғұрыптары, отбасындағы тәрбие, халық ойындары мен мерекелері, музыкалық шығармалары, бейнелеу өнері, қол өнері туындыларында тәрбиелік мазмұнда көрініс тапқан. Жас ұрпақты намысшылдыққа, ерлікке, отаншылдыққа «Ер жігіт елі үшін туады» деп, кішіпейілдікке «Кішіпейіл болсаң, кішіреймейсің» деп, бауырмашылыққа, білімпаздылыққа, ақылдылыққа «Ақыл азбайды, білім тозбайды» деген, тазалыққа «Тазалық – саулық кепілі», еңбекке «Еңбек түбі - береке» дей келе туған жер табиғатын, елін дәстүрін сүюге тәрбиелеген. Ауыз әдебиеті шығармашылығы ұрпақ тәрбиелеуге үлес қосты және әлі де үлес қосып келеді. Сол бай құндылықтардың ішінде, отаншылдықты дәріптейтін мұра – батырлар жыры. Отанын сүйген, елін жаудан қорғау үшін қасық қаны қалғанша аянбай шайқасатын Қобыланды, Қамбар, Ер Тарғын, Алпамыс тұлғалары. Елін, жерін сырт жаулардан қорғаған Қабанбай, Бөгенбай, Наурызбай сияқты мыңдаған қазақ батырларына арналған көптеген дастандар, өз халқының мүддесі, арман-тілегі, туған жері үшін жан аямаған батырларға деген халықтың сүйіспеншілігі, азаматтарының рухани жан дүниесінің беріктігі, ерлігі мен отаншылдық қасиетін баяндайтын асыл қазыналары, ақын - жыраулардың, билердің татулыққа, адамгершілікке, елін сүюге шақырған өлең жырлары, шешендік сөздері оқушылардың бойында отаншылдық сезімді қалыптастыруда маңызы өте зор.

«Көркем еңбек» оқулығында бейнелеу өнері салалары – графика, сәндік қол өнері, зергерлік өнер, кескіндеме, дизайн, мүсін, т.б. жайындағы мәліметтерде Қазақстан бейнелеу өнері мәселелерін зерттеген ғалымдар, атақты қазақ суретшілерінің шығармалары жайында мағлұматтар беріліп оқушылар білуі қажет. Қазақстан бейнелеу өнерінің негізін қалаған Ұлы даланың тұңғыш суретшісі, Қазақстанның Халық суретшісі, әлем таныған Әбілхан Қастеевтің, Қазақстанның халық суретшілері, ұлттық бейнелеу өнерінің негізін қалаған, әлемге Қазақстанды танытқан, көркем еңбек шеберлері М.Кенбаев, С.Романов, А.Ғалымбаева, Г.Исмаилова, Н.Нұрмұханбетов, С.Мәмбеев, Х.Наурызбаев, Қ.Тельжанов шығармаларының арасынан жастарымызды отансүйгіштікке, елжандылыққа тәрбиелеудің алғашқы басқышы, құтты қадамы болатыны айдан анық. Ал, енді мектеп жасына дейінгі балалар тәрбиесіндегі ұлттық тілді дамытуындағы ең басты міндет ол – балалардың сөйлеу тілін жетілдіру, жалпы, тілді дамыту әдіс-тәсілдері арқылы жүзеге асыру болып табылады. Ол сұрақ-жауап, сөздік қорды дамыту, сөйлесу, әңгімелесу, көрнекілік пайдалануда оқушылардың визуалдық қабылдау деңгейін жетілдіретіні анық. Мысалы, әр жаңа сабаққа сәйкес, жаңа тақырыпқа байланысты көрнекілік құралдар, түрлі суреттер мен кестелерді пайдаланып сабақты көркемдеп отырса, балалардың сөздік қоры молаяды.

Заман өзгерген сайын әдіс-тәсілдерде көбейіп, жаңарып, толықтырылып отырады. Ұлттық тәрбие беруде алдымен тіл үйрету барысына әрбір сабақта ойын түрлерін және өзара сөйлесу үлгілерін қолданған дұрыс. Ойын арқылы баланың бойына адамгершілік, имандылық ізгі қасиеттер қалыптасып, өмірге күштарлықтары, танымдық қабылдау деңгейлері жоғарлайтыны да белгілі. Жалпы, ұлттық ойындарға келер болсақ, жаңа сабақ өткізгенде бірінші орынға ойын және ойын түрлері қойылады. Ойын – балалар өмірінің

нәрі, яғни, оның рухани жетілуі мен табиғи өсуінің қажетті алғы шарты және халықтың салтын үйренуде, табиғат құбылыстарын тануда олардың көру, есту, сезу мен зейінділікпен қабылдау қабілеттерін дамытуға мол мүмкіндік болады. Ойын арқылы балалар қандай да бір ақпаратты меңгереді, өзінің психологиялық ерекшеліктерін қалыптастырады. Ойын баланың жанжақты дамуын көздейтін, оның тілін жаттықтыратын, қимыл-қозғалысын жетілдіретін, белсенділігін арттыратын, басқа адамдармен қарым-қатынасын реттеп, ұйымшылдығын арттыруға негіз бола алады. Қазақтың ұлттық ойындары ерлікті, батылдылықты, дененің шынығуын, байқағыштыққа, қырағылыққа, батылдыққа, ептілікке, шапшаңдыққа баулып отырады. «Айгөлек», «Санамак», «Ұшты-ұшты», «Орамал ілу», «Асық ату», «Таяқ тастамак», «Асық», «Ақ серек пен көк серек», «Айқыш-ұйқыш», «Түйілген орамал», «Тоғыз құмалак», «Сақина жасыру», «Арқан тартыс», «Теңге алу», «Орамал тастамак», т.б. ойындары баланың ойлауына, сөздік қорын молайтуына, өмір тәжірибесін кенейтуіне ықпал етіп, шапшаңдық, ептілік қабілеттерін жетілдіруіне әсерін тигізеді.

Тәрбие жүйесін жаңғыртуды көркемдік ұлттық құндылықтарға сүйене отырып жүргізу керек. Ал құндылықтарды ұлттық мерекелер кезінде көрсетілетін мәдениетіміз бен салт-дәстүрлеріміз. Дәстүр бойынша бұрын Наурыз мейрамында бүкіл ауыл, ел болып, тазаланған арықтарға су жіберуден, ағаш отырғызып, гүл егу рәсімін өткізуден бастаса, қазір Наурыз көже пісіріліп, ұлттық тағамдар әзірленіп, қазақтың салт-дәстүрлері көрсетіліп, ұлттық ойындар ойналып, ән салып, би билеумен, ақындар айтысымен, қазақша күреспен, ат жарысымен жалғасады. Осылай қасиетті Наурыз мерекесін көрсетумен баланың салт-дәстүрді білуіне, көркемдік мәдениет пен ұлттық құндылықтарымызды дәріптеуіне бағыт береміз. Көркемдік ұлттық құндылықтарды дәріптеу, мемлекет, қоғам, отбасы және жеке тұлға алдындағы жауапкершілік сезімдеріне тәрбиелеу мақсатындағы оқу тапсырмалары, мәтіндер мен иллюстрациялық материалдар дұрыс таңдалуы қажет.

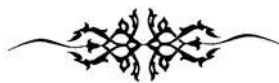
Мысалы, оқулық мазмұнына қазақ ертегілері арқылы «Ер Төстік», «Түлкі мен ешкі», «Арыстан мен түлкі», «Сауысқан мен көкек», «Бір үзім нан», «Ақылды етікші», «Кім күшті», «Екі дос», «Түлкі мен қырғауыл» және т.б. ертегілері әр баланың бойында адамгершілік, батылдық, шыдамдылық, төзімділік қасиеттерін дамытып, жеке тұлғаны жан-жақты қалыптастыруға үлес қосады. Өз халқының өнерін, мәдениетін, тарихын сүю арқылы нағыз мәдениетті азамат пен тұлға қалыптасады. Жаңа кезеңдегі білім берудің өзекті мәселесі ол - жас ұрпаққа адамгершілік-рухани тәрбие беру. Қазақ халқының әлеуметтік өмірінде үлкенді сыйлау ұлттық дәстүрге айналған.

Отбасында, балабақшада, қоғамдық орындарда үлкенді сыйлау дәстүрін бұзбау және оны қастерлеу әрбір адамнан талап етіледі. Халқымыздың өнегелік, тәлім-тәрбиелік бай мұрасына үңілсек, ол адамгершілікті, қайырымдылықты, мейірбандықты дәріптейді.

Қорытындылай келе, Ұлы ағартушы Ахмет Байтұрсыновтың: «Балам деген жұрт болмаса, жұртым дейтін бала қайдан болсын» дегендей, бірігіп ұрпақ тәрбиесін қолға алу маңызды. Тәрбие беруде ұлттық мәдениет пен өнер құндылықтарымыз арқылы жол көрсетер болсақ, жастарымыз Қазақстан қоғамының әлеуметтік-мәдени өзгерістеріне бейімделе алатын, жоғары мәдениетті тұлға ретінде танылып, бейімдету бүгінгі күннің ең өзекті мәселелерінің бірі болып табылады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. «Нұрлы жол – болашаққа бастар жол». – Астана қаласы, 11 қараша 2014 ж.
2. Жалпы адамзаттық және ұлттық құндылықтар мен педагогтердің жаңашыл тәсілдері негізінде тәрбие жүйесін жаңарту жолдары: әдістемелік құрал. – Астана: Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2013. – 64 б.
3. Рухани жаңғыру – ұлттық білім беру мен ұлттық сананың жаңа белесі: Р87 Ғылыми практикалық конференция материалдарының электрондық жинағы. – Алматы:

37.013.41

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШЕБЕРЛІК - БАЛАЛАРДЫ ОҚЫТУ МЕН ТӘРБИЕЛЕУ ӨНЕРІ

Техника ғылымдарының магистрі, 6B01404-«Кәсіптік оқыту» білім беру бағдарламасының аға оқытушысы Сарсембаева Меруерт Сейдалиевна,

4-курс студенті Елемес Аяжан

Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық тараз инновациялық институты
Қазақстан Республикасы, Тараз қаласы

Аннотация: Білім беруде заманауи саясатты жүзеге асыру жоғары кәсібилікке, шығармашылық әлеуетке ие, қоғамда жетекші зияткерлік ұстанымдарға ие педагогсіз мүмкін емес. Қазіргі заманғы педагог білім беру мазмұнының зияткерлік мәнімен, оқыту әдістемесінің жоғары деңгейімен жұмыс жасай отырып, университетті жаңарту мен дамытуға қатысу дәрежесін ойлайды. Педагогикалық қызмет ұрпақтардың әлеуметтік сабақтастығын жүзеге асыруға, жастарды әлеуметтік байланыстар жүйесіне қосуға ықпал етеді, әлеуметтік тәжірибені игеруде адамның табиғи мүмкіндіктерін жүзеге асыруға көмектеседі.

Кілт сөздер: педагогикалық шеберлік, педагогикалық техника, педагогикалық құзыреттілік, оқытудың жетістігі, бағалау мен өлшемдердің инструментарийі, нано-технологиялар.

Аннотация: Реализация современной политики в образовании невозможна без педагога, обладающего высоким профессионализмом, творческим потенциалом, занимающего ведущие интеллектуальные позиции в обществе. Современный педагог, работая с интеллектуальной сущностью содержания образования, высоким уровнем методики обучения, думает о степени участия в модернизации и развитии университета. Педагогическая деятельность способствует осуществлению социальной преемственности поколений, включению молодежи в систему социальных связей, помогает реализовать природные возможности человека в усвоении социального опыта.

Ключевые слова: педагогическое мастерство, педагогическая техника, педагогическая компетентность, успешность обучения, инструментарий оценки и измерений, нано-технологии.

Annotation: The implementation of modern policy in education is impossible without a teacher who has high professionalism, creative potential, and occupies leading intellectual positions in society. A modern teacher, working with the intellectual essence of the content of education, a high level of teaching methods, thinks about the degree of participation in the modernization and development of the university. Pedagogical activity contributes to the implementation of social continuity of generations, the inclusion of young people in the system of social relations, helps to realize the natural capabilities of a person in the assimilation of social experience.

Keywords: pedagogical skills, pedagogical technique, pedagogical competence, learning success, assessment and measurement tools, nano-technologies.

Заманауи білім беру саясатын жүзеге асыру жоғары кәсіби шеберлігі, шығармашылық әлеуеті және қоғамдағы жетекші интеллектуалды позициясы бар мұғалімсіз мүмкін емес. Заманауи мұғалім білім мазмұнының интеллектуалды байлығымен, оқыту әдістерінің жоғары деңгейімен жұмыс істей отырып, білім алушыны оқуды терең игеруге, жаңа озық технологияларды меңгеруге және өзін-өзі дамытуға бағытталған жобаларды, бағдарламаларды ойластырады.

Бүгінгі күні жоғары мектеп білім беру жүйесінде ұсынылған білім беру бағдарламаларын сәтті жүзеге асыру үшін өзгерістер, толықтырулар енгізілуде. Олар оқу нәтижелерін белгілеуде көрініс табады. Бүгінгі таңда білім беру сапасын қамтамасыз ету шеңберінде оқытудың нәтижелерін бағалау құралдарын қарастыру, оқу жетістіктерін болжамдау, тапсырмалар кешенін құрылымдау және оқу нәтижелерін бағалау критерийлерін әзірлеу, басты қажеттілікке айналуда. Бұл мәселе соңғы жылдары отандық және шетел ғалымдарының назарынан тыс қалған емес. Барлық білім беру ұйымдарында білім мен дағдыларды игеру, нәтижеге бағытталған кәсіби қызметтің тәжірибелік дағдыларын жинақтау мәселелері айқын болып табылады.

«Педагогикалық шеберлік» пәні жалпы педагогикалық циклдегі мамандықтардың оқу бағдарламаларының негізгі құралы болары сөзсіз. Себебі, ұстаздық қызметте қажетті негізгі іскерліктер мен дағдыларды қалыптастыру қажеттілігін айқындаймыз. Олардың қатарына мақсаттылық, жобалаушылық, зерттеушілік, құрастырушылық, танымдық, қарым-қатынас, реттеушілік, ұйымдастырушылық, бақылаубағалау және болжау сынды аса қажетті біліктілікті және шеберлікті сипаттау үрдісі болуы шарт.

Педагогикалық шеберлік үнемі жетіліп отыруды қажет ететін балаларды оқыту мен тәрбиелеу өнері. Ол өнерге балаларды сүйетін және өз қалауымен жұмыс істейтін әр педагогтің қолы жетуі мүмкін. Педагогикалық шеберлік негізі неде? Бүгінгі заманның кәсіби маманы қазіргі қоғамдық-әлеуметтік талаптарға жауап беретін, жан-жақты білімді, жаңашыл ойлау дағдысын меңгерген, білім алушының жан-жақты дамуын ұйымдастыра алатын және ата-аналармен немесе кез-келген ортада ынтымақтастық орнатуға икемді тұлға болуы тиіс.

Бәсекеге қабілетті қоғамдағы педагогтің моделі де осындай – шәкірттерін білімділік, іскерлік дағдылары өскелең, өмір талабына сай тәрбиелейтін, өз бетінше жоспарлап, шешім қабылдай білетін өмірлік көзқарасы, құндылық қасиеттері бар шығармашыл жеке тұлға. Ал міндетіміз – жеке тұлғаның өзіндік көзқарасын қалыптастыру және оны қорғай білуге үйрету, білім алушыларға тілді меңгерте отырып, белсенділіктерін арттыру, ақыл-ой, танымдық қабілеттерін дамыту.

Педагогтің шеберлігі екі жағынан бірдей танылады: бірінші жағы, баланы қалай, қалайша оқыту үшін оның психологиясын білу, екінші жағы, оқытып-тәрбиелеудің әдіс-тәсілдерін, жолдарын терең білу және оны қолдана білу. Біліктілікті арттырудың негізгі аспектілерінің ішінен мыналарды бөліп алуға болады: қызметтік (мақсаты, міндеті, жұмыс мазмұны, формасы, әдістер және нәтижесі), мазмұндық (әдістемелік, ғылыми-теориялық білімді практикада қолдана білуге жағдай туғызу), басқарушылық (талдау, жоспарлау, ұйымдастыру, бақылау, танып-білу).

Педагогикалық техника – педагогтің өзін-өзі басқара алу іскерлігі (жест, мимика, пантомимика, поза) өзара әрекеттесу іскерлігі (педагогикалық қарым-қатынас орната алуы, кері байланысқа түсе алуы). Педагогикалық шеберліктің негізі – балалардың өз еркімен дамуына жол ашу, оқу – тәрбие процесінде оқушылармен педагогикалық ынтымақтастықтар жұмыс атқарудың формаларын, әдістерін дамыту, шәкіртке деген қамқорлық пен сүйіспеншілікті арттыру педагогикалық шеберліктерінің басты сипаты болып табылады.

Педагогикалық шеберлік: педагогикалық қабілеттер, педагогтік іс-әрекеттегі гуманистік бағыттылық, педагогикалық әдептілік, кәсіби білім, педагогикалық техника, өз сезімін (эмоциясын) басқару. Педагогикалық қабілеттіліктерде жеке

тұлғаның коммуникативтік қасиеттері жетекші рөл атқарады, ең алдымен, қабылдау саласына қатысты перцептивтік (олардың ішінде – бақылағыштығы) қабілеттілік. Дидактикалық қабілеттіліктер – шәкірттерге оқу материалын түсінікті түрде жеткізе білу, пәнге қызығушылығын арттыру, білім алушылардың өз бетімен белсенді ойын дамыту қабілеттілігі.

Академиялық қабілеттіліктер – белгілі ғылым саласына қабілеттіліктер (математикаға, физикаға, биологияға, әдебиетке және тағы да басқа). Перцептивтік қабілеттіліктер – шәкірттердің ішкі жан дүниесіне бойлай білетін, оларды нәзік түсіне білумен байланысты психологиялық байқағыштық қабілетті педагог елеусіз белгілері бойынша сыртқы және ішкі жағдайындағы сәл ғана өзгерістерді аңғарып отырады.

Коммуникативтік қабілеттіліктер – шәкірттерге дұрыс қатынас жасауды таба білу ептілігі, олармен педагогикалық тұрғыдан қажетті өзара қарым-қатынасты орнату, педагогикалық тәлімнің болу қабілеттілігі. Ұйымдастырушылық қабілеттіліктер – бұл, біріншіден, білім алушылар ұжымын ұйымдастыра білу қабілеттілігі, негізгі міндеттерді бақылауын қажет етеді. Бедел (авторитарлық) қабілеттіліктер мұғалімнің еріктік сапаларына байланысты (тез тоқтамға келу, ұстамдылық, табандылық, талап қоя білу және тағы да басқа).

Сонымен қатар, шәкірттерді оқыту мен тәрбиелеу үшін жауапкершілік сезімі, педагогтің сенімділігіне байланысты. Педагогикалық қиял – бұл өз іс-әрекетінің болашақта қалай болатындығын алдын-ала білудегі арнайы қабілеттілігі, шәкірттің жеке басын тәрбиелік тұрғыдан жобалау. Сондықтан педагогика жаңалықтарын пән ерекшелігіне қарай қолдана білу – оқыту мақсатына жетудің бірден-бір жолы.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Педагог мәртебесі туралы «Қазақстан Республикасың Заңы, 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 293-VI ҚРЗ. – НұрСұлтан, 2019.
2. Жүсіпова Ж. А. Педагогикалық шеберлік. Оқулық. Алматы, 2011.- 316 бет
3. Есенғұлова М.Н. Студенттердің қарым – қатынас мәдениетін қалыптастыруда халықтық педагогика идеяларын пайдаланудың педагогикалық шарттары. Пед. ғыл.кан. ...дисс. Түркістан 2007 ж. 57б.
4. Максимова Г. И. Педагогическое мастерство современного педагога // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2017. – Т. 11. – С. 145–146.
5. Каримов А.Н. Педагогикалық қызмет және педагогикалық шеберлік негіздері. – Алматы: Қазақ университеті, 2010. -225б.
6. Бабаев С.Б. Тұлғалық педагогика. Педагогикалық теория негіздері. –Алматы: “NURPRESS” баспасы, 2013. -336 б.

ӘОЖ 745.749.

ҚАЗАҚТЫҢ ОЮ-ӨРНЕКТЕРІНІҢ ЗАМАНАУИ ҰЛТТЫҚ БҰЙЫМДАРДА ҚОЛДАНУ МӘНІ

**Шокалакова Сауле Бектуревна, педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы
Ағабек Алуа Оспанқызы, КЕС-22-1 тобының студенті**

Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты, Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

Аңдатпа. Мақалада сан қырлы ұлттық өнеріміздің бір саласы – ұлттық киімдеріміздің ерекшеліктері туралы сыр қозғалады. Қазақ киімі кез келген ұлттың киім өнерімен тайталасқа түсе алатын, тіпті, оқ бойы озық тұратын ғажап мәдени мұра. Өйткені, қазақ киімінің тарихы тым тереңде, ықылымдардан сыр шертер өткен замандарымызда жатыр. Жахандану дегенді желеу етіп, әлемді жауламаққа ұмтылған батыс елдерінен өндірілетін киімдер бүгінде аса бағалы саналса да, қазақ киімі түрлі өрнектермен, алтынмен, күміспен күтпеліп, аруларымыз бен сұлуларымыздың үстінде көлбеңдеп, қызымыздың да, кең даламыздың да көркін асырғаны туралы кең баяндалады. Ұлы көшпенділер өркениеті жөнінде сөз ете отырып, оның ішінде өз ұлтымыздың мәдени мұраларын, қазақ киім-кешегінің өзіне тән даму жолы мен тарихы қарастырылған.

Кілт сөздер: Ою-өрнек, қолөнер, шебер, киім-кешек, мәдениет, ұлттық, тарих, эстетика.

Аннотация. В статье рассказывается об особенностях национальной одежды-одной из сфер многогранного национального искусства. Казахская одежда-это удивительное передовое культурное наследие, которое может конкурировать с искусством одежды любой нации. История казахского костюма берет свое начало с древних времен. Хотя одежда, разработанная на Западе, которая решила завоевать весь мир во имя глобализации, сегодня очень ценна, ожидается, что казахская одежда украшенная различными орнаментами, золотом и серебром превзойдет по величю демонстрируя красоту дочерей казахских степей. Речь идет о цивилизации великих кочевников, в том числе о культурном наследии своей нации, характерном пути и истории развития казахской одежды.

Ключевые слова: орнамент, ремесло, мастер, одежда, культура, национальная, история, эстетика.

Abstract. The article describes the features of national clothing, one of the areas of multifaceted national art. Kazakh clothing is an amazing advanced cultural heritage that can compete with the art of clothing of any nation. The history of the Kazakh costume dates back to ancient times. Although the clothes developed in the West, which decided to conquer the whole world in the name of globalization, are very valuable today, it is expected that Kazakh clothes decorated with various ornaments, gold and silver will surpass in magnitude demonstrating the beauty of the daughters of the Kazakh steppes. We are talking about the civilization of the great nomads, including the cultural heritage of their nation, the characteristic path and history of the development of Kazakh clothing.

Keywords: ornament, craft, craftsman, clothing, culture, national, history, aesthetics.

«Болашақ - өткен тарихты білуден басталады» дейді, Баласағұн бабамыз. Олай болса, тарихқа, мәдени мұраларымызға қаншалықты терең үңілсек, қоғамдағы қазіргі жағдайды соғұрлым жақсы түсінетін, білетін боламыз. Сондай қажеттіліктің бірі – халықтың қолөнері. «Өнерден қуат алмаса, тіршіліктің шырағы өшеді» деп, М.Әуезов айтқанындай, өсіп келе жатқан ұрпағымызға өз халқының өнерін бойына сіңіртіп өсіру – қазіргі кездегі педагогтердің ой толғандыратын мәселесі. Ұлттық мәдениетімізді меңгермей, мәдениетті адамзат тәрбиелеу және ұлттық сананы қалыптастыру мүмкін емес. Білімді, жан-жақты тәрбиелі жастар ұлтымыздың баға жетпес қазынасы, сондықтан жастарды жан-жақты қабілетті азамат етіп өсірудегі халық қолөнерінің тәлім- тәрбиелік, білім-танымдық ролі орасан зор [1].

Осыған орай мақаламыздың мақсаты қолөнер түрлерінің тарихына тоқталып, қолөнер шығармаларының соның ішінде ұлттық киім-кешектердің жасалу жолдарының көркемдік мүмкіндіктерінен мағлұмат беру. Демек, бүгінгі ұрпақтың осынау өмір сәулетін

халықтан қалған ұлттық мұрасын жаңа технология тәсілдерінде қайтадан өңдеп, жаңғыртып дамытуына ықпал ету, тиімді пайдалануға үйрету көзделеді. Қазақтың ұлттық киімдері, қолөнері көне заман тарихымен бірге дамып, біте қайнасып келе жатқан бай қазына. Қазақтың ұлттық қолөнер мәдениетінің тарихында зергерлік қолөнер шығармашылығы айрықша орын алады. Осы қолөнер шығармасында халқымыздың көркем шығармасы мен материалды құндылықтарының деңгейі, талғамы, мұраты толық және айқын көрсетілген. Қола, күміс, алтын және тағы басқа мәңгі сақталатын құнды материалдар ғана ежелгі күннен біздің күнімізге дейінгі халықтық өнердің дамуының үздіксіз жолын қадағалауға мүмкіндік береді. Ал, қазақтың дүйім оюын ерінбей, жалықпай жинап, оны тұтас энциклопедия етіп шығарған ғалым Ш. Өмірбаеваның еңбегі орасан деп бағалауға болады.

Қазақтың ою өрнегі ғасырлар бойы қалыптасып, дамып, өзінің керемет жағымен тамсандырудан бір талмай келе жатқан ұлттық өнер туындысы. Халқымыз туындатқан кез келген қолөнер туындысынан мұның бейнелерін көре аламыз. Ою, өрнектің бізге жеткен түрі өте мол. Кейбір қолөнершілер оның үш жүзден астам түрі болғанын жинақтап, дәлелдеді. Ал, көптеген оюларда гүлдің, құстың, анның және ағаштың түрін бейнелегенін көре аламыз. Өйткені, ежелгі қазақтардың ұғымында құс биіктік пен көктің, гүл әсемдік пен жастықтың символы болды. Сондықтан да, халқымыз жас адамның киіміне гүл бейнесіндегі өрнектер тоқыды [2].

Қазақ аңызында көк өгіз жерді қазып, алғашқы екі адамға су шығарып береді. Артынан мүйізімен жерді көтеруге кіріседі. Бірақ, өкінішке орай, белгісіз себептермен бір мүйізі сынады, сөйтіп, дүние кемелі толмай қалған. Қазақтардың кез-келген ою-өрнек композициясында кездесетін тұмар ою мен сыңар оюлар осы оқиғаны ишаралайды. Мәселен, күндіз бен түннің, жаз бен қыстың, т.б. ауысуы ою-өрнекте кесте мен бос кестенің арақатынасы ретінде көрініс тапқан.

Оюлардан құлақ шыққанда тісі шыққанда бұрылып кетуі, әйгілі «хайуанаттар стиліндегі» тас ғасырынан үзілмеген шарпысу, қажасу, жұту, құсу, кірігу, құбылу сілемдері, қаңтарылмаған дүниені одан әрі бұзылудан сақтау үшін жөн, амал іздеу биполярлық контурды шөгендеу ниетімен туған біртекті процестің тарихи дамуы ғана. Соңғы орта ғасырда ою-өрнектердің басым болып кетуі өнер дамуының өзіне тән ішкі заңдылығы деп танылғаны жөн. Ою-өрнектер мейлінше дерексізденген, өте көне полиэйконизм принципін ең жоғарғы сатысы. Қазақтың ою өрнегі туралы айтар сөз көп. Оның тарихы өте алыстарда жатқандықтан, бұл да халқымыздың ауыз әдебиеті секілді баға жетпес құндылығымыздың бірі болып табылады. Қолөнердің түрлі саласында дамып, жаңарып келеді. Олардың мынадай түрлері бар:

«Төртайшық» айды тұспалдайды. Оның әрбір тармағы төрт ай секілді жай элементтен құралған. Төртайшық элементтерінен шексіздікке ұласатын ою өрнектер құруға болады.

«Жұлдыз» бұл өрнек геометриялық сынық сызықты тұспалдайды. Кейде жұлдыздың натуралды қалпын кестелейді. Жұлдыздың бейнесі композицияланған ою, өрнектердің ортасында кездеседі және бес жұлдыздың бейнесі ап анық көрініп тұрады.

«Жұлдызгүл» ою-өрнегі бес бұрыш жасап, гүлмен өрнектеліп, бес тармақтан тұратын гүлді тұспалдайды. Тұскиіз, төсекжапқыш, беторамалдың ортасына және сырт киімнің арқа тұсына немесе шапан етегінің алдыңғы екі бұрышына салынады.

«Жұлдызкүрт» ою-өрнегі ши орауда ши орауда, сырмақтың шеткі жиегінде кездеседі. Ол ақ пен қарадан, қызыл мен жасылдан, көк пен сарыдан бунақталып келеді.

«Күн» ою- өрнегі күнді меңзейді. Күн, ай аспан бейнеленген тұмарлар қасиетті деп саналған. Себебі, діни ұғымда бұлардың магиялық күші бар деп сенген. «Күн», «Күн көзі», «Күн сәулесі», «Шыққан күн» оюлары кілемнің, тұскиіздің дәл ортасына салынады. Сол секілді бұл өрнектер кесте тоқуда немесе ағаштан, сүйектен ойылған заттарды бедерлеуде, ат әбзелдерін әрлеуде қолданылады.

«Кемпіркосақ» ою-өрнегі бірнеше түстен жолақтар жасап, алма кезек орналасады. Қазақтарда кейбір түстердің нышандық міні бар. Көк түс аспанның, ақ ақиқатты,

қуаныштың, сары ақыл мен парасаттың, қайғы мұнның, жасыл жастықтың, көктемнің символы [2].

Қолөнер бұйымдарын жасауда әрбір түс белгілі тәртіппен кемпірқосақ көркіне лайықтап орналастырады. Бұл өрнектер алаша, қоржын, басқұр тоқуда жиі пайдаланады. **«Егізжүп»** бұл өрнек ертеден келе жатқан барлық шығыс халықтарына тән. «Егіз» өрнегінің бейнесі шеңбер, әлем кеңістігі, өлі және тірі табиғат деген ұғымды білдіреді, шеңбердің іші қақ ортасынан бөлінген. Бұл ою, өрнек дүниедегі заттың бәрі егіз деген пәлсапалық ойды білдіреді. Сырт киімде, кілемде, тұскиізде, дөдегеде және батырларды жауынгерлік киімінде кездеседі. **«Ай гүл»** ең көне оюлардың бірі. Ол Пазырық қорғанынан табылған әйел алқасының бетінде бейнеленген. Бұл өрнек ғұндар дәуірінің ескерткіші болып табылады.

«Мүйіз» қазақ оюының негізгі және ең көне мәнері. Ою, өрнектің бұл элементі мүйізді меңзеуден шыққан. **«Мүйіз»** ою өрнегі кейде ұсақ, кейде ірі болып келеді. Ұсақ түрлер ағаш, сүйек, мүйіз сыяқты нәзік қолөнер салаларында, пайдаланады. Ірі түрлері сырмақ текемет, алаша, кілем, сәулет өнерінде сан түрлі мәнерде қолданады. **«Мүйіз»** элементтері **«аймүйіз»**, **«қосмүйіз»**, **«сыңармүйіз»**, **«қырықмүйіз»**, **«сынықмүйіз»**, **«маралмүйіз»**, **«өркешмүйіз»**, **«қошқармүйіз»** тағы да басқа түрлерге бөлінеді. **«Мүйіз»** өрнегі үй жихаздарына, кілемге, сырмаққа, текеметке, алашаға, көрпеге, тұскиізге қолданылады. Тұрмыстық заттарда күбі, ожау, шанаш, жүкаяқ, торсық, сандық секілді бұйымдарда қолданылады. Сондай ақ, қару жарақтарда, қынап, оқшантай, садақта, киім кешек атаулыда, ат әбзелдеріне, ер тоқымға, айылда салынады. Жалпы бұл элементтердің қолданылмайтын жері жоқ десе де болады.

«Қосмүйіз» ою-өрнегі қойдың, ешкінің, сиырдың екі мүйізін ғана бейнелейді, және де кейде ырғақ, кейде ілмек деп аталатын оюларды жалпы халықтық ауызда **«қосмүйіз»** дейді. Үй жихаздары мен тұрмыстық заттарды, киім кешектерді, қару жарақтарды безендіру үшін қолданылады. Қазіргі кезде **«қосмүйіз»** оюын сәукелеге, айырқалпақтың төбесіне, шетіне, камзолдың алдыңғы жағына, етіктің қонышына салады.

«Тоғызтөбе» оюы ең көне өрнектеріміздің бірі ретінде мәдени шежіреміз іспетті. Бұл өрнек қимақтар мен қарлұқтардың қолөнерінде сақталған, және кезінде **«тоғызтөбе»** ою өрнегін Айша Бибі күмбезінің кірпіштерін өрнектеу үшін қолданған. Ал, қазіргі кезде қазақ, қырғыз, түркімен, қарақалпақ қолөнерінде кездеседі.

«Арқармүйіз» оюы қойдың мүйізін бейнелейтін оюдың түрі. Бұл элемент **«қошқармүйізге»** өте ұқсас. Бірақ, оған қарағанда шиыршықтанып, тармағы одан бетер көбірек болып келеді. Кілем, тұскиіз, сырмақ, кесте, киім кешек пен үй жихаздарында кездеседі.

«Сыңармүйіз» оюы жоғарыда айтып кеткен **«арқармүйіз»**, **«қоймүйіз»** секілді оюдың сыңар түрін ғана бейнелейтін түр. Шеберлер заттарға, орналастырылған **«сыңармүйіз»** өрнек композициясында дараланып тұрмай, жымдасып келеді. Әдетте, **«сыңармүйіз»** оюы үй жихаздары мен тұрмыстық заттарға, сондай ақ, қару-жарақ, киім-кешек, тағы да басқа бетіне өрнек салынатын заттардың баршасында кездеседі және де текеметті, сырмақты әшекейлейтін олардың жиегінде жүргізілетін өрнектің бір түрі.

«Қошқармүйіз» оюы қойдың төбесімен екі жаққа қарай иіріле түскен мүйіз бейнесінде келіп, оның қолтық тұсынан қойдың құлағын долбарлайтын тағы бір шолақ мүйіз тәрізді екі буын шығып тұрады. Одан байқаған адамға қошқардың тұмсық пішіні аңғарылады. Текеметте, сырмақта, басқұрда, алашада, кілемде, былғарысүйек ағаш, зергерлік бұйымдардың барлық түрлерінде кездеседі. Бұл ою түсті шүберектер мен ойылып, құрғақ, яғни, аппликациялық өрнек түрінде тігіледі.

«Қырықмүйіз» оюы бір біріне жалғаса тармақтала қосылған көпмүйізден құралған ою, өрнектің бір түрі [3]. Ою көбінесе дөңгелек не төртбұрыш ішінде бейнеленеді, кейде ағаш бұрағы тәрізді тармақталып, жайылып бейнеленеді. Бір-бірімен қосылған бірнеше тармақты көпмүйізді оюлардан құралады.

«Қолдөңгелек» өрнегімен негізінен киім бұйымдарын, текеметтерді, сырмақтарды әшекейлейді. Ежелгі көшпенділер дүниетанымында күнді тұспалдайтын дөңгелек таңбасында тылмыс бір күш бар деп сенген. Сондықтан, тұрмыста қолданылатын барлық бұйымдардың ортасына күннің тұспалды бейнесі қолданылған.

«Тұмарша» ою, өрнегі үш бұрыш үлгілес болып келеді. Үш гүл, үш бұрыш тәрізді тұмарлар тіл мен көзден сақтау үшін адамдарға ғана емес, үй жануарларына да бойтұмар ретінде таңылады. Кілем бұйымдарының жиегінде, киіз, кілем, текеметтің орта тұсын көмкеруде кездеседі. «Қостұмарша», «сызықтық тұмарша» түйістірілген екі тұмарша үшбұрыш өрнегі қосылады да, екі геометриялық үшбұрыш жасайды. Бұл өрнектің түрі «тұмарша» өрнегі секілді тіл мен көзден сақтай ұғымын білдірмейді, тек, әсемдік әшекей түрінде қолданады. Әдетте, кілем шетіндегі және ортасындағы оюлардың ортасына салынады, кейде бұл өрнекті «аралықгүл» деп те аталады.

«Бағана өрнек» қора төбесінің арқалығын астына тіреп тұратын дінгек ағашты бейнелейді. Бұл өрнекті заттың, бұйымның ортасына келтіреді. Оны негіз етіп, жаң жағын басқа өрнектермен бейнелейді. «Бағана өрнек» асадалмен, кебежелердің аяқтына, қырларына, аяқ қойғыштың шегіне, піспек саптардың жоғары жанбасына адалбақанның бойында жиі ұшырасады және текеметтің орта тұсын көмкеруде де кездеседі.

«Шыныгүл» оюы гүлді тұспалдап тұрады. Бұл өрнек «төрттайшық», «итемшек» оюларына ұқсас келеді, ол айға, мүйізге, жапыраққа ұқсас элементтерден құралған. Екі мүйіздің қайырылған екі ұшына жапырақ қондырылған, сол жапырақтар бірнеше рет сатыланып, қайталанып отырады.

«Гүл» өрнегі барлық гүл түрін тұспалдайды. Бұл өрнектің түрі қолөнер бұйымдарында үш жапырақтан басталып, он екі жапырақты ою, өрнекке дейін кездеседі. Кесте тіккенде және киім кешектердің жаңасына, қалтасына, жиектеріне салынады. «Шытырман» ою, өрнегі көп жапырақты өсімдік пен көп тармақты мүйіз және геометриялық фигуралар аралас келетін күрделі өрнек. Мұндай өрнектер заттардың бетіне көптармақ болып желіленіп келіп, бүтін бір көрністі: жайлау, орман, жазық дала, кең сақараны меңзеп жасалады.

«Түйетабан» түйенің басқан ізін долбарлайтын күрделі ою, өрнек. Ол кейде «қарта», «қарға», «қызылайыр» өрнектеріне ұқсайды. Қатар тұрған SS тәрізді екі сызық қатарласып қосылмайды. Түйенің табанына ұқсас екі жарты сопақша дөңгеленіп келеді. «Түйетабан» деп аталатын көп гүлді, үлпекбасты тікені бар өсімдік те түйенің табанына ұқсас болып келетін екі жарты, оны кей жерлерде «табақөрнегі» деп те атайды. [4,5] «Сыңар өкше» оюы «сыңармүйіз» оюында айтылғандай мүйіздің бір сыңары. Етіктің басына ұқсап, қайқиып, қайталанып, шексіздікке ұласа береді. Бұл өрнек негізінен «қошқар мүйіз» элементі арқылы жасалады. «Сыңар өкше» оюының бірнеше түрі бар. Олар «өкшегүл», «қосөкше». «Сыңарөкше» кілем, киіз, шымши, басқұрлар мен аяққапта кездеседі. Ал, «қосөкше» оюларын кілемдер мен басқұрлардың ортасына түсіреді. «Балта» оюы «балға таңба», «балта таңба» дейтін ру таңбаларынан пайда болған. Бұл таңба «г» немесе «т» әріпіне ұқсас. Мұндай ою тас қап немесе кесеқап, тұскиіз, төсекжапқыш, басқұр бұйымдарында кездеседі.

«Балдақ» оюы бүркіт ұстаған қолдың білегіне келіп тұратын, жоғарғы басы балдақ секілді жарты шығыр формасында келеді. «Балдақ» өрнегі бір бірімен қосыла, шеңберлене, ілмелене келіп, күрделі өрнек түзейді. Бұл өрнек киіз бұйымдарын әшекейлеуде, кесте тігуде, зат бетіне оюлы бедер салуда қолданылады. «Мөр», «таңба», «бестаңба» мал таңбасына ұқсайтын өрнек. Бұл өрнек дүниенің төртбұрышын шартты түрде бейнелеу ұғымын білдереді. «Таңба», «бестаңба» өрнектерін малға ен салуға, мекеменің ресми таңбасы ретінде және алаша, сандық, керует секілді қолөнер ұйымдарын өрнектеуде пайдаланады [6].

Жалпы ойымызды қорытындылай келе, қазіргі уақытта кей мамандар бойжеткен мен ерлердің киімдеріне екі бөлек оюлар бедерленетінін айтады. Мысалы, қыз балалардың бешпетіне, көйлегіне гүл тәрізді немесе қанатты қарлығаш секілді өрнектер бейнеленген.

Ал ер баланың киміне найзаның ұшы, бүркіт, қошқар мүйіз секілді өрнектер батыр, алғыр болсын деген ырыммен салған. Бірақ бұл тұжырыммен келіспейтіндер де бар. Олар ою кеңістік арқылы түрленеді және көлемге ғана бағынады дейді.

Киім үлгілерін тынымсыз зерттеген атақты шебер Сабырқұл Асанова: «Кей уақытта мінберлерден анық көріну үшін сәнгерлерімізге оюлардың айшықтарын үлкендеу, түрлерін өте жарқын етіп жасау керек болады. Оюдың көлемі кіші болып қалса, мінбеден көрінбей қалуы мүмкін. Бірақ дәл қазір маңыздысы, ою-өрнектің орналасу ретінде емес, оның кең көлемде насихатталуында» дейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.Төлегенова К. Р., Есиркепова М. Н., Дүйсенова М.С. Қолөнер – өшпес мұра: көмекші

оқу құралы / К. Р. Төлегенова, М. Н. Есиркепова, М.С. Дүйсенова. – Алматы: Эверо, 2017

2. Тасмағамбетова А.Р. Қазақ ұлттық киімі мен қолөнер тарихы: Оқу құралы. – Алматы, 2019.

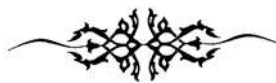
3.Жиенбекова А.А. Қазақстардың сәндік қолданбалы өнері. Оқу құралы./ А.А.Жиенбекова –Алматы: «Эверо» баспасы, 2018.

4. М.Ш. Өмірбекова Энциклопедия «Қазақтың ою - өрнектері» – Алматы 2003.

5. С. Асанова Қазақтың ұлттық киімдері. – Алматы: Атамұра, 1995.

6. Арғынбаев Х. Қазақ халқының қолөнері. –Алматы: Өнер, 1987 ж.

Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Хабаршы, «Көркемөнерден білім беру: өнер – теориясы – әдістемесі» сериясы, №3(64), 2020 ж

ӘОЖ 387

БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ПЕДАГОГИКА, ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ

Пірәлі Фатима Елубайқызы – педагогика ғылымдарының магистрі, оқытушы

Тұрсынбай Нұрай Жамбылбекқызы – БОПӘ-23-1 студенті
Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты
Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

Аңдатпа. Мақалада білім беру жүйесіндегі инновациялық педагогика, жаңа технологияларды сабақтарда қолдану қарастырылады.

Кілт сөздер: инновация, педагогикалық технология, мотив, идея, педагогикалық процесс.

Аннотация. В статье рассматривается инновационная педагогика в системе образования, применение новых технологий на уроках.

Ключевые слова: инновации, педагогическая технология, мотив, идея, педагогический процесс.

Annotation: The article discusses innovative pedagogy in the education system, the use of new technologies in the classroom.

Key words: innovations, pedagogical technology, motive, idea, pedagogical process.

Ғылым мен техниканың жедел дамыған, ақпараттық мәліметтер ағыны күшейген заманда ақыл-ой мүмкіндігін қалыптастырып, адамның қабілетін, талантын дамыту білім беру мекемелерінің басты міндеті болып отыр. Ол бүгінгі білім беру кеңістігіндегі ауадай қажет жаңару оқытушының қажымас ізденімпаздығы мен шығармашылық жемісімен келмек. Сондықтан да әрбір оқушының қабілетіне қарай білім беруді, оны дербестікке, ізденімпаздыққа, шығармашылыққа тәрбиелеуді жүзеге асыратын жаңартылған педагогикалық технологияны меңгеруге үлкен бет бұрыс жасалуы қажет. Өйткені мемлекеттік білім стандарты деңгейінде оқу үрдісін ұйымдастыру жаңа педагогикалық технологияны енгізуді міндеттейді. Білім беру саласы қызметкерлерінің алдына қойылып отырған міндеттердің бірі – оқытудың әдіс тәсілдерін үнемі жетілдіріп отыру және қазіргі заманғы педагогикалық технологияларды меңгеру. Қазіргі таңда оқытушылар инновациялық және интерактивтік әдістемелерін сабақ барысында пайдалана отырып сабақтың сапалы әрі қызықты өтуіне ықпалын тигізуде.

Қазақстан Республикасының "Білім туралы" заңында білім беру жүйесінің жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіби шыңдауға бағытталған рөлі атап көрсетіле келіп, "педагог қызметкерлер оқушылардың мемлекеттік білім беру стандартында көзделген деңгейден төмен емес білім, білік, дағды алуын қамтамасыз етуге, жеке шығармашылық қабілеттерінің көрініп, дамуы үшін жағдай жасауға міндетті. Жас ұрпақтың бойындағы қабілетін көру,оны жетілдіру ізденгіштік қасиетін дамыту мұғалімнің сабақ берудегі ізденушілік, шеберлік қабілеттеріне байланысты. Ж.Аймауытов «сабақ беру үйреншікті жай ғана шеберлік емес, ол жаңадан жаңаны табатын өнер»-деген, яғни оқу үрдісін жаңаша ұйымдастыру, оқушылардың әрекеті арқылы ойлау дағдыларын жетілдіруге, шығармашылық қабілеттерін дамытуға негізделуі қажет. Тұңғыш президентіміз Н.Ә.Назарбаев халыққа жолдаған жолдауында «Біздің міндет жаңа технологияларды, идеялар мен көзқарастарды пайдалана отырып, білім мен бәсекеге қабілетті ұрпақ тәрбиелеу» деп ұстаздар қауымының алдына жаңа міндеттер қойды. Жаңа технологияның басты мақсаттарының бірі баланы оқыта отырып, оның еркіндігін, белсенділігін қалыптастыру, өз бетінше шешім қабылдауға дағдыландыру.

Педагогикалық технология – педагогикалық іскерліктердің жетістігіне жеткізетін ғылыми жобалау және нақты өндіру. Сонымен педагогикалық процесс белгілі жүйе принциптерінде құрылатын болғандықтан, педагогикалық технология сыртқы және ішкі болып бөлінеді. Осы принциптерді жалғастырмалы орындау оларға объективті қарым – қатынастарында және педагогтың тұлғасын толық көрсететін жинағы ретінде қалыптастырылады. Педагогикалық технологияны оны жақсы меңгеру дегеніміздің өзі – шеберлік. Оқыту технологисы оқыту мазмұнын жүзеге асыру жолындағы алға қойған мақсатқа жетудің тиімділігін қамтамасыз ететін оқытудың әдісі, құралы және түрлерінің жүйесі болып табылады. Педагогикалық технология үш аспектіде қаралады: ғылыми, процессуалды – сипаттамалы, процессуалды – әрекеттік. Педагогикалық технология оқытудың рационалды жолдарын зерттеуші ғылыми ретінде, принциптер мен зерттеуші қызметін атқарады. Баланы қызықтыра тәрбиелеп басқару оқушының білімге, ғылымға деген құлшынысын күшейтеді, өркендеуіне өте қажет шығармашылық қасиеттерін ашады. Білімнің сапалы болуы тікелей мұғалімге, оның білім дәрежесі мен іздену шеберлігіне байланысты. Педагогикалық технология дегеніміз – оқытушының өзін –өзі ұстай білуі, байқағыштығы, алғырлығы, сөзге шешендігі. Сонымен технология деп белгіленген мақсатты тиімді орындау үшін материалды түрлендіру процестері мен әдістерінің жиынтығы, кешеді бірлігін айтуға болады. Педагогикалық технологияда алғаш рет анықтама берген ғалымдардың бірі – орыс ғалымы В.П.Беспалько. Ол «педагогикалық технологияны практикада іске асатын нақты педагогикалық жүйе, жоба» деп көрсеткен. Б.Т.Лихачев «Педагогикалық технологияны оқу үрдісіне белгілі бір мақсат көздей отырып әсер ететін педагогикалық нәтижеге жетелейтін бірліктердің жүйесі» ретінде көрсетеді, оның үнемі өзгеріп отыратындығын айтады. Қазақстандағы Ж.А. Қараевтың, Ә.Жүнісбектің және тағы басқа ғалымдардың оқыту технологиялары белсенді түрде

қолданылуда. Бастауыш саты – оқушының интеллектілік дамуының іргетасы, оқу әрекетінің қалыптасуының қуатты кезеңі. Сондықтан да сабақта көрнекіліктерді, ойын элементтерін қолданып оқыту процесін қызықты ұйымдастыру қажет. Бастауыш сыныпта қолданылатын технологиялар: «Ойын арқылы оқыту технологиясы», «Модульдік оқыту технологиясы», «Сын тұрғысынан оқыту технологиясы», «Білім беруді ізгілендіру технологиясы», «Дамыта оқыту технологиясы». Ойын арқылы оқыту технологиясы. Дидактикалық, тәрбиелік, дамытушылық, әлеуметтендірушілік мақсатқа жету. Ойындық іс-әрекеттің психологиялық механизмі жеке бастық өзіндік талап талғамдарына сүйенеді. Баланың бойындағы білімдік, танымдық, шығармашылық қасиеттерін аша түсуді көздейді. Модульдік оқыту технологиясы. Оқытудың тұтас технологиясын жобалау, алға қойған Оқушылармен жүргізілетін қиындықтың алдын алу және түзету жұмысының жүйесін жасау. Бұл технологияның тағы бір ерекшелігі дарынды балалармен тұрақты және жүйелі жұмыс істеу мүмкіндігі болып табылады. Оқу модулі қайта жаңғыртушы оқу циклі ретінде құрылымды бөліктен: кіріспеден, сөйлесу бөлімінен және қорытынды бөлімнен тұрады.

Қазіргі заманғы ғылыми-техникалық үрдістің қарқыны білім беру жүйесінің алдына жаңа міндеттер қойып отыр. Сондықтан қазіргі білім беру саласындағы оқытудың озық технологияларын меңгермейінше, сауатты, жан-жақты маман болу мүмкін емес. Жаңа технологияны меңгеру оқытушының оқу - тәрбие үрдісін жүйелі ұйымдастыруына көмекші құрал болып табылады. Сонымен қатар, бүгінгі әлем дамуының жаңа ұстанымдары білім беру жүйесінен күн сайынғы экономикалық, әлеуметтік және мәдени өзгерістерге мейлінше бейімделуді талап етеді. Әлем қазіргі күні «білім қоғамын» және «білім экономикасын» құру бағытында. Бұл идея бүкіл білім беру жүйесіне реформа жүргізіп, оны модернизациялауды қажеттейді.

Оқытудың жаңа цифрлы технологияларын меңгеру – қазіргі заман талабы. ХХІ ғасыр – ақпараттық технология ғасыры. Қазіргі қоғамдағы білім жүйесін дамытуда цифрлы технологиялардың маңызы зор. Білім беруді ақпараттандыру және пәндерді ғылыми – технологиялық негізде оқыту мақсаттары алға қойылуда. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңының 11-бабының 9 тармағында оқытудың жаңа технологияларын, оның ішінде кәсіптік білім беру бағдарламаларының қоғам мен еңбек нарығының өзгеріп отыратын қажеттеріне тез бейімделуіне ықпал ететін кредиттік, қашықтан оқыту, цифрлы технологияларды енгізу және тиімді пайдалану міндеті қойылған.

Қазіргі таңда елімізде білім беру жүйесінде жаңашылдық қатарына ақпараттық кеңістікті құру енгізілді. Ақпараттандыру жағдайында оқушылар меңгеруге тиісті білім, білік, дағдының көлемі күннен күнге артып, мазмұны өзгеріп отыр. Білім беру саласында цифрлы технологияларды пайдалану арқылы білімнің сапасын арттыру, білім беру үрдісін модернизациялаудың тиімді тәсілдері пайдаланылуда және одан әрі жетілдірілуде. Білім - болашақ бағдары, кез-келген маман даярлайтын оқу орынның басты міндеттерінің бірі – жеке тұлғаның құзыреттілігін дамыту. Құзырет- оқушының жеке және қоғам талаптарын қанағаттандыру мақсатындағы табысты іс-әрекетіне қажетті білім дайындығына әлеуметтік тапсырыс. Құзыреттілік – оқушының әрекет тәсілдерін жан-жақты игеруінен көрінетін білім нәтижесі. Ақпараттық құзыреттілік – бұл жеке тұлғаның әр түрлі ақпаратты қабылдау, табу, сақтау, оны жүзеге асыру және цифрлы технологияның мүмкіндіктерін жан-жақты қолдану қабілеті. Құзыреттілікті оқушының пән бойынша игерген білім, білігінің жинағы деп қабылдауға келмейді. Ол - оқу нәтижесінде өзгермелі жағдайда меңгерген білім, білік, дағдыны тәжірибеде қолдана алу қабілеті болып табылатын жаңа сапа. Ақпараттық құзыреттілікті қалыптастырудың басты мақсаты- оқушыларды ақпаратты беру, түрлендіру және оны қолдану білімдерімен қаруландыру, олардың компьютерлік технологияны өз қызметтеріне еркін, тиімді пайдалана алу қабілеттерін қалыптастыру. Бірінші кезекте оларға электрондық басылымдар, электрондық оқулықтар, мультимедиялық оқу құралдары мен әр түрлі құрылғыларға

жазылған электрондық жазбалар (аудио, видео, құндақтар) жатады. Әрбір жалпы және кәсіби білім беретін пәндерден оқу-әдістемелік материалдардың мәліметтік базалары электрондық оқулықта жинақталып, қолда бар компьютерлік техника арқылы сабақта қолданылуы талап етіледі. XXI ғасырда қоғам қажеттілігін қанағаттандыру үшін білім беру саласында төмендегідей міндеттерді шешу көзделіп отыр. Олар: білім сапасын көтеру, интернет-ресурстар, компьютерлік желі арқылы 3D принтердің жұмысымен басқару, электронды пошта және телекоммуникацияны пайдалану, электронды оқу құралдары, электронды оқу басылымдары мен электронды оқулықтарды цифрлендіру. Бүгінгі, ақпараттар аясының кеңейіп, адамзаттың онымен жұмыс жасау мүмкіндігі артып отырған күнде жеке пәнді оқытуда тек белгілі бір оқулықпен немесе оқу әдістемелік құралдардың жинағымен шектелуге болмайды. Әр азаматтың өз білімін жан-жақты шыңдап, келешекте бәсекеге қабілетті мамандық иесі болуына мектеп қабырғасында оқытылатын әрбір пәннің қосатын үлесі аз емес. Жыл сайын әр пән бойынша мектеп оқулығы, әр түрлі дидактикалық оқу құралдарымен қатар, электрондық оқулықтармен толықтырылып отыр. Бұл бүгінгі күннің кезек күттірмес қажеттілігі, әрі талабы.

Педагогикалық технология педагогикалық шеберлікпен өзара қарым-қатынаста. Педагогикалық технологияны өте жақсы меңгеру дегеніміздің өзі – шеберлік. Технология және шеберлік қатынастарына қарағанда меңгеруге болатын педагогикалық технология басқалар сияқты тек қана орталықтанбайды. Педагогтің тұлғалық ерекшеліктерімен анықталатыны байқалады. Бір ғана технология әр түрлі мұғалімдермен іске асуы мүмкін, бірақ оны іске асыру ерекшеліктерінде олардың осы педагогикалық шеберлігі және кәсіби іскерлігі көрінеді. Сонымен, оқыту технологиясы сабақ беру әдістемесімен салыстырғанда, оқушылардың өздерінің іс-әрекетін ұйымдастыру тәсілдері және мазмұнын өндіруді көрсетеді. Олар диагностикалық білім маңыздылығын және оқыту үдерісінің қасиеттерінің жалпы оқушылардың тұлғасын дамытуға бағытталған объективті бақылауын қажет етеді. Педагогикалық технология – бұл педагогикалық іскерліктердің жетістігіне жеткізетін ғылыми жобалау және нақты өндіру. Сонымен, педагогикалық үдеріс белгілі жүйе қағидаларында құрылатын болғандықтан, педагогикалық технология сыртқы және ішкі болып бөлінеді. Осы қағидаларды жалғастырмалы орындау олардың объективті қарым-қатынасында және педагогтің тұлғасын толық көрсететін жинағы ретінде қарастырылуы мүмкін.

Қазіргі заманғы педагогикалық технология мен жұмыс істеу үшін төмендегідей алғышарттар қажет: оқу үдерісін интенсификтандыруді жаппай қолға алу; оқушылардың сабақбастылығын болдырмау шараларын кешенді қарастыру. Оның ғылыми-әдістемелік, оқыту-әдістемелік ұйымдастырушылық себептеріне үнемі талдау жасап, назарда ұстау, жаңа буын оқулықтарының мазмұнын зерттеп білу, пәндік білім стандарттарымен жете танысу, білімді деңгейлеп беру технологиясын игеру арқылы оқушыларға білімді мемлекеттік стандарт деңгейінде игеруге қол жеткізу, оқыту үдерісін ізгілендіру мен демократияландыруды үнемі басшылыққа алу, өйткені оқыту-тәрбиенің негізі.

Оқытудың жаңа инновациялық технология әдістерін дәріс беретін білімгерлермен практикалық сабақтар жүргізу барысында жиі қолданып отырамыз. Инновациялық технологияны пайдалану барысында сын тұрғысынан ойлау бағдарламасы қызығушылықтан бастап білімгерлерге тақырыпқа болжам жасатып, мақсат қойып, сұрақ беріп жауап алуға, мазмұнды толық түсінуге жағдай туғызады.

Қазіргі кезеңде қолданылып жүрген жаңа педагогикалық технологияның негізіне жататындар – әрбір оқушының жеке және дара ерекшеліктерін ескеру; оқушылардың қабілеттері мен шығармашылығын арттыру; оқушылардың өз бетінше жұмыс істеу, іздену дағдыларын қалыптастыру. Жаңа педагогикалық технология: ынтымақтастық педагогикасы, білім беруді ізгілендіру технологиясы, проблемалы оқыту технологиясы, тірек сигналдары арқылы оқыту технологиясы, түсіндіру, басқарып оқыту технологиясы, деңгейлік саралап оқыту технологиясы, міндетті нәтижеге негізделген деңгейлеп саралап оқыту технологиясы, модельдік оқыту технологиясы, жобалап оқыту технологиясы.

Қазіргі кезеңде республиканың білім беру жүйесінің ең басты мәселесі – қазақ мектебі түлегінің білім сапасының деңгейін халықаралық дәрежеге жуықтату. Ол үшін мектепке заман талабына сай мемлекеттік білім стандартын енгізу, соған сәйкес кәсіби шеберлігі дамыған кадрлармен қамтамасыз ету, өркениетті ғылымиәдістемелік бағытқа ынталандыру, жаңа базистік оқу жоспары мен жаңа буын оқулықтарына көшу, орта білімді ақпараттандыру, тағы сол сияқты білім беру саласында жүйелі жұмыстар атқару – еліміздегі ең маңызды әрі кезек күттірмейтін ауқымды істер.

Қорыта айтқанда компьютер және цифрлы технологиялар арқылы жасалып жатқан оқыту үрдісі оқушының жаңаша ойлау қабілетін қалыптастырып, оларды жүйелік байланыс заңдылықтарын табуға итеріп, нәтижесінде өздерінің кәсіби потенциалдарының қалыптасуына жол ашады. Білім берудің қазіргі жаңа құрылымы және оқу әдістемесінің мазмұнының өзгеруі оқытушының кәсіби шеберлігін жаңартуын, шығармашылық ізденістерін қажет етіп отыр. Сонымен, цифрлы технологияны қолданып, сабақты ұтымды жүргізу білім алушыдан терең білімділікті, оқу үрдісін шеберлікпен ұйымдастыруды талап етеді. Мұндай сабақ материалдары әр алуан ғылымдағы өзара байланыстарды оқушылардың зерделеуіне, олардың білімін арттыруға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ишанғалиева А.М. Құзыреттілік-білім мен мүмкіндіктің бірігуі // Шетел тілін оқыту әдістемесі.-№ 2.-34-б.
2. Бабаев С., Қазиева К. Педагогикалық инновациялар мен педагогикалық озат технологиялар- мұғалім еншісі//Бастауыш мектеп.-2011.- № 4.- 25-б.
3. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы.
4. Мұхамбетжанова С.Т., Мелдебекова М.Т.Педагогтардың ақпараттық – коммуникациялық технологияларды қолдану бойынша құзырлылықтарын қалыптастыру әдістемесі. Алматы: ЖШС «Дайыр Баспа», 2010 ж.

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫНЫҢ АҒА РТУШЫЛЫҚ ШЫҒАРМАЛАРЫ

**Ажибаева Роза Елибаевна, бастауыш оқытудың педагогикасы мен
әдістемесі магистрі, аға оқытушы**

**Унгарова Айдана Куванчовна, Ақшолақ орта мектебі, қазақ тілі мен
әдебиеті пәнінің мұғалімі**

**Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық
институты,**

Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

«Ұлтын керек қылып, халыққа қызмет
қылатын деген қазақ балалары қазақ
жұмысына қолынан келгенше қарап
тұрмай кірісіп істей білсе –ұлт жұмысы
ұлғайып, толықпақшы»

Ахмет Байтұрсынұлы

Аннотация. Мақалада ақынның қазақ халқының ұлан байтақ жерін, айшықты, әуезді ана тілін сақтап қалу жолындағы ерен еңбегі, қазақ халқын басқа мемлекеттермен тең дәрежеде дамыған ел ретінде қатарға қосу үшін жүргізген күресі мен сол күресте ұстанған ағартушылық идеясы баяндалады.

Кілт сөздер: реформатор, ұғымды идея, ұлы миссия, стихия

Аннотация. В статье описан великий труд поэта по сохранению великой земли казахского народа, светлого и мелодичного родного языка, борьба казахского народа за вступление в ряды развитой страны наравне с другими странами, идея просвещения, которой он следовал в этой борьбе.

Ключевые слова: реформатор, концептуальная идея, великая миссия, спонтанность

Annotation: The article describes the great work of the poet in preserving the great land of the Kazakh people, the bright and melodious mother tongue, the struggle of the Kazakh people to join the ranks of the developed country on an equal footing with other countries, and the idea of enlightenment that he followed in that struggle.

Keywords: reformer, conceptual idea, great mission, spontaneity

Ахмет Байтұрсынұлы – қазақ халқының 20 ғасырдың басындағы ұлт-азаттық қозғалысы жетекшілерінің бірі, мемлекет қайраткері, ақын, публицист, қазақ тіл білімі мен әдебиеттану ғылымдарының негізін салушы ғалым, ұлттық жазудың реформаторы, ағартушы. Халықты ағарту баладан, мектептен бастау алады. Ең алғаш қазақ тілінде Әліппе кітабын жинақтаған Ахмет Байтұрсынұлы еді. Қазақ балалары көзі ашық, сауатты азамат болып шығуға септігін тигізген. Қазақ әдебиетінің атасы Ахмет Байтұрсынұлы кітап жазумен қатар орыстың белгілі жазушыларының белгілі еңбектерін ана тілімізге аударып, көпшілікке ұсынған. Көкейіндегі түйілген ойды ана тіліндегі асыл, ұтқыр сөздермен жеткізе білген. Ахмет Байтұрсынұлы қазақ әліпбиінің атасы, түркі тілтану ғылымының ағартушысы. Оның мол шығармашылық мұрасының тарихи маңызы зор. Ақынның ілімдері – әлі зерттелетін үлкен ғылым. Ұлт ұстазының ұлтым деп соққан жүрегі, үлгі-өнегесі – қазіргі жаңа заманға, әсіресе жас буынға өте қажет.

Тұтас буынның төл басы болған Байтұрсынұлының мұрасының негізгі арналарына тоқталайық. Қалай да халықты ояту, оның санасына, жүрегіне, сезіміне әсер ету жолдарын іздеген ақын, айналып келгенде, ұлы Абай тапқан соқпақ-орыс әдебиеті үлгілерін пайдалану, аударма жасау дәстүріне мойынсұнады. Бұрынғы - ескі ертегі, хикая үлгілері емес, енді жаңа өлеңдік форма – мысал арқылы, көшпелі елдің жақсы білетін стихиясы – жан-жануар өмірінен алынған шығармалар арқылы әлеуметтік ойға ықпал ету мақсатымен Иван Андреевич Крылов туындыларын аударып, «Қырық мысал» деген атпен 1909 жылы Петербургте бастырып шығарды.

Бір жағынан қызықты форма, екінші жағынан ұғымды идея, үшінші жағынан қазақ тұрмысына ет-жақын суреттер ұласа келіп, бұл өлеңдерді халықтың төл дүниесіндей етіп жіберді. Әртүрлі аңдар, әртүрлі адамдар кейпінен хабар беріп, ишара тұжырым жасалады. Адамдардың мінезі, өмір ағысы, тағдыр сабағы, заман қабағына қатысты көптеген жайттарды әсіресе патша отаршыларының зорлық-зомбылығы, байлардың, жуандардың тепкісі, елдің азып-тозуына байланысты сарындарды - Ахмет Байтұрсынұлы жұмбақтап, тұспалдап жеткізеді. Кейде ашық дәл айтылатын ойлары да кездеседі.

Алуан-алуан ойға жетелейтін «Қайырымды түлкі», «Ала қойлар», «Қартайған арыстан», «Өгіз бен бақа», «Ат пен есек» мысалдарында әлеуметтік-қоғамдық жағдайларды меңзейтін оқиғалар, адамдар психологиясымен сарындас әуездер, тағылымды, ғибратты тұжырымдар мол орын алады. Аудармашы негізгі түпнұсқа мәтініне орайластырып, көркем ойға ой, суретке сурет қосып, пікірді ұштап, жаңа сарын-әуез қосып отырады. Ақын аудармаларында сюжет сақталғанмен еркіндік басым, қазақ тұрмысына жақын идеялар, заман тынысын таңытатын жаңа ойлар айтылады. Түп негізі қысқа болғанымен аудармашының аудармасы ұзақ болып келеді. Мысалы, «Қасқыр мен тырна» орысшада-19, қазақшада-76 жол, «Өгіз бен бақа» орысшада-17, қазақшада-36 жол, «Қасқыр мен қозы» орысшада — 37, қазақшада-68 жол. Ұлттық сипат тек көлемінен ғана емес, кейіпкерлер атынан да аңғарылады. "Қасқыр мен мысық"мысалындағы Васька, Степан, Демьян, Трофим аттарын Қоянкөз, Құрамыс, Көпберген бай, Қисықбас деп өзгертіп алады. Бұдан біз Ахмет атамыздың жаңа, ұлттық төл туынды жасағанын көреміз.

Байтұрсынұлы мысал жанрының қызықты формасы, ұғымды идеясы, уытты тілі арқылы әлеуметтік сананың оянуына ықпал етті. Ақынның азаматтық арман-мақсаты, ой-толғамдары кестеленген өлеңдері «Маса» деген атпен жеке кітап болып жарық көрді (1911). «Масаның» негізгі идеялық қазығы – жұртшылықты оқуға, өнер-білімге шақыру, мәдениетті уағыздау, еңбек етуге үндеу. Ақын халықты қараңғылық, енжарлық, кәсіпке марғаулық сияқты кемшіліктерден арылуға шақырды. Абайдың ағартушылық, сыншылдық дәстүрін жаңарта отырып, Байтұрсынұлы 20 ғ. басындағы қазақ әдебиетін төңкерісшіл-демократтық дәрежеге көтерді. Сондай-ақ Байтұрсынұлы қазақ тіліне Александр Сергеевич Пушкин,

Михаил Юревич Лермонтов, Франсуа -Мари Аруэ Вольтер, Семен Яковлевич Надсон өлеңдерін аударды. Бұл аудармалар Байтұрсынұлының тақырыпты, идеялық-көркемдік деңгейі жоғары туындылары. Ел тағдырының келешегіне алаңдаулы ақын көп қырлы ісімен, даналық саясатымен қазақ жастарының рухани көсемі болды.

Байтұрсынұлының «Қазақтың бас ақыны» деген көлемді мақаласы – әдебиеттану ғылымындағы алғашқы зерттеу еңбектердің бірі. Мақалада ұлы ақын Абайдың тарихи миссиясы, рухани болмысы, өлеңдерінің ұлттық сөз өнеріндегі маңызы, көркемдік-эстетикалық сипаты баяндалды. Ол Абай өлеңдерінің даралығын, «сөзі аз, мағынасы көп, тереңдігін», сыншылдығын ұғындырды. Байтұрсынұлының Абайдың ақындық шеберлігі, поэзияға деген көзқарасы туралы ғылыми тұжырымдары қазақ әдебиеттану ғылымында жалғасын тапты. А.Байтұрсынұлының қазақ әдебиеттану ғылымы мен әдебиет тарихы жөніндегі тұңғыш көлемді еңбегі — «Әдебиет танытқыш» (1926). Мұнда көркем сөз өнерінің табиғаты, сыры, мазмұны, ерекшеліктері, жанрлары, жаңа терминдер, ұғымдар жайлы жан-жақты зерттеулер, тұжырымдар сөз болды. Бұл еңбегінде Байтұрсынұлы ауыз әдебиеті мен жазба әдебиетінің әлеуметтік, қоғамдық мән-маңызын ашудан гөрі адамгершілік, эстетикалық әсемдік әуенін талдауға көбірек көңіл бөлген. Сондай-ақ мұнда жазба әдебиеттегі ағымдар, әдістер туралы ой-түйіндер айтылған. Кітаптың бірінші бөлімі «Сөз өнерінің ғылымы» деп аталады да, онда көркем сөздің толып жатқан қыры мен сыры, тараулар мен тармақтар, тіл әуезділігінің қыруар шарттары, «сөздің өлең болатын мәнісі», өлең айшықтары, «шумақ түрлері», «тармақ тұлғалары», «бунақ буындары», «ұйқастығы» т. б. сөз етіледі. Екінші бөлімі «Қара сөз бен дарынды сөз жүйесі» деп аталады да, көркем кара сөз табиғаты, оның тараулары — шежіре, заман хат, өмірбаян, «мінездеме», тарихи

әңгіме, «әліптеме, әліптеу тәртібі — мәнді әліптеме, сәнді әліптеме, жол әліптемесі, байымдама, байымдау әдістері, түрлері — пән, сын, шешен сөз, оның түрлері, саясат шешен сөзі, білімді шешен сөзі, уағыз көркем сөз» деп жүйелеп келіп, әңгіме, романға сипаттама береді. Еңбектің «сындар дәуірі, онда шығарма түрлері» атты тарауы өте маңызды. А.Байтұрсынұлы «Әдебиет танытқышымен» қазақ әдебиеттану ғылымының негізін салды.

Байтұрсыновтың «Оқу құралы» (1912) – қазақша жазылған тұңғыш әліппелердің бірі. Бұл әліппе оқытудың жаңа әдістері тұрғысынан өңделіп, 1925 жылға дейін бірнеше рет қайта басылды. «Оқу құралы» қазіргі әдістеме тұрғысынан әлі күнге дейін маңызды оқулық ретінде бағаланады. Оның үш бөлімнен тұратын «Тіл – құрал» атты оқулығының фонетикаға арналған бөлімі 1915 жылы, морфологияға арналған бөлімі 1914 ж, синтаксис бөлімі 1916 жылдан бастап жарық көрді. «Тіл – құрал» – қазақ тілінің тұңғыш оқулығы. Оқулық қазіргі қазақ тілі оқулықтарының негізі болып қаланды. «Тіл – құрал» қазақ тіл білімінің тарау-тарау салаларының құрылымын жүйелеп, ғылыми негізін салған зерттеу. Байтұрсыновтың ақын, аудармашы, ғалым-тілші, әдебиеттанушы ретіндегі ұлан-ғайыр еңбегі өз дәуірінде зор бағаға ие болды.

Ол Шоқан, Абай, Ыбырай қалыптастырған дәстүрлерді, гуманистік, демократиялық бағыттағы өрісті ойларды өзінше жалғастырушы ретінде көрінді. Қоршаған ортаға ойлана, сын көзімен қарайды, қоғам қалпына көңілі толмайды. «Қазақ салты», «Қазақ, қалпы», «Досыма хат», «Жиған-терген», «Тілек батам», «Жауға түскен жан сөзі», «Бақ» т. б. өлеңдерінің мазмұны осыны танытады. Кітаптың ішкі сазы мен ой өрнек, сөз орамы қазақ поэзиясына тән өзіндік жаңалық, ерекше өзгеріс әкелді.

Қазақ әдебиеті тарихында Абайдың орны қандай болса, қазақ тіл білімі мен мәдениеті тарихында Ахмет Байтұрсыновтың орны сондай. Оның өмірбаяны, бар тірліктің тынысы, ой-арманы туған халқына деген қалтқысыз қызметтен тұрады. Оның өмірін сондықтан да жеке адамның, жеке бір маманның өмірі деп қарауға болмайды. Ол халықпен біртұтас, қалың елмен тамырлас, ел жүгін қайыспай көтерер нағыз халық перзенті.

Ахмет Байтұрсыновтың ақын, публицист, ғалым, қоғам қайраткері санатында жасаған барлық еңбегі, тартқан қорлық, көрген азабы, болашаққа сенген үміт-арманы – баршасы осы ұлы миссияны орындауға, туған халқы үшін қасықтай қаны қалғанша қалтқысыз қызмет етуге арналған.

Қорыта айтқанда, ұлтымыздың ұлы ұстазы баланың сауатын ашу әдістерін қайткенде жақсартамын, жетілдіремін деп әлемнің алдыңғы қатарлы тәжірибелерін зерттеп, озығын таңдап, мұғалімдердің жаңаны меңгеруіне жол ашты. Қазіргі таңда бастауыш сыныптағы "Әліппе", "Қазақ тілі" пәндерін оқытуда ұлт ұстазының әдіс-тәсілдері кеңінен қолданып келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ахмет Байтұрсынұлы туралы айшықты ойлар // Ұлт болмысы.- 2012. № 9
2. Байтұрсынов А. Ақ жол: Өлеңдер мен тәржімелер, публ. мақалалар және әдеби зерттеу. Алматы: Жалын, 2009.
3. Сақ Қ. Ұлттық сана ұйытқысы. Алматы: Қазақ университеті, 2001

ЗАМАНАУИ АҒЫЛШЫН ТІЛІ ПЕДАГОГІ ЖҰМЫСЫНЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

Хайрат Эльмира

Ағылшын тілі пәнінің педагогы

Қ.Сәтбаев атындағы BINOM SCHOOL мектеп-лицейі, Астана қаласы

Кенес Аружан Сейтқалиқызы,

Құдайбергенова Дарина Дарханқызы

«БВ01702-Шетел тілі: екі шетел тілі» білім беру бағдарламасы бойынша
оқитын студенттер

Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты,
Тараз қаласы

Аннотация: Мақалада заманауи ағылшын тілі педагогі жұмысының негізгі бағыттары туралы айтылған. Педагог бойында адамзатқа тән барлық жақсы қасиеттер шоғырланса, онда ол нағыз ұстаз атанады. Білікті, білімді педагог атану үшін ұзақ, еңбекке толы жылдар мен қажырлы талпыныс, ізденіс керек. Педагог болу оңай шаруа емес, оның ішінде ағылшын тілінен нағыз маман болуда екі есе қажырлы еңбек қажет.

Кіліт сөздер: оқушылар, ағылшын тілі, педагог, білікті, білімді педагог, «Педагог» кәсіптік стандарты.

Аннотация: В статье говорится об основных направлениях работы современного учителя английского языка. Если в учителе сконцентрированы все хорошие качества, свойственные человечности, то он становится настоящим учителем. Для того, чтобы стать квалифицированным и образованным учителем, вам нужны долгие годы упорного труда, упорный труд и исследования. Стать преподавателем – задача непростая, и чтобы стать настоящим специалистом по английскому языку, нужно приложить вдвое больше усилий.

Ключевые слова: студенты, английский язык, преподаватель, квалифицированный, образованный преподаватель, профессиональный стандарт «Педагог».

Abstract: The article talks about the main directions of work of a modern English language teacher. If all the good qualities characteristic of humanity are concentrated in a teacher, then he becomes a real teacher. In order to become a qualified and educated teacher, you need long, hard-working years, hard work and research. Becoming a teacher is not an easy task, and it takes double the hard work to become a real specialist in English.

Key words: students, English language, teacher, qualified, educated teacher, "Pedagog" professional standard.

Біздің елімізде стратегиялық жоспар бойынша Қазақстанның жоғары оқу орындарын және оқыту сапасын халықаралық практикада бар талаптар мен нормаларға сәйкес келтіру бағытында жүйелі жұмыс жүргізілуде. Қазіргі таңда ЖОО дамуына бағыт-бағдар беріп отырған Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған бағдарламасы. Оның мақсаты - қазақстандық білім мен ғылымның жаһандық бәсекеге қабілеттілігін арттыру, жалпы адамзаттық құндылықтар негізінде жеке адамды тәрбиелеу және оқыту, ғылымның елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына үлесін арттыру [1].

Демек, қазіргі таңда Қазақстан Республикасының жоғары білім беру жүйесінің ахуалы оның төмендегідей даму үрдістерін айқындайды:

- білім философиясының жаңартылуы;
- жоғары білімнің жаңа парадигмаларын енгізу;

- білім жүйесін басқарудың тиімді әдістерін іздеу;
- ғылым мен білімнің интеграциясы;
- білім жүйесінің мемлекеттік стандарттарын жетілдіру;
- білімді ақпараттандыру және білім берудің жаңа адекватты технологияларын жасап шығару;

- болашақ мамандардың трансверсалды дағдыларын қалыптастыру;
- білімділік пен жоғары мектеп түлектерінің кәсіби біліктілік деңгейін көтеру.

Осыған орай, қазіргі білім беру саласында әлеуметтік-педагогикалық және ұйымдастыру тұрғысынан алғандағы басты мәселе – білім мазмұнына жаңалық енгізудің тиімді, жаңа әдістерін іздестіру, оларды жүзеге асыра алатын болашақ педагогтерді даярлау. Себебі, өскелең ұрпаққа білім беріп, тәжірибе бөлісіп, бағыт-бағдар, жол көрсету – педагогтердің міндеті [2].

Бұл орайда, 2022 жылы мақұлданған «Қазақстан Республикасының педагогикалық білім беруді жаңғырту тұжырымдамасында» [3] педагогтерді әзілеуде ұстанатын басым бағыттар келтірілген, оларға тоқталып өтсек. «Педагогикалық білім берудің әлеуетін күшейту» (ҚР БҒМ) жобасы шеңберінде әзірленген педагогтерді даярлаудың 30 білім беру бағдарламасын іске асыру ұсынылады, олардың негізгі міндеттері: Педагогтердің кәсіби құзыреттерін қайта бағалау және толықтыру; педагогикалық білім берудегі және түлектердің бейіндеріндегі орта білім берудің жаңа тәсілдерін көрсету; бастауыш және орта білім беру талаптарына сәйкестігі болып табылады. Болашақ маманды даярлаудағы тәрбиелік аспект білім беру кеңістігінің (ББК) кәсіби бағыты арқылы шешіледі. ББК-де дәстүрлі кәсіби маңызды тұлғалық қасиеттермен қатар кәсіби маңызды тұлғалық қасиеттер (КМТК) жаңа бейімделгіш көшбасшылық сұранысқа ие. Педагог-бейімделгіш көшбасшының өмірлік маңызды жоспарларын қанағаттандыруға ықпал ететін дамыған қасиеттері мен сапалары бар: табысты, бәсекеге қабілетті және сұранысқа ие болу; командада табысты жұмыс істеуге, кәсіби және жеке өсу стратегиясы мен бағдарламасын құруға қабілетті» болуы қажет деп атап өтілген.

Ал, «Педагог» кәсіптік стандартында: «Педагогтің міндетті сапасы білім алушының тұлғасына қатысты көрінетін гуманизм болып табылады.

Педагогтің сенімдері мен көзқарастары азаматтарды болашақтың көзқарасына сәйкес тәрбиелеуде және өздерінің құндылықтары мен қатынастарын қалыптастыруда көрінеді.

Педагогикалық іс-әрекетке дайындық педагогикалық білім мен білік, білім беру және этикалық нормалар кешенінің болуымен көрінеді.

Педагогтің еңбек қызметін бағалау білім беру қызметін жүзеге асыру және оны басқару үшін педагогикалық техниканы игеруде, тәрбие мен оқытудың жоғары деңгейде көрінетін педагогикалық шеберлік деңгейін анықтайды.

Педагог өз қызметі барысында үнемі кәсіптік білімі мен құзыреттілігін кеңейтеді және байытады, білім беру инновацияларын жасайды және енгізеді» делінген [4. 2 б.].

Педагог – әлемдегі ең қастерлі мамандықтардың бірі. Педагог бойында адамзатқа тән барлық жақсы қасиеттер шоғырланса, онда ол нағыз ұстаз атанады. Білікті, білімді педагог атану үшін ұзақ, еңбекке толы жылдар мен қажырлы талпыныс, ізденіс керек. Педагог болу оңай шаруа емес, оның ішінде ағылшын тілінен нағыз маман болуда екі есе қажырлы еңбек қажет. Қазіргі қоғамдағы педагогтің міндеті ғылым мен техниканың қарқынды дамып келе жатқан заманда өмір сүруге икемді, қоғам пайдасына қарай өзін - өзі толық жүзеге асыруға дайын, білімді, шығармашылыққа бейім, құзыретті және бәсекеге қабілетті тұлғаны қалыптастыру.

Алғашында педагог жас шәкірт шағында ағылшын тілін үйреніп жетік меңгеруі керек, одан соң білгенін өз шәкірттеріне түрлі педагогикалық әдіс-тәсілдерді қолданып, оның санасына жеткізуі тиіс. Педагогтің қажырлы ізденіс туралы көптеген ғұлама ағартушылар, ғалымдар мен ақын-жазушылар өз еңбектерінде айтып келеді. Тіл білу

туралы Шәкерім Құдайбердиев еңбегінде: «Қанша тіл білсең, сонша рет адамсың» деп келтіреді. Демек, ағартушымыз жаңа тіл үйренген тұлғаны тағы бір жаңа адам санатына дейін көтеріп отыр, яғни қазіргі бәсекелестік заманда үш тілді қазақ, орыс және ағылшын тілдерін жетік білген тұлға үш адам болғаны да.

Ағылшын тілінен оқушыларға сабақ беру үшін, сол тілде ойлай алатын, мүдірмей сөйлей алатын және оқушыларына ол тілдің қыр-сырын түсіндіре алатын нағыз педагог болсаң ғана білімді ұстаз санатына көтеріліп биік мәреге жеткендей күйде боласың. 21-ші ғасырдың заманауи педагогі болуы үшін келесідей сапалық көрсеткіштерді игеруі маңызды, атап айтсақ:

- ағылшын тілін жетік меңгеруі;
- ағылшын тілін оқушыларға түрлі педагогикалық әдіс-тәсілдерді қолданып, түсіндіре білуі;
- оқушылардың психологиясын түсінуі;
- оқушылардың жас және дербес ерекшеліктерін ескеруі;
- ағылшын тілін оқушыларға түсіндіру барысында инновациялық педагогикалық технологияларды тиімді қолдана алуы;
- ағылшын тілін оқушыларға үйретуде ақпараттық коммуникативтік технологияларды пайдалана алуы;
- заманауи оқыту платформарында жұмыс істей алуы;
- біліктілігін үздіксіз көтеріп отыруы;
- ғылыммен айналысып, ғылыми мақалалар мен оқу-әдістемелік еңбектерді жарыққа шығаруы;
- дарынды оқушыларды ағылшын тілінен түрлі байқаулар мен олимпиадаларға қатыстыра алуы;
- ағылшын тілінен оқушыларға сабақ берумен қатар, сынып жетекшінің қызметін қатар атқаруы;
- мектепке ағылшын тілінен дәріс беретін жас мамандарға білгенін үйретуі;
- оқушылардың ата-аналарымен жақсы қарым-қатынас орната алуы;
- ағылшын тілі сабағынан өтетін түрлі сайыстар мен байқауларға қатысып, өзін жетілдіріп отыруы;
- жаңадан жарық көрген ағылшын тіліндегі оқу-әдістемелік құралдар, оқулықтар, оқу құралдары мен электронды оқулықтарды үзбей оқып отыруы;
- жаңадан жарық көрген заң құжаттарымен танысуы;
- ағылшын тілі сабағынан оқушыларға видео сабақтар түсіруі;
- білікті әріптестерінің сабақтарына қатысып, тәжірибе алмасуы мен тәжірибе жинақтауы;
- ағылшын тілі бойынша біліктілік санаттарын белгіленген тәртіпке орай, көтеріп отыруы;
- «Шетел тілі: екі шетел тілі» немесе «Педагогика және психология» білім беру бағдарламалары бойынша 2 жылдық магистратураны аяқтауы;
- мектебінде ағылшын тілі сабағы бойынша педагогтер мен оқушыларға арнап семинарлар мен байқауларлар ұйымдастыруы;
- Біліктілік санатын көтеру үшін Ұлттық біліктілік тестілеу бойынша өтетін санатына орай, тест тапсыруы.

Міне, осындай қажырлы ізденіс пен еңбек қана «21-ші ғасыр педагогі» деген атақты алып жүруіне ықпал етеді.

Қорыта келе, «Шетел тілі: екі шетел тілі» бакалавр бойынша білім беру бағдарламасын бітіріп, жоғарыда берілген сапа көрсеткіштерін қалыптастыра алмай, яғни ағылшын тілінен сабақ бере алмай, мамандығын ауыстырған қаншама мамандар бар. Абай атамиздың сөзімен айтқанда: «Ұстаздық еткен жалықпас, үйретуден балаға» дегендей,

демек, ағылшын тілі педагогі білгенін оқушыларға жалықпай үйретіп, оның санасына жеткізгенде ғана еңбегінің нағыз жемісін көреді, ілтипатқа бөленеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- 1 Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған бағдарламасы. – Нұр-Сұлтан, 2020.
2. Ботабаева А.Е. Жоғары мектеп педагогикасы: Магистранттарға арналған оқулық: – Алматы: 2023. – 271 бет.
- 3.Қазақстан Республикасының педагогикалық білім беруді жаңғырту тұжырымдамасы. – Астана, 2022. – 22 б.
4. «Педагог» кәсіптік стандарты. – Астана, 2022. - 55 б.

ӘОЖ 82.256.02

**ТЕМІРБЕК ҚОЖАКЕЕВ – ҰСТАЗ, ЖУРНАЛИСТ-ҒАЛЫМ,
ӘДЕБИЕТТАНУШЫ**

Пертаева Э.Қ. – филология ғылымдарының кандидаты, «Қазақ тілі мен әдебиеті» кафедрасының аға оқытушысы,

**Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты,
Қазақстан Республикасы, Тараз қ.**

Беркенова Р.А. – филология ғылымдарының кандидаты, «Қазақ тілі мен әдебиеті» кафедрасының аға оқытушысы,

**Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты,
Қазақстан Республикасы, Тараз қ.**

Түйіндеме. Мақалада қазақ филологиясында елеулі орын алатын, белгілі Алаштанушы, артына өшпес із қалдырған ірі тұлғалардың бірі – Темірбек Қожакеевтің шығармашылығы қарастырылған. Темірбек Қожакеев бірнеше бағытта (сатира, сын, зерттеу еңбектер) қалам тербеген.

Кілт сөздер: ұстаз, журналист-ғалым, әдебиеттанушы, сатира, юмор, қоғам қайраткері

Аннотация. В статье рассматривается творчество Темирбека Кожакеева, оставившего неизгладимый след в творчестве знаменитого Алашоведа, занимающего значительное место в казахской филологии. Творчество Темирбека Кожакеева включает такие жанры как сатира, критика и исследовательские работы.

Ключевые слова: педагог, журналист-ученый, литературный критик, сатирик, юморист, общественный деятель

Annotation. The article examines the work of Temirbek Kozhakeev, who left an indelible mark on the work of the famous Alashtanushi, who occupies a significant place in Kazakh philology. Temirbek Kozhakeev wrote in several areas such as satire, criticism and research papers.

Keywords: teacher, journalist-scientist, literary critic, satirist, humorist, public figure

Темірбек Қожакеев 1926 жылдың 17-желтоқсанында Жамбыл облысының Мерке ауданы, Ойтал ауылында дүниеге келді. Темірбек Қожакеев 1944 жылы 18 жасында

әскерге шақырылып, Сталинград, Баку, Дағыстанның әскери штабтарында қызмет етеді. Елге оралған соң, оқуға түсіп, оны үздік бітіреді. Ғылым жолына біржола бет бұрады.

1953 жылы Қазақ мемлекеттік университеті филология факультетінің журналистика бөлімін бітіреді. 1947-1948 жылдары Мерке аудандық комсомол комитетінің бөлім меңгерушісі қызметін атқарады. 1953-1972 жылдары Қазақ мемлекеттік университеті журналистика факультетінің оқытушысы, аға оқытушысы және доценті болып қызмет етеді. Одан соң ұзақ жылдар бойына (1972-1986 жылдар аралығында) аталған жоғары оқу орнының журналистика факультетінің деканы болды. Филология ғылымдарының докторы (1970 жыл), профессор (1972 жыл). Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген мәдениет қызметкері (1996 жыл). Қазақстан жоғары мектебі ғылым академиясының құрметті академигі (1996 жыл). Темірбек Қожакеев «Құрмет Белгісі» орденімен, алты медальмен марапатталған. Қазақстан Журналистер одағы сыйлығының иегері. Жамбыл облысы Мерке ауданының құрметті азаматы (2002 жыл).

«Қоғамның әрбір мүшесі жалтақ, жағымпаз, күнбағар болмай, асқан-тасқан басшылардың теріс іс-әрекетіне тойтарыс беруге жарамды, бетті, ел тағдыры, адам тағдыры шешіліп жатқанда шындық, дұрыстық қасынан табылуға өзін дағдыландырып тәрбиелеуге тиіс», – деген Темірбек Қожакеевтің өмірлік ұстанымы болды [1].

Т.Қожакеевтің темірдей иілмес тік мінезі мен шыншылдығы, қатал тәртібіне байланысты өз кезеңінде «Т.Қожакеевтің темір тоқпағы», «тотыяйын тілді Темірбек», «тепкісі темірден де қатты Қожакеев» немесе «Ұйықтап жатып, жан шошырлық қорқынышты түс көрем, арасында ылғи Қожакеев жүреді» сынды аңызға айналған тіркестер де шыққан екен [1].

«Біздің буын ұлы ұстаздан қатаң талап болғанмен, қаталдығы аталық мейірімге ұласқан жасында білім алды. Содан шығар, көз алдымызда шәкірттерімен ашық-жарқын сөйлесіп, қатарындай қалжыңдасатын жылы жүзі қалды. Топтағы 50 баланың мінезі елу түрлі. Қиқар тілді, сөзі уытты, өжет студенттерді жанына жақын тұтып, соларды сөйлете түскенді жақсы көретін. Біз оқығанда «Мерзімді баспасөз» кафедрасының меңгерушісі еді. Ғалым атақ-абыройының асқақтығы болар, мерзімді баспасөзді қоспай, «Қожакеевтің кафедрасындамын» дегенді мақтанышпен айтатынбыз. Пайғамбар жасынан асса да, есте сақтау қабілеті таңғалдыратын. Факультет студенттерінің аты-жөнін, кімнің қолынан не келетінін, не істегенін ұмытпайтын», – деп оның шәкірттері ұлы ұстазы туралы жылы естелік лебізін де жазыпты [1].

Қажырлы еңбектің нәтижесінде журналистика факультетін он бес жыл басқарған Т.Қожакеев туралы К.Нәрібаев: «Бұл факультетте кешігу, сабақтан қалу дейтін болмайтын, үлгерім жөнінде де бірінші орынды бермейтін. Бірақ, талап қанша қатал болғанмен, әділ болушы еді және оны барлық ұжым (ұстаздар да, студенттер де) мойындайтын. Керек кезінде шәкірттерін қызғыштай қорғап, талай-талай апаттардан аман алып қалатын. Шектен шыққандарды иманына келтіріп, тез арада орнына қоя білетін. Шәкірттерінің «Қожакеевтің қолтоқпағының астында өсіп-жетілдік» деуі сондықтан», – деп жылы пікірін білдіреді [1].

Мындаған кәсіби журналистің ұстазы болған тұлғаның ғұмыр жолына көз салсақ, ол шәкірт тәрбиелеуге, яғни, қазақ журналистері мен ғалымдарының сан-сапасын арттырып, ел білімі мен ғылымының, ақпарат саласының мықты мамандармен толығына жарты ғасырлық өмір жолын сарп етіпті. Ұлағатты ұстаз тәліміне сусындап, тәрбиесін көрген студенттер арасында, өзі айтпақшы, «кем талант, кетік талант, жетік таланттар» да бар. Олардың қай-қайсысы да тек журналистика саласының дамуына емес, жалпы, мемлекетіміздің өсіп-өркендеуіне өз үлестерін қосты.

Темірбек Қожакеев – ұстаз, журналист-ғалым, әдебиеттанушы ретінде елімізге белгілі, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері.

Әдебиетші-ғалымның «Социалистік Қазақстан», «Казахстанская правда», «Қазақ әдебиеті» газеттері мен «Вопросы литературы», «Жұлдыз» журналдарының беттерінде жарияланған қазақ жазушыларының сатиралық шығармаларындағы мәселелерді

талдауға арналған мазмұны терең, әрі ғылыми салыстыруы жағынан ерекше мақалаларын, зерттеу еңбектері мен монографияларын атап өтпеске болмайды.

Мәселен, оның 1965-1985 жылдар аралығында «Қазақ мемлекеттік университеті», «Мектеп», «Қазақстан», «Жазушы», баспаларынан «Қазақ сатирасы», «Сатира және дәуір», «Адам, қоғам, сатира», «Сатиралық жанрлар», «Сатира-күштілер қаруы» және т.б. еңбектері шыққан.

Кезінде Темірбек Қожакеевті қазақ әдебиетін зерттеудегі еңбегін белгілі қоғам қайраткері, қазақ әдебиеттану ғылымының серкесі, академик М.Қаратаев та қостап, өз ойын қағаз бетіне былай деп түсірген екен: «Филология ғылымдарының докторы, профессор Т.Қожакеев – қазақ сатирасының проблемалары бойынша оннан астам кітап жазған, республика көлемінде әдебиет сыншысы және көркем әдебиеттің сатиралық жанрларының жанашыры, насихатшысы ретінде кеңінен танымал болған жазушы. Оның еңбектері қазіргі сатирасының өзекті мәселелері мен оның тәрбиелік маңыздарына арналып құрылған. Баспасөз беттерінде ол сатирик ретінде көрініп, негізінен сатиралық әңгімелер, фельетондар жазады.

Т.Қожакеев – жиырма жыл бойы журналистика факультетінің деканы бола тұрып, бар күшін әдебиетшілерді дайындауға жұмсап, жүрген жан. Әділін айту керек, қазіргі көптеген орта және кіші буын юморларшылар мен сатириктер оның шәкірттері болған» [2].

Т.Қожакеев айтулы ғалым, уытты сатириктігімен қатар, танымал сыншы да. Олай деуіміздің себебі, Т.Қожакеев кезінде Е.Ысмайыловтың «Ақын және революция», «Сын мен шығарма», Б.Кенжебаевтың «Қазақ әдебиеті тарихының мәселелері», «Асау жүрек», «Шындық және шеберлік», Б.Шалабаевтың «Қазақ романының тууы мен қалыптасу тарихы», «Қазақ романының тарихы», Х.Сүйіншәлиевтің «Ізденіс іздері», «VIII-XVIII ғасырлардағы қазақ әдебиеті», С.Адамбековтың «Атылған қыз туралы аңыз», Т.Нұртазиннің «Мұрат» сияқты түрлі жанрда жазылған роман, повесть, зерттеу еңбектеріне әділ сын жазып, барын бар, жоғын жоқ деуден таймаған.

Т.Қожакеев өткен жылдардың ескірген әрі сирек ұшырасатын құндылықтарға айналып кеткен басылымдарын, архив қойнауларындағы қолжазба мұраларды мұқият қарап жүріп, Ғазымбек Бірімжанов, Әбдірахман Байділдин, Біләл Сүлеев, Серікқали Жакыпов, Нәзипа Құлжанова, Қалдыбай Абдуллин, Жәкен Сәрсенбин, Бейсенбай Кенжебаев, Мәжит Дәулетбаев, Ибат Игенұлы, Ғабдол Сланов, Сәдуақас Баймаханов, Жүсіпбек Аймауытов, Міржақып Дулатов, Мағжан Жұмабаев, Тұрар Рысқұлов, Сұлтанбек Қожанов, Сәкен Сейфуллин, Ораз Жандосов, Ілияс Жансүгіров, Бейімбет Майлин, Ғаббас Тоғжанов, Иса Тоқтыбаев, Абдолла Розыбакиев, Ерғали Алдоңғаров, Сара Есова, Сабыржан Шәкіржанов және басқа жүзден астам жеке тұлғалардың қазақ қоғамының дамуы, қазақ елінің мәдени-әлеуметтік жағынан өсіп-өркендеуі жолында атқарған қызметін, сіңірген еңбегін азаматтық биік тұрғыдан зерделеді. Елінің ертеңі үшін ерен еңбек етіп, тіпті өмірін қиған, зымыран заманның мұнары мен тұманы арасында еленбей, елеусіз қалып келген есіл ерлердің тарихи-әлеуметтік бейнесін, портретін жасауда да журналист-ғалымның елдің тарихына, халық зиялыларының тағдырына, ұлттың мәдени мұрасына деген құрметі қозғаушы, жетекші, бастаушы қызмет атқарған болса керек.

Т.Қожакеев туралы З.Қабдолов былай дейді: «Темірдің ерекше металл екеніне ешкім күмән келтіре қояр ма екен! Сонау ықылым заманнан бері темірдің орны айрықша екені белгілі. Темір – қоршау, темір – құрсау, темір – құрал, темір – ыдыс... Айтпаңыз деймін, темірдің бағасы мүлде бөлек! Әскери ұғымда: «Темірдей тәртіп керек» деп жатады. Сонау дүниені дүр сілкіндірген сұрапыл соғыста да Қазақстан ақындарының айтыс шымылдығын ашқан жыр алыбы Жамбылдың:

«Асу да асу белім бар,
Айдын да шалқар көлім бар,
Ел басқарған ерім бар,

Жер қойнына қарасаң
Лықсып жатқан кенім бар,
Алтын, құрыш, қалайы,
Қорғасын, мырыш, – Темір бар!»,-

деп төгілгенде де жүрек тебіренісін темірмен түйіп тегін емес! Ал, енді о заманда бұ заман темір тегеурінді адамды көрдіңіздер ме, алдияр? Жиырмасыншы ғасырдың 74 жылын тұтас жасап, жиырма бірінші ғасырдың бастапқы үш жылын көзімен көріп, өз болмысымен көп көңілін тояттатып, саф сөздерімен санамызды сусындатып өткен, сайып қыран сатирик, ғұлама ғалым, ұлағатты ұстаз, аяулы азаматты білетін едік. Ол темір тұлғалы Темірбек Қожакеұлы болатын. ...Қысқасы, Темірбек деген бір мық шеге! Дүниенің қаны қашқан, қаусаған, қаңыраған жерін қағып-қағып жіберіп, қалпына келтіру үшін осындай адамдардан шеге жасар ма еді» [3].

Шындығында Темірбек Қожакеевтің журналистика, әдебиеттану, қазақ сатирасы тарихы хақында инемен құдық қазғандай, тер төгіп қалың оқырманға ұсынған қадау-қадау зерттеу еңбектеріне орыс, әзірбайжан, қырғыз, өзге де көптеген халықтардың ғалымдары жоғары баға берген.

Қазақ филологиясында елеулі орын алатын, белгілі Алаштанушы, артына өшпес із қалдырған ірі тұлғалардың бірі – Темірбек Қожакеев. Ғалымның шығармашылығын бірнеше бағытта алып қарастыруға болады. Нақты тоқталар болсақ:

- 1) сатира;
- 2) сын;
- 3) зерттеу еңбектері.

Ғалым өзінің «Қым-қуыт іздер» еңбегінде өзара тектес ғылым салалары әдебиеттану мен журналистиканың бүгінгі күн үшін зәру, мәдени-әлеуметтік маңызы жоғары ірі де іргелі мәселелерін қарастырады [4]. Кітап төрт бөлімнен тұрады.

«Әңгіме әдебиет әлемінде» деп аталатын бірінші бөлімде М.Жұмабаев, Б.Майлин, І.Жансүгіров, С.Сейфуллин секілді қаламгерлердің шығармашылығы мен өмірі пайымдалады. Автор өз ойлары мен пікірлерін әдебиеттануда бұрын ғылыми айналымға түспеген дерек көздері негізінде тұжырымдап, жаңа қорытындылар жасайды. Көркем әдебиеттегі әзіл, әжуа жайы, жазушының тілі мен стилі, сюжет, композиция түзу жолдары туралы ойлар мен толғаныстар автордың талдау және жинақтау шеберлігін, ойлау мәдениеті мен ой түйю машығының сәулетін ашып, оқырманды да ойға түсіріп, ойласуға бастайды [4].

Сын жанрларын зерттеумен айналысқан ғалым Д.Ысқақұлы сын жайында мынадай пікір айтады: «Сынның әдеби, ғылыми, эстетикалық сипаттары секілді, публицистикалық сипаты да негізгі қасиеттерінің бірінен саналады. Сынның публицистикалық сипатына қарай, оны журналистика деп қарайтын пікірлердің бар екендігіне жоғарыда тоқталып өттік. Сын журналистика емес, публицистикалық – оның табиғи қасиеті. Енді осы ойымызды нақтылай түсейік. Рас, сынның дамуында баспасөздің рөлі айрықша. Сынның негізгі өмірі – баспасөзде. Баспасөз бар жерде әдеби сын бар. Сынның дамуы баспасөздің дамуына тікелей байланысты. Баспасөз жоқ кезде шын мәніндегі әдеби сын да болмады. Баспасөз – сынның өмір сүру формасы, даму арнасы» [5].

Сыншының осы пікірін негізге ала отырып, Т.Қожакеевтің мақалаларына талдау жасайтын болсақ, жазушының әр жылдарда жарияланған мақалаларының ішінде әдебиет жанашырлары туралы бірнеше қырынан танытатын материалдарды кездестіруге болады. Мысалы, І.Жансүгіров туралы «Журналист Жансүгіров», «Сатира саңлағы», «Үш жәдігер», «Ірілік», «І.Жансүгіров – журналистика жүйрігі»; А.Байтұрсынұлы туралы «Алыптың өмірінен үш үзік сыр», «Ахаң атын әлем білген», «Айтулы тұлға Ахаң еді-ау»; Ж.Аймауытов туралы «Жүсіпбек және жастар», «Заман түзелер деумен жүрмін», «Сатираның сардары», «Дарқан дарын», «Ж.Аймауытов – ұстаз журналист»; Б.Майлин туралы «Бейімбеттің алыптарды аралауы», «Табындырар тағылымдар», «Қалам майталманы»; Б.Кенжебаев туралы «Үлкен ұстаз, білікті ғалым», «Абзал

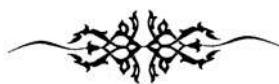
азамат», «Ұмытылмас ұлағат иесі», «Б.Кенжебаев – баспасөз байрағы»; Ғ.Мүсірепов туралы «Ғабен шеберлігінің кейбір сырлары», «Жазушының баспасөзге келуі», «Күлкі кеменгері», «Талант қыры» деген мақалалары мен ғылыми еңбектері жарыққа шыққан. Т.Қожакеевтің алаштанушы ғалымдар туралы жазған еңбектері ащы шындыққа құрылған.

Бүгінге дейін ғалым-ұстаздың есімін ұрпақ жадында мәңгі қалдыру мақсатында қандай шаралар атқарылды десек артық болмас. Мысалы, 2004 жылы туған жері Меркіден көше берілді. «Тау тұлғалы Темаға» атты кітап пен таңдамалы шығармаларының 7 томдығы жарыққа шықты. ҚазМҰУ-дың журналистика факультетінде ғалым атындағы аудитория ашылды. Сондай-ақ, студенттер мен жас ғалымдардың дәстүрлі «Фараби әлемі» халықаралық конференциясы күндері Т.Қожакеев оқулары аясында өтетін «Жас тілшілер» атты ғылыми форум өткізіліп келеді. Қазақстан Республикасы Үкіметінің Меркідегі №39 мектеп-гимназияға Темірбек Қожакеевтің атын беру туралы №56 қаулысы шықты.

Ел есінде ұлтжанды азамат ретінде мықтап орныққан Темірбек Қожакеев жайлы мақаламызды оны мық шегеге теңеген академик Зейнолла Қабдоловтың сөзімен түйіндегенді жөн санадық: «...Қысқасы, Темірбек деген бір мық шеге! Дүниенің қаны қашқан, қаусаған, қаңыраған жерін қағып-қағып жіберіп, қалпына келтіру үшін осындай адамдардан шеге жасар ма еді» [3].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Тау тұлғалы темаға: ғылыми басылым / құраст. М.Қожакеев, Қ.Ботбай. – Алматы: ҚАЗАҚПАРАТ, 2004. – 639 б.
2. Тұрысбек Р. Ақиқат айнасы: Мақалалар мен зерттеулер. – Алматы: «Таймас» баспа үйі, 2008. – 224 бет.
3. Қабдолов З. Мықшеге. // Егемен Қазақстан, 1996, 16 наурыз.
4. Қожакеев Т. Қым-қуыт іздер. – Алматы: Санат, 1999. – 400 б.
5. Ысқақұлы Д. Әдебиет айдынында. – Алматы: Арыс, 2009. – 320 б.

ӘОЖ: 323.141(574)

ҚАЗАҚТЫҢ ДӘСТҮРЛІ ФИЛОСОФИЯСЫ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ АЛҒЫШАРТТАРЫ

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ СТАНОВЛЕНИЯ ТРАДИЦИОННОЙ КАЗАХСКОЙ ФИЛОСОФИИ

SOCIO-CULTURAL PREREQUISITES FOR THE FORMATION OF TRADITIONAL KAZAKH PHILOSOPHY

Белботаев А.Б.

**Ш.Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институтының доценті,
А.Иасауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің академиялық
профессоры. Қазақстан Республикасы, Тараз қ.**

Кадирғалиева А.Т.

**Шымкент университетінің магистрі, аға оқытушы. Қазақстан Республикасы,
Шымкент қ.**

Аңдатпа. Мақалада қазақтың дәстүрлі философиясы қалыптасуының әлеуметтік-мәдени алғышарттары қарастырылған. Нақтысын айтқанда – қазақ ұлттық дүниетанымын қалыптастырудың, оның педагогикалық жолдарын қоғамдық мәдени орталарда іске асырудың үлгілері жан-жақты сөз болған.

Мұндай идеялық, әдістемелік жұмыстарды кең бағыттарда жүргізудің қажет екенін біздің зерттеулер нәтижелері көрсетіп отыр. Сондықтан да қазақтың бұл дүниетанымдық үлгілерінің мағыналық мәнін, оның философиялық, психологиялық және педагогикалық маңызын зерделеп қарастыру арқылы тереңдей ашып, оны ұрпақ тәрбиесінде қолданудың педагогикалық жолдарын, төмендегідей нақты міндеттерді орындау барысында іске асыру керек деп ойлаймыз.

Кілт сөздер: дәстүрлі философия, қазақ дүниетанымы, мәдениет, әлеуметтік-психологиялық құбылыс, салт-дәстүр, педагогикалық маңыз, сана, өнер, тәрбие.

Аннотация. В статье рассмотрены социокультурные предпосылки становления традиционной казахской философии. В частности-были представлены модели формирования казахского национального мировоззрения, реализации его педагогических путей в общественных культурных кругах.

Результаты наших исследований показывают, что такую идейную, методическую работу необходимо проводить в широких направлениях. Поэтому мы считаем, что эти мировоззренческие модели казахов необходимо углубить, изучив их смысловую сущность, философское, психологическое и педагогическое значение, и реализовать педагогические пути их применения в воспитании поколений при выполнении нижеследующих конкретных задач.

Ключевые слова: традиционная философия, казахское мировоззрение, культура, социально-психологические явления, традиции, педагогическое значение, сознание, искусство, воспитание.

Annotation. The article discusses the social and cultural prerequisites for the formation of traditional Kazakh philosophy. In particular, there were examples of the formation of the Kazakh National worldview, the implementation of its pedagogical paths in public cultural circles.

The results of our research show that it is necessary to carry out such ideological and methodological work in a wide range of directions. Therefore, we believe that it is necessary to deeply reveal the semantic meaning of these Kazakh worldview models, their philosophical, psychological and pedagogical significance through the thorough study and consideration, and to implement pedagogical ways of its application in the education of generations by means of the completion of the given obligations.

Key words: traditional philosophy, Kazakh worldview, culture, social and psychological phenomenon, traditions, pedagogical significance, consciousness, art, education.

Қазақ халқының өзіндік ұлттық дүниетанымына сәйкес өзін қоршаған ортаға, оның табиғат құбылыстарының алуан әріне орай түйсініп қабылдаған эстетикалық ой, сезім, талғамы қалыптасқан ел екенін, оның көз тартатын бай мәдени мұралары мен көркем өнер айшықтарынан көріп білуге болады. Кез келген ұлттық дүниетанымның көркемдік негізі бейнелі ұғымға толы аңызға айналған қиялға ғажайып көркем талғамдардан тұратыны анық. Ондай мифологиялық көркем дүниетанымды көбінесе, «...затты, табиғатты, олардың заңдылығы, ішкі мазмұны, даму жолдары арқылы қабылдауға, білуге ұмтылмайды. Бұл көзқарас бойынша кез келген зат, құбылыс, табиғат символ. Оның мазмұны заттың өзінен тыс жатыр», - дейді Лук. [1].

Жалпы, дүниетанымдық мазмұнның көркемдік мүмкіндіктері туралы, «кез келген қоғам өзіне қажетті белгілермен ғана қызмет етеді. Дәстүрлі дүние қатынастар рационалды және иррационалды сәттер қайшы келмейтіндігіне де байланысты оның сарқылмас, тылсым сырындағы терең байлық анықталады», - дейді Қ. Нұрланова. Дәстүрлі көшпелі өмір салтын басынан өткерген қазақ ерекше синкреттік дүниетанымына орай дәстүрлі символдар мағынасын қалыптастырған. Ол жөнінде белгілі өнертанушы ғалым Б. Байжігітов былай деп түсіндіреді: «... Қазақтың дәстүрлі өнеріндегі бояу түсі өзінің рәміздік мағынасында сын есім емес, негізінен зат есім. Яғни, бұйымның, заттың, ою-өрнектің т.б. нәрселердің бояу түсін ғана айқындамайды, оның мазмұндық мәніне жауап береді».

Қазақтың дәстүрлі өнері, ою-өрнектердің басты бояуының түсі көбінде - көк түсті болып келеді. Ш. Уалихановтың айтуы бойынша бұл түстің заттық мағынасы бар. Ол - Көк Тәңірі, Құдай. Қазіргі кездің өзінде қазақ «көкке қара» деп аспанды айтады. Көк - сәулеттік кұрылыстарда күмбез, фасаттағы өрнектер, қазақстан мемлекетінің жалауы. [2].

М. Қашқаридың «Лұғатында кездесетін таңсық сөздің бірі «көк» («түн», «тек», «ата тек»). Бұл сөз сол ескі замандағы мәнінде әлі күнге дейін қазақ тілінде ұшырасады. Бұрын қариялар біреуге ренжігенде «көгі жаман неме» деп ұрсатын. Болмаса Махмұд Қашқари жазғандай біреудің ата тегін білмекші болғанда «оның көгі кім?», «Көгінде еш нәрсе болған ба?» деп сұрайтын. Осыған қарай «көктемегір»-қарғыстың жаман түрі. Ал, «көк соқыр» - «Құдайдан, Тәңірден қорық» деген мағына береді. Осы жағдайларға байланысты көк түстің рәміздік мазмұны ерекше санаға ие деп айтамыз, оны төсенішке пайдаланбаған [3].

Екінші жағынан, көк түс қазақ үшін жасыл түстің синонимі. Жерде «көк» - жайлау. Себебі қазақта бұрын «Жасыл жайлау» дегеннің орнына «көк майса жайлау» деп түсінікті әрлендірсе, содан кейін малды «көкке шығар», «көкке өрбіт» немесе «көктеп жатыр» дейді. Әжелеріміз де осы күнге дейін жасыл түсті бұйымдарды «көк» деп атайды.

Бұл мәселе біздің психологтар мен философтар үшін әдейі назар аударатын жағдай. Мысалы; «көк» сөзінің мағынасын «көктем» түсінігі арқылы тіршілік бедері, «өмір реңі» деп түсіндіруге де болады. Оны әрі қарай дамытсақ «жасару», «өсуді» жасылдану емес «көктеу» деген ұғымды білдірер еді.

Жалпы алғанда, қалыптасқан тұрақты түсініктер, мейлі ол ою-өрнекке, оның бояу түсіне қатысты болсын немесе кеңістік пен уақытқа байланысты халық ұғымында қалыптасқан тұрақты өлшемдерді білдірсін ол тиянақты ықшамдалған сөйлеу тілінің біртұтас образды нақыштарын бейнелейді. Осының негізінде «ақ ниет», «ақ бата», «қырықтың қызылды-жасылы», «сары уайым», «сарғайған жетер мұратқа» секілді рәмізді түсініктер қалыптасты.

Қызыл - оттың, күннің рәміздік белгісі. Көне түркі тілінде «қызыл» - оңтүстікті, «қара» - солтүстікті, «ақ» - батысты, «көк» - шығысты білдіреді. Ал, адам өлгенде кәріге ақ, орта жасқа қара, жас адамға қызыл жалау тіккен.

От та күнде қазақтар үшін киелі. Әсіресе, от қазақтардың ырымында, әдет ғұрпында сиқырлы күшке ие: отқа түкірмеген, одан аттамаған, оны су құйып сөндірмеген, шөк баспаған. Адам киімі, үй іші отпен тазартылады. Жеке отау құрған жас жігіт әкесінің үйінен от алып, өз ошағын түтатқан. Осыдан «отау», «отағасы» деген сөздер пайда болған дейді ғалымдар. Жас нәресте мен жаңа түскен келінді пәле-жаладан, қауіп-қатерден аулақ болсын деп отпен аластатқан. «От-ана, май-ана - жарылқа» деп отқа май құйып жалбарынған. Май-ана дегендері - Ұмай. Көш қозғалған уақытта, қазақ көшті екі оттың ортасынан өткізген. Ант берген адам да екі оттың ортасынан өтетін болған. [4].

Қазақтың «қара» деген сөзі де заттар мен құбылыстардың түсін ғана білдіріп қоймайды. Оның мағынасы байырғы, көне, ескі, мәңгі түсініктеріне сәйкес келеді.

Сонымен бірге қара - жердің түсі, берекенің белгісі. Адамның өзімсініп атайтын табиғи төл түс. Ол - философиялық ұғым: тұрақтылықты, статиканы білдіреді. Осыдан «қара жер», «қара мылтық», «қара күн», «қара ат». Мұның барлығы «құн дауымен»

байланысты ережелер. Ал, «қара нардың» мәнісі: өлген кісінің сүйегін қара нарға артып, көп қоныстаған қыстаудың төңірегіне апарып қоюдан шыққан. Қазақтар кей жағыдайда киіз үйді «қара үй» деп те атайды.

«Басы қараның - бәрі игі» дейді қазақ. Қара - ұл бала, ұрпақ жалғастырушы. Әке үйін «қара шаңырақ» деп те атаған.

Ал, «қара жамылу» түсінігі, орта жастағы адам қайтыс болып, әйелі мен балалары жетім қалуына байланысты айтылған. Себебі қазақтар қаралы киімді әдейі тікпеген. Орта жастағы адам өлгенде әйелдер әшекейін алып тастап, иығына қара жамылған. Еркектер белін буып, қолына таяқ ұстаған.

Жаман адамды «қара жанды» деп есептеген. Түркі халықтарында қара ежелден жамандықпен де байланысты. «Қорқыт ата» кітабында: «Кімде-кімнің ұлы, қызы жоқ, қара отауға кіргізіндер, қара киіз астына төсеңдер, қара қойдың етін алдына тартыңдар, жесе жесін жемесе тұрсын да кетсін. Ұлы барын ақ отауға, қызы барын қызыл отауға қондырыңдар» - депті.

Қазақ тәрбиесіндегі тұлғаның өсіп жетілуіндегі жас кезеңдеріне де қатысты атаулар, «Көк», «Жасыл», «Жас» деген сияқты сөздер, өсімдік өскіндерімен және табиғаттың да бояу түстерімен байланысты болып келеді.

Мысалы, «Гүлдей құлпырып», «Жас тал», «Жастық шақ, жасыл бау», «Көктей жайнап», «Көктей солды», «Көгінен қырқылды» немесе, «Жасылынан қырқылды», деген сөздерімен қатар, тұлғаның жас кездеріндегі ерекшелігін бейнелейтін «Жас өспірім», «Жасыл қауыз», «Бәйшешек», «Жауқазын», «Балауса» деген сияқты т.б. теңеу сөздер халық ішінде көптеп және жиі айтылады.

Содан да біз «Жасыл», «Көк» деген бояу түстерін білдіретін сөздер, «Жас», «Жастық», сияқты, адамның жастық шағындағы ерекшеліктеріне қатысты айтылатын сөздердің де синонимі болып, мағыналық жағынан ауыспалы қолданысын таба беретіндігін байқаймыз. Яғни, «Жас» деген сөзді белгілі бір тіркестерде «Жасыл» дегендей түсінікте ұға беруге болатыны оның үйлесімдік мәнімен аңғарылады. Мысалға айтсақ, қазақ тұлғаның жаңадан дүниеге келген шағынан бастап оның есейіп жігіт шақтан ары қариялыққа беттеп, қарттыққа жеткенге дейінгі жас аралықтарындағы буындық ерекшеліктерінің атауларын да аса дәлдікпен бейнелеп айта білген. Оған мысалды біз тек, дүниеге келгеннен бастап тұлғаның 18 жас аралығындағы буындық ерекшеліктерді - шақалақ, бөбек, нәресте, сәби, бүлдіршін деп, ал, 5 жастан асқанда, - жасөспірім, жауқазын, балауса, жеткіншек, жас балғын, жас ұлан деп жіктеп атай алатын ерекше дәстүрлі білім қасиеттерінің де қалыптасқандығын анықтайды.

Бұдан біз қазақ дүниетанымында жеке тұлғаның өсіп жетілу әлеміндегі бейнелі көркемдік негіздер, оның бояу түстерінің символикасы мен халықтық үлгідегі танымдық жүйемен үйлесімді мәнін құрайтынына көз жеткіземіз.

Сондықтан да қазақтың бұл дүниетанымдық үлгілерінің мағыналық мәнін, оның философиялық, психологиялық және педагогикалық маңызын зерделеп қарастыру арқылы тереңдей ашып, ұрпақ тәрбиесіне қолданудың педагогикалық жолдарын, төмендегідей нақты міндеттерді орындау барысында іске асыру керектігі анық.

Қазақ дүниетанымының негізін айқындап түсіну арқылы, оның ұлттық мазмұндағы идеялогиялық түзілімінің көрнекі бір бөлігі ретінде көркем бояу түстерінің символикасын өркенниеттік үлгіде жеке тұлға тәрбиесінде пайдалану тәжірибиесінің маңызын арттыру.

Қазақ дүниетанымындағы бояу түстері символикасының жеке тұлғаның жас ерекшелік мөлшеріне сәйкес оның ұлттық дүниетанымын қалыптастырудағы тәжірибиелік үлгіні халықтық тәрбие негіздеріндегі мағынамен үйлестіре білу.

Қазақ дүниетанымындағы бояу түстері символикасының ұлттық үлгідегі философиялық, психологиялық және тәрбиелік маңызын тәжірибие жүзінде арттыру мақсатында, тұрақты әлеуметтік, рухани және мәдени қоғамдық орын болып саналатын орта мектептердегі тәлім-тәрбие жұмыстарына арнап, оқушылардың мектепке киетін киім формаларының арнайы көрнекілік үлгідегі нұсқасын дайындап, оларды тәжірибиеге

ендіру.

Қазақтың дүниетанымы көптеген жағдайларға жақын, солардан туындаған. Ол туралы түрлі мәліметтер жинақталуда. Әйтседе осы эмпириялық - археологиялық, көркемтілді, қолтаңбалы материалдардың эволюциялық, ілгерілемелі процеске ұқсас екендігі кең аумақта зерттелінбей келеді. Қазақ дүниетанымының табиғаты бірден қалыптаспағаны, жүйесін таппағаны күдік тудырмайды. Қазақ халқының тарихи-мәдени эволюциясы түрлі сапалық кезеңдерден өтеді. Оның түбірі сақ дәуірінде таралды, түрік дәуірінде тамыр жайды, «алтын дәуірде» өз іргесін қалай бастады. Осы тарихи кезеңдерді растайтын мәдени мұралар аз, әлі де жеткіліксіз деп жатсақ та, бірақ өткенге жүйелі көзқарастың қалыптаспағанын да елеусіз қалдыруға болмас.

Қазақ тарихы, дейді көрнекті ғалым Б. Аспандияров, «көп жағдайда барынша шектеліп, тар шеңберде, біржақты, жеткіліксіз және тарихи оқиғалардың халық өмір сүрген дәуірлердегі географиялық орта мен мәдени- шаруашылық үрдістермен қабыспай, көшелі дерек-дәйексіз, ат үсті қаралып келе жатқаны алаңдатарлық құбылыс. Қазақ тарихының көптеген маңызды бастаулары есте жоқ ескі кезеңдер қоймасында көмулі күйде. Бұрынғы дерексымақты таптаурын көзқарастар мен тарихи бағдарлар «қазақ тарихына ешқашан да оң қабақпен қарамай, қайта қазақ халқы жөнінде ақиқаттан алыс, ала-кұла көзқарас қалыптасуына дәнекер болғаны әлімсақтан белгілі» [5].

Қазақ қайда көшіп-қонып жүрмесін, табиғатқа деген қамқорлығын ұмытпаған, туған жермен, атамекенмен жарасымдылықта өмір сүруді бетке ұстады. Көшпенді өріске, жайлауға, атамекенге бейімделе отырып, оның мөлдірін, көкөрісін, бұлақтарын тазалықта ұстауға, табиғаттың жемісі мен берекесін аяқ асты шашып-төкпей, олардың түп-тамырын сақтауға, біртіндеп байлықты «обалң деген талаппен пайдалануды дағдыға айналдырады. Өсіп- өнетін затқа, жәндікке, жануарға деген жанашырлық көшпенділердің жастайынан қанына сіңген, үнемі құлағына күйіп отырған қағидаятқа айналады. Ұрпақты табиғатпен тілдесе, үндесе білуге тәрбиеледі. Тәрбие адамның атамекендегі адамгершілігін арттыратын мәртебе тұрғысынан жүргізілді. Туған жерін жүрегімен қабылдаған жан, оның қайталанбас жақтарын дәріптесе, туған жердің парқын парасатқа салған ойшылдар табиғи кереметтің түп негізін қазбалады, өз ортасының ортақ ережелерін саралады. Көшпенділер табиғатқа деген қамқорлықта ұсақ-түйек болмайтынын дұрыс аңғарғандай. Қамқорлық олардың нақты ойынан, мінез-құлықтарынан, іс- әрекеттерінен құралады. Табиғатты өз үйіндей қарау, өз үйін атамекеннің өрнегіндей әшекейлеу - тірі затқа деген тәнтіліктен, ортамен үйлестікке болмақ ықыластан, сұлулықты сезінетін құмарлықтан туындаса керек. Сырт көз ел мен ұрпақтың табиғатқа деген жарастығын, олардың тектілігі мен берекесін бағаларлық үлгі тапты.

Қазақ әр нәрсенің «арғы тегінің, «шыққан тегінің білуге үлкен мән бергенді. Көшпенді үшін *тұтас нәрсе* - күдіретті күш, қастерлі құбылыс, құпиялы тылсым дүние, әсерлі де әдемі әлем. Осыдан арғы текке деген - Тәңірге, Ұмайға, Жер-Суға табынушылық (культтық өмір сүру), олардың арақатынасына ритуалдық (ғұрыптық) рәсім-салттар қалыптасты. Көшпелі жер кезіп, ел кезіп жүріп, бұрынғымен бүгінгінің, бөгдемен жаңаның, кәрімен жастың, көргенмен ойдағының арақатынасын білуге тәнті болған. Неге? Өйткені ол дүниені тұтас қабылдаған. Өмірге тура жолды іздеген. Адам болмысында оның жан дүниесі мен рухының ықпалын жоғары қойған.

Адамның қабілет-қасиетін жетілдіруді ашық арна ретінде қарастырған. Аруақ пен адам рухын тіршіліктің мәңгі, лаулап тұрған қос қайнар көзіндей қабылдаған. Содан қазақ табиғатпен әртүрлі үндестікте болды.

Осыдан «қазақтың ата-тегінің болмыс шындығына тікелей жақын болуы - олардың бақылайтын, қабылданатын, дүниеге сезімдік тұрғыдан жақын болуы, бұл болмыспен тамырластығы уақытты, кеңістікті, адамның ішкі дүниесі, тіршілік етудің басқа да жақтарын, болмыс мәнін, ар-ождан бастауларын түсінуінен өз көрінісін тапты. Мұның бәрінің нақты өмірде нақты түп тамыры бар, осыдан келіп басқа ешбір дүние түсінігімен шатыстыруға болмайтын дүниенің ұлттық образы, дүниетанымы пайда болады [6].

Қазақтың көшпелі өмір-салты туралы әңгіме қозғағанда, оның, а) әртүрлі дәстүр мен қарқында болғанын, ә) әлеуметтік қауымдастық пен рухани бітімге талпынғанын ашық айтқан абзал. Мұнда - заңдылық та, ерекшелік те бар. Заңдылық - ортаға және бір-біріне тірідей бейімделу бағытында, ал ерекшелік - осы қарым-қатынастырдың төлтума құндылықтары мен оларды қолдану амалында. Көшіп-қонған жұрт өзін табиғаттың құрамдас бөлшегі ретінде қарастырды. Ол ортаны өзгерту немесе оған билік жүргізуді емес, оған бейімделу, оны тірі организмдей қадір тұту дәстүрін жақын тұтты. Жалпылама дүниетанымдық ағымда қауымдасу күш алды, адамдық өмірдің тұтас бейнесі қалыптасты, әрдайым түрленді. Қауымдасудың құндылықтары көшпелі жұрттың әлеуметтенуін, оның рухани негіздерін нығайтты. Көшпелі өмір сүрудің осы екі бірдей тәсілдері адамның сыйласу мәдениетін еркіндікте түптеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. *Мүтәліпов Ж.* Қазақ өркениетінің қайнар бастаулары // Адамәлемі. -2002.-№3
2. *Хасенов Ә.* Қазақстан мәдениеті мен өнерінің тарихы. - Алматы: ҚазМУ, 1988.- Т. 1.-191 б.
3. Қазақ халқының философиялық мұрасы. Жиырма томдық. Қазақтың халық философиясы //құрастырған: Молдабеков Ж.Ж. - Астана: Аударма, 2007.- 7 Т. - 476 б.
4. *Бейсенов Қ.Ж.* Қазақ топырағында қалыптасқан ғақлиятты ой кешу үрдістері - Алматы, 1994. - 328 б.
5. Анахарсис хаттары // Қазақ халқының философиялық мұрасы. Ежелгі көшпелілер дүниетанымы. - Астана: Аударма, 2005.- Т. 1.
6. *Ақатай С, Әлімқұлова С.* Қазақ мәдениетінің Еуразиялық тегі // Культура - сущность нации: Сб. науч. статей. - Алматы: 1998.

ӘОЖ 36.58.4

ЕЛІМІЗДЕГІ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖӘНЕ СПОРТ МАМАНДЫҒЫНЫҢ ОҚЫТУШЫЛАР ҚЫЗМЕТІН ЖАҢҒЫРТУ

**Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз Инновациалық
Институтының «Дене шынықтыру және спорт» кафедрасының аға оқытушы
магистрі Танаев Қонысжан Төлебаевич**

**Ы.Алтынсарин атындағы № 49 мектеп-гимназиясы дене шынықтыру пәнін
мұғалімі Зауирбекова Карашаш Сериковна педагог-зертеуші**

Аннотация: Қазіргі жағдайда дене шынықтыру және спорт бойынша оқытушы-жаттықтырушының кәсібилігінің тиімділігі үшін оның кәсіби қызметінің жоғары деңгейі пайда болады дене шынықтыру және спорттың жаттықтырушы-педагогтың іс-әрекеті баяндалады

Кілт сөзі: Жас мамандарды даярлауға жаңа талаптар, тәсілдер, іздеу, қоғам, кәсіби, оқу-тәрбие, процес, интеграция, дүниетанымдық, жаңғырту, отандық.

Аннотация: Для эффективности профессионализма преподавателя-тренера по физической культуре и спорту в современных условиях появляется высокий уровень его профессиональной деятельности.

Ключевое слово: Новые требования к подготовке молодых специалистов, подходы, поиск, общество, профессиональное, учебно-воспитательное, процессное, интеграционное, мировоззренческое, модернизационное, отечественное.

Annotation: For the effectiveness of the professionalism of a teacher-coach in physical culture and sports in modern conditions, a high level of his professional activity appears.

Key word: New requirements for the training of young specialists, approaches, search, society, professional, educational, process, integration, ideological, modernization, domestic.

Қазақстанның дене шынықтыру және спорт бойынша оқытушы-жаттықтырушының қызметіне кәсіби дайындықты жетілдіру саласындағы кәсіптік білім беру жүйесі жаңа тәсілдерді іздеуге және басқа дамыған елдерде өзін көрсеткен тәсілдерді практикада қолдануға бағытталған. Психологиялық-педагогикалық әдебиеттер қазіргі уақытта жас мамандарды даярлауға жаңа талаптар қойылатынын көрсетеді. Қоғамға кәсіби дайын, дұрыс шешім қабылдауға қабілетті, шығармашылық ойлайтын, жоғары білікті мамандар қажет. Заманауи кәсіби дайындықты жетілдіру болашақ мамандарды даярлау процесінің негізгі функцияларының бірі болып табылады. Сондықтан жоғары кәсіптік білім беру жүйесін жаңғырту мамандарды даярлау сапасын арттырудың жаңа ұйымдастырушылық-әдістемелік құралдары мен технологияларын іздеуді талап етеді.

Дене шынықтыру және спорт бойынша мамандарды кәсіби даярлауды жаңғыртудың өзектілігін растау жеке адамның және қоғамның қажеттіліктерін тез өзгертетін адам өмірі мен қызметінің жағдайлары, жоғары дене шынықтыру мазмұнының білім берудің жаңа әлеуметтік талаптарына сәйкес келмеуі болып табылады. Бұдан басқа, қазіргі отандық педагогикалық жүйеде дене шынықтыру жоғары оқу орындарының (факультеттердің) оқу-тәрбие процесі шеңберінде дене шынықтырудың теориялық және технологиялық әлеуетін игеруде қайшылық бар. Бұл дене шынықтыру білімінің, студенттердің кәсіби және жеке қасиеттерінің сапасын арттырмайды, профессор-оқытушылар құрамы мен түлектердің жоғары кәсіби деңгейін қолдамайды. Жоғары кәсіптік дене шынықтыру білімінің ескі жүйесінде адамның психофизикалық және әлеуметтік-мәдени компоненттері туралы білімнің сәйкессіздігі бар, бұл дене шынықтыру мен спорт феноменін интеграциялауға, дүниетанымдық базаны мақсатты және сапалы құруға және дене шынықтыру мен спорт құралдарын Ұлттық қауіпсіздік пен елдің әлауқаты, өміршең әлеуметтік белсенді жас ұрпақты даярлау мүддесі үшін пайдалануға мүмкіндік бермейді.

Қазіргі жағдайда дене шынықтыру және спорт бойынша оқытушы-жаттықтырушының кәсібилігінің тиімділігі үшін оның кәсіби қызметінің жоғары деңгейі пайда болады. Дене шынықтыру және спорт бойынша оқытушы-жаттықтырушының қызметі, кез келген басқа педагогикалық қызмет сияқты, көп деңгейлі болып табылады. Сондықтан дене шынықтыру және спорт бойынша оқытушы-жаттықтырушының қызметін педагогикалық дүниетанымды, педагогикалық сананы, педагогикалық ойлау мәдениетін, педагогикалық қызметтің қазынасын қамтитын, нәтижесінде оның кәсіби дайындығын қалыптастыратын және инновациялық, спорттық және білім беру мекемелерінде олардың кейінгі жұмысының табыстылығы мен өнімділігін арттыруға ықпал ететін көп деңгейлі білім ретінде қарастырған жөн.

Дене шынықтыру және спорт бойынша оқытушы-жаттықтырушының ойдағыдай бағдарламаланатын қызметі білім алушылардың іс-әрекеттерін ұйымдастыру; Қызмет түрлерін, оның перспективаларын таңдау; олардың іс-әрекеттерінің ықтимал себептерін ескеру; белсенділік дәрежесі, бастамашылдық, дербестік, педагогикалық ықпалға деген көзқарас арқылы сипатталады. Дене шынықтыру және спорт бойынша оқытушы-жаттықтырушының қызметіне студенттерді даярлаудың әзірленген мазмұны Жалпы қызмет теориясына сүйене отырып, қажетті қызмет функцияларының келесі кешенімен сипатталады: сындарлы функция өз жұмысының сипаты мен нәтижелерін терең және жан-

жақты талдау, қателіктерді анықтау және себептерін ашу, тәрбиелік әсерді жүзеге асырудың жолдары мен шарттарын нақтылау қабілетіне байланысты; ұйымдастырушылық функция өз жоспарларын іс жүзінде жүзеге асыруды анықтайды, бұл сөйлеу іс-әрекетінің практикалық жағы, оқушылардың оқу мазмұны мен іс-әрекетін ұйымдастыруда, олардың білімдерін, дағдыларын тексеру және бағалау, студенттерді белсенді іс-әрекетке енгізе отырып, жоспарланған жоспарларды жүзеге асыруға бағыттау; коммуникативті функция студенттермен байланыс орнатуды және олармен қарым-қатынасты сақтауды қамтиды. Бұл оқытушы-жаттықтырушының студенттермен қарым-қатынасы, оның қарым-қатынас рені, қарым-қатынас мотивтерінің қарқындылығының сипаты; жобалау функциясы өз жұмысының нәтижелерін жобалауды, студенттерге қандай оқу ақпаратын, қандай тәртіппен және қандай құралдармен ұсыну керектігін, тапсырмаларды түсіндіруді, жұмысқа қосуды, жайлылықты қамтамасыз етуді қамтиды. Дене шынықтыру және спорт бойынша оқытушы-жаттықтырушы қызметінің барлық функциялары өзара байланысты және бір-біріне өзара әсер етеді.

Біздің ойымызша, оқытушы-жаттықтырушының қызметі жалпы теориялық және психологиялық дайындықпен, Дағдылар мен дағдыларды игерумен, тұлғаның кәсіби-педагогикалық бағытымен (педагогикалық жұмысқа деген құштарлық, байқағыштық, педагогикалық тәжірибе, ұйымдастырушылық қабілеттер), сондай-ақ оның танымдық бағытымен (интеллектуалды белсенділік, өзін-өзі тәрбиелеу, эрудиция,) анықталады. Демек, дене шынықтыру және спорт бойынша оқытушы-жаттықтырушының қызметін ғылыми білімнің арнайы саласы ретінде қарастыра отырып, бұл білімнің, Дағдылар мен қабілеттердің нақты Көріну деңгейі ғана емес, сонымен қатар кәсіби дайындықты дамыту мен жетілдірудің ажырамас шарты, кәсіби дайындықтың маңызды аспектісін анықтайтын жеке тұлғаның кәсіби қасиеттерін тәрбиелеу екенін мойындау қажет.

Студенттердің дене шынықтыру және спорт бойынша оқытушы-жаттықтырушының қызметіне кәсіби дайындығы үш негізгі компонентті қамтитын тұлғаның көп өлшемді, интегралды, психикалық жай-күйі ретінде анықталуы керек: теориялық, адам туралы жаратылыстану біліміне, дене шынықтыру және спорт теориясының негіздерін білуге, сондай-ақ өзін, физикалық мүмкіндіктері мен психологиялық ерекшеліктерін білуге қатысты теориялық және практикалық білімдердің кең спектрін қамтиды; тұлғаның өзіне бағытталған және жүйелі жұмыс істеуі үшін қажет психикалық қасиеттерді қамтитын жеке тұлға. Бұл дене шынықтыру саласындағы қажеттіліктер, мотивтер, мүдделер, бұл олардың физикалық жетілуі бойынша жұмыс істеу қажеттілігіне деген сенімділік, сонымен қатар адамның адамгершілік-еріктік қасиеттерін жеткілікті түрде дамыту; дене шынықтыру мен спорттың өзіндік тәжірибесіне білім мен дағдыларды, мотивтер мен сенімдерді біріктіруді көздейтін практикалық. Студенттердің дене шынықтыру және спорт бойынша оқытушы-жаттықтырушының қызметіне кәсіби дайындығының тұтас бейнесін жасау үшін, онда студент жетілдіруді көздейді, студенттің дене шынықтыру және спорт бойынша оқытушы-жаттықтырушының қызметіне практикалық дайындығын сипаттайтын кәсіби аналитикалық, коммуникативтік, болжамдық, рефлексивті, диагностикалық Дағдылар мен қасиеттер кешені болуы керек.

Осылайша, студенттердің дене шынықтыру және спорт бойынша оқытушы-жаттықтырушының қызметіне кәсіби дайындығы деп біз кәсіби-жеке қасиеттердің, білімнің, дағдылардың, кәсіби-жеке өсудің қажеттілігі мен бағытының ажырамас элементі болып табылатын теориялық, жеке және практикалық компоненттердің өзара әрекеттесуін түсінеміз. Дене шынықтыру және спорт бойынша оқытушы-жаттықтырушының қызметіне студенттердің кәсіби дайындығын жетілдіруді біз осы процесті модельдеу арқылы жүзеге асырамыз, оның құрылымы мен құрамдас бөліктері, құрылымы, құрылымы бар. Дене шынықтыру және спорт бойынша оқытушы-жаттықтырушының қызметіне студенттердің кәсіби дайындығын жетілдіру моделінің құрамдас бөліктерін іздеу бізді келесі компоненттерге әкелді: мақсаты, негізгі міндеттері, мазмұны, формалары мен әдістері,

принциптері, диагностикасы және ЖОО-да педагогикалық процесті ұйымдастырудың заманауи ғылыми негіздерін ескеретін модельді іске асыру шарттары.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақша-орысша орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Дене тәрбиесі және спорт. 31т. Республикалық мемлекеттік «Рауан» баспасы. Алматы 2013ж.
2. Орысша-қазақша сөздік. 1-2т. Қазақ совет энциклопедиясының бас редакциясы. Алматы 2014ж.
3. С.Қасымбекова., Д. Мырзамед. Дене тәрбиесі (сыныптас тыс жұмыстар) 5 сынып. Алматы «Атамұра» 2011.
4. С.Тайжанов. Дене мүмкіндіктерін тәрбиелеу. Әдістемелік нұсқау. 8-сынып. Алматы «Мектеп» 2014ж.

УДК 371.3

APPLICATION OF NEW METHODS AND INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE MODERN EDUCATIONAL PROCESS IN ENGLISH LESSONS

Амирова Ляззат Далихановна

Преподаватель английского языка кафедры «Иностранные языки: два языка (английский-китайский, английский-корейский)

Международный Таразский инновационный институт имени Шерхана Муртазы, г.Тараз, Казахстан

Аннотация: В ходе написания статьи в период обучения английскому языку проблема применения современных технологий стала одной из актуальных и масштабных, английский язык был изложен как язык повышения уровня межкультурного общения на более высокий уровень.

Ключевые слова: Инновация, педагогические технологии, интеллект.

Аннотация: Мақаланың жазылу барысында ағылшын тілін оқыту кезеңінде заманауи технологияларды қолдану мәселесі өзекті әрі ауқымды мәселелердің бірі ретінде орын алып, ағылшын тілі мәдениетаралық қарым-қатынас деңгейін жоғары деңгейге көтеру тілі ретінде баяндалды.

Кілт сөздер: Инновация, педагогикалық технология, интеллект.

Annotation: During the writing of the article, the problem of using modern technologies at the stage of teaching English was one of the most relevant and large-scale issues, and English was presented as a language for raising the level of intercultural communication to a high level.

Keywords: Innovation, pedagogical technology, intelligence.

Teaching English using new modern technologies has gained momentum in recent years. The responsibility of teachers in lesson design creates opportunities for pupils and students to communicate effectively in English. They can achieve great achievements in a short time thanks to modern technologies. The introduction of modern technology into the traditional process of learning allows teachers and students to transform traditional forms using new methods and make the lesson as interesting as possible. At the same time, there will be increased opportunities to conduct organized classes, in particular: trainings, round tables, press conferences, etc. The competence of teachers is reflected in their creation of a situation in the pedagogical relationship,

where both teachers and students have the opportunity to choose and control. Innovation is not only the introduction of new things, but also the ability to apply new technologies to the traditional educational process.

The issue of using new information technologies in the process of education is one of the most urgent issues. If we say that the purpose of teaching English is to form the subject's intercultural communication skills, then the use of new information technologies in teaching English is considered a necessity arising from the purpose of teaching English.

It is possible to solve the following methodological and pedagogical tasks in informing the educational process using modern technologies:

- Access to extensive information in education; increased motivation to study; work independently; self-control, etc;
- Personal development (intellectual development, aesthetic education, development of research skills, formation of information Culture, etc).
- Implementation of a social order) formation of computer qualifications, training of a specialist in a particular field, etc).
- Improving educational work (improving the quality and effectiveness of education, ensuring the motivation of cognitive activity, deepening interdisciplinary connections), etc.[1, p.41]

The problem of the widespread use of the internet system in English lessons using computer technology is the main problem. In the age of using the globalized internet system, it is possible to form the qualifications of English language learners in all four types of word activity, through the use of the materials of the system, it is possible to form their reading, writing skills and abilities, enrich their vocabulary. Using the internet system, an English language learner can get in touch with representatives of the country.

Students' motivation to learn English is based on their participation in the following events: debates, competitions, Olympiads, etc.

The term «Internet» comes from the English word «international net», which means «international communication». Through the internet system, the language learner can get in real, direct contact with the language representative, and by connecting to the internet in the English class, you can create a model of real communication. Using language as a means of communication in a natural language environment, language learners learn to respond to utterances spontaneously, using various linguistic formulas.[1, p.47]

I believe that use of the following information and resources of the internet system in the English language class will show good results:

- Email (e-mail), teleconferencing, video conferencing;
- The ability to expose personal information or, in other words, the Web
- Private output to the server.
- Information catalogs (Yahoo, InfoSeek/UltraSmart, Galaxy) search engine (Alta, Vista, HotBob, Open Text), internal chat (Chat).

Figure 1. Information catalog «Yahoo!»

Working with a computer in the English language class, students will also benefit from a psychological point of view. In particular, the lack of direct participation of the teacher, who expresses his opinion without approving or to some extent parting with the work results, showing the mistakes they made on the basis of repetitions, which is given to each work done by students, ensures that students work independently and have self-confidence. This should not be interpreted as denying the role of the teacher in the English language class.

On the contrary, the teacher is the only subject who can create a socio-psychological situation that determines the result of the work of language learners as an individual, and guides their work.[2, p.75]

Currently, the communicative, interactive, authentic language learning process in the cultural context of English language learning is gaining dominance. These positions create a prerequisite for the development of intercultural competence as a component of communicative ability. In traditional teaching of English, language learners are limited only to doing language exercises and memorizing the necessary material. That is, it will have the following appearance: «vocabulary necessary + structure=language». However, limiting yourself to memorizing the language structure does not provide a full opportunity to master the language as a means of communication. To teach language communication in a foreign language, it is necessary to create real life situations. It creates conditions for students to learn the necessary material and to form their behavior accordingly. The internet system is very important in solving this problem. I will describe the traditional English class again. In most cases, in the process of teaching English, the student teacher leads the game, that is, instead of directing or leading, he takes on the role of leader. This activity, according to psychologists, inhibits the thinking process of students. For example, the teacher himself prepares the question of a round table discussion, gives the plan, and requires the student to rely only on it during the speech. That is, a person is not given freedom to express his opinion.[2, p.77]

A student who does not understand the problem, does not get the approach the problem creatively, think on his own, formulate it and express interesting opinions. And it is very important to give a new idea and a valuable opinion in solving the problem. And if it is necessarily shortened and has a view, its result will be high. The indicators of the effectiveness of English language teaching technology are as follows:

- Taking into account the moral psychological, intellectual and age characteristics of students.
- Create a positive reading mood.
- Establishing the principle of exchange of words, scientific communication and partnership between teacher and student.
- Increasing the activity of students by increasing their memory capacity and creativity level.
- Wide use of multimedia and other technical arsenal for learning.

- The final result of students' satisfaction with the future by the end of classes.
- There are three different types of educational technology. They are traditional, innovative and informative. The main thing is not a set of technology, but its degree.[3, p.102]

Improves the student's professional skills in mastering the language through their own independent search with the help of computer technology through the use of various sources of information, resources. The new information technology includes the introduction, storage and transmission of various information by electronic method. According to the specifics of their use in the educational process, they can be distinguished as follows:

Computer training programs (electronic textbooks, simulators, tutors, laboratory exercises, test system). According to multimedia technology, the training system is carried out using a set of computers, video equipment, and an optical disc. Intellectual and expert system. Formation of a database of information sets. Telecommunications facilities that combine e-mail, teleconferencing, cluster or regional communication systems. Electronic libraries. These technologies develop faster in the field of knowledge than using them. Many e-mails are often used in higher education institutions. Currently, audio information exchange, video information exchange, virtual auditory board, keyboards with thematic information, file exchange, holding multilateral conferences are widely known computer video conferencing methods. These technologies belong to a student who has a good command of the English language. Because these materials are provided only in English. The computer system is a tool for improving the educational process. However, the information related to reading on the internet is sparse, scarce, and not systematized. Management of the educational process through intermediate communication is carried out by receiving, sending materials by e-mail, copying course and diploma works, and exchanging interactive messages. Today, these technologies are more of a new development importance than training. However, the desire to master the English language through the use of various information flows will contribute to the development of future students as a competent specialist. The acquisition of technical knowledge by students with the knowledge of the English language in accordance with the professional program is due to the fact that they constantly improve their training, search for this purpose, using technological information and pedagogical technology on a regular basis. The new pedagogical technology allows students to individually focus on mastering the English language and take into account their communication skills during training. The difference between technology and methodology is that learning design focuses on the scientific justification of learning, not on the basis of summarizing experience.[3, p.105]

Modern technologies in English are based on the stability of the result. It does not look at the state of learning and various factors. From the point of view of personal business, pedagogical technologies are used to clarify the property of didactic knowledge to master science through the use of imperial innovation in the educational process to achieve high results. To do this, it is necessary to improve the content, method of study, form of Organization of the educational process, manual.

Researchers of internet-technology issues emphasize that any pedagogical technology is informative. Information technology is characterized by the widespread use of computer technology in the educational process. The use of new information technology in education meets the main principles of basis pedagogical technology. The use of new pedagogical and telecommunication technologies in learning English as a professional orientation is an innovative form of improving education today.[4, p.139]

Pedagogical technology refers to the joint technological action of the teacher and students in order to improve the quality of learning and achieve a project conclusion.

Forms of working with computer training programs in English lessons include: mastering vocabulary; practicing pronunciation; teaching dialogical and monologue speech; learning to write; the development of grammatical phenomena. The possibilities of using internet resources are enormous. The global internet creates conditions for students and teachers located anywhere

in the world to receive any information they need: materials of country studies, news form the life of young people, articles in newspapers and magazines, etc. are published. [4, p.141]

Conclusion

In short, the use of innovative technologies in English lessons is the only way to create favorable conditions for its effectiveness, which, in turn, will contribute to joint work, human relations. The application of an innovative approach to teaching is a great achievement of practice-oriented learning, as well as the fact that its quality ensures that the knowledge gained meets the greatest demand in improving the quality of life, in addition to achieving the goal in a specific situation.

List of references:

1. Belkova M.M. «Information computer technologies in English lessons»//English at school. 2008.
2. Sysoev P.V., Evstigneeva M.N. Modern educational internet resources in teaching English language/languages at school. 2008. №6.
3. Mukovnikova E.V. Effective use of digital educational resources in English lessons//English language, home the first of September. 2008. №4.
4. Bershadsky M. Information competence//Folk education. -2009. -№4.

УДК: 378.2(575.2)(04)

ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ ПО РАЗВИТИЮ ПОТЕНЦИАЛА ДЕТСКО-ЮНОШЕСКОЙ СПОРТИВНОЙ ШКОЛЫ ПО ШАХМАТАМ

ШАХМАТ БОЮНЧА БАЛДАР-ӨСПҮРҮМДӨР СПОРТ МЕКТЕБИНИН ПОТЕНЦИАЛЫН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН НЕГИЗГИ МАМИЛЕЛЕРИ

THE MAIN APPROACHES TO DEVELOPING THE POTENTIAL OF A CHILDREN'S AND YOUTH SPORTS SCHOOL IN CHESS

С.Б. Таштекеев

Директор ДЮСШ по шахматам г. Бишкек, аспирант Кыргызского национального университета им. Ж. Баласагына г. Бишкек, Кыргызстан

Бишкек шаарынын Шахмат боюнча БӨСМдүн директору, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин аспиранты Бишкек шаары, Кыргызстан

S.B. Tashtekееv

Director of the Youth Chess School in Bishkek, postgraduate student of the Kyrgyz National University named after J. G. Balasagyn. Bishkek, Kyrgyzstan

Аннотация. Основным подходом развития детско-юношеского спорта является научное исследование актуальных положений методики спортивной подготовки. Реализация актуальных положений детско-юношеского спорта осуществила ряд периодов: от изучения индивидуальных отраслей, свойственных для деятельности в пределах широких общих публикаций последних десятилетий, в которых развёрнуты значимые закономерности. В этом этапе завоёваны значительные успехи.

В общем плане допустимо относить, что в нынешнее время к числу наиболее исследованных подходов системы потенциала развития детско-юношеской спортивной школы относят следующие: методика развития умственных способностей в возрастном аспекте; система создания многолетнего тренинга юных спортсменов; нормирование и система подготовительных нагрузок; система селекции юных шахматистов; методика комплексной проверки в деле подготовки учащихся спортивных школ; организационно-методическая база юношеского спорта.

Ключевые слова: детско-юношеская спортивная школа по шахматам, развитие, подходы.

Аннотация: Балдар жана өспүрүмдөр спортун өнүктүрүүнүн негизги ыкмасы спорттук даярдоо методикасынын актуалдуу жоболорун илимий изилдөө болуп саналат. Балдар-өспүрүмдөр спортунун актуалдуу жоболорун ишке ашыруу бир катар мезгилдерди ишке ашырды: маанилүү мыйзам ченемдүүлүктөрү жайылтылган акыркы он жылдыктардын кеңири жалпы жарыялоолорунун чегинде ишмердүүлүк үчүн мүнөздүү болгон жеке тармактарды изилдөөдөн баштап. Бул этапта олуттуу ийгиликтер болду.

Жалпы планда азыркы учурда балдар-өспүрүмдөр спорт мектебин өнүктүрүү потенциалынын системасынын кыйла изилденген ыкмаларынын катарына төмөнкүлөр кирет: жаш курактык аспектиде акыл-эс жөндөмдөрүн өнүктүрүү методикасы; жаш спортчуларды көп жылдык окутууну түзүү системасы; даярдоо жүктөмдөрүн нормалдаштыруу жана системасы; жаш шахматчыларды селекциялоо системасы; спорт мектептеринин окуучуларын даярдоо ишинде комплекстүү текшерүүнүн методикасы; өспүрүмдөр спортунун уюштуруу-методикалык базасы..

Түйүндүү сөздөр: шахмат боюнча балдар-өспүрүмдөр спорт мектеби, өнүктүрүү, мамилелер.

Annotation. The main approach to the development of youth sports is the scientific study of the current provisions of the methodology of sports training. The implementation of the relevant provisions of youth sports has carried out a number of periods: from the study of individual industries characteristic of activities within the broad general publications of recent decades, in which significant patterns are deployed. Significant successes have been achieved at this stage.

In general, it is acceptable to attribute that at the present time the following are among the most researched approaches to the system of development potential of a children's and youth sports school: methods of developing mental abilities in the age aspect; a system for creating long-term training for young athletes; rationing and a system of preparatory loads; a system of selection of young chess players; a method of comprehensive verification in the preparation of students of sports schools; organizational and methodological base of youth sports.

Keywords: children's and youth sports school of chess, development, approaches

Человечество уже без малого 500 лет играет в шахматы по принятым сейчас правилам, утвердившимися после европейской реформы шатранджа в середине 16 века. Между тем шахматная школа [1] еще достаточно молода. Впервые вопросы обучения шахматам были глобально подняты лишь 1925 году Эмануилом Ласкером в его “Учебнике шахматной игры” [2]. Предшественники второго чемпиона мира, начиная с итальянских мастеров 16 века, были заняты исследованием самой игры раскрытием ее закономерностей и внутренней красоты. О шахматной педагогике еще не задумывались,

поскольку сам предмет изучения - шахматы - был “тайной за семью печатями”. В трудах сильнейших мастеров собраны отрывочные рекомендации, относящиеся к методике обучения шахматам [3]:

1. Через рукописи и книги итальянских мастеров 17-18 веков очень зримо проходит восхищение эстетической стороной шахмат. Авторы стремились увлечь читателя красотой игры. Чего только стоят названия шахматных книг того времени, например “Ни с чем несравнимая игра в шахматы” (Д. Понциани, 1769);
2. Знаменитое руководство Ф. А. Филидора “Анализ шахматной игры” [4] (1749) продемонстрировало, что анализ шахматной партии и разъяснение происходящих в ней событий может проводиться на основе логических умозаключений, а не только при помощи перебора вариантов;
3. Ш. Лабурдонне в “ Новейшем начертании о шахматной игре” (1833) впервые в шахматной литературе [4] дает совет, как самостоятельно работать с шахматной книгой “ Чтобы научиться рассчитывать в уме варианты, надо следить за комментариями к партиям, вначале не передвигая на доске фигур”;
4. Первый чемпион мира Вильгельм Стейниц [5] считал полезным для роста шахматиста регулярно играть с партнером, немного превосходящим вас по силе; переигрывать по памяти собственные партии, а еще лучше партии мастеров, напечатанные с хорошими комментариями в книгах и журналах; увеличить силу практической игры при помощи решения шахматных композиций. Особенно поучительно следующее высказывание В. Стейница “Регулярность изучения и практики весьма значительно облегчает достижение быстрых успехов. Тот, кто делает это урывками, вряд ли когда-нибудь продвинется вперед. Гораздо лучше посвящать шахматам один час в день шесть дней подряд, чем шесть часов раз в неделю”.

Период формирования теоретических основ шахмат завершился в конце 19 века созданием В. Стейницом “Теории позиционной игры”, которую он изложил в своем капитальном труде “Molern Chess Instructor” (1889). “Шахматы поднялись на высшую ступень, когда у мастеров появилось совершенное позиционное понимание”. Знаковым событием для формирования шахматной педагогики стал труд Эмануила Ласкера “Учебник шахматной игры” (1925). Второй чемпион мира высказал мысль, которая до сих пор должна являться основополагающей для шахматных педагогов и их подопечных: «Обучение шахматной игре должно быть воспитанием способности самостоятельно мыслить».

Следующий период расцвета шахматной педагогики берет свое начало с первого международного турниром 1925 года в Москве. Столицу и всю страну буквально захватила шахматная горячка. Именно так назывался фильм, снятый в дни московского турнира. В нём даже принял участие чемпион мира Капабланка, сыгравший самого себя! Это целование послужило толчком к подъему небывалого интереса к шахматам в СССР. Шахматисты впервые в истории получили государственную поддержку.

Оригинальной по подаче материала была “Первая книга шахматиста” Г. Левенфиша (1925), в переработанном виде выпущенная автором под названием “Книга начинающего шахматиста” (1957) [6]. В этих пособиях много места отводится упражнениям, а в конце некоторых глав занимательные страницы, содержащие интересные рассказы и истории из жизни шахмат образцы шахматного юмора и т. п.

Плодотворно занимался вопросами шахматной педагогики П. Романовский автор многих книг и статей по методике подготовки шахматиста. Его “Миттельшпиль” стал одним из первых методических исследований [6] по теории середины игры, но наибольшее педагогического воздействия на читателя несла, пожалуй, книга “Путями шахматного мастерства”. (1929). На примере собственного спортивного и творческого развития автор осветил различные аспекты шахматного совершенствования “коньком” методу романовского являлась регулярно комментирование собственных партий и партий мастеров.

Начиная с 1951 года, в СССР стали выходить все программы занятий шахматистами разрядниками. Среди авторов были известные методисты Г. Левенфиш, Я. Рохлин, В. Зак, В. Голенищев и другие. В целях подготовки шахматистов массовых разрядов были разработаны готовые учебные планы занятий. Эти программы содержали не только перечень учебных тем с указанием часов, необходимых для их прохождения, но и весь поурочный шахматный [1] материал в виде краткого конспекта. Таким образом, был установлен единый порядок проведения учебно-тренировочных занятий шахматных коллективов физической культуры.

Благотворное влияние на дальнейшее развитие шахматной педагогики и совершенствовании методов тренировки шахматистов оказали работы Н. Крогиуса “Человек в шахматах” (1967) “Личность в конфликте” (1976) , “Психология шахматного творчества” (1981) [7] и другие.

Говоря о задачах психологических исследований в области шахматной педагогики, он выделил следующие основные направления; определения оптимального возраста для начала занятий шахматами; формирование устойчивого интереса к шахматам; разработка эффективных методов обучения самых юных.

Основным подходом развития детско-юношеского спорта [8] по праву относят научное исследование актуальных положений методики спортивной подготовки. Реализация актуальных положений детско-юношеского спорта осуществила ряд периодов [9]: от изучения индивидуальных отраслей, свойственных для деятельности в пределах широких общих публикаций последних десятилетий, в которых развёрнуты значимые закономерности, относящиеся спортивному тренингу различных контингентов спортсменов с учётом их возрастно-половой спецификой и периодами многолетних тренировок. В этом этапе завоёваны значительные успехи.

В общем плане допустимо относить, что в нынешнее время к числу наиболее исследованных подходов системы потенциала развития детско-юношеской спортивной школы [10] относят следующие:

- методика развития умственных способностей в возрастном аспекте;
- система создания многолетнего тренинга юных спортсменов;
- нормирование и система подготовительных нагрузок;
- система селекции юных шахматистов;
- методика комплексной проверки в деле подготовки учащихся спортивных школ;
- организационно-методическая база юношеского спорта.

На базе собранных знаний в нынешний период интенсивно ведётся исследование проблемы персонификации спортивной подготовки. В ходе подготовки следует соблюдать персональный подход к занимающимся, уделять внимание их индивидуальным особенностям для самого полного развития физических качеств. Одним из основных подходов здесь было исследование методологии изучаемого аспекта. В дополнение были разработаны личная специфика физической подготовки юных спортсменов на периодах начального спортивного ориентира и усиленной тренировки в выбранном виде спорта. В перспективе на предварительных стадиях ее изучения следует изучить следующие вопросы:

На *раннем* периоде тренировки (предварительной подготовки и начальной спортивной специализации) весьма ответственно определить морфологическую специфику занимающихся, их гармоничность конкретным требованиям вида спорта, выделить сенситивные этапы в свете развития базовых физических способностей, склонность к обучению различным упражнениям, типы свойств нервной системы, темперамент.

В *дальнейшем* (периоды усиленной спортивной подготовки и спортивного повышения качества) следует изучать персональные свойства во всей их совокупности. Итоги собственного изучения показали, что в развитии физических особенностей

спортсмены классифицируются по индивидуально-групповым свойствам, генетически заложенным в организме индивида.

Все рассмотренные периоды станут базой для исследования персональных и персонально-групповых подходов юных спортсменов в процессе длительной тренировки.

Таким образом, мы охарактеризовали ни в коей мере все проблемы, решение которых обладает значимостью для последующего развития теории и методики юношеского спорта, структуры подготовки спортивных резервов.

На современном этапе развития общества встает задача общественного понимания необходимости дополнительного образования как открытого вариативного пространства, полного обеспечения права человека на развитие и свободный выбор различных видов деятельности, в которых происходит личностное и профессиональное самоопределение обучающихся.

В этих условиях актуальной становится такая образовательная организация, которая позволяет развивать способность человека полноценно включаться в общественные процессы.

Преимущества дополнительного образования, в сравнении с другими видами образования, проявляются в следующих его характеристиках:

- свободный личностный выбор деятельности, определяющий индивидуальное развитие человека;
- вариативность содержания и форм организации образовательного процесса;
- доступность глобального знания и информации для каждого;
- адаптивность к возникающим изменениям.

Анализ данных характеристик позволяет осознать ценностный статус дополнительного образования как уникальной и конкурентоспособной социальной практики развития мотивационного потенциала личности обучающихся и инновационного потенциала педагогических работников, что в свою очередь позитивно влияет на развитие потенциала общества в целом.

Подходы развития детско-юношеского спорта разрабатываются с учетом региональных, социокультурных, экономических и других особенностей, влияющих на функционирование системы дополнительного образования и направлена на решение вопросов, отнесенных законодательством государства к сферам образования и детско-юношеского спорта, в частности.

В подготовке спортивного резерва для сборных команд Кыргызской Республики основную роль имеют спортивные школы. Структура подготовки спортивного резерва в КР развивалась в течение полувека и обладает достаточно устойчивым характером.

Так, шахматы как спорт вырабатывает в человеке ряд необходимых и требуемых в обществе качеств: целеустремленность, волю, выносливость, терпение, способность к концентрации внимания, расчет, умение быстро и правильно принимать решения в меняющейся обстановке и т.д. Шахматы [11] это не только игра, доставляющая детям удовольствия, но и действенное эффективное средство их умственного развития, формирования внутреннего плана действий — способности действовать в уме. Воспитательное значение шахмат больше связывают с развитием интеллектуальных качеств человека.

Игра в шахматы развивает наглядно-образное мышление, способствует зарождению логического мышления, воспитывает усидчивость, вдумчивость, целеустремленность. Ребенок, обучающийся этой игре, становится собранным, самокритичнее, привыкает самостоятельно думать, принимать решения, бороться до конца, не унывать при неудачах. Шахматные занятия так же положительно влияют на совершенствование у детей таких качеств, как внимание, воображение, память, мышление.

Умение анализировать позицию и выбор правильного плана дальнейшей игры является показателем уровня игры шахматиста. Такие процессы познания и мыслительной операции, как сравнение, классификация, обобщение и систематизация присущи при изучении тонкостей шахматной игры, реализуются на практике - при решении шахматных задач и практической игре.

Нужно подчеркнуть, успешно занимаясь шахматами, ребенок оперирует всеми тремя уровнями мыслительной деятельности: не только уровнем понимания и уровнем логического мышления, но и уровнем творческого мышления. Ибо без творческого использования шахматных умений и навыков, трудно при сотнях и тысячах позициях, которые встречаются во время шахматных соревнований и игры, найти наилучшие ходы и добиться успеха.

Мысленно составляя плана игры, планировав подготовку к соревнованиям, шахматист развивает навыки планировать работу. Таким образом, такие аспекты компетентности, как, определение проблем, постановка целей и планирование, применение технологий, планирование и организация ресурсов, оценка результата деятельности, самооценка успешно реализуются при занятии шахматами. Не зря государственная дума России принимает закон об обязательном изучении шахмат в начальной школе. И хочется верить, что, подписанный между Министерством образования и науки КР и Федерацией шахмат КР соглашение о пилотном введении шахмат в школах Кыргызстана даст толчок в интеграции шахмат в учебный процесс и повышении качества образования детей. В обучении шахмат я вижу не столько популяризацию шахмат, как часть общечеловеческой культуры, сколько действенный способ активизации мыслительной деятельности, повышения учебно-познавательной способности школьников.

Главная реформа — “в нашей голове”

В определенной мере из-за консервативности системы образования в целом она и сохранилась, наполнилась новым содержанием, хотя и упала в некоторой степени в качественном отношении. Чтобы реформа была успешной и не только в системе образования, кроме востребованности временем, нужно еще ее материальное подкрепление и участие в ней всего общества, а не только органов, причастных к системе.

Опыт открытия в последнее время частных образовательных организаций и их функционирования, обуславливает о необходимости поддержки со стороны государства государственно-частного партнерства в образовании и общественных (попечительских) советов образовательных организаций, совершенствование нормативно-правовой базы в данных направлениях.

Размышляя, над этой темой, мы бы отметили, что главная реформа в системе образования должна быть через изменения в “нашей голове”, в нашем сознании. Без реального участия и поддержки широкой общественности система образования не даст нужных результатов. Мы не должны разбрасываться имеющими у нас положительными тенденциями и опытом, и в то же время успешно претворять новые тренды (направления). И мы не должны забывать, в наше время, в эпоху глобализации: “Сильное государство могут построить только образованные люди, нравственно чистые люди сохраняют его, патриоты дадут энергию”.

Список использованной литературы:

1. Абдрашитов Я. Основные вехи развития шахматной педагогики. / <https://znanio.ru/media/osnovnye-vehi-razvitiya-shahmatnoj-pedagogiki-2669742..>
2. Ласкер Э. Учебник шахматной игры. Здравый смысл в шахматной игре. /
3. Самообразование шахматиста или На пути к самостоятельному мышлению. / <http://chessm.ru/books/abstract10.pdf>.

4. Philidor F. A. D. L'Analyze des Echecs... — A Londres [London], 1749. — XXI. - [1]. - 170 с.
5. Стейниц В. <https://chess-boom.online/vilgelm-steynits/>.
6. Левенфиш Г. Я. Книга начинающего шахматиста [1957, DjVu, RUS]. / <https://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=3222994>.
7. Вопросы науки XXI века: актуальные исследования и потенциал науки. - международная научно-практическая конференция. - м., 2022. / https://co-nf.ru/wp-content/uploads/2022/07/sbornik_30.06.2022.pdf.
8. Кузьменко, Г. А. Концепция интеллектуального развития подростков в детско-юношеском спорте. - М.: Московский педагогический государственный университет (МПГУ), 2017. / <https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=470748>.
9. Коган М. С. История шахматной игры в России. - Л.: Рабочее издательство 'Прибой', 1927.
10. Чесноков Н. Н., Никитушкин В. Г., Морозов А. П. Современные тенденции и подходы к развитию детско-юношеского спорта. / Физическая культура, спорт - наука и практика @fizicheskaya-kultura-sport. / [Физическая культура и массовый спорт. - № 1. - 2022.](#)
11. Шахматы. / Российский энциклопедический словарь. / Глав. ред. Прохоров А. М. — М.: "Большая российская энциклопедия", 2000. — С. 1790. - Книга 2.
12. Региональный методический семинар по вопросам развития детско-юношеского спорта и гармонизации законодательства о физической культуре и спорте и законодательства об образовании. / [https://www.csp-ugra.ru/upload/seminars/...](https://www.csp-ugra.ru/upload/seminars/)

ӨӘЖ 811.512.122

ТҮРКІ ТІЛДЕРІНДЕГІ ТЕРМИНДЕРДІҢ ФОНЕТИКАЛЫҚ ЖҮЙЕСІ

**Карибаева Азиза Утегеновна ф.ғ.к. доцент,
РАМның корр. мүшесі, профессоры
Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз
инновациялық институты, Қазақстан.**

Аңдатпа. Бұл мақалада түркі тілдеріндегі терминдердің фонетикалық жүйесі салыстырмалы - тарихи әдіс арқылы зерттеліп, фонетикалық заңдылықтарға сәйкес қарастырылады.

Кілт сөздер: фонетикалық жүйе, салыстырмалы – тарихи әдіс, дыбыстардың қосарлануы (геминация), дыбыстардың әлсізденуі, (редукция) сингармонизм

Аннотация. В статье рассматриваются и изучается сравнительно - историческом методом фонетическая система терминов тюркского языка.

Ключевые слова: фонетическая система, сравнительно - исторической метод, сокращение звуков, геминация звуков, редукция звуков, сингармонизм.

Қазіргі түркі тілдерінің алдында тұрған міндеттердің бірі – түркі тілдерінің фонетикалық жүйесіне, сөздік құрамына, грамматикалық құрылысына байланысты проблемаларды салыстырмалы-тарихи әдіс арқылы зерттеп, олардың жалпы тектестігімен бірге кейбір даму заңдылықтарын айқындау.

Түркі тілдерінің немесе бірнеше туыстас тілдердің фонетикалық заңдылықтарын қарастырғанымызда, дыбыстардың алмасуы, дыбыстардың түсіп қалуы, дыбыстардың қысқаруы, пайда болуы, дыбыстардың қосарлануы (геминация), дыбыстардың әлсізденуі (редукция) және сингармонизм заңдылықтарына негізделетінін байқаймыз. Мәселен, зерттеліп отырған түркі тілдері қазақ пен қарақалпақ тілі өзара туыстас, генеалогиялық жақтан бір-біріне жақын тілдер болса, ал өзбек тілі қазақ және қарақалпақ тілдеріне типологиялық жақтан туыстас түркі тілдерінің бірі болғандықтан, бұл тілдерді салыстырмалы-тарихи әдіспен зерттеудің маңызы зор.

Л.З.Будагов өзінің «Сравнительный словарь турецко-татарских наречий» деген еңбегінде туысқан түркі халықтарынан мәліметтер береді[1,179]. Сөздікте: түркі, алтай, қырғыз, қазақ, шағатай т.б. тілдермен түркі ғұламалары Науайы,Бабыр,Абулғазы Бахадурхан еңбектерінен материалдар алып салыстырған, демек, дүниежүзілік салыстырмалы-тарихи әдісті пайдаланған.

Түркі тілдерін салыстырмалы-тарихи әдіспен зерттеу М.Қашғаридан кейін кең өріс алды. Бұл П.М.Мелиоранский, В.А.Богородицкий, Е.Д.Поливанов,К.Менгес,М.Рясянен, Г.Рамстедт т.б. түркологтардың еңбектерінде айқын көрініс тапты.

Салыстырмалы-тарихи әдісті түркі тілдерінде қолдану нәтижесінде түркі тілдерінің фонетикалық жүйесін жинақтап, талдап зерттеген ғалымдар А.Т.Қайдаров, Р.Ғ.Сыздықова, Ә.Жүнісбеков, А.Нұрмаханова, М.Томанов т.б.[2,17] еңбектерінен байқаймыз.

Дәстүрлі тіл біліміне қарағанда, салыстырмалы-тарихи тіл білімінің негізгі ерекшелігі, оның тілдік құбылысты түсіндірме арқылы көрсете алатындығы, ол үшін салыстырмалы-тарихи тіл білімі «тарихи» себептілік қағидасына сүйене отырып, фонетикалық заңдылықтарды қолдана алады.

Академик В.В.Радлов түркі тілдерінің дыбыстық жүйесін зерттеген фонетист-ғалым. Сондықтан, түркі тілдері сөздігін жасау тәжірибесінде барлық түркі тілдерінің фонетикалық жүйесін терең талдап берген[3,73].

Сондықтан қазіргі түркі тілдерінің фонетикалық жүйесіндегі ұқсастық пен өзгешелік дәрежесі біркелкі емес. Бірқатарында көне түркілік қасиеті көбірек сақталған болса, басқалары көбірек өзгеріске ұшыраған.

Дегенмен, әрбір фонетикалық құбылыс белгілі бір заңдылықпен дамып отырады. Өйткені, әрбір тілдің даму процесі сол тілде сөйлейтін халықтың басып өткен тарихи кезеңдерімен байланысты.

Түркітанушы ғалым Е.И.Убрятованың пікірінше, «қырғыз тілі - өзінің фонетикалық және грамматикалық белгілері бойынша, Сібір түркі тілдері тобына жатады екен. Ал, түрколог- ғалым А.Нұрмахановтың пікірінше, тарихи деректерге қарағанда тек қырғыздарды алтайлармен тікелей туыстас, тектес деп басқа тілдерді олардан бөліп қарауға болмайды,- дейді[4,9].

Біздің пікірімізше,қазақ,қарақалпақ тілдерінің де алтай тілдеріне туыстығы бар. Өйткені, созылыңқы дауысты дыбыстардың қарақалпақ тіліндегі қолданысы, Сібір түркі тілдерінің фонетикалық заңдылықтарына сәйкес келеді.

Сондай-ақ, дауыстылардың құрамына үндестік заңы мен ерін үндестігі кіреді. Өзге түркі тілдеріне қарағанда, дауыстылардың кейбір өзгешеліктерді сақтап қалғандығы байқалады. Орта Азия тілдерінің ішінде қыпшақ тобына жататын түркі тілдерінің бірі – қарақалпақ тілінде созылыңқы дауысты дыбыстар аа, уу, ий, иу, ыу т.б. фонетикалық жүйесі мен грамматикалық құрылысында сақталған. Мәселен,

- аа: теннис сааты – теннис сағаты;
- уу: суу полосы – су полосы;
- ий: кий, оддий юрич;
- иу: тебиу – тебу, секириу – секиру;
- ыу: аты – ату, жууырыу – жүгіру т.б.

Қарақалпақ тілінің өзге түркі тілдерінен өзгешелігі алтай тіліндегі дауыстылардың Сібір түркі тілдеріндегі созылыңқы дауыстылардың қолданылуы мен сақталуы, қазіргі түркі әдеби тілдерінде өзгеріссіз қолданылады. Мәселен, жапон тіліндегі «вязаари» термині созылыңқы а дыбысы арқылы қарақалпақ, өзбек тілдерінде кездеседі. Қазақ тілінде: вазари – жарты ұпай; вазари – авазета илген – қосымша жарты ұпай деп қолданылады

[5,51]. Мысалы, Вязаари дзюдо гүресінде ярым жеңіс мағынасында қолданылады.

Зерттеліп отырған түркі тілдерінде, өзбек тілінде – хужум, қарақалпақ тілінде – хужим тұлғасында қолданылады. Бұл түркі тілдеріндегі ерекшелік фонетикалық заңдылықтарға сәйкес у-ү және у-и дыбыстарының алмасығы арқылы жасалғанын аңғартады. Мәселен, қарақалпақ тіліндегі бұл терминнің пайда болуына соңғы кездегі өзбек тілінің ықпалы болса керек. Мысалы, қарақалпақ тілінде: Буннан кейін аргентиналықтар албыраушылыққа берілмей, қайта хужимди күшейткен.

Аталған түркі тілдерін топтастырғанда олардың бір-біріне жақындық немесе қашықтық дәрежесін анықтауда, тілдегі фонетикалық құбылыстар есепке алынады. Өйткені, фонетикалық құбылыстар қай тілдің болса да лексикалық, грамматикалық салаларымен тығыз байланыста болып, сөздік пен грамматикалық құбылыс тілдің мазмұнын құрайды. Ал, дыбыстар сөз жасаудағы негізгі элемент болып қоймай, сол тілдегі бір сөзді екінші сөзден генетикалық байланыс арқылы, бір тілді екінші тілден ажырату үшін қызмет етеді. Мысалы, қазақ тілінде: Енді түптің-түбінде әділдік салтанат құрып, атақты палуанның болмашы өтініші орындалған сияқты.

Өзбекше: Нижний Тагилда ташкил этилган профессионал бокс кечасида эса узбекистонлик икки нафар *мохир боксчи* Шерзод Хусанов ва Ғайрат Абдухакимев рингка кутарилди[6,9].

Қазақша – атақты палуан, қарақалпақша – атақлы палуан, өзбекше – мохир полван. Мұнда палуан – палуан - полван терминдерінің арасында а-о алмасығы бар.

Е.Д.Поливановтың пікірінше, өзбектің ұлт тілі үш дербес диалектіден: шағатай, қыпшақ және оғыздардан құралған. Бұл пікірді Х.Данияров, А.К.Воровков, В.В.Решетов, У.Файзиевтің ғылыми зерттеулерінде дәлелденген. Ал, өзбек тілінде қыпшақ диалектісі елеулі орын алып, олардың қатарына «құрама» дейтін үлкен тайпа да кірген. Осындай тарихи жағдайларды есепке алып, «үндестік заңының мүлдем жоғалып кетуі» - ойлағанда ақылға сыя бермейді,- дейді А.Нұрмаханов.

Көкпарда аттан жығылған, жығылып басы, қолы сынған (Ж.Молдағалиев). Қазақ тіліндегі «көкпар» сөзі екі сөзден құралған: көк + бөрі. «Бөрі» сөзі көптеген түркі тілдерінде «қасқыр» деген ұғымда жұмсалады. Бұл сөз алтай тілінде - бору, тува тілінде – бөру, татар, башқұрт, ұйғыр тілдерінде – бьори, бүрен, бөре болып айтылады. Бурят-монғол тілінде «буруу» деп бұзауды және әр түрлі тағы аңның жылға толмаған баласын айтады. «Көк» сөзі басқа түркі тілдеріндегідей қазақ тілінде де: 1) заттың түсі, аспан., 2) жас балауса шөп, жаңа шыққан жеміс-жидек, өрімдей жас,- деген мағынаны білдіреді.

Сөйтіп, «көкпар» «көк» және «бөрі» деген сөзден құралған. Бастапқы б дыбысының қатаңдап п – ға айналуына бірінші сөздегі қатаң қ дыбысы әсер еткен. Екпін алдыңғы дауыстыға түсуіне байланысты бірінші дыбысы түсіп қалған. Алғашқы «қасқыр соғумен» байланысты шыққан «көкпар» сөзі кейін келе, ұлттық ойын түріне айналып, қасқыр емес, көкпарға тартатын лақ, ешкі сияқты малдардың төлі болған.

Қазан төңкерісіне дейінгі қарақалпақ ақындарының шығармаларында және ауызекі сөйлеу тілінде «көкмар» түрінде кездессе, ал қазақ әдеби тілінде «көкпар» тұлғасында кездеседі. Мысалы, қарақалпақша: Көкмар шабылды, той болды, Кәтқудаларға сый болды (Күнқожа), қазақша: Көкпарға тартар лақ емеспін,- деген мысалда да кездеседі. «Көкпар» терминінің негізі осы «көкбөрі» сөзінен келіп шықты деп айта аламыз.

Мұнда тек дыбыстардың ғана фонетикалық өзгеріске ұшырағаны көрініп тұр. Орталық Азия мен Қазақстанның кейбір аймақтарында «көкпар» ұлттық ойынының орнына «ылақ ойыны» деп қолданылып жүр.

С.Е.Малов түркі тілдерінің ескі жазба ескерткіштерін зерттей келіп, олардың тарихын, бір-бірімен қарым-қатынасын, фонетикалық өзгерістерін салыстыра отырып, шығыс түркі тілдерінің батыс түркі тілдеріне қарағанда ескі элементтерді көп сақтағандығын дәлелдейді. Түркі тілдеріндегі бұрынғы классификацияға қарағанда, С.Е.Малов көбінесе дыбыстардың өзгешелігін есепке алады. Түркі тілдеріндегі ұлттық мектептердің ашылуы, ұлттық баспасөздің дамуы, ұлттық оқулықтардың жазылуы - түркі тілдерінің дамуына белгілі дәрежеде оңтайлы жағдай туғызды [7,90].

Академик В.В.Радлов түркі тілдерінің өзгешелігін есепке алып өз классификациясында қазақ, қарақалпақ тілдерін батыс тобына, өзбек тілін – Орта Азия тобына енгізеді. Онда В.В.Радлов бұл түркі тілдерінің этникалық жағын есепке алмай, тек фонетикалық өзгешелігіне қарай классификациялаған.

Профессор Н.А.Баскаков түркі тілдерінің фонетикалық, морфологиялық өзгешелігіне қарай тіл материалдарын зерттей отырып оны тарихи жағдайлармен байланыстырады [8,49]. Соның нәтижесінде, барлық түркі тілдерін үлкен екі бөлікке, яғни батыс хұн және шығыс хұн, - деп бөледі. Н.А.Баскаковтың бұл классификациясы

түркі тілдерінің зерттелу тарихындағы ең соңғы және құнды классификация болып осы күнге дейін өз қасиетін жоғалтқан жоқ. Батыс ғұн бұтағына енетін түркі тілдерін 4 топқа жіктейді. Қыпшақ тілі соның ішінде үшінші топқа, ал қарлұқ тілі төртінші топқа енеді. Қыпшақ тобының өзін іштей үш топшаға бөліп қазақ, қарақалпақ тілдерін – қыпшақ-ноғай топшасына енгізсе, ал өзбек тілін қарлұқ тобының 4-ші топшасына енгізеді. Бұл классификация біз қарастырып отырған түркі тілдерінің өзгешелігін есепке ала отырып сондай-ақ, Орта Азия мен Қазақстан түркі халықтарының тарихына байланысты жасалған.

Түркі тілдерінің дыбыстық жүйесін диахронды түрде зерттеу әлі де өз шешімін толық тапқан жоқ. Өйткені, түркі тілдерінің дыбыстық жүйесін салыстырмалы - тарихи әдіспен зерттеудің негізгі жолдарын көне түркі ғалымы Махмуд Қашғарий көрсетіп берген еді. Сонан соң XIX ғасырдың екінші жартысында В.В.Радлов, В.Томсен, О.Бётлинг дауысты дыбыстардың үндесуі жөнінде жаңалықтар ашқан болатын.

Сондықтан да, «Диуани Лұғат ат түрік» ортағасырлық түркі халықтары ой-санасының ғажайып ескерткіші біздің көшпенді бабаларымыздың мәдениетінің айғағы болып табылатын құнды қазына. М.Қашқари бірінші кезекте тілдің тазалығына мән беріп, фонетикалық, грамматикалық белгілерін салыстыра зерттеп бірінші рет түркі тілдерін классификациялады [9,19].

Түркі тілдерінің бірінде К дыбысынан басталса, екіншісінде Г дыбысынан басталады. Мысалы: қазақша: күрес; қарақалпақша: гүрес; өзбекше: кураш т.б.

В.В. Радлов Орта Азия тобы тілдерінің ерекшелігі ретінде тек бірінші буында ғана жуан еріндіктің кездесетінін көрсетеді және осы белгіні оңтүстік тобы тілдерінің айрықша белгісі етіп алады.

Қазақ тіліндегі ш>с өзгерісін қырғыз тіліндегі дауыстылардың жүйелі үндестігін (алтай тілімен жақындастыратын белгісін) өзбек тіліне тән дауыстылар үндестігінің бұзылуын алып қарауға болады.

Кейбір сөздердің фонетикалық пішініне көз жүгіртсек, онда ғ дыбысы мен у дыбысының алмасуын байқаймыз. Мысалы, қазақта: ауыр атлет; қарақалпақта: ауыр атлет; өзбекте: оғир атлет.

Екі тілдің арасындағы дыбыстық араласуды, дыбыстық қатынасты диафоникалық қатынас, ал басқа дыбыс орнына жұмсалып тұрған ана тіліндегі дыбысты диафон деп атайды. Мысалы, араб тілінен енген сөздердегі қазақ тілінің әсерінен пайда болған диафондар -ә, ғ дыбыстары болса, мууалим – мұғалім, саат – сағат т.б. болып келеді.

Түркі тілдерінің туыстығын білдіретін фонетикалық заңдылықтарды анықтауда, дауыссыз дыбыстардың атқаратын қызметі ерекше. Сондықтан, оның ең басты ұқсастығы терминдердің жасалу жолдарына байланысты. Мәселен, и мен ж дыбыстарының алмасуы йа-жа, йай-жай сөздерінің құрылысында да көрінеді.

Сондай-ақ, өзбек тіліндегі у дыбысы бірнеше жуан және жіңішке дауысты дыбыстардың қызметін атқарып, түркі тілдеріндегі терминдердің жасалуында өз үлесін қосты. Мәселен, өзбек тілінде: ун уқ, ун сойиш; қазақ тілінде: он оқ, он сайыс, қарақалпақ тілінде: он оқ, он жарыс т.б. Арғы төркіні бір кейбір сөздерге бір тілде ж дыбысынан басталу керек болса, екіншісінде, й дыбысынан басталуы тиісті болып келеді. Мысалы:

қазақша: жарыс, жүзу; қарақалпақша: жарыс, жүзиу; өзбекше: йарыш, йүзу т.б. түркі тілдерінің жеке салалары ерекше дами бастады. Мысалы, жаңа алфавиттің пайда болуына байланысты бұрын таңбаланған түркі тілдерінің дыбыстары жеке таңбалық белгілерге ие болып түркі тілдерінің дыбыстық жүйесі тәртіпке келтірілді [10,90].

Қорыта айтқанда, түркі тілдерінің дыбыстық жүйесін зерттеу барысында, көптеген ғалымдардың, шетел ғалымдары мен өзіміздің отандық ғалымдардың және түркі тілі мамандарының ой-пікірлеріне қосыла отырып, түркі терминдерінің фонетикалық жүйесін жан-жақты талдадық.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Л.З.Будагов. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий.-СПб., 1989, т.1. - 89-119.
2. М. Томанов. Салыстымалы-тарихи тіл білімі. – А., 1997. -17.
3. В.В.Радлов. Опыт словаря тюркских наречий.-СПб, 1905.- С.173.
4. Е.И.Убрятова. Задачи сравнительного изучения тюркских языков. Тюркологический сборник.-М., 1970,-78.
5. А.Нұрмаханов. Түркі фразеологиясы.-А., 1998.-270.
6. А.У.Карибаева Русско-каракалпакский терминологический словарь по физкультуре и спорту.-Н., 1990.-116.
7. С.Е.Малов. Памятники древнетюркской письменности. – М.-Л., 1951.- С.108.
8. Н.А.Баскаков. Историко- типологическая морфология тюркских языков.- Москва, 1979.
9. Қашғарий М. Түркий сузлар девони (Девону луғотит турк) – Ташкент, 1960. I т., 1961. II т., 1963, III т.
10. А.У.Карибаева. Спортивная лексика каракалпакского языка. –Н., 1995,-104.

УДК: 378.2(575.2)(04)

ЗАМАНБАП МУГАЛИМДИ ОКУУЧУЛАРДЫН ТААНЫП-БИЛУУ АКТИВДҮҮЛҮГҮН ӨНҮКТҮРҮҮГӨ ДАЯРДОО

ПОДГОТОВКА СОВРЕМЕННОГО УЧИТЕЛЯ К РАЗВИТИЮ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ УЧАЩИХСЯ

PREPARING A MODERN TEACHER FOR THE DEVELOPMENT OF COGNITIVE ACTIVITY OF STUDENTS

Сулайманова Р.Т., Алымкулова Н.А.

Аннотация. Өлкөнүн социалдык-экономикалық, санариптик өнүгүүсүндөгү бирден бир негизги кыймылдаткыч күч бул билим берүү системасы болуп саналат. Мында

мугалимдин орду өзгөчө экендиги талашсыз. Ал эми педагогдун азыркы коомдун өнүгүшүндөгү ролу анын замандын талабына ылайык даярдалышынан жана окуучулардын окууга билим алууга карата кызыгуусун, таанып-билүүгө болгон активдүүлүгүн арттырууга көз каранды.

Изилдөөнүн **натыйжасында** мугалимге коюлуучу 9 талап бөлүп каралды. Алардын педагогикалык билим берүүнү модернизациялоодогу орду ачыкталып, жыйынтыгында аныкталган талаптарга болочок мугалимдин коммуникативдик, кесиптик-этикалык, этнопедагогикалык компетенттүүлүктөрүн, технологиялык, психологиялык, аналитикалык, чыгармачыл иш билгилигин калыптандыруу, өзүн-өзү актуалдаштыруусун өнүктүрүү аркылуу ылайык келүүгө мүмкүн экендиги тууралуу корутунду берилди. Изилдөөнүн жыйынтыктары заманбап мугалимди даярдоо системасынын стратегиялык максаттарын аныктоого таяныч материал боло алат.

Түйүндүү сөздөр: заманбап мугалим, мугалимге коюлуучу талаптар, модернизация, педагогикалык билим берүүнү модернизациялоо, компетенттүүлүк мамиле, таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүү

Аннотация. Одной из основных движущих сил в социально-экономическом и цифровом развитии страны является система образования. Нет сомнений в том, что место учителя здесь особенное. А роль педагога в развитии современного общества зависит от его подготовки в соответствии с требованиями времени и повышения интереса учащихся к обучению, познавательной активности.

В результате исследования было выделено 9 требований к учителю. Выявлена их роль в модернизации педагогического образования, в результате получено заключение о том, что определенным требованиям можно соответствовать через формирование коммуникативных, профессионально-этических, этнопедагогических компетенций, технологических, психологических, аналитических, творческих навыков будущего учителя, развитие самоактуализации. Результаты исследования могут служить опорным материалом для определения стратегических целей современной системы подготовки учителей.

Ключевые слова: современный учитель, требования к учителю, модернизация, модернизация педагогического образования, компетентностный подход, развитие познавательной активности

Annotation. One of the main driving forces in the socio-economic and digital development of the country is the education system. There is no doubt that the teacher's place here is special. And the role of a teacher in the development of modern society depends on his training in accordance with the requirements of the time and increasing students' interest in learning and cognitive activity.

As a result of the study, 9 teacher requirements were identified. Their role in the modernization of pedagogical education is revealed, as a result, it is concluded that certain requirements can be met through the formation of communicative, professional-ethical, ethnopedagogic competencies, technological, psychological, analytical, creative skills of a future teacher, the development of self-actualization. The results of the study can serve as a reference material for determining the strategic goals of the modern teacher training system.

Keywords: modern teacher, teacher requirements, modernization, modernization of pedagogical education, competence-based approach, development of cognitive activity

Кыргызстандын социалдык-экономикалык өнүгүүсүндөгү бирден бир негизги кыймылдаткыч күч бул билим берүү системасы болуп саналат. Себеби өлкөбүздөгү 7 миллион калктын 1 миллиондон ашыгы мектеп жашындагы балдар, 200 миңдейи студент болсо, ал эми жалпы билим берүүчү мекемелерде 80 миңге чукул мугалим, жогорку окуу жайларда 15 миңдей окутуучу-профессорлор эмгектенет. Демек, калктын төрттөн бир бөлүгүн билим берүү тармагына кирген адамдардын тобу түзүп турат. Албетте бул катмардагы жаш муундар эртеңки келечектин ээлери, өлкөнүн кыймылдаткыч күчү болуп

саналат. Мындан жаш муундарды калыптандыруу ишин коомдун талабына ылайык улам жаңылап, жакшыртып туруу маселесин коюлат. Ушул жагдайдан алып караганда, билим берүүнүн деңгээлин жана сапатын жакшыртуу эң алгач окутуу жана тарбиялоо процессиндеги негизги феномен болуп саналган мугалимге көз каранды экенин, андыктан бул ишти мугалимдик кесипке даярдоо этабынан баштоо зарылдыгын көрсөтөт. Педагогикалык теория менен практикада мугалимдин адистик деңгээлин жогорулатуу маселеси олуттуу мааниге ээ. Анткени, окуу-тарбия иштеринин сапатын жакшыртуу, биринчи кезекте, педагогикалык чеберчиликти калыптандыруу, ошондой эле болочок мугалимдердин инсандык жана кесиптик компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүүгө көз каранды. “Бүгүн билим берүү мекемесинин негизги милдети катары: дайыма жүрүп турган техникалык өсүү шартында жемиштүү эмгектенүүгө жөндөмдүү, жогорку маданияттуу жана гумандуу, гармониялуу өнүгүүгө жана кеңири тармактуу билимге, өз алдынчалыкка, азыркы өнүккөн коомдо ийгиликтүү жашоого мүмкүнчүлүк түзө билген сапаттардын комплексине ээ болгон жаңы типтеги педагогду калыптандыруу жана өстүрүү эсептелет” [1] (Ушул жана мындан аркы котормолор биздики).

Мугалимди даярдоо маселеси жогорку педагогикалык билим берүүнүн калыптануу жана өнүгүүсүндөгү негизги изилдөө предмети болуп эсептелет. Кыргызстанда мугалимди кесиптик жактан даярдоо жана анын инсандык жактан калыптандыруу маселесине Г.С. Акиева, Н.А. Асипова, А.Т. Калдыбаева, Д.Б. Бабаев, Д.У. Байсалов, И.Б. Бекбоев, К.Д. Добаев, А. Алимбеков, А.С. Раимкулова, Л.П. Кибардина, Э.М. Мамбетакунов, А.М. Мамытов, Н.К. Дюшеева, Л.П. Мирошниченко, Н.Н. Палагина, Т.В. Панкова, М.Р. Рахимова ж.б. окумуштуулар изилдөө жүргүзүшкөн. Андыктан аталган макала бир катар чет элдик жана ата-мекендик изилдөөлөрдүн алкагында азыркы мектептердеги мугалимдин орду, анын инсандык касиеттери жана кесиптик чеберчилигине коюлуучу талаптар, ошондой эле буга ылайык жогорку окуу жайлардагы заманбап педагогикалык адистерди даярдоону модернизациялоонун айрым маселелерин иликтөөгө арналды.

Заманбап мугалим. Ал кандай болушу керек? – деген суроо билим берүү маселесиндеги эң маанилүү суроолордун бири болуп саналат. Албетте эң биринчи кезекте ал окуучунун эң жакын адамы болуу керек. Адамзат коому жашап турган чакта бул ой өткөн чак, учур чак, келер чакта да ушул боюнча калары шексиз нерсе. Анткени ал мугалим. Ал – жол көрсөтүүчү. Ал жаш адамды алдыга сүрөөчү бирден бир таасирдүү инсан. Андыктан анын эмгеги да баланын көңүлүн өстүрүүгө, жан дүйнөсүн байытууга багытталышы зарыл. Д.С. Лихачевдун пикири боюнча: “Мугалимдик эмгек – бул жазуучунун же композитордун эмгегинен кем калбаган эбегейсиз, бирок аларга караганда оор жана жоопкерчиликтүү. Мугалим адамдык жан дүйнөгө композитор сыяктуу музыка, сүрөтчү сыяктуу боектор аркылуу эмес, аларга түздөн-түз таасир этет. Адамды өзүнүн билими жана сүйүүсү, өзүнүн дүйнөгө болгон мамилеси менен тарбиялайт” [2].

Л.Н. Толстой: “Жакшы мугалим эки гана сапатка ээ болуусу зарыл – алар: терең билим жана мээримдүү жүрөк” – деп айткан. Тагыраак айтканда, ал “мектептеги окутуу ишинин ийгилиги мугалимдин бир гана маанилүү сапатына – сүйүүгө байланыштуу. Эгер мугалим өз ишин сүйсө – ал жакшы мугалим. Эгер ал окуучуну анын ата-энесиндей сүйсө, анда ал дүйнөдөгү бардык китептерди окуп бүткөн, бирок ишине да, окуучусуна да болгон сүйүү сезими жок мугалимден артыгыраак. А эгер мугалим өз ишине болгон сүйүүнү окуучусуна болгон сүйүү менен айкалыштыра алса, анда ал эң мыкты мугалим” деген ойду бекемдеген [3]. Бул ойлор мурда кандай мааниге ээ болсо, азыр да, кийин да өз актуалдуулугун жоготпойт. Ж.Г. Аветисяндын пикиринде: “Азыркы учурда мугалимдин алдына коюлган башкы милдети болуп заманбап маалыматтык технологияларды жана окутуунун эффективдүү методдорун колдонуу менен балдарга жаңы билим алууга, ошондой эле окуучуда маалыматтык компетенттүүлүктү калыптандыруу менен, аларда кызыгууну, таанып билүүчүлүк жана чыгармачылык ишмердүүлүктү өстүрүү” болуп саналат [4]. Башкача айтканда, заманбап мугалим кайсы бир окуу предмети боюнча өзүндө болгон билимди өткөрүп берүү гана эмес, ал балдарга мектептен алган билимди

колдонуу менен ойлонууга, ой жүгүртүүгө, өзүнүн пикирин коргой билүүгө жана башкалардын пикирин сыйлоого үйрөтө алуусу керек. Бул ойлорубузду А. Дистервегдин: “Окуучу үчүн мектептеги эң маанилүү кубулуш, эң үйрөнүүчү сабак, эң башкы жандуу үлгү бул - мугалим. Ал – окутуунун жандуу ыкмасы, тарбиялоо принцибинин ишке ашуусунун өзү” экендигин айткан пикири бекемдейт [5].

Кыргыз эл мугалими Ж. Өзүбекованын пикиринде: “Заманбап мугалимдер ак пейил, сезимтал болуш керек. Эмне дегенде биз энесин сагынган балдарды, ата-энеси ажырашкандарды, тамакка ток келген балдар менен ток келбеген балдарды окутабыз. Ар түрдүү сабактын ар түрдүү формаларын колдоно билиш керек. Сүйлөй ала турган, уга турган, консенсуска келе турган, чыдамкай, атаандаштыкка муюй турган, мейли математика, физика, химия бардык предметти окутсун, бирок инсандык сапаттарды калыптандырып өтүп турушу керек. Академиялык билим берип окутуп жатып турмушка даярдаш керек. Азыр мектепке ушундай мугалимдер керек. Анан мектепке киргенде жеке проблемалар, көйгөйлөр унутулуп, сабакка мугалим катары гана кирип, баланы ойготуп турушу зарыл” [6].

Жогорудагы ой-пикирлер менен катар, мугалимдер арасында жүргүзүлгөн анкеттештирүү ишинин натыйжасы төмөнкүдөй жалпыланган аныктаманы иштеп чыгууга мүмкүнчүлүк түздү: **Заманбап мугалим** – бул инсандык бийик деңгээлдеги сапаттарга жана кесиптик ар тараптуу компетенттүүлүктөргө ээ болгон, өз кесибине берилген, балдарды, мектепти сүйгөн, жоопкерчиликтүү, жаш муунга үлгү көрсөтө алган, жаңы билим берүү технологияларын жакшы өздөштүргөн, ишине так, убакытты туура пайдалана билген, чыгармачыл, өзүнүн үстүнөн иштеген, өнүгүүгө умтулган, бул процеске окуучуларды ийгиликтүү аралаштыра алган кесип ээси.

Заманбап мугалимди калыптандырууга карата коюлган бүгүнкү коомдогу талаптар педагогикалык билим берүүнү мындан ары жаңылантуу, модернизациялоо талабын коюуда. **“Модернизация”** түшүнүгү К.Д. Юдахиндин “Орусча-кыргызча сөздүгүндө”: “модернизация, модернизациялоо - бир нерсеге азыркы замандын талабына, шыгына жараша жаңы түр, ушул күнкү кебетени берүү” деп белгиленет. Орусча-кыргызча терминологиялык сөздүктө: “модернизация – жаңы түр берүү, жаңылоо, жакшыртуу, жаңылаштыруу”, Э. Асановдун “Орусча-кыргызча сөздүгүндө”: “модернизация – жаңылоо, жаңы түр берүү”, “Юридикалык терминдердин жана түшүнүктөрдүн орусча-кыргызча сөздүгүндө”: “модернизация - жаңылоо” дегенди түшүндүрөт” [7]. Демек, **педагогикалык билим берүүнү модернизациялоо** – азыркы коомдун талабына жараша мугалимдик кесипке даярдоону жаңылоо, жакшыртуу, жаңылантуу, ага жаңы түс берүү дегенди түшүндүрөт деген ой корутундусун берүүгө мүмкүндүк түзөт.

Заманбап мугалим тууралуу сөз кылууда, анын педагогдук чеберчилиги тууралуу түшүнүк алдыңкы планга чыкпай койбойт. И.Б. Бекбоевдин аныктоосу боюнча: «Өз кесибин өтө мыкты билген эн тажрыйбалуу кызматчы чебер болуп эсептелет» [8, 39-б.] деп чеберчилик түшүнүгүнө мүнөздөмө берилсе, окумуштуулар Б. Апыш, Д. Бабаев, Т. Жоробеков ж.б. педагогикалык чеберчиликти кесипкөйлүк иш-аракеттин, өзүн-өзү уюштуруунун жогорку деңгээлин камсыз кылган инсандык касиеттердин комплекси катары аныкташат. [9, 130-131-бб.] Ал эми учурда педагогикалык билим берүүнү модернизациялоонун жаңыча теориялык-методологиялык негиздерин издөө маселесинин актуалдашуусу азыркы мектептердин, окуучулардын алдында турган маселелерди чечүү менен байланыштуу экендиги белгилүү. Алар заманбап мугалимдин алдына коюлуучу талаптарга ылайык ишке ашат. Илимий-педагогикалык изилдөөлөргө, эмпирикалык изилдөө методдоруна талдоо жүргүзүүнүн жыйынтыгы менен төмөндө биз заманбап **мугалимге коюлуучу бир нече талаптарды** аныктоо аракетин жасап көрдүк.

Биринчиден, Н.А. Асипованын пикиринде «мугалимдин инсандык жана адистик жактан калыптануу ишмердүүлүгүндө анын *окуучуга педагогикалык колдоо көрсөтүүгө* даярдыгынын болуусу керектиги көрсөтүлөт». [10, 44-б.] Мугалим менен окуучунун өз ара аракеттешүү процессинде алардын ортосунда тажрыйба, билим, дүйнө таанымдык көз

караштары менен алмашуу жүрүп, педагог тарабынан тарбиялануучуну инсандык жактан да калыптандыруу аракети жасалат.

Экинчиден, педагогикалык ишмердүүлүктүн *этикалык жагдайын ишке ашырууга мугалимди даярдоо маселесин* педагогикалык билим берүүнү модернизациялоонун маанилүү жагдайы катары көрсөтүүгө болот. Этикалык аспект мугалимдин кесиптик ишмердүүлүгүндө анын баалуулуктарынын, мамилелеринин, адептик көз караш нормаларынын системасын чагылдыруу менен, кесиптик аракеттеринин моралдык негизин түзүп, педагогикалык ой жүгүртүүсүнүн гуманисттик багытын аныктайт.

Үчүнчүдөн, окуучулар үчүн эффективдүү болгон мугалимдин *маалыматтык баалуулугунун* деңгээлин көрсөткөн анын кесиптик ишмердүүлүгүндөгү маанилүү факторду белгилеп айтуу керек. [11, 79-б.] Аталган фактор азыркы компьютердик технологиялар доорунда өзгөчө актуалдуулукка ээ болууда. Анткени мугалим бүгүн окуучулар үчүн негизги маалымат булагы боло албай калгандыгы талашсыз. Бул нерсе мугалимдин кесиптик функцияларын ишке ашыруудагы приоритеттердин алмашуусуна алып келди. Анын негизги милдеттеринин бири катары окуучуларга билимди өткөрүп берүү эмес, аларга керектүү маалыматты издөөгө, туура маалыматты иргеп алуу билгичтиктерин калыптандырууга, маалыматтын ишенимдүүлүгүн, алынган билимдин практикада колдоно билүүгө үйрөтүү, башкача айтканда, “үйрүнүүгө үйрөтүү” маселеси актуалдашты десек болот. Мугалим менен окуучунун өз ара аракеттешүү процессинде маалыматка чогуу ээ болуу гана эмес, окуу предметин биргеликте үйрөнүү дагы ишке ашат. «Окуучу бул ичин толтуруп коюучу идиш эмес, ал тутантуучу шам чырак» демекчи, мындан кесиптик жактан даярдоо процессинде негизги көңүлдү кеңири предметтик билимди калыптандыруу принцибинен маалыматты сапаттуу жана сандык жактан туура тандап алуу, системалаштыруу, ишенимдүүлүк деңгээлин аныктоо технологияларын окутууга алмаштыруу зарылдыгы келип чыгат.

Төртүнчүдөн, мугалимдин маанилүү кесиптик сапаттары катары анын *эмпатияга жана рефлексияга жөндөмдүүлүгүн* белгилөөгө болот. [11, 175-б.] Эмпатияга карата болгон жөндөмдүүлүк педагогикалык кесиптин гуманисттик маңызына жооп берип, мугалимдин тарбиялануучуну түшүнүүгө, анын көйгөйүнө кошо аралашууга даярдыгын мүнөздөө менен, аны менен конструктивдүү өз ара аракеттешүүнүн, ага педагогикалык колдоо көрсөтүүнүн зарыл шарты болуп саналат.

Бешинчиден, мугалимдин эн маанилүү социалдык функциясы катары *маданиятты өткөрүп берүүчүлүк* сапатын белгилеп кетүү зарыл. Мугалим маданият менен үйрөнүп жаткан субъектин ортосундагы медиатордун миссиясын ишке ашырат. [10, 116-б.] Мындай иш-аракетке карата болочок мугалимдин тиешелүү даярдыгын калыптандыруу анын кесиптик билим алуусундагы жана инсандык өнүгүүсүндөгү маанилүү милдет болуп саналары шексиз. Себеби ал педагогикалык билим берүү мейкиндигиндеги студент менен педагогикалык реалдуулуктун ортосунда боло турган көрүнүш.

Алтынчыдан, заманбап педагогикалык билим берүүнү жакшыртуунун өзгөчөлүгү катары *болочок мугалимдин кесиптик педагогикалык ишмердүүлүккө карата чыгармачылык мамилесин калыптандырууга багытталышын* белгилөөгө болот. [11, 111-б.] Педагогдун чыгармачылык ишмердүүлүгүнүн негизги максаты катары тарбиялануучуда идеалдуу тарбиялоо көз карашына жооп бере алган жаны позитивдүү өзгөрүүлөрдүн демилгелениши саналат. Мындай максатка жетүү жолунда педагог алдыга маселелерди коюу менен аларды чечип, педагогикалык кырдаалдарды талдап, аныкталган шарттардагы көбүрөөк натыйжалуу деп эсептелген ишмердүүлүк ыкмаларын тандап, аларды модификациялоо аркылуу буга чейин белгилүү болгон форма, метод, каражаттар менен айкалыштырып жана зарылдыгына жараша жаңыларын колдонуу менен, келечексиз, натыйжасыз аракеттерден арылат.

Жетинчиден, педагогикалык билим берүүнү модернизациялоо аспектинде *мугалимдин кесиптик жан дүйнөсү* абдан маанилүү деп көрсөтүлөт. (Б.З. Вульф). *Мугалимдин кесиптик жан дүйнөсү анын чебер аткаруучулук жөндөмүнүн аркасында*

өзүнүн адамдык сапаттарын максималдуу ачып көрсөтүшү катары сыпатталат. Мугалимдин ишмердүүлүгүндөгү инсандык жана кесиптик касиеттердин жуурулушун күбөлөндүргөн абалдын жогорудагыдай келтирилген аныктамасы студентти бийик гуманисттик баалуулуктарга туруктуу багыт алган инсан катары даярдоо процессин моделдөөнүн жана анын мазмунун калыптандыруунун өтө маанилүү негиздемеси катары кароого мүмкүнчүлүк түзөт.

Сегизинчиден, *мугалимдин* азыркы билим берүү процессинде эффективдүү жыйынтыктарга жетүүсүнүн негизги факторлору катары *инновациялык программаларды*, азыркы маалыматтык технологияларды *иштеп чыгууга жана ишке ашырууга багыт алышы саналат.* [10, 310-б.] “Санариптик келечек билим берүү системасынын алдына санарип чөйрөсүндө натыйжалуу иштей ала турган жана андан ары өнүктүрө ала турган адистерди даярдоо маселелерин көтөрөт. ЖОЖдордун алдында бүтүрүүчүлөрдүн жаңы шарттарга ылайыкташуу жана инновациялык методдор менен жаңы технологияларды практикага киргизүү зарылчылыгы маселелери турат” [12; 13]. Демек, педагог тарабынан инновациялык технологиялардын колдонулушу анын пайдаланган дидактикалык методдорунун жана каражаттарынын диапазонун кеңейтип, окутуунун принциптерин комплекстүү ишке ашырууга, окуучулардын жекече өзгөчөлүктөрүн, конкреттүү педагогикалык кырдаалдын спецификасын эске алууга мүмкүнчүлүк түзөт. Бул маселе COVID-19 дүйнөлүк пандемиясына байланыштуу акыркы убактарда өтө курчугандыгын белгилөөбүз керек. Ага карата аткарылып жаткан ЖОЖдордо жана жалпы билим берүүчү мектептерде «Санарип мугалим» долбоору, «Билим Илим», «Баластан» телеканалдары, Zoom, Google Classroom платформалары аркылуу өтүлүп жаткан сабактар, multiurok.ru, www.lib.kg, www.kitep.edu.gov.kg, сайттары, башталгыч класстар үчүн iBilim, «Билим булагы» билим берүүчүлүк сайттарынын жана башка көптөгөн иш-аракеттерди, ошондой эле ар бир мугалимдин бул тармакта жасап жаткан иштерин айтууга болот.

Тогузунчудан, мугалимдин кесиптик жана инсандык жактан өнүгүүсү үчүн анын *өзүн-өзү актуалдаштырууга умтулуусу* өзгөчө мааниге ээ. Азыркы мезгилде өзүн-өзү өстүрүү, өзүн-өзү жакшыртуу, өзүнө өзү турмуштан ордун таптыруу маселелеринин актуалдуулугу мурдагыдан да жогору мааниге ээ болууда. Себеби өзүн-өзү актуалдаштыруу деңгээлине жеткен адам өзүнүн талантын, жөндөмдүүлүктөрүн, потенциалын толугу менен пайдаланууга жетишип, бир сөз менен айтканда, толук кандуу өзүн ишке ашырган адам болуп калат (Мисалы, ар кыл өзүн таануу, мотивация берүү курстары аркылуу өзүн-өзү өстүрүү аракеттери). Студенттерди педагогикалык ЖОЖдо даярдоо алардын жеке турмуштук мазмунун ишке ашыруунун жолу катары каралышы керек. Окутуунун эффективдүүлүгү студенттин инсандык мазмунунун анын окууга болгон мотивациясы менен байланышта болушу аркылуу артарын түшүнүү зарыл. Андыктан кесиптик педагогикалык жактан даярдоо процессинде студенттин өзүн-өзү актуалдаштыруусуна колдоо көрсөтүүгө багытталган максаттуу аракеттерди жүргүзүү керек.

Педагогикалык билим берүүнү модернизациялоонун фактору катары заманбап мугалимге коюлуучу талаптар болуп төмөнкүлөр аныкталды:

- мугалимдин *окуучуга педагогикалык колдоо көрсөтүүгө* даярдыгын күчөтүү;
- педагогикалык ишмердүүлүктүн *этикалык жагдайын ишке ашырууга даярдоо*;
- мугалимдин окуучулар үчүн эффективдүү болгон *маалыматтык баалуулук* деңгээлин көтөрүү;
- мугалимдин маанилүү кесиптик сапаттары катары анын *эмпатияга жана рефлексияга жөндөмдүүлүгүн арттыруу*;
- мугалимдин эн маанилүү социалдык функциясы катары *маданиятты өткөрүп берүүчүлүк* сапаты;
- *болочок мугалимдин кесиптик педагогикалык ишмердүүлүккө карата чыгармачылык мамилесин калыптандырууга багытталышы*;

- мугалимдин кесиптик жан дүйнөсүнүн анын адамдык сапаттарын максималдуу ачып берилишине көз карандылыгы;

- мугалимдин инновациялык программаларды, азыркы маалыматтык технологияларды иштеп чыгууга жана ишке ашырууга багыт алышы;

- мугалимдин кесиптик жана инсандык жактан өнүгүүсү үчүн анын өзүн-өзү актуалдаштырууга умтулуусу;

- мугалимдин этнопедагогикалык даярдыгына жана көп улуттуу коомдо жашоого байланыштуу компетенциялардын калыптанышы.

Аталган талаптарга болочок мугалимдин компетенттүүлүгүн калыптандырууга жана өнүктүрүүгө багытталган педагогикалык билим берүүнүн компетенттик парадигмасын ишке ашыруунун алкагында ылайык келүүгө мүмкүн. [10, 126-б.] Себеби “компетенттүүлүк мамиленин максаттуу мазмуну мугалимдин ар кандай кесиптик, этикалык, коммуникациялык жана башка маселелерди чечүүгө даярдыгын жана жөндөмдүүлүгүн билдирет деп айтууга болот”. [14, 46-б.]

Мугалим үчүн мамлекеттик жана коомдук жоопкерчиликти моюнга алуу, жамааттык чечимдерди кабыл алууга катышуу, кыйчалыш кырдаалдарды конструктивдүү чечүү, демократиялык институттарды колдоо жана жакшыртууга катышуу сыяктуу саясий жана социалдык компетенцияларга ээ болуунун актуалдуулугу артууда.

Мугалим үчүн окутууну компьютерлештирүүгө байланыштуу маалыматтык технологияларды колдоно билүү маалыматтык ресурстардын начар жана күчтүү жактарын түшүнүү, аларда камтылган материалдарды сынчылдык менен кабыл алуу компетенцияларына ээ болуусу да абдан маанилүү. Демек, кыргыз мамлекетин жана коомун модернизациялоо шартында күндөн күнгө интенсивдүү алмашып жаткан социалдык маданий турмуштун талаптарына жооп бере алган инновациялык ишмердүүлүктү ишке ашыруу жөндөмдүүлүгү өтө актуалдуу болуп саналат.

Азыркы учурда билим берүү системасы окутуу жана тарбиялоо процесстерин гумандаштыруу жана демократиялаштыруу принцибин чыгармачылык жактан өнүктүрүүгө багыт алууда. Окуучулардын таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн интенсивдүү өнүгүшүнө багытталган орто билим берүүчү мектептердеги бардык баскычта окутуу процесси жаңыланып, жаңы программалар жана концепциялар иштелип чыкты. Окуучунун инсанынын ар тараптан өнүгүүсүнүн эффективдүү каражаты катары окутуунун активдүү методдору эсептелет.

Окутуунун активдүү методдору таанып-билүү жөндөмдүүлүгүн, социалдык, эмоционалдык жана чыгармачылык шыкты өстүрөт. Алардын жардамы аркылуу балдар бири-бири менен тил табышууга, чечим кабыл алууга, белгилүү эреже-тартиптерди сактоого, өзүн башкара билүүгө, кызматташууга, башкалардын ою менен эсептешүүгө, алардын каалоо-талабын эске алууга жана сыйлоого, ошондой эле бир нерсени кунт коюп жасоого жана баштаган ишин аягына чыгарууга үйрөнүшөт, себеби аларда баалуулуктар жөнүндө жөн гана кеп кылынбастан, аларды иш жүзүндө колдонууга көнүгүүлөр арналган. Активдүү методдорунун жогоруда айтылган артыкчылыктарын эске алсак, сабакта алар убакытты бекер албастан, тескерисинче, окутуунун жемиштүү болушуна жардам берет.

Окутуунун активдүү методдорунун таанып билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүдөгү орду:

Эгер сабак учурунда окуучулар ортосунда, ошондой эле окуучулар менен мугалимдин ортосунда карым-катыш жогорку деңгээлде жүрсө, биз мындай окутууну жана сабак берүүнү интерактивдүү деп айтабыз. Интерактивдүү усулду колдонуудагы максат окуучуларга маалымат берүү эле эмес, алардын таанып-билүү, жоопторду өз алдынча таба билүү көндүмдөрүн да калыптандыруу болуп саналат.

Активдүү усул ар түрдүү көп маселелерди чечүүдө өз ара аракеттенүү ыкмаларын ар башкача колдонууга ийкемдүү келет. Бирок кандай гана усулду колдонбойлу, окуучулардын турмуштук тажрыйбасы билим алуунун негизги башаты катары каралышы

керек. Окуу процессинде окуучу төмөндөгүлөр менен карым-катышта болуп, бирге аракеттенет:

- Мугалим менен (б.а. окуучу мугалимдин суроосуна жооп берет);
- Чакырылган кишилер менен (же класс кайсы бир уюмдарга жана кишилерге барышы мүмкүн);
- Башка окуучу менен (эки-экиден болуп иштөө);
- Чакан топ менен (3-5 окуучу болуп иштөө);
- Окуучулардын чоң тобу менен (көбүнчө – ролдук оюндун, дебаттын, класстык талкуунун ж.у.с. түрлөрү);
- Окуучулардын тобу жана калк менен (топ социологиялык сурамжылоо жүргүзөт);
- Техниканын айрым түрлөрү менен (мисалы, компьютер менен).

Таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүдө интерактивдүү усулдарды колдонуу:

- Бул аларды өзүнө ишенүүгө тарбиялайт
- Чечендик өнөрдүн көндүмдөрү өздөштүрүлөт
- Уга билүү жөндөмү да өркүндөтүлөт
- Бул таанып билүүнүн маңызын түшүнүүгө жардам берет (б.а. көбүнчө абсолюттук чындык жок болуп чыгат)
- Бул сынчыл ойлом көндүмдөрүн өнүктүрөт
- Өзүнүн жеке пикирин айтуу укугу аңдап билинет
- Ар түрдүү көп пикирлер боло тургандыгын мындайча жакшыраак аңдап билесин, ж.у.с.
- Жогорудагы айтылгандарды жыйынтыктап «окуй билүүгө үйрөнүү» идеясы деп атоого болот. Окуй билүү – бул эң зарыл көндүм. Анткени ал интеллектуалдык көз карандысыздыктын негизи.

Окутуунун же өз ара карым-катыштын сапаты топтун санына жараша болбойт. «Өз ара аракеттешүү» усулунун негизги өзгөчөлүгү мында: бул жаңыны ачуу процесси, анын жүрүшүндө окуучулар бири-бири менен карым-катышта болу аркылуу өз алдынча билим алуу көндүмдөрүн өздөштүрөт.

Эмне үчүн активдүү усул пайдаланылат?

Активдүү методдорду активдүү колдонуп жүргөн мугалимдер окутуу дал ушул өз ара аракеттенүү процессинде эң ийгиликтүү жүрөрүн жакшы билишет. Алар окуучулар мындайда батыраак окуп, талкуу учурунда билип алгандарын жакшы эстеп калышат деп эсептешет. Мунун төмөндөгүдөй себептери бар:

- Окуучулар маалымат эле албастан, өздөрү сунуштаган жол жана чечим эмне үчүн тура же, эч болбосо, айтылган башка варианттардан жакшы экендигин логикалуу кылып түшүндүргөнгө аргасыз болушат.
- Окуучулар идеяларды кыйла терең иштеп чыгышат, анткени логикасыз айтылган пикирлер оңой эле жокко чыгарыларын билишет.
- Маселе чечүү учурунда окуучулар өздөрүнүн жана башкалардын тажрыйбасын пайдаланышат. Мындай билимдердин жалпы суммасы ар кандай жеке окуучунун билимине караганда көптүк кылат.
- Мугалим өзү да окуучулардан жаңы нерселерди билип, үйрөнүшү мүмкүн.

Эки-экиден болуп же чакан топтордо иштөө учурундагы өз ара аракеттенүүнүн төмөндөгүдөй артыкчылыктары бар:

- Бүтүндөй класстын алдында өз пикирин айткандан тартынган же мугалимге гана жооп берүүгө көнүп алган окуучулар өз ойлорун чакан топко тентуштары менен бөлүшө алат;
- Окуучулар башкалардын да өз пикирлери болорун, ал пикирлер таптакыр башкача болушу мүмкүн экендигин көрүшөт.

Сабакты пландоодо мугалимдин көңүлүндө кандай маселелер туруусу керек?

Сабакты пландоодо мугалим бул маселелерди чечүүгө тийиш:

- Бул материал окуучу үчүн эмнеге керек?
- Бул материалды окуучунун турмушунда качан, кантип колдонот?
- Бул сабакта мен окуучуну эмнеге жана кантип машыктырам?

Бул идеялар сабактын бүткүл өзөгүн камтыйт жана жаңы сабакты өтүүдө жетекчиликке алынат, бышыктоодо жүзөгө ашырылат, баалоодо көзөмөлгө алынат.

Сабакта өтүлө турган теманын негизги идеясы — анын максаттарын аныктайт.

Демек, заманбап мугалим окуучулардын таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрө алганда гана алардын окууга болгон кызыкчылыгы күч алат. Мындай маселени чечүүдө окутуунун интерактивдүү ыкмаларын колдонуу жакшы өбөлгө боло алат.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Дюшеева, Н.К. Формирование будущего учителя новой формации в вузе / Н.К. Дюшеева. [Электронный ресурс] Режим доступа: [www. http://libraryksu.kg/public/assets/upload/vestnik/1383_IGU_DUSHEEVA_2011-30.pdf5ec361c334ba7.pdf](http://libraryksu.kg/public/assets/upload/vestnik/1383_IGU_DUSHEEVA_2011-30.pdf5ec361c334ba7.pdf)
2. Лихачев, Д.С. Учителство – это искусство, труд не менее творческий, чем труд писателя, композитора, но более тяжелый и ответственный / Д.С. Лихачев. [Электронный ресурс] Режим доступа: [www. https://www.lihachev.ru/news/1753/5560/](http://www.lihachev.ru/news/1753/5560/)
3. Наставления Л. Н. Толстого учителю. [Электронный ресурс] / http://studme.org/118237/pedagogika/nastavleniya_tolstogo_uchitelyu
4. Аветисян, Ж.Г. Каким должен быть современный учитель? / Аветисян, Ж.Г. [Электронный ресурс] Режим доступа: [www. https://nsportal.ru/shkola/raznoe/library/2013/09/14/kakim-dolzhen-byt-sovremennyu-uchitel](http://nsportal.ru/shkola/raznoe/library/2013/09/14/kakim-dolzhen-byt-sovremennyu-uchitel)
5. Дистервег, А. Цитаты об учителях / А. Дистервег [Электронный ресурс] Режим доступа: [www. https://ru.citaty.net/avtory/adolf-disterveg/tsitaty-ob-uchiteliakh/](http://www.https://ru.citaty.net/avtory/adolf-disterveg/tsitaty-ob-uchiteliakh/)
6. Өзүбекова, Ж. Мугалим өтө сезимтал болушу керек. / Ж. Өзүбекова [Электронный ресурс] Режим доступа: [www. http://kutbilim.journalist.kg/2016/08/22/](http://kutbilim.journalist.kg/2016/08/22/)
7. Русско-киргизский словарь: 51000 слов/ Под ред. К.К. Юдахина. – Б.: Шам, 2000. – 992 с.
8. Бекбоев, И.Б. Педагогикалык процесс: эски көнүмүштөр жана жаңычыл көз караштар. [Текст] / И.Б. Бекбоев. – Б., 2006. – 290 б.
9. Апыш, Б. Педагогика. [Текст]: ЖОЖдордун студенттери үчүн окуу куралы. / Б. Апыш, Д. Бабаев, Т. Жоробеков, – Б., 2002. – 348 б.
10. Асипова, Н.А. Заманбап билим берүү парадигмалары. [Текст]: ЖОЖдордун педагогика багытындагы магистратура, аспирантура жана докторантура денгээлиндеги студенттер үчүн окуу куралы. / Н.А. Асипова. – Б.: 2019. – 362 б.
11. Калдыбаева, А.Т. Педагогикалык чеберчиликтин негиздери. [Текст]: Жогорку жана орто кесиптик окуу жайларынын студенттери жана мектеп мугалимдери учун окуу куралы. / А.Т. Калдыбаева, Н.К. Койлубаева, Т.М. Бектурова, ж.б. – Б., 2019. – 262 б.
12. Молдосанов, У.Н. Влияние цифровизации страны на систему образования (на примере дистанционных образовательных технологий) / У.Н. Молдосанов // Научные исследования в Кыргызской Республике. – Б., 2019. Т.4. – С. 192-197. [Электронный ресурс] Режим доступа: [www. http://journal.vak.kg/wp-content/uploads/2020/08/St.-Moldosanova.pdf](http://journal.vak.kg/wp-content/uploads/2020/08/St.-Moldosanova.pdf)

МЕКТЕПТЕГІ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖӘНЕ СПОРТЫҚ ІС ШАРАЛАРЫДЫҢ МАҢЫЗЫ РЕЗЮМЕ

Асемов Мақсат Сарсембекұлы

Ақтоған шағын орталықты орта мектебінде дене шынықтыру пәнінің
мұғалімі

Қазақстан Республикасы, Жамбыл облысы

Аннотация. Бұл мақалада жоспарланған және жүргізілген педагогикалық эксперименттер сериясының материалдары келтірілген, оның барысында мәселені шешу үшін гипотезалар тексерілді. Ұсынылған мәліметтерді бақылау және талдау қарастырылды, бұл спортшы-оқушылардың жеке спорт түрлері бойынша оқу-жаттығу процесіндегі әрекеттерін көрсетеді. Жаттығу процесін даралау спорттық жаттығулардың прогрессивті құбылысы болып табылатыны жеке көзқарас принципін іске асуы ретінде дәлелденді.

Кілт сөздер: Педагогика, эксперимент, серия, материалдар, мәселе, гипотеза, мәліметтер, бақылау, талдау, спорт.

Аннотация. В данной статье приводятся материалы спланированных и проведенных серии педагогических экспериментов, в ходе которых проверялись гипотезы для решения поставленной задачи. Рассмотрены наблюдение и анализ представленных данных которые показывают, что деятельность учеников-спортсменов в учебно-тренировочном процессе по индивидуальным видам спорта. Доказаны индивидуализация тренировочного процесса, как воплощение принципа индивидуального подхода, которая является для спортивной тренировки явлением прогрессивным.

Ключевые слова: Педагогика, эксперимент, серия, материалдар, мәселе, гипотеза, мәліметтер, бақылау, талдау, спорт.

Annotation: This article describes the materials planned and carried out series of teaching experiments, during which tested a hypothesis to solve the problem. We consider the observation and analysis of the data, which show that the activities of student-athletes in a training course on individual sports, subject to the limitations of their interpersonal and communication is not conducive to creating opportunities for solving educational problems. Proved individualization of the training process as embodiment of the principle of individual approach, which is for sports training progressive phenomenon.

Key words: Pedagogy, experiment, series, materialdar, masele, hypothesis, malimeter, baqylau, taldau, sport.

Жастардың өзара кәсіби әрекеттестігі мен тұлға аралық қарым-қатынасын онтайландыру үшін педагогикалық тәжірибеде дене жаттығуларын қолданудың қалыптасқан тәжірибесі бар [1]. Сонымен бірге, бұл тәжірибе ғылыми зерттеулер жиынтықтарының нәтижесіне негізделмей, көбіне эмприкалық сипатқа құрылады. Жоғарыда айтылғандарға байланысты дене шынықтыру және спортпен айналысуда оқушылардың тұлға аралық қарым-қатынастары мен ұжымдық өзара әрекеттестігін дағдыландыруды құруда туындайтын шарттар мен мүмкіндіктерді зерттеу ең өзекті мәселе болып табылды.

Алға қойған мақсаттың нәтижесіне жету үшін педагогикалық эксперимент топтамасы жоспарланып және жүргізілген. Соның нәтижесінде келесі ғылыми болжамдар (жорамалдар) тексерілді.

Біріншіден, оқушылардың оқу ұжымындағы алғашқы қалыптасу кезеңінде, олардың өзара жеке тұлға аралық байланысын ықпалдастыруда, бастапқы

ынтымақтастықтары мен өзара түсіністіктерін нығайтуға мүмкіншілік туғызатын ең тиімді тәсілдер қатарына дене шынықтыру мен спорттық әрекеттер арқылы біріккендігі деп жорамалданды. Бұл осы саладағы қарым-қатынас қозғалыс белсенділігін біріктіретін аса қажетті әрі маңызды фактор болып қана табылмай, эмоция мен ақпарат алмасуға міндетті болып, ұжымдағы психологиялық климат пен оқушылардың өзара әрекеттерінің байланысын басқару элементтерін құрайды. Осындай өзара әрекеттестіктің арқасында оқушылар арасында ынтымақтастық пен түсіністік пайда болып, дамиды.

Екіншіден, ұйымдастыру барысында оқушылардың спорттық және дене дайындық деңгейлері ең басынан бастап салыстырып есепке дұрыстап алынбаған жағдайда, бірлескен спорттық-ұжымдық және жарыстық қызметтер кей жағдайда оқушылардың қарым-қатынастарын жақындастыруын баяулатуы мүмкін. Педагогикалық түзетулер спорттық-көпшілік жұмыстар мен жаттықпа сабақтардың жүргізілу әдістері мен ұйымдастырылуына жасалды. Негізгі акцент оқу-тәрбие үрдісіне оқушылардың белсенді қатысуларын қамтамасыздандыратын әдістемелік амалдар мен әдістерді қолдануға көңіл бөлінді.

Осыған байланысты тәрбиелеу әсерін басқаруға екі топ тәсілдер ерекшеленді. Бірінші топ өздерінің жеке дайындығына жауапкершілігін жоғарлатып, өз курстастарының жетістіктеріне қамқор болу тәрбиесін мойнына алып, ұстаздардың мадақтауын жиі алатын жалпы педагогикалық тәсілді игерген.

Екінші топ спорт пен дене шынықтыру қызметтерін біріккенін сипаттайтын педагогикалық жағдай мен әдістемелік амалдан тұрды. Бәрінен бұрын мұнда екінші бір оқушы ұжымының мүшелерімен жарысқанда топтың бәрі өздерінің бір немесе бірнеше командалас мүшелерінің жетістігіне жанкүйер болғандағы ортақ жарыстардағы жағдайын, өзге оқушылармен өзара әрекеттестікте жеңілген сәттерде тұлғаның өз ойының шартына мүмкіндік туғызатын әдістемелік тәсілдерді жатқызуға болады.

Қолданылған барлық әдістер мен әдістемелік тәсілдер негізінен сынаққа алынушылардың спорт пен дене шынықтыру қызметтерін сипаттаудан туындайтын белгілі бір функцияларын орындап, тәрбиелеу міндетінің шешімін табуға бағытталған.

Бұл функциялар келесідей көрсетілген.

1. Оқушылар қарым-қатынасының нормасы туралы түсінігі мен пайымы, жылжымалы әрекетті тікелей үйренуге байланысты әрі жетілдіре түсу үстіндегі білімі қалыптасты, нақтыланды және бекітілді.
2. Қиындатылған тапсырмалар мен жаттығулардың шешімін табудың алдында жағымды көңіл-күйге икемделу құрылды.
3. Орындағанда тәуекелге бел байланған жаттығулардағы қиындықтарды жеңуге ынталандырылды. Серіктестерінің қолдауы мен өзара көмектесуі құпталды.
4. Спортпен айналысушыларға машықтану жұмысы мен оқудың қажетті шарттарын уақытылы орындауға, тәртіптілікке, жинақылыққа дағдыландырылды.
5. Оқушылар әріптестермен бірге ұжым болып жұмыс істеуге қосылып, үлкендерді құрметтеуге, қоғамды сыйлауға және өзара сыйластыққа үйреніп, ұжымның жұмысына белсенді араласуға дағдыланған.

Бұдан, дене шынықтыру шаралары мен тәрбиелеу әдістерінің үйлесімінен педагогикалық бақылаудың келесі формалары анықталды:

- 1) дене жаттығулары мен тапсырмаларын алдын ала орындауы;
- 2) жаттығулар мен тапсырмаларды уақытында орындауы;
- 3) жылжымалы әрекетіне сай қорытынды орындауы.

Барлық осы формалардың бәрінен эмоционалды-ынталандырушы, тәрбиелеу мен білім беру, әрекеттілік пен бақылаушы функциялары пайда болды.

Спорт пен дене дайындығын тәрбиелеудің маңыздылығын бағалауда спорт пен дене шынықтыру қызметінің өзіне тән кейбір ерекшеліктеріне талдау жасаған дұрыс. Бұл жерде дене шынықтыру түрін анықтау, сонымен қатар, оқушылардың жеке тұлға ретінде қалыптасу қасиеттеріне спорт түрлерінің әсері мен студент ұжымында тұлға аралық әрекеттестігін жетілдіруі туралы сөз болуда.

Оқушылардың дене тәрбиесі оқу бағдарламасында оқу пәндері, таңғы дене жаттығуы, спортпен шұғылдану сияқты түрлерімен ерекшеленеді.

1-3 курс арасында 422 оқушыға, 73 спорт пен дене шынықтыру мамандарына, яғни оқу орнының оқытушылары мен спорт жаттықтырушыларына жүргізілген сауалнаманың қорытындысы мен талдау нәтижесінің негізінде оқушылар ұжымындағы тұлғаның өзара әрекеттестігі мен оқушының тұлға болып қалыптасуын тәрбиелеуде дене шынықтырудың әр түрі маңызды әсері ететінін анықталды.

Сұрақ жүргізілген оқушылардың 55 % дене шынықтыру түрі жетекші рөл ретінде спорт секциялары сабақтарында жақсы көрсеткіштерге жетіп, өзара қарым-қатынаста тұлға аралық әрекеттестік дамуына әсер етеді деп белгіленді. Сұралған оқушылардың 40 % дене шынықтырудың негізгі түрінде тәрбиелеудің міндеттерін сәтті шешетін оқу мен айналысуда деп есептейді. Тек сұралған оқушылардың 4 % ғана таңғы дене жаттығуына басымдылық танытады.

«Дене шынықтырудың қай түрі тұлға аралық әрекеттестік пен қарым-қатынасты жетілдіруде жеңіл мүмкіндік туғызады?» – деп сұралған сұраққа дене шынықтырудың мамандары спорттық жұмыстарға – 51%, оқу пәндеріне – 34 %, дене шынықтырумен өздігімен айналысатындарға – 6%, таңғы дене жаттығуына – 5% дауыспен жауап берді.

Осыған байланысты спорт пен дене шынықтыру қызметтерін тұлғаны тәрбиелеу амалы ретінде қарастырғанда жеке спорт түрлері мен сайыстық жаттығулардың психологиялық-педагогикалық мүмкіндіктерін талдап-саралау маңызды болып табылады.

Ұқсас жағдайда, [2] пікірінше, ғылымда зерттеліп жатқан объектілерді бір немесе бірнеше ең маңызды белгілері бойынша салыстырып, сонан соң оларды белгілі бір топқа немесе класқа біріктіруге негізделген әдіс қолданылады. Бұлай топтастыру объектердің арасындағы байланысты және олардың даму заңдылықтарын ашуға көмектеседі, негізделген болжамдар мен практикалық ұсыныстарға жалпы қорытынды жасайтын тұжырнама бола алады.

Джамагаров Т.Т. [2] ұсынысының негізі спорт түрлері мен сайыстық жарыстарды психологиялық саралауда салыстырылып, топтастырылған зерттелуші объектілерден спортшылардың өзара әрекеттестігі таңдалды. Оның негізгі екі түрі анықталды: қарсыласқа қарым-қатынасы – тайталастық (бәсекелестік), серіктеске – өзара әрекеттестік (ынтымақтастық).

Қарсыласқа деген өзара тайталастық, бәсекелестік қарым-қатынасы сияқты, өзара бірге әрекеттесетін серіктестердің ортақ мақсаты бар күштерін спорттық жеңіске жетуге арнайды.

Біз спорт түрлері мен сайыстық жаттығуларды топтастырғанда спортшылардың өзара әрекеттестіктерінің арасындағы ерекшеліктері мен өзгешеліктері төрт түрлі топқа бөлінді.

Спорттық жаттығулар мен спорт түрлерінің бірінші тобына оқу-жаттығу жиыны мен жарыстық әрекеттерде өз-ара бірігіп жұмыс істеуді талап ететін тұлға аралық әрекеттестігі жоғары деңгейдегі қатысушылар кірді. Бұған топтық және жұптық акробатика, конькиде мәнерлеп сырғанау (жұптық сырғанау және мұз айдынындағы би), ескек есу (жалғыз есуден басқа) топтық ізге түсу жарысы (велосипед спорты), желкенді спорты сияқты барлық топтық спорт ойындарының түрлері жатады.

Спорттық жаттығулар мен спорт түрлерінің екінші тобына өзара бірігіп қызмет ететін қатысушылардың әрекеттестігі кіріп, орта деңгейде сипатталады. Спорттың бұл түрінде не жаттығу сабақтарында, не жарыс кездерінде спортшылар арасындағы байланысу мүмкіндіктері қарастырылады (мысалы, секірмелі акробатикада, гимнастикада көрсетілетін көмек пен сақтандыру). Бұл топқа әр қатысушымен жеке орындалатын, бірақ берілген тапсырманы орындауды синхронды талап ететін спорт жаттығуларын да қостық (синхрондық жүзу, батутта синхрондық секіру т.б.).

Үшінші топқа қызмет шарттары анықталған оқушылардың аралық әрекеттесуінің шектелген деңгейдегі спорт түрлері жатқызылды (жеңіл атлетика, жүзу, спорттық болжалдау, шаңғы мен жүгіру, биатлон, ату, велоспорт, ауыр атлетика, ирлік спорт т.б.). Аталған спорт түрлерінде спортшының көбіне жекеше әрекетін немесе біріккен-дара сипаттын көрсетеді.

Төртінші топқа спорттық жекпе-жек кіреді (бокс, күрестің барлық түрі, контакты жекпе-жек, семсерлесу, теннис, бадминтон – жекеленген разряд). Жекпе-жекпен айналысатын спортшылардың психикалық белсенділігі қарсыласқа деген басқыншылық әрекетімен сипатталады. Оқу-жаттығу сабақтарында топтағы жолдастар жиі сапринг-серіктестік рөліне кіріп, өз араларындағы әрекеттестіктерінің қыр-сырын анықтайды.

Биодинамикалық, биоэнергетикалық және басқа да жарыстық жаттығулар мен спорт түрлерін қамтитын әртүрлі топтағы спортшылардың қызметтерінің ерекшеліктерінің маңыздылығына қарамастан әлеуметтік-психологиялық тұрғыда біріктіретін ортақ қырлары бар. Бұл серіктестер әрекеттестіктерінің ең мәнді параметрі болып дәлелденді.

Ұсынылған мәліметтерді бақылап, талдауда оқу-жаттығу үрдісінде оқушы-спортшылардың қызметі тұлға аралық әрекеттестік пен қарым-қатынаста шектеу қойылған спорттың дараланған түрі тәрбиелу міндетін атқаруда жағымды мүмкіндіктер туғызбайтынын көрсетті. Спорттық жаттығуда жеке-дараланған машықтандыру ілгерілеуге алып келетіні сөзсіз.

Дегенмен, спорттық тұрғыдан ғана емес, тәрбиелу қырындағы қызметпен қарағанда [3] бұл принципті асыра сілтеп қолдану, жеке-дара айналысу жекешілдіктің пайда болуына әкелетін жағдай екенін, яғни спорт ұжымын ырықсыз дезинтеграцияға әкелуі мүмкін деген пікіріне қосылмауға да болмайды. Тәрбиелеуде шешуші фактор спорттық-техникалық әрекеттестік емес, спорт түрлерінің әрқилылығына қарамастан топтағы ұжымдық қарым-қатынастың пайда болуы немесе болмауы педагогикалық басқарудың дәрежесіне байланысты деген сенімді зерттеуіне қарамастан, қатысушылар қызметінің үлкен сабақтастығы қарым-қатынастың қарқындап, эмоциялы байланыстың ұлғаюына әкеледі, жоғарыда келтірілген ғалымдардың пікірінше, дұрыс жүргізілген педагогикалық басқару оқушы ұжымына қажет адамгершілік қарым-қатынастың қалыптасуына мүмкіндік туғызады. Осыдан жеке және субъективті қарым-қатынастың құрылуының ауысуында, олардың интериоризациясына психологиялық шарттар туындайды. Тұлғаны айқындайтын мінез болып, олар жаңа шарттарға тез әрі сәтті бейімделуге мүмкіндік туғызып, соңында жаңа әлеуметтік ортаға айнала алады. Сонымен қатар, бақылау нәтижесі спортта оқушылардың ортамен тіл табысуын қиындататын агрессивті, талаптану уәжінің шектен тыс шығуы сияқты жағымсыз ықпал кездесетін тұстарының бар екенін көрсетеді.

Қорыта келгенде, біздің зерттеуіміздегі оқушылар ұжымына жағымды психологиялық атмосфера мен қарым-қатынаста өзара жолдастық көмек туғызуға қосқан үлестің қорытындысы, спорттың әр түрлерінде қатысушылардың спорттық қызметінің сабақтастықтығы жоғары деңгейдегі өкілдерінің көбеюіне соқтырса,

ал спорттық жекпе-жек пен жекеленген спорт түрлері өкілдерінің азаюына әкелді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Щеголев В.А. Физическая культура и спорт в воспитании. – Москва: Парус, 1999.-52 с.
2. Джамагаров Т.Т. Психология физического воспитания и спорта.- Моква:Простор, 1979. 288.
3. Шедрин Ю.Н. Развитие лидерских качеств у курсантов военно-учебных заведений в процессе физкультурно-спортивной деятельности: Автореф. дис. докт. пед. наук. – СПб., 2003. -49 с.

ӘОЖ.821.38.

Ш.АЙТМАТОВТЫҢ ТУЫНДЫЛАРЫН АУДАРУДАҒЫ МӘСЕЛЕЛЕР

Көпбаева Меруерт Рахымбайқызы
Филология ғылымдарының докторы, профессор,
М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті
Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

Аннотация: Мақалада даңқты жазушы Ш.Айтматовтың прозалық туындыларының қазақ тіліне аударудағы келелі мәселелер туралы ой қозғалады. Жазушы шығармасындағы негізгі ой желісін өзге тілге аударған да сақтап қалудың жолдары жан-жақты қарастырылады. Қазақ тіліне аударылған шығармаларындағы түпнұсқадағы бейнелі ойдың көркем әрі дәл аударылудағы шеберлік мәселесі зерттеледі.

Кілт сөздер: көркем шығарма, дискурстық талдау, автор, мәтін, оқырман, әлем, тілдік бейне, теория, менталитет.

Аннотация: В статье рассматриваются дальнейшие проблемы перевода прозаических произведений известного писателя Ш. Айтматова на казахский язык. Подробно рассматриваются способы сохранения основной линии мысли в творчестве писателя даже при переводе на другой язык. Исследуется проблема мастерства художественного и точного перевода оригинальной образной мысли в произведениях, переведенных на казахский язык.

Ключевые слова: художественное произведение, дискурс, анализ, автор, текст, читатель, мир, языковой образ, теория, менталитет.

Annotation: In this article the concept of the field in the literary translation (by the discourse of Sh.Aytmatov) the prose in Shyngys Aytmatov's translations' discourse "The image of the writer's language" thenational values of the author in the world of cognition was clearly described.To show Shyngys Aytmatov's language's identity was made the model of cognitive concept of field, the structure of cognitive was determined, the main concepts of specific examples was proven.

Key words: khudozhestvennoye proizvedeniye, diskurs, analiz, avtor, tekst, chitatel', mir, yazykovoy obraz, teoriya, mentalitet.

XX ғасыр әдебиеті мен мәдениетіне ерекше құбылыс болып енген Шыңғыс Айтматовтың шығармалары әлемнің көптеген тілдеріне аударылды. Әсіресе социалистік қоғамда өмір сүрген елдер әдебиетінде Айтматовша жазу үрдісі бізді бірте-бірте кез келген қолға түскен кітапты бас алмай оқудан тыйды. Шыңғыс Айтматовтың

шығармаларын оқығанда тұтас дүниеден жанымызға тым жақын етене өмір ағысын суретке сыйғызып, сезінте жазу шеберлігінің байқала бермес қуатын сезінеміз, сөз өнерінің құпиясына дендей енеміз.

Жалпы көркем шығармаға дискурстық талдау жүргізуде автор – мәтін – оқырман үштігінің бірлестігі маңызды орынға ие. Мұндай пікірге келуімізге ғалым Н. Уәлидің көркем шығарма дискурсын оқырманға тигізер ықпалы, оқырманның зерделеу әрекеті тұрғысынан зерттеудің маңыздылығына баса назар аударып, антропоцентристік өзектілігіне ерекше мән беруі себепші болады. Ғалым оқырманға бір жақты басымдық беріп қоймау керектігін де ескертеді [1. 32].

«Дискурс дәстүрлі, когнитивті, лингвомәдениеттану ғылымдарының зерттелуіне арқау бола алады, бірақ әр ғылым өзінше жіктеп, өзінше бағалайды. Дискурс – тілдік тұлғаның қасиетін көрсететін тілдік факті. Дискурста тілдік тұлғаның мынадай ерекшеліктері байқалады: 1. Сөйленіс деңгейі. 2. Ұлттық таным деңгейі. 3. Сөз қорыту, түсінік, ұғыну, сезіну деңгейі. 4. Қоғамдық ойының сипаты. 5. Интеллект деңгейі» [2.10]. Дискурста әлемнің тілдік бейнесі деп аталатын құрылым, ой көрінеді. Әлемнің тілдік бейнесі күрделі ұғымдық құрылым болғандықтан, оның табиғатын ашып түсіндіруді әр зерттеуші өзіндік тұрғысынан шешеді. Қоршаған шындық болмыстың адам тілінде бейне құрап, адамның дүниені, әлемді көзі, тілі арқылы тани алатынын тұңғыш рет неміс ғалымы Л. Вайсгербер әлемнің тілдік бейнесі теориясын ұсынды. Ол сөздік қор, яғни тіл рөлін тым әсірелеп, сөз арқылы әлемді танып-білуге болады деген қағиданы ұстанды. Бұл қанша тіл болса, сонша қоршаған әлемнің көрінісі бар деген сөз.

Ш.Айтматов дискурсындағы әлемнің тілдік бейнесі ұлттық менталитеттің өзіндік ерекшелігімен айқындалады. Тілдің көркемдік-әдеби тәсілдері автордың дүниеге деген қатынасын суреттеп, ұлтымызға тән ойлау үрдісінің негізгі ерекшеліктерінен хабар береді. Жазушы тіліндегі сөз қолданыстары – образдар әлемнің (шындық болмыс) тілдік бейнесін жасауға негіз болатын тілдік бірліктер.

Мақалада негізгі нысаны ретінде Ш. Айтматовтың «Боранды бекет» романы, «Бетпе-бет», «Қош бол, Гүлсары!» повестрі және «Жәмилә» әңгімесі алынады. Талдауға алынған «Боранды бекет» романының орыс тіліндегі түпнұсқасының авторы Ш.Айтматов, қазақ тіліне аударған Ш.Мұртаза, «Бетпе-бет» повестінің орыс тіліндегі аудармасының авторы А.Дроздов, қазақ тіліне аударған Қ.Нұрмаханов, «Қош бол, Гүлсары!» повесті орыс тіліндегі түпнұсқа авторы Ш.Айтматов, қазақ тіліне аударған Ш.Мұртаза және «Жәмилә» әңгімесі орыс тіліне аударған А.Дмитриева, қазақ тіліне аударған Қ.Нұрмаханов. Аталған шығармаларды талдау барысында Ш.Айтматов шығармаларындағы көркем дискурсындағы дала концептісі және оның аудармадағы көрінісіне жан-жақты талдау жасалады.

«Дала» концептісі қазақтың тілдік санасында сөздік мақалаларының түсіндірмесінің мағыналарынан әлдеқайда кең. Бетегелі далаларда «қан майдан ұрыс» болып, халықтың тағдыры шешілді. Дала тарих сияқты, эпикалық мағынасы бар сөз.

Жалпы «дала» концептісінің Ш. Айтматовтың «Боранды бекет» романы, «Бетпе-бет», «Қош бол, Гүлсары!» повестрі және «Жәмилә» әңгімесінде аударылуында түпнұсқа мен аударманың арасында айтарлықтай үлкен айымашылық жоқ деуге болады. Жоғарыдағы авторлар шығармаларды аударғанда көркем шығарманы аударудың талаптарын мұқият сақтағанын атап өтуге тиіспіз.

Белгілі лингвист ғалым Ж.М.Қоңыратбаева Ш. Айтматов дискурсындағы «дала» концептісінің когнитивтік моделін зерттей келе мынандай тұжырымға келеді:

«Ш. Айтматов дискурсындағы «дала» концептісі когнитивтік моделінің кең бөлігін тыныштық–жалғыздық–сағыныш үштағаны құрайды. Айтылар ойдың өрісінде бұл үшеуі бір-бірімен жарыса, қат-қабат келіп, жазушының дала әлемі туралы индивидуалды-авторлық бейнесін жасайды. Сарыөзектің созылып жатқан «алып даласы» үнсіз, тып-типыл: «көз жеткісіз жердің бәрі жымыңдаған жазира тыныштық»; «әлемде желсіз, ың-жыңсыз, ұлы тұнжыр тыныштық мүлгіп тұр»; «айнала құлаққа ұрған танадай тына

қалғаны сонша, ол тек өз демін, әуеде ұшып жүрген масаның ызыңын естіді...әлдене болатындай тып-тыныш-ау, тып-тыныш..., ал адамдары ой түбіне шомған, үнсіз сағынышпен әлдебір нәрсені іздейді: «Едіге жападан-жалғыз көңілі құлазып, жетімсірейді. Айнала тырс етпейді, ақ түнектен басқа түк көрінбейді. Қаранар ара-тұра басына үйіріліп қалған қарды сілкіп түсіріп, айнала тыныштықты селт еткізгендей болады. Ал үстіндегі иесінің көңілі әлем-жәлем» [3.17].

Қазақтың сайын даласындағы тыныштықты барынша орыс тілінде көркемдікпен берген Ш.Айтматовта: «В перерывах между поездами в степи наступала внезапная тишина, как после обвала, и в той абсолютной тишине лисица улавливала в воздухе настораживающий ее какой-то невнятный высотный звук, витавший над сумерчной степью, едва слышный, никаму не принадлежащий. То была игра воздушных течений, то было к скорой перемене погоды. Зверек инстинктивно чувствовал это и горько замирал, застывал в неподвижности, ему хотелось взвять в голос, затявкать от смутного предощущения некой общей беды. Но голод заглушал даже этот предупреждающий сигнал природы» («И дальше века длится день» ром, 65-с.). деген жолдарды аударуда да аудармашы түпнұсқадан алшақтамайды, қазақтың сөз байлығы мен тұрақты тіркестерін орынды қолдана отырып, әсерлі жеткізеді:

«Пойыз өтіп кетіп, келесі пойыз келгенше дала құлаққа ұрған танадай тына қалады да, сол әрі тылсым сәтте түлкі бұлдыр дала үстінде ғайыптан талып естілген болжаусыз, иесіз заңғар дыбысты құлағы шалып, секемшіл халге ұшырайды. Ол ауаның көзге шалынбас ағысы, ауа райының кешікпей өзгерер құбылысының хабары еді. Сорлы түлкі соны сезіп, тұла бойы азынап, қаһардан қалшиып, әлемге төнген әлдебір нәубетті әлсін-әлсін аңлағандай, үнін шығарып жылағысы, шәу-шәу етіп үргісі келеді. Бірақ табиғаттың өзі аян бергендей осы бір үрейді аштық сезім жеңіп кете берді» («Боранды бекет» ром. 15-б.).

Түпнұсқадағы «степи наступала внезапная тишина» ауармада: «дала құлаққа ұрған танадай тына қалады» деп қазақы қалыптасқан тіркес арқылы даланың тыныш қалін шыншыл бйнелеген.

Ш. Айтматовтың осы романдағы суреткерлік дискурсына назар салсақ көтеген тарихи мәселелердің астары ашыла түседі. «Боранды бекет» романы – қазақ даласына қуаныштан гөрі қасіретті көбірек алып келген космосты игеру мәселесіне алғаш сүрлеу салған тың туынды. Ел, жер, халық тағдыры жайлы жазылған бұл шығарманың тарихи шындықты көркемдік шындыққа, өмірлік ақиқатты көркемдік ақиқатқа айналдырғанын аңғаруға тиіспіз. Жалпыадамзаттық мың жылғы уайым «Боранды бекетте» Боранды Едігенің тұтас ғұмыры айнала қауым-ел, алма-кезек құбылған аласапыран дәуір, бітіп, таусылмайтын шексіздікпен ұласқан өмір әнінің төгілген адамзат ұғымымен белгіленген өлшемі шартты бір күннің аясында мазмұн түзеді.

Жазушы қаламы жұмбақ жаратылыстың тілімен сөйлеуге оңтайлы дей салсақ, жадағай айтылған ой болар еді. Мың құбылған тылсымды тірі күйімен Айтматовша құйқылжыта жазу – тек Айтматовтың ғана қолынан шығатын өнер.

«Сол түні далада ызғырық жел жалаңдап тұрған. Аяз қатая түскен. Қаранар қалап өз қамқорлығына алған, төрт інген бір пәкелеу төбенің тасасында сайда ықтап тұр еді.

...Қаранар тыным таппады. Қос өркешті, иір мойын, дударбас, бақырауық қара айуан қар суырған қатқақ жерді таптай береді, таптай береді. Неткен таусылмайтын күш десеңші! Ол дәл қазір де махаббат машақатына малтымақшы болып, біресе ана інгенге, біресе мына інгенге барып тиісіп, қоңынан, сауырынан аямай тістеп, бір-бірінен ажыратып берекесін кетіреді. Оның мұнысы тойымсыздық, әрине. Ингендер оның дегеніне ынты-шынтысымен күндіз көнгендері де әбден жетіп жатыр, ал түнде саябыр тыныш тілейді. Сондықтан олар да бураның тиісе бергенін жақтырмай бақырып, одан азар да безер болып, орынсыз тілекті орындамай, мына түн баласына тыныштық тілейді» («Боранды бекет» ром. 79-б.).

Жан иесінің ішінде Адам баласына бұйырған әдеп, ынсап ұғымдарына бағынбас табиғи дүлей түйсік боларын Қаранар бураның қаңтардың қақаған суығында қаңғып кеткен, елді қан қақсатқан құмарлық хикаясымен әдіптеп отырып, әңгіменің бір ұшығын қайран Едіге

ердің жан жүйесіндегі жарияға болмайтын жағдайдың күйімен жалғайды. Романда заман ағысындағы тарихи бір кезеңнің адамның басын доп қып ойнатқан қитұрқы құбылыстары жалпыадамзаттық кеңістік аясында барша рухани зардаптарымен бой көтеріп отырады. Жазушы белгілі бір басқару жүйесі, мемлекеттік аппарат жаратылыстың әу бастан адамды аялаған заңдылықтарын бұзып-жарып, дүние үйлесімін тас-талқан етіп бүлдіруге кірісіп кеткен сұмдық алапаттардың жан суырған азапты күйлерін жеке бас тағдырлармен бетпелі келген қоғамдық машинаның аяусыз қаттылығын жаңғыртуда жаңа бір әлемдік көркемдік кеңістік түзеді. Адамзат тарихына кеңестік жүйе ұғымымен енген мемлекеттік құрылымның белгілі бір уақыт аралығындағы ғана емес, тұтас тұйыққа тірелген қондырмасын жалпыадамзаттық мұраттардың жолдан тайған бақсыз баяндылығымен ұштастыра отырып, ой жетпестей өлшемдерді қайырып әкеп бір тоқтамға астарлау шеберлігі керемет.

Мыңдаған жылдар бойы көшпелі жұрттың өмір сүруінің көзі болған төрт түліктің қасиетті мекені қазақ жерінің төсін шынжыр табан алпауыттардың жүн түткендей жұлмалай бастағанын көріп күйзелмеген жан болмайды. Осы мәселені көтеру арқылы жазушының ұлттық мінезі мен ұлттық менталитеті қалыптасқаны аңғарылады. Ш.Айтматов тіліндегі қазақ ұлтының кейпі оның прозалық шығармаларындағы әлемнің ұлттық тілдік бейнесі ретінде көрінеді. Осы орайда тілші-ғалым Г. Смағұлова: «Тіл бір адамның меншігі емес десек те, сол тілде сөйлейтін жеке адам өз ұлтының бүкіл бітім-болмысы, өмірлік тәжірибесін, дәстүрлерін меңгеру, сіңіру арқылы ол да өз тарапынан ұжымдық мәдениетке үлесін қосады. Осындай ерекшеліктер арқылы тұлға ретінде ұлт өкілі боп сақталады» [4.145].

Жазушының «Боранды бекет» романы мәтін тілінде ұйымдастырылған көркемдік әдеби тәсілдер жүйесі кейіпкерлердің ішкі жан дүниесін суреттеп, ішкі дүниетанымын білдіреді. «Пойыз өтіп кетіп, келесі пойыз келгенше дала құлаққа ұрған танадай тына қалады да, сол әлі тылсым сәтте түлкі бүлдір дала үстінде ғайыптан талып естілген болжаусыз, иесіз заңғар дыбысты құлағы шалып, секемшіл қалға ұшырайды» («Боранды бекет» ром.16 -б.).

Осы үзіндіден байқағанымыздай, жазушы танымы сыртқы дүние заттарына бағытталған тәрізді көрінгенімен, оны жүзеге асырып отырған адам болмысы тұрғысынан бағдарласақ, айтылған үрдіс үнемі адамның ішкі дүниесінің күрделі құрылымдарын тудырып, сондай-ақ соған сәйкес оның сипаты да өзгеріп отырады. Осыдан танымның жүрісін адам баласының ішкі қажеттіліктер дәрежесі белгілейтінін аңғарамыз. Айтматов талантының сапалы бір ерекшелігі ол әрбір кезекті шығармасында тың өмірлік материалды ала отырып, соны стильдік, композициялық форма пайдаланып, жаңа образдар, тосын тұлғалар тудырып, ерекше көркемдік әлем ашады. Айрықша ескерер жәйт — күні бүгінге дейін ол бір шығармасында қолданған баяндау тәсілін, архитектуралық элементтерін екінші рет қайталаған жоқ. Үнемі, тұрақты қайталанатын бір-ақ нәрсе бар. Айтматовтың барлық туындысының темірқазығы — адам, ауыр тағдырлы, трагедиялық қаһарман. Жәмиладан басталған осы арна Танабай, Едігеге жетіп, енді Авдий Калистратов, Бостан Үркіншиев болып жалғасып барады.

Белгілі бір тілде сөйлеушілердің дүниесі оның ұлттық салт-дәстүрі мен сөз әдебінде, наным-сенімінде, діни ұғымында көрініс тапқан — әлем жайлы мағлұматтар жиынтығы — әлемнің тілдік бейнесін қалыптастырады. Сол себепті Ш.Айтматовтың прозалық шығармаларында әлем бейнесінің тілдік көрінісін жасауда дала концептісі танымдық лингвомәдени маңызға ие деген қорытындыға келдік. Қазақ халқының таным-түсінігі бойынша жас ерекшелігінде алшақтық бар туыстар арасындағы қалжыңның өзінде эвфемистік қолданыстарды орынды пайдалану сыйластық пен жоғары мәдениеттілікті аңғартады. Жазушы қарым-қатынастың экстралингвистикалық жағдайында сөйлеушінің көзқарасы бойынша айтуға әбестеу көрінетін сөздерді эмоциялық бояуы жағымды атаулармен шебер ауыстырған. Қаламгердің эвфемизмдерді кейіпкерлер тілінде жұмсауынан оның тілді жоғары эстетикалық талғаммен пайдаланғаны, халқымыздың

ұлттық сөз әдебі нормасының, адамның жеке мәдениетінің қалыптасуына өз ықпалын тигізгені деп тұжырымдаймыз.

Ш.Айтыматов халық тілі байлығын, ұлт тілінің табиғатын өзінің көркемдік құралдарының бірі ретінде және кейіпкер бейнесін (салт-дәстүрін, мінез-құлқын, дүниетанымын, тыныс-тіршілігін) таныта түсу үшін қолданған. Жазушының қолданған дәстүрлі дүниетанымдық лексикасы, мәдени лексика элементтері тіл мен ұлттың бірлігін көрсетеді, ұлт тіршілігінің тілдегі бейнесі болып табылады. Осыған орай Ш.Айтыматов тілінде қалыптасқан символдық жүйені әлемнің тілдік бейнесі деп қарастырдық. Жазушы Ш.Айтыматовтың қолданысындағы метафоралардың бойынан бейнелілік, экспрессивтік, баға берушілік, танымдық сияқты қасиеттерді байқауға болады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Уәлиев Н. Сөз мәдениеті. – Алматы: Мектеп, 1984. – 117 б.
2. Кайдаров А.Т. Структура односложных корней и основ в казахском языке. – Алматы: Наука, 1986. – 322 с.
3. Вайсгербер Л. Родной язык и формирование духа. – Москва: Мир, 1993. – 380 с.
4. Смағұлова Г. Мағыналас фразеологизмдердің ұлттық-мәдени аспектілері. – Алматы: Ғылым, 1998. – 196 б.

ОӘЖ 378.9

ҮЗДІКСІЗ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ РЕФОРМАНЫҢ БАСТЫ БАҒЫТТАРЫ

Қарқабиева Парида Пазыловна, педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, «Өрлеу» БАҰО АҚ «Жамбыл облысы бойынша Кәсіби даму институты» филиалы, Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

Аннотация: Мақалада білім беру жүйесіндегі жаңа реформалардың мәселелері жан-жақты қарастырылған. Барлық саладағы білім деңгейін көтеруге бағытталған жаңа реформалар атап өтіліп, талданады. Педагогикалық ұжымның кәсіби шеберлігін дамыту жолдары қарастырылады. Мақалада білім беру жүйесіндегі жаңалықтардың мәселесі сөз болады.

Кілт сөздер: реформа, мультимедия, қаржыландыру, сертификаттау, терминология.

Аннотация: В статье комплексно рассматривается проблемы новых реформ в системе образования. Новые реформы, направленные на повышение уровня образования во всех областях отмечены и проанализированы. Рассмотрены пути развития профессиональных навыков педагогического кадра.

Ключевые слова: реформа, мультимедия, финансирования, сертификация, терминология.

Annotation: The article examines the complex problems of new reforms in the education system. New reforms aimed at raising the level of education in all areas are

marked and analyzed. The article also considered the ways of development of professional skills of pedagogical frame.

Key words: reform, multimedia, finance, certification, terminology.

Қоғам әлеутін көтерудегі басты іс-шара білім беруді дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асырудың алғашқы кезеңі басталды. Атқарылған істердің нәтижелерін назарда ұстай отырып, алдағы межелерді анықтаудың да сәті келіп жетті. Бағдарлама бойынша іске қосылған және алда қосылатын жаңа тетіктердің бәрі де маңызды. Бұлардың барлығы мемлекет басшысы қойған жаңа сапалы білім беру жүйесіне көшу сияқты амбициялық міндетті шешуге жұмылдырылған. Инновациялық жаңалықтар арасындағы ерекше атап айтатынымыз электрондық білім беру, жан басылық қаржыландыру, сапаны ұлт деңгейінде қадағалау, Кембридж университеті бағдарламасы бойынша оқытушылар біліктілігін арттырудың мүлдем жаңа жүйесі, колледж және жоғары оқу орындарының түлектерін тәуелсіз сертификаттау. Және де академиялық мобильділік бағдарламаларын жетілдіру, жыл сайын 1000-нан астам таңдаулы шетел профессорларын шақыру, жоғары оқу орындары желісін оңтайландыру және т.б. шаралар арқылы жоғары білім беру сапасын жақсарту. Бұл жаңалықтар білім алушыларды мейлінше кең қамтып, педагогтар мен ата-аналар, тұтастай алғанда қоғамның ықыласын тудыруда.

«Электрондық білім беру жүйесі яғни халықаралық терминология бойынша e-learning-тің басты ерекшелігі - білім беру үдерісінің барлық деңгейлерінде, бала бақшадан жоғары оқу орнына дейін, түбегейлі өзгерістер енгізуінде. Қазіргі таңда e-learning жүйесін енгізу әлемде жетекші трендтер қатарына қосылды. Себебі компьютерлік технологиялар кәсіби экзотика қатарынан шыққалы қашан, ол күнделікті өмірдің, ең алдымен жастардың қажеттілігіне айналды» [1] деп атап көрсетілген бағдарламада. Оқушылар мен студенттер компьютерден, планшеттен немесе басқа да жабдықтардан оқулықтар оқуға мүмкіндік алып қана қоймай, оқулық адаммен әңгімелесе алатын, сұрақтар қойып, түсініксізді түсіндіре алатын, қызықтырған мәселені тереңірек зерттеуге мүмкіндік беретін интерактивті білім алу жүйесіне айналады. Бұған қоса заманауи мультимедиялық мүмкіндіктер арқылы ең атақты педагогтар мен оқымыстылардың графика, бейне пайдаланылған дәрістері мен сабақтарына қол жеткізуге болады. Қазір біздің жастарымызда осындай мүмкіндіктер бар. Білім алу барысы да әлдеқайда қызықтырақ өтуде. Нәтижесі де айтарлықтай: e-learning жүйесін кеңінен қолданып жүрген дамыған елдердегі үлгерім 15-20 пайызға өскен. Яғни оқушы анағұрлым мол білім байлығымен өмірге қадам жасайды.

Білім және ғылым министрлігін де 7,5 мыңнан астам сандық білім беру қоры – электрондық оқулықтар мен құралдар, бейнесабақтар, электрондық кітаптар жасалған. Бұл орта білім мазмұнының үштен бірін құрайды. Жалпы алғанда біздің білім берудің барлық бағдарламалары бойынша қазіргі заманға сай интерактивтік материалдарды жаппай қолданатын уақытта келіп жетті. Қазақстанда енгізіліп отырған e-learning жобасы бірегей, басқа елдерде қолданылып отырған үлгіден көптеген өзгешеліктері бар. Ол электрондық оқытумен қатар, тағы екі деңгейді: оқу үрдісін басқару және білім беру мекемелерін басқаруды қамтиды. Мұғалім оқуды жоспарлаудың автоматтандырылған құралдарына: сабақ кестесіне, сабақтар жоспарын құруға және үлгерімді бақылауға қол жеткізеді. Нәтижесінде оның әртүрлі анықтамалар даярлау және есеп беруден қолы босайды. Мектеп әкімшілігі сәйкесінше есеп беруді басқарудың автоматтандырылған тетігіне ие болады.

Жоғарыдағы күрделі интеллектуалдық өзгерістерге сай мектеп мұғалімнің ролі еш азаймайды, орта білім берудің құрылымы сақталады. Педагог білім

берудің жаңа құралдарына ие болады, оны дәстүрлік әдістермен қатар тиімді қолдану бірінші кезекте, тек ұстаздың өзіне байланысты. Күні кеше ғана мұғалім өскелең ұрпақ үшін білімнің ең басты, тіпті жалғыз қайнары болды. Бүгінде жағдай мүлдем басқа. Жаңа дәуірдегі дамыған техника оқушыны мол ақпаратпен қамтамасыз етуде. Бұл ақпараттар адамзаттың таптырмас жетістігі – ғаламтор және ғаламдық қатынас технологияларының көмегімен келеді.

«Ендігі жерде оқушы мен мұғалімнің арасында үлкен шығармашылық байланыс орнауы тиіс. Орта мектептерде оқушыны ғылымға баулудың өз пәніне ғана оқытып қоймай, мағлұматты өздігінен табуды, неғұрлым маңыздыларын іріктеп, кәдеге аспайтын, кей сәтте тіпті қажетсіз ақпараттық ағымдарды сүзгіден өткізіп отыруы қажет» [2, 26] дегенді ғалымдарымыз жиі айтып жүр.. Бұл – мұғалімнің түбегейлі жаңа және оңайға түспейтін миссиясы. Негізгі мақсат - оқыту технологияларын жетілдіре отырып, оқушылардың білім сапасын көтеру; оқушылардың зейінін, білім-білік дағдыларын қалыптастыру, ақыл-ойын дамыту мақсатында оларға ақпараттық технологияларды пайдаланудың тиімді жолдарын көрсету және оны өз тәжірибелерінде кеңінен қолдануға ықпал ету; шәкірттерді пәнге қызықтыру, ынталандыру, оларды өз қабілеттеріне, мүмкіндіктеріне сенуге дағдыландыру.

Мәселенің толық шешімін табуы үшін мынандай міндеттер қойылады: Деңгейлеп оқытуда оқушылардың ізденушілік-зерттеушілік әрекетін ұйымдастыру және жаңа технологияны пайдалана отырып жүзеге асыру, оқушылардың танымдық деңгейін көтеру, шығармашылыққа жетелеу.

Дамыған замандағы оқу процесіне қойылатын талаптың да тереңдей түсетіні анық. Мәселен қазіргі сабақта түрлі инновациялық құралдарды аудио-видео, компьютер, интерактивті тақта, интернет, компьютер – мультимедиялық құрал, электрондық оқулықтар мен оқу-әдістемелік кешен, инновациялық ақпараттық банк, инновациялық сайт және тағы басқаларын оқушының тиімді әрі ұтымды қолдануын қадағалап бағыт беруде де пән мұғалімдері үлкен жауапкершілікке ие. Сондықтан да қазіргі таңда көптеген интерактивтік бағдарламалық бөлімдер, қозғалмалы объектілер құруға мүмкіндік беретін векторлық және графикалық жабдықтар көптеп шығып, қолданыс табуда. Осындай құралдардың бірі – мультимедиялық оқулықтарды мектепте кеңінен пайдалануда. Бұл жағдайда оқытушы әр оқу іс-әрекеттерін өткізер алдында жиі-жиі көрнекіліктер ауыстырмаған болар еді. Ал мультимедиялық оқулықтар арқылы оқытушы уақытты тиімді және ұтымды пайдаланары айқын.

Мультимедиялық оқулықтар біріншіден балалардың қызығушылығын арттырады, екіншіден зейін қойып көрумен қатар түсінбеген жерлерін қайта көруге, тыңдауға және алған мағлұматты нақтылауға мүмкіндік береді, сонымен қатар білімгердің білім алу кезеңінде оқу іс-әрекетіне белсенділігін арттыра түседі. Кез келген сабақта әр түрлі әдемі, ұнамды, жағымды суреттер, сызбалар, тәсілдер арқылы графикалық иллюстрациялар негізінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану оқытушылардың танымдық белсенділігін арттырып қана қоймай, логикалық ойлау жүйесін қалыптастыруға, шығармашылықпен еңбек етуіне жағдай жасайды.

Заманымызға сай қазіргі қоғамды ақпараттандыруда педагогтардың біліктілігін ақпараттық-коммуникациялық технологияны қолдану саласы бойынша көтеру негізгі міндеттердің біріне айналды. Қазақстандағы білім беруді дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы жобасында Қазақстанда оқитындарды сапалы біліммен қамтамасыз етіп, халықаралық рейтингілердегі білім көрсеткішінің жақсаруы мен Қазақстандық білім беру жүйесінің беделін арттыру үшін, ең алдымен, педагог кадрлардың мәртебесін арттыру, олардың бүкіл қызметі бойына мансаптық өсуі, оқытылуы және кәсіби

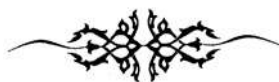
біліктілігін дамытуды қамтамасыз ету, сондай-ақ, педагогтардың еңбегін мемлекеттік қолдау мен ынталандыруды арттыру мәселелеріне үлкен мән берілген. Дегенмен бұрыннан қалыптасқан өз бетімен білім алу – педагогтың кәсіптік шеберлігін көтерудің бірден бір жолы болып қала бермек. Орыс халқының «Ғұмырың қанша болса, сонша білім үйрен» деген нақылы заманауи ұстаздың басты ұстанымына айналуы тиіс. Ақпараттар ағыны дамылсыз дамып жатқан бүгінгі өмірдің талабыда осы болып тұр. Бұл тұста Оңтүстік Кореядан үйренетін нәрсе көп. Мамандардың кәсіпқойлығына айрықша ден қою елдің дамуына сүбелі үлес қосатынын көрсетті емес пе. XX ғасырдың 70-жылдардың басында бұл елде ІЖӨ жан басына шаққанда небәрі 200 доллар ғана болатын. Ал 1973 жылы онда «Техникалық біліктіліктің ұлттық жүйесі туралы» Заң қабылданып, технологиялар саласында әлем дамуындағы жетекші- елдер қатарына қосылу жөнінде міндет қойылды. Олардың біліктілігінің барлық деңгейінде мамандардың қатаң тәуелсіз сертификаттау процесі ендірілді. Ал олардың мансап баспалдағымен өрлеуі нағыз кәсіпқойлар алдында тест тапсыруына байланысты еді. Соның нәтижесінде, 2010 жылы Кореяның ІЖӨ 100 есеге дейін өсіп, ол технологиялық елдердің әлемдік элитасына тегеурінді түрде кірді. Нәтижесін бәрі біледі, Корея Республикасын «Азиялық жолбарыс» деп қазір тегін атамаса керек.

Ойымызды қорытар болсақ, дәл сол сүрлеумен біз де жүргеніміз ләзім, әйтпесе жалпы әлемдік бәсекелестікке төзіміміз жетпей, дамыған елдердің көшіне ілесе де алмай қаламыз – мұны президентіміз Қ-Ж. К.Тоқаев үнемі қадап-қадап айтып жүр.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1.ҚР Білім беруді дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы // Егемен Қазақстан. – 2020. – 30 мамыр.

2.Ахметова Г.К.,Қараев Ж.А.,Мұхамбетжанова С.Т. Білім беруде электрондық оқыту жүйесін енгізу жағдайында педагогтардың біліктілігін арттыруды ұйымдастыру әдістемесі.– Алматы: АҚ ҰБАО «Өрлеу», 2012.–224 б.

УДК 371.333

БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ҚОЛДАНУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

**Акынова Гулшат Оразғалиевна
Аға оқытушы**

**Уразынбет Жансұлу, Қасым Шарапат
ҚТ-23-1 тобының студенті**

**Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты,
Қазақстан Республикасы, Тараз қ.**

Аннотация. Мақалада қазіргі білім мен ғылым жүйесіндегі педагогикалық технологиялардың рөлі қарастырылады. Оқытудың инновациялық әдістері, цифрлық технологиялардың оқу үдерісіне әсері, сонымен қатар білім берудің тиімділігін арттыруда заманауи тәсілдерді қолдану перспективалары талданады.

Кілт сөздер: педагогикалық технологиялар, инновациялар, білім, ғылым, цифрлық технологиялар.

Аннотация. В статье рассматривается роль педагогических технологий в современной системе образования и науки. Анализируются инновационные методы преподавания, влияние цифровых технологий на образовательный процесс, а также перспективы использования современных подходов в повышении эффективности образования.

Ключевые слова: педагогические технологии, инновации, образование, наука, цифровые технологии.

Annotation. The article examines the role of pedagogical technologies in the modern system of education and science. Innovative teaching methods, the impact of digital technologies on the educational process, as well as the prospects for using modern approaches in increasing the effectiveness of education are analyzed.

Keywords: educational technologies, innovations, education, science, digital technologies..

21 ғасырда ғылым мен техниканың прогресі өзінің шыңына жетіп, бүкіл әлем дамудың жаңа цифрлық деңгейіне көшті. Өткен ғасырдың аяғында басталған жаһандану процесі әлем елдерін біріктіріп, ақпараттық кедергілерді бірте-бірте жойып, біртұтас жаһандық ақпараттық кеңістіктің пайда болуына әкелді. Адамзат өмірінің әртүрлі салаларында озық технологияларды қолдану қоғам дамуының заңдылықтарын анықтап, қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуында жетекші рөл атқаратын білім беру жүйесінде жаңа инновациялық технологиялар мен тенденцияларды тудырды. Инновациялық технологияларды пайдалану және білім берудің дәстүрлі тәсілдерін өзгерту педагогикалық инновацияның дамуына ықпал етті. Десе де, осы педагогикалық технология дегеніміздің өзі не? Педагогикалық технологиялар инновациясының мәні неде және қазіргі уақытта оның білім берудегі маңызы мен берер нәтижесі яки әсері қандай?

«Педагогикалық технология» термині тек қана оқытуға байланысты қолданылады, ал технологияның өзі техникалық құралмен оқытуды түсіндіреді. Бүгін педагогикалық технологияны, педагогикалық міндеттерді шешумен байланысты, педагогтің жалғастырмалы жүйедегі іс-әрекеті ретінде немесе алдын-ала жобаланған педагогикалық процестің тәжірибеде тұрақты және жалғастырмалы шығаруы ретінде түсіндіріледі [1,132].

Ал, В.Беспалько «педагогикалық технология дегеніміз – тәжірибеде жүзеге асырылатын белгілі бір педагогикалық жүйенің жобасы, ал педагогикалық жағдайларға сай қолданылатын әдіс-тәсілдер – оның құрамды бөлігі ғана, оқыту үдерісін жүзеге асырудың мазмұндық техникада педагогикалық ұйымдастыру мен жүзеге асырудың жобасы (алгоритмі)», – деп түсіндіреді [2].

Педагогикалық инновациялық технологиялардың мәні – қазіргі заманғы тенденциялар мен оқушылардың сұранысын ескере отырып, оқу-тәрбие процесін үнемі жетілдіріп отыру. Білім берудегі инновациялық тәсілдер оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескеретін және жалпы білім сапасын арттыруға көмектесетін оқытудың тиімді әдістерін жасауға мүмкіндік береді.

Білім беруде инновациялық технологияларды қолданудың бірқатар артықшылықтары бар. Олар оқу процесіне белсенді қатысуға ынталандыру арқылы оқушылар үшін оқуды қызықтырақ және тартымды етуге көмектесе алады. Жаңашыл әдістер оқушылардың шығармашылық қабілетін, сыни ойлауын, талдау дағдыларын дамытуға да ықпал етеді.

Білім берудегі трендтер – бұл білім берудің өзгеру процестері. Соңғы он жыл бойында білім беру жүйесінде педагогикалық инновацияларды және компьютерлік әдістемені оқыту оқудың нәтижелері мен оның сапасын жақсарту мақсатында белсенді

түрде енгізіліп келеді. Оқу сапасы оқу процесінің тиімділігі критерийін және дәстүрлі және кез келген инновациялық технологияны оқытуды анықтау [3].

Педагогикалық инновация білім беруде заманауи технологияларды тиімдірек пайдалануға да ықпал ете алады, бұл оқытудың жаңа мүмкіндіктерін ашады, мысалы, онлайн курстар, интерактивті оқу бағдарламалары, виртуалды шындық және басқа да технологиялар.

Білім берудегі инновациялық технологиялардың тағы бір маңызды аспектісі – білім беру үдерісін жылдам өзгеретін әлемге бейімдеу, оқушыларды қазіргі қоғамның жаңа сын-кәтерлері мен талаптарына дайындау. Сонымен, педагогикалық инновацияның мақсаты – әрбір оқушының жеке тұлғасын дамытуға ықпал ететін тұрақты және тиімді білім беру жүйесін құру.

Педагогикалық инновациялық технологиялар қазіргі білім беруде бірқатар себептерге байланысты үлкен маңызға ие:

1. Білім сапасын арттыру: Инновациялық әдістер мен технологияларды қолдану оқу-тәрбие үрдісінің тиімділігін арттыруға көмектеседі, оқушылардың білім мен білік дағдыларын меңгеруін арттырады.

2. Оқытуды даралау: Инновациялық технологиялар әрбір оқушының жеке қажеттіліктерін, қабілеттерін және ақпаратты меңгеру қарқынын ескеретін білім беру бағдарламаларын құруға мүмкіндік береді.

3. Оқушылардың белсенділігін ынталандыру: Білім берудегі инновациялар оқуды қызықты, тартымды және интерактивті етеді, бұл студенттерді ынталандыруға және олардың оқу үлгерімін жақсартуға көмектеседі.

4. Сыни тұрғыдан ойлауды және шығармашылықты дамыту: Инновациялық технологияларды пайдалану оқушылардың талдау, сыни тұрғыдан ойлау, проблеманы шешу және есептерге шығармашылықпен қарау дағдыларын дамытуға көмектеседі.

5. Заманауи әлемге дайындық: Педагогикалық инновациялар студенттердің қазіргі еңбек нарығының талаптарына, жаңа технологиялар мен қиындықтарға бейімделуіне көмектеседі, бұл олардың қоғамға сәтті кірігуіне көмектеседі.

6. Заманауи технологияларды тиімді пайдалану: Инновациялық әдістер білім беруде заманауи ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалануға көмектеседі, бұл оқу процесін барлық қатысушылар үшін қолжетімді және ыңғайлы етеді.

Сонымен, педагогикалық инновациялық технологиялар қазіргі білім беру жүйесінде маңызды рөл атқарады, оның дамуына, жетілдірілуіне және оқушылардың жалпы қоғамның өзгермелі қажеттіліктеріне бейімделуіне ықпал етеді.

Инновациялық педагогикалық технологияларды қолдану әртүрлі нәтижелер мен әсерлерге әкелуі мүмкін, соның ішінде:

- 1) еркін ойлауға мүмкіндік береді;
- 2) ақыл-ойын дамытады;
- 3) шығармашылық белсенділігі артады;
- 4) тіл байлығы жетілдіріледі;
- 5) жан-жақты ізденеді;
- 6) өз ойын жеткізеді;
- 7) ұжымдық іс-әрекетке тәрбиелейді [4].

Осылайша, инновациялық педагогикалық технологиялар оқу-тәрбие процесіне елеулі оң өзгерістер әкеліп, оқыту сапасын арттырып, оқушылардың неғұрлым тиімді дамуын қамтамасыз ете алады.

Инновациялық педагогикалық технологиялар қазіргі қоғамда көптеген аспектілерде маңызды рөл атқарады:

1. Білімді дамыту: Инновациялық әдістерді қолдану білім беру жүйесінің дамуына, оның сапасы мен қолжетімділігін арттыруға, оқушыларды жетілдіруге және оларды өмірге, еңбекке дайындауға ықпал етеді.

2. Инновацияны және технологиялық прогресті ынталандырушы: Инновациялық педагогикалық технологиялар басқа салалардағы инновацияның дамуына ықпал етеді, өйткені олар жаңа технологиялар мен әдістерді қолдануды, қоғамның жалпы технологиялық дамуының деңгейін арттыруды қамтуы мүмкін.

3. Бәсекеге қабілетті жұмыс күшін дайындау: Білім берудегі инновациялық технологиялар еңбек нарығында қажетті дағдылар мен құзыреттерді дамытуға бағытталған, бұл бәсекеге қабілетті жұмыс күшін қалыптастыруға ықпал етеді.

4. Ақпараттық қоғам құру: Инновациялық әдістер қоғамды цифрлық трансформацияға дайындауға көмектеседі, оны анағұрлым ақпараттандырады, заманауи технологияларды және соған байланысты өзгерістерді пайдалануға дайын етеді.

5. Өмір сүру сапасын жақсарту: Инновациялық технологияларды қолдану арқылы білім беру тұлғаның дамуына, жеке тұлғаның әлеуетін ашуға ықпал етеді, бұл өз кезегінде жалпы қоғамның өмір сүру сапасын жақсартуға әсер етеді.

6. Әлеуметтік инклюзияға жәрдемдесу: Қоғамның барлық секторларының білім беру үдерісіне қатысуына ықпал ете отырып, халықтың әртүрлі топтарының әлеуметтік интеграциясын қолдау үшін инновациялық педагогикалық технологияларды қолдануға болады.

Олай болса, инновациялық педагогикалық технологиялар білім беруді дамытуда шешуші рөл атқарып қана қоймай, қоғамдық процестерге, технологиялық прогреске және адамдардың күнделікті өміріне айтарлықтай әсер етеді.

Белгілі психолог Л.С.Выготский: «дәстүрлі оқыту — бала дамуына тек қондырғы болып, дамуға стихиялы әсер етсе, яғни дамудың соңында жүрсе, жаңаша оқыту — дамытуды өзімен бірге ала жүреді», -деп атап көрсеткен [5]. Осы орайда дәстүрлі оқыту процесін түрлендіретін оқытудың көптеген инновациялық әдістерінің классификациясы барын атап өткен жөн болар. Олар мынадай топтарға бөлінеді:

1. Қатысушы саны бойынша;
2. Ұйымдастыру жері бойынша;
3. Оқу-танымдық қызметі бойынша;
4. Қатысушылардың іс-әрекеттерінің үлгісі бойынша;
5. Компьютерді қолдану принципі бойынша.[6]

Қазақ халқының аса көрнекті ғалымы, ұлы педагог Ахмет Байтұрсынұлы: «Жақсы дерлік те, жаман дерлік те бір әдіс жоқ. Олақтылық белгісі- бір ғана әдісті білу, шеберліктің белгісі- түрлі әдісті білу. Мұғалім әдісті көп білуге тырысуы керек, оларды өзіне сүйеніш, қолқабыс нәрсе есебінде қолдануы керек», - деп жазған сөзін тілге тиек ету әсте артықтық етпес. Оқытудың бұл инновациялық әдістері оқу үдерісін қызықты, тиімді және оқушылардың оқуы мен дамуының заманауи талаптарына бейімделуге көмектеседі.

Заман талабына сай технологияларды қолдану ауқымы, түрлері өзгеріп отырады. Бірақ, ең басты технологияларды тиімді, жүйелі қолдану. Олардың ішінде үнемі қолданыста жүргендер: жобалау технологиясы; саралап - даралап оқыту; дамыта оқыту технологиясы; модульдік оқыту технологиясы; сын тұрғысынан ойлауды дамыту; деңгейлеп оқыту технологиясы т.б. [7]. Білім берудің тиімділігін арттырудың заманауи әдістерін қолданудың мынадай аспектілерін қоса алғанда, елеулі әлеуеті мен даму болашағы бар:

1. Оқытуды даралау: Заманауи әдістер әр оқушының ерекшеліктерін, оның оқу қарқынын, қызығушылықтары мен қажеттіліктерін ескере отырып, оқу-тәрбие процесін дербестендіруге мүмкіндік береді. Бұл білімді тиімді қабылдауға және жақсы нәтижелерге қол жеткізуге ықпал етеді.

2. Қашықтан оқытуды қолдау: Технологияның дамуымен қашықтықтан оқыту барған сайын танымал бола түсуде. Заманауи әдістер интерактивті онлайн курстарды, вебинарларды және виртуалды сабақтарды құруға мүмкіндік береді, бұл білім алудың кең ауқымы үшін қолжетімді етеді.

3. Сыни тұрғыдан ойлау мен шығармашылықты дамыту: Қазіргі білім беру әдістері оқушыларды сыни ойлауға, шешім қабылдауға, ақпаратты талдауға және шығармашылыққа шақырады, сол арқылы бүгінгі қоғам үшін маңызды дағдыларды қалыптастырады.

4. Технологиялар мен заманауи құралдардың интеграциясы: Оқытуда интерактивті тақтаны, мобильді қосымшаларды, онлайн ресурстарды, виртуалды шындықты және басқа да технологияларды пайдалану оқу үдерісін тартымды, қызықты және тиімді етеді.

5. Цифрлық экономикаға дайындық: Оқытудың заманауи әдістерін қолдану студенттерге заманауи цифрлық әлемге және болашақта жұмыс істеуге сәтті бейімделу үшін қажет цифрлық дағдыларды дамытуға көмектеседі.

Жалпы алғанда, білім берудің тиімділігін арттырудың заманауи әдістері оқу-тәрбие үдерісіне жаңа мүмкіндіктер ашады, оны қолжетімді, қызықты, тиімді және қоғамның заманауи талаптары мен қажеттіліктеріне бейімделеді.

Қорытындылай келе, білім беру технологиялары қазіргі заманғы ғылым мен білім беру жүйесінде шешуші рөл атқарып, оқыту мен дамытудың инновациялық және бейімді ортасын құруға ықпал ететінін атап өтуге болады. Оқытудың заманауи әдістерін енгізу, цифрлық ресурстарды белсенді пайдалану, оқу үдерісін даралау – осының барлығы қазіргі ақпараттық қоғам талаптарына жауап беретін болашақ мамандардың құзыреттілігін тиімді дамытуға мүмкіндік береді.

Қазіргі инновациялық технологияларды қолдану оқушылардың ой өрісін, қиялын еркін дамуына, танымдық қабілетінің дамуына, жан - жақты білім алуына жағдай жасайды [8]. Білім және ғылым жүйелерінің тұрақты дамуын қамтамасыз ету үшін білім беру технологиялары саласындағы ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды жалғастыру маңызды.

Осылайша, инновациялық педагогикалық технологиялар қазіргі білім мен ғылымның құрамдас бөлігі болып табылады, олар тиімді оқытуға, тұлғалық дамуға және қазіргі қоғамның сын-қатерлеріне табысты әрекет ете алатын және білім мен ғылымдағы әлемдік стандарттарға қол жеткізе алатын мамандарды дайындауға жағдай жасауға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Өстеміров К., Исаева Г.Б. Методика использования технических средств обучения на базе новых информационных технологий: оқу-әдістемелік құрал. Алматы, 2009. - С130-160 .
2. Беспалько В. П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. – М., 1995.
3. Красильникова В.А. Компьютерлік технологияны оқыту концепциясы. – Орынбор: ОГУ, 2008. – 42 с.
4. Ф.Б. Бөрібекова Н.Ж. Жанатбекова «Қазіргі заманғы педагогикалық технологиялар» Оқулық Алматы, 2014.56-57б
5. Иманбекова Б., Әбдіреймова К. Сабақ – оқытудың негізгі формасы. - Алматы, 2003.
6. Ф.Б. Бөрібекова Н.Ж. Жанатбекова. Қазіргі заманғы педагогикалық технологиялар. Оқулық. - Алматы, 2014. – 27 б.
7. Кларин М.В. Технология обучения: идеал и реальность. – Рига: Эксперимент, 1999, 180 б.
8. Мейірманқұлова Т. Білім берудегі инновациялық технологиялар. – Алматы: Үш Қиян, 2005. 12 б.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ БІЛІМІН ЖЕТІЛДІРЕТІН ОНЛАЙН ОҚЫТУ ПЛАТФОРМАЛАРЫ

Оскенбаев Кайрат Айтказиевич

Меркі ауданы «Өркен» балалар шығармашылығын дамыту
орталығының қосымша білім беру педагогы

Маратова Аружан Нұрбекқызы, Сахиева Акторгын Жанибековна
«БВ01702-Шетел тілі: екі шетел тілі» білім беру бағдарламасы бойынша
оқитын 2 курс студенті

Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты,
Қазақстан Республикасы, Тараз қаласы

Аннотация: Мақалада оқушылардың білімін жетілдіруге ықпал ететін онлайн оқыту платформаларының маңыздылығы туралы айтылған. Келесідей онлайн оқыту платформаларының LinkedIn-де оқыту, Курсера (Coursera), edX артықшылықтары мен кемшіліктері туралы айтылады.

Кілт сөздер: білімін жетілдіру, онлайн оқыту платформалар, LinkedIn-де оқыту, Курсера, edX.

Аннотация: В статье рассказывается о важности платформ онлайн-обучения, которые способствуют совершенствованию знаний учащихся. О плюсах и минусах онлайн-обучающих платформ LinkedIn, Coursera (Coursera), edX говорят следующим образом.

Ключевые слова: повышение квалификации, онлайн-обучение платформы, обучение в LinkedIn, Курсера, edX.

Annotation: the article discusses the importance of online learning platforms that contribute to the improvement of students ' knowledge. The following are the advantages and disadvantages of online learning platforms LinkedIn learning, Coursera, edX.

Key words: education improvement, online learning platforms, training on LinkedIn, Coursera, edX.

1990 жылдардың аяғындағы технологиялық төңкерістен кейін онлайн оқыту әдісі ретінде танымал бола бастады. Ол барған сайын әлемде бұрын-соңды болмаған ыңғайлылықты, икемділікті және қол жетімділікті ұсынды. Сұраныстың артуына байланысты қазіргі кезде онлайн оқыту платформалары әлемдік нарықтағы ең таңдаулы өнімдердің біріне айналды. Оқыту платформаларының көптеген нұсқалары бар және олардың әрқайсысының өзіндік бірегей мүмкіндіктері бар.

Оқыту платформалары мен курстың әрқайсысының егжей-тегжейлі сипаттамасын, оның оң және теріс жақтарын қысқаша береміз.

Онлайн оқыту платформасы - бұл курс жасаушыларға eLearning курстарын ілгерілетуге, сатуға және жеткізуге мүмкіндік беретін сандық кеңістік. Оларды көбінесе «онлайн курс нарықтары» деп атайды.

Дәстүрлі мектептер сияқты, мұндай құралдар білім алушыларға курс материалдарына қол жеткізуге, оқуға және көптеген жағдайларда мұғалімдермен де, оқушылармен де қарым-қатынас жасауға болатын қауіпсіз ортаны ұсынады.

Олар дәрістер, тапсырмалар, викториналар, оқу өзара әрекеттесулері, біліктілікті арттыру сертификаттары және әлеуметтік форумдар/чаттар сияқты көптеген мүмкіндіктерді ұсынады, бірақ олармен шектелмейді. Демек, белгілі бір мағынада «оқыту платформасы» - бұл бизнес үшін де, оқушылар үшін де өте қолайлы.

Оқыту платформаларыны келесі салаларға жіктеуге болады: онлайн оқыту платформалары, онлайн курс платформалары және оқытуды басқару жүйелері (LMS)

Оқыту платформаларын онлайн курстар мен LMS платформаларымен оңай шатастыруға болады. Бірақ өзіндік айырмашылықтары бар. Онлайн оқыту платформаларынан бастайық.

Жоғарыда айтылғандай, онлайн оқыту платформасы нарық болып табылады. Ол білім алушылардың немесе «сатып алушылардың» көзқарасына бағытталған. Себебі онлайн оқыту платформалары сіздің курстарыңызды маркетингке, аудиторияны кеңейтуге және сатып алушылар базасын құруға келгенде ауыр жұмыстың көп бөлігін алады. Сонымен, бұл жерде сіздің бизнесіңіздің интерфейс бөлігі - курстар нарығы.

Онлайн курс платформаларына мысал, сіз оқу материалдарының әртүрлі түрлерін жүктеп алып, оларды оқу бағыттары бойынша ұйымдастыра аласыз. Көптеген курстық платформалар сізге өз нарығыңызды құруға мүмкіндік береді, яғни жеке сату базалары, баға жоспарлары, мүшелік және кірістер. Сонымен қатар, сіз өзіңіздің бизнесіңіздің өсуін арттыру үшін тиімді аналитикасын, брендингті және маркетингтік стратегияларды басқара аласыз.

Оқытуды басқару жүйелеріне (LMS) келетін болсақ, олар сату мен маркетингке азырақ бағытталған және оқушылардың, қызметкерлердің немесе серіктестердің үлкен топтары сияқты оқуды кедергісіз қамтамасыз етуге көбірек басымдылық береді.

Интернеттегі білім беру платформаларымен салыстырғанда, көптеген LMS-те жаңа онлайн курстар құруға мүмкіндік беретін кіріктірілген курс құру мүмкіндіктері бар. Сонымен қатар, LMS пайдаланушыларды басқаруға, оларға мазмұн тағайындауға және оқушылардың үлгерімін бақылауға мүмкіндік береді. Жалпы, LMS-ті жоғары деңгейлі курс платформалары ретінде қарастыруға болады [1].

Қазіргі кездегі ең тиімді онлайн оқыту платформаларына тоқталайық.

1. LinkedIn-де оқыту

Қашан Lynda.com 2017 жылы LinkedIn-мен біріктірілді, бұл LinkedIn Learning-тің пайда болуына әкелді. Шығармашылық, бизнес және технология курстарына маманданған ол 700 миллионнан астам қолданушы базасына 16000-нан астам курстар ұсынады. Бұл ең жақсы онлайн оқыту платформаларының бірі, өйткені оқытушылар тек пән мамандары (SME) ғана емес, сонымен қатар оқыту мен презентация дағдыларына ие екендігіне көз жеткізу үшін мұқият тексеріледі. Осылайша, өнімнің сапасы жоғары деңгейде бақыланады.

Платформа микрооқыту бейнелерімен бір уақытта жасауға болатын викториналар мен практикалық жаттығулар файлдары арқылы интерактивтіліктің әсерлі дәрежесін ұсынады. Бұл сертификатталған онлайн оқытудың ең жақсы құралдарының бірі. Курс аяқталғаннан кейін сіз өзіңіздің LinkedIn профиліңізде сертификат беріледі. LinkedIn Learning курстары аккредиттелмеген. Жалпы, бұл онлайн білім беру платформасы өте сапалы білім беру мазмұнын ұсынады.

Артықшылықтары	Кемшіліктері
LinkedIn бейне сабақтарында презентация жасайтын оқытушылар тексеруден өтеді.	Мұғалімдермен немесе сыныптастарымен сөйлесе алмайды
Практикалық жаттығулар мен викториналардың арқасында интерактивтіліктің жоғарылауы.	Курстың тақырыптары шектеулі (мысалы, тек бизнес, технология және визуалды шығармашылық)
LinkedIn профилінде сертификаттар беру қарастырылған.	LMS интеграциясы, маркетинг немесе аналитика жоқ.

	Курстар аккредиттелмеген.
--	---------------------------

Бұл кім үшін? Белсенді өмір салтын ұстанатын адамдарға, яғни микрооқыту курстарына мүмкіндік беретіндіктен, ол максималды еркіндік пен икемділікті ұсынады. Бұл кеңседен тыс жұмысшыларды оқытатын бизнес үшін, жоғары технологияда және шығармашылық салаларда біліктілікті арттыру үшін өзін-өзі оқытуды қажет ететін жеке тұлғалар, кәсіпкерлер үшін тамаша онлайн оқыту платформа.

2. Курсера (Coursera).

Coursera - бұл мектептерге арналған онлайн оқыту платформасы. Ол бакалавр және магистр дәрежелеріне, мамандықтарға және сертификаттарға арналған бірнеше онлайн бағдарламаларды ұсынады, олардың көпшілігі әлемдегі ең беделді академиялық мекемелерде аккредиттелген.

Courseraда 5000-нан астам курстар, 200-ден астам еншілес компаниялар мен университеттер және 77 миллионнан астам студенттер бар. Олардың онлайн курстарының көпшілігі негізінен бизнеске қатысты тақырыптарға, әсіресе, ғылымдарға (мысалы, информатика, деректер туралы ғылым, денсаулық туралы ғылым, физика ғылымдары) бағытталған.

Артықшылықтары	Кемшіліктері
Белгілі оқу орындарының жақсы құрылымдалған, жоғары сапалы курстары.	Шектеулі тақырыптар (негізінен бизнес және ғылым).
Транскрипттер әртүрлі оқу стильдерін қанағаттандыру үшін бейнелермен бірге жүреді.	Кейбір курстардың басталу және аяқталу күндері бар, сондықтан өткізіп жіберуге болады.
Көптеген жұмыс берушілер мен мекемелер мойындайтын бітіру сертификаттары бар.	Оқушылардың көп болуы мұғалімдердің сіздің сұрақтарыңызға жиі жауап бермейтінін және кері байланыс бермейтінін білдіреді.
Табысы төмен студенттерге қаржылық көмек береді.	Сараптамалық бағалауды қажет ететін тапсырмалар үшін, әсіресе танымал емес курстарда, шолуларды дайындау көп уақытты алуы мүмкін, яғни ай сайынғы жазылым үшін төлеуді жалғастыра отырып, бітіру сертификатын алуды ұзағырақ күтуге тура келуі мүмкін.
Классикалық академиялық оқу стилін ұстанады.	

Бұл кім үшін? Оқуды бітіргені туралы танылған сертификаттарға мұқтаж студенттерге керек. Coursera танылған бітіру сертификаттары мен университет дипломдарын ұсынатын оқу платформасында жоғары деңгейлі білім іздейтін студенттер үшін өте қолайлы. Оны Fortune 500 тізіміндегі 100-ден астам компания, 6000-нан астам колледждер мен университеттер және көптеген мемлекеттік органдар кеңінен қолданады.

3. edX

edX ресми білім алуға қызығушылық танытпанын студенттер үшін өте қолайлы. Бұл Гарвард, Беркли және IBM сияқты бүкіл әлем бойынша студенттерге жоғары сапалы онлайн курстар ұсынатын әлемдегі жетекші университеттермен және ұйымдармен ынтымақтасатын жаппай ашық онлайн курстардың (MOOC) мақсатты провайдері.

Университет сияқты, сіз курстың кез келген тақырыбын таба аласыз - сәулет, өнер және гуманитарлық ғылымдар, жаратылыстану ғылымдары, лингвистика, медицина, бизнес немесе экономика.

edX 300 бағдарламаға біріктірілген 3000-нан астам курстарды (ақысыз курстарды қосқанда) ұсынады. Осылайша, ол көптеген тақырыптарды қамтығанымен, оның

курстарының саны біз қарастырған басқа онлайн платформалармен салыстырғанда салыстырмалы түрде аз. Дегенмен, ол бағалау тапсырмалары мен дәлелденген аккредиттелген сертификаттары бар. Егер сіз нұсқаушы болғыңыз келсе, бірақ 160-тан астам EDX серіктестік мекемелерінің ешқайсысымен байланыссыз болсаңыз, осы онлайн оқыту платформаларының тізіміндегі басқа опцияларды қарастырыңыз, өйткені сіз EDX-те курстар құра немесе сата алмайсыз. Ол негізінен кәдімгі университеттегідей EDX серіктес мектептерінің қызметкерлері болып табылатын курстарды жасаушыларға арналған [2].

Артықшылықтары	Кемшіліктері
<p>Аккредиттелген, танылған бітіру сертификаттарын ұсынады</p> <p>Гарвард және mit сияқты беделді ұйымдардың курстарын ұсынады.</p> <p>Көптеген курстарды сізге ыңғайлы қарқынмен аяқтауға болады.</p> <p>Курстар мен оқу бағдарламалары-ның кең таңдауы.</p> <p>Курстарды тексеруге мүмкіндік беретін ішінара тегін онлайн оқыту платформасы бар.</p> <p>Табысы төмен студенттер қаржылық көмекке жүгіне алады</p>	<p>Серіктестер курстарды өз қалауы бойынша құра алатындықтан, курстарды құрылымдауда біркелкілік жоқ.</p> <p>Басқа платформалармен салыстырған-да курстардың салыстырмалы түрде аз саны (3000+).</p> <p>Біршама ыңғайсыз интерфейс</p>

Бұл кім үшін? Ресми білім беру стилінде білім алғысы келетін адамдарға өте қолайлы. Сонымен қатар, оқу тақырыптары кәсіби емес, академиялық болғандықтан, олар негізінен жұмысқа орналасу үшін танымал жоғары оқу орындарында аккредиттелген курстар іздейтін студенттерді тартады.

Coursera сияқты, edX - білім беру мен оқытудың сенімді платформасы. Оның курстарын әлемнің жетекші университеттері мен жетекші салалық компаниялары жасайды және оқытады, сондықтан сапа өзі туралы айтады. Бізге ұнайтын нәрсе-курсты немесе бағдарламаны сәтті аяқтағаннан кейін студент расталған сертификат алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. <https://www.edapp.com/blog/educational-platforms/>
2. iSpring оқыту. <https://www.ispringsolutions.com/blog/best-online-learning-platforms>

УДК 37.048.45

ЖАҢАДАН ҚОЛДАНЫСҚА ЕНЕТІН БІЛІМ БЕРУДЕГІ БОЛАШАҚ МАМАНДЫҚТАР

Мамикова Урияхан Оспановна
«Өркен» балалар шығармашылығын дамыту орталығы
Қазақстан Республикасы, Жамбыл облысы Меркі ауданы
Исаметова Ақмарал Туяшбекқызы
аға оқытушы

Тұрсынбек Әсем Серікбайқызы
«Б01702-Шетел тілі: екі шетел тілі» білім беру бағдарламасы бойынша
оқитын
2 курс студенті

Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты,
Қазақстан Республикасы, Тараз қаласы

Аннотация: мақалада жаңадан қолданысқа енетін білім берудегі болашақ мамандықтар туралы айтылған. Қазіргі кезде кейбір мамандықтар пайда болып, танымалдылығы артса, енді басқа мамандықтар аз сұранысқа ие болып, ұмытыла бастайды. «РБК трендтері» ресейлік және шетелдік футурологтардың болжамдарын зерттеп, алдағы 30 жылда ең көп сұранысқа ие мамандықтардың тізімін жасаған. Бұл медицина мен көліктен мәдениет пен ғарышқа дейінгі 19 саладағы мамандықтар. Мақалада трендтегі мамандықтарды кәсіптер атласынан табуға болатынын айта келіп, жаңадан қолданысқа енетін білім берудегі болашақ мамандықтардың тізімін береді.

Кілт сөздер: жаңа кәсіптер, атлас, болашақ мамандықтар, білім беру, РБК трендтері.

Аннотация: В статье рассказывается о будущих профессиях в образовании, которые только начинают использоваться. В настоящее время, когда некоторые профессии появляются и набирают популярность, другие профессии становятся менее востребованными и начинают забываться. "Тренды РБК" изучили прогнозы российских и зарубежных футурологов и составили список самых востребованных профессий на ближайшие 30 лет. Это специальности в 19 областях, от медицины и транспорта до культуры и космоса. В статье дается список будущих специальностей в образовании, которые вновь обретут обиход, отметив, что трендовые профессии можно найти в атласе профессий.

Ключевые слова: новые профессии, атлас, будущие профессии, образование, тренды РБК.

Abstract: The article describes the future professions in education that are just beginning to be used. Nowadays, when some professions appear and gain popularity, other professions become less in demand and begin to be forgotten. RBC Trends studied the forecasts of Russian and foreign futurologists and compiled a list of the most in-demand professions for the next 30 years. These are specialties in 19 fields, from medicine and transport to culture and space. The article provides a list of future specialties in education that will regain their use, noting that trending professions can be found in the atlas of professions.

Keywords: new professions, atlas, future professions, education, RBC trends.

Әрбір мектеп оқушысының бүгін жалпы білім беретін мектепте алып отырған білімі, өз болашағына қалап отырған үлкен «білім капиталы» деп білеміз. Қазіргі таңда, өткен шақ пен болашақта да қоғамымыздың атақты, дарынды, ойшыл және белсенді тұлғалары білімдерінің бастауын осы мектеп қабырғасынан алған. Әр адамның өмір жолын қалай бастауы, өрбітуі өз қолында. «Адамның істегенін адам істейді» қағидасын ұмытпай, әрбір адам өзін бала кезден біліктілік пен дағдыларын дамытып отыруы шарт. Ол үшін жалпы білім беретін мектепте берілетін пәндердің берері мол, болашақта қай салада қызмет істеп, адам сауатты жаза алуы керек. Қазіргі уақытта жаңа мамандықтар қолданысқа енуде. Осы бағытта «**Жаңа кәсіптер мен құзыреттер атласы**» [1] жарыққа шықты. Атлас материалдарымен оңай жұмыс істеу үшін сіз мамандықты тезірек табуға және таңдауға көмектесетін сүзгілерді пайдалана аласыз. Сүзгілер мамандықтарды 19 салаға топтастырады.

«РБК трендтері» ресейлік және шетелдік футурологтардың болжамдарын зерттеп, алдағы 30 жылда ең көп сұранысқа ие мамандықтардың тізімін жасады. Бұл медицина мен көліктен мәдениет пен ғарышқа дейінгі 19 саладағы мамандықтарды құрайды.

Болашақ мамандықтар дегеніміз 15-20 жылдан кейін пайда болатын бірнеше пәндердің қиылысындағы мамандықтар. Олар бұрыннан барларын толықтырады немесе ауыстырады. Мысалы, жүк көлігінің жүргізушілері бір жерлерде пилотсыз көлікпен ауыстырылады. Көлік өздігінен жүреді, ал адам осы көлікті дамытады, бақылайды және қызмет көрсетеді. Дрон операторының кәсібі кеңінен дамып, пилотсыз көлікті қолдану аясы кеңейеді.

Болашақ мамандықтарын түсіну үшін оларды зерттеу керек. «РБК трендтері» бүкіл әлем бойынша футурологтар мен зерттеушілердің болжамдарын талдап, болашақтағы 150 кәсіптің тізімін жасады. Оған қазірдің өзінде пайда болған немесе жақын арада пайда болатын нақты мамандықтар енді. Ол 19 сала бойынша топтастырылған:

1. Медицина
2. Экология
3. Ақпараттық технологиялар (IT)
4. Биотехнология
5. Робототехника
6. Ауыл шаруашылығы
7. Көлік
8. Энергетика және ресурстар
9. Құрылыс
10. Жеңіл өнеркәсіп
11. Әлеуметтік сала
12. Қауіпсіздік
13. Кәсіпкерлік және қаржы
14. Балалар өнімдері мен қызметтері
15. Білім
16. Бұқаралық ақпарат құралдары
17. Мәдениет және өнер
18. Туризм және қонақжайлылық
19. Ғарыш

Неліктен болашақ мамандықтарын қадағалау керек? Jobs of Tomorrow есебіне сәйкес, әлемде 75 миллионнан астам адам роботтандыру мен автоматтандыруға байланысты жұмыссыз қалуы мүмкін. Оксфордта роботтар 15-20 жылдан кейін барлық жұмыстың жартысын орындайды деп есептейді. Жұмыспен қамтылғандардың 53%-ы алдағы он жылда олардың жұмысы айтарлықтай өзгеретініне немесе ескіретініне сенімді, ал 77%-ы қайта даярланып, кәсібін өзгертеді. Егер сіз жаңа дағдыларды игерумен немесе жаңа мамандық алумен айналыспасаңыз, бәрі де болашаққа қабылданбайды екен [2].

Осы жаңа енетін мамандықтар ішінен білім берудегі болашақ мамандықтарға тоқтап өтейік.

Біз қазір үздіксіз оқыту режимінде өмір сүріп жатырмыз - lifelong learning тұжырымдамасына негізделіп. Үнемі үйрену үшін жаңа құралдар мен тәсілдер қажет. Жалпы білім беру жүйесі сөзсіз әрбір оқушы мен студентке жеке көзқарастарының дамуына жағдай жасайды. Болашақтың тәлімгерлері мен педагогтері әр адамның талантын ерте жастан таниды және дамытады.

1. Ерте жастағы баланың мұғалімі - балаларға өз әлеуетін дамытуға көмектеседі.

2. Білім беру траекториясын жасаушы - бұл онлайн және офлайн курстардан, тағылымдамалардан, тренажерлардан оқу жоспарын жасайтын білім беру саласындағы сарапшы.

3. Ойын шебері – бұл ойын технологиясын пайдалана отырып балаларға білім берумен және оларды оқу немесе жұмыс процесіне енгізетін маман. Мұндай қызметкерлер мектептерге, жоғары оқу орындарына, түрлі білім беру орталықтарына, сондай-ақ бизнеске қажет. Оқуға, жұмысқа және басқа салаларға ойын тәсілін енгізу геймификация деп аталады.

4. Жасанды интеллект негізіндегі білім беру курстарының авторы - оқушының білімі мен қызығушылығына негізделген онлайн курстарды әзірлейтін IT маманы. Ол жеке оқу бағдарламасын құруға, емтихан өткізуге, оқушыларды ынталандыруға және чат сұрақтарына жауап беруге қабілетті.

5. Жеке білім беру және мансаптық өсу бойынша нұсқаушы (гид) - бұл кәсіби мақсаттарды анықтауға және оған жетуге көмектесетін адам. Ол клиенттің қабілеттерін талдайды, оның күшті және әлсіз жақтарын анықтайды, мансаппен тығыз байланысты жеке білім беру бағдарламасын құруға көмектеседі.

6. Майнд-фитнес жаттықтырушысы - арнайы техниканың көмегімен клиенттің танымдық дағдыларын дамытуға көмектесетін маман.

7. Таланттарды іздеу және дамыту бойынша сарапшы -қабілетті қызметкерлерді іздейтін, оларды дамытатын және компанияда қызмет етуге шақыратын маман. Сондай-ақ, бұл оларға жаңа жұмыс орнына тез бейімделуге көмектеседі, ал компаниядан қызметкер жұмыстан шығар болса, оны тез жұмыс орнын ауыстыруға болатындай тұрақты кадрлық резерв құруменде айналысады.

8. Онлайн білім беру платформасының үйлестірушісі - онлайн курстарды әзірлеуде сүйемелдейтін, оларды ұйымдастыратын және насихаттайтын, оқытушылар мен студенттердің қарым-қатынасын модерациялайтын, платформаны нақтылауға қойылатын талаптарды тұжырымдайтын білім беру мекемесінің немесе жобаның ішіндегі маман.

9. Жасанды интеллект мұғалімі - адамдарға жасанды интеллект мүмкіндіктерін барынша пайдалануға үйретеді.

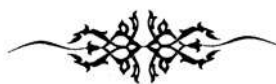
10. Жадты оңтайландыратын маман - цифрлық имплантанттарды жадқа орнатады және қажетсіз ақпараттарды жою арқылы жұмыс жадының көлемін арттыруға көмектеседі.

11. Үздіксіз білім беру жөніндегі кеңесші (lifelong learning) біліктілікті арттыру үшін ең қолайлы бағдарламаларды таңдауға көмектеседі, білім беруді өмірге қалай енгізу керектігі туралы кеңес пен жаңа мансаптық бағыттар бойынша ұсыныстар береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. [Атлас новых профессий и компетенций \(enbek.kz\)](http://enbek.kz)

2. РБК Трендов. <https://trends.rbc.ru/trends/education/5d6e48529a794777002717b>

УДК 37.048.45

ЖАҢА КӘСІПТЕР МЕН ҚҰЗЫРЕТТЕР АТЛАСЫ

Ботабаева Адеми Еркебаевна

Педагогика ғылымдарының кандидаты

Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты,
Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

Мамикова Урияхан Оспановна
«Өркен» балалар шығармашылығын дамыту орталығы
Қазақстан Республикасы, Жамбыл облысы Меркі ауданы

Есімханқызы Аружан
«БВ01702-Шетел тілі: екі шетел тілі» білім беру бағдарламасы бойынша оқитын
2 курс студенті
Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты,
Қазақстан Республикасы, Тараз қаласы

Аннотация: Мақалада жаңа кәсіптер мен құзыреттер атласы туралы айтылған. Қазіргі кезде кейбір мамандықтар пайда болып, танымалдылығы артса, енді басқа мамандықтар аз сұранысқа ие болып, ұмытыла бастайды. Мақалада трендтегі мамандықтарды кәсіптер атласынан табуға болатынын айта келіп, әлеуметтік саладағы болашақ мамандықтардың тізімін береді.

Кілт сөздер: жаңа кәсіптер, құзыреттер, атлас, мамандықтар, әлеуметтік сала.

Аннотация: В статье рассказывается об Атласе новых профессий и компетенций. В настоящее время, когда некоторые профессии появляются и набирают популярность, другие профессии становятся менее востребованными и начинают забываться. В статье приводится список будущих профессий в социальной сфере, отметив, что трендовые профессии можно найти в атласе профессий.

Ключевые слова: новые профессии, компетенции, атлас, профессии, социальная сфера.

Abstract: The article describes the Atlas of new professions and competencies. Nowadays, when some professions appear and gain popularity, other professions become less in demand and begin to be forgotten. The article provides a list of future professions in the social sphere, noting that trending professions can be found in the atlas of professions.

Keywords: new professions, competencies, atlas, professions, social sphere.

Белсенді өзгеріп жатқан қазіргі әлем жағдайында еңбек нарығы да тез өзгеруде. Кейбір мамандықтар пайда болып, танымалдылығы артса, енді басқа мамандықтар аз сұранысқа ие болып, ұмытыла бастайды. Демек, «қандай мамандықты игерген дұрыс?» деген ой келеді.

Мүмкін сіз жақындарыңыз бен достарыңыздан кеңес сұрап, интернеттен ақпарат іздеп, таныстарыңыздың пікірлерін жинаған боларсыз. Сізге әртүрлі кеңестер беріледі: сүйікті ісіңізді іздеу немесе отбасылық кәсіпті жалғастыру немесе беделді, жақсы еңбекақысы бар мамандық таңдау.

Беделді мамандық көпшілікті қызықтырады және алдымен оқуға түскен кезде, кейіннен жұмыс орнына орналасарда байқауда жоғары болады. Сондықтанда жоғары табыс пен мансаптық жетістікке жету үшін талапкер қиын сынақтар мен үлкен бәсекелестікке дайын болуы керек. Талапкер бүгінгі таңда және болашақта сұранысқа ие болатын мамандықтарды жаңа кәсіптер атласының көмегімен таңдауына болады.

Жаңа кәсіптер мен құзыреттер атласы - бұл әр сала сарапшыларының пікірінше, қазірдің өзінде сұранысқа ие және жақын арада пайда болатын кәсіптер жинағы. Бұл атласта бізге жақын болашақта 5-10 жыл көлемінде үлкен сұранысқа ие болатын мамандықтар тізімі берілген.

5-10 жылдан кейін қандай мамандықтар өзекті болатынын анықтау үшін Foresight (Форсайт) әдістемесі қолданылды. Форсайт әдістемесі мынаны ұсынады:

- болашақты болжауға кепілдік берілмейді;
- болашақ біздің іс-әрекетімізге және қазіргі кездегі күш-жігерімізге байланысты;

- болашақта мамандықты дамытудың көптеген нұсқалары бар және біз өзімізге сәйкес келетін нұсқаны таңдай аламыз;
- болашақ нұсқаларды әзірлеудегі жетекші рөл өз саласында айтарлықтай тәжірибесі бар, саланың дамуына әсер ететін және болашақтың дамуына өзіндік көзқарасы бар салалық сарапшы – мамандарға тиесілі;
- болашақ нұсқаларды сала сарапшылары бірлесіп жұмыста және форсайт-сессия деп аталатын арнайы іс-шарада талқылау кезінде әзірлейді және келіседі;
- Форсайт-сессия жұмысындағы негізгі мақсат – кәсіби қызмет салаларының өзгеруіне әсер ететін, уақыт өте келе дамитын үрдістерді анықтау және талдау.

Анықталған трендтердің оң және теріс салдары болуы мүмкін. Пайда болған жаңа технологиялар болашақ мамандардың оларды пайдалану үшін қандай құзыреттерге ие болуы керектігін анықтайды. Жаңа құзыреттерді біріктіру және топтастыру жаңа мамандықтарға қойылатын талаптарды қалыптастырады және оларға сұраныс 5-10 жылдан кейін жоғары болады.

Жаңа мамандықтарды қалыптастырумен қатар, инновациялық технологиялар кейбір мамандықтарды қажетсіз етеді және басқалардың өзгеруіне айтарлықтай талаптар қояды. Болашақта сұранысқа ие болмайтын кәсіптерді жойылып бара жатқан кәсіптер деп атаса, ал болашақта қалатын, бірақ айтарлықтай өзгертін кәсіптерді трансформацияланатын кәсіптер деп аталады.

Сұранысқа ие маман болу үшін талапкер болашақ мамандықтардың бірін таңдауы керек. Сондай-ақ жойылып кету қаупі бар мамандықты таңдаудың қажеті жоқ.

Жаңа кәсіптер атласынан сіз 3 кәсіп тобының сипаттамасын таба аласыз:

1. Жаңа кәсіптер – әлі ресми түрде жоқ, бірақ жақын арада пайда болу ықтималдығы жоғары кәсіптер.
2. Трансформацияланатын кәсіптер - бұл бұрыннан бар кәсіптер мен мамандықтар, бірақ айтарлықтай өзгертін кәсіптер.
3. Жойылып бара жатқан мамандықтар – бұл жақын арада сұранысқа ие болмайтын кәсіп түрлері.

Қандай жаңа мамандықтар пайда болатынын, бар мамандықтардың қалай өзгертінін немесе жойылатынын қалай анықтауға болады?

Ескі кәсіптердің өзгеруі немесе жаңа кәсіптердің пайда болуы қандай технологиялардың дамитынына және болашақ мамандық трендтеріне байланысты. Трендтер - бұл қоғам мен экономикадағы өзгерістердің күшті тұрақты процестері. Олар ғылыми прогреспен бірге инновациялық технологияларды тудырады. Кәсіпорындарда жаңа технологияларды қолдану жұмыс процесін өзгертеді. Қазіргі заманғы машиналар мен жабдықтар адамдардың көмегінсіз операциялардың бір бөлігін орындай бастайды, осыдан жойылып бара жатқан мамандықтардың тізімі пайда болады. Екінші жағынан, инновациялық технологиялар мен механизмдер жаңа еңбек міндеттерін орындап, жұмысшыларға жаңа талаптар қояды. Сала сарапшылары бұл өзгерістерді талдайды және қандай жаңа мамандықтар қажет болатыны туралы көзқарастарын айтады. Демек, жетекші трендтер ғылыми прогресс пен технологияларды ендірумен қатар, еңбек міндеттерінде өзгертеді және өндірістік қиындықтар туғызады, бұл кәсіптер құрамының өзгеруіне әкеледі.

Трансформацияланатын мамандықтардың көпшілігі қазіргі уақытта сұранысқа ие, бірақ олардың өзектілігін сақтау үшін мамандар жаңа техника, саладағы жаңа тәуекелдер мен мүмкіндіктерді талап ететін жаңа дағдыларды игеруі керек. Кәсіптердің атауы өзгермеуі мүмкін, бірақ мамандық ішіндегі біліктілік талаптарының деңгейі өзгереді. Кәсіптің бұл класын білімі бар және біліктілігін арттыруды жоспарлап жүргендерге зерттеу пайдалы. Мүмкін сіз дәл осы мамандықтармен айналысасыз немесе оларды игергіңіз келеді, сіз өз құзыреттеріңізді қай бағытта дамыту керектігін қарастыруыңыз керек.

Сондай-ақ, мамандар жойылып бара жатқан мамандықтарға назар аударуы керек. Мамандықтардың жойылуының екі негізгі себебі бар:

- автоматтандыру-цифрлық технологияларды дамыту жағдайында қол еңбегі мамандықтары да, қарапайым ақыл-ой еңбегі мамандықтарының бір бөлігі де азаяды, яғни олар автоматтандырылады;

- еңбек нәтижелеріне немесе қызметтеріне деген қажеттілікті жоғалту сонымен қатар кәсіптің біртіндеп жоғалып кетуіне әкеледі. Жақын арада аудармашы, сметашы, кітапханашы, турагент, даяшы, кондуктор т.б. сияқты мамандықтар жоғалып кетуі мүмкін.

Жаңа кәсіптер мен құзыреттер атласы 9 сала бойынша дайындалған. Талапкерге жаңа кәсіптердің Атласымен жұмыс істеуі ыңғайлы болуы үшін оны әмбебап үлгі бойынша әзірлеген. Ол алты негізгі трендке негізделген.

Жетекші трендтер:

1. Роботтар мен ақылды жүйелерді енгізуді тарату.
2. Цифрландыру және үлкен деректерді қолдану аясын кеңейту.
3. Шикізаттың табиғи қорларының сарқылуы.
4. Экологиялық нормаларды күшейту.
5. Y және Z буындарының өкілдеріне жаңа мамандық түрлерін ұсыну.
6. Халықтың тұтынушылық қалауының өзгеруі

Ұсынылған атласта келесідей кәсіби құзыреттіліктер таңдалады:

- жүйелік ойлау;
- салааралық байланыс;
- экологиялық ойлау;
- жобалар мен процестерді басқару;
- клиентке бағдарлану;
- бағдарламалау, робототехника, жасанды интеллект;
- көркем шығармашылық;
- көп тілділік және көпмәдениеттілік [1].

Әлеуметтік саладағы болашақ мамандықтары

Әркім әлем күтіп тұрған өзгерістерге сенімді түрде ілесе алмайды. Осындайда озық замандастарымен, «ақылды» машиналармен және басқа мәдениеттермен ортақ тіл табуға көмектесетін мамандар көмекке келеді. Мысалы, қоғамдық модераторлар қақтығысушы тараптармен немесе мүлдем басқа көзқарастағы адамдар арасында делдал болады [2].

Әркім әлем күтіп тұрған өзгерістерге сенімді түрде ілесе алмайды. Осындайда озық замандастарымен, «ақылды» машиналармен және басқа мәдениеттермен ортақ тіл табуға көмектесетін мамандар көмекке келеді. Мысалы, қоғамдық модераторлар қақтығысушы тараптармен немесе мүлдем басқа көзқарастағы адамдар арасында делдал болады.

1. Әлеуметтік қақтығыстардың медиаторы - бұл адамдар топтары арасындағы қарама-қайшылықтарды бейбіт жолмен шешуге көмектесетін маман.

2. Мүмкіндігі шектеулі жандарды интернеттегі жұмысқа бейімдеу бойынша маман - мүмкіндігі шектеулі жандарға әлеуметтік өмірге енуге көмектесетін тұлға. Оның көмегі қашықтан жұмыс істеуге үйретуде, еңбек процесін ұйымдастыруда, қарым-қатынас платформалары мен білім беру бағдарламаларын таңдауда көрінуі мүмкін.

3. Әлеуметтік модератор - бұл топтың практикалық нәтижеге тез және тиімді шығуы үшін тақырып, проблема, жоба бойынша жұмысын ұйымдастыратын маман.

4. Мигранттарды бейімдеу жөніндегі маман - басқа елдерден көшіп келген адамдарға жаңа жерге бейімделуге көмектесетін әлеуметтік қызметкер. Бұл оларға өмірді жақсартуға, жаңа әлеуметтік және өмірлік ортада бейімделуге, тіл үйренуге, жұмыс пен баспана іздеуге, оқу кезінде қолдау көрсетуге көмектеседі.

5. Қоғамдық мәселелерді краудсорсинг бойынша маман - бұл қоғамдық мәселелерді жинайтын, талдайтын және оларды шешу үшін ресурстарды тартатын маман. Бұл

менеджмент, әлеуметтану, құқықтану және ақпараттық технологиялар қиылысындағы жаңа мамандық.

6. Қол жетімді ортаны жобалаушы - балаларға, зейнеткерлерге және физикалық мүмкіндіктері шектеулі адамдарға аулаларда, кіреберістерде, үйлерде инфрақұрылымдық шешімдер әзірлейді.

7. Ұзақ өмір сүретін адамдардың кеңесшісі - ол қарттық жастағы адамдардың жақсы өмір сүруіне көмектеседі.

8. Реинтегратор - көшіп келгендерге жаңа қоғамға енуге көмектесетін маман.

9. Шешім шығаруға көмекші - клиенттердің қажеттіліктерін тыңдайды, клиент қол жеткізе алмайтын қосымша деректерді жинайды, бұл ақпаратты түсінеді және шешім қабылдауға көмектеседі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Атлас новых профессий и компетенций (enbek.kz)

2. РБК Трендов. <https://trends.rbc.ru/trends/education/5d6e48529a7947777002717b>

УДК 37.036

ОҚУШЫЛАРҒА ҰЛТТЫҚ КИІМНІҢ ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТАБИҒАТЫМЕН «КӨРКЕМ ЕҢБЕК» ПӘНІ НЕГІЗІНДЕ ТАНЫСТЫРУ

Шантаева Гульнар Агабековна

**Директордың тәрбие ісі жөніндегі орынбасары, көркем еңбек пәнінің мұғалімі
№54 орта мектебі, Тараз қаласы**

Алиева Алтынай Усеналыевна

**Б.Бөлтiрiкова атындағы № 4 мектеп-лицейiнiң бастауыш сынып мұғалiмi,
Жамбыл облысы Қордай ауданы Қордай ауылы**

Аннотация: Мақалада оқушыларға ұлттық киімнің эстетикалық табиғатымен «Көркем еңбек» пәні негізінде таныстыру мәселесі туралы айтылған. Ұлттық киімінің бай әсемдік, көркем-эстетикалық құндылығын, жас ұрпақтың танып білуге, мектептен кейінгі азаматтық өмірінде өз қолымен жасауға деген шығармашылық қажеттілігін оятуға, олардың бойында тұрмыс эстетикасына қажетті талғамдық қасиеттерді тәрбиелеуге пайдалана алмаймыз.

Кілт сөздер: оқушылар, ұлттық киім, эстетика, «Көркем еңбек» пәні, талғам.

Аннотация: В статье речь идет о проблеме ознакомления учащихся с эстетической природой национальной одежды на основе предмета «Художественный труд». Мы не можем использовать богатую красоту, художественно-эстетическую ценность национальной одежды, чтобы познать подрастающее поколение, пробудить творческую потребность творить своими руками в их гражданской жизни после школы, воспитать в них вкусовые качества, необходимые для эстетики быта.

Ключевые слова: школьники, национальная одежда, эстетика, предмет «Художественный труд», вкус.

Abstract: the article discusses the problem of familiarizing students with the aesthetic nature of the national costume on the basis of the discipline «Artistic labor». we cannot use the

rich beauty, artistic and aesthetic value of the national costume to recognize the younger generation, to instill in them the creative need to create with their own hands in their civic life after school, to instill in them the taste qualities necessary for the aesthetics of life.

Key words: pupils, national costume, aesthetics, subject «Artistic labor», taste.

Қазіргі кезде республикамыздың іргелі қалаларында, әлемдік үлгідегі киімдерді жобалайтын сән орталықтары көптеп кездеседі. Солармен қоса, қолөнердің табиғатын жетік білетін халық шеберлері, арнайы кәсіби маман иелері (киім дизайнерлері, суретшілер, киім тігу технологтары), дәстүрлі киімдерінің элементтерін жарасымды пайдаланып, бүгінгі заман талабына сәйкестендірілген ұлттық нақыштағы (этностильдегі) сәнді киімдер жасауда. Олардың озық үлгілері, тек республикамызда ғана емес, әлемдік сән байқаулары мен көрмелерде, шетелдіктерді де халқымыздың көркем-эстетикалық мәдениетімен таныстыруда. Дегенмен де, олардың шығармашылық жұмыстарының нәтижелері тек сән көрмелеріне, ал халық шеберлерінің киімдері тек белгілі қажеттілік үшін пайдаланылуда. Сондықтан, ұлттық киімінің бай әсемдік, көркем-эстетикалық құндылығын, жас ұрпақтың танып білуге, мектептен кейінгі азаматтық өмірінде өз қолымен жасауға деген шығармашылық қажеттілігін оятуға, олардың бойында тұрмыс эстетикасына қажетті талғамдық қасиеттерді тәрбиелеуге пайдалана алмаймыз.

Жас ұрпақты ұлттық киімінің көркем-эстетикалық табиғатымен таныстыру, негізінен «Көркем еңбек» пәні мазмұнында қарастырылған.

Қазіргі кезде жастар арасында этностильде киіну сәнге айналуда. Қазақ ұлттық киімдері келесідей өнер құралдарында өз көрінісін тапқан, атап айтсақ: халықтың фольклорлық, ән, сәндік-қолданбалы және би өнері мен ұлттық ойындарында [1. 26-46 б.]. Енді осы өнер түрлеріне қысқаша тоқталып, сипаттап берейік.

Қазақ фольклорындағы эстетикалық ұғым әр алуан. Бір жүйеде дамып, бір салада өрістеген халықтық эстетикалық ой-пікірі болды деп айту қиын. Оның фольклордағы орны елеусіз, нәзік сезіммен беріледі. Халық суреткерлігінің күші де осында. Әсемдік ой мен сезім әрбір ауыз әдебиеті туындысында айдар тағып мен мұңдалап тұрмай, зергер соққан өткір пышақтың алтын сабындай ішінара жымдасып, сән беріп қызықтырады. Сондай-ақ әсемдік бір жырда бар, бір жырда жоқ деп те айтуға болмайды. Фольклор – халықтық қазына. Ол дүниеге бірден келген жоқ, оған халықтың ғасырлар бойғы еңбегі, білімі, өнері жұмсалды [2. 17 б.]. Осы халықтың фольклорлық өнеріне - мақал-мәтелдер, жұмбақтар, жаңылтпаштар, ертегі-аңыздар жатады.

Мақал-мәтелдер ғасырлар бойы жинақтаған халық даналығының рухани көрінісі. Мақал-мәтелдерді оқу-тәрбие үдерісінде тиімді пайдалану арқылы оқушылардың бойына адамгершілік, отансүйгіштік, эстетикалық, еңбек сүйгіштік қасиеттерді қалыптастыруға болады. Мақал-мәтелдер өзара тығыз байланысып, бірін-бірі толықтырып жататын даналық көзі.

Мақал дегеніміз - өмір құбылыстарын жинақтайтын және типтендіретін, бір немесе екі бөлімнен құралып, алдыңғысында шарт немесе жалпы пайымдау, соңғысында қорытынды, түйінді пікір айтатын бітімі бекем, өте ықшам, бейнелі әрі ырғақты халық нақылы. Мәселен, «Көңілі пәктің, көрері ақ».

Мәтел дегеніміз - халық арасында көп тараған, қорытындысы болмайтын, тұжырымы тиянақталмаған, қарама-қарсы теңдестіруі жоқ, ықшам кестелі халық сөзі. Мәселен, «Көппен көрген, ұлы той». Мақал-мәтелдер көлемі жағынан аз, яғни тобықтай сөздің тоқ етерін қысқа, әрі нұсқа сөзбен, не астарлап жеткізеді.

Ал, қазақ мақал-мәтелдері сан жағынан көп, мазмұны жағынан кең, мағынасы жағынан терең. Бұл жөнінде атақты ғалым, лингвист, этнограф, археолог және қоғам қайраткері В.В. Радлов былай дейді: «Қазақтың ақыл-ой, қабілетінің зор екеніне барған сайын көзім жете түсуде, қандай әсем сөйлейді. Айтқысы келгеннің бәрін тез түсіндіреді, қарсыласының да сөзіне шебер тойтарыс бере біледі. Тіпті балалардың ақыл-ойы есі де

тез жетіледі. Ойын дәл ұғындыра алады» [3. 5-8 б.]. Бұдан байқайтынымыз, мақал-мәтелдерді әр сабақта тиімді пайдалана отырып оқушылардың эстетикалық талғамын дамытуға болады.

Мақал-мәтелдер халықтың жан дүниесінің байлығын, әсемдігін, мінез-бітімін, тіршілігін байқатады. Мақал-мәтелдерде өсиет-ұлағат, тәлім, әсемдік, әдемілік, ізгілік, парасат, әдептілік, белгілі бір құбылысты астарлап, жұмбақтап бейнелеу келтіріледі.

Әр халық киімдегі әсемдікті әрқалай түсінеді, бағалайды, бірақ эстетикалық мазмұны ұқсас. Себебі, әсемдікті әр түрлі түйіндегенімен оның маңызды түйіні сапалық пен көркемдік. Төменде киімге, оның эстетикасына байланысты айтылған мақал-мәтелдер берілген:

1. Жаман киім жасты кәрідей етеді,
Кәріні терідей етеді.

Бұл мақал-мәтелде жаман, ұсқынсыз, жарасымсыз киім жастың өзін кәрідей, ал кәрі адамды тіптен сүйкімсіз көрсететіні туралы айтылады, яғни киім адамның сыртқы келбетіне әсемдік пен әдемілік береді.

2. Адам көркі шүберек,
Ағаш көркі жапырақ.

Мұнда ағашқа көрікті – жапырақ, ал адамға көрік беретін киімі туралы айтылған, осы мақал арқылы оқушыларды ұқыпты, жарасымды киінуге үйретуге болады. Бірақ киімді де жас ерекшелігіне, киілу мерзіміне, жеріне байланысты кию қажет, ол жөнінде де мақал-мәтелдер бар:

3. Жаз киерін, қыс киіп,
Жарлы қайдан байысын.
4. Тоғыз қабат торқадан,
Тоқтышақтың терісі артық.

Адамның киіміне қарап, оның талғампаздығын, қызметін, ой-парсатын және ұқыптылығын байқауға болады, мәселен:

5. Киіміне қарап, қарсы ал,
Ақылына қарап, шығарып сал.
6. Өзі сыпайының тоны да сыпайы.

Киімге байланысты әзіл-шыны араласта мақал-мәтелдер кездеседі, мысалы:

7. Тауық жемге тоймайды,
Қыз киімге тоймайды.

Киімнің әсемдігіне, көркемдігіне байланысты айтылған мақал-мәтелдер:

8. Хош иіс көңіліңді ашар,
Жақсы киімнен пәлекет қашар.
9. Алтын кемер белге сән,
Ақылды жігіт елге сән.
10. Алтын балдақ қол сәні,
Әшекей кесте тон сәні.
11. Алтын шекпен ерге жарасар,
Алтын кісе белге жарасар.
12. Асыл шапанды асылмен астарла.
13. Бөрік – адамға көрік.
14. Кісі киімді көркемдесе,
Киім кісіні көркемдейді.
15. Кейбіреудің қолы өнер,
Қолымен тіккен тоны өнер.
16. Талаппен баста,
Талғаммен аяқта [1].

Киім киіну мәдениеті арқылы оқушылардың эстетикалық талғамын дамытуға болады. Ол үшін киімге байланысты мақал-мәтелдер, ақыл-кеңестер айтып отыруымыз

керек. Киімді ата-бабаларымыз талғаммен киген, яғни киімді жас ерекшелігіне, баратын жеріне, мезгіліне байланысты таңдаған. А.П. Чехов сөзімен айтқанда адамда: бет, киім, жан, ой - бәрі сұлу болуы керек [4. 169 б.]. Сонымен, оқушылардың бойына эстетикалық талғам қалыптастыруды алдымен оның жүріс-тұрысы мен киім-киісінен бастаған жөн, себебі, ұнасымды киімнің өзінде үлкен мәдениет жатады.

Оқушылардың эстетикалық талғамын дамытатын фольклорлық өнердің елеулі туындыларының бірі - жұмбақтар. Ойға алған нәрсенің өзін айтпай сырт көріністерін, сыртқы белгілерін қысқаша сипаттауды, солар арқылы жұмбақ етілген затты жұмбақ дейміз.

Оның алғашқы үлгілері ертедегі адамдардың тұрмыс-тіршілігіне, еңбек, кәсіп ету жағдайларына байланысты туып, кейіннен халық өмірімен біте қайнасқан, талай ғасырмен бірге жасасқан, өзінің қалыптасу және даму үдерісінде жаңа мазмұн, жаңа тақырып алып отырған. Ауыз әдебиетінің басқа тарихи дәуірлер туғызған жаңалықтарды бойына жинай келген. Қай кезде болса да, жұмбақты еңбекші халық оралымды ұшқыр сөз, өткірлік, тапқырлық ретінде қолданған. Мұнымен қатар, жұмбақтың білім берерлік, білмегенді білуге ұмтыларлық қасиеті барлығын халық жақсы түсінген. Сондықтан да жұмбақ халықтың күнделікті өмірінен ерекше орын алған.

Жұмбақ айту - әр халықтың әріден келе жатқан дәстүрінің бірі. М.Әуезов «Жұмбақтар туралы» еңбегінде, қазақтың ертедегі әдет-ғұрып салтында жұмбақтың ерекше орын алғандығын айта келіп, былай деген: «Кейде бүкіл бір ертегі жұмбақтан тұрады. Әңгімелі әсем жыр, дастан атаулының талайының жұмбаққа соғып кететіні болады. Ертеде ердің даналығын, жүйріктігін жұмбақпен сынауға машық болған». Бұл - тарихи шындыққа негізделген пікір [5. 6 б.].

Жұмбақтар – қоршаған өмір болмысының, табиғаттың, адамдар тұрмыс-тіршілігінің, жан-жануарлар мен өсімдіктер дүниесінің болмысынан алынып, жас ұрпақтың ой-өрісін, дүниетанымын, білім қорын дамыту құралы ретінде пайдаланылған. Жұмбақтардың жасалу әдісі, тілі, ұйқастығы да тәрбиелік мәнге ие. Жұмбақтағы теңеулер, сөз байланысының әсемдігі де эстетикалық маңызды.

Жұмбақтардың тақырыптары былай топталады: жаратылыс-табиғат; адамның анатомиясы және іс-әрекеттері; жан-жануарлар тіршілігі. Жұмбақтардың бәрі де оқушылар мен жастардың ой-өрісін, білім қорын кеңейтуге дүниетанымдық-эстетикалық көзқарасын, талғамын қалыптастыруға көмектеседі. Көбіне халқымыз әдептілікті күнделікті өмірден, табиғат құбылыстарынан, адамдардан көрген және оның теңестірмелі түрде берген. Мысалы, қазақтың ұлттық киімдеріне де байланысты жазылған жұмбақтар жетерлік, атап айтсақ:

Сұлу-сұлу құнаным,
Сылдырлаған жүгенім,
Аяз күнде мінбеген,
Аяғы жерге тимеген.

(Сәукеле)

Сылдыр-сылдыр кісенім,
Сылдырлайды-ау кісенім.
Құлағында құлпы жоқ,
Күдіретті кісенім.

(Сәукеле)

Жұмбақтың қайсысы болса да негізгі ойды бейне, оралында ұшқыр сөз арқылы білдіреді. Көркемдік суреттеу құралы болып табылатын теңеу, метафора жұмбақта көп қолданылады. Бір нәрсені екіншісіне теңеп, салыстыра отырып бейне жасайды, жұмбақтың салыстырудан әсемдік дүниесінің молдығы бірден көрінеді. Мысалы:

Бір нәрсе өзі түкті шұбар ала,
Сипаты бек асып тұр көрсең жаңа.
Ішінде шығар жері қиын екен,

Егер де қолға түссе болар пана.
(Пұшпақ, ішік)
Жансызға бітеді екен құйрық қанат,
Адамнан қалмаймын деп етер талап,
Ішінде қанатының қосаяқ бар,
Жігіттер мило болсаң, ойламай тап. (Тымақ)
Бір нәрсе менен биік
Кейде менен аласа.
Мұндай қызық дүниеде,
Көріп пе едің тамаша.
(Бөрік)

Сонымен қазақ халқының ерте заманда туып, бүгінгі күнге дейін өсу, жаңару үстінде келе жатқан жұмбақтары ұлттық мәдениетіміздің көрнекті бір тарауы болып табылады. Оларды адам баласының ой-өрісі, дүниетанымы, эстетикалық талғамының қалыптасуына көмектесетін, тапқырлыққа, білмегенді білуге, ізденуге ой салатын, соған ұмтылдыратын, білімділік, тәрбиелік мәні бар халық шығармасы деп қараймыз.

Тәрбиелік мүмкіндіктері: ұлағаты мол мұрадан қалған халықтың фольклорлық өнері - оқушылардың бойында (оқу-тәрбие үдерісінде) эстетикалық талғамды шыңдап, дамытып, жетілдіріп отыруына, талғампаздықпен киінуіне көмектеседі. Осы жерде ескере кететін ерекше жәйт бұл оқушылардың таным деңгейі мен жас ерекшеліктеріне көңіл бөлу. Ендеше, оны жас ұрпақ тілі мен ұлттық санасын дамытуда, көкірек көзін ашуда, еліміздің тарихын жетік білуде, әсемдікті түсіндіруге, адамгершілік және т.б. қасиеттерді қалыптастыруда олардың жас ерекшеліктерін ескере отырып кеңінен, әрі орынды пайдалана білу керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ботабаева Ә.Е., Сәлімбаев О. Өнер құралдары негізінде оқушылардың эстетикалық талғамын қалыптастыру: оқу-әдістемелік құрал. - Тараз, 2007. - 126 б.
2. Әлібеков Ш. Қазақ фольклорының эстетикасы. – Алматы: Рауан, 1991. – 128 с.
3. Маржан сөз. Мақал-мәтелдер. // Аударған Әлімбаев М. – Алматы: Жазушы, 1978. – 447 б.
4. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. Педагогика. Оқу құралы. - Астана, 1998. – 378 б.
5. М.Әуезов. Қазақтың халық жұмбақтары. – Алматы: ҚМБ, 1959.

ӘОЖ 347.9

ЕРТЕГІДЕГІ ӘЛЕМНІҢ ТІЛДІК БЕЙНЕСІН АЙҚЫНДАУДАҒЫ СӨЗ ТАПТАРЫНЫҢ МАҢЫЗЫ

Нұрбеков Талғат Балтабекұлы, «Филология» мамандығының 3-курс докторанты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада ертегідегі әлемнің тілдік бейнесін айқындаудағы сөз таптарының маңызы туралы сөз қозғалады. Қазіргі таңда ертегілердегі әлемнің тілдік бейнесін анықтау басты назарда болып тұр. Қазақ тіліндегі етістіктердің ертегілердегі қолданысы әлемнің тілдік бейнесіндегі барлық ұғымдарды таңбалауды қамтамасыз ете алатынын толық дәлелдейді. Ақпараттық мағынаны, әр қимыл мен әрекеттің динамикалық

ерекше белгісін дәл және нақты беруде, ертегіге тән стильді сақтауда қазақ ертегілерінің қолданыстық мәні ерекше. Сөйлемдердің дара мағыналы етістіктермен келуінің де ерекше мәнісі бар. Ол арқылы берілетін ақпар тыңдаушы балаға түсінікті болуы меңзеледі.

Зерттеу барысында отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектеріне сүйене отырып, өзіндік пікірімізді білдірдік. Қазақтың әдеби ертегілерінің әлемнің тілдік бейнесіне баса назар аудардық.

Кілт сөздер: әдебиет, ертегі, фольклор, дүниетаным, қазақ әдебиеті, шығармашылық, мәдениет, әлемнің тілдік бейнесі.

Аннотация. В статье рассматривается о значении часть речи в определении языковой картины сказочного мира. В настоящее время основное внимание уделяется определению языковой картины мира сказок. Использование глаголов в казахском языке в сказках полностью доказывает, что может обеспечить маркировку всех понятий в языковой картине мира. Особое значение казахских сказок имеет точная и точная передача информационного смысла, динамического своеобразия каждого движения и действия, сохранение стиля, характерного для сказки. Особое значение имеет и то, что предложения приходят с глаголами единственного числа. Информация, передаваемая через нее, должна быть понятна ребенку-слушателю.

Изучая труды отечественных и зарубежных ученых, мы высказали свое мнение. Особое внимание мы уделили языковой картине мира казахских литературных сказок.

Ключевые слова: литература, сказка, фольклор, мировоззрение, казахская литература, творчество, культура, языковая картина мира.

Annotation. The article discusses the importance of the part of speech in determining the linguistic picture of the fairy-tale world. Currently, the main focus is on defining the linguistic picture of the world of fairy tales. The use of verbs in the Kazakh language in fairy tales fully proves that it can provide labeling of all concepts in the linguistic picture of the world. Of particular importance to Kazakh fairy tales is the accurate and accurate transmission of information meaning, the dynamic originality of each movement and action, and the preservation of the style characteristic of the fairy tale. Of particular importance is the fact that sentences come with singular verbs. The information transmitted through it should be understandable to the child listener.

Studying the works of domestic and foreign scientists, we expressed our opinion. We paid special attention to the linguistic picture of the world of Kazakh literary fairy tales.

Keywords: literature, fairy tale, folklore, worldview, Kazakh literature, creativity, culture, linguistic picture of the world.

Әлемдік лингвистика ғылымында, мәселен, неміс, ағылшын, орыс тілдеріндегі ертегінің әлемдік тілдік бейнесін зерттеуші ғалымдар, ертегінің тілдік ерекшелігін көбінесе онда қолданылған етістіктердің ерекшелігіне қарай бағалайды [1].

Ағылшын тіліндегі халық ертегілерінің әлемінің тілдік бейнесін зерттеуші ғалымдар оны мәтіннің сөйлеу тіліндегі балы деңгейінде қарастырады. Бүкіл мәтіннің сөйлеу бағасы оның композициялық-сөйлеу құрылымын құрайды (комбинация баяндауыш сөзінің дискурстары және кейіпкердің сөйлеуі) деп қарастыра отырып, негізгі мағыналы сөздердің лингвистикалық және мәтін құрау құзыреттілігін басты фактор ретінде пайымдайды. Зерттеуші орыс ғалымдары орыс ертегілері мәтіндерін терең зерттейді [2]. Бастауыш пен баяндауыш арасындағы қатынасты анықтайтын етістік рөліне де назар аударады. Яғни сөйлеу құзыреттілігін және кейіпкердің тілдік тұлғасын анықтауда етістіктердің қолданысын зерделеудің маңызы зор екенін осы зерттеулерден анық байқаймыз.

«Тоғыз тоңқылдақ, бір шіңкілдек» ертегісін тыңдаушы балалар жақсы біледі. «Ертеде екі қатыны бар бір адам болыпты» деп басталатын ертегінің дала дүниетанымымен тығыз байланысты екені анық аңғарылады. Бірінші сөйлем арқылы екі нәрсе туралы анық ақпар беріледі:

1) болатын оқиғаның нақты уақыты беймәлім;

2) нақты кісінің аты-жөні де белгісіз.

Яғни, ертегіге тән белгі: заманы – «ерте, ерте, ертеде», ертегінің кейіпкерінің есімі - белгісіз.

Қазақ халқында екі қатын алған кісі туралы мақал бар:

Екі қатын алғанның дауы үйінде,
Жаман қатын алғанның жауы үйінде.

Екі сиырың болса, айран болар,
Екі қатының болса, ойран болар.

Осы мақалдың шығуының себебін көрсетердей «Тоғыз тоңқылдақ, бір шіңкілдек» ертегісінде үлкен қатыннан туған тоғыз ұл екінші қатыннан туған жалғыз ұлға зорлық көрсетеді. «Бәйбішеден туған тоғыз тоқалдан туған жалғыз ұлды шырылдатып, зорлық қыла беретін болған соң, оны жұрт Шіңкілдек деп атапты».

Тоңқылдақ және Шіңкілдек сөздерінің мағыналары ертегі кейіпкерлерінің істеген істерімен іштей үндес болып жатады.

Қазақ тілінің он томдық түсіндірме сөздігінде «Тоңқылдақ» сөзінің мағынасы «тоңқ» деген дыбыстық еліктеуіштіктің негізінде жасалып, оған –ыл және –дақ жұрнақтары жалғану арқылы жасаған туынды сөз екені айтылады. «Тоңқылдау» етістігі мен «тоңқылдақ» сын есімінің мағыналары бір нәрсеге үнемі өкпелеп, ренжіп жүретін кісіге айтылады. Ғалымдардың көрсетуіше, алтай, шор, сағай сияқты түркі тілдеріндегі «тоң» сөзінің мағыналарының бірі - дөрекі. Якут тілінде: тоң — білмейтін, ал тунгус-маньчжур тілдерінің кейбіреуінде осы тұлғалас сөз «олақ, тәжірибесіз» мағыналарын түсіндіреді. Қазақ тілінде де тоң мінез деген сөз бар, «тоң торыс» - тоң мінез, қыңыр деген мағынада Қызылорда, Арал говорларында қолданылады. Бұл деректерден «тоңқылдақ» сөзінің алғашқы түбірі - «тоң», ал мағынасы - олақ, дөрекілік, қыңыр болуы ықтимал деген пікір айтуға болар еді. екендігі. «Чуваш тілі де якут тілі сияқты өте көне тілдердің біріне саналады. Сондықтан да болар «тоң» сөзіне жұрнақтар қосылып, жаңа мағынаға ие болғанын чуваш тілінен табамыз. Онда «тункалтак» сөзінің «есуас, ақымақ» деген мағынасын кездестіреміз. Соңғы дерек бойынша, «тоғыз тоңқылдақ...» - «тоғыз есуас» немесе «тоғыз ақымақ» деген ұғыммен бірдей» - деп жазады зерттеуші ғалымдар [3].

Ал «шіңкілдек» сөзінің «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде» екі түрлі мағынасы көрсетілген:

1) дене тұрқы кішірек, дауысы шіңк-шіңк етіп шығатын құс;

2) шіңкілдеп, шіңк-шіңк етіп шығатын (дыбыс, үн).

Сондай-ақ, «шіңкілдек» - музыкалық аспаптың атауы. Қазақ ұлтының дауы шіңкілдеп шығатын аспабы [4].

«Қазақтың әйгілі көне аспаптарының сырнай, асатаяқ, сазген, шіңкілдек немесе кәдімгі домбыраның с қырлы үнін ұғып, мүмкіндігін күшейткен жөн.

Ертегіде әкесі дүниеден өтісімен, бұлар аз ғана малдай айрылып, жұтайды. Бәйбішеден туған Тоғыз тоңқылдақ малдарын бөлек жаяды, бөлек жүреді, ал тоқалдан туған Шіңкілдек – жалғыз ешкісін бөлек жайып жүреді.

Тоғызды бір Шіңкілдекке қастық жасай береді, қолынан келсе зорлық көрсетеді. Тіпті қызғаныштан Шіңкілдектің шешесін өлтіреді, өзін де өлтіргісі келеді. Алайда шіңкілдек «жалғыздың жары – құдай» деген тәмсілге сай, ақылымен амал тауып жүреді.

Бұл ертегі мәтінінде де баяндауыш қызметіндегі етістіктің маңызы ерекше рөл атқарады.

Ертегі басталғанда бұрынғы өткен *шақтың* жасалу жолы *-ып, -іп, -п* жұрнақтары және жіктік жалғауы арқылы істің бұрын өткенін білдіреді: *Ертеде екі қатыны бар бір*

адам болыпты. Үлкен қатынынан туған тоғыз ұл зорлықшыл болыпты. Сондықтан оларды жұрт Тоңқылдақ атапты...

Ал келесі абзацтан бастап етістік тұлғалары -а, -е, -й сөз тудырушы тұлғасы мен жіктік жалғауы жалғанып, етістіктің ауыспалы келер шақ формасына алмасады: *Әкесі өлген соң, бұлар аз ғана малынан айрылып, жұтап қалады. Бәрі қаңғырып, мал іздеп, бір жерге келеді. Тоғыз Тоңқылдақ малды бір жерге жаяды...*

Ертегі мәтінінде баяндауыш қызметі күрт артады. Уақыт категориясының маңызы да артады. Тыңдаушыны қызықтыра түсу үшін де айтылатын оқиғаны ауыспалы осы шаққа әкеледі. Болып жатқан әрекеттер енді алыстағы «ерте-ертеде» емес, тыңдаушы не оқушы үшін қазір болып жатқандай көңілде қабылданады да, оның психологиялық тұрғыдан қабылдауын, қызығуын арттырады.

«Тоғыз тоңқылдақ, бір шіңкілдек» ертегісінде негізінен дара етістіктер жиі кездесетінін аңғарамыз: *болыпты, екен, шырылдатып, айрылып, қаңғырып, іздеп, келеді, жаяды, сабайды, жылайды, бауыздап, сойып, жайылып, келіпті, жағыпты, болыпты, көрдің, депті, дейді, көріп, келді, жағып, бояп, ақылдасып, болайық, бауыздап, құйып, аңдып, боямайды т.б.*

Аналитикалық етістіктер: *деп атапты, болған соң, сойып алады, көргенім жоқ, болатын еді т.б.*

Күрделі етістік: *жұтап қалады, қастық қыла береді, кетіп қалған соң, таусылып қалды, т.б.*

Бұл етістіктер ертегінің алғашқы бөлігінен алынды:

Дара етістік – 29;

Аналитикалық етістік – 5;

Күрделі етістік – 4 [5].

Дара және негізгі етістіктердің жиі қолданысы ертегілердің тіліне тән басты белгілердің бірі ретінде қарастырамыз. Өйткені бұл ертегінің өзі көне заманалардан бастап айтылып келе жатқанының да бір көрінісі болса, екіншіден бала тыңдаушыға түсінікті болуын ескергенімен де түсіндіріледі.

Енді кейіпкерлердің тікелей сөйлесу диалогы басталады. Кейіпкерлердің бір-бірімен тікелей сөйлесуі дәстүрлі қалыптасқан сипатқа жаңаша мән береді. Әр түрлі сұрақ қойып, жауап беру, өз ойын жеткізу – жанама сөйлеу арқылы жеткізуден гөрі әлдеқайда шындықты жеткізу үшін маңызды. Әлемнің тілдік бейнесін нақтылау үшін, ертегіде *ешкі, түйе, қан, атан* сынды заттық мағынадағы денотаттық атаулар қолданылады. Олардың сыртқы түрін ерекшелеу мақсатында *ала бас атан, қызыл ала бас атан* деген сын есімді тұлғалар анықтауыштық қатынаста жұмсалады. *Ала бас атан, қызыл ала бас атан* сын есім мен зат есімнің тіркесе келе, денотаттың атрибуттық қатынасын білдірудің де мәтін мазмұны үшін маңызы терең. Ала бас атан болса – іздеушінің түйесі болады да, *қызыл ала бас атан* болса, Шіңкілдектің меншігіне өтеді. Ертегіде осылайша «*қызыл ала*» күрделі сын есімі мен «*ала*» дара сын есімінің арасындағы айырмашылықты жақсы пайдалану арқылы заттың кімнің меншігі болатынын анықтайды. Бұл да ертегі тілінің өзіндік ерекшелігі. Әртүрлі дискурстарда белгілі сөйлеу формулаларының ұқсастығы мен ерекшеліктерін талдай жеткізу арқылы халық ертегілерінің экспозициялары мен финалдары айқындалып отырады [6].

Басқаша айтқанда, сөздің ерекше мағынасын терең түсінудің маңызы осындай қолданыстардан айқын аңғарылады.

- Шырағым! Бір алты ала бас атанды көрдің бе?

Мына бір қызыл ала атан сенікі ме?

Шіңкілдек:

- Басқа түйе көргенім жоқ дейді.

Осылай жауап беру арқылы, Шіңкілдек өтірік айтқан жоқ. Яғни, ол сұраққа «Бір алты ала бас атанды көрдім не көрмедім» деп жауап бермейді. Басқа түйені көрмегенін айтты. Шынын айтты. Ертегіде оң мінезді жақсы кейіпкердің аузына өтірік сөз салмайды.

Сөйлеу жүйесі, сөз қолданысының жүйесі ертегіде ерекше маңызға ие. Халық тілінің ұзақ қайнауынан, терең қойнауынан шыққан ертегінің тілінде мін жоқ. Жоқ іздеп жүрген адамды «кісі» сөзімен береді. Яғни ол түйекеш емес. Түйекеш болса өз түйесін ала бас болса да, қызыл ала бас болса да тануы, саны арқылы анықтай алуы, түйенің басқа да белгілері арқылы тануы ықтимал еді. «Кісі» сөзінің таңдалуы – оның түйені тани алмайтынын, бейғамдығын, көп нәрсеге мән бермейтін де бағамдата түседі. Әр сөздің өз орнында мүлтіксіз қолданысы дегенді осылай зерделеуге болады деп пайымдаймыз.

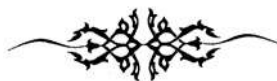
Ертегілердің мазмұны мен мәні әртүрлі болғанымен, сөз қолданысында, басталуы мен аяқталуында ұқсастықтар мол. Бұл да ертегінің өзгеше ерекшелігін танытатын белгі.

«Тоғыз тоңқылдақ, бір шіңкілдек» ертегісінде кездесетін осындай сөздің бірі – қыз, сұлу қыз денотаты. Бірі заттық мағынада, екіншісі сөз тіркесі мағынасында кездесетін бұл екі сөздің кездесуі ертегінің ортасында, шарықтау шегіне дәл келеді. Шіңкілдектің анасын Тоғыз тоңқылдақ өлтіріп қойған соң, шешесін түйеге мінгізіп алып жолға шығады. Бір ауылдың жанынан өте бергенде, бір топ бала-шаға, қыз-келіншектер шығып, ит қосып, Шіңкілдектің түйесін үркітеді. Үріккен түйеден шешесі мен өзі құлап қалады. Жұрт жиналып не болғанын сұрағанда, Шіңкілдек түйеден құлап «шешем өлді» деп айта салады да, сонда тұрған ең сұлу қызды нұсқап, осы қыз өлтірді дейді. Ауыл адамдары ақылдаса келе, шешесінің құны деп сол қызды Шіңкілдекке береді. Кез келген ертегіде сұлу қыз бейнесі қатысады, ал талданып отырған ертегідегі сұлу қыз бейнесі белсенді кейіпкер емес. Тек ертегідегі әрекетті шиеленістіруші ретінде қолданылған. «Қыз» сөзі мынадай тіркестер арқылы берілген: *«мына қыздар түйемді үркітіп, шешемді өлтірді, Ең алдымен келіп түйемді үркіткен ана қыз. Шіңкілдек қызды алып үйіне келеді. Қызды қайдан әкелдің? Жарайды деп, қызды әлгі кісіге береді»* [7].

Яғни халық ертегісінің экспозициясы мен шарықтау шегінде қыздың бейнесі көрініс береді. Сонымен бірге, *қыз, қарындас, қатын* сөздерінің қолданысына да ертегіде ерекше мән беріледі. Шіңкілдек қызды алып үйіне келіп, есік алдында тұрады, сонда бір кісі келіп, «Шырағым мына бала қарындасың ба?», - еп сұрайды. Ия. Қарындасым деп жауап береді. Сөйтіп «қарындасын сол кісіге беріп, оның қалың малына жүз қой алады. Кісі «қатыным өліп, әйел іздеп шығып едім», - дейді. Осы шағын үзіндіде кездесетін *қыз, қарындас, қатын, әйел* сөздерінің қолданысы тыңдаушыға әсер ететіні, олардың мағыналарының ерекше сипаты айқындалатыны да көрсету орынды болмақ.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки / В.Я. Пропп. – Изд. 4-е. – М.: Лабиринт, 2000. – 336 с.
2. Мелетинский Е.М. Герой волшебной сказки: Происхождение образа. – М.: Изд. вост. лит., 1958. – 264 с.
3. Веселовский А.Н. Историческая поэтика. – М.: Высшая школа, 1989. – 648 с.
4. Пропп В.Я. Морфология волшебной сказки. – М.: Лабиринт: 2001. – 144 с.].
5. Хайдеггер М. Время картины мира // Новая технократическая волна на Западе: сборник статей / пер. на рус. яз. В. В. Библихина. – М., 1986. – 106 с.
6. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. – М.: Прогресс, 1985. – 452 с.
7. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М.: Прогресс, 1993. – 656 с.

РАЗНОВИДНОСТИ ПОРТРЕТА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ

Жамбыл облысы, Т.Рысқұлов ауданы, Қ.Сұлтанбеков атындағы мектебі

Султанбекова Асылтас Кызылпановна
Малдыбекова Назира Қуанышбаевна

Аннотация. Көркем шығармадағы портреттің негізгі ерекшеліктерін келесідей анықтауға болады-бұл адамдағы сыртқы және сыртынан көрінетін және көрінетін ішкі бейнесі. Портрет образға-кейіпкерге нақтылық, көрнекі сезім, тіпті көрнекілік береді, бұл оқырманға шығарманың кейіпкерін "елестетуге", оны тірі, нақты тұлға ретінде қабылдауға мүмкіндік береді. Ол үшін портрет кейіпкердің бейнесінің типтік және жеке ерекшеліктерін айқын көрсетеді. Бұл мақалада біз портреттің түрлерін көркем дискурста қарастырамыз.

Кілт сөздері: Портрет, шығарма, дискурс, тұлға, образ, көркем бейне, әдебиет, шығарма.

Аннотация. Основные черты портрета в художественном произведении можно определить следующим образом-это внутреннее изображение человека, видимое и видимое снаружи и снаружи. Портрет придает образу-герою реалистичность, наглядность, даже наглядность, что позволяет читателю "представить" героя произведения, воспринимать его как живую, реальную личность. Для этого портрет наглядно демонстрирует типичные и индивидуальные особенности образа героя. В этой статье мы рассмотрим типы портретов в художественном дискурсе.

Ключевые слова: Портрет, произведение, дискурс, личность, образ, художественный образ, литература, произведение.

Annotation. The main features of a portrait in a work of art can be defined as follows-it is an internal image of a person, visible and visible from the outside and from the outside. The portrait gives the image of the hero realism, clarity, even visibility, which allows the reader to "imagine" the hero of the work, perceive him as a living, real person. To do this, the portrait clearly demonstrates the typical and individual features of the hero's image. In this article, we will look at the types of portraits in artistic discourse.

Keywords: Portrait, work, discourse, personality, image, artistic image, literature, work.

Интерес к структуре, композиции портрета в его делении на типы наблюдается у лингвистов, исследующих портрет, как «речевое воплощение образа» (О.А. Малетина), «словесное перечисление внешних черт человека» (О.А. Нечаева), как «особый случай описательного текста» (Т.В. Сотникова), и др.

Основные особенности портрета в художественном произведении можно определить следующим образом – это изображение внешнего в человеке и того внутреннего, что проявляется вовне и становится видимым. Портрет придает образу-персонажу конкретность, зрительную осязаемость, и даже наглядность, он дает возможность читателю «представить» себе героя произведения, воспринять его как живое, реальное лицо. Для этого в портрете весьма ярко показываются типические и индивидуальные черты образа персонажа. Индивидуальные черты позволяют читателю воспринимать данный персонаж как определенное живое лицо со всеми его индивидуальными отличиями, признаками, приметами (вплоть до интонаций голоса, своеобразие черт лица, деталей и т.д.) [7,15].

В художественной литературе как искусстве словесном портрет является только одним из средств характеристики, употребляемом в композиционном единстве с другими подобными же средствами: развертыванием действия в сюжете, описанием мыслей и

настроений героев, диалогом действующих лиц, описанием обстановки и т.д. Своеобразной системой таких средств характеристики и создается в литературе художественный образ, а портрет оказывается тем самым одной из сторон художественного образа. Среди всех других способов изображения портрет отличается особой зрительной наглядностью и вместе с пейзажем и бытовыми описаниями придает произведению особую силу изобразительности.

Являясь одной из сторон художественного образа, портрет включает те основные моменты, которые существенны для образа в его целом. В портрете героя, как и во всем его образе, существуют и общие типические черты и индивидуальные. С одной стороны, герой художественного произведения изображается в большинстве случаев как социальный и исторический человек, представитель определенной общественной эпохи, определенного класса и классовой группы; его наружность, движения, манеры характеризуют обычно ту социальную среду, которую автор в своем произведении обобщает и идеологически оценивает. С другой стороны, герой является отдельной личностью, неповторимой индивидуальностью, отличающейся от других членов своей среды; выбором и сочетанием индивидуальных черт его портрета, автор также выражает свое идейное отношение к той социальной группе, представителем которой является герой.

В зависимости от цели исследования и анализируемого материала выделяются разные типы портрета. В работе И.А. Быковой есть сходное разделение описаний персонажа по количеству портретных номинаций: концентрированный и децентрированный. *Концентрированный портрет* – это единичная портретная номинация, которая обычно не воспроизводится и не дополняется в ходе развертывания текста. *«Децентрированное портретное описание* – это неоднократно воспроизводимое в ходе текстового развертывания портретное единство, образующее цепочку, звенья которой имеют различную степень удаленности друг от друга, ...идентификация персонажа основана на повторяемости в звеньях портретной цепочки» [3,43–44]. За основу классификации исследователь выбирает локализацию портретного описания в художественном тексте.

Е.А.Гончарова в рамках литературного портрета выделяет два вида: качественный и функциональный. *Качественный литературный портрет* представляет собой статичное описание, которое строится при стилистическом доминировании субстантивной группы. *Функциональный литературный портрет* – это описание действий персонажа (главная роль принадлежит глаголам) [4,149].

В работе К.Л. Сизовой портретная характеристика персонажа поделена на виды по двум основным признакам: 1) по тематическому: туалетноцентрический, зооцентрический, флороцентрический, аромоцентрический, музыкацентрический; и 2) по структурному признаку: точно-линейный, полевой, объемный. Функция полевого портрета – выделение семантической доминанты художественного образа; его ядро может быть образовано одной лексемой, которая многократно повторяется. Объемный портрет характеризуется наличием и взаимодействием в своем составе нескольких полевых структур. Точечный портрет – элементарный способ воплощения портрета, который включает ряд портретных номинаций, организованных в тексте по принципу последовательности [8,16].

Е.Я.Кусько выделяет языковой портрет. *«Языковой портрет* – это индивидуализирующий и одновременно типизирующий способ передачи речи персонажа, проявление в ней характера героя в его непрерывном развитии, его мировоззрения, идеологических позиций, политического уровня» [5,28]. Основными элементами, которые способствуют созданию языкового портрета, являются:

- 1) взаимосвязь языка героя и его характера;
- 2) одно из средств языковой индивидуальности – это отличие языка действующих лиц;

3) проявление в речи социальной, профессиональной и локальной принадлежности персонажа;

4) отражение в языке персонажей мировоззрения, политического уровня и идеологических позиций;

5) эволюция языка персонажа в связи с эволюцией образа.

Типологии портретов многочисленны и разнообразны, но наиболее многоаспектны классификации художественного портрета. Так, например, их классифицируют по таким признакам, как способ создания, форма, структура и т. д. В рамках композиционно-семантической классификации виды портрета определяются в соответствии с преобладающими семантическими и композиционными признаками: отвлеченный портрет, живописный портрет, пластичный и архитектурный портрет, портрет паспортный, портрет с преобладающей чертой, или портрет-лейтмотив, комический портрет, а также портрет меняющегося выражения, где смена выражения означает связь между физическим и психическим, то есть перемены в цвете лица, в форме и блеске глаз влекут за собой перемены в настроении, в выражении лица [1,478].

В информативной классификации, в основу которой положено количество выделяемых портретных признаков персонажа, выявляются следующие типы портретов:

1) портрет-штрих (один-два признака);

2) оценочный портрет (авторская оценка постоянных признаков персонажа);

3) ситуативный портрет (минимальный набор признаков, характеризующих персонаж в определенных ситуациях);

4) дескриптивный портрет (максимальный набор признаков, постоянно характеризующих персонажа); данный тип портрета делится на фрагментарный и полный портрет [2,106–120].

Портрет-штрих включает краткие портретные характеристики персонажа, состоящие из одного или двух его признаков. Такой вид портрета используется при описании второстепенных и эпизодических персонажей. Оценочный портрет содержит авторские оценки, сильно окрашенные модальностью. Ядром портретных структур этого типа являются такие квалифицирующие черты, как «лучший», «худший», «добрый», «красивый», их периферия формируется за счет фрагментов других портретных типов. К ситуативному портрету относятся те признаки, которые становятся характерны для персонажа в различных ситуациях. Подробный дескриптивный портрет характеризуется отображением большего числа отдельных признаков ситуации языковыми средствами. Фрагментарные портреты – это небольшие по протяженности портретные зарисовки, содержащие два или три признака персонажа. Фрагментарный портрет представляет собой усеченный вариант подробного.

Н.А.Родионова выделяет следующие типы художественного портрета

– *портрет-представление* (структурно-развернутый портрет в начале текста)

– *портрет-оценка* (или портрет-восприятие)

– *портрет-ситуация* (структурно-сжатый портрет в эпизодической ситуации)

[6,45–47].

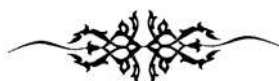
Целью портрета-представления является знакомство читателя с персонажем (подробный и исчерпывающий портрет дается в начале текста (в рассказе), главы (в романе и повести)). Если для портрета-представления не имеет значения восприятие персонажа, то в портрете-оценке, наоборот, семантически значимым являются ощущения наблюдателя, в роли которого выступает повествователь или другой персонаж (лексическая примета такого портрета – наличие предикатов со значением зрительного, слухового, то есть вообще чувственного восприятия. Назначение портрета-ситуации связано с отражением облика героя, о котором упоминается в каком-нибудь эпизоде, то есть такой портрет обусловлен конкретной ситуацией.

К.Л. Сизова полагает, что собственно портретное описание включает такие характеризующие внешность персонажа элементы, как характеристика одежды героя, характеристика формы черт лица (форма носа: прямой, вздернутый, форма глаз (глаза, глазки), рот, подбородок, щеки), цветовая характеристика облика героя, характеристика жестов и манеры держаться, характеристика мимики (взгляд и манера улыбаться) и фоническая характеристика (характеристика голоса персонажа) [8,31].

Итак, в работе под портретом понимается описание внешнего вида и внутреннего состояния героя, проявляющееся в действиях и взаимоотношениях его с другими персонажами, в коммуникативном поведении и образе мышления, т. е. характере. В характероцентричном портрете выделяются следующие составляющие: психологические особенности (умственные способности, моральные качества, личностные характеристики) и социальные характеристики (социальное положение, возраст, образование, профессия).

Литература:

1. *Белецкий А.И.* Избранные труды по теории литературы. М.: Просвещение, 1964.
2. *Беспалов А.Н.* Структура портретных описаний в художественном тексте среднеанглийского периода: дис. канд. филол. наук. М., 2001.
3. *Быкова И.А.* Лингвостилистические особенности портрета персонажа в художественной прозе А. Чехова: дис. канд. филол. наук. Ростов-н/Д, 1988.
4. *Гончарова Е.А.* Пути лингвистического выражения категорий автор - персонаж. Томск: Изд-во Томского ун-та, 1984.
5. *Кусько Е.Я.* Проблемы языка современной художественной литературы: Несобственно-прямая речь в литературе ГДР. Львов: Вища школа, 1980.
6. *Родионова Н.А.* Типы портретных характеристик в художественной прозе И.А. Бунина: Лингвостилистический аспект: дис.канд.филол. наук. Самара, 1999.
7. *Серикова Л.В.* Портрет персонажа в прозе В. М. Шукшина : системное лексико-семантическое моделирование : дис.канд.филол. наук. Бийск, 2004.
8. *Сизова К.Л.* Типология портрета героя (на материале художественной прозы И.С. Тургенева): автореф. дис. . канд. филол. наук. Воронеж, 1995.

ӘОЖ 75.01(075.8)

ТІГІН ІСІ ЖӘНЕ ҚОЛДАНБАЛЫ ӨНЕР БАҒДАРЛАМАСЫН ЖАСАУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ

Таукебаева Туракуль Жумабаевна

**№53 Қ.Турысов атындағы мектеп гимназиясының көркем еңбек пәні мұғалімі
Қазақстан Республикасы, Тараз қ**

Оразалиева Анар Ажибаевна

**№53 Қ.Турысов атындағы мектеп гимназиясының көркем еңбек пәні мұғалімі
Қазақстан Республикасы, Тараз қ**

Аннотация: Мақалада «Тігін ісі технологиясы және қолөнер» тақырыбында жасалған авторлық бағдарламаны іске асырудың оқу мақсаты, білім алушылардың шығармашылық қабілетін іске асыру, заманауи жоғары технологиялар,

трансформациялық қызметке дайындалған технологиялық білімі, тұлғаны қалыптастыру, сән индустриясы, модельдеу, құрастыру және киім жасау технологиясы қарастырылады.

Қазіргі уақытта бұл тақырып өзекті, өйткені авторлық бағдарлама арқылы көркем еңбек сабақтарында балалардың шығармашылық іс-әрекетін дамыту шығармашылық тұлғаны қалыптастыруға, жеке тұлғаны тәрбиелеуге және әлеуметтендіруге ықпал етеді.

Түйінді сөздер: шығармашылық тұлға, тәрбие, көркем еңбек, тұлғаны қалыптастыру, сән индустриясы, модельдеу, құрастыру, киім жасау технологиясы, аавторлық бағдарлама, дизайн, сәндік- қолданбалы өнер.

Аннотация: В статье рассматриваются цель обучения и реализация авторской программы, выполненной на тему «Технология швейного дела и прикладного искусства», В программе рассматриваются современные высокие технологии реализации творческого проекта обучающихся, технологическое образование, трансформации одежды, формирование личности, технология моделирования, сборки и изготовления одежды для модной индустрии.

В настоящее время эта тема актуальна, так как развитие творческой деятельности обучающихся на уроках художественного труда через авторскую программу способствует формированию творческой личности, воспитанию и социализации личности.

Ключевые слова: творческая личность, воспитание, художественный труд, формирование личности, индустрия моды, моделирование, сборка, технология изготовления одежды, авторская программа, дизайн, декоративно-прикладное искусство

Annotation: The article discusses the purpose of training and the implementation of the author's program on the topic "Technology of sewing and handicraft art", The program examines modern high technologies for the implementation of a creative project of students, technological education, clothing transformation, personality formation, technology modeling, assembly and manufacture of clothing for the fashion industry.

Currently, this topic is relevant, since the development of creative activity of students in art classes through the author's program contributes to the formation of a creative personality, upbringing and socialization of personality.

Keywords: creative personality, education, artistic work, personality formation, fashion industry, modeling, assembly, clothing manufacturing technology, author's program, design, decorative and applied art

«Білім туралы» Заңның (27 шілде, 2007 жыл) 14 бап 14 тармағында былай делінген: «Жалпы орта білім берудің білім беру бағдарламалары тұлғалық өзін-өзі анықтау мен білім алушылардың шығармашылығын дамытуға, олардың қабілеттерін жүзеге асыруға, қоғамдағы өмірге бейімдеуге, азаматтық өзін-өзі тануды, жалпы мәдениетті, салауатты өмір салтын қалыптастыруға, бос уақытты мазмұнды ұйымдастыруға қажетті шарттарды құруды қарастырады». [1,2,3,4]

Бағдарламаларды жіктеуге келер болсақ.

1. Типтік бағдарламалар – мемлекеттік білім беру стандартын негізге алады. Бұл бағдарламалар мемлекеттік деңгейде құрылып, білім министрлігімен бекітіледі және берілген сала бойынша жұмыста базистік болып табылады.

Бұл бағдарламаларды білім беру ұйымдарында репродуктивті түрде енгізуге болады.

2. Эксперименттік бағдарламалар-мұнда білім мазмұны негізіндегі өзгерістер, немесе оқыту формаларын жетілдірудің принциптері менәдістеріндегі өзгерістер, сонымен қатар жаңа педагогикалық технологиялар көрініс табады. [5,6]

3. Авторлық бағдарламалар – педагогтар мен әдіскерлер ұжымымен немесе педагогтармен, әдіскерлермен толықтай дайындалады. Олардың мазмұны – бұл өзінің жанашылдығы, өзектілігі және даралығымен ерекшеленетін білім беру мәселелерін шешудегі ұсынылатын құралдар жиынтығы. Авторлық бағдарламада

гипотеза және оның концептуалды негіздемесі, мақсаты, міндеті, мақсатқа жету тәсілдері, ұйымдастырудың аралық және аяқтау кезеңінің нәтижелерін зерттеу тәсілдері болуы керек. Авторлық бағдарламадағы маңызды ойлардан жалпы орта білім беру жүйесі бойынша әр түрлі білім беру салаларындағы білім алушылар үшін кешенді білім беру бағытын құруға бағытталған ойлар туындайды. Мұндай бағдарламалар авторлық технологиялық аспектілермен қамтылуы тиіс. Біз өз назарымызды соған аударамыз [5,6].

Жалпы орта мектептерге білім беру бағдарламаларын әзірлеу кезінде бағдарламалауда кейде тіпті, тәжірибелі педагогтарда да қиындықтар туындайды.

Білім беру бағдарламасын құрудың өзара байланысты бірнеше компоненттері бар: педагогикалық қызметтің идеясы – ойы – мақсаттары – міндеттері – оны жүзеге асыру әдістемесі мен технологиясы.

Ой кез-келген білім беру бағдарламаларын (авторлық, модификацияланған және т.б.) әзірлеу кезінде әрдайым болуы керек.

Ойдың мәні қазіргі жағдайда балаларға жалпы орта білім берудің өзгермелі жүйесінде әзірленетін бағдарламада автор нені құру, нені өзгерту, нені жетілдіру керектігімен қорытындыланады. Құрастырушыларда мақсатты анықтау кезінде қиындықтар туады. Мақсат (мақсаттар) әрқашан мінсіз нәтиженің жалпылама көзқарасы мен оған жетудің тәсілдерімен байланысты екенін есте сақтау қажет. Өйткені, мақсат – бұл тиімді педагогикалық іс-әрекеттің алдын ала болжанған, жобаланған нәтижесі. [5,6]

Бағдарламаны әзірлеуде педагогтардың жіберетін қателіктерінің арасында жиі кездесетіндер мыналар:

өте көп немесе мақсат пен міндеттің негізсіз шектеулі саны (бұл не олардың ойланбаушылығын, не көзбояушылығын куәландыруы мүмкін);

мақсатты міндеттермен ауыстыру (білім беру іс-әрекеті үдерісі мен оның нәтижелері арасындағы шатасу);

тек шектеулі кәсіби мақсаттарды бөлу (жалпы орта білім берудің тәрбиелік ролін бағаламау, оған тек техникалық үдеріс ретіндегі қатысын болжайды);

мақсатты педагогикалық идеялармен және принциптермен ауыстыру (мысалы, балалар одағы жұмысының мақсаты жарияланады «білім алушылардың саналы өзін-өзі анықтауы үшін жағдай жасау»);

мақсатты өте кең түрде жалпылау, олардың берілген іс-әрекет түрінен абстракциялануы (мысалы, «бала тұлғасын жан-жақты дамыту»);

міндеттердің жеке технологиялық бөліктерге «бөлінуі» немесе керісінше олардың есепсіз көлемге дейін қисынсыз кеңеюі.

Мақсатты параметрлер толығымен бала дамуына, белгілі бір қабілеттің, тұлға қасиеттерінің дамуына, кәсіби бағдарды іздеудегі көмекке және т.т. бағытталған болуы мүмкін. Сонымен, бағдарламаның мақсаты – шынайы болып жатқан мәселені шешу. Бағдарламаны әзірлей отырып, педагог мәселені шешудегі өз көзқарасын ұсынады [5,6,7,8].

Болжанған нәтижеге жету тәсілдері бар бағдарлама мақсаты көрсетіледі. Бағдарлама мақсатының нақтылануы мақсатқа жетудің міндеттерін – жолдарын және шарттарын анықтау арқылы жүреді.

Міндеттерді анықтауда төмендегі жіктеу қолданылады:

танымдық міндет – танымдық қызығушылықты дамыту, білім алушылардың танымдық іс-әрекетке енуі;

дамытушылық міндет – балалардың тұлғалық өз бетінше білім алуын, белсенділігін, дербестігін, қарым-қатынасын және т.т. дамыту;

тәрбиелік міндет (әлеуметтік-педагогикалық) – қоғамдық белсенділікті қалыптастыру үшін жағдай жасау, қоғамда жүзеге асыру және т.б.;

Міндеттер тұжырымы түйінді сөздері (көрсету, әзірлеу, меңгеру,

ұйымдастыру және т.т.) бар айқын және қысқа болуы керек.

Күтілетін нәтиже болжауы керек: қабілеттерді дамыту; балалар шығармашылық қоғамының беделін көтеру; қоғамдағы бейімделу көрсеткішін жақсарту; көрнекі көрініс – көрмелерге, жарияланымдарға және т.б. қатысу. Осының бәрі нақты бағдарламаның қажеттілігі мен маңыздылығын дәлелдеуге көмектеседі [5,6,7,8].

Қазақстан республикасында білім беру саласында жүргізіліп жатқан реформалар еліміздегі білім беру сапасының әлемдік деңгейге сәйкес келуін талап етіп отыр және бәсекеге қабілетті білім беруді міндеттеп отыр. Білім алушылардың білім сапасын көтеру мақсатында мектеп бағдарламасындағы сабақ жоспарын толықтырып, кейбір күрделі тақырыптарды білім алушыларға түсінікті етіп, тереңдетіп білім беру жолын ұсыну мақсатында «Тігін ісі технологиясы және қолөнер» тақырыбында авторлық бағдарлама жазылды.

Білім беру бағдарламасын әзірлеудің екінші кезеңінде құрастырушы мақсаты, міндеті, принциптері, оқу-тәрбие іс-әрекетін ұйымдастырудағы педагогикалық ұстанымы айқын анықталған болашақ бағдарламаның моделі жасалды және оқу-тақырыптық жоспарға сәйкес бағдарламаны іске асырудың уақытша шегі анықталады. Бұл кезеңдегі құрастырушының негізгі мақсаты – іс-әрекетті ұйымдастыру принциптерін, ұйымдастыру тәсілдерін, жүзеге асырудың тиімділік жағдайларын жүргізетін бағдарлама мазмұнын логикалық түрде құрастыру, сондай-ақ бағдарлама мазмұнын іске асыру үшін кезең бойынша бақылау мен білім алушылар іс-әрекетінің нәтижелерін бағалау тәсілдері анықталады.

«Тігін ісі технологиясы және қолөнер» тақырыбында жасалған авторлық бағдарламаны іске асырудың оқу мақсаты: білім алушылардың шығармашылық қабілетін іске асыру үшін заманауи жоғары технологиялық, ақпараттық қоғам жағдайында дербес өмір сүруге және белсенді трансформациялық қызметке дайындалған технологиялық білімді тұлғаны қалыптастыру, сән индустриясын модельдеу, құрастыру және киім жасау технологиясы арқылы қызықтыру арқылы балалардың шығармашылыққа деген ынтасын дамыту үшін жағдай жасау болып табылды.

Бағдарламаның міндеттерін қарастырайық

1. Қоғам дамуындағы материалдық өндіріс, техниканың, жобалау мен технологияның рөлі туралы тұтас идеяны талдау;
2. Өндірістік ортамен, тігін материалдарын өндеудің дәстүрлі, заманауи және перспективалы технологияларымен, сәндік-қолданбалы өнердің кыр сырын зерттеу;
3. Дәстүрлі қолөнер мен сәндік-қолданбалы өнердің әртүрлі түрлерін практикада орындау;
4. Сәндік-қолданбалы өнер құралдарын пайдалана отырып, жаңа шығармашылық жоба жұмысын жасау;
5. Ғылыми білімнің практикалық көрінісі ретінде технологияның рөлінің маңыздылығын анықтау, талдау;
6. Трансформациялық қызметтің өзіндік нәтижелерін және негізгі құзыреттерді қалыптастыру деңгейін бағалау дағдыларын игеру.

Бағдарламаның өзектілігі: Киімнің негізгі түрлерін модельдеу, жобалау және жасау технологиялары сізге ерте жастан бастап өзіңіздің ерекше стиліңіз бен имиджіңізді жасауға, өзіңізді киюді және басқаларды қажетсіз шығындарсыз киюді үйренуге мүмкіндік береді.

Бағдарламаның жаңалығы: Бағдарлама мұғалімнің зерттеу, іздеу, шығармашылық әдіс-тәсілдердің жиынтығын қолдануды, ұлттық костюміндегі бөлшектерді трансформациялау тәсілдерін зерттеуді және жастар киімінің талаптарына жауап беретін бәсекеге қабілетті киім жиынтығын жасауды көздейді.

Бұл бағдарламаның педагогикалық мақсаттылығы: білім алушыларға дене тұлғасының ерекшелігіне сәйкес эскиздер, сызбалар, өрнектер, бұйымдар жасау мақсатында модельдеу, дизайн, киім тігу технологиясын үйретуден тұрады.

Күтілетін нәтижелер: Тігін технологиясы мен сәндік-қолданбалы шығармашылыққа деген қызығушылықты ояту; өз бетінше эскиз жасауға, сызба жасауға, өрнек жасауға және өнімді жеке тігуге тұрақты қызығушылық арттыру; киімді жобалау, модельдеу және тігу технологиясы туралы білімнің негізін қалау; жеке қабілеттерін дамыту; тігін бұйымдарының эскизін жасау; өлшеу; тігін бұйымдарының сызбаларын салу және оқу; үлгіні жасау; тігін бұйымдарын дайындау үшін материалдарды таңдау; тігін бұйымдарын үнемді кесу; тігін құралдары мен жабдықтарын қолдануда қауіпсіздік ережелерін игеру; тігін бұйымдарын дайындаудың технологиялық реттілігін жоспарлау; қолмен, машинамен және ылғалды-жылумен өңдеу операцияларын орындау; дайын тігін бұйымдарын түйінді өңдеу және құрастыру; өнімнің сапасын оны дайындаудың барлық кезеңдерінде бағалау; білімді жаңа жағдайларда қолдану

Қорытындылай келе, жалпы орта білім беру бағдарламасымен жұмыс жасайтын педагогқа бағдарлама мәтнінде «қолдану керек» немесе «педагог назар аударуы керек» деген ұсыным сөздерден аулақ болыңыздар деген кеңес айтқым келеді.

Қоғам, мемлекет дамуының қазіргі жағдайында тұлғаны дамыту мәселесі тұр. Балалардың жалпы орта білім беруі, негізінен әр баланың тұлғалық дамуы үшін неғұрлым қолайлы ортаға жатады. Тұлғаны дамыту уәжін қалыптастырудың қуатты құралы бола отырып, жалпы орта білім беру іс-әрекет түрлерінің алмасуы ретінде тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыруда мәдени кеңістігін кеңейтіп, оның шығармашылыққа ұмтылуына ықпал етеді. Сондықтан педагог, ең алдымен баланың қажеттіліктері мен қызығушылықтары туралы ойлауы керек, бұл жағдайда ол білім беруді дамыту бағдарламаларының жетекші идеяларына сүйенуі керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Об утверждении национального проекта «Качественное образование «Образованная нация». Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 726. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000726#z5>

2. Государственный общеобязательный стандарт образования всех уровней образования, утвержденного приказом Министра образования и науки Республики Казахстан от 31 октября 2018 года № 604 (с внесенными изменениями и дополнениями от 3 августа 2022 года №348). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017669>

3. О защите детей от информации, причиняющей вред их здоровью и развитию. Закон Республики Казахстан от 2 июля 2018 года № 169-VI ЗРК (с внесенными изменениями и дополнениями от 10 января 2020 года).[Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1800000169/z169_1.htm

4. О внесении изменений в приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 27 января 2016 года № 83 «Об утверждении Правил и условий проведения аттестации педагогических работников и приравненных к ним лиц, занимающих должности в организациях образования, реализующих общеобразовательные учебные программы дошкольного воспитания и обучения, начального, основного среднего и общего среднего образования, образовательные программы технического и профессионального, послесреднего, дополнительного образования и специальные учебные программы, и иных гражданских служащих в области образования и науки». Приказ Министра просвещения Республики Казахстан от 30 декабря 2022 года № 533. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 30 декабря 2022 года № 31490 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200031490>

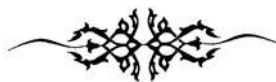
5. Авторлық бағдарлама дайындау ережелері
https://ust.kz/powerpoint/avtorlyq_bagdarlama_daiyндаy_erejeleri-322967.html

6. Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023 - 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 249 қаулысымен бекітілген. [Электронды ресурс]. – Қол жетімділік режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000249>

7. Анализ и интерпретация произведения искусства. Художественное сотворчество [Текст]: учеб. пособие / под ред. Н.А. Яковлевой. – 5-изд., стер. – Москва: Планета музыки, 2020. – 720 с.

8. Даутова О.Б., Крылова О.Н. Педагогические технологии для старшей школы в условиях цифровизации современного образования: учебно-методическое пособие для учителей. – СПб: КАРО, 2020. – 176 с.

9. Моделирование современного урока с использованием технологической карты: методическое пособие / под ред. И.А. Ситявиной. – Сенгилей: Сенгилеевский педагогический техникум, 2019. – 48 с.

UDC 81-139

EXPLORING THE IMPACT OF TEACHING STYLES ON STUDENT MOTIVATION AND ENGAGEMENT

KUBEYEVA SABINA ORYNBEKOVNA

ф.ғ.м., аға оқытушы

**Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты,
Қазақстан Республикасы, Тараз қаласы**

Аннотация: Данная статья рассматривает влияние стиля преподавания педагогом на мотивацию и вовлеченность обучающегося, что является неотъемлемой частью передачи знаний новому поколению, учитывая современные тенденции развития и изменения образа жизни и восприятия информации.

Ключевые слова: мотивация, влияние, профессионализм, методы, вовлеченность обучающегося, стиль преподавания.

Аңдатпа: Бұл мақала жаңа әлемдегі білім берудің бір бөлігі болып табылатын студенттің мотивациясы мен ақпараттық мазмұнына, дамудың соңғы заманауи тенденцияларына және өмір салты мен ақпаратты қабылдаудағы өзгерістерге педагогиканы оқыту стиліне әсерін қарастырады.

Кілт сөздер: мотивация, әсер, кәсіби қабілет, әдіс тәсілдер, оқушылардың қатысуы, оқыту стилі.

The teachers, being the focal figure in education, must be competent and knowledgeable in order to impart the knowledge they could give to their students. Good teaching is a very personal manner. Effective teaching is concerned with the student as a person and with his general development. The teacher must recognize individual differences among his/her students and adjust instructions that best suit to the learners. It is always a fact that as educators, we play varied and vital roles in the classroom. Teachers are considered the light in the classroom. We are entrusted with so many responsibilities that range from the very simple to most complex and very challenging jobs. [1, p118-134] Every day we encounter them as part of the work or mission that we are in. It is very necessary that we need to understand the need to be motivated in doing our work well, so as to have motivated learners in the classroom. When students are motivated, then learning will easily take place. However, motivating students to learn requires a very challenging role on the part of the teacher. It requires a variety of teaching styles or

techniques just to capture students' interests. Above all, the teacher must himself come into possession of adequate knowledge of the objectives and standards of the curriculum, skills in teaching, interests, appreciation and ideals. He needs to exert effort to lead children or students into a life that is large, full, stimulating and satisfying. Some students seem naturally enthusiastic about learning, but many need or expect their instructors or teachers to inspire, challenge or stimulate them. "Effective learning in the classroom depends on the teacher's ability to maintain the interest that brought students to the course in the first place (Erickson, 1978). Not all students are motivated by the same values, needs, desires and wants. Some students are motivated by the approval of others or by overcoming challenges.[2,362-372]

Teachers must recognize the diversity and complexity in the classroom, be it the ethnicity, gender, culture, language abilities and interests. Getting students to work and learn in class is largely influenced in all these areas. Classroom diversity exists not only among students and their peers but may be also exacerbated by language and cultural differences between teachers and students. In the realm of education, the relationship between teaching style and student motivation and engagement has long been a subject of interest for educators, researchers, and policymakers alike. The way material is presented in the classroom can significantly influence students' levels of motivation, their active involvement in learning activities, and ultimately, their academic success. This article delves into the various teaching styles and their effects on student motivation and involvement. Skinner and Belmont (1993) found that a child's perceptions of teachers' involvement can predict the successive engagement in class to a point that when children experience teachers as warm and affectionate, children feel happier and more enthusiastic in classes. Furthermore, relatedness with teachers positively can predict students' self-reported motivation in schools even after taking into account their control beliefs and prior motivation (Wentzel & Caldwell, 1997). [3,pp.141-158] Students who perceive healthy interaction with teachers are more likely to engage in academics resulting in increased participation and overall academic achievement (Davis, 2003; Klem & Connell, 2004). [4, pp. 369-386] The student's ability to compete and flourish depends on the classroom structure set up by the teacher. If students have a clear understanding of what is expected of them and their learning tasks and goals are well defined, they are able to regulate their behavior in a better way. This also bolsters student perceptions of competence and high engagement with self-regulated learning strategies (Sierens, Vansteenkiste, Goossens, Soenens & Dochy, 2009). The environment inside a classroom is critical for students' learning beliefs and behaviors. It impacts not just academics, but also their ability to self-regulate their sense of independence and identity exploration; therefore, students become doubtful about their ability to succeed and they have questions about the value of schoolwork, which may result in reduced academic effort. The environment of the classroom that includes perceived teaching styles becomes extremely crucial in this learning period (Ryan & Patrick, 2001).[5,pp. 369-386]

Understanding Teaching Styles:

Teaching styles encompass a spectrum of approaches that educators employ to deliver content and facilitate learning in the classroom. These styles can range from traditional, lecture-based methods to more interactive, student-centered approaches. Common teaching styles include:

Lecture-based: This traditional approach involves the instructor delivering information to students through structured presentations. While lectures can be informative, they may not always foster high levels of student engagement.[6,pp. 1198-1209]

Experiential or hands-on: In this style, students actively participate in learning through experiments, projects, or real-world applications. Experiential learning promotes engagement by allowing students to apply theoretical concepts in practical settings.

Collaborative or group-based: This approach emphasizes collaboration among students, who work together on assignments, discussions, or projects. Collaborative learning encourages peer interaction and fosters a sense of community within the classroom.[7,pp.571-581]

Differentiated instruction: With this style, educators tailor their teaching methods to accommodate diverse learning needs and preferences among students. By recognizing individual strengths and challenges, teachers can better engage students and promote motivation.

The Impact on Student Motivation and Involvement:

Lecture-based Teaching: While lectures can effectively deliver information, they may not always sustain students' interest or promote deep engagement. Passive listening for extended periods can lead to disengagement and decreased motivation among students, particularly those who learn best through active participation and interaction.[8,pp.44-58]

Experiential Learning: Hands-on experiences can ignite students' curiosity and enthusiasm for learning. By actively engaging with the material, students develop a deeper understanding of concepts and are more likely to stay motivated throughout the learning process. Experiential learning also fosters critical thinking skills and encourages students to take ownership of their learning.

Collaborative Learning: Working in groups encourages students to exchange ideas, collaborate on problem-solving, and learn from one another's perspectives. This collaborative environment can boost motivation by fostering a sense of belonging and shared responsibility for learning outcomes. Additionally, students may feel more motivated to participate actively when they know their contributions are valued by their peers.

Differentiated Instruction: Tailoring instruction to accommodate diverse learning needs can enhance students' motivation and engagement. When students feel that their individual learning styles and preferences are recognized and respected, they are more likely to feel motivated to participate actively in class activities. Differentiated instruction also promotes a sense of inclusivity and belonging within the classroom community [9,pp.74-99].

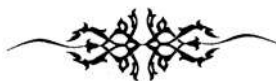
Conclusion:

The impact of teaching style on student motivation and involvement is profound and multifaceted. While each teaching style has its strengths and limitations, educators can maximize student engagement by employing a variety of approaches that cater to diverse learning needs and preferences. By fostering an environment that values active participation, collaboration, and individualized learning experiences, educators can inspire students to become lifelong learners who are motivated, engaged, and eager to succeed [10, pp.87-102].

Reference:

1. Ali, A., & Ahmad, I. (2011). Key factors for determining students' satisfaction in distance learning courses: A study of Allama Iqbal Open University. *Contemporary Educational Technology*, 2(2), 118-134.
2. Allan, J., Clarke, K., & Jopling, M. (2009). Effective teaching in higher education: Perceptions of first year undergraduate students. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, 3(21), 362-372.
3. Amoura, C., Berjot, S., Gillet, N., Caruana, S., Cohen, J., & Finez, L. (2015). Original communication autonomy-supportive and controlling styles of teaching-opposite or distinct teaching style? *Swiss Journal of Psychology*, 3(74), 141-158.
4. Appleton, J. J., Christenson, S. L., & Furlong, M. J. (2008). Student engagement with school: Critical conceptual and methodological issues of the construct. *Psychology in the Schools*, 45(5), 369-386.
5. Vansteenkiste, M., Zhou, M., Lens, W., & Soenens, B. (2005). Experiences of autonomy and control among Chinese learners: Vitalizing or immobilizing? *Journal of Educational Psychology*, 97(3), 468.
6. Wentzel, K. R., & Caldwell, K. (1997). Friendships, peer acceptance, and group membership: Reactions to academic achievement in middle school. *Child Development*, 68(6), 1198-1209.
7. Skinner, E. A., & Belmont, M. J. (1993). Motivation in the classroom: Reciprocal effects of teacher behavior and student engagement across the school year. *Journal of Educational Psychology*, 85(4), 571-581.

8. Smith, E.E. (2016). A real double-edged sword: Undergraduate perceptions of social media in their learning. *Computers & Education*, 103, 44-58.
9. Soenens, B., & Vansteenkiste, M. (2010). A theoretical upgrade of the concept of parental psychological control: Proposing new insights on the basis of self-determination theory. *Developmental Review*, 30, 74-99.
10. Awaisha Inayat, Influence of Teaching Style on Students' Engagement, Curiosity and Exploration in the Classroom, *Journal of Education and Educational Development* 7(1), 87-102, 2020

ӘӨЖ 37.035

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ДӘСТҮРЛІ ҰЛ ТӘРБИЕСІ ЖҮЙЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Алметов Негматжан Шадиметович, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.

Кулабекова Гульшат Камарбековна, 6D010300 - Педагогика және психология мамандығы бойынша PhD докторанты, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.

Аннотация. Аталған мақала бүгінгі күннің өзекті мәселесінің бірі ұл балалар тәрбиесіне арналады. Үйлесімді дамыған тұлғаны тәрбиелеудің тиімді жолдарының бірі қазақ этнопедагогикасы дәстүрлеріне жүгіну болып табылады. Халық даналығын бойына сіңірген дәстүрлер, әдет-ғұрыптар, мақал-мәтелдер адамгершілік-этикалық нұсқауларға ерекше бай және олар ұлттық тәрбие арқылы әлемдік мәдениеттің байлығын таныстыруға бағытталған баға жетпес педагогикалық тәжірибені көрсетеді.

Кілт сөздер: тәрбие, этнопедагогика негіздері, отбасылық тәрбие, ұл бала тәрбиесі, салт-дәстүр, нағыз азаматты тәрбиелеу.

Аннотация. Данная статья посвящена актуальной на сегодняшний день проблеме воспитания мальчиков. Одним из более эффективных путей воспитания гармонически развитой личности является обращение к традициям казахской этнопедагогике. Народные традиции и обычаи, пословицы и поговорки, в которых воплощена народная мудрость, особенно богаты морально-этическими наставлениями, наставлениями, во многом отражают бесценный педагогический опыт, направленный на приобщение к богатствам национальной, а через них – и мировой культуры, приобщение к общенациональным ценностям, следование нравственным законам жизни.

Ключевые слова: воспитание, основы этнопедагогике, семейное воспитание, воспитание мальчиков, традиции, воспитание гражданина.

Annotation. This article is devoted to the topical problem of upbringing of boys. One of the more effective ways of upbringing a harmoniously developed personality is to turn to the traditions of Kazakh ethno-pedagogy. National traditions and customs, proverbs and sayings in which people's wisdom is embodied, are especially rich in moral and ethical edification and admonitions, largely reflect the invaluable pedagogical experience aimed at bringing to national wealth, and by means of which - world culture, national values inclusion, following the moral laws of life.

Keywords: upbringing, ethno-pedagogical basis, family upbringing, upbringing of a boy, traditions, the image of a real jigit, upbringing of a real citizen.

Өскелең ұрпаққа этникалық тәрбие беру Қазақстандық қоғам мен отбасында, оқу орындарында барлық уақытта өзекті мәселелердің қатарында саналады. Дәстүрлі педагогикалық жүйе бүгінгі қоғам талабына сай үйлесімділікте жан-жақты жетілген адам тұлғасын қалыптастыруды мақсат ететіндігі белгілі. Тәрбиедегі негізгі құндылықтарды бір ұрпақтан екінші ұрпаққа беру – заңдылық. Десек те, ғасырлар бойы қалыптасқан халықтық дәстүрлер негізінде берілетін тәрбие жүйесі бүгінгі күні өзектілігін жоғалтқандай. Қоғамның өзгеруіне орай адам санасының, тұрмыстың, қағидалар мен көзқарастардың өзгеретіндігі белгілі. Бірақ ұрпақ тәрбиесіндегі өткеннің баға жетпес рухани құндылықтары маңыздылығын жоймайды. Керісінше, оларды қоғамның талаптарына сай жаңаша мазмұнда қайта түлетіп бүгінгі күнге бейімдеуіміз керек. Қазақ халқының табиғат анамен үндес тіршілік ету барысында қалыптастырған дәстүр-салты «рух, тек, адамгершілік» деп аталатын ұғымдардың түп қазығы. Осы қазықтан адаспай, алшақтамағанда елдіктің іргесі бекіп, ұлтжанды ұрпақтың қалыптасатынын ұлтымыздың өткен өмір жолы дәлелдеп отыр.

Халқымызда «Дәстүрдің озығы мен тозығы бар» деген сөз бар. Замана талабына сай келмейтін әдет-ғұрыптардың өзектілігі төмендеп халықтың қолданысынан шығып отырған. Мысалы, бүгінгі таңда маусымдық шөп шабу кезінде үмеге шақыру, деңгене, аңшы немесе саятшыдан сыралғы сұрау, үйлену кезінде аушадияр айту, біз шанышар, киіз басу кезіндегі «қой басты», ер адам қайтыс болғандағы «ат тұлдау» сынды дәстүрлер қолданыста жоқ деуге болады.

Халық өмірінің негізі болған дәстүр мен әдет-ғұрыптың мән-маңызы жайлы белгілі этнограф Сейіт Кенжеахметұлының «Қазақтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары» атты кітабында жақсы көрсетіледі [1].

Ұлттық тәрбие – барлық кезде тәрбиенің күре тамыры болып табылады. Тамырынан үзілген сабақтың көктемей курап қалатыны еш дәлелдеуді қажет етпейді. Ең қауіптісі – ата дәстүрінен тағылым-тәрбие алмаған жас азамат тарихын да, салтын да ұмытады. Қазақ дәстүрінде ел тарихын білу, ата-баба дәстүрін құрметтеу мен жеті ата қағидатын сақтау салты бар.

Барша жер бетіндегі халықтардың этнопедагогикасындағы жан-жақты жетілген тұлға бейнесінің басты көрсеткіші – адамгершілік қасиеттер. Адамның дамуы адамгершілік нормаларын, өз ұлтының және тұтас қоғамның негізгі құндылықтарын меңгерумен ұштасады. Болашақ ұрпақтың адамгершілік тұрғыдан қалыптасып дамуы оның аға ұрпақ қалдырған білім мен тәжірибені игеріп, адамдық қатынастарды эмоционалды сезіну негізінде жүзеге асады. Тамыры этникалық мәдениеттен бастау алмаған, халықтық педагогикамен тығыз байланыс болмаған жерде саналы білім берудің мүмкін емес екендігі белгілі. Бұл орайда жалпы адамзаттық, тарихи-мәдени, тұлғалық құндылықтарға негізделген қазақ халқының озық танымдық дәстүрлі педагогикалық мәдениетінің мәні мен маңызын терең талдау, зерделеу проблемасының көкейкестілігі арта түседі.

Сол себепті бүгінгі таңда ұрпақтар сабақтастығын, дәстүрлі педагогикалық мәдениетті, оған тән ерекшеліктерді ажыратып, тануды ғылыми тарихилық принципіне сүйене отырып қарастыру қажет. Ғылыми тарихилық принципі кез-келген халықтың дәстүрлі педагогикасының тарихи жүріп өткен объективті жолын, оның мәнін, оған тән ерекшеліктерді анықтап беруге ықпал етеді. Этнопедагогикалық зерттеулерімен танылған ТМД ғалымдары Г.Н.Волков, Я.И.Ханбиков, Ш.А.Мирзоев, А.Ф.Хинтибидзе, А.Ш.Гашимов, М.Х.Батчаева, М.И.Стельмахович, Ю.А.Рудь, К.Пирлиев, А.Л.Бугаева, Е.Л.Христованың сол сияқты отандық этнопедагогика саласындағы ғалымдар С.Қ.Қалиев, С.А.Ұзақбаева, К.Ж.Қожахметова, Қ.Әтемованың және т.б. ғылыми еңбектерінде халықтық тәрбие мен халықтық педагогиканың басты ерекшеліктері ажыратылып көрсетіледі.

Сонымен қатар, жүргізілген зерттеулердегі ғалымдардың тұжырымында халықтық тәрбие мен педагогикаға тән басты ерекшеліктер ретінде оның: табиғилығы, көпшілікке

тән бұқаралығы, ерте бастау алуы, әрекеттілігі, ықпал ету тәсілдеріне импровизаторлықтың тән болуы, тәжірибенің реттеліп, есепке алынуы және қорытулар мен қатынастардың өзара бағынулары немесе тәуелділігі, синкреттілігі және т.б. айтылады.

Қазақ халқы ұрпақ тәрбиесіне ерекше мән береді әсіресе, ұл мен қыз тәрбиесін жеке қарастырады. Ұл бала – қазақ үшін ерекше жаратылыс, ол ұрпақ жалғастырушы, ел мен жердің егесі. Ұлтымыздың ұл баланы тәрбиелеуде дәстүрлі жүйесі қалыптасқан.

«Ұл туғанға – күн туған», «Айтсаң, үйде туып, түзде өлетін жігіттерді айт», «Атадан ұл туса игі, ата жолын қуса игі», «Озар елдің ұлы өнерлі келеді», «Ұлы бардың – ұрпағы бар», «Жеті атасын білген ұл, жеті жұрттың қамын жер», «Атадан жақсы ұл туса, қар үстінде от жанар» – бұл ұл баланың қазақ қоғамындағы қадір-қасиетін, жоғары орнын көрсететін сөздер. Ұл баланы қаншалықты ұлықтаса да, ата-ана оны өбектеп, жылы-жұмсағын аузына тосып, ақ мамыққа жатқызып еркелетпеген. «Ұлыңа бес жасқа дейін патшаңдай қара, он бес жасқа дейін қосшыңдай сана, он бестен асқан соң досыңа бала», «Ұлың болса – от болсын, от болмаса – жоқ болсын» деп ұл баланы қатал тәрбиелеген.

Ұл балаға қатысты өтетін: кіндігін кесу, қырқынан шығару, бесікке бөлеу, тұсауын кесу, сүндетке отырғызу, ашамайға мінгізу, тоқымын қағу, аунату, аузына түкірту және т.б. сынды әдет-ғұрыптар қазақ ұлтына ғана тән. Өкінішке орай, бүгінгі таңда бұл дәстүрлер барлық қазақ отбасыларында қолданылмайды. Бірақ ұл балаға қатысты бәсіре, малға ен салу, нағашылау және т.б. дәстүрлер ел арасында әлі күнге дейін сақталып келеді.

Әрбір ырым мен тыйым, жөн-жосық, жол-жоралғы, ұлттық қағида, ғұрып, әдеп пен әдет сияқты қазақтың өмірлік үлгі, тәлім-тәрбиелік ережелерінің өзіндік тәрбиелік мәні мен терең маңызы бар.

Қазақ халқы ұл бала тәрбиесіне өте зор мән бере отырып, текіден текті туады, тектілік тұқым қуады деп жеті атаға дейін өз руының қыздарына үйленуге қатаң тыйым салады.

Жеті атаны білу – мән-мағынасы өте терең тарихи-генеологиялық қоркөндеудің есебі. Қазақты халық ретінде сақтап келе жатқан бұл есеп-дәстүрді, ең әуелі, аса қажетті деректер қоры деп санаған жөн. Бұл – ең әуелі, қыз бен жігіттің тұрмыс құрудағы аралық жақындықтарын, яғни, туыстық-қандастық жағынан алғанда қандай буынға дейін қыз алысып, үйленудің межесін дәл анықтайтын шеңбер. [2, 186.]

Бұл дәстүр ұлтымыздың қан тазалығына, тектілік ұғымына өте қатаң қарағандығын көрсетеді. Ұл баланы қазақ отбасында 13 жасында отау иесі деп отбасылық өмірге дайындаған.

Халықтық тәрбиеде тұлға идеалы адам болмысына тән ең құнды, ең жақсы деген қасиеттердің жиынтығынан тұрады. Қазақ халқының этникалық тәрбиесіндегі жан-жақты жетілген ұл бала, ер жігіт тұлғасын қалыптастырудың басты көрсеткіші – «Сегіз қырлы, бір сырлы» азамат деген тұжырымдамамен бекітіледі. Ата-бабамыз сомдап жасаған ер жігіттің моделін одан әрі бүгінгі күннің талабына сай жетілдіріп, өскелең ұрпаққа тектілігі мен даналығын жоғалтпаған халықтың жалғасы, ел мен ата-қоныс жерге еге болатын мұрагер екендігін ұғындыру негізі міндеттің бірі.

Отбасындағы тәрбие әрбір отбасы мүшесінің өзін-өзін сақтау, ұрпақты жалғастыру, өзін-өзі сыйлау қажеттігінен туындайды.

Қазақ отбасында ұл бала ерлерге тән ойлау жүйесін, жігіттік болмыс-бітімді, мінез-құлық пен тектілікті, ер адамға қажет тағылым-тәрбиені әкесінен үйренуге ұмтылады. Әке отырған үлкен үй «қара шаңырақ» деген киелі ұғымға саяды. Әкелік мінез-құлық, оның әлеуметтік ортадағы салмағы, өзге адамдармен байыпты қарым-қатынасы, өмірлік тәжірибесі мен білімі ұл бала үшін үлгі-өнеге алатын басты нысана. Бүгінгі қоғам жағдайында толық емес отбасылардағы ұл баланың ер азамат ретінде қалыптасуына әке тәрбиесінің жетіспеушілігі өзекті мәселелер қатарынан орын алады.

Қазақ отбасында ұл балаға әке мен ананың қалдырған ең үлкен мұрасы – жақсы тәрбие беру арқылы қоғамның белсенді азаматы етіп, қатарға қосу. Қазақта ұлдар әкесі немесе атасының бойындағы ізгі қасиет пен өнерін үйреніп өскен. Ата өнерін ұрпағының қууы, оны мирас етуі қазақ отбасыларында жиі кездесетін дәстүр.

Әкенің баласын жақсы көріп, өзінің бойындағы қабілетін барынша үйретуі, денін сау етіп өсіруі, балиғат жасқа келгенде баласын үйлендіруі – қазақ отбасындағы ата-ананың басты міндеттерінің бірі.

Ұл баланы ел басқару ісіне араластыру, көпшілікпен қарым-қатынаста батыл, өзін еркін ұстай білетін, өзіне сенімді, жасық емес болуы мақсатында ұл баланы танымал, ұлы адамдардың қасына қосатын болған. Бұл дәстүр игі жақсылардың жанында қатар жүріп, аталы сөздерін тыңдап, сол арқылы тәлім-тәрбие үйренуге ықпал еткен.

Қазақ тарихында адам баласын соттау сынды үкім ешқашан болмаған. Ауылдың «тентек» баласын халық өзіндік үкіммен ақылмен дұрыс жолға қоя білген.

Бүгінгі таңда ұл бала тәрбиесіндегі өзекті мәселелердің бірі – ұлдың бойында қазақ жігітіне тән «жігіттік мінезді» қалыптастыру. Қазақ ұлының бойында қыз балаға тән нәзіктік, қыз мінезділік, қылымсу, құлағына сырға тағу, бір жыныстық көзқарасты қолдау, теріс діни ағымдарға еліктеу, ойынқұмарлық, қатыгездік және т.б. азғындық әрекеттер бүгінгі қоғамда көрініс тауып отыр. Сондықтан сөзінде тұратын, нақты шешім қабылдай алатын, біреудің жетегінде кетпейтін, өз пайымы бар, тілі мен діліне берік, өзге теріс ағым мен мәдениетке еліктемейтін ұл баланы тәрбиелеу отбасының, оқу орындары мен қоғамның алдында тұрған үлкен жауапкершілік.

Бүгінгі ұрпақ ата-бабамыздан қалған дәстүрлердің әрдайым игі мақсаттар үшін қолданыста болғанын білуі керек. Ұл балаларды батыстың ұлы, азғындаған тәрбиесінен аман алып қалу – мәселенің үлкені.

Ұлттық құндылықтарымызды әлемдік деңгейге шығаруға қабілетті тұлға тәрбиелеу үшін:

- жастардың ұлттық сана-сезімін қалыптастыру;
- жас ұрпақ санасына туған халқына деген құрмет, сүйіспеншілік, мақтаныш сезімдерін ұялату;
- ана тілі мен діл, дін, ел тарихы, мәдениет пен өнер, салт-дәстүр мен рухани-мәдени мұраларды қастерлеу;
- жас ұрпақ бойында жанашырлық, сенімділік, намысшылдық, азаматтық тәрізді ұлттық мінез бітістерін қалыптастыру қажет.

... ер бойына ұлы дала перзентіне тән – еркіндік пен тәуелсіздік, қайсарлық пен қайырымдылық, ақ ниеттілік пен парасаттылық, өрлік пен ерлік тәрізді асыл қасиеттерді дарыта білген. Осы аталған қасиеттерді өскелең ұрпақ ата-бабадан қалған өнеге деп қабылдаса, ертеңгі күннің жарқын болашағына сеніміміз арта түсері анық.[5, 53б.]

Ұлттық дәстүрлер келешек ұрпақтың азғындықтан аулақ болып, саналы тәрбие алуына ықпал ететін мықты мектеп. Бүгінгі ұрпақ ата-бабамыздан қалған дәстүрлердің әрдайым игі мақсаттар үшін қолданыста болғанын білуі керек. Ұл балаларды батыстың ұлы, азғындаған тәрбиесінен аман алып қалу мәселенің үлкені. Уақыт сынына төтеп берген салт-дәстүрлеріміздің, әдет-ғұрыптарымыздың, халық ауыз әдебиеті мұраларының, ұлттық ойындар мен мерекелердің тәрбиелік әлеуеті мейлінше зор. Бұлар жас өркеннің сенім-нанымдарын бейнелеп қана қоймай, олардың рухани әлемінің байлығын, өзара қарым-қатынастағы ізгілікті, мейірбандықты, адамгершілікті, болашаққа сенімді бейнелейді.

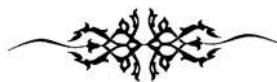
Барлық сырттан келген дәстүрлердің біздің ұлттық ерекшелігіміз бен бірегейлігімізге, ұлттық ділімізге нұқсан келтіретінін берік есте ұстау қажет.

Алаш ардақтысы Мұстафа Шоқай «Ұлттық мәдениеттен жұрдай рухта тәрбиеленген ұрпақтан халқымыздың қажеті мен мүддесін жоқтайтын пайдалы азамат шықпайды»

деген. Сондықтан ғасырлар бойы екшеленіп, ескірмей, мән-мағынасын жоғалтпай келе жатқан дәстүр-салтымызды тәрбиемен ұштастыра білу керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. С.Кенжеахметұлы. Қазақтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. - Алматы: Атамұра, 2015. – 224б.
2. Құрастырған М.Дауытбаев. Жеті қазына – Шымкент, 2015. – 80 б.
3. Қ.Тайшықова. Қазақ отбасында ер бала тәрбиесінің маңыздылығы. //Этнопедагогика, 2006. №1. -53-54б.

ӘӨЖ 378.02:37

БАСТАУЫШ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНА КӨРКЕМ ӨНЕР САБАҒЫН ОҚИТУ ӘДІСТЕМЕСІН ЖЕТІЛДІРУГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ДИДАКТИКАЛЫҚ ТАЛАПТАР

Кушеров Несіпбай Мананбайұлы, доцент, педагогика ғылымдарының кандидаты
Сманова Улданай Калдыбаевна, педагогика ғылымдарының магистрі, оқытушы
Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты,
Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

Аңдатпа. Мақалада бастауыш мектепте көркем өнері сабақтарында оқушылардың танымдық іс-әрекеттерін дамытуға ынталандыратын, көркемдік талғамдарын қалыптастыруға негіз болатын дидактикалық талаптар мен олардың практикалық икемділіктері қарастырылған.

Кілт сөздер: танымдық іс-әрекеттер, практикалық икемділіктер, көркемдік талғамдарын қалыптастыру, дидактикалық талаптар.

Аннотация. В статье изучены эффективности и возможности дидактических требований для развития познавательной деятельности учащихся в процессе обучения изобразительному искусству в младших классах.

Ключевые слова: познавательная деятельность, практические навыки, формирование познавательной деятельности учащихся по изобразительному искусству.

Annotation. The article studies the effectiveness and possibilities of didactic requirements for the development of the cognitive activity of students in the process of teaching fine arts in lower grades.

Keywords: cognitive activity, practical skills, formation of cognitive activity of students in the visual arts.

Көркем өнерін оқыту – көркем өнерінің негіздерін құрайтын білімдер жүйесін меңгерту мен бейнелеу икемділігі мен дағдыларын оқушыларға меңгертуге, жеке бастың жан-жақты дамуы мен ақыл-ой тәрбиесінің алдында тұрған міндеттерді шешуге арналған мұғалімнің іс-әрекеті деп түсінеміз. Сондықтан, көркем өнерін оқыту – мұғалім мен оқушының тану мен көркемдеуге бағытталған іс-әрекетінің қосындысы ретінде түсіндіріледі. Оқыту оқушының тану мен практикалық қимылдарды меңгеруге бағытталған іс-әрекеті үдерісінің күтілетін нәтижесі болып саналады.

Көркем өнерін оқу үдерісі көркемдеудің практикалық икемділіктері мен дағдыларын меңгеруге бағытталады. Өйткені, оқу үдерісі ақыл-ой тәрбиесін беруге арналған оқушы мен мұғалімнің іс-әрекетінің үйлесімділігіне бағдарланады [1].

Сондықтан кіші мектеп сыныптарда оқушы мен мұғалімнің іс-әрекеті түрлерін салыстырмалы бағалау мен бақылау қатар қарастырылады.

Оқу үдерісінде кіші мектеп оқушыларының таным әрекетінің өзіне тән ерекшеліктері бар, атап айтқан:

1. Осы жастардағы оқу процесінің ерекшелігі оқушылардың оқуды әрі қарай жалғастыруына және өз бетінше еңбек әрекетіне дайындалуына қажетті іскерлік пен дағдыны игеру болып табылады;

2. Көркем өнері сабақтарында таным үдерісін белсендіру мұғалімнің бағыттаушылық рөлімен байланысты іс жүзінде асырылады.

3. Көркем өнері ғылымы зерттеген жүйені оқушылар өздігінен оқу арқылы танып білуге мүмкіндік алады. Осы бағыттағы ғылымның ашылған жетістіктерін игереді;

4. Көркем өнері сабағындағы таным үдерісі тек білім берушілік қана емес, сонымен қатар тәрбиелеушілік, дамытушылық сипатта болады. Білімді игеру барысында оқушылардың көзқарастары мен сенімдері қалыптасады;

5. Мұғалім оқушылардың таным үдерісін олардың жастарына сай ұйымдастыруы тиіс;

6. Кіші мектеп жасындағы оқушылардың таным қабілеттерін дамыту үшін бейнелеу өнері пәні бойынша маңызды білімдер негіздері іріктеліп алынады;

Кіші мектеп сыныптарда бейнелеу өнерін оқыту мазмұны, оқытудың мақсаты міндеттеріне байланысты анықталады. Көркем өнерін оқыту заттар мен құбылыстарды бейнелеуге үйрету, белгілі тақырыптар бойынша композициялық суреттер салуға, сәндік безендіру жұмыстарының икемділік пен дағдыларын меңгерту, өнер шығармаларымен таныстыру бағыттарын қамтиды.

Көркем өнері кіші мектеп сыныптарда оқушыларға бейнелеу білім негіздерін бейнелеудің ептіліктері мен дағдыларын үйренуге, эстетикалық тәрбие беруге, олардың әсемдік талғамдарын, дүниетанымын негіздеу, ақыл-ойын дамыту мақсатын көздейтін оқу пәні болып табылады. Көркем өнерін мектепте оқытудың нәтижелі болуы бейнелеу өнерінің мұғалімнің қызметімен сипатталады.

Ғылыми педагогтардың әдебиеттерді сараптау мен тәжірибелік-эксперименттік зерттеу жұмыстары бейнелеу өнері мұғалімнің педагогикалық қызметке деген тәжірибиесін жалпы педагогикалық-психологиялық, көркемдік-графикалық, өнертанымдық, әдістемелік дайындық түрлерін бөлуге болатындығын айқындайды.

Кіші мектеп айындықтары, педагогика мен психология ғылымдарының теориялық білімдерін меңгергендігі мен тәрбиелік жұмыстарды ұйымдастырудың іскерлік пен дағдыларын педагогикалық практикада қолдана білуімен сипатталады.

Кіші мектеп сыныптардағы көркем өнері пәнінің мұғалімнің көркем-графикалық дайындығы кескіндеме, графика, сәндік қолданбалы өнерден, мүсіннен көркемдік білімдер негіздерін меңгеруімен осылар бойынша бейнелеудің іскерлік пен дағдыларын меңгеру деңгейінен көрінеді.

Кіші мектеп сыныптарда бейнелеу өнері мұғалімінің өнертанымдық дайындығы бейнелеу өнерінің тарихынан, көркем өнерінің сынынан, бейнелеу өнерінің даңықты шығармалары, көрнекті суретшілердің, мүсіншілер мен сәндік қолөнер шеберлерінің өмірі мен шығармашылығынан білім жүйесін меңгергендігімен сипатталады. Сонымен қатар белгілі бір өнер туындысының көркемдік ерекшеліктеріне өнер тарихы мен сыны тұрғысынан талдау жасау, өнер туындысының композициялық құрылымы, орындалу техникасы, колориті тұрғысынан талдау іскерліктері мен дағдыларының қалыптасуынан көрінеді.

Кіші мектеп сыныптардағы көркем өнері пәнінің мұғалімінің әдістемелік дайындығы үлкен екі дайындық түрінен тұрады: біріншісі-бейнелеу өнерінің оқыту әдістемесінің теориялық білімдерін меңгерумен өлшенсе; екіншісі-бейнелеу өнерін оқытудың практикалық іс-әрекеттерін меңгеру деңгейімен айқындалады.

Кіші мектеп сыныптардағы көркем өнері пәнінің мұғалімінің әдістемелік дайындығы теориялық мәселелерін құрайтын білімдер жүйесін көркем өнерін оқыту мазмұнын, оқыту формалары, әдіс-тәсілдері, көркем өнерінің сабақтарын ұйымдастыру, бейнелеу өнері сабағынан сыныптан тыс жұмыстарды ұйымдастыру, көркем өнерін оқыту ұстанымдары туралы білімдерді біріктіреді.

Кіші мектеп сыныптарда көркем өнері мұғалімнің әдістемелік қызметі бірнеше бағыттарға бөлінеді:

1. Оқушылардың бейнелеу білімдерінің деңгейін алғашқы көркем сауаттылығын, бейнелеудің іскерлігі мен дағдыларын меңгергендігіне диагностика жасау қызметі;

2. Оқушыларға бейнелеу білім мен эстетикалық тәрбие беру мақсатындағы оқыту үрдісін жоспарлау қызметі;

3. Оқушыларға бейнелеу білім мен эстетикалық тәрбие беру үрдісін ұйымдастыру қызметі;

4. Оқушыларға бейнелеу білім беру мен эстетикалық тәрбие беру мақсатында ұйымдастырылған оқу - тәрбие жұмыстарына сараптау және талдау жасау;

Мұғалімінің ең бірінші дайындық формасы, оның кіші мектеп сыныптардағы бейнелеу өнері, қазіргі кезеңдегі көркемдік білімдері, көркем сауаттылығын, бейнелеу іскерліктері мен дағдыларын қай дәрежеде меңгергендігін айқындау болып табылады. Оқушылардың көркемдік білімдері мен көркем іс-әрекеттері меңгергендігіне диагностика жасау мұғалімге көркемдік білім мен эстетикалық тәрбие беру жұмыстарын дұрыс жоспарлап, ұйымдастыруға жәрдемдеседі. Мұғалім тексеру негізінде алынған мәліметтерді сараптау нәтижесінде оқушылардың көркем жұмыстары мен шығармашылық қабілеттерін дамытуды қандай бағыттарда жүргізуге болатындығына бағдар алады. Олардың әсемдік сезімі, талғамы, қызығушылығы қандай деңгейде екендігін біліп оларды дамыту үшін қандай іс-әрекетке бару қажеттігін айқындайды. Оқушылардың өнертанымдық түсініктерінің деңгейін біліп, олардың деңгейін арттыру үшін қандай әрекеттерге бару керектігін айқындайды. Бұл іс-әрекеттер көркемдік білім беру мен эстетикалық тәрбиенің, оқушыны жеке тұлға ретінде дамытудың, сапасын арттыруға ықпал етеді.

Кіші мектеп мектептегі көркем өнері суреттер салумен шектеліп қалмауға тиіс. Бейнелеу өнерін оқыту балаларға зат құрылысын қағаз бетінде сауатты бейнелеуге бағытталып құрылуы тиіс. Балалардың сауатты салынған суреті – перспектива заңдылықтарын қолдану, жарық пен көлеңке тұстану заңдарын сақтау, зат құрылымының ерекшеліктерін, құбылыстардың заңдылықтарын дұрыс түсіну негізінде салынған суретті айтамыз. Өнердің сауаттылығын меңгермей бала көркем өнерінің көркемдік ерекшеліктерін меңгермейді. Көркем сауаттылығы оқушының шығармашылық қызмет атқару үшін қажеттілігі онанда жоғары.

Кіші мектеп мектептегі көркем өнерін оқыту әдістемесін жетілдіруді педагог өзінің берген кеңесі мен нұсқауының дұрыстығына, оның оқушы еңбегін әлдеқайда жеңілдететіндігіне өздері сурет салу барысында көз жеткізулері тиіс. Оқушылар өнермен айналысу барысында ғылымының өнерге жәрдемдесетіні олардың әр уақытта естерінен шықпайтындай болуы тиіс.

Сурет салу барысында балаға қажетті білім мен дағды берілмесе, олар өзімен-өзі болып кетсе, бұл баланың онан әрі дамуына кері әсер етуі мүмкін және бұл жағдай баланың сурет салудан жеруіне әкеп соғуы да мүмкін. Кіші мектеп мектеп жасындағы балалар сурет салумен қызыға айналысады, ал бірақ олардың көбісінің жасы өскен сайын сурет салуды тастап кетеді. Кіші мектеп сынып оқушыларды сурет салумен біреу қызықтырмаса да өз бетімен айналысады. Кейде сурет салу сабағы зерігетіндей болуы байқалып қалады. Бұл адамның жасы өсіп дамыған сайын өмір туралы балалық елестетулерінің қате екендігін түсіне бастайды [2]. Кіші мектеп сыныптың оқушылары өздерін қоршаған заттарды бақылап қана қоймайды, сонымен қатар оларды өзара салыстыра бастайды, талдайды және олар туралы қарапайым қорытындылар жасайды.

Бұл жастағы оқушылар өздерінің бейнелеріне қанағат тұтып қана қоймай, оларды өмірдегі көріністеріне нақты ұқсатуға талпынады. Егер бұған қалай жетуді, қалай жасауды олар білмесе, оған тәжірибелі жетекші жәрдем беруге келмесе, оларда қанағаттанбағанның сезімі пайда болып, соңында барып салуды тастап кетуі де мүмкін.

Алайда, көркем қызметінде мұндай айырмашылықтың бар екенін байқау қиынға соғады. Алты жасарлардың салған суреттерінде адамның бас көрінісіндегі көз, мұрын, ерін және құлақтар мейлінше шартты түрде беріледі. Бұл жастағылар бас формасының құрылымын біле бермейді, сондықтан олардың адамды бейнелеуі болып шығады. Сол сияқты 8 жастағы оқушының адамды бейнелеген суреті мен 12 жастағы оқушының адамды бейнелеген суреттерінде де адам формасын бейнелеудегі форманы трактовка жасаудағы айырмашылықтары шамалы екендігі көрінеді. Бұл салыстырулардан көркем өнерін бес жыл оқудан, бала бейнелеу өнерінен қажетті білім мен дағдыны үйренбегені, олар мұғалім тарапынан үйретілмегені айқындалады. Он үш жасар мектеп оқушысы сурет салу курсы аяқтағанымен, олардың білімі мен дағдылары сол курсты бастаған кездегі қалпында қалып қойғандығы байқалады. Көрсетіліп отырған жағдай сурет салуды балаға үйрету барысында бейнелеу өнерінің негізін құрайтын зат құрылымы, форма, түс, перспектива, жарық-көлеңке заңдылықтары туралы ғылыми білім мен көркем дағдыларын меңгеруге мұғалімнің мән бермегендігінен туындаған жағдай болып табылады.

Сондықтан көркем өнерін оқытуда іргелі ғылыми негізге сүйеніп құрылған жерде, оқушы таңғаларлық үлгерімге жететіндігін көрсетеді. Көркем өнерін оқыту бағдарламасында көркем өнерінің ғылыми негіздерін құрайтын форма, түр-түс, кеңістік, симметрия, ассиметрия ритм, перспектива (ауа перспективасы, сызықтық перспектива, көлеңке перспективасы т.б) жарық-көлеңке заңдылықтары (жарық, жартылай жарық, жартылай көлеңке, көлеңке, түсіп тұрған көлеңке, зат көлеңкесі, рефлекс, жапырақ т.б) туралы білім беру мен кеңістік көріністерін бейнелеудің икемділіктері мен дағдыларын меңгергенде ғана оқушылардың оқулық суреттері мен шығармашылық жұмыстарының сапасы артатын болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ералин К.К. Изобразительное искусство Казахстана в системе художественно-профессиональной подготовки будущих учителей изобразительного искусства и художественного труда в педагогических институтах: автореф. ... д-ра пед. наук. – М., 1992. – 36 с.
2. Карнажицкая Т.В. Формирование эстетической культуры младших школьников в процессе интегрированной художественной деятельности как культуuroобразующий фактор: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Минск, 2000. – 18 с.

ӘӨЖ 74.00

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ҰЛЫ ПЕДАГОГЫ МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВТЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ОЙ-ПІКІРЛЕРІНДЕГІ ОҚУШЫ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕСІ

**Кушеров Несіпбай Мананбайұлы, доцент, педагогика ғылымдарының кандидаты
Рзатай Айнұр Қуатқызы, педагогика ғылымдарының магистрі, оқытушы
Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты,
Қазақстан Республикасы, Тараз қ.**

Аңдатпа. Мақалада ұлы педагог Мағжан Жұмабаевтың педагогикалық ой-пікірлеріндегі оқушы құзыреттілігін қалыптастыру мәселесі қарастырылған.

Кілт сөздер: педагогика, ұлттық психология, шығыс ғұламалары, педагогтар, құзыреттілік.

Аннотация. В статье рассматривается проблема формирования компетентности учащихся в педагогической мысли великого педагога Магжана Жумабаева.

Ключевые слова: педагогика, национальная психология, восточные науки, педагоги, компетентность.

Annotation. The article deals with the problem of the formation of students' competence in the pedagogical thought of the great teacher Magzhan Zhumabayev.

Keywords: pedagogy, national psychology, oriental sciences, teachers, competence.

Мағжан Жұмабаев өзінің қысқа өмірінде нағыз поэзия биігіне самғаған, оның асқар асуларынан өлшеусіз нәр алған біртуар, әмбебап зиялы қайраткер болды. Сонымен бірге оның тәлім-тәрбие ғылымының теориялық, жағына төңкерістен кейін тұңғыш терең үңілушілердің бірі болуы Мағжан дарынының тағы бір қырын көрсетеді. Осы тұрғыдан, Мағжан 1922 жылы «Педагогика» атты (Ташкент, Орынбор) ғылыми еңбек жазды.

Сол кездегі көрнекті қазақ, зиялыларының бірі - белгілі ғалым-педагог, публицист М.Жолдыбаев осы кітаптың беташарына былай деп жазыпты: «Заманға дәл жаңа кітап шыққанша малданып, одан кейін оқып, салыстыра қарап, бұрынғы жазғандардың адасқан жерін тауып отыруға Мағжан педагогикасы іздесе таптырмайтын пайдалы тарихи материал...». Өз кітабы жөнінде автор былай дейді: «Бұл кітап 2-3 жыл бұрын қысқа уақыттың мұғалімдер курсына оқытылған дерістерден түзілген еді. Бұл күнге дейін басылып шығып, жарық көре алмады». Біз бұдан кітаптың басылуы оған оңай болмағанын, көпшілік талқысына түсіп, тәжірибелі мұғалімдердің сынынан өткен еңбек екенін байқаймыз.

Оқу құралының бірінші бөлімі педагогиканың жалпы мәселелеріне арналған. Оның пікірінше, тәрбие саласы төртке бөлінеді. Олар: дене, жан, ақыл тәрбиесі, сұлулық пен әдеп-құлық тәрбиесі. Әрине, тәрбиенің бұдан басқа да бірнеше түрлері бар, ол мұның басты-бастыларын ғана айтқысы келген болуы керек. Автор олардың бір-бірімен табиғи тамырластығын тәптіштеп түсіндіре келіп, былай дейді: «Егер адам баласына осы төрт тәрбие тегіс берілсе, оның тәрбиесі түгел болғаны. Егер ол ыстық, суық, аштық, жалаңаштық сықылды тұрмыста жиі ұшырайтын күштерді елемейтін мықты берік денелі болса, түзу ойлайтын, дұрыс шешетін, дәл табатын ақылды болса, сұлу сөз, сиқырлы әуен, әдемі түрден ләззат алып, жан толқындырарлық болса, жамандықтан жаны жиреніп, жақсылықты жаны тілеп тұратын құлықты болса ғана адам баласының дұрыс тәрбие алып, шын адам болғандығы. Балам адам болсын деген ата-ана осы төрт тәрбиені дұрыс орындасын...». «Баланы тәрбиешінің дәл өзіндей қылып шығару емес, келешек заманына лайық қып шығару», - деу арқылы М.Жұмабаев тәрбие мақсатын келер күн талабымен ұштастырғысы келеді.

Мағжан өз еңбегінде психология пәніне өте кең орын беріп, оны барынша зер сала қарастырады және ғылымның бұл саласында өз білімдарлығын байқатады. Оның жан қуаттары жайындағы пікірлерінде дала өмірі мен өзінен бұрынғы және өз заманындағы қазақ зиялыларының туындыларын, ұлттық психологиялық бояу нақышын шеберлікпен пайдалана білу тәсілі де құптарлық. Жан көріністерін ол «білу яки ақыл, сезім яки көңіл, һәм қайрат көріністері» деп үш тармаққа бөле келіп, олардың өзара табиға үйлесімін Абай тұжырымдарымен байланыстырып, оларды ежелгі Шығыс ғұламаларының гуманизмімен үндестіре, тарих тереңінен сөз қозғайды. Шытырман мәселенің арқауын осылайша түйіндеп, Шығыс кәусарынан мейірі қана сусындау, есейе келе Еуропа мәдениетіне құлаш ұрған Мағжанға етене жақын да, түсінікті нәрсе.

Ол сыртқы сезімдерді (қазір түйсіктер деп аталады) көру, есту, иіскеу, тату, сипау, ет сезімі деп алты айырыммен анықтап алып, оларды дұрыс жетілдіру тәрбиесіне ерекше назар аударады. М.Жұмабаевтың пікірінше, «бұл сезімдердің сау һәм берік болуына, олардың өткір, терең, дұрыс қалыптасуына ыждағат қылу керек. Бұлардың біреулері жақсы, біреулері нашар тәрбие қылынса, жан тұрмысы да тегіс, бүтін болмақ емес». Әр сезімді психологиялық тұрғыдан қарастыра келіп, ақын олардың әрқайсысына өзінше анықтама беріп, бұларды тәрбиелеуде ұлттық дәстүрге сүйену қажеттігін, есту сезімін дамыту үшін түрлі дыбыстардың мән-мәнісіне көңіл бөліп, әсіресе, бесік жыры үнінің тәрбиелік мәнінің зор екенін атап өтеді.

Мағжанның кітабы «Педагогика» деп аталғанымен, көбіне психология мәселелерін сөз еткен. Мысалы, шағын еңбектің 17 тарауының 13-і тікелей психология мәселелеріне арналған. Мұнда тікелей педагогика тақырыбына екі-ақ тақырып («Педагогика бөлімдері», «Жалпы педагогика») арналып, оларды автор бар болғаны 13 бет көлемінде баяндаған. Сөйтіп, барлығы 106 беттен тұратын кітаптың қалған тараулары адамның жан дүниесінің әр түрлі жақтарын сипаттайды.

Бастауыш мектепте ана тілін оқыту, тіл дамыту әдістемесін қалыптастыруға алғаш қадам жасаушылардың бірі де Мағжан. 1923 жылы «Бастауыш мектепте ана тілі» атты еңбегін жариялайды. Ол төрт жылдық бастауыш мектептің әр жылына сәйкес ана тілі бойынша бала тілін дамыту үшін жүргізілетін жаттығулар, қалыптастырылар дағдылар жүйесін жасап ұсынады.

Мектептің міндеті - бір жақтан, хат таныту болса, екінші жақтан, баланы дұрыс сөйлеуге үйрету. Балаға дұрыс тәрбие беру үшін оны әдебиетпен таныстыру және баланы түсініп, ұғып оқуға үйрету керектігін айтқан. Ағартушы төрт сыныпты бастауыш мектептегі ана тілінің ауданын мына бағыттарда жүргізіді ұсынады:

оқу, жазуға үйрету;

емлеге дағдыландыру;

жазбаша сөзді өркендету;

баланың ұғымына лайық ауызша һәм жазба әдебиет түрлерімен таныстыру;

ұғып оқуға дағдыландыру.

М.Жұмабаев бала не нәрсемен айналысса да, ісіне ынталы болуын, мұғалім барлық білімге ана тілін негіз қыла білуі керектігін, болмаса тілі түзілмеген, ойын сөзбен ұқтыра білмейтін, өз болып жарыққа шыққан ойды ұға білмеймін балаға ешбір білім беруге мүмкін еместігін дәл аңғарған [1].

М.Жұмабаевтың педагогикалық ой-пікірлерінің әлеуетінің пәрменділігі бүгінгі күні де өз құндығын жойған жоқ. Қазақстандық педагог-ғалымдар: К.Құдайбергенова, Б.Табылдиевалар М.Жұмабаевтың болашақ педагогтарды даярлауда олардың кәсіби құзыреттілігі туралы ойларын нақтылап, олардың қазіргі әлемдік білім беру жүйесіндегі жаңа технологиялық қатыстармен үндестігін көрсетіп берді. Оны құзырлылық көзқарас негізінде оқушының өзінің іс-әрекеттік құрылымын бағалау дағдыларын қалыптастыруда оқушы құзыреттілігінің мазмұны мен құрылымын және оны бағалу жүйесінің үйлесімділігін сақтау (коллаборация) идеясымен (қазіргі әлемдік білім берудің 4К моделіне сәйкес) сәйкестігін көрсетті. Оқушы құзыреттілігін қалыптастыруда оқушының өз еңбегін бағалау жүйесін меңгері құзыреттілігін бірінші орынған қою мәселесі мен өз әрекетін қадағалау құрылымын қатар ұстау аса маңызды екендігіне басты назар аудару мұғалімнің ең басты міндеті болуы тиіс екендігін "Мұғалімдер курсына" үнемі еске салып отырды [2].

Әлемдік педагогиканы меңзей отырып, Мағжан халықтық педагогиканы есінен бір сәт шығармайды. Оны жалпы педагогиканың ең негізі етіп қояды. Бала тәрбиесінде ұлттық педагогиканың, тәрбиенің алатын орны ерекше екендігін мысалдар келтіре отырып дәлелдейді. Ұлттық тәрбиенің құнды жақтарын пайымдап аша отырып, оның кем-кетіктері, жаман жақтарынан безуге шақырады. Осыған орай педагог М.Жұмабаев «Әр тәрбиешінің қолданатын жолы – ұлт тәрбиесі». «Әрбір ұлттың бала

тәрбие қылу туралы ескіден келе жатқан жеке-жеке жолы бар. Ұлт тәрбиесінің жақсылық жағы көп болғаны сықылды, жамандық жағы да көп», - деп жазады. Осыған орай ол педагогтер, тәрбиешілер халықтық педагогиканы қолдана отырып, түрлі заманда шыққан тәрбие ғалымдарының ойларымен жақсы таныс болу керек дейді.

Алайда діндарлыққа салынып, «жанды» әлдебір құдыреттің, құдайдың ісі деп қараудан аулақ. Керісінше, жанның пайда болуын, оның бар-жоқтығын материалистік, ғылыми тұрғыдан дәлелдеуге тырысады. Осыған байланысты үш түрлі көзқарасқа Мағжан өзінше тоқталып, өз ойларын білдіреді. «Алайда, - деп жазады Мағжан Жұмабаев, - баланың жанын жақсы тәрбие қылу үшін, жанды көзбен көріп, қолмен ұстамай-ақ оның істерін, көріністерін жақсы тексеру жетеді.

М.Жұмабаев еңбектерінде қазаргі жаңа педагогикалық технология элементтерін жиі кездестіруге де болады. Сыни тұрғыдан ойлау технологиясы: «Бір нәрсені балаға ашық ұқтырмақшы болсаң, сол нәрсенің қарама-қарсысын алып кел. Мысалы, балаға жер ортасының ыстықтығын түсіндірмекші болсаң, солтүстіктің суығымен салыстыр» деп жазады. Қоршаған ортамен, өмірмен, бүгінгі күнмен, әр түрлі жаңалықтырмен байланыстыра оқыту бүгінгі дидактикадан да талап етіледі. Алайда, жасыратыны жоқ, көптеген мұғалімдер бұл заңдылықты дұрыс орындай бермейді. Осыдан кейін педагогиканың заңдылығы бұзылады. Заңдылық бұзылды дегенше, бар тәртіп, реттілік, білім беру жүйесі бұзылды деу керек. Білім алуда саңлақтар пайда болады. Көбіне мұғалімдердің айтатыны «балалар оқымайды, ауыздарын ашпайды, әбден жалқауланып алды» деген сөздер осының салдарынан келіп шығады[3].

Мақаламызды қорытындылай келе М.Жұмабаевтың оқушы құзыреттілігін қалыптастыруда болашақ мұғалімдердің төмендегідей негізгі үш кәсіби құзыреттілігін: арнайы кәсіби құзыреттілік; әлеуметтік құзыреттілік; ақпараттық-технологиялық құзыреттілігін жоғары деңгейде қалыптастыруымыз аса маңызды педагогикалық мәселе деп санаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Педагогика. Оқулық/ Ш.Т.Таубаева, С.Т.Иманбаева, А.Е.Берикханова. – Алматы: 2017.
2. Педагогика. Оқулық / Абай атындағы Қазақ ұлттық пед. университетінің педагогика кафедрасының авторлар ұжымы. - Алматы: Print-S, 2005.
3. Педагогика.Оқулық/ М.Жұмабаев, Үшінші өңделуі//Е.Маралбек,- :Mufu Print, 2023

ӘӨЖ 37.018.12

ОТБАСЫ ТӘРБИЕСІНДЕ ӘЙЕЛ-АНАНЫҢ АЛАР ОРНЫ

Елубаева Р.С. - педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент,
Шерхан Мұртаза атындағы ХТИИ
Абаева А.К. - аға оқытушы, Шерхан Мұртаза атындағы ХТИИ

Аннотация. Мақалада отбасы тәрбиесінде әйел-ананың алар орны сөз болады.

Кілт сөздер: тұлға, отбасы, әйел-ана, тәрбие, аналық махаббат.

Аннотация. В статье будет рассказано о роли женщины-матери в семейном воспитании.

Ключевые слова: личность, семья, женщина-мать, воспитание, материнская любовь.

Annotation. The article will tell about the role of a woman-mother in family education.

Key words: personality, family, mother woman, upbringing, maternal love.

Ана болу – әйел болудың маңызды бөлігі. Ана болу тәжірибесі әйелдің жеке басының қалыптасуына, оның өмір жолына айтарлықтай әсер етеді. Бұл психологиялық ғылым мен практика үшін ана тақырыбының жоғары өзектілігін анықтайды.

Психологияда ана болу дәстүрлі түрде екі негізгі бағытта қарастырылады: әлеуметтік психологияда – баланың дамуына жағдай жасауды қамтамасыз ететін әйелдің әлеуметтік рөлі ретінде, даму психологиясында – әйелдің жеке басының даму кезеңі ретінде, онда аналыққа (жүктілік) көшу әйелдің жеке басының дамуы мен баланың дамуындағы нормативтік дағдарыс ретінде сипатталады [1]. Біздің ойымызша, ананы зерттеудің маңызды саласы-бұл тұлға психологиясы.

Ана қарым-қатынасының қалыптасуы әйелдің бүкіл өмірінде орын алады. Ана қарым-қатынасының қалыптасуындағы маңызды кезең-жүктілік кезеңі. Дәл осы кезеңде құндылықтар, көзқарастар, ана болуға даярлық, өзін ретінде сезінуге бет бұру мәселесі өзекті орын алады. Жүктілік кезінде әйел адамда болатын түрлі өзгерістер әйелдің басқалармен қарым-қатынасына, өзін-өзі басқаруына, болашақ баламен қарым-қатынасына қатысты бірқатар сапалы өзгерістердің қажеттілігін анықтайды.

Қазіргі заманғы зерттеулер жүктілік тәжірибесі мен босанғаннан кейінгі кезеңдегі аналық қарым-қатынас пен аналық мінез-құлық түріндегі сабақтастықтың болуын дәлелдейді. Осыған байланысты жүктілік кезеңінде ана қарым-қатынасының қалыптасуын зерттеу өзекті болып табылады. Ана қарым - қатынасының қалыптасуы маңызды мәселе бола отырып, бұл кезең, шын мәнінде, әйел адамның қандай ана болатынын нақтылайтын, ана мен бала қарым-қатынасының дұрыс қалыптасуына негіз болатын сәттер екендігі анық.

Қазіргі уақытта ғылыми зерттеулерде ана мен ана қарым-қатынасының қалыптасу факторлары мәселесі кеңінен таралды. Сонымен, психофизиологиялық факторлар: балалардың жеке тәжірибесіне қатысты факторлар (анамен, кіші балалармен өзара әрекеттесу, ойын тәжірибесі); жеке факторлар (аналық қарым-қатынастың қалыптасуына әсер ететін әйелдің жеке ерекшеліктері); ерлі-зайыптылық қатынастардың ерекшеліктеріне қатысты; ана болуға дайындығын және оның баламен одан әрі қарым-қатынасқа әсерін зерттеу саны кеңейуде [1].

Ана қарым-қатынасын қалыптастыру процесі уақыт өте келе дамып келеді және бірнеше ұрпақ әйелдерінің ана болу тәжірибесін қамтиды. Бұл тәжірибені тарату ауызша хабарламалар түрінде немесе жанама түрде қайталанатын мінез-құлық үлгілері түрінде жүзеге асырылады.

Ана болу - күрделі және көпжақты құбылыс. Бұл оның ғылымдағы зерттеуінің көп салалы сипатын анықтайды. Психология, философия, әлеуметтану, мәдениеттану, биология, физиология және медицина аналықты зерттеу және сипаттау пәні ретінде қарастырады.

Ғылымдағы ана феноменін зерттеу тарихын талдай отырып, негізгі бағыттарды бөліп көрсетуге болады: биологиялық, әлеуметтік, психологиялық.

Биологиялық тәсіл әйелдердің белгілі бір мінез-құлық формаларына биологиялық бейімділігіне негізделеді. Биологиялық тәсіл ана болуды физиологиялық және баланың даму процестерін қоздыратын орта ретінде қарастыратын зерттеулерді біріктіреді. Ана болудың әртүрлі аспектілері этологиялық, салыстырмалы, физиологиялық, психофизиологиялық, генетикалық және эволюциялық ұғымдар мен зерттеулерде келтірілген [2].

Этологиялық тұжырымдамаларда негізінен аналық мінез-құлық зерттеледі. Сонымен қатар, адамның аналық мінез-құлқы, мәні бойынша, мәдениеттің әсерінен өзгертілген жануарлардың аналық мінез-құлқына ұқсас, күрделі психикалық ұйым ретінде қарастырылады. Зерттеудің негізгі мақсаты жануарлар мен адамдарға ортақ негізгі мінез-құлық сипаттамаларын анықтау болып табылады.

Аналық этологиялық зерттеулердің негізгі бағыты-аналық мінез-құлықтың пайда болуы мен дамуының әлеуметтік және биологиялық факторларын анықтау және сипаттау мақсатында жануарлардың аналық мінез-құлқын эксперименттік зерттеу.

Этологиялық зерттеулерде ана болу әртүрлі аспектілерде зерттеледі. Этологиялық зерттеулерде аналық мінез-құлқын инстинктивті негіздерін зерттеу бірқатар психологиялық теориялар мен тұжырымдамалардың дамуына айтарлықтай үлес қосты: әлеуметтік оқыту теориясы (А.Бандура, Д.Роттер, А. Скиннер), бекіту теориясы (Дж. Боулби, М. Эйнсворт) [2].

Қолданыстағы этологиялық тұжырымдамаларды талдай отырып, аналық қалыптасу мен көріністің биологиялық және әлеуметтік факторларының әртүрлі қатынасы туралы қорытынды жасауға болады. Бірақ қазіргі заманғы үрдіс биологиялық, психологиялық және әлеуметтік тәсілдерді біріктіру екенін атап өтуге болады.

Аналықты зерттеудің биологиялық бағытының тағы бір түрі-салыстырмалы психологиялық зерттеулер. Осы бағытта шешілетін мәселелердің бірі "ана инстинкті". Бұл мәселедегі қиындық "инстинкт" және "ана инстинкті" терминдерінің жеткіліксіз сенімділігі болып табылады. Биологияда бұл терминдер ХХ ғасырдың ортасында қатты сынға ұшырады, бұл қазіргі биологияда іс жүзінде кездеспейтіндігіне, мінез-құлық үлгілері сияқты анықтамамен алмастырылуына әкелді. Салыстырмалы психологиялық зерттеулерде терминдер "инстинкт" және "ана инстинкті" әлі де қолданылады. Классикалық психология инстинкт пен тартымдылықты (психоаналитикалық мектептің дәстүрі) немесе инстинктивті мотивтерді (У.Макдауголл) анықтайды. В.А. Вагнер өз еңбектеріндегі ана инстинктінің эволюциясы мәселесімен айналысты. Ол жоғары жануарларда да, адамдарда да аналық инстинкті бірқатар факторлардың, соның ішінде таза физиологиялық құбылыстардың (нәрестені (баланы) сүтпен тамақтандыру) қоздырушысы ретінде қарастырды[2]. Болашақта салыстырмалы психологиялық зерттеулерде ана мен "ана инстинкті" мәселесі ана қарым-қатынасының қалыптасуының биологиялық және әлеуметтік факторларын, ана мен бала байланысының баланың дамуына әсерін анықтау жолында дамыды (Дж. Боулби) және ананың әлеуметтік мінез-құлқына байланысты болады (Д.Штерн).

Аналыққа биологиялық көзқарас аясында оның физиологиялық және психофизиологиялық аспектілерін зерттеу кеңінен ұсынылған. Бұл бағыттағы жұмыс ауқымы өте алуан түрлі. Әйелдің репродуктивті циклінің әртүрлі кезеңдерінің физиологиялық және психофизиологиялық ерекшеліктері, гормоналды реттеудің жыныстық мінез-құлққа әсері, жүктілік пен лактация кезіндегі гормоналды фонның өзгеруі, гормоналды фонның ананың балаға деген сүйіспеншілігінің дамуымен байланысы зерттеледі. Жүктілік кезінде және бала туылғаннан кейін әйелдің ми қызметінің ерекшеліктері зерттеледі. Жүктілік кезіндегі әйелдердің психоэмоционалды жағдайының сипаттамаларының баланың дамуына әсері зерттеледі.

Әлеуметтік бағыт ана болуды әйелдің әлеуметтік рөлдерінің бірі ретінде қарастырады.

Ғалымдардың еңбектерінде ана болу тұжырымдама, жүктілік, босану, тамақтандыру сияқты ерекше процестермен биологиялық тұрғыдан анықталған терең инстинкт ретінде қарастырылады. Ол аналықты әйелдің балаға деген қамқорлығы мен сүйіспеншілігі арқылы ананың табиғи функциялары ретінде қарастырады. Бұл бағыттағы зерттеулердің пайымдауынша, ана болу-әртүрлі дәуірлерде әртүрлі мазмұнмен толтырылған эволюциялық құбылыс болып табылады [3].

Э. Бадинтер әйелдердің үш негізгі әлеуметтік рөлін анықтайды: әйелі, анасы, еркін жүзеге асырылатын әйел. Бұл рөлдердің орындалуы өзара байланысты, бірақ дәуірдің ерекшеліктеріне байланысты олардың орындары ауысып отырады [1].

Отандық ғылымда мәдени-тарихи көзқараста ана болу тұжырымдамасы мәдени-тарихи дәстүрлермен байланыс арқылы мәдениетті қалыптастыру, дамыту, сақтау, жандандыру тетігі ретінде ұсынылған. Ана болу халықтың материалдық және рухани

мәдениетімен, дәстүрлерімен тығыз байланысты деп саналады. Бұл тұрғыда мәдениет тәжірибені таратудың бір түрі болып табылады, ал ана болу дәстүрмен қатар, мәдени құндылықтарды беру тетігі ретінде әрекет етеді. Ана болу "халық жинаған тәжірибені, оның бастан кешкен құндылықтарын, негізгі бағдарлары мен қарым-қатынас нормаларын бейнелейді. Ежелгі заманнан бері ана сүтімен бірге өз халқының салт-дәстүрлерін мүлтіксіз сақтау балалардың санасына сіңірілді" [4].

Осылайша, әлеуметтік зерттеулерде ана болу әйелдің әлеуметтік рөлдерінің бірі ретінде қарастырылады. Қоғамдық және мәдени нормалар мен құндылықтардың ананы іске асыру ерекшеліктеріне шешуші әсері бекітіледі [5].

Психологиялық бағытта ана болу екі негізгі жағынан қарастырылады: әйелдің жеке саласының бөлігі ретінде және баланың дамуына жағдай жасау ретінде (Г.Филиппова). Әйелдің жыныстық және жас ерекшеліктерін, аналық көзқарастар мен үміттерді, ана рөліне қанағаттануды, аналық құзыреттілікті, баланың әртүрлі жас кезеңдеріндегі аналық позицияның ерекшеліктерін, баланың қалыпты дамуы үшін қажетті аналық қасиеттерді зерттейді. Ана мен бала қарым-қатынасының қалыптасуына әсер ететін фактор ретінде зерттеледі.

Отандық ғылымда ана психологиясы аясында бірқатар онтогенетикалық кезеңдер ерекшеленеді:

Бірінші кезең-анасымен өзара әрекеттесу. Құрсақішілік кезеңнен басталып, әйелдің бүкіл өмірін жалғастыра отырып, өз анасымен өзара әрекеттесу ана саласының қалыптасуының маңызды факторы болып табылады. Ана мен бала қарым-қатынасы психологиялық зерттеулердің тәуелсіз тақырыбы болып табылады.

Екінші кезең-ойын әрекеті. Ойын іс-әрекетінде ана саласының кейбір компоненттерін нақтылау және дамыту орын алады, ананың рөлін бірінші рет "сынап көру" орын алады.

Үшінші кезең-күтуші. Бұл кезеңнің мәні-балалық шақтағы сәбилермен байланыс және жас шектері бар-4,5 жастан бастап (рөлдік ойынның даму кезеңі) жыныстық жетілудің басталуына дейін. Осы жастағы нәрестелермен қарым-қатынас оң эмоционалды қатынасты қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Төртінші кезең-ана мен жыныс сфераларының мотивациялық негіздерін саралау.

Бесінші кезең - өз баласымен өзара әрекеттесу. Бұл кезең барлық ана блоктарын дамыту үшін ең күрделі және маңызды сфералар бірқатар кезеңдерді қамтиды: жүктілікті анықтаудан және қозғалудың басталуынан бастап жаңа туған нәрестемен өзара әрекеттесуге дейін.

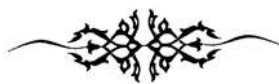
Алтыншы кезең – бала жасынан кейінгі баламен қарым-қатынас, нәресте гестальт сипаттамалары [1].

Ана болу саласындағы қолданыстағы психологиялық зерттеулерді талдау екі негізгі тәсілдің бар екендігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Бірінші тәсілде ана болу баланың дамуының шарты ретінде қарастырылады, ал анасы дамудың "ортасы" ретінде ұсынылады. Екінші бағыт аналықты дамудың белгілі бір кезеңдерінен өтетін көпжақты әсерге ұшыраған әйелдің жеке саласының бөлігі ретінде қарастырумен сипатталады.

Қазіргі заманғы зерттеулер көрсеткендей, аналық қарым - қатынас ана мен баланың өзара әрекеттесуінің қалыптасуы мен жүзеге асырылуында шешуші фактор болып табылады және ананың барлық мінез-құлқының негізі болып табылады, осылайша баланың жеке типологиялық және жеке ерекшеліктері қалыптасатын ерекше даму жағдайын жасайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Баженова, О.В. Готовность к материнству: Выделение факторов, условий психологического риска для будущего развития ребенка / О.В. Баженова, Л.Л. Баз, О.А. Копыл // Синапс. – 1993. – № 4. – С. 21 – 45.
2. Аверин, В.А. Психология личности / В.А. Аверин. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1999. – С. 89.
3. Усләмжанұлы К. Рухани уыз. - Алматы: Ана тілі, 1995. – 144 б.
4. Дайрабаева А.Е. Қазақтың халықтық педагогикасында қыздардың адамгершілік тәрбиесі: Канд. дис. - Алматы, 1993. - 173 б.
5. Байжанов Ж. Семья бақыты. - Алматы: Қайнар, 1989. - 432 б.

ӘӨЖ 37.013

ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ НЕГІЗІНДЕ ТҰЛҒАНЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

**Елубаева Р.С. - педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент,
Шерхан Мұртаза атындағы ХТИИ**

Ажибаева Р.Е. - аға оқытушы, Шерхан Мұртаза атындағы ХТИИ

Аннотация. Мақалада тұлғаның құндылық бағдарын ұлттық тәрбие негізінде қалыптастыру мәселесі сөз болады.

Кілт сөздер: тұлға, ұлттық тәрбие, құндылық бағдары, отбасы.

Аннотация. В статье речь пойдет о проблеме формирования ценностных ориентаций личности на основе национального воспитания.

Ключевые слова: личность, национальное воспитание, ценностные ориентации, семья.

Annotation The article will focus on the problem of the formation of value orientations of the individual on the basis of national education.

Key words: personality, national upbringing, value orientations.

Әлемдік білім беру тәжірибесін қолдана отырып, қазіргі қоғамдағы жаңа өзгерістер жас ұрпақ бойына жалпы адамзаттық құндылықтар мен ғасырлар бойы жинақталған адамдардың озық тәжірибелері мен ізгіліктерін сіңіре отырып, баланың қоршаған ортаға, өмірге деген көзқарасын, дүниетанымын, қалыптастыруды талап етуде. Демек, отбасында ұлттық сана-сезімі оянған, отбасылық, ұлттық руханият пен мәдениет құндылықтарын кеңінен пайдалана алатын, қазақ халқының дәстүрлі еңбегіне бейімделген, белсенді, іскер, бәсекелік, қабілеттілік, шығармашылық қасиеттерге дағдыланған «сегіз қырлы, бір сырлы» жеке тұлғаны қалыптастыру заман талабы болып табылады.

Әр халықтың бала тәрбиесіндегі өзіндік ерекшеліктері ұлттық құндылықтары арқылы көрінеді. Қазақтың халықтық педагогикасында ұлттық құндылықтар адамның рухани өмірінің басты белгілерінің бірі болып табылады. Ұлттық өзіндік сана-сезімнің қалыптасу деңгейі адамның отбасылық мәдениетке, ана тіліне, туған жердің мәдениеті мен тарихына, ел мен жер байлығына, Отанына деген сүйіспеншілігін көрсетеді. Отбасын, елін, ұлтын құрметтейтін адам ғана басқа елді құрметтей алады.

Осы ретте, жаңарған қоғамның басты мақсаттарының бірі – әрбір сәбиден бастап жоғары оқу орындарындағы жастарға дейін отбасын қадірлемей, рухани мүгедек болып қалмауы үшін, ана тілін, дінін, салтын, дәстүрлі еңбектің түрлерін меңгертуді оларды өмірлік керектілігіне айналдыру.

Өркениетті республикамыздың жеткіншектерді ұлттық құндылықтарға, этнопедагогикалық мол қазынаға сүйене отырып тәрбиелеудегі ең өзекті міндеттердің бірі – отбасылық тәрбиеге баулу. Сонымен қатар отбасына деген сүйіспеншілік пен үлкен адамдарға құрметпен қарау.

Отбасы - бірлесіп күн көретін туыстық қатынаста тұратын адамдар тобы. Балалар тәрбиесін жүзеге асырып, басқа да қоғамдық тұрғыдан мәнді қажеттіліктерді қанағаттандыратын некелік немесе туыстық қатынастармен байланысқан адамдар тобы [1].

Отбасы - қоғамды құраушы, еркек пен әйелдің ұрпақтар жалғастығын жүзеге асыру мақсатында бірге тұруының ғасырлар бойы қалыптасқан формасы. Отбасына Ж.Б.Қоянбаев, Р.М.Қоянбаев «үйелмен», Ж.Әбиев, С.Бабаев, А.Құдиярова «отбасы», Абай атындағы ҰПУ авторлар ұжымы «жанұя» деген анықтамалар берген [2].

Отбасы - бұл адамға қоғамның көптеген аспектілерін дамытуға және игеруге мүмкіндік беретін алғашқы әлеуметтік орта. Атап айтқанда, бұл осы халықтың әдет-ғұрпын, дәстүрлері мен ұлттық құндылықтарын сақтау арқылы жүзеге асырылады.

Қазақ отбасы тәрбиесінің өзіне тән ерекшеліктері оның халықтық педагогика мұраларының мазмұны мен түрлерінде бейнеленген. Көне заманнан-ақ қазақ халқы жазбаша педагогикалық еңбек қалдырмаса да, ұрпақ тәрбиесіне үлкен мән бере білген. Даналықтың мектебі іспеттес білгір, ақылгөй ата-бабаларымыз өз көзқарастары мен әрекеттерінде белгілі бір дәстүрлі дүниетанымды ұстанып, халықтың мұраттары мен арман-тілектеріне сүйеніп отырған.

Солардың бірі, қара қылды қақ жара әділ билік айта білген атақты Төле би: «Адамның басшысы – ақыл, шолушысы – ой, жетекшісі – талап, қорғаушысы – сабыр, сынаушысы – халық, таусылмайтыны – арман, ең қымбаттысы – ар, бәрінен ардақтысы – өмір сүру, соның ішінде ең тәттісі – сыйластық», – деген екен[3].

Шындығында, берік отбасының негізгі қағидасы осы адами қасиеттерге негізделген. Біздің халқымызда ежелден келе жатқан отбасы және неке дәстүрі бар. Қазақ отбасында адамгершілік, еңбек, ақыл-ой, физикалық, экономикалық, экологиялық, құқықтық білім болған.

Қазақ отбасындағы арнайы жазылып бекітілмеген «заңдары» әке мен ұлдың, шеше мен қыз баланың, әке мен қыздың, қыз бен жеңгенің, келін мен ененің, келін мен атаның арасындағы, отбасылық, ағайындық, басқа да қарым-қатынастар әдептілікке тәрбиелеудің үлгісі іспетті. Соның ішінде, бала тәрбиесінде әке мен ананың орны бөлек. Әсіресе, әке – әулет басшысы, отбасы мүшелерінің тірегі, асырап сақтаушысы, қамқоршысы ретінде ерекше қастерленеді.

Отбасындағы бала тәрбиесі ата-ана үшін үлкен жауапкершілік. Адам отбасындағы өмірдің мәнін, оның мақсаттары мен міндеттерін, құндылықтарын біледі, басқалармен қарым-қатынас жасау дағдыларын, өмірлік ұстанымдарын дамытады, мінез-құлық нормалары мен мінез-құлықты реттеу критерийлерін үйренеді. Сонымен, отбасы - адамзаттың алтын дінгегі, ал оның адамзатқа деген әрекеттерін өмірдегі басқа нәрсенің күшімен салыстыруға болмайды.

Отбасы - тәрбиенің бастауы, әр үйде балалар санасына салт-дәстүрлерді, әдет-ғұрыптарды, даналық сөздерді, тыйым сөздерді, тәрбиелік мәні жоғары үлгілерін сіңіреді. Осы тұрғыдан отбасын ұлттық құндылықтарды қалыптастыратын, оларды ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп отыратын ұлттық мәдениетті тәрбие арқылы тасымалдаушы орта ретінде қарастыруға болады. Қазіргі заманғы отбасының ұрпақ тәрбиесімен шыңдап айналысуы ата-ананың білім және мәдени деңгейінің жоғары екендігін көрсетеді.

Ертедегі ұлттық тәрбие қазақтар арасында жоғары деңгейде қалыптасты, барлық ауылдардың ақсақалдары, әсіресе қарттары бала тәрбиесімен айналысты. Ересектер өздерінің балаларының жөнсіз қылықтарын көргенде ұрысуға, тыйым салуға және оларға нұсқау беруге құқылы болды. Осындай ұлттық тәрбиенің арқасында отбасында жақсы білім алған азамат болашақта ұлт тағдыры туралы ойланатыны анық.

Ұлттың ұлт болып қалуы, қоғамның ырғақты дамуы, мемлекеттің өркендеуі ең алдымен отбасы тәрбиесіне баланысты. Бала тәрбиесінде отбасылық құндылықтарды дәріптеу мемлекеттік деңгейде қадағалануы керек. Отбасы – шағын мемлекет. Мемлекеттің шаңырағы биік, керегелері тең, уықтары нық болуы үшін ұлттық бағытта тәрбие берудің маңызы жоғары.

Түркі халықтарының дүниетанымында отбасын «ошақ» деп атаған. Ал, «ошақ» – тек ас-ауқат дайындайтын орын емес, сонымен бірге, мейірім мен нәзіктікке баулитын мекен[4]. «Отан – отбасынан басталады» дейді халық. Отбасының екі тірегі – әке мен ана. Адамды әлеуметтендіру, яғни оның қоғамға енуі, өзгелермен қарым-қатынасы отбасынан басталады. Үлкенді құрметтеп, қадір тұтуды, сыйласа білуді қазақтар отбасында берік ұстанған. «Ұл тәрбиелей отырып, жер иесін тәрбиелейміз, қыз тәрбиелей отырып, ұлтты тәрбиелейміз» деген ұлағатты сөзге ұйыған халықпыз [4].

Халқымыздың көп ғасырлық тарихында бұған мысалдар көп. Теория шартты заң десек, қазақтар үшін бұлар басты әдет-ғұрыптар. Ал қазақ халқының ежелден өзіндік мәдени, рухани, әдеби және ұлттық дәстүрлері болған. Біздің халқымыздың білім туралы көзқарасы олардың өмірінде заң ретінде қолданылып, олардың орындалуын ақсақалдар қадағалады. Әр көшпелі қазақ туыстық жүйені тарату қабілетін өмірдің нормасы, моральдық-этикалық өлшем деп санады. Бұл дәстүрді сақтауға жеті патриархалдық тенденция түрткі болады.

«Атадан бала тусайшы, ата жолын қусайшы», «Ат тұяғын тай басар» деп қазақ халқы атадан балаға мұра болып келе жатқан жақсы қасиеттерді сақтап, өсиет-өнегелерін өзіне үлгі тұтып, әулеттік тағылымдарды құрметтеп, адамгершілік қағидаларын қалтқысыз орындауды жас ұрпақтың міндеті, ұрпақтық борышы деп білген. Сол себепті ата-бабаларымыз: «Ата-тегін айтқанның айыбы аз» деп ұрпақтарына жеті атасын білуді аманат етіп қалдырған[4]. Қазақ халқында ұлттық құндылықтардың бірі ретінде отбасында ағайындық-туысқандық қарым-қатынастарға ерекше көңіл бөлінеді.

Әр отбасында «жеті ата» шежіресін ұғындыру, оның маңыздылығын түсіндіру ежелден бар. Балалар өздерінен бастап жеті атасына дейін жатқа біліп, олардың кім және қандай адамдар болғаны туралы мақтанып айтып жүрген. Атап өтетін болсақ: тегіміз бала, әке, ата, арғы ата, баба, түп ата, тек ата деп жіктеледі. Ағайындықтары жеті атаға толмайынша қазақтар қыз алысып, қыз беріспеген халық. «Туыстық қан араласса, ұрпақ азады» деп ата-бабаларымыз осы тәртіпті берік сақтаған. Сонымен қатар, отбасы – береке-бірліктің қайнар көзі.

Бұл қан тазалығын сақтау және дені сау ұрпақтың дүниеге келуі үшін туған дәстүр. Қазақ отбасында қалыптасқан құндылықтар ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келеді. Ата-бабаларымыздың өсиеттерін жас ұрпаққа жеткізетін әулеттерге байланысты «асыл адам», «дұрыс ұрпақ», «жақсы адамдар» ұғымдары жиі қолданылады.

Кез-келген мемлекет пен қоғамның өмір сүруі оның біртұтастығының сақталуына тәуелді. Сондықтан да, тілін, тарихын, мәдениеті мен дәстүрін қадірлей білген халықтың ғана толыққанды ұлт бола алатындығы, ал қоғамда салт-дәстүр үрдістерін сақтаудың маңызды институты – отбасы болып табылатындығы, соған байланысты, мемлекеттікті нығайтудың маңызды факторы ретінде, ең алдымен дәстүрлі отбасылық құндылықтардың қадіріне жету қажет.

Отбасы – жеке адамның бойындағы ар-ұятын, ақыл-ойын, адамгершілігін, мәдениеттілігін тәрбиелеуде өте керекті, басқадай еш нәрсемен өзгертуге болмайтын баспалдақ.

Адамның асыл қасиеттері отбасында көрінеді және қалыптасады. Отанға деген ыстық сезім отбасы мен достарға деген сүйіспеншіліктен басталады.

Ата-аналардың және басқа отбасы мүшелерінің тәжірибесі, олардың жүріс-тұрысы, өз міндеттерін орындау қабілеттері және бір-біріне деген құрметтері - бәрі де керемет мектептер.

Отбасы тіршілігінде ұлттық құндылықтар, салт-дәстүрлер үнемі сақталып отырса, баланың ұлттық сана-сезімі ерте оянады. Баланы қоғамның моральдық нормасын орындауға қатыстыру, оның тәртіп және мінез-құлық тәжірибесін қалыптастыру. Әр көкірегі ояу қазақ баласының ұлттық құндылықтарды меңгеруі оның отбасылық құндылықтарды меңгеруінен басталады.

Құндылықтар - мәдениеттің ажырамас бөлігі. Құндылықтар мәдениеттің ажырамас бөлігі бола отырып, адамдардың мінез-құлқын реттейді, олардың шынайы мінез-құлқын анықтайды [5].

Энциклопедияда «құндылық» ұғымы «объектінің жағымды немесе жағымсыз жақтарын білдіретін философиялық - социологиялық ұғым» [5]. Құндылықтар қоғам үшін ең маңызды деген әдет - ғұрыптар, нормалар мен мән - мағыналар қызметін өзіне бағындырады және реттейді. Құндылықтар адам мүддесінің объектісі бола тұра, әлеуметтік, заттық ортадағы күнделікті тіршілікте бағыт беру рөлін атқарады» деп түсіндіреді. Демек, құндылықтар – қоғамдық-маңызды материалдық, әлеуметтік нысандары.

Құндылық мәселесімен (аксиологиялық құндылық, философиялық құндылық) әлеуметтану, жалпы психология, философия, мәдениет антропологиясы, педагогикалық психология айналысады.

Ұлттық құндылықтар арқылы тәрбиелеу дегеніміз – халықтың ғасырлар бойы жинақтап, іріктеп алған тәжірибесі мен ізгі қасиеттерін жас ұрпақтың бойына сіңіру, баланың қоршаған ортадағы қарым-қатынасын, дүниетанымын, өнерге деген көзқарасын және мінез-құлқын қалыптастыру болып табылады.

Қорыта келгенде, қазақ халық педагогикасының ұлттық құндылығының мәні ұлттық мұраны зерделі, әдепті, жан-жақты, адамгершілігі мол азаматтарды тәрбиелеуде тәрбие құралы ретінде пайдалануда жатыр. Демек, бұл қасиеттерді жас ұрпақ бойына мұғалімнің тәлімі, сондай-ақ бесік тербеткен ананың ертегісі, әженің ақ өшпенділігі арқылы сіңіру керек. Жақсы ата-ана баланы орынсыз көріністерге сын көзімен қарауға үйретеді. Ұлттық құндылықтарымыздың туын биікке көтеру және жас ұрпақты қасиетті халқымыздың үлгісінде тәрбиелеу ең маңызды міндет болмақ.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Наурызбаев Ж. Ұлттық мектептің ұлы мұраты. - Алматы: Ана тілі, 1995.-192 б.
2. Қалиев С. Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы. -Алматы: Рауан, 1998. - 128 б.
3. Төле би. - Алматы: Мұраттас, 1991. - 80 б.
4. Жолдасбеков М. Асыл арналар. - Алматы: Жазушы, 1990. - 348 б.
5. Сабыров Т.С. Оқыту теориясы.- Алматы.-2013,324 б.

ӘӨЖ 378.1

ЖАҢА ӨЛШЕМДІК ӘДІСТЕМЕЛІК ЖҮЙЕЛЕРДІ БАҒАЛАУ ПРОЦЕСІНДЕ ҚОЛДАНУ

**Елубаева Р.С. - педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент,
Шерхан Мұртаза атындағы ХТИИ
Фатихова Н.А. - аға оқытушы, Шерхан Мұртаза атындағы ХТИИ**

Аннотация. Мақалада бағалау процесінде жаңа өлшемдік әдістемелік жүйелерді қолдану мәселесі сөз болады.

Кілт сөздер: бағалау процесі, жаңа өлшемдік жүйе, білім сапасы, кәсіби білім.

Аннотация. В статье речь пойдет о проблеме применения новых измерительных методических систем в процессе оценки.

Ключевые слова: процесс оценки, новая размерная система, качество знаний, профессиональное образование.

Annotation The article will focus on the problem of using new measuring methodological systems in the evaluation process.

Key words: the evaluation process, the new dimensional system, the quality of knowledge, vocational education.

Қоғамдағы қазіргі кездегі жаңаша өзгерістер, экономиканы дамытудағы жаңа стратегиялық бағдарламалар, қоғамның ашықтығы, оның жедел ақпараттануы мен қарқынды дамуы білім беруге қойылатын талаптарды түбегейлі өзгертті. Әлемнің жетекші елдерінің көпшілігі білім беру жүйесін білім берудің мақсатын, мазмұны мен технологияларын оның нәтижесіне қарап бағалайтын болды. Білім берудің қазіргі негізгі мақсаты білім алып, білік пен дағды машыққа қол жеткізу ғана емес, солардың негізінде дербес, әлеуметтік және кәсіби біліктілікке – ақпаратты өзі іздеп табу, талдау және ұтымды пайдалану, жылдам қарқында өзгеріп жатқан бүгінгі дүниеде лайықты өмір сүру және жұмыс істеу болып табылады.

XXI ғасырда қоғам мен мемлекет дамуының ең басты тетігі білім болып табылатыны мойындалды, оған ғасырлар тоғысында білімді халықаралық деңгейде дамытудың бағыттарына арналған реформалардың, соның ішінде Болон үрдісінің қарқынды дамуы дәлел [1].

Қазақстанның білім беру саласындағы жүйелі өзгерістер әлемдік деңгейдегі болып жатқан жаңашыл бастамалармен үндесіп отыр. Білім мемлекеттің интеллектуалдық және рухани ресурстарының сарқылмас бұлағы ретінде адамзат капиталының сапасын арттыруда басты рөл атқаратыны белгілі. Мемлекеттің экономикалық және әлеуметтік жетістіктері ең алдымен, олардың білім жүйесімен, адамзаттарының білім деңгейімен анықталады.

Ғылым мен техниканың жедел дамыған, мәліметтер ағыны күшейген XXI ғасырда жан-жақты дамыған шығармашыл және тұлғаны қалыптастыру мектептің басты міндетті болып отыр [2].

Қазақстан Республикасында соңғы жылдарда білім беру саласындағы жүргізіліп жатқан реформалар еліміздегі білім беру сапасының әлемдік деңгейге сәйкес келуін қамтамасыз ету, сол арқылы әлемдік сұранысқа жауап бере алатын мамандарды даярлау және бәсекеге қабілетті білім мен мәдениет беру болып табылады [3].

Елімізде осы өзекті, әрі ғаламдық міндетті шешу үшін бірнеше нормативті құжаттар қабылданды. «Қазақстан Республикасының білім туралы заңы», «Қазақстан Республикасында үздіксіз педагогикалық білім беру тұжырымдамасы» т.б. нормативті құжаттар негізінде білім берудің жаңа сапалық деңгейіне көтерілу тек білім мазмұнын анықтаумен ғана емес, білімнің сапалығын бағалау жүйесіне де өзгеріс енгізу қажеттігін көрсетеді [4, 5]. Дамыған елдердің тәжірибесі көрсетіп отырғандай, ұлттық мемлекеттің гүлденуі негізгі шешуші үш фактордан тұрады. Олар:

1. Жаңа ғылыми жаңалықтарды игеруі.
2. Білімнің деңгейін көтеруі.
3. Мамандардың кәсіби білімі мен білігі.

Қай мемлекет болсын әлемдік үрдістерден тыс қала алмайды, жалпы ғаламдық даму заңдылықтарына бағынуға мәжбүр болады, себебі, ешбір мемлекеттің жабық күйде өмір сүруі мүмкін емес. Өркениет дамуынан кенже қалмау үшін жаңа өзгерістер қажет-ақ.

Осыған орай, қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасының да білім беру жүйесі «үлкен өзгерістер» үстінде тұр. Қазақстанның 1997 жылы Лиссабонда Еуропа қауымдастығы мен ЮНЕСКО жоғары білім туралы конвенциясына қосылуы бүкілдүниежүзілік білім кеңістігіне кіруін қамтамасыз етумен қатар оған жоғары талаптар да қойды. Берілген мәліметтерге сәйкес, Қазақстан жоғары мектебінің алдында осы мәселелерді шешу жолдарын қарастыру, оның теориялық-әдіснамалық негіздерін жасау, практикалық жолдарын көрсету сияқты жұмыстар қарқынды жүргізілуде [6].

1999 жылғы Болон декларациясынан бастап бүкіл Еуропа елдерінде оқу, білім беру үрдісін нарық қатынастарына бейімдей отырып, бір жүйеге келтіруге бетбұрды. Қазақстан Республикасының бұл декларация принциптерін қабылдауына байланысты елдегі білім беру үрдісі осы жүйеге қарай бейімделуде. Осыған байланысты, мемлекеттік деңгейде көптеген құжаттар қабылданды. Оған білім берудің көп сатылы концепциясын, оқыту үрдісіне кредиттік жүйені, жалпы орта білім беру жүйесіне 12 жылдық білім беру жүйесін, жалпы білім беру стандартына сәйкес ұлттық бірыңғай тест қабылдауды жатқызуға болады. Ал, жоғары мектептерде жоғары кәсіби білім беру саласында үш сатылы үлгіні (бакалавриат – магистратура – докторантура) кредиттік жүйеге негіздеп оқытуға және барлық білім сапасын ИСО – 9001:2000 талаптарына сәйкестендіру жұмыстарын, т.б. атауға болады.

Қысқасы, оқушы білімін бағалауда талаптар күшеюде. Міне, осы жерде бұрынғы жұмыс істеу тәсіліне, бағдарламаларға үйреніп қалған оқытушылар «бұл өзгерістерге даяр ма?», «келешекте оқытушы өзіне қандай талаптар қоюы керек?» деген сұрақтар туындайды. Оқытудың жаңа педагогикалық технологиясын пайдалану, кредиттік жүйеге көшу, 12 жылдық оқыту жүйесіне көшуге дайындық, халықаралық ИСО-9001:2000 стандарттарына сәйкес білім мазмұнын анықтау, TIMS, PISA бағдарламалар бойынша білім сапасын бағалаудың жаңа жүйелерін қолдану мүмкіндіктерін зерттеу т.б. мәселелер қолға алынуда. Бұл мәселе бойынша Қазақстанда көптеген педагог-ғалымдар зерттеу жұмыстарын жүргізіп, олардың нәтижелерін оқу тәрбие процесінде енгізуде. Атап айтқанда Ж.Қараев, М.Жанпейісова, М.Жадрина, Ж.Қобдикова, т.б. ғалымдар білім сапасын бағалаудың көп деңгейлі түрлерімен қоса білім беру мазмұнын дифференсациялау арқылы комплексті сатылап бағалау жүйесін енгізу қажеттігін қолдайды. Қазақ білім академиясының педагог-ғалымдары білім сапасын бағалаудың соңғы нәтижеге бағдарлануын сапалы бағалауға жатады деп есептеледі (М.Жадрина, Н.Оразақынова, т.б.).

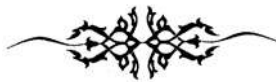
Елімізде білім беру сапасын бағалауда көптеген қиыншылықтар мен кемшіліктер жиі кездесетіні Н.Хмель, А.Сейтешов, Г.Уманов, Т.Сабыров, т.б. еңбектерінде айтылған. Онда білім сапасын бағалаудың көп деңгейлі жүйесіне көшу, оның дидактикалық шарттарын анықтау арқылы көрсетілген. Осындай көзқараста Республикалық білім жетілдіру институтының ғалымдары (Ж.Кобдикова, Г.Жайтапова, т.б.) білім сапасын бағалаудың әдістемелік жүйесін жетілдіру қажеттігін, ол үшін жаңа педагогикалық технология негізінде оқу тәрбие процесін технологизациялау қажеттігін күн тәртібіне қояды.

Мәселен, бұрынғы оқулықтар мен бағдарламаларда ұлттардың өзіне тән ерекшеліктері ескерілмей, оқыту мен тәрбие үрдісі орталықтан басқарылды. Соның нәтижесінде ұлттық сана мен мәдени құндылықтарға нұқсан келтірілді, өз ана тілін ұмытқан ұрпақ пайда болды. Бүгінде оның орнын толтыру оңай шаруа емес. Сондықтан да жаңа заман ұстазы халық педагогикасының озық тәжірибелерін оқып үйреніп, осы заман талаптарына жауап бере алатын ғылыми педагогикалық негіздерді жете меңгеруі тиіс. Қазір Қазақстан Республикасында әлемдік білім беру кеңістігіне ену мақсатында білім реформалары жүзеге асырылуда, жаңа білімдік стандарттар қабылдануда. Аталған шаралар жаңа формация педагогына қойылатын философиялық парадигмалар негізінде құрылуда.

Сондықтан білім беру сапасын арттыру мен оның нәтижелілігін бағалаудың жаңа өлшемдік жүйелерін анықтау қажет болып отыр. Сонымен бірге, еліміздің педагог-ғалымдары көп деңгейлі оқыту мен көп деңгейлі бағалау жүйесінің тиімділігін көрсету арқылы білім сапасын бағалаудың жаңа үлгілерін сынақтардан өткізуде. Альтернативті вариант ретінде М.Жадрина, Ж.Қараев, Ж.Кобдиқова, А.Жайтапова, т.б. ғалымдар оқыту үрдісін әдістемелік жағынан қамтамасыз етуді жетілдірудің басты шарты білім беруді көп деңгейлі бағалау қажеттілігіне тәуелді болады деп, оқыту үрдісін басқарудың және оның нәтижесін сапалы етудің жаңа өлшемдік жүйесін ұсынады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Абдыгаппарова С.Б., Ахметова Г.К., Ибатуллина С.Р., Кусаинов А.А., Мырзалиев Б.А., Омирбаев С.М. /под общ. Ред. Ж.А Кулекеева, Гамарника Г.Н., Абдрасилова Б.С.. Основы кредитной системы обучения в Казахстане. - / Алматы: Қазақ университеті, 2004.
2. Керимбаева М.С. Инновационные процессы в школе: проблемы, перспективы, поиск. - Алматы, 1995.
3. Реформа и развитие высшего образования. ЮНЕСКО, Париж, 1995.
4. Қараев Ж. Сущность технологии трехмерной методической системы обучения. - // Менеджмент в образовании. 2005, №6.
5. Қалиғожин А.Т. Білімді есепке алу және бағалау. - // Қазақстан мектебі, 2000. №3.
6. Ахметова Г.К Современное образование Казахстана в поисках идеала. В кн.: Кредитная система обучения: опыт внедрения и перспективы. - Алматы: Қазақ университеті, 2004.

ӘӨЖ: 376

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІҢ ЗЕРТТЕЛУ ЖАЙЫ

Тажибоева Алма – Қайта құру және даму институтының Ақпарат және қоғамдық коммуникациялар бөлімінің меңгерушісі, Астана қ.

Амантай Зәуре Ғалымжанқызы – №125 Халықаралық мектебінің мұғалімі,
Тараз қаласы

Усманов Ислам Мухаммадович – магистрант, Тараз қ.

Аннотация. Мақалада инклюзивті білім берудің зерттелу жайы сөз болады.

Кілт сөздер: оқу процесі, инклюзивті білім беру, мүмкіндіктері шектеулі бала, сабақ, әдістер.

Аннотация. В статье рассматриваются об изучении инклюзивного образования.

Ключевые слова: процесс обучения, инклюзивное образование, ребенок с ограниченными возможностями, уроки, методы.

Annotation. The article discusses the study of inclusive education.

Key words: learning process, inclusive education, child with disabilities, lessons, methods.

Тұлға әрекет пен қарым-қатынаста көрінеді және қалыптасады. Инклюзивті білім беру баланың даму ерекшеліктерімен және оның ата-анасымен қарым-қатынас шекарасын кеңейтеді. Жеке тұлғаның маңызды сипаттамасы – адамның әлеуметтік келбеті, ал инклюзивті білім беру жағдайында ерекше балалардың құрдастарымен кепілдендірілген байланысы әлеуметтенудің сәттілік факторы болып табылады. Атап айтқанда, мектепке дейінгі білімге қойылатын мемлекеттік талаптарда "әлеуметтену" балалармен психологиялық-педагогикалық жұмыстың білім беру салаларының бірі ретінде

көрсетілген. Ерекше қажеттіліктері бар балалар, балалар әлеуметтенудің құрбаны болады. Мұның себебі денсаулықтың белгілі бір ауытқуларына, әлеуметтік кедергілердің болуына байланысты олардың өмірлік мүмкіндіктерінің шектеулі болуы. Мемлекеттік басқару органдарының мүмкіндігі шектеулі адамдар мен мүгедектер үшін әлеуметтену кедергілерін азайтуға қатысуы тарихи аспектке ие. Батыс Еуропадағы мүгедектерге мемлекеттік қамқорлықтың алғашқы мысалы 1198 жылы Баварияда зағиптарға арналған алғашқы баспананың ашылуы, Ресейде алғашқы монастырь баспаналарының пайда болуы I Петрдің реформаларымен байланысты.

Батыс Еуропада міндетті жалпы бастауыш білім беру туралы заңдар және олардың негізінде саңырау, соқыр және ақыл-есі кем балаларды оқыту туралы заңдар қабылданады. 1927-1935 жылғы Кеңестік кезеңде жалпы білім беру туралы Заңның қабылдануына байланысты арнайы мектептер пайда болды.

XX ғасырда Батыс Еуропада арнайы білім берудің заңнамалық базасының дамуы арнайы білім берудің ұлттық жүйелерінің құрылымдық жетілдірілуін анықтады (кейбір жолдарда осындай арнайы мектептердің 20-ға дейін түрлері бар). Біздің елімізде арнайы білім беру жүйесін саралау XX ғасырдың 50-60 жылдарынан бастап жүзеге асырылады. Бүгінгі таңда балалардың білім беру жүйесіне деген көзқараста үлкен өзгерістер бар. Арнайы білім беру жүйесін қайта құруда қазіргі дәуірдің құндылықтары, мүмкіндігі шектеулі балаларға білім беру ұйымының маңызды тенденциясы көрініс табады, жаппай білім беру кеңістігіне кірігу мүмкіндіктерге айналуда.

Білім берудегі инклюзия мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтендіру жолындағы кедергілерді азайтуға бағытталған. Инклюзивті білім беру – бұл білім берудегі кемсітушілікті жеңудің, тең емес бастапқы жағдайларға байланысты бірқатар әлеуметтік топтарды жоғары білім алу мүмкіндіктерінен иеліктен шығарудың жолы. Халықтың әртүрлі санаттары үшін білімнің қол жетімділігі мәселесі Еуропа мемлекеттерінің мемлекеттік мәселелерінің перспективасына енеді. Оның шешімінде мүгедек балаларды қоғамға біріктірудің түрлі нұсқалары пысықталуда. Жақында АҚШ пен Еуропаның білім беру саясатының тарихында бірнеше тәсілдер дамыды: мектептерді бөлшектеу, білімге қол жетімділікті кеңейту (*widening participation*), мейнстриминг (*mainstreaming*), интеграция, инклюзия (ағылш. *inclusion* қосу).

АҚШ-тағы мектептердің бөлінуі XX ғасырдың 50-ші 60-шы жылдарында осы елдің қара тұрғындарының азаматтық құқықтары үшін күрестің нәтижесі болды. 1954 жылы АҚШ Жоғарғы Соты сегрегация қара балаларды "кемшілік стигмасы" деп айыптайды және оңтүстік штаттар билігі мүмкіндігінше тезірек ақ және қара адамдар үшін бірыңғай мектептер құруы керек деген шешім қабылдады. 1970-жылы либералды демократиялық реформалар, нәсілдік, жыныстық, жас, ұлттық, саяси, діни, этникалық және басқа да негіздер бойынша адамдарды кемсіту идеяларына қоғамдық қарама-қайшылық аясында мектептердің бөлінуі жаңа контекстке ие болады.

Бүгінде мектепке дейінгі және мектептегі білім беру жүйесінде инклюзия идеяларының белсенді дамуы байқалады, инклюзивті білім беруді институционализациялаудың негіздері қаланды. Мектепке дейінгі және бастауыш мектепте білім беруге орталықтандырылған өзгерістер енгізілуде, үздіксіз білім беру бағыттары құрылуда. Сонымен, елімізде "нәрестелік кезден бастап мектепке дейінгі білім беру" бағдарламасы аясында мүмкіндігі шектеулі балаға қадамдық қол жетімділікті ескере отырып, келесі оқу бағытын ұсынды:

- мектепке дейінгі білім беру мекемесі;
- мектептер ;
- психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу орталықтары;
- қосымша білім беру мекемелері;
- басқа да мүдделі мекемелер (емханалар, әлеуметтік қорғау мекемелері, Арнайы педагогикалық мағынада білім беру – бұл жеке тұлғаның дамуына, оның қарым-

қатынасына мақсатты әсер ету процесі және нәтижесі, қоғамдағы қасиеттер, қасиеттер, көзқарастар, сенімдер, мінез-құлық тәсілдері. Кең мағынада білім беру – бұл мақсатты оқыту мен тәрбиенің әсерінен жеке тұлғаның даму процесі мен нәтижесі.

Ерекше қажеттіліктері бар балалар өздерінің сау құрдастарымен бірге білім алатын инклюзивті білім беру мекемесінің ерекшелігі – бұл жерде мұғалімнің баланың сан алуан адамдар туралы хабардар болуын және басқаларға құрметпен және толерантты көзқарасын мақсатты түрде ұйымдастыруы қажет.

Инклюзивті сыныптар жағдайында тәрбиелеу принциптеріне мыналар жатады: тәрбиелеу түрлерін, құралдарын, әдістерін таңдау балалардың ерекшеліктерін ескере отырып жүзеге асырылатын жеке тәсіл қағидаты; тәрбиелеудің вариативті әдістемелік базасының қағидаты (педагог тифло, сурдо, олигофренопедагогика әдістемелерін пайдалана алады); баланың өзіндік белсенділігі қағидаты; оған сәйкес ата-аналар педагогикалық процеске әрбір кезеңнің белсенді қатысушылары ретінде енгізілетін отбасына бағдарланған сүйемелдеу қағидаты.

Инклюзивті білім беру мекемесінде толеранттылықты қалыптастырудың негізгі бағыттары:

1) балалардың мүмкіндіктері шектеулі адамдарға толеранттылығын қалыптастыру, жанжалдарды шешу тәсілдерін үйрету, басқа халықтардың ұлттық ерекшеліктерін зерделеу;

2) ата-аналарда, педагогтарда және балалармен жұмыс істейтін мамандарда толерантты сана-сезімді дамыту;

3) білім беру мекемесін қоршаған әлеуметтік ортаға толеранттылық идеяларын тарату.

Білім беру тәжірибесі үшін білім беру процесінің тиімділігін білім беру сапасына әсер ететін компоненттермен табиғи қатынастармен байланыстыру өте маңызды. Тиімділік қалыптасқан білім беру қатынастарына тікелей байланысты болады; осы мақсатқа жетуге көмектесетін мақсаттар мен іс-әрекеттерді ұйымдастырудың сәйкестігі; адам тәрбиеленетін жағдайлар; оқушылардың өздері арасындағы қарым-қатынастың қарқындылығы мен сапасы (олар инклюзивті білім беру мекемесінде ерекше форманы алады); басқа да бірқатар заңдылықтар. Қазіргі жағдайда өзін-өзі тәрбиелеу процесін педагогикалық ынталандыру тәрбиенің ерекше өзекті міндетіне айналады. Балалардың, жасөспірімдердің, ерекше қажеттіліктері бар жастардың өзін-өзі тәрбиелеу процесін ынталандыру үшін олардың физикалық денсаулығының, психикалық жағдайының ерекшеліктерін ескеру қажет, бұл тұлғаның мотивациялық саласын дамытуға педагогикалық қатысу процесін барынша жекелендіреді.

Педагогикалық өзара іс-қимыл қоршаған ортаға деген көзқарасқа баса назар аудару арқылы жүзеге асырылады. Оқу процесінде барлық оқушылардың көзқарастары, ұстанымдары қалыптасады, ең маңызды ұстаным – басқалардан өзгеше қабылдау. Оқу процесінің сәттілігіне қол жеткізу үшін барлық педагогикалық ресурстар мен қоршаған орта ресурстары қолданылады. Мақсатқа сәйкес, осы мақсатқа жетуге көмектесетін іс-шаралар ұйымдастырылады.

Отандық және шетелдік әдебиеттерде де бұрыннан өзіндік сана тұлғаның қалыптасу және даму үшін маңызды компоненті ретінде қарастырылады. Сана-сезім айналасында әртүрлі авторлар түрлі аспектілер тұрғысында қарады. Бүгінде Батыс ғалымдары арасында өзін-өзі тану ұғымының белгілі бір жақтарын дамытудың нақты мәселелерін теориялық және әдіснамалық тұрғыдан зерттегендер аз емес. Олардың қатарында Б.Г. Ананьев, Л.И. Божович, Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейндерді атай аламыз.

Бұл үш негізгі құрылымнан тұрады – танымдық, аффективті және реттеуші. Осыған байланысты психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің үш негізгі бағытын бөліп көрсетуге болады. Біріншіден, Бұл "мен" (танымдық компонент) оң имиджін құру, мұғалімдер мен құрдастардың бағаланбаған қабылдауы (аффективті компонент), сонымен қатар олардың мінез-құлқы мен өзін-өзі қабылдауын реттеу мүмкіндігі (реттеуші

компонент). "Мен" позитивті бейнесі өзі туралы, содан кейін оның айналасындағы әлемдегі орны туралы түсінік қалыптастыруды қамтиды. Демек, бұл құрылым психологиялық және педагогикалық әсердің екі түрі өзін-өзі тануды қалыптастыру үшін ішкі және сыртқы жағдайларды бір уақытта құруды қамтиды. Жасөспірімде сыртқы бағалаудан ішкі бағалауға қайта бағдарлау бар. Демек, мүмкіндігі шектеулі жасөспірімдерде өздері туралы тиісті ішкі идеяларды құруға ықпал ету қажет.

Жасөспірімдер үшін анықтамалық топ құрдастар екенін ескере отырып (жас жасөспірімдерде – бір жыныста, үлкен жасөспірімдерде – керісінше), жасөспірімдер үшін осы топтың құрамына кіру, "бәрі сияқты" болу, осы топпен өзін-өзі анықтау өте маңызды екенін есте ұстаған жөн [4]. Демек, оқыту жағдайында мүгедек жасөспірімнің өзін-өзі тануының эмоционалды-құнды компонентін дамыту үшін осы жасөспірімді құрдастарының қабылдауына ықпал ету қажет. Құрдастар тарапынан да, мұғалімдер тарапынан да мүмкіндігі шектеулі жасөспірімдердің (физикалық немесе интеллектуалдық бұзылуларға қарамастан) тең дәрежеде қабылдауы керек.

Когнитивті және аффективтіден басқа, өзін-өзі танудың белсенді компоненті реттеуші компонентпен бірге бөлінеді. Бұл осы дүниедегі жеке тұлға ретінде белсенді көрініс. Бұл кезеңде мүмкіндігі шектеулі жасөспірімдерде көрінудің сындарлы әдістеріне ықпал ету маңызды. Өзі туралы "Мен бармын!" деп сындарлы түрде мәлімдеме жасау үшін жағдай тудыру керек. Біз оны қандай да бір бұзушылықтары болғандықтан емес, ол өзін жариялағандықтан, өзін белсенді тұлға ретінде көрсететіндіктен (ән айтады, сурет салады, кестелейді, керемет әзілдейді және т.б.) қабылдаймыз деген ойды жеткізуіміз керек. Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу бойынша жұмыс ДМШ жасөспірімдерге, олардың сыныптастарына, ата-аналарына (ДМШ жасөспірімдер, сондай-ақ олардың нормативтік дамып келе жатқан құрдастары), сондай-ақ педагогикалық ұжымға бағытталған.

Мүмкіндігі шектеулі баланың өзін-өзі тану процесінде ата-аналардың рөлін бөлек атап өту керек. Бала ерте жаста өзін-өзі бағалауды ата-анасынан алады. Әрі қарай дамуда ата-аналар да маңызды рөл атқарады, өйткені бала оны қабылдайды ата-ананың көзқарасы мен оған деген көзқарасы призмасы арқылы жағдай тудырады. Мүмкіндігі шектеулі жасөспірімдердің өзін-өзі тану процесінде ата-аналардың маңыздылығын асыра бағалау қиын, сондықтан олардың атынан одақтастар табу, баласына қатысты барабар және белсенді ұстаным қалыптастыру өте маңызды. Ата-аналардың өздері мүмкіндігі шектеулі жасөспірімдердің өзін дұрыс және жағымды қабылдауына ықпал етуі үшін ата-аналар өзін-өзі танудың әр кезеңіне енеді.

Енгізілген оқыту контексінде оқыту құралдары әртүрлі бұзылулары бар балаларды оқыту үшін жағдай жасаудың негізіне айналады. Заманауи жабдықтардың көмегімен оқушылардың әртүрлі санаттары арасындағы кедергілер жойылады. Қазіргі заманғы оқыту құралдары олардың қабілеттерін, әр оқушының жеке басын танытудың техникалық мүмкіндігін құру үшін, сондай-ақ өзін-өзі тану үшін қолданылуы керек. Оқыту әдістері білім мазмұнын игеруді, оқушылардың ақыл-ой күштері мен қабілеттерін дамытуды, өзін-өзі тәрбиелеу және өзін-өзі оқыту құралдарын игеруді қамтамасыз ететін мұғалім мен оқушылардың дәйекті, өзара байланысты іс-қимыл жүйесі [3].

Жасөспірімдерде өзін-өзі танудың танымдық және аффективті компоненттерін қалыптастыру үшін, сондай-ақ құрдастарымен қарым-қатынасты дамыту үшін белсенді оқыту әдістері қолданылуы керек: әдіс "ми шабуылы", іскерлік ойын, дөңгелек үстел, проблемалық оқыту, пікірталас әдісі, зерттеу әдісі және т. б. Оқушылардың тек мұғаліммен ғана емес, сонымен бірге бір-бірімен өзара әрекеттесуін білдіретін интерактивті педагогикалық технологияларға баса назар аудару керек. Бұл жасөспірімдердің өзін-өзі тануының танымдық және аффективті компоненттерін қалыптастыруға ықпал етеді.

Адамгершілік көзқарас мектеп білім беру жүйесінің орталығына жеке қасиеттердің тұтас жиынтығын дамытуды қояды. Бұл даму жұмысы мектептегі білім берудің негізгі

нәтижесі, мұғалімнің, тәрбиешінің, жетекшінің, жалпы білім беру мекемесінің жұмыс сапасының өлшемі болып табылады. Бұл тәсіл мектепті баланың жеке басына, оның ішкі әлеміне бағыттайды, онда әлі дамымаған қабілеттер мен мүмкіндіктер, еркіндік пен әділеттіліктің, ізгілік пен бақыттың моральдық потенциалы жатыр. Мұғалімнің мақсаты – ояту, осы ішкі күштер мен мүмкіндіктерді өмірге шақыру, оларды жеке тұлғаның толық және еркін дамуы үшін пайдалану.

Инклюзивті оқыту процесінде мүмкіндігі шектеулі жасөспірімдердің өзін-өзі тануын қалыптастырудың белгіленген педагогикалық жағдайларының жиынтығы өзін-өзі тану компоненттерін (өзін-өзі тану, өзін-өзі бағалау және өзін-өзі реттеу) дамытуға бағытталған бірқатар шараларды қамтиды. Іс-шаралардың күрделілігін және балалармен жұмыс істейтін барлық мамандардың, сондай-ақ мүгедек балалардың ата-аналарының іс-әрекеттерінің өзара байланысын атап өту керек. Өзін-өзі тануды қалыптастыру – бұл адамның өмір бойы жүретін күрделі процесс. Инклюзивті білім беру аясында мектепте оқу процесінде мүмкіндігі шектеулі жасөспірімдер өзін-өзі тануды қалыптастыру үшін үнемі қолдау мен психологиялық-педагогикалық жағдай жасауды қажет етеді. Жұмыс тек жасөспірімдермен ғана емес, олардың сыныптастарымен және ата-аналарымен де жүргізілуі керек. Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудің мәні – мүгедектігі бар жасөспірімге өзін-өзі тануға, өзінің жеке басын сындарлы түрде көрсетуге үйренуге көмектесу.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Выготский Л.С. Дефектология мәселелері / Құрастырылған, кіріспе мақалалар мен библиография Т.М. Лифанованың авторлығы: М.А.Степанованың пікірлері. - М.: Ағартушылық: 321 б.)
- 2 Таубаева Ш.Т. Научные основы формирования исследовательской культуры учителя общеобразовательной школы: дис. ... док.пед.наук. - Алматы, 2001. - 135 с.
- 3 Ахметова Г.К., Пфейфер Н.Э., Бурдин'а Е.И. Азбука для начинающего учителя. – Павлодар: ПГУ, 2003. – 108 с.
- 4 Мынбаева А.К. История, теория и технология научной деятельности высшей школы.- Алматы, 2010. – 257 с.

ӘӨЖ 37.013

БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ БОЙЫНДА ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ НЕГІЗДЕУ

**Махамбеткеримова Индира Бодаубековна – №47 орта мектептің мұғалімі,
Тараз қаласы**

**Сулейменов Олжас Пахытұлы – Тараз өңірлік университеті, дене шынықтыру
пәнінің оқытушысы, Тараз қаласы**

**Сейтмахан Гулмира – Педагогика және логопедия орталығының педагог-
психологы, Алматы қаласы**

Аннотация. Мақалада халықтық педагогика арқылы білім алушылардың бойында ұлттық құндылықтарды негіздеу мәселесі сөз болады.

Түйіндеме сөздер: халықтық педагогика, құзыреттілік, білім беру, оқу әрекеті, тәрбие, қарым-қатынас.

Аннотация. В статье рассматривается о проблеме обоснования национальных ценностей у обучающихся через народную педагогику.

Ключевые слова: народная педагогика, компетентность, образование, учебная деятельность, воспитание, общение.

Annotation. The article will focus on the problem of substantiating national values among students through folk pedagogy.

Key words: folk pedagogy, competence, education, educational activity, upbringing, communication.

Қазіргі кезеңнің нақты даму ерекшеліктері қоғамның көптеген кезеңдердегі педагогикалық үрдісте өзгеріспен патриоттық тәрбиенің мазмұнын, оның оқу тәрбие үрдісіндегі рөлі мен орнын анықтап, міндеттерін нақтылап берді. Мемлекетіміз тәуелсіздігін алған жылдарында-ақ патриотизм ұғымы, оның мазмұны шеңберінде көптеген пікір таластар жүріп келеді. Патриотизм, патриоттық тәрбие проблемалары туралы «Қазақстандық патриотизм», «Ұлттық патриотизм», «Ұлтжандылық» деген түсініктердің мазмұндық құрылымы жайлы жарияланған бірқатар психологиялық және педагогикалық әдебиеттерді және мерзімді педагогикалық басылымдарды, ғылыми еңбектерді зертеу, педагогика тарихында мектеп оқушыларын патриотизм мен интернационализм рухында тәрбиелеуде біраз тәжірибе жинақталғанын көруге болады.

Халқымыздың ұлттық тәрбие дәстүрлері мен білім беру саласының бірқатар мәселелеріне байланысты М.Н.Сарыбеков, Ә.Табылдиев, Б.А.Әлмұхамбетов, Т.Тәжібаев, Қ.Құнантаева, А.Сембаев, т.б. еңбектерінде қарастырған. Аталған ғалымдар тәрбие жұмыстарының мазмұнына, жас ұрпақтың патриотизмі мәселелерін зерттеді.

Жалпы Отаншылдық, елжандылық, патриоттық мәселелер көптеген философтар жазушылар мен филолог ғалымдардың еңбектерінде тереңнен сөз болады [1].

Этнопедагогиканы Отаншылдық, елжандылық тәрбие беру мақсатында пайдалануға байланысты орындалған жұмыстардан Қ.Б.Жарықбаев, Ә.Табылдиев, С. Қалиев, С.Иманбаева, А.Бейсембаева зерттеулерін атауға болады.

Отаншылдық, елжандылық тәрбиенің кейбір салалары С.Ұзақбаева мен Р.Төлеубекованың, К.Қожахметова мен Р.Дүйсембінованың еңбектерінде де ішінара қарастырылады.

Дегенмен, бұл жоғарыда аталған ғалымдардың еңбектерінде бастауыш сынып оқушыларына патриоттық тәрбие берудің кейбір тұстары мен кезеңдері ашылғаны мен жалпы еліміздің жалпы білім беретін мекемелерінде оқушыларды патриотизмге тәрбиелеудің педагогикалық шарттары толық ашылмағандығын аңғардық. Нақтырақ айтқанда, бастауыш сынып оқушыларына патриоттық тәрбие берудің педагогикалық негіздерінің анықталмағанын, ғылыми-әдістемелік нұсқаулардың жоқтығын көрсетеді. Осындай мүмкіндіктердің шешімін табу мақсатында біз өз зерттеу жұмысымызды осы тақырып төңірегінде таңдадық.

Отаншылдық, елжандылық, патриотизмнің мәні туралы сөз еткенде, патриотизм идеялары бағзы замандардан-ақ қалыптасқанын және бұл прогресшіл идеяларды игерудің патриоттық тәрбиеде маңызды мәні бар екенін атап өткен жөн.

Отаншылдық, елжандылық идеясының дамуы, алдымен, Аристотель, Платон, Цицерон, Әл-Фараби, Ж.Баласағұн сынды ұлы ежелгі ғұламалардың есімімен тығыз байланысты болады. Олар патриоттық сана-сезімдегі басты мәселе Отанға деген көзқарас, өйткені Отан ең алдымен саяси ортаны, құқықтық қатынастарымен байланысты адамдардың бірігуін және мемлекетті қамтиды, деп санайды[2].

Қазіргі таңда педагогикалық ғылымда, адамзаттың дамуы туралы педагогикалық ойдың бірқатар ғасырлық қаланған «тәрбие» ұғымы жайлы өте белгілі ойлар қалыптасқан.

Кешегі ХХ ғасырдың 20-30 жылдары ғалымдар, В.А. Сухомлинский, А.С. Макаренко, А.В. Луначарский, т.б. «жаңа адам», «үйлесімді дамыған тұлға» мәселесі мен тәжірибесін қарастырады. А.С.Макаренко жеке тұлғаның ұжымдағы тәрбиесі теориясын құрастырып, оны іс жүзіне асырады.

Қазіргі таңда педагогикалық ғылымда, адамзаттың дамуы туралы педагогикалық ойдың бірқатар ғасырлық қаланған «тәрбие» ұғымы жайлы өте белгілі ойлар қалыптасқан.

Кешегі ХХ ғасырдың 20-30 жылдары ғалымдар, В.А. Сухомлинский, А.С. Макаренко, А.В. Луначарский, т.б. «жаңа адам», «үйлесімді дамыған тұлға» мәселесі мен тәжірибесін қарастырады. А.С.Макаренко жеке тұлғаның ұжымдағы тәрбиесі теориясын құрастырып, оны іс жүзіне асырады.

Бұл ой туралы ол «Ұжымды тұлға эгоизмі мен жанасатын барлық жерлерінде қорғай отырып, ұжым әрбір тұлғаны да қорғайды және оның дамуына жағдай жасайды.

Жалпы ұжымның талаптары тәрбиелеуші болып саналады... қойылған талапқа қатысушыларға байланысты.. тұлға тәрбиелік ықпал ететін емес, оның құрушысы – субъекті, бірақ ол күллі ұжымның мүддесін сақтай келе, субъект болады», - деп санайды. Тәрбиелік үрдістің мәні жайлы айтқанда «... тәрбие мәселесін, тәрбие әдістерін сабақ берумен шектеуге болмайды,- дейді А.С. Макаренко - «... тәрбие үрдісі тек сыныпта ғана жүрмейді, ол жер бетінің кез келген шаршы метрінде жүреді» [3].

Ғалым В.А. Сухомлинскийдің тәрбие тұжырымдамасында жеке тұлғамен дара жұмысты жүргізу қажеттілігін жан-жақты үйлесімді дамыған жеке тұлғаны қалыптастыратыны айтылады. «Тәрбие» – деп В.А. Сухомлинский – «бұл тәрбиеленушілердің де, тәрбиелеушілердің де нақты рухани баюы мен жаңаруының, сан алуан үрдісі [3].

Әдіскер ғалым А.В.Луначарский тәрбиеге кешенді қарауды талап етіп, жеке тұлғаның жан-жақты дамуына негіздейді, «... адам-үш өзара аралас, бірақ... бөлек көзқарастар тұрғысынан қарастырыла алады.

Бір қарағанда бұл ақыл, ол фактілер мен идеяларды сіңіріп, адам неге ұмтылатынын және неден қашатынын көрсетеді: бұл сезім, ой тудырып фактілер мен идеяларды меңгертуші, адамда ынталандыратын және оның жүріс-тұрысын анықтайтын бағыттаушы күші; сонан соң техника яғни, білгірлік, білім мен сезімдер басшылыққа алып белгілі нәтижелерге жету.

Қазақстанда азаматтық пен патриотизмге тәрбиелеу жүйесінің жаңа түрін қалыптастыру мен дамыту қажет болып отыр. Осы жүйеге орай әлеуметтік құндылықтарды қалыптастыруға және барлық дәрежелі мемлекеттік ұйымдардың, ғылыми және білім беру мекемелерінің әрекеттерін біріктіруге негізделген. Ұлттық патриотизмнің қалыптасуы заңды құбылыс деп санаймыз, бұл бағытта алғанда, ол тәуелсіз Қазақстанның идеялогиясы мен мемлекеттік саясатының жаңа парадигмаларын ендіру мен бекітуге бағытталады. Сондықтан да, «Қазақстандық патриотизм» деп кеңестік патриотизм мен интернационализм негізінде өсіп шыққан, оған азаматтық сезімді қосқан, жаңа қоғамның адамгершілігі саналы жеке тұлғаның рухани тірегі болып саналатын ұғым деп түсінеміз.

Бүгінгі таңда «Қазақстандық отансүйгіштік» түсінігі зор мағына болып табылады. Біздің көп ұлтты еліміз халқының отансүйгіштік сезімін қалыптастыратын - азаматтық келісім, ұлттық бірлікті құрады. Тәуелсіз еліміздің егемендігін сақтай отырып, ұлттық келісім, ішкі үндесім барша халқымыздың бірлігі мен өзара жарасымдылығы сипатталады.

Жас ұрпақ бойында туған жер, табиғат, оның табиғи байлықтары, ана тілі. Салт-дәстүр, тарихи ескерткіштер, туған өлкенің тамаша киелі орындары - жалпы ұлттық құндылықтар адам баласын бейтарап қалдырмаған десек те болады. Бұл сезімдер сөзсіз адам көкірегінде жылылық, жақындық, туыстық сезімдерді ұялатады. Бір сөзбен айтатын болсақ, отансүйгіштік қасиетті ұғымды білдіреді. Бастауыш сынып оқушыларының мектеп жағдайында патриоттық іс-әрекет барысында өзіндік көзқарасының қалыптасуына қоғамдағы өзгерісті ұғыну, жалпы адам баласына кез келген азаматқа тән мөлшерлі не үшін жаңару қажеттігін ұғындыру және еліміздің мемлекеттік тәуелсіздігінің қасиетті нышандарын қастерлеу болып саналады.Бастауыш сынып оқушыларының патриоттық іс-әрекетке дайын болуы, оның өзін-өзі тәрбиелеу, өзін ұғындырудың жоғарғы сатысына көтерілуімен сипатталады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

- 1 Қазақстан Республикасының орта білімнің тәлім-тәрбие тұжырымдамасын // Егемен Қазақстан, Алматы, 2003, 26 желтоқсан.
- 2 Кішібеков Д. Қазақ менталитеті: кеше, бүгін, ертең. Алматы, 1999
- 3 Қоңыратбаев А. Қазақ әдебиетін зерттеулері.- Алматы, 1999,-217б.
- 4 Қасқабасов С. Әдебиеттік зерттеулер.- Алматы, 2001,-162б.
- 5 Қалиев Ж.Халық педагогикасы құндылықтары негізінде оқушыларға патриоттық тәрбие беру. Астана,2005
- 6 Мусин С. Педагогика тарихы. А., 1997

ӘӨЖ 37.035

БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Арын Олжас - №192 орта мектептің мұғалімі, Алматы қаласы
Жайлау Көркем - №15 орта мектептің мұғалімі, Алматы облысы
Какешова Айнур Женисовна - №16 орта мектептің мұғалімі, Алматы облысы

Аннотация. Мақалада оқыту процесінде танымдық оқу әрекетін қалыптастыру мәселесі сөз болады. Осы мәселе төңірегінде қарастырылған зерттеу жұмыстарының барысы сарапқа салынады.

Кілт сөздер: оқу-танымдық, құзыреттілік, білім беру, оқу әрекеті, тәрбие, қарым-қатынас, ұйымдастыру жұмыстары.

Аннотация. В статье рассматривается проблема формирования познавательной учебной деятельности в учебном процессе. Будет рассмотрен ход исследовательской работы по данному вопросу.

Ключевые слова: учебно-познавательная, компетентность, воспитание, учебная деятельность, воспитание, общение, организационная работа.

Annotation. The article examines the problem of the formation of cognitive educational activity in the educational process. The progress of research work on this issue will be reviewed.

Key words: educational and cognitive, competence, education, educational activities, education, communication, organizational work.

Білім беруді, оның ішінде мектепті модернизациялау қазіргі қоғамда болып жатқан өзгерістерге байланысты. Бір жағынан, еңбек нарығындағы жағдай өзгерді. Өзгеріп жатқан әлемде білім беру жүйесі кәсіби әмбебаптылық - қызмет салалары мен тәсілдерін өзгерту қабілеті сияқты сапаны қалыптастыруы керек. Екінші жағынан, қоғамды жаһандық ақпараттандыру жүріп жатыр. Білім берудегі құзыреттілік тәсілінің көптеген идеяларының пайда болуы осыған байланысты.

Құзыреттілік тәсіл бірінші орынға оқушының хабардарлығын емес, танымда, адамдардың қарым-қатынасында, кәсіби өмірде, жеке өзін-өзі анықтауда туындайтын мәселелерді шеше білуді ұсынады. Латын тілінен аударылған құзыреттілік адам жақсы білетін, білімі мен тәжірибесі бар сұрақтар шеңберін білдіреді. Педагогика ғылымдарының докторы Герман Селевконың айтуынша, «құзыреттілік – бұл субъектінің мақсат қою және оған жету үшін ішкі және сыртқы ресурстарды тиімді ұйымдастыруға

дайындығы. Ішкі ресурстар деп білім, білік, дағды, құзыреттілік (қызмет тәсілдері), психологиялық ерекшеліктер, құндылықтар және т.б. түсініледі».

Құзыреттілік тұрғысынан білім беру қызметінің негізгі тікелей нәтижесі негізгі құзыреттерді қалыптастыру болып табылады.

Негізгі құзыреттер деп өзінің сипаты мен құзыреттің қолданылу дәрежесі бойынша неғұрлым әмбебап құзыреттер түсініледі. Негізгі құзыреттер-адамның әртүрлі тапсырмаларды орындау қабілеті. Оларды қалыптастыру әр оқу пәні аясында жүзеге асырылады. Қазіргі әдістемелік баспасөзде қазіргі заманғы мұғалім жұмыс істеуі керек әр түрлі негізгі құзыреттер тұжырымдалған.

Жеті негізгі білім беру құзыреттілігі бар: құндылық-семантикалық, жалпы мәдени, оқу-танымдық, ақпараттық, коммуникативті, әлеуметтік-еңбек, жеке өзін-өзі жетілдіру құзыреті.

А.В.Хуторский анықтамасына сәйкес, оқу-танымдық құзыреттіліктер – бұл нақты танымдық объектілермен байланысты логикалық, әдіснамалық, жалпы білім беру іс-әрекетінің элементтерін қамтитын тәуелсіз танымдық іс-әрекет саласындағы оқушының құзыреттілігінің жиынтығы[1]. Бұған мақсат қоюды ұйымдастыру, жоспарлау, талдау, рефлексия, өзін-өзі бағалау әдістері кіреді.

Зерттелетін мәселелерге қатысты студент шығармашылық дағдыларды игереді: қоршаған шындықтан тікелей білім алу, оқу-танымдық мәселелердің әдістерін, стандартты емес жағдайларда әрекеттерді игеру.

Білім беру стандартын сапалы меңгеруді тек оқуға белсенді көзқарас арқылы қамтамасыз етуге болады.

Іс-әрекет формасындағы оқу-танымдық құзыреттіліктердің тұжырымдарына мысалдар келтіретін болсақ:

- * мақсат қою және оның жетістігін ұйымдастыру, мақсатынды түсіндіре білу;
- * өзінің оқу-танымдық қызметін жоспарлауды, талдауды, рефлексияны, өзін-өзі бағалауды ұйымдастыру;
- * бақыланатын фактілерге сұрақтар қою, құбылыстардың себептерін табу, зерттелетін мәселеге қатысты түсініспеушілікті немесе түсінбеушілікті анықтау;
- * нұсқаулықтармен жұмыс істеу, танымның ықтималды және статистикалық әдістерінің элементтерін пайдалану, нәтижелерді сипаттау, қорытынды жасау;
- * компьютерлік құралдар мен технологияларды (мәтіндік және графикалық редакторлар, презентациялар) пайдалана отырып, өз зерттеулерінің нәтижелері туралы ауызша және жазбаша сөз сөйлеу);

Оқушылардың оқу-танымдық құзыреттілігінің мазмұнын анықтау оқу-танымдық іс-әрекеттің мәнін ашуды көздейді, оны жүзеге асыру кезінде бұл құзыреттілік өзін көрсетеді.

Оқу-танымдық іс-әрекет оқушының жеке-маңызды және әлеуметтік-өзекті нақты танымдық мәселелерді шешудегі өзін-өзі басқаратын қызметі ретінде анықталады, оларды шешуге қажетті білім мен ақпаратты алу, өңдеу және қолдану дағдыларын игерумен бірге жүреді.

Оқу-танымдық құзыреттіліктерді қалыптастыру үшін оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың қазіргі заманғы технологиялары: проблемалық және жобалық оқыту технологиясы; сыни ойлауды дамыту; жаһандық ақпараттық қоғамдастықта оқыту және басқалар қажет.

Оқушылардың жобалық қызметінің технологиясына жиі жүгінетін оқытушылар көп. Жобалау әдістемесі қазіргі уақытта заманауи технологиялар арасында ең танымал және өзекті болып табылады. Жоба жеке болуы мүмкін, бірақ әдетте әр жоба студенттер тобының келісілген бірлескен әрекеттерінің нәтижесі болып табылады. Орта сынып оқушылары әдетте топтық немесе жұптық жұмысты қалайды. Бірақ жоғары сынып оқушылары жеке жұмыс жасағанды тиімді деп санайды. Оқушылар шығармашылық жұмысты жүзеге асыруға, өз бетінше ақпарат алуға мүмкіндік алады.

Жобалау әдістемесі жоғары коммуникативтілікпен сипатталады. Ол мыналарды болжайды:

- * оқушылардың өз пікірін, сезімдерін білдіру, нақты іс-әрекетке белсенді қосу;
- * жобаны орындау кезінде құбылыстар мен процестерді еріксіз есте сақтау орын алады;
- * жобамен жұмыс барысында шығармашылық ойлау мен қиялдың дамуы ынталандырылады;
- * сонымен қатар, ойды білдіру бостандығы үшін ғана емес, сонымен бірге қабылданған нәрсені түсіну үшін де жағдайлар жасалады.

Жобалар технологиясы ақпараттық технологиялармен біріктірілген. Балалар өздерінің жобалық жұмыстарын презентация түрінде ұсынады, ақпарат жинау интернет желісі арқылы жүзеге асырылады.

Мақсаты – оқу-танымдық құзыреттілікті қалыптастыру болып табылатын оқу процесі жеке-қызметтік тәсіл аясында дамуы керек. Сабақта оқу-танымдық құзыреттілікті қалыптастырудың белсенді әдістерінің бірі проблемалық жағдайларды құру деп санаймыз, оның мәні оқушылардың шығармашылық қабілеттерін тәрбиелеу мен дамытуға, оларды белсенді ақыл-ой іс-әрекеттері жүйесіне үйретуге дейін азаяды. Бұл белсенділік оқушының нақты материалды талдау, салыстыру, синтездеу, жалпылау, нақтылау арқылы одан жаңа ақпарат алатындығында көрінеді.

Белгілі бір пәнді зерттей отырып, білім алушыларға әртүрлі ойын жағдайларын жасай отырып, ерекше формадағы оқу-танымдық тапсырмаларын ұсынуға болады. Оқуда көбінесе оқушының таңданысын тудырады, оны проблемалық жағдайға душар етеді. Физик Луи де Бройль дұрыс айтады: «таңдану - ашудың анасы». Сұрақтар мен тапсырмалар проблемалық жағдай туғызып қана қоймай, ақпараттың жаңалығын, ерекше, тосынсый, оғаштық, бұрынғы идеялар мен сұлулыққа сәйкес келмеуі керек.

Проблемалық сұрақ, тапсырмаларды қоюмен бірге танымдық белсенділікті арттырудың ең тиімді әдісі-көрнекілік (суреттер, иллюстрациялар, диаграммалар, кестелер, анықтамалық жазбалар және т.б.). Слайдтарды, электронды оқулықтарды, оқу фильмдерін және басқа да аудиовизуалды құралдарды көрсете отырып, проблемалық сұрақтар қою үшін кідіре тұруға болады, себебі оларға қарау кезінде оқушылар жауап алуы керек.

Анықтамалық жазбалар мұғалімге оқушылардың танымдық іс-әрекетін басқаруға, өзіндік жұмыс дағдыларын, жеке қабілеттерін дамытуға көмектеседі, сонымен қатар оқушыларға оқу жұмысының нәтижелерін өзін-өзі бақылауға көмектеседі. Жұмыс тәжірибесі көрсеткендей, тірек конспектілерді қолдана отырып оқыту есте сақтау қабілетін, логикалық ойлауды, талдау қабілетін, монологиялық сөйлеуді дамытады, оқушылардың шығармашылық әлеуетін, жеке қабілеттерін ашады.

Графикалық конспект техникасын оқытудың белгілі бір практикалық маңызы бар, өйткені ол биология, география және басқа пәндер бойынша әртүрлі білім көздері бар білім алушылардың жұмысында қолданылады.

Сабақтарда диаграммаларды, анықтамалық сигналдарды және анықтамалық жазбаларды, диаграммаларды, графиктерді, профильдерді қолдануға болады. Олардың рөлі өте маңызды, өйткені оқу процесінде ойлау әдетте зейінмен байланысты, оны белсендіреді және шоғырландырады.

Н.Н. Баранскийдің айтуынша, сабақ барысында оқушылардың, әсіресе үлгерімі нашар (түзету және дамыту сабақтарында) үлкен қызығушылық тудыратын ойын технологиялары қолданылады. Себебі ойындар мен ойын жаттығулары зейін мен есте сақтау, қабылдау мен ойлаудың дамуы мен шоғырлануына ықпал етеді. Дамыту жаттығулары оқушылардың белсенділігін арттырады, олардың білімге деген қажеттілігін арттырады. Мысалы сабақтарда білім алушыларға мынадай ойын жаттығуларын беруге болады:

1. Қосымша сөзді табыңыз,

2. Бұл кім?, Бұл не?
3. Жұмбақ, ребусты шешіңіз;
4. Географиялық тізбек;
5. Жұпты алыңыз;
6. пәнге, сабақ тақырыбына байланысты кроссвордтар құрастыру және оның дұрыс жауаптарын табу

7. «Фрагменттік суретпен» жұмыс және т. б.

Ойын технологиясын сабақтарда да, сабақтан тыс уақытта да қолдануға болады.

Танымдық қызығушылықтың дамуына, оқушылардың оқу-танымдық іс-әрекетін жандандыруға топтық технологиялар да ықпал етеді (топтардағы жұмыс). Топтар білім алушылардың қалауы бойынша, олардың мүдделерін ескере отырып және әр түрлі оқу мүмкіндіктерімен қалыптасады. Ұжымдық жұмыста схема қолданылады: мұғалім - ұжым - оқушы. Бұл байланыс түрі оқушылардың сүйенеді, олардың өзіндік жұмысын дамытуға мүмкіндік туғызады жауапкершілік сезімін тудырады.

Сондай-ақ, осы құзыреттілікті іске асырудың бір әдісі-тест түрінде тексеру жұмыстарын жүргізу. Шағын көлемдегі жаттығу тестілерін мен тақырыпты зерттеу барысында және тақырыпты зерттеу нәтижелері бойынша үнемі өткізуге болды. Тесттер нақты білімді көбейтуге ғана емес, сонымен қатар жалпы білім беру және пәнге байланысты дағдылар мен қызмет әдістерін (кестелерді толтыру, диаграммаларды құру, типтік жоспармен жұмыс істеу және т.б.) көбейтуге арналған тапсырмаларды қамтиды. Сонымен қатар, болашақта балаларға арналған тестілерді шешу мүмкіндігі өте пайдалы болады, өйткені олар Ұлттық бірыңғай емтиханды тест түрінде тапсыруы керек.

Сонымен, Ж.Делордың берілген классификациясында білуге үйрену құзіреттілігі ерекшеленеді; «жалпы білім беру мазмұнын модернизациялау стратегиясы» құжатының аясында тәуелсіз танымдық іс-әрекет саласындағы құзіреттілік көрсетілген; Д.С. Ермаков таным мен шындық құбылыстарын түсіндірудегі құзіреттілікке баса назар аударады; С.Г. Воровщиков, А.В. Хуторский оқу-танымдық сияқты құзіреттілікті ажыратады[2].

Зерттеушілер «оқу-танымдық құзыреттілік» ұғымының мәні мен мазмұнын «таным», «оқу-танымдық іс-әрекет», «танымдық іс-әрекет» ұғымдарының мазмұнының қиылысы ретінде ұсынады.

Бүгінде «таным» анықтамасы білімді алу мен игеруді қамтамасыз ететін психикалық рефлексия процесі ретінде анықталады. Таным процесі танымдық психикалық процестердің көмегімен жүзеге асырылады: сезім, қабылдау, зейін, бейнелеу, қиял, есте сақтау, ойлау, сөйлеу және т.б.

Зерттеушілердің еңбектерінде танымдық іс-әрекет психикалық процестер арқылы қоршаған шындықты білуге бағытталған саналы іс-әрекет ретінде түсініледі; алдыңғы ұрпақтар жинаған тәжірибені игеру ретінде; мақсатты, жүйелі түрде ұйымдастырылған, сырттан басқарылатын немесе оқушының қоршаған шындықпен тәуелсіз өзара әрекеттесуі болып табылатын тұтас оқу процесінің элементі, оның нәтижесі оны ғылыми білім жүйесі мен қызмет тәсілдерін көбейту немесе шығармашылық деңгейінде игеру болып табылады.

Қазірде негізгі ұғымдардың бірі – «оқу-танымдық іс-әрекет». «Оқу-танымдық іс-әрекет» «оқу іс-әрекеті» және «танымдық іс-әрекет» ұғымы екі ұғымды механикалық біріктіру арқылы пайда болмаған. Оқу-танымдық іс-әрекет-интегративті қасиеттері бар күрделі жүйелік білім. Белгілі болғандай, оның құрамдас бөліктерінің өзара байланысы нәтижесінде пайда болатын объектінің интегративті қасиеттері әр компонентте бөлек болмайды және осы құрамдас бөліктердің қасиеттерінің қосындысына тең болмайды.

«Таным», «танымдық іс-әрекет», «оқу-танымдық іс-әрекет» ұғымдарының мазмұнын талдауға сүйене отырып, «оқу-танымдық құзыреттілік» түсінігін қарастырамыз. Қызмет қажеттіліктер мен мотивтерге, белгілі бір мінез-құлыққа бейімділікке, қызығушылыққа, қызметке оң көзқарасқа, тапсырмаларды сәтті орындау

қажеттілігіне негізделген мақсатты таңдау арқылы жүзеге асырылады. Нәтижесінде *мотивациялық компонент* белгіленеді.

Міндетті элемент – бұл қызметті тиімді жүзеге асыру үшін қажет теориялық дайындық (іздеу, өңдеу, ақпаратты талдау және т.б.), бұл *когнитивті компонентке* жатады. *Операциялық-технологиялық компонент* кіші оқушының практикалық дайындығын анықтайды, ол білім алушының жалпы зияткерлік бағыттағы сабақтан тыс іс-әрекетін жоспарлау және талдау болып табылады. Өз іс-әрекетінің нәтижелерін бағалау және жеке жетістіктерінің өзіндік даму деңгейін өзін-өзі талдау, сондай-ақ сыныптастарының іс-әрекеттерін бағалау *рефлексиялық-бағалау компонентінде* көрінеді.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, біз зерттеу мәселесін шешуге "оқу-танымдық құзіреттілік" ұғымының мәнін нақтылау және зерттелетін құзіреттіліктің сипаттамаларын анықтауға арналғанын атап өтеміз.

Оқу-танымдық құзіреттілікті қалыптастыру мәселесіне арналған жоғарыда келтірілген зерттеулерге сүйене отырып, зерттелетін мәселенің ерекшеліктері: көп функционалдылық, пәнаралық; ақыл-ой белсенділігінің едәуір жандануын талап етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Хуторской А.В. Ключевые компетенции: технология конструирования // Народное образование. - 2003. - № 5.
2. Воровщиков, С.Г. Универсальные учебные действия: внутришкольная система формирования и развития [Текст] / С.Г. Воровщиков, Д.В. Татьянченко, Е.В. Орлова. – М.: УЦ «Перспектива», 2014. – 240 с.

ӘӨЖ 159.9.018

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТАРДЫҢ КӘСІБИ БІЛІКТІЛІГІН ЖЕТІЛДІРУ

Нияқұл Акерке – оқушылар сарайының қосымша білім беру педагогы, Алматы қаласы

Кенжеғараұлы Нұрлыбек – магистрант, Тараз қаласы

Наурызбаева Айдана Адиловна – магистрант, Тараз қаласы

Аннотация. Мақалада педагогтің кәсіби біліктілігін жетілдірудің кейбір мәселелері сөз болады.

Кілт сөздер: оқу процесі, әдістеме, жанаша технология, сабақ, әдістер.

Аннотация. В статье рассматриваются некоторые вопросы повышения профессиональной квалификации учителя.

Ключевые слова: учебный процесс, методика, новые технологии, уроки, методы.

Annotation. The article discusses some issues of improving the professional qualifications of teachers.

Key words: educational process, methodology, new technologies, lessons, methods.

«Білімді, сауатты адамдар - бұл ХХІ ғасырда адамзат дамуының негізгі қозғаушы күші» [1]. Оай болса, бүгінгі таңда басты мәселе – болашақ ұрпақтың сапалы білімді игеруі. Осыған орай білім беру ісінде мектеп жеке тұлғаның қабілеттілігін ескере отырып баланың жан-жақты дамуын жүзеге асырып, бір қалыпта қалыптасуын қамтамасыз етуі керек.

Осы бағытта қызмет атқарған педагог-маман оқушыға өзінің тәлімдерін үйретуден бұрын оның бойындағы білім алуға деген талпынысты оятуы қажет. Шеберліктің шыңына жетуі үшін әрбір ұстаз кез-келген сабағын өзіндік ойы, шиеленісуі мен шешімі бар өнер шығармасындай ойластырып, дайындауы керек.

Қазіргі әлемдік білім кеңістігіндегі озық тәжірибеге негізделген білім беруге көшудегі негізгі мақсат – адам баласының тарихында уақыт озған сайын маңызы арта түсетін білімді де білікті, тәжірибелі де текті ұрпақ қалыптастыру. Рухымызды биіктетіп, ұлтымызды дәріптейтін, ұлттық сенімімізді жігерлендіретін жастардың болашағы – педагогтарға зор міндет. Ол үшін педагогтар қауымы кәсіби біліктілігін тиісінше жаңа бағытта арттырып, білім мазмұнын мейлінше жаңартып, сабақ барысында тиісті әдіс-тәсілдерді кеңінен қолданып, әдістемелік негіздерді қалыптастыруы керек. Себебі білім адам баласына өмір бойы қажет екенін адамзат тарихындағы тәжірибе дәлелдеп отыр.

Педагог әрдайым өз қызыметіне деген сүйіспеншілікті алдындағы оқушыға деген сүйіспеншілікпен ұштастырғанда ғана шын мәніндегі ұстазға айналмақ. Олай болса, педагог-ұстаз өз ісінде әрбір баланың ойынан шығып, қажеттілігін қанағаттандыра білуге дайын болуы қажет. Баланың рухани дамуына жағдай туғызатын, кез-келген жаңалықтарды қабылдай алатын, өз әрекетіне өзгеріс енгізуге даяр ұстаз ғана бүгінгі қоғамның мүддесінен шығады. Қазіргі заман талабы нақтылап отырған саналы, ойы жүйрік, бәсекеге қабілетті жеке тұлғаны педагогтік шеберлікті жетік меңгерген жаңа тұрпатты педагог қана қалыптастыра алады. Қазақта «Ұстазы мықтының ұстамы мықты» деген нақыл сөз тегін айтылмаса керек. Олай болса, жақсы мұғалім жақсы оқушыларды жасайды.

«Ең әуелі мектепке керегі – білімді, педогогика, методикадан хабардар, оқыта білетін мұғалім. Екінші, керек құралдар, құралсыз іс істелмейді»,-деген екен А.Байтұрсынұлы [2].

Әрдайым сындарлы ойлайтын, өз мүмкіндіктеріне толық сенімді; әртүрлі әлеуметтік және өндірістік мәселелерді өз бетінше шешуге қабілетті тұлғаны дайындау үшін білім беру сапасын жетілдіру аса маңызды іс болып табылады. Осы мақсатта білім негіздерін өз еркімен үйренетін, іс-әрекет мақсатын, міндетін, түрін, тәсілін, жағдайын өзінше түсініп, алған білімін өмірде қолдана алатындай жағдайға оқушыны жеткізуіміз керек. Оқытудың ұтымды технологиясын пайдалану арқылы шәкірттің тұлғалық болмысын дамытуға мүмкіндік туады.

Оқушы бойындағы білім сапасы – мұғалімдер жұмысының көрсеткіші. Бұл білім сапасы үлкен мәселе болып тұрғандығын көрсетеді. Спалы білім алған ұрпақ қалыптастыру үшін ұстаздың кәсіби білігін жетілдірудің маңызы зор. Мұғалім қызметінде өз кәсіби біліктілігін жетілдіре отырып жетістікке жетудің алғы шарттары:

- * сырт кескін-келбеті;
- * пәндерді сабақтан тыс ақпараттармен қамтамасыз ету;
- * мінез-құлқы;
- * пайымдау мүмкіндіктері;
- * оқу процесінде қарым-қатынас мәдениетін сақтай білуі;
- * әзіл-қалжыңға мән бере білуі;
- * оқушылардың жеткен жетістіктерін мақұлдай, қолдай білуі;
- * шыдамдылық пен төзімділік;
- * басқалардың пікірін сыйлай білу;
- * еркіндік, икемділік;
- * кез-келген жағдаятты оңтайлы бағытта шешуге арналған әдіс-тәсілдерді тиімді

пайдалана алу балалардың қызығушылығына қарай әрекет ете білу дағдысы [3].

Мұғалімнің кәсіби даярлығын жетілдіруде екі негізгі міндетті орындау қажет:

- ұстаз қызметінде тәрбие беру мәселесі;
- дидактикалық даярлығын арттыру [3].

Жас ұрпақтың білім деңгейін көтеру және жан-жақты дамыған жеке тұлға қалыптастыру үшін сабақ беру үрдісінде мынадай негізгі жағдайларды басшылыққа алу керек:

- оқушылардың өз бетінше жұмыс істеу тиімділігін арттыру;
- жекелей, жұппен, топпен жұмыс жүргізу;
- ойлау қабілетін дамытатын әр түрлі тапсырмалар;
- қабілетіне қарай деңгейлік тапсырмалар беру;
- шығармашылық жұмыстар беру [3].

Сабақ барысында оқушының білім, білік дағдыларын меңгертумен қатар, көбіне оқушыны шығармашылық жұмыстарға баулу, жан жақты ойлап, ойын еркін жеткізе білуге, өресін дамытуға басты күш жұмсалғаны жөн. Сабақ қызықты да тартымды болса, баланың сол пәнге деген қызығушылығы артумен бірге ұстаздың шығармашылық ізденісі барысында қолданған әдісі оқушы жүрегінен жол табады.

Кез-келген білім бағдарламасының табысты орындалуы мұғалімге байланысты. Оның кәсіби шеберлігі нысаналы бағдарламаны да, оқу жоспарын да биік деңгейде жүзеге асыруға ықпал етеді. Осы тұрғыдан алып қарағанда педагогикалық шеберлік - кәсіби әрекетті жоғары деңгейге көтеретін мұғалімнің жеке қасиеттерінің, оның білімі мен білігінің жүйесі. Осы мәселені зерттеген ғалым А.Маркова мұғалімнің кәсіби деңгейге көтерілуінің төмендегідей психологиялық критерийлерін анықтаған.

1. Объективті критерийлерге: мұғалімнің өз мамандығына сәйкестігі, сан және сападағы жоғарғы еңбек көрсеткіші.

2. Субъективті критерийлерге: адамның мамандығы қаншалықты оның табиғатына, қабілеттері мен қызығушылықтарына сәйкес.

3. Нәтижелі критерийлер: мұғалім өз ісінде қоғам талап етіп отырған нәтижелерге қол жеткізіп отыр ма деген мәселе тұрғысынан қарастырылады.

4. Шығармашылықтың критерийлеріне: мұғалімнің өз кәсібінің шекарасынан шыға алу, сол арқылы өз тәжірибесін, еңбегіне өзгерте алуы жатады [4].

Білім – адамның сапаларының өзгеруін басқаратын үрдіс болғандықтан, біздің жағдайымызда, ол – педагогикалық мамандықтың кәсіби біліктілік қабілеттерін дамытуға бағытталады. Сол себепті біз «адамды» оның өмір сүру барысында өзгере алатын, оған өзінің әлеуеті жететін ашық жүйе ретінде қарастырамыз. Ал ол белгілі бір саладағы маман болғандықтан, «адамды» - маман тұрғысынан қарау «біліктілік» ұғымына шығарады. **Біліктілік** – бұл білімді меңгерудегі, тәжірибедегі білімділікті, құндылықты бейнелейтін жалпы қабілеттілік.

Білім сапасы - мұғалімдер қызметінің сапасы болып табылады. Оқушыларға нені үйрету керек екенін мемлекеттік стандарттар, бағдармалар белгілейді. Ал, «қалай оқыту керек?» деген сұраққа жауапты тек мұғалімнің кәсіби даярлығынан, өз ісін жоспарлай, өзінің нақты мақсаттарын болжап, көре алуынан, баланың әрекетін ұйымдастыра алатын шеберлігінен іздеу керек. Қазіргі заманда әлемдік оқу үрдісінің өзегі инновациялық технологиялар екені мәлім. Әлемнің бірнеше елінен сынақтан өткізілген жаңаша оқытудың модульдік, дамыта оқыту, сын тұрғысынан ойлау, деңгейлі саралап оқыту және т.б. технологиялардың стратегияларын мұғалім өз шығармашылығы, ізденісі арқылы оқушы қабілетіне, қабылдау деңгейіне орай іріктеп қолдануды талап етеді. Ақпараттық, оқытудың инновациялық технологиялары арқылы барлық балалар мен жастарға бірдей білім беруге және ол әрбір жеке тұлғаның ерекшеліктерін, өзін-өзі дамытуға қабілеттілігін ескеруге мүмкіндіктерін береді.

Мұғалім шеберлігінің негізгі көрсеткіштерінің бірі - әдістеме саласындағы ғылыми жаңалықтар мен озық алдыңғы қатарлы тәжірибені жетік игеру. Әрине, ізденіс нәтижесінде жүзеге асатын тиімді оқыту әдісі оқушыларды алғырлыққа, байқампаздыққа, шығармашылыққа, еңбекқорлыққа, ең бастысы, ғылыми негізде ынтасын арттыруға мүмкіндік береді. Оқушыларға саналы білім, сапалы тәрбие беруді жүзеге асыру үшін ұжымның әрбір мүшесі мектептің жаны болып саналатын ұстаздар қауымы үнемі

шығармашылық ізденісте, жаңа педагогикалық технологиялардың жетістіктерін пайдалана отырып, өздерінің кәсіби шеберлігін дамытуды кезек күттірмес мақсатым деп есептеуі керек.

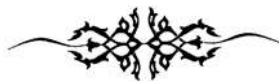
Білім беру сапасының критерийлеріне: мұғалімнің кәсіби шеберлігі, мұғалімнің білімділігі, мұғалімнің тәжірбиесі, мұғалімнің бәсекеге қабілеттілігі, білім беру сапалылығы, еңбектің тиімділігі, әдістемелік жұмыстағы шеберлігі жатады.

Кәсіби біліктілікті арттыру - өз қызметін нәтижелі атқару үшін және кәсібилік пен құзырлылық деңгейін көтеру мақсатында арнайы білімдік бағдармалар арқылы оқыту, кәсіби дамыту, іс-шараларына қатыстыру және оның өз білімін көтеруі болып табылады.

Мектепте оқу мен тәрбие сапасын жетілдіру- тікелей мұғалімнің кәсіби біліктілік деңгейін көтеруге байланысты. Кәсіби білімін көтеру - бұл кез-келген кәсіпте жұмыс істейтін адамның шығармашылық, жауапкершілігі, адамның қажеттілігі. Қоғам әрқашан да мұғалімге жоғары талап қояды. Жаңа тұрпатты мұғалім тек өз пәнін білумен ғана шектелмейді, әдістемені, жақын ғылымдарды, қоғам өмірін, саясатты, экономиканы білуі керек. Педагог адамды қалыптастыру деген ең жауапты міндет жолында қызмет атқарады. Олай болса, біліктілік пен шеберліктеріңізді ұштастырып, «ұлы міндет» жолында қызмет атқару үлкен жауапкершілікті қажет ететін іс.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Педагогика мәселелері. Ғылыми-теориялық журнал. 1-2/2006
2. Байтұрсынұлы А. Шығармалар жинағы. -Алматы:Рауан, 1998ж.
- 3.Тұрғынбаева Б.А. Мұғалімдердің шығармашылық әлеуетін біліктілікті арттыру жағдайында дамыту -Алматы, 2005ж.
4. Өтежанова Г. Психологиялық-педагогикалық құзырлықты қалыптастырудағы жаңа формация мұғалімінің ролі. - Қазақ тілі мен әдебиеті, № 4, 2008ж.

ӘӨЖ 159.9

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ БОЙЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ БЕЙІМДЕЛУ

Естилеуова Нурсулу Тилепбергенқызы - №16 орта мектептің мұғалімі,
Алматы облысы

Елтайұлы Тынышбек - №8 мектеп-гимназия мұғалімі, Тараз қаласы
Балтабай Сәлімжан Сәкенұлы - магистрант, Тараз қаласы

Аннотация. Мақалада педагог бойындағы әлеуметтік-психологиялық феномен мәселесі сөз болады.

Кілт сөздер: бейімделу, әлеуметтік-психологиялық бейімделу, әлеуметтік орта, сүйемелдеу, білім алушы.

Аннотация В статье рассматриваются об условиях успешной адаптации обучающихся к социальной среде.

Ключевые слова: адаптация, социально-психологическая адаптация, социальная среда, сопровождение, обучающийся.

Annotation The article will focus on the conditions of successful adaptation of students to the social environment.

Key words: adaptation, socio-psychological adaptation, social environment, support, students.

Қазіргі психологияда бейімделу, әлеуметтік-психологиялық бейімделу дегеніміз – жеке адамның және әлеуметтік ортаның олардың құндылықтарының, көзқарастарының, мақсаттарының сәйкес келмеуінен туындайтын белсенді өзара әрекеттесу процесі. Оның барысында жеке тұлғаның әлеуметтік ортаға бейімделуіне қол жеткізуге болатын және жеке тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыруына, оның белсенді әсеріне байланысты мақсаттарға да қол жеткізуге болады.

Жеке тұлғаның табысты бейімделу критерийлерінің арасында сыртқы (бейімделу дәрежесі) және ішкі (субъективті әл-ауқат дәрежесі) критерийлерді бөліп көрсету әдетке айналған, алайда жеке тұлға мен қоршаған ортаның өзара әрекеттесуін сипаттайтын үшінші, жүйелік критерийді табуға тырысады. Біздің ойымызша, мұндай критерий адамның әлеуметтік ортаға қатысты өзін-өзі анықтау деңгейі болуы мүмкін.

Бейімделу кезеңінде білім алушылардың әртүрлі қиындықтары анықталды: дидактикалық, әлеуметтік-психологиялық, кәсіби. Көптеген ғалымдар білім алушылардың білім беретін мекемелерге сәтті бейімделуі үшін қолайлы әлеуметтік-психологиялық жағдай жасауға бағытталған арнайы педагогикалық жұмысты ұйымдастыру қажеттілігін атап өтті.

Білім алушылардың білім алу жағдайларына бейімделу процесіне әсер ететін факторлар туралы әдебиеттердегі талдау көрсеткендей, көп жағдайда зерттеушілер жеке факторлардың процеске және әлеуметтік-психологиялық бейімделу нәтижелеріне әсерін зерттеді. Әртүрлі деңгейдегі факторлардың үлесін талдайтын зерттеулер іс жүзінде жоқ. Мұның бәрі білім алушылардың білім алу жағдайларына әлеуметтік-психологиялық бейімделу процесі мен нәтижелеріне әртүрлі психологиялық-педагогикалық факторлардың әсерін жан-жақты бағалауға бағытталған зерттеу жүргізуді өзекті етеді.

Ғалымдардың осы бағыттағы тұжырымдамаларына сүйене отырып, білім алушылардың бейімделу процесі мен нәтижелеріне әртүрлі деңгейлердегі психологиялық-педагогикалық факторлар әсер ететінін көре аламыз: жеке деңгей, тұлғалық деңгей, қызмет субъектісінің деңгейі, әлеуметтік-психологиялық деңгей. Бұл деңгейлік құрылым білім алушылардың әлеуметтік-психологиялық бейімделуінің психологиялық-педагогикалық детерминанттары моделінің негізін қалады.

Соңғы жылдары ғылыми әдебиеттерде білім алушылардың инновациялық білім беру жағдайларына әлеуметтік-психологиялық бейімделуіне байланысты мәселелерге деген қызығушылық артып келеді. Алайда, бейімделу процесінің барысы мен нәтижелерін анықтайтын факторларды анықтауға байланысты мәселелер әлі де болса толық шешілмеуде.

Кейбір жеке (темпераментті) немесе әлеуметтік-психологиялық факторлардың (ата-аналардың тәлім-тәрбиесі, тұрған ортасы) білім алушылардың әлеуметтік-психологиялық бейімделуінің табыстылығына әсер етеді.

Қазіргі психология ғылымында «бейімделу» сияқты ұғым жиі қолданылады. Қоғамдағы қазіргі әлеуметтік-экономикалық жағдай және жеке тұлғаны бейімдеу мәселесіне деген қызығушылықтың артуы осы тұжырымдаманы қарастыруды талап етеді.

Бейімделу мәселесі әртүрлі тәсілдер мен теориялық бағыттар ұсынылған ғылыми білім саласына қатысты. Бұл бейімделу құбылысы пәнаралық сипатқа ие болуымен байланысты, яғни бұл құбылысқа қатысты мәселелер әртүрлі ғылымдардың аясында қарастырылады. Соған қарамастан, бейімделудің қолданыстағы әдіснамалық және теориялық мәселелері осы процестің жеткіліксіз зерттелуі туралы айтуға мүмкіндік береді.

Қазіргі ғылымда бейімделу құбылысын қарастырудың бірнеше аспектілері бар. Сөздің кең мағынасында бейімделуді қоршаған ортадағы өзгерістерге байланысты оның тұтастығын сақтауға бағытталған объектінің ерекше қасиеті деп түсіну керек.

Бейімделу құбылысының белгілі бір жағына баса назар аударуға байланысты ғылымда осы терминнің бірнеше түсіндірмелері бар:

- организмнің қоршаған ортаның әртүрлі өзгерістеріне (оң немесе теріс қасиеттері) бейімделу процесі ретінде;

- қоршаған орта мен организм арасындағы динамикалық тепе-теңдік күйі ретінде;

- организм мен ортаның оңтайлы өзара әрекеттесуі нәтижесінде.

«Бейімделу» термині биологиялық білім саласы негізінде пайда болды, онда ол кез-келген тірі ағзаның қоршаған ортадағы өзгерістерге бейімделу және тепе-теңдікті табу механизмі ретінде анықталды. Биологиялық процесс ретінде бейімделу тұжырымдамасын Ч.Дарвин және оның ізбасарлары негіздеді. Бұл жағдайда бейімделу денеге оң әсер ететін және қалыптасқан жағдайлардың аз немесе шынайы көрінісі болып табылатын өзгерістер жиынтығы ретінде түсіндіріледі. И.М. Сеченов және И.П. Павлов сияқты ғалымдардың теорияларына сәйкес, бейімделуді өзгермелі жағдайда ағзада болатын қарама-қарсы процестердің бірлігі, сонымен қатар ішкі және сыртқы қайшылықтарды шешудің нәтижесі мен құралы ретінде қарастырған жөн [1].

Жалпы алғанда, «бейімделуді» биологиялық және физиологиялық тұрғыдан қарастыра отырып, оны анықтауға екі негізгі көзқарасты бөліп көрсету керек: бейімделуді тұтастай алғанда биологиялық түрдің эволюция механизмі және жеке тұлғалардың қоршаған ортаға бейімделу механизмі ретінде түсіндіруге болады. Адамның биоэлеуметтік құрамына назар аудара отырып, «бейімделудің» тағы бір жағын, атап айтқанда оның элеуметтік жағдайын қарастырған жөн. Сонымен, А.Г. Мороз элеуметтік бейімделуді «жеке тұлға мен қоршаған ортаны прогрессивті өзгерту бағытында бірлескен іс-қимыл жасау мақсатында жеке тұлғаның жаңа элеуметтік ортаға енуінің көп факторлы және көп өлшемді процесі» ретінде анықтайды [2].

М.В. Ромм жеке тұлғаның элеуметтік бейімделуі деп «ақпараттық кері байланыс арқылы ақпараттық өзара әрекеттесу процесінде оңтайлылығы тексерілетін бейімделудің барабар бейімделу стратегияларын қолдана отырып, адамның сыртқы (ішкі) күйін (өзін-өзі реттеу) белсенді (реактивті) үйлестірудің инновациялық процесі/нәтижесі» деп түсіндіреді [3].

Элеуметтік ғылымдар аясында бейімделу құбылысы мен оның ерекшеліктері туралы бірнеше көзқарастар бар. «Бейімделу» (лат. adaptatio-бейімделу, ұйымдастыру) - организмнің, жеке тұлғаның, олардың жүйелерінің жеке әсерлердің сипатына немесе тұтастай өмірдің өзгерген жағдайларына бейімделуі. Жаңа жағдайдағы қалыптасқан мінез-құлықтың кемшіліктерін өтеу бейімделудің мәнін сипаттайды. Оның арқасында адам ерекше жағдайда оңтайлы әрекет етеді.

«Бейімделу» терминінің тағы бір көзқарасын С.Л. Рубинштейн өз зерттеулерінде ұстанады. Оның пікірінше, бұл терминнің мәні эмоционалды және психологиялық ыңғайсыздықты төмендететін психиканың қорғаныс механизмдерінің тиімді қызметінде жатыр [4].

Бейімделу құбылысы туралы әртүрлі көзқарастар шетелдік зерттеулерде ұсынылған. Сонымен, П. Делор «бейімделуді» адамның қоғам талаптарына бейімделуінің қорғаныш формаларының бірімен анықтайды, Т.Парсон – қоғамдағы рөлдерді түсіну және жүзеге асыру процесі, Г.Селе – стресс жағдайын шешудің тәсілі ретінде қарастырған.

Осылайша, «бейімделу» ұғымының мәнін анықтауға әртүрлі ғылыми көзқарастарды талдай отырып, оның маңызды компоненттері мен сипаттамаларын қарастыра отырып, бір жағынан «бейімделу» организмнің қоршаған ортамен жалпы өзара әрекеттесуі ретінде, екінші жағынан, құндылықтарды, жаңа топтың нормаларын түсінуді және қабылдауды білдіретін жеке адам мен қоғамның нақты өзара әрекеті ретінде түсіндірілуі керек деп қорытынды жасауға болады.

«Элеуметтік-психологиялық бейімделу» ұғымы элеуметтік және педагогикалық психологияда белсенді қолданылады. Бейімделу мәселесі биологияда белсенді зерттелді, нәтижесінде бейімделу идеясы организмдердің (жеке адамдар, популяциялар, түрлер)

және олардың мүшелерінің құрылымы мен функцияларын қоршаған орта жағдайларына бейімдеу процесі ретінде қалыптасты. Психиканың ағзаның бейімделу процестеріне қатысуы мен рөлі көптеген нақты зерттеулерде көрініс тапты, олардың жалпылануы психикалық бейімделу тұжырымдамасы болды.

Тиімді психикалық бейімделу нақты қоршаған орта жағдайында дәлелді мінез-құлықты сәтті жүзеге асырудың қажетті шарты ретінде пайда болады.

Адамның психикалық бейімделуінің маңызды аспектісі - адамның қоғамға бейімделуімен байланысты әлеуметтік-психологиялық бейімделу. Алғаш рет әлеуметтануда адамның қоғамға бейімделу мәселелері қарастырылды. Г. Тард алғаш рет биологиялық бейімделуге ұқсас «әлеуметтік бейімделу» ұғымын қолданды.

Жеке тұлғаның қоғамға бейімделуіне байланысты психологиялық проблемалар бейімделудің екі түрі – аллопластикалық және аутопластикалық туралы жазған З. Фрейдтің еңбектерінде де қарастырылып өткен. Классикалық психоанализге сәйкес жеке тұлға мен қоғамның өзара әрекеттесуі әрдайым қайшылықты, сондықтан әр адам сөзсіз интрапсихикалық қақтығыстың тасымалдаушысы болып табылады [5].

Гуманистік психологияда адам өзінің тәжірибесі әлемінде өмір сүретін және бірте-бірте өз тәжірибесін және қоғамның бағалауы нәтижесінде өзін-өзі тану тұжырымдамасына ие болатын адам ретінде қарастырылады. Қоғамда қалыпты өмір сүру және жақсы «психикалық реттеу» өзін-өзі тану тұжырымдамасы дененің барлық сенсорлық тәжірибесі мен ішкі сезімдерін игере алатын кезде орын алады. Қоршаған ортаның тым қатаң талаптары мен бағалауы, түсінбеушілік пен қабылдамау өзін-өзі қорғаудың тар тұжырымдамасының қалыптасуына, психологиялық қорғаныстың қалыптасуына, «Мен» жалған имиджіне, қоғамға қарсы және өзін-өзі бұзатын мінез-құлыққа әкеледі. Әлеуметтік ортада қабылдау, қауіпсіздік, эмпатиямен сипатталатын қатынастар болған кезде, адам өзінің қабілеттерін қоғамда жүзеге асыра отырып, дамуға деген ұмтылысты дамытады, оны адам мен қоршаған ортаның оңтайлы өзара әрекеті деп атауға болады.

Мінез-құлық және когнитивтік психологияда адамның әлеуметтік ортаға бейімделу мәселесі негізінен мінез-құлық тұрғысынан қарастырылады. Мінез-құлықтың жеткіліктілігі бейімделу сапасының басты өлшемі ретінде қарастырылады, ал эмоциялар мен субъективті тәжірибелер әлеуметтік бейімделу сапасының туындысы ретінде қарастырылады.

Орыс психологиясында жеке тұлға туралы ілім өнім ретінде және сонымен бірге әлеуметтік дамудың белсенді жаратушысы, жеке тұлға мен қоғам арасындағы өзара әрекеттестіктің белсенді сипаты ретінде құрылды.

Б.Ф. Березин әлеуметтік-психологиялық бейімделу әлеуметтік орта жағдайларына бейімделумен байланысты психикалық бейімделу процесінің маңызды құрамдас бөлігі деп санайды[6].

Көптеген анықтамаларда әлеуметтік-психологиялық бейімделу әлеуметтік ортаның өзгеретін, стресстік әсерінен, проблемалық жағдайлардың болуынан туындайды, онда жеке тұлғаның арсеналындағы мінез-құлық стереотиптері сәйкес келмейді немесе жеке тұлға мен оның әлеуметтік ортасының қызметі өзгереді.

Дегенмен, адамның әлеуметтік топтың үміттері мен нормаларына қаншалықты және қалай бейімделетіні туралы мәселеде зерттеушілердің пікірлері осы процестің мәні мен тетіктері туралы әртүрлі. Көптеген авторлар бейімделу процесінде адамның қоршаған ортаның өзгеретін жағдайларына бейімделуі, жеке және топтық мінез-құлықты осы әлеуметтік топтағы үстемдік ететін нормалар мен құндылықтар жүйесіне сәйкес келтіру деп түсінеді. Бейімделу жағдайы әлеуметтенудің қалыпты бағытын бұзумен, тікелей және жанама десоциализациялық әсерлермен байланысты.

Зерттеушілердің біразы бұл тәсілдің шектеулерін жеңуге тырысып, адамның нормаларға, құндылықтарға және қоршаған орта талаптарына бейімделуінің белсенді сипатын атап көрсетеді. Әлеуметтік-психологиялық бейімделу барысында барлық өзара

әрекеттесетін жүйелерде өзгерістер болып жатқандығы, өзара әрекеттесу процесіне қатысушылардың барлық үміттері мен талаптары келісілетіні атап өтілді.

Көптеген отандық авторлар дамыған жеке тұлға теориясына сүйене отырып, іс-әрекеттің, сананың, өз өмірінің белсенді жаратушысы ретінде жеке тұлға әлеуметтік-психологиялық бейімделу кезінде бейімделу стратегиясын саналы түрде қолдана немесе құра алмайды, сонымен бірге ол бейімделетін ортаға белсенді әсер ете алады. Бейімделу процесінің теориялық моделіне келетін болсақ, нормоцентрлік тәсіл бейімделудің гомеостатикалық моделінен туындайды, оған сәйкес бұл процестің мақсаты жеке тұлға мен әлеуметтік ортаның тепе-теңдігін орнату болып табылады.

Қорыта келгенде, әлеуметтік-психологиялық бейімделу барысында әлеуметтік ортаға бейімделумен байланысты мақсаттарға да, өзін-өзі көрсетуге, адамның өзін-өзі тануына және оның қоршаған ортаға белсенді әсеріне байланысты мақсаттарға да қол жеткізуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Степанов, С. С. Популярная психологическая энциклопедия / С. С. Степанов. – М.: Эксмо, 2015. – 672 с.
2. Мороз, А.Г. Профессиональная адаптация выпускника педагогического вуза: Автореф. дисс. д-ра пед. наук / А. Г. Мороз. – Киев: КГУ, 2014. – 50 с.
3. Ромм, М.В. Адаптация личности в социуме: Теоретико- методологический аспект / М. В. Ромм. – Новосибирск: Наука. Сиб. издательская фирма РАН, 2012. – 173 с.
4. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2014. – 712 с.
5. Фрейд, З. По ту сторону принципа удовольствия [Текст] // Психология бессознательного: сб. произведений: [пер. с нем.] / З. Фрейд; сост., науч. ред., М.Г. Ярошевский. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 2011.
6. Березин, Ф.Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека [Текст] / Ф. Б. Березин. - Л.: Наука, 2011. – 267 с.

ӘӨЖ 373.1

БАЛАЛАРДЫ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНЕ БАУЛУ АРҚЫЛЫ КЕШЕНДІ ТӘРБИЕ БЕРУ

Баржиков Рахат Аскербекұлы – Дарынды балаларға арналған мамандандырылған лицей мұғалімі, Тараз қаласы
Абдубеков Алмат – №3 мектеп лицейдің мұғалімі, Тараз қаласы

Аннотация. Мақалада балаларды дене тәрбиесіне баулудың тиімді жолдары қарастырылады.

Кілт сөздер: дене тәрбиесі, ұлттық ойындар, оқушы денсаулығы, әдістер, білім алушы.

Аннотация. В статье рассматриваются эффективные способы обучения детей физическому воспитанию.

Ключевые слова: физическое воспитание, национальные игры, здоровье учащихся, методика.

Annotation. The article discusses effective ways to teach children physical education.

Key words: physical education, national games, student health, methodology.

Қазіргі қоғамда дене шынықтыру және дене тәрбиесі үлкен тәрбиелік әрі білімдік маңызға ие. Ол ғылыми көзқарастың қалыптасуына ықпал етеді, адамдар санасын өткеннің маңызды оқиғаларымен байыта түседі, адамгершілікке тәрбиелейді, Отанға деген сүйіспеншілікке, дене тәрбиесінің дамуы мен қалыптасуына үлес қосқан барлық халықтарға деген құрмет сезімдерін тәрбиелейді. Сондай-ақ, дене тәрбиесі ұлттық тәрбиеге қызығушылықтардың дұрыс ұштасуына үйретеді.

Қазақ мектептерінің оқушыларын ұлттық рухта тәрбиелеу үшін халық педагогикасын кеңінен пайдалану керек. Әсіресе бұрынғы ата-бабаларымыздың салт-дәстүрлерін, ұлттық ойындарды балаларға үйретіп, оны бойына сіңірудің маңызы ерекше.

Бала - тәрбиесі баршаға ортақ. Үйелмен, балабақша, мектеп, қоғамдық ұйымдар біріге отырып жас өркендерді жақсы өнегеге баулуда халық тәрбиесінің ел ішінде кең тараған дәстүрлерін терең зерттеп, бүгінгі күн мүддесіне сай орынды пайдалансақ ғана бұл мақсатқа жетуге мүмкіндік туары сөзсіз.

Халық педагогикасы - үйелмендегі тәрбиенің негізі. Адамның жеке басындағы мінез-құлықты, адамгершілік қасиетті, инабатты болуды, халқымыздың дәстүрлерін үйретуде үйелменнің орны ерекше.

Халық өздерінің мақал-мәтелдерінде "Ұяда не көрсен, ұшқанда соны ілерсің" деп адам келешегі үйелменге байланысты деген философиялық тұжырым жасайды. "Бала тәрбиесі - бесіктен" - деп те бекер айтпаған. Ол үшін халық тәрбиесінің ел ішінде кең тараған бұрын-соңды дәстүрлерінің өскелең өмір талабымен үндес келетін прогресшіл демократиялық жақтарын ала отырып, бүгінгі күн мүддесіне сай орынды пайдалана білуіміз қажет.

Халқының ғасырлар бойы жинақталған жақсы адамгершілік қасиеттеріне негізделген педагогикалық бай тәжірибелерін үлгі-өнеге ете отырып, жеткіншек ұрпақтарды жан-жақты дамыған, саналы, абзал азамат етіп тәрбиелеу - бүгінгі өскелең өмір талабы. Өйткені әрбір ұлттың жас ұрпағы ана тілін терең оқып жете білуге өз елін, жерін сүюге тәрбиеленуге тиіс.

Егер бала кішкентай кезінен өз халқының ұлттық салт-дәстүрлерінде тәрбиеленсе, ана тілінің қасиетін ана сүтімен бірге бойына сіңірмесе, халқының тарихын, мәдениетін, өнерін, әдебиетін біліп өспесе, онда ол ешқашан өз халқының толыққанды өкілі бола алмайды. Халқымыздың тарихы - мәдени мұраларының түрлері сан алуан. Солардың қай-қайсысы да адамға, соның игілігіне қызмет етуге бағытталған. Осындай аса құнды мәдени игіліктерінің бірі - ұлт ойындары. Бүгінде ойынды халық педагогикасының құрамды бір бөлігі деп тегін айтпаса керек.

Тәуелсіз Қазақстан мектептерінің мұғалімдері үшін ұрпақ тәрбиесі алдындағы жауапкершіліктен қымбат міндет жоқ. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында «...ұлттық және жалпыадамзаттық қазыналар, ғылым мен практиканың жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыру және дамыту үшін арнайы жағдайлар жасау білім беру жүйесінің басты міндеті» деп көрсетілген [1]. Сондықтан бүгінгі таңда ұлттық сана-сезімді және өзіндік ерекшелігі бар рухани байлықты дамытуда ұлттық құндылықтарды пайдалануды әрбір мұғалім және мектеп ерекше қолға алуда.

Алдыға қойылған мәселелерді шешуде мектептің оқу-тәрбие жұмысында сан ғасырлар бойы жинақталған халық педагогикасын, оның негізгі басты саласы болып саналатын ұлттық ойындарды пайдаланудың үлкен маңызы бар. Өйткені ұлттық ойындар арқылы оқушылар халықтың әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлерін таниды, олардың бойына түрлі адамгершілік қасиеттермен қатар, білімге, өнерге деген құштарлық, патриоттық сезімдер қалыптастырылады, сөздік қоры молаяды, дұрыс сөйлеуге, нақты ойлауға жаттығады, ақыл-ойы мен дене жағынан дамиды.

Қазақ халық педагогикасының негізгі саласы ұлттық ойындар екенін, олардың оқушыларға дене тәрбиесін берудегі маңызын Қ.Жарықбаев, С.Қалиев, С.Ұзақбаева, К.Қожахметова, Қ.Бөлеев, Ә.Табылдиев, т.б. өз зерттеулерінде анық көрсеткен.

Қазақтың ұлттық ойындарын балаға дене тәрбиесін беру мақсатында пайдалану қажеттігін қазақ ағартушы-педагогтары Н.Құлжанова «Ойын бала үшін еліктеу, инстинкт, күнделікті негізгі іс-әрекет және өмірі», М.Жұмабаев «Баланың қиялы әсіресе ойында жарыққа шығады. Ойын балаға кәдімгідей - бір жұмыс»[2], Ж.Аймауытов «Баланың ойыны» деген тақырып - өте кең тақырып. Ойын баланы ер көңілді, әділ болуға тәрбиелейді» [3] десе, М.Әуезов «Ойын деген, менің түсінуімше, көңіл көтеру, жұрттың көзін қуантып, көңілін шаттандыру ғана емес, ойынның өзінше бір ерекше мағыналары болған» [4] деп, ойынның балаға дене тәрбиесін берудегі пайдасын жоғары бағалаған.

Мектеп оқушыларына дене тәрбиесін беруде қазақтың ұлттық ойындары арнайы зерттеу пәні ретінде М.Тәнікеевтің, Т.Бекбатчаевтың, Б.Тойлыбаев, Ж.Төлегеновтың, Т.Қуанышевтің, Е.Сағындықовтың, А.Айтпаеваның еңбектерінде қарастырылған. Олар қазақтың ұлттық ойындарының сипатын, түрлі негіздерге сүйеніп, оларды дене тәрбиесін беруде пайдалану әдістемесін жасаған.

Қазақтың халық педагогикасында жеке тұлғаға дене тәрбиесін берудің басты құралы ұлттық ойындар болған. Қазақ халқының ұлттық ойындарының тәлім-тәрбиелік мәнін ашып көрсететін педагогикалық әдебиеттер соңғы жылдары шығарыла бастады. Оларда ойындар мазмұны мен түрлері кең баяндалған.

Қазақтың ұлт ойындарын тек жинап қана қоймай, оның бала тәрбиелеудегі маңызын аңғарып, оған ерекше мән беріп, құнды пікір айтқандардың ең алғашқысы **Ә.А.Диваев** еді. Ол халықтың қалыптасқан әдет-ғұрпы бойынша, өзінің **«Қазақ балаларының ойыны»** [5] еңбегінде жасына қарай жасөспірімдерді 3 топқа бөледі: бір жастан жетіге дейін нәресте, жеті жастан он бес жасқа дейін бозбала, ал он бестен отызға дейін жігіт. Осының негізінде қазақ ойындарын да 3 топқа бөлген.

Қазақтың ұлттық ойындары бойынша әдебиеттердің тағы бірі «Ақ сандық, көк сандық» [6] жинағы. Кітап түгелімен балалар фольклорындағы ойындарға арналған. Жинақ көлемді алғы сөз, бес негізгі бөлімнен және түсініктен тұрады. Жинақта қазақ фольклоры қашаннан жинақтала бастады, оны жинақтаған, зерттеген ғалым жазушылар кімдер, олардың осы салада қандай еңбектері бар екеніне тоқталып кеткен. Бұрын жарық көрмеген, халық арасында, балалар арасында көп тараған кейбір ертегі әңгімелерді, өлең-жырларды осы жинақтан оқи аласыз.

Ал «Соқыр теке» [7] жинағы 2 бөлімнен тұрады. Онда ойын жырлары және ойындар баяндалған. Мұндағы фольклорлық үлгілер балалардың ой – өрісін кеңейтіп, қиялын қанаттандырумен қатар ана тіліміздің байлығын меңгеруге көмектесіп, тіл ұстартуға баулиды.

Ә.Табылдиевтің «Халық тағылымы» және «Қазақ этнопедагогикасы» атты еңбектерінде «Санамас ойыны» мен «Ойын өлеңінің» («Қуырмаш», «Кім керек», «Ұшты-ұшты», «Жасырынбақ», «Шілік», «Айтыс ойыны») тәрбиелік мәндері ашылып көрсетеді.

Қ.Толыбаевтің «Кел, ойнайық» атты кітабында балдырғандарды, ата-аналарды әлем халықтары балалар ойындарының алуан түрімен таныстырады. Бұл ойындар арқылы халықтың тұрмыс-салтын, әдет-ғұрпын балаларға жеткізу көзделген.

Б.Төтенаевтің «Қазақтың ұлттық ойындары» кітабында қазақ балаларының ойындарын 4 топқа бөліп қарастырған.

1. Бір жасқа дейінгі нәрестені тәрбиелеудегі «Бесік жыры», «Саусақ санау», «Тұсау кесер» жырлары.
2. Өртүрлі ойыншықтармен ойнайтын ойындар.
3. Жас өспірімдер ойыны (табиғи денелерді қолданып ойнайтын ойындар, ұлт ойындары және жануарларды елестетіп ойнайтын ойындар жатады).
4. Қимыл әрекет ойындары.

Е.Сағындықовтың «Қазақтың ұлттық ойындары» оқу құралдарында ұлттық ойындарды 3 топқа бөледі: ойын-сауық және тұрмыс-салт ойындары; денешынықтыру және спорт ойындары; оймен келетін ойындар. Осы ойындарын пайда болу тарихы және олардың тәрбиелік мәндері, пайдалану жолдары көрсетіледі.

Т.Ж.Бекбатчаевтың «Национальные (казахские) игры» атты еңбегінде жастар мен денешынықтыру-көпшілік жұмысында қазақтың ұлттық ойындарын пайдалану жолдары көрсетілген. Сондай-ақ О.Қ.Дүйсеновтың «Қазақтың ұлттық қимыл-қозғалыс ойындарының түрлері мен ойын ережелері» атты әдістемелік оқу құралында оқушыларға дене тәрбиесін беруде пайдаланылатын елу ұлттық ойындардың мазмұны берілген.

Ә.Бүркітбаевтың «Спорттың ұлттық түрлері және оның тәрбиелік мәні» атты оқу құралында ұлттық ойын түрлерін қолданудың педагогикалық проблемалары және спорттың ұлттық түрлерін және ойындарын мектепте сабақтан тыс мезгілде пайдалану жолдары анықталынған.

Е.Мұхитдиновтың «Қазақша күрес» атты әдістемелік құралында ауыл-селода ұлттық күрес өнерін дамыту перспективалары жайлы, осыған орай қазақша күрес секцияларын қалай ұйымдастыру, оқу-жаттығу жұмыстарын қалай жүргізу, жас палуандарды жан-жақты шыңдап, даярлау міндеттері туралы әңгіме қозғайды.

Ұ.С.Марчибаева, т.б. «Төменгі сыныптардағы дене тәрбиесі сабағында ұлттық ойындарды пайдалануға арналған әдістемелік құралында» дене тәрбиесі сабақтары, денені дамытушы жаттығулар, негізгі қимылдар, ойындар және денсаулық сақтау мен шынықтыру шаралары мазмұндалған.

М.Д.Есекешованың «Қазақтың ұлттық ойындары – тәрбие құралы» атты әдістемелік құралында ұлттық ойындардың шығу тарихы, ұлттық ойындардың тәрбиелік маңызы, ұлттық ойындардың ерекшелігі қазақтың ұлттық ойындарының түрлері мазмұндалған.

А.Молдагариновтың «Казахские детские игры» атты жинағында қазақтың балаларға арналған қызықты ойындарының дене тәрбиесін берудегі маңызы анықталған.

М.Тәнікеевтің «Мир народного спорта» атты монографиясында халықтық спорттың тарихы мен педагогикасының проблемалары дене тәрбиесіндегі ұлттық және интернационалдық факторлардың өзара байланысы тұрғысынан қарастырылады. Онда Қазақстан территориясындағы дене тәрбиесінің ежелгі формалары, дене тәрбиесі мен спорттағы ұлттық, интернационалдық және ұлтаралық өзара ықпал мен өзара байығудың процестері, дене тәрбиесінің халықтық педагогикасы және Абайдың халықтық спорт туралы ой-пікірлері жан-жақты талданып берілген.

Сонымен қатар С.Ахметовтың «Қуыр-қуыр–қуырмаш», Б.Ысқақовтың, Г.Дүйсенбаеваның, Ә.Доспанбетованың, т.б. еңбектерінде ұлттық ойынның тіршілік қажеттігінен туғаны, оның психологиялық жағынан денсаулық сақтау, жасөспірімдердің ой-танымын жетілдіру, икемділігін қалыптастыру көзделген.

Жоғарыда талданған әдебиеттерде ұлттық ойындардың түрлері мен мазмұны баяндалған, бірақ оларды оқу-тәрбие үрдісінде пайдаланудың теориялық-негіздері мен әдістемесі жасалынбаған. Сондықтан әлі де ұлттық ойындардың шығу тегін, оның өзіндік даму заңдылықтарын зерттеу, оларды жүйелі пайымдау, ғылыми арнаға түсіру – әрбір мұғалімнің және тәрбиешінің ісі, басты міндеті. Ал бұл әдебиеттер ата-аналарға, тәрбиешілерге, мұғалімдерге оқушыларға дене тәрбие беруде пайдалануға қажетті оқу-тәрбие құралдары болып табылары сөзсіз.

Қазақтың ұлттық ойындары халық педагогикасының басты бір құрамдас бөлігі болып саналады. Өйткені қазақтың ұлттық ойындары балаларды батылдыққа, ептілік пен ерлікке, алғырлыққа, сергектік пен сезімталдыққа баулиды. Сонымен бірге, ұлттық ойындар жас жеткіншектердің ата-баба дәстүрлерін үйренуге, ана тілінің мәйегінен нәр алып өсуіне көп көмегін тигізеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы /Қазақстан мұғалімі.-Алматы, 2004.-№4.-Б. 1-8.
2. Жұмабаев М. Педагогика. - Алматы: Ана тілі, 1992. - 160 б.

3. Аймауытов Ж. Шығармалары. - Алматы: Жазушы. 1989. - 560 б.
4. Әуезов М. Әдебиет тарихы. – Алматы: Ана тілі, 1991.
5. Диваев Ә. Тарту / Құраст. Оразова Ф. – Алматы: Ана тілі, 1991.
6. Ыбыраев Ш. Ақ сандық, көк сандық. – Алматы: Жазушы, 1988.
7. Ыбыраев Ш. Соқыр теке. – Алматы: Өнер, 1990.

ӘӨЖ 378.1 (043)

ҚИЫН МІНЕЗДІ БАЛАЛАРМЕН ЖҰМЫС ЖҮРГІЗУДІҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ

Сабырбек Раушан – №87 орта мектептің мұғалімі, Алматы қаласы

Сабит Гүлайна – «Тайкелтір» балабақшасының тәрбиешісі,

Оңтүстік Қазақстан облысы

Сатқанбаева Майра – Тараз өңірлік университеті, «Бастапқы әскери дайындық»
кафедрасының лаборанты, Тараз қаласы

Аннотация. Мақалада қиын мінезді балалармен жұмыс жүргізудің тиімді жолдары сөз болады.

Кілт сөздер: қиын мінез, әлеуметтік-психологиялық бейімделу, әлеуметтік орта, сүйемелдеу, білім алушы.

Аннотация В статье рассматриваются об эффективных способах работы с детьми с трудным поведением.

Ключевые слова: сложный характер, социально-психологическая адаптация, социальная среда, сопровождение, обучающийся.

Annotation The article will talk about effective methods of working with children with difficult behavior.

Key words: adaptation, socio-psychological adaptation, social environment, support, students.

Қазіргі сәтте мінез-құлқында қиындықтары бар оқушылардың тәртібі жалпы даму процесінде маңызды рөл атқарады. Бұл кезеңде даму процесінің жеткіліксіз деңгейі нәтижесінде мінез-құлқында қиындықтары бар балалардың дамуы және мұндай балалардың еркін дамымауы, олардың іс-әрекеттерін, мінез-құлқын, т.б. талаптар мен мінез-құлықты үйлестіру басты мәселелердің бірі болып отыр.

Мінез-құлық әсері жасөспірім кезінде көрінеді және оның бейғам қимылдарымен, орынсыз айқайлауымен, нашар ұйқысымен сипатталады. Мұндай бала қыңыр, тәкаппар, құрдастарымен қалай жақсы ойнауды білмейді. Әр адам жеке болғандықтан, оның мінез-құлқы өзінің алған әсерімен сипатталады.

Мінездің психологиялық сапасының мәні гректің сөзінен шыққан. Оның басты мағынасы - із қалдыру. Яғни, ежелгі грек философы Теофраст - бұл мінез-құлықтың әр адамға жеке әсер етуі екенін айтқан алғашқы ғалым [1]. Бірақ ол мінезді адамгершіліктің сипаттамасы ретінде сипаттады.

Мінез-құлық эффектілерін алғаш рет француз ғалымы Л.Бен зерттеген [2]. Ол мінезді психологиялық индикатор, адамның ақыл-ойының, эмоциясы мен еркінің когнитивті көрсеткіші деп санады. Т.Рибот мінезді сезім мен еріктің әрекеті ретінде сипаттады[3]. Ал орыс дәрігері және психологы П.Ф.Лесгафт оны ерік сапасы деп

сипаттады[4]. И.Кант мінезді темпераментпен сәйкестендіре отырып, оны адамның бойында қалыптаса алатын қасиет ретінде анықтады, әр адамның өмірінде туа біткен қасиеттер мен белгілерді атап өтті [5].

Тұлға жүйесінің бірі – мінез-құлық. Адамның рухани тағдырының мазмұны мен формасы біртұтас көзқарасқа ие болатын бұл күрделі құрылым адамның мінез-құлқының стиліне айналады. Адамның мінезі, оның еркі, қызығушылығы және эмоционалды қасиеттері көрінеді. Церебральды қыртыстың әлсіздігіне байланысты эмоционалды-ерік саласының, қызығушылықтардың, сенімдердің, инклюзивті оқушылардың мінез-құлқының, сондай-ақ тұлғаның басқа жүйелік компоненттерінің мінез-құлқының жеткіліксіз дамуына олардың өзіндік ерекшеліктері әсер етеді.

Мінез-құлық адамның қарым-қатынасы ретінде қарастырылады. Адам тек шындықты біліп ғана қоймай, сонымен бірге әлем туралы көзқарасқа ие және оны қабылдау қабілетіне ие. Адамның жеке басы әртүрлі қатынастардың, яғни туыстарының, достарының, ұжымның, қоғамның, өзінің және басқалардың іс-әрекеттері болып табылады.

Кенестік олигофренопсихологияда алғаш рет П.Д.Чамат [6] және В.С.Мерлин [7] инклюзивті мектеп оқушысын мектепке қосу мен адамның эмоционалды дамуына клиникалық, педагогикалық және физиологиялық тәсілдерді біріктірді. Еңбек қызметі басталғанға дейін ерікті сфераны және танымдық қызметті қалыптастыру бойынша ұзақ мерзімді зерттеулер жүргізілді. Зерттеу көрсеткендей, қарапайым топтың кеңдігінде олигофрениктер эмоционалды ерікті сфералар мен тұтастай тұлғаның қалыптасуына ықпал етеді.

Көбінесе қозған олигофрениктердің түзету жұмыстары мен медициналық араласуларының нәтижесінде эмоционалды-ерікті сфералардың қалыптасуында қолайлы өзгерістер байқалады, бірақ тәжірибе көрсеткендей, «олардың мінез-құлқы психопатиялық сипатталады. Ингибириленген балалар асқынған түрдегі балаларға қарағанда баяу алға басады. топтар айтарлықтай дамыған.

Түзету-тәрбиелік жұмыс нәтижесінде әлеуметтік мотивация кеңінен қалыптасады, ал оның қалыптасуына ұжымда құрдастары үлкен әсер етеді. Ж.И. Намазбаева кіші мектеп оқушылары арасында да іс-әрекеттің әлеуметтік маңызды мотивтерін ұжымдық жұмыс арқылы қалыптастыруға болатындығын көрсетті [8].

Л.С.Выготский, Л.В.Занков, Ж.И.Намазбаеваның өз зерттеулерінде оқушылардың эмоционалды - еріктік сферасының дамымауы, олардың тұлғасы мен мінез-құлқының дамымауының маңызды көрсеткіші екенін нақты көрсеткен. Зерттеушілер эмоциялардың жетілмегендігін, мазасыздықтың түрлері біркелкі және тар болатындығын, тек тікелей тітіркендіргіштердің маңызды екендігін және эмоционалды жабысқақтықтың бар екенін атап өтті. Құмарлықты баса алмау балалар мен мектеп оқушыларда мінез-құлық үстемдік ету үрдісімен жиі сәттеседі (мысалы, ашушандық, үстемдік).

Сонымен қатар, оқушыларды инклюзияға үйрету барысында сөйлеу тілдеріндегі түрлі эмоционалды күйлерді түсіну және белгілеу динамикасы көрінеді. Мүмкіндігі шектеулі барлық оқушылардың маңызды «жағымды эмоцияларды» бастан кешіргендігін анықтады. Орта мектепте бастауыш сынып оқушыларының көп болуы, яғни көпшілігі әртүрлі эмоционалды тәжірибелерді атай алады.

Ж.И.Намазбаева өз еңбегінде орта мектеп оқушылары әртүрлі сезімдердің нәзіктіктерін түсініп, ажырата білетіндігін анықтады. Орта мектеп оқушыларында ойлау мен тілді қалыптастыру, өмірлік тәжірибені кеңейту, әр түрлі сезімдерді әр түрлі сөзбен жеткізе білу, осы сезімдерде жеке және мінез-құлық әрекеттерін білдіру, олардың себептері мен салдарын түсіндіру қабілеттері анықталды.

Л.С.Выготский инклюзивті оқушының бейімділігін «өз мінез-құлқын игермеу» деп анықтады.

Л.И.Лаужикас өзінің зерттеуінде олигофрениялық балалар топтарының әртүрлі типтерінде ерікті және мінез-құлық әсерлері әртүрлі болатындығын көрсетті. Мысалы,

байыпты балаларға келесі ерік қасиеттері тән: мақсаттылық, табандылық, кішіпейілділік, ұстамдылық.

Мазасыз мінез құлқында ауытқушылығы бар балалар нұсқаулықты түсінбейді және бақылау тапсырмасын орындай бастайды. Психикалық дамуы тежелген балалар үшін: ерекше балаға енжарлық, селқостық, пассивтік тән; бұл балалар осындай қиындықтарға төзімді емес.

И.П.Лаужикас мінез-құлқында ауытқушылығы бар оқушыларды ерік және мінез-құлық қасиетіне бақылай келесі үш топқа бөледі:

- белсенді, табысты балалар;
- белсенді, ұтымсыз, қозуы басым тұрғыдағы балалар;
- енжар, ұстамсыз, дамуында кедергісі бар балалар.

М.Г. Царцидзе зерттеу барысында еріктілер дамуының ең жоғары сатыларын анықтады: 1) 10-11 жас, 2) 13-14 жас, 3) 15-16 жас. Жеке тұлғаның ерікті қасиеттері орта мектеп пен жасөспірім оқушыларының тең жартысында көрінеді.

Осылайша, психолог пен дефектологтардың жоғарыда аталған зерттеуі мүгедек балалардың мінез-құлық құрылымдарын қалыптастырудың тиімділігін анықтады. Алайда, олардың жеке басы мен мінез-құлқының дамымағандығына қарамастан, зерттеушілер жалпы және орта мектептердегі оқушылардың жеке даму заңдылықтарының бірлігін көрсетті, мүмкіндігі шектеулі оқушыларда тұлғаның әлеуметтік жетілген қасиеттерін қалыптастырудың себептері мен перспективаларын анықтады.

Мінез-құлқында ауытқуы бар балалардың клиникалық, психологиялық және педагогикалық құрамын екі психологиялық типке бөлуге болады:

1. Невротикалық түрдегі психикалық декомпенсация;
2. Психопатиялық типтің психикалық декомпенсациясы;

Сонымен, инклюзивті оқушылардың мінез-құлқындағы ауытқулардың қалыптасу заңдылықтары мемлекеттік мектептер мен ақыл-есі кем балаларға арналған мектептерде оқитындарға «үйрену қиын». Психологиялық және клиникалық сипатқа ақыл-ойдың артта қалуына, тежелуіне байланысты жанама қарсылық әсер етеді. Жасөспірімдердегі мінез-құлықтың бұзылуы жоғарыда аталған биологиялық немесе әлеуметтік факторлардың біреуімен ғана емес, сонымен бірге нақты түрлердің әрқайсысына жататын кешенмен байланысты.

Поланның айтуы бойынша барлық мінез ерекшеліктері адамның өмір сүру жағдайына байланысты деген. Осылайша, мінез-құлық туралы екі идея қалыптасты, олар әлі күнге дейін даулы болып келеді. Алайда, қазіргі зерттеулерде мінез-құлық адамның өмір салтына және әлеуметтік ортаның әсеріне байланысты екеніне ешкім күмәнданбайды.

Табиғи күштер табиғи физиологиялық процестер болып табылатын темпераменттің әсерлері арқылы қарастырылады. Темперамент - бұл адамның генотиптік ағзасына тән қасиеті. Темперамент адамның жүйке жүйесінің типтерімен анықталады. Өйткені, жүйке жүйесі типтерінің табиғаты темперамент типтерімен бірдей. Екеуі де адамдардың ойлауындағы айырмашылықтарды сипаттайды. Егер жүйке жүйесінің түрі шыдамсыз болса - холерик, сергек - сангвиник, сабырлы - флегматик, әлсіз - меланхолик. Басқаша айтқанда, адамның мінез-құлқы оның темпераментіне байланысты болуы мүмкін.

Кеңестік психолог А.Н.Леонтьев мінез-құлықтың себептерін теориялық тұрғыдан түсінуге үлкен үлес қосты және осы мәселеге бағытталған бірқатар зерттеулер жүргізді.

А.Н.Леонтьев мотивті шұғыл қажеттілікке жауап беретін нәрсе ретінде анықтады, яғни белгілі бір жүйеде өзін-өзі ұстауды ұйымдастырады, оны ғана бастандыру құралы ретінде қарастырады. Бірдей қажеттілікке байланысты басқарылатын мінез-құлықты ынталандыру үшін әртүрлі нәрселерге қол жеткізуге болады.

А.Н. Леонтьев өз зерттеулерінде қажеттілік өзін-өзі ұстаудың мотиві бола алмайтындығын көрсетті, өйткені қажеттілік күйінде ол организмнің бағытталмаған

белсенділігін ғана емес, сонымен қатар оны белгілі бір дәрежеде күшейтеді немесе әлсіретеді де, күші толығымен жойылады.

А.Н Леонтьев біртұтас мотив үшін, яғни мінез-құлықты белгілі бір бағытқа бағыттау үшін кем дегенде екі мотивациялық фактор қажет деп шешті: қажеттілік пен мотив. Сонымен, «мотив» - бұл әрекеттің қозғаушы күші, белгілі бір мінез-құлық болып табылады.

Бұл баланың қажеттіліктері, қызығушылықтары, хоббиілері және эмоциялары болуы мүмкін. Леонтьев қажеттілік пен мотивтің арасындағы айырмашылық мінез-құлық мотивациясы процесі ретінде әр түрлі рөлдерде ғана емес әртүрлі болады деп шешті.

Кез-келген қажеттіліктің, ғана қанағаттанудың немесе ғана қанағаттанбаудың дәрежесі тек субъективті түрде, демек, санадан тыс эмоцияда ғана көрінеді. Ал мотив адам санасында мінез-құлыққа бағытталған объект немесе мақсат ретінде көрінеді. Кез-келген мінез-құлықты бағалау және оны белгілі бір нормалар мен ережелермен салыстыру туралы шешім қабылданды.

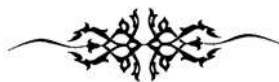
Мінез-құлықта ауытқуы бар оқушылардың мінез-құлық мен жеке қасиеттерін зерттеу олардың құрылымында сақталған компоненттердің ашылуына әкеледі. Осыған сүйене отырып, әлеуметтік-маңызды қасиеттерді қалыптастыра отырып, мінез-құлықтың дамуы мен тұрақтылығы деңгейіне қажетті түзету жұмыстары мен психологиялық шараларын ұйымдастыруға болады.

Мінез-құлықта ауытқуы бар балалардың мінез-құлық салаларына қызығушылық жүйесінің мотивтері, қажеттіліктері мен мүмкіндіктері кіреді. Осыған байланысты, ақыл-ойдың дамымағандығына байланысты олардың қажеттіліктері сана тұрғысынан өте аз және нашар реттелгендігін ескеру қажет. Бұл ондағы қарапайым органикалық қажеттіліктердің (тамақ, ұйқы және т.б.) басым болуынан айқын көрінеді.

Жоғары мәдени қажеттіліктердің жетілмегендігі осыған байланысты жеткіншектердің қызығушылығы мен мотивациясының тиімділігін түсіндіреді. Мидың органикалық зақымдануы оның компенсаторлық себептерін азайтады, сонымен қатар қабілеттердің жалпы дамуы мен даму себептерін шектейді. Бұл өзін-өзі реттеу жүйесі деп аталатын балалардың деңгейі де тұлғаға өзіндік әсер етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Виготский С.Л. Психология развития как феномен культуры. - М., 1996. -40 с.
2. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды. - М.: Педагогика, 1980. – Т.1. 20 с.
3. Ананьев Б.Г. О проблеме современного человекознания. - М., Наука, 1977. - 350 с.
4. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность. - М., 1975. – 25 с.
5. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. - М.: Просвещение, 1968. 128 с.
8. Намазбаева Ж.И. Психология. Алматы, 2005. - 290 с.
9. Сабирова Р.Ш. Исследование динамики самосознания личности студентов современного ВУЗа: Автореф. дис. канд. психол. наук. –Алматы, 1998. -28 с.
10. Омирбекова С.Ж. Особенности самооценки детей подросткового и раннего юношеского возраста. Автореф. канд. психол. наук: 27.10.99. Алматы, 1999, 25с.

ДУАЛЬДЫ ОҚЫТУ ЖҮЙЕСІНІҢ БОЛАШАҚ МАМАНДАР ДАЯРЛАУДАҒЫ МАҢЫЗЫ МЕН ТИІМДІЛІГІ

Курманбекова Айгуль Саукымбековна, педагогика ғылымдарының кандидаты.
Шерхан Мұртаза атындағы Тараз инновациялық институты,
Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

Аннотация. Мақалада болашақ мамандар даярлайтын оқу орындарында теориялық білімді тәжірибемен ұштастыру мақсатында дуальды оқыту жүйесін, элементтерін кеңінен қолдану мәселесі қарастырылған.

Кілт сөзер: Дуальды оқыту технологиясы.

Аннотация. В статье рассматривается проблема широкого применения элементов, системы дуального обучения в учебных заведениях, готовящих будущих специалистов, с целью сочетания теоретических знаний с практикой.

Ключевые слова: Технология дуального обучения.

Annotation. The article discusses the widespread use of the dual training system, elements in educational institutions that train future specialists in order to combine theoretical knowledge with practice.

Keywords: Dual learning technology.

Бүгінгі таңдағы білім берудегі дуальды оқыту дегеніміз білім беру ұйымдарындағы теориялық білімді өндіріспен ұштастыра оқыту технологиясы болып табылады.

Яғни, дуальды оқыту жүйесі өндірістік оқытудың және кәсіпорында (ұйымда) кәсіптік тәжірибенің міндетті кезеңдерімен жұмыс орындарын ұсынумен қатар, білім алушыларға кәсіпорынның, оқу орнының және білім алушының тең жауапкершілігі барысында арнайы өтемдік төлеммен білім беруді үйлестіретін мамандарды даярлау нысаны. Бұл оқыту технологиясы алғаш рет Германияда пайда болып, сонда негізі қаланған болатын.

Қазіргі уақытта біз дуальды оқыту жүйесінің болашақ кәсіби мамандар даярлаудағы тиімділігі мен нәтижелілігінің зор екендігін тәжірибеден көре аламыз. Сонымен қатар, дуальды оқыту жүйесі заманауи дүние жүзілік тәжірибеде қолданылып келеді.

Мысалға қазіргі Германиядағы кәсіптік-техникалық білім берудегі даярлаудың дуальды жүйесінде білім алушылар уақытының үштен екі бөлігінде еңбек ете жүріп өндірістен қол үзбей оқиды, уақытының үшінші бөлігін теориялық оқуға, білімді ұйымдастыруға арнайды екен.

Жалпы дуальды оқыту жүйесінің басты мақсаты – қазіргі таңдағы техникалық – кәсіптік оқу орындарының жұмыс беруші жеке сектордағы өндіріс, шаруашылық мекемелерімен серіктестік ретінде бірлесе отырып, нарықта бәсекелестікке түсе алатын, жаңа инновациялық-технологиялық бағдарламаларды меңгеруге дайын маманды даярлау болып табылады [1].

Бүгінде дүние жүзінде дуальды оқытудың жүйесі-болашақ техникалық және кәсіптік мамандар даярлаудың ең тиімді жолы. Яғни, белгілі өндірістік жағдайларға бағытталған, жұмыс орнында дағды мен білімді тікелей игеруге негізделеді.

Жоғары оқу орындарында білім беру бағдарламаларының практикалық сағаттардың оқыту бағдарламасымен үйлесімді біріктірілген білікті мамандарды дайындау мәселесі білім берудің дуальды жүйесі деген атпен қолданылып келеді.

Еліміздің еңбек нарығында жоғары білікті мамандар тапшылығы өзінің өзектілігін жойған жоқ.

Заманауи білім беру үрдісін ұйымдастыру, жас маманның бойынан табылуға тиісті тәжірибелік дағдылар, білім мен тәжірибені талап ететін қазіргі өндірістік жағдайлардан теориялық білім берудің алшақтап кетуі байқалады. Бұл қалыптасқан жағдайда теория мен тәжірибенің арасындағы алшақтықты жоюда жұмыс берушілерде мәселелер туындайды. Өйткені, өндірісті білікті мамандармен қамтамасыз ету – бұл жетістікке қол жеткізудің кепілі болатыны анық. Мұндай жағдайда болашақ мамандардың оқу үрдісінде алған теориялық білімдерін жүзеге асыруды жоспарлайтын өндірістің қызметінің ерекшелігін ескере отырып, қосымша оқу, арнайы тәжірибеден өту, кәсіби біліктілікті көтеру, маманды қайта даярлау қажеттілігі туындайды.

Заманның өндіріс орындарына қоятын басты талабы бүгінгі еңбек нарығында бәсекеге қабілетті білікті мамандар даярлау, яғни, өз мамандықтарын жетік меңгерген, тиімді жұмыс жасай алуға қабілетті, тұрақты түрде кәсіби өсуге дайын, әлеуметтік және заманауи мамандарды даярлауды талап етеді. Сондықтан да, қойылған басты міндеттің бірі болып, мемлекеттік құрылымдардың күшін біріктіре отырып, жұмыс берушілер мен оқу орындарын облыстық кәсіпорындар мен өнеркәсіптерді білім беру мекемелерін, білікті мамандармен қамтамасыз ету мәселесіне жұмылдыру қажет [2].

Дуальдық оқыту жүйесі негізінде болашақ мамандар даярлауда оқыту білім алушылардың кәсіби біліктер мен дағдыларын, іскерліктерді тікелей жұмыс орнында меңгеріп, жан-жақты кәсіби дамуына мүмкіндік жасалады.

Қазіргі күні елімізде техникалық және кәсіптік білім беруге ерекше мән беріліп келеді. Еліміздегі техникалық және кәсіптік-білімнің заманауи бәсекеге лайық дамуы мемлекеттің бизнес құрылымдарының және жеке азаматтардың әлеуметтік жағдайының дамуына орасан серпін беретіні анық.

Болашақ маман даярлауда дуальдық оқыту жүйесі жұмыс орындары мен білім алушының және мемлекеттің мүдделерін біріктіруге бағытталған кәсіптік білім берудің түрі болып саналады. Демек, өндіріс орны үшін экономикалық тұрғысында өте тиімді болады. Кәсіпорындарда маманды қайта даярлауға, оны жұмыс орнына бейімдеуге көп уақыт кетпейді. Сонымен қатар, білім алушы жастарға бұл өмірдегі өз орнын таба алауға мүмкіндік алады. Соның арқасында болашақ маман жұмысқа ерте араласып, бейімделе түседі.

Қоғамның кез келген саласын да өз мамандардықтарын кәсіби тұрғыдан жан-жақты игеріп, бүгінгі технология мен заманауи техникаларды меңгергендер ғана дамыта алатыны сөзсіз. Сол себепті де, еліміздегі өндіріс орындарына қажетті мамандарды даярлау деңгейін көтеру мәселесі әлеуметтік серіктестік, теория мен практиканың үйлесімділігін жоғарылатады.

Аталған үйлесімділік дуальды білім беру технологиясында ғана жан-жақты дами алады.

Еліміздің аймақтарындағы білім беру ұйымдарында дуальдық жүйені енгізу негізінде ЖОО-ы кәсіпорындармен бірлесе отырып оқу жоспарларын, оқу үрдісінің кестесін бірге жасақтап, сол сияқты, кәсіптік білім беру орындарының материалдық-техникалық базасын жетілдірумен байланысты болады.

Жоғары оқу орындарының өндіріс орындарымен бірлесе отырып жүргізетін дуальды оқыту технологиясының болашақ маманға берер мүмкіндіктері:

- оқу орынын бітіруші түлектердің жұмысқа орналаса алу мүмкіндіктері жоғары болады, өйткені, білім алушы оқу барысында дуальды оқыту жүйесі арқылы өндіріспен тығыз байланыста болып, жұмыс берушінің барлық талаптарын игере және меңгере алады;
- жұмыс орындарында өзін көрсету арқылы жоғары білімді, болашақ маман психологиялық тұрғыда жаңа ортаға бейімделген дайын маман болып қалыптасады. Сол сияқты, болашақ мамандар өндірісте өз бетінше шешім қабылдай алу мүмкіндігіне ие бола алады;
- болашақ маман ЖОО-да алған теориялық білімі мен тәжірибені меңгеріп, берілген жұмысқа деген жауапкершілік сезімі артып, ұжыммен жұмыс жасауға бейімделеді.

Сонымен қатар, кәсіпорында ұжыммен жұмыс жүргізеді және өндірістегі жұмыстарға бейімделеді.

- білім алушы өндірісте «тәжірибеден теорияға» принципімен жұмыс жасай алады, өндірістегі жағдаяттарға сәйкес жұмыс атқарады. ЖОО-дағы теориядағы кездескен (терминдік) қиындықтарды тәжірибе жүзінде шешуге мүмкіндік алады.

- өндірістегі жұмыс берушінің болашақ жас маманға берген бағасы оның дайындығымен игерген біліктілігінен көрінеді.

- ЖОО-ның оқытушысы дуальды оқыту жүйесі арқылы теорияны ғана меңгермей, өндірістегі соңғы жаңалықтарды білумен қатар, жаңа заманауи талаптарды меңгереді [3].

Жоғарыда көрсетілген дуальды оқыту технологияларының жас маманға берер мүмкіндіктері идеалда барлық ЖОО-да дуальды оқыту технологиясы енгізіліп, жүзеге асқан кезде қол жеткізетін нәтижелер болып табылады.

Сол сияқты, жоғарыда көрсетілген дуальды оқыту технологияларының болашақ педагог мамандарын даярлауда да белгілі нәтижелер көрсететіні анық.

Елімізде дуальды оқыту жүйесін немесе оның элементтерін енгізудің басты мақсаттары:

- Әлемдік білім беру кеңестігіне теңестірілетін кәсіби білім берудің тиімді жүйесін құру;
- Болашақ мамандар даярлауда жұмыс беруші талабына сай білім беру бағдарламаларын құрастыру;

- Заманауи сұранысқа ие, қоғамда бәсекеге қабілетті мамандар дайындау;
- Болашақ мамандар даярлауда оқу орндарының оқу-материалдық базасын заманауи жаңа техникалық, технологиялық зертханалық жабдықтармен жабдықтау;
- ЖОО-ның оқытушыларының біліктілігін арттыру мақсатында өндіріске енгізілген жаңа технологияларды зерттей алуы қажет;

-Болашақ мамандарды жұмыспен қамту мақсатында әлеуметтік серіктестермен өзара байланысты күшейту, бітіруші түлектерді алдын-ала жұмысқа орналастыру мүмкіндігіне ие болуы.

Яғни, дуальды оқыту жүйесі негізінде оқыған бітіруші студенттер таңдаған мамандықтарын кәсіби тұрғыдан жан-жақты игеріп заманауи озық технологияны меңгеріп оны дамыта алады.

Жалпы дуальды оқыту алғашқыда кәсіптік техникалық оқу орндарында қолданылып, енгізілген болса, бүгінгі күні еліміздегі мектеп педагогтарын даярлау мәселелерінде де кеңінен қолданылып келеді.

Атап айтқанда, Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институтының педагогикалық бағыттағы білім беру бағдарламаларында дуальды оқыту элементтері мен технологиялары кеңінен енгізіліп келеді.

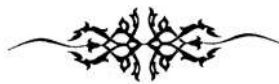
Мұндағы негізгі мақсат- білім алушылардың ЖОО-ы қабырғасында алған теориялық білімдерімен қатар, тәжірибені орта мектепте жүргізе отырып оқыту. Яғни, болашақ педагогтар теориялық білім мен тәжірибені қатар алуға болады. Сол сияқты, 3-4 курс студенттеріне алдын-ала жұмыспен қамтылуына мүмкіндіктер беріледі. Болашақ педагог мамандар орта мектепте дуальды оқыту жүйесінің технологиялары негізінде мектептің тәжірибесіне қажетті теориялық білімдерді дер кезінде игерулеріне жағдай жасалады.

Қорытындылай келе, бүгінгі таңдағы дуальды оқыту технологияларының ЖОО-да кәсіпорындармен бірлесе отырып жүргізілуі болашақ мамандардың теориялық білімдерін тәжірибеде жүріп тереңірек игеруіне және алдын-ала жұмыспен қамтылуына мүмкіндіктерімен ерекшеленеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы. 2021ж.

2. Қазақстан Республикасы "Білім туралы" заңы.27.07.2007ж.
3. Дуальды оқытуды ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2016 жылғы 21 қаңтардағы № 50 бұйрығы.

ӘӨЖ: 1174

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ӨЛШЕМДЕРІ

Пірәлі Фатима Елубайқызы – педагогика ғылымдарының магистрі, оқытушы
Қиятбаева Асемай Әлімбайқызы – БОПӘ-23-1 студенті
Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты
Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

Аңдатпа. Мақалада білім берудегі заманауи инновациялық технологияларды білім беру процесінде тиімді қолданудың маңызын көрсету.

Кілт сөздер: инновациялық оқыту, модификациялық инновация, комбинаторлық модификация, радикалдық инновация, мотивациялық өлшем.

Аннотация. В статье рассматриваются современные инновационные технологии в образовании показать важность эффективного использования в процессе передачи.

Ключевые слова: инновационное обучение, модифицирующие инновации, комбинаторные модификации, радикальные инновации, мотивационное измерение.

Annotation: The article examines modern innovative technologies in education to show the importance of effective use in the transfer process.

Key words: innovative learning, modifying innovations, combinatorial modifications, radical innovations, motivational dimension.

XXI ғасыр – бұл ақпараттық қоғам дәуірі, технологиялық мәдениет дәуірі, айналадағы дүниеге, адамның денсаулығына, кәсіби мәдениеттілігіне мұқият қарайтын дәуір. Білім беру үдерісін ақпараттандыру – жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы дамыта оқыту, дара тұлғаны бағыттап оқыту мақсаттарын жүзеге асыра отырып, оқутәрбие үдерісінің барлық деңгейлерінің тиімділігі мен сапасын жоғарылатуды көздейді.

Педагогикалық инновациялар мағынасына, мазмұнына, нәтижесіне қарай екі түрге бөлінеді:

- білім беру жүйесіндегі инновациялар;
- оқу тәрбиелеу жұмысының жоспарлары мен бағдарламаларының мазмұны мен құрылысына жататын инновациялар.

Жаңа инновациялық оқыту технологиясы кәсіптік қызметтің ерекше түрі болып табылады. Инновациялық оқыту технологиясын меңгеру үшін педагогикалық аса зор тәжірибені жұмылдыру қажет. Бұл – өз қызметіне шығармашылықпен қарайтын, жеке басының белгілііскерлікқасиетібарадамдықажетететінжұмыс. Шындығында да әрбір педагог жаңа инновациялық технологияны меңгеру барысында өзін-өзі дамытады және өзін-өзі қалыптастырады.

Инновациялық технологиялар – ол білім саласындағы қолданатын жаңа ақпараттық технологиялар, ғылым жетістіктеріне негізделген әдістер. XXI ғасырда болашақ мамандарды даярлау, олардың кәсіби бейімделуін қалыптастыру мәселелері – кезек күттірмейтін өзекті қоғам талабы. Сондықтан болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің жаңа педагогикалық инновациялық технологияларды қолдануға даярлығын қалыптастырудың құрылымдық-мазмұндық моделі жасалды. Болашақ бастауыш сынып

мұғалімдерін жаңа инновациялық педагогикалық технологияларды қолдануға даярлықты қалыптастыру мына өлшемдер арқылы жүзеге асады: Мотивациялық өлшемдеріне танымдық қызығуды қалыптастыру бейнесі жатады. Оған болашақ мамандарды қалыптастыру, құндылық қарым-қатынас, болашақ маманның өзінің кәсіби шеберлігін дамытуға талпынуы, болашақмамандығын ерекшежақсы көруі, ұрпақ тәрбиесінде ұстаздың жетекші орнын сезінуі, кәсіби жеке біліктілік деңгейін көтеруге бағыттылығы, инновациялық ісәрекетке ұмтылу әрекеттері кіреді. Мазмұндық өлшемдеріне болашақ маманның жалпы мәдениеттілік дайындығы мен мәндік әдіснамалық дайындығының деңгейі, мамандығы бойынша білімі, педагогикалық біртұтас білім жүйесі, біртұтас педагогикалық үдерістің заңдылықтары, мен қозғаушы күштерінің жалпы теориялық білім негіздерімен қарулануы кіреді. Оған біртұтас педагогикалық үдерістің теориялық негіздерін және жеке тұлға теориясының ғылыми негіздерін меңгеруі, педагогикалық іс-әрекет теориясының негіздерін білуі, білім алушылардың барлық мүмкіндіктерін пайдаланғанда инновациялық іс-әрекеттің көбіне нәтижелі болатындығын сезіне алуы жатады. Бейімділік өлшемдерін болашақ маманның барлық жағдайға бейімделе алу қабілеті жатады: бейімділік жағдаятына бағдарлана алуы, микроорта өзгерістеріне сай қолайлы инновациялық педагогикалық технологияларды таңдай алуы. Бейімділік өлшемдері болашақ маманның білімгер мәртебесінен оқытушы, ұстаз мәртебесіне ауысуының ерекшелігін сезіне білуімен бейімділік іс-әрекетті жүзеге асырудың жаңа әдіс-тәсілдерін пайдалана алуларымен ерекшеленеді. Танымдық өлшемдері болашақ маманның әлеуметтік кәсіби қоршаған ортаны жедел тани алуымен, өзін кәсіби жүзеге асырудың нәтижелі әдіс-тәсілдерін пайдалануымен, инновациялық педагогикалық технологияларға қызығу танытумен ерекшеленеді. Оған болашақ маманның әлеуметтік кәсіби қоршаған ортаны біліп тануы, кәсіптік білімін өз тәжірибесінде қолдана білуі, инновациялық педагогикалық технологияларды оқып меңгеруі, үйренуі жатады. Іс-әрекеттік өлшемдері болашақ маманның өзінің кәсіби іс-әрекетінің мақсаты мен міндеттерін анықтай алуы және педагогикалық қарым-қатынастық үдерісті тиімді жүзеге асыра алуымен өлшенеді. Оған болашақ маманның өз пәнін жете меңгеруі, біртұтас оқу-тәрбие үдерісінің психологиялық, педагогикалық негіздерін білуі, педагогикалық үдерісті жоспарлап, жүзеге асыра алуымен өлшенеді. Технологияның өлшемдері оқытудың әдістемелік мақсаттары, оқыту үдерісі, оның міндеттерін анықтай алуы, оқытудың нәтижесін болжай алуы және психологиялық-педагогикалық білімдерді меңгерумен анықталады. Оған болашақ маманның біртұтас оқу-тәрбие үдерісінде сабақты тиімді ұйымдастыра білуі, оқушылармен ынтымақтастық қарым-қатынасты жүзеге асыра алуы, біртұтас педагогикалық үдерісті диагностикалай алуы және сабақтың нәтижесі жоғары болатындай ең тиімді педагогикалық технологияны таңдай алуы қажет. Шығармашылық өлшемдеріне шығармашылық ептілікті, шығармашылық белсенділікті болашақ маманның шығармашылықізденушілігін дамыту кіреді. Оған болашақ маманның ғылыми зерттеу жұмыстарына өзіндік талдау жасай алуы, өз білімін көтеруге, жетілдіруге талпыныстың болуы мен инновациялық әдіс-тәсілдерді қолдануға өзіндік (авторлық) жаңалықтар, өзгерістер енгізумен және жаңалықты шығармашылықпен қолдана алуымен сипатталады. Осы аталған көрсеткіштердің әсерінен білім, кәсіп, іскерлік, ісәрекет, игеру, нәтиже құралады. Білім жалпы, кәсіби, техникалық, арнайыбілімболып бөлініп кәсіппен ұштасады. Ал кәсіп – мамандық таңдау, мамандықты меңгеру. Білім алып кәсіп иесі болу үшін іскерлік қажет. Іскерлік – оқу, білім, кәсіп, тәжірибе, ізденушілік, өзіндік жұмыс, іс-шаралар, дағдыдан туындайды. Іскер болу үшін іс-әрекетті меңгеру қажет. Іс-әрекет әрекеттен, операция, қимылқозғалыстан тұрады. Барлық үдеріс байланыса орындалғаннан соң нәтиже көрсеткіші пайда болады.

Ғылым мен техниканың жедел дамыған, ақпараттық мәліметтер ағыны күшейген заманда ақыл-ой мүмкіндігін қалыптастырып, адамның қабілетін, талантын дамыту білім беру мекемелерінің басты міндеті болып отыр. Ол бүгінгі білім беру кеңістігіндегі ауадай қажет жаңару оқытушының қажымас ізденімпаздығы мен шығармашылық жемісімен

келмек. Сондықтан да әрбір оқушының қабілетіне қарай білім беруді, оны дербестікке, ізденімпаздыққа, шығармашылыққа тәрбиелеуді жүзеге асыратын жаңартылған педагогикалық технологияны меңгеруге үлкен бетбұрыс жасалуы қажет. Өйткені мемлекеттік білім стандарты деңгейінде оқу үрдісін ұйымдастыру жаңа педагогикалық технологияны ендіруді міндеттейді. Білім беру саласы қызметкерлерінің алдына қойылып отырған міндеттердің бірі — оқытудың әдіс тәсілдерін үнемі жетілдіріп отыру және қазіргі заманғы педагогикалық технологияларды меңгеру. Қазіргі таңда оқытушылар инновациялық және интерактивтік әдістемелерін сабақ барысында пайдалана отырып сабақтың сапалы әрі қызықты өтуіне ықпалын тигізуде.

«Инновация» ұғымын қарастырсақ, ғалымдардың көбі оған әртүрлі анықтамалар берген. Мысалы, Э.Раджерс инновацияны былайша түсіндіреді: «Инновация- нақтылы бір адамға жаңа болып табылатын идея». Майлс «Инновация — арнайы жаңа өзгеріс. Біз одан жүйелі міндеттеріміздің жүзеге асуын, шешімдерін күтеміз», — дейді.

Инновациялық құбылыстар білім беру саласында өткен ғасырдың сексенінші жылдарында кеңінен тарала бастады. Әдетте инновация бірнеше өзекті мәселелердің түйіскен жерінде пайда болады да, берік түрде жаңа мақсатты шешуге бағытталады, педагогикалық құбылысты үздіксіз жаңғыртуға жетелейді. » Масырова Р.Линчевская Т — «Жаңару» дегенімізді былай деп түсіндіреді: «Жаңару — белгілі бір адам үшін әділ түрде жаңа ма, әлде ескі ме оған байланысты емес, ашылған уақытынан бірінші қолданған уақытымен анықталатын жаңа идея.

Қазақстанда ең алғаш «Инновация» ұғымына қазақ тілінде анықтама берген ғалым Немеребай Нұрахметов. Ол «Инновация, инновациялық үрдіс деп отырғанымыз — білім беру мекемелерінің жаңалықтарды жасау, меңгеру, қолдану және таратуға байланысты бір бөлек қызметі» деген анықтаманы ұсынады. Н.Нұрахметов «Инновация» білімнің мазмұнында, әдістемеді, технологияда, оқу-тәрбие жұмысын ұйымдастыруда, мектеп жүйесін басқаруда көрініс табады деп қарастырып, өзінің жіктемесінде инновацияны, қайта жаңарту кеңістігін бірнеше түрге бөледі: жеке түрі (жеке — дара, бір-бірімен байланыспаған); модульдік түрі (жеке — дара кешені, бір-бірімен байланысқан); жүйелі түрі (мектепті толық қамтитын).

Әдіскер С.Көшімбетова өзінің зерттеуінде оқу-тәрбие үрдісінде оқытудың инновациялық әдіс-тәсілдерін қолданудың мынадай ерекшеліктерін атап көрсеткен:

— дербес оқыту технологиясы оқу-тәрбие үрдісінде ғылымның негіздерін игерту үшін ізгілік, адамгершілік қасиеттерді қалыптастыра отырып, жеке тұлғаның әлеуметтік-психологиялық жауапкершілін арттырады.

— қоғам мен табиғат заңдылықтарын кіріктіру негізінде меңгеруі;

— оқытушы білмейтін шығармашылық ізденіс негізінде өмірге келген жаңа қабілет;

— саралап деңгейлел оқыту технологиясында оқытудың мазмұны мен әдістері шығармашылық ізденіс іс-әрекет жасау негізінде адамның инновациялық қабілеттерінің қалыптасуына бағытталады.

— ақпараттық бағдарламалап оқыту — оқытудың мазмұнын пәнаралық байланыс тұрғысынан ұйымдастыру;

— иллюстрациялы түсіндірмелі оқытуда «адам-қоғам-табиғат» үйлесімдік бағыттағы дүниетанымында жүйелі саналы мәдениет қалыптасады;

— ізгілендіру технологиясында педагогика ғылымының алдыңғы қатарлы ғылыми жаңалықтарды тәжірибеде «бала-субъект», «бала-объект» тұрғысынан енгізіле бастайды да, ал ғылыми білімдер «оның тұрмысының әлеуметтік жағдайы мен іс-әрекетінің әлеуметтік нәтижесінің бірлігінде қарастырады;

Ал жалпы инновацияны модификациялық, комбинаторлық, радикалдық деп үш түрге бөлуге болады .

Модификациялық инновация — бұл бұрын қолда барды дамытумен, түрін өзгертумен айналысу. Бұған В.Ф. Шаталовтың математикаға жазған тірек конспектісі және оны көптеген мұғалімдердің пайдалануы мысал бола алады.

Комбинаторлық модификация — бұрын пайдаланылмаған, белгілі әдістеме элементтерін жаңаша құрастыру. Бұған пәндерді оқытудың қазіргі кездегі әдістемесі дәлел.

Радикалдық инновация — білімге мемлекеттік стандарттарды енгізу жатады. Мемлекеттік стандарт білім беруде, негізінен, мөлшерлерді, параметрлерді, деңгейлік және сапалы оқытудың көрсеткіштерін қалыптастырады.

Қазір республика оқу орындары ұсынып отырған көп нұсқалыққа байланысты өздерінің қалауына сәйкес кез-келген үлгі бойынша қызмет етуіне мүмкіндік алды. Бұл бағытта білім берудің әртүрлі нұсқадағы мазмұны, құрылымы, ғылымға және тәжірибеге негізделген жаңа идеялар, жаңа технологиялар бар. Сондықтан әртүрлі оқыту технологияларын, оқу мазмұны әрбір білім алушының жас және жеке дара психологиялық ерекшеліктеріне орай таңдап, тәжірибеде сынап қараудың маңызы зор. Ғылыми-педагогикалық әдебиеттерде іс жүзінде анықталып табылған оқыту үрдісінің нәтижесін көретін әдіс-тәсілдері, түрлері көбіне жаңашыл, инновациялық болып табылады.

Инновациялық процестерді ендіру үш өзара байланысты күштер анықталады: енгізілген технологияның ерекшеліктерімен; жаңашылдардың инновациялық әлеуетімен; жаңалықты енгізу жолдарымен. Жаңа инновациялық оқыту технологиясы кәсіптік қызметтің ерекше түрі болып табылады. Инновациялық оқыту технологиясын меңгеру үшін педагогикалық аса зор тәжірибені жұмылдыру қажет. Бұл өз қызметіне шығармашылықпен қарайтын, жеке басының белгілі іскерлік қасиеті бар адамды қажет ететін жұмыс. Шындығында да әрбір педагог жаңа инновациялық технологияны меңгеру барысында өзін-өзі дамытады және өзін-өзі қалыптастырады. ХХІ ғасырда болашақ мамандарды даярлау, олардың кәсіби бейімделуін қалыптастыру мәселелері — кезек күттірмейтін өзекті қоғам талабы. Сондықтай біз болашақ педагог-психологтардың жаңа педагогикалық инновациялық технологияларды қолдануға даярлығын қалыптастырудың құрылымдық-мазмұндық моделін жасадық. Болашақ мамандардың жаңа инновациялық педагогикалық технологияларды қолдануға даярлықты қалыптастыру мына көрсеткіштерді қамтиды:

Мотивациялық өлшемдеріне танымдық қызығуды қалыптастыру бейнесі жатады. Оған болашақ мамандарды қалыптастыру, құндылық қарым-қатынас, болашақ маманның өзінің кәсіби шеберлігін дамытуға талпынуы, болашақ мамандығын ерекше жақсы көруі, ұрпақ тәрбиесінде ұстаздың жетекші орнын сезінуі, кәсіби жеке біліктілік деңгейін көтеруге бағыттылығы, инновациялық іс-әрекетке ұмтылу әрекеттері кіреді. Мазмұндық өлшемдеріне болашақ маманның жалпы мәдениеттілік дайындығы мен мәндік әдіснамалық дайындығының деңгейі, мамандығы бойынша білімі, педагогикалық біртұтас білім жүйесі, біртұтас педагогикалық үрдістің заңдылықтары, мен қозғаушы күштерінің жалпы теориялық білім негіздерімен қарулануы кіреді. Оған біртұтас педагогикалық үрдістің теориялық негіздерін және жеке тұлға теориясының ғылыми негіздерін меңгеруі, педагогикалық іс-әрекет теориясының негіздерін білуі, білім алушылардың барлық мүмкіндіктерін пайдаланғанда инновациялық іс-әрекеттің көбіне нәтижелі болатындығын сезіне алуы жатады.

Бейімділік өлшемдерін болашақ маманның барлық жағдайға бейімделе алу қабілеті атады: бейімділік жағдаятына бағдарлана алуы, микроорта өзгерістеріне сай қолайлы инновациялық педагогикалық технологияларды таңдай алуы. Бейімділік өлшемдері болашақ маманның студент мәртебесінен оқытушы, ұстаз мәртебесіне ауысуының ерекшелігін сезіне білуімен бейімділік іс-әрекетті жүзеге асырудың жаңа әдіс-тәсілдерін пайдалана алуларымен ерекшеленеді. Танымдық өлшемдері болашақ маманның әлеуметтік кәсіби қоршаған ортаны жедел тани алуымен, өзін кәсіби жүзеге асырудың нәтижелі әдіс-тәсілдерін пайдалануымен, инновациялық педагогикалық технологияларға қызығу танытумен ерекшеленеді. Оған болашақ маманның әлеуметтік кәсіби қоршаған ортаны біліп тануы, кәсіптік білімін өз тәжірибесінде қолдана білуі, инновациялық педагогикалық технологияларды оқып меңгеруі, үйренуі жатады. Іс-әрекеттік өлшемдері болашақ маманның өзінің кәсіби іс-әрекетінің мақсаты мен міндеттерін анықтай алуы

және педагогикалық қарым-қатынастық үрдісті тиімді жүзеге асыра алуымен өлшенеді. Оған болашақ маманның өз пәнін жете меңгеруі, біртұтас оқу-тәрбие үрдісінің психологиялық, педагогикалық негіздерін білуі, педагогикалық үрдісті жоспарлап, жүзеге асыра алуымен өлшенеді.

Технологияның өлшемдері оқытудың әдістемелік мақсаттары, оқыту үрдісі, оның міндеттерін анықтай алуы, оқытудың нәтижесін болжай алуы және психологиялық - педагогикалық білімдерді меңгерумен анықталады. Оған болашақ маманның біртұтас оқу-тәрбие үрдісінде сабақты тиімді ұйымдастыра білуі, оқушылармен ынтымақтастық қарым-қатынасты жүзеге асыра алуы, біртұтас педагогикалық үрдісті диагностикалай алуы және сабақтың нәтижесі жоғары болатындай ең тиімді педагогикалық технологияны таңдай алуы қажет.

Шығармашылық өлшемдеріне шығармашылық ептілікті, шығармашылық белсенділікті болашақ маманның шығармашылық-ізденушілік дамыту кіреді. Оған болашақ маманның ғылыми — зерттеу жұмыстарына өзіндік талдау жасай алуы, өз білімін көтеруге, жетілдіруге талпыныстың болуы мен инновациялық әдіс-тәсілдерді қолдануға өзіндік жаңалықтар, өзгерістер енгізумен және жаңалықты шығармашылықпен қолдана алуымен сипатталады.

Инновациялық процестің негізі — жаңалықтарды қалыптастырып жүзеге асырудың тұтастық қызметі. Инновация білім деңгейінің көтерілуіне жағдай туғызады.

Білім сапасын арттырудағы жаңа инновациялық технологияларды оқып, үйреніп, сараптай келе, мынадай тұжырым жасауға болады:

— білім алушылардың білім, білік сапасын арттырудағы жаңа инновациялық технология түрлері сан алуан, оларды таңдау және одан шығатын нәтиже оқытушының кәсіби біліктілігіне тікелей байланысты;

— жаңа инновациялық технологияларды енгізу жүйелі әрі мақсатты түрде жүргізілгенде ғана жетістікке жетуге болады;

— жаңа инновациялық оқыту технологияларын енгізу барысында әрбір оқу орнының материалдық-техникалық базасының бүгінгі талапқа сай еместігі, әрі жетіспеуі, кадрлық әлеуметтің төмендігі көп кедергі жасайды.

Қазіргі жас ұрпақтың саналы да сапалы білім алуының бірден-бір шарты — оқу орындарындағы білім беру процесіне жаңа инновациялық технологияларды енгізу екендігі сөзсіз түсінікті. Сондықтан ғылыми-техникалық прогрестен қалыспай, жаңа педагогикалық инновацияларды дер кезінде қабылдап, өңдеп, нәтижелі пайдалана білу – әрбір ұстаздың негізгі міндеті болып табылады. Біздің ойымызша, оқу орындарында инновациялық басқару жүйесін енгізіп, оны жүзеге асыру міндет.

Қорыта келгенде, жаңа инновациялық педагогикалық технологияның негізгі, басты міндеттері мынадай:

— әрбір білім алушының білім алу, даму, басқа да іс-әрекеттерін мақсатты түрде ұйымдастыра білу;

— білім мен білігіне сай келетін бағдар таңдап алатындай дәрежеде тәрбиелеу;

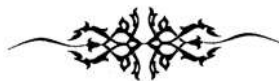
— өз бетінше жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыру, дамыту;

— аналитикалық ойлау қабілетін дамыту.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бұзаубақова К. Ж. Инновациялық технология. – Алматы, 2009.
2. Кларин М. В. Инновации в мировой педагогике. – Рига: Эксперимент, 1998. 34 35
3. Оқытудың инновациялық әдістемелері мен технологияларын жоғары оқу орындарында қолдану тәжірибесі. Оқу-әдістемелік құрал. – Құрастырушылар: Тұрғынбаева Б., Әлімов А. Қ. – Алматы, 2011.
4. Цукерман Г. А. Инновации в мировой педагогике. – Рига: Эксперимент, 1998.

5. Инновационное обучение: Стратегия и практика. /Под ред. Ляудис В. Я. – М., 1994.
6. Роджерс Э. Инновация туралы түсінік. – //Қазақстан мектебі, №4, 2006
7. Нағымжанова Қ. М. Инновациялық оқыту жағдайларындағы мұғалім қызметінің психологиялық-педагогикалық негіздері. – Өскемен, 1999.
8. Көшімбетова С. Инновациялық технологияны білім сапасын көтеруде пайдалану мүмкіндіктері. – А.: Білім, 2008.

ӘОЖ 377.1

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР БІЛІМ САПАСЫН АРТТЫРУДЫҢ БАСТЫ ҚҰРАЛЫ

Пірәлі Фатима Елубайқызы – педагогика ғылымдарының магистрі, оқытушы
Әшім Нұрбақыт Қайратқызы – БОПӘ-23-1 студенті
Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты
Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

Аңдатпа. Мақалада инновациялық технологиялар білім сапасын арттырудың басты құралы ретінде қарастырылады.

Кілт сөздер: инновациялық оқыту, жаңашылдық, жаңа тәсілдер, идеялар, техникалық үдеріс.

Аннотация. В статье инновационные технологии рассматриваются как основной инструмент повышения качества образования.

Ключевые слова: инновационное обучение, инновации, новые подходы, идеи, технический процесс.

Annotation: The article considers innovative technologies as the main tool for improving the quality of education.

Key words: innovative learning, innovations, new approaches, ideas, technical process.

Педагогикалық қызметке ынтасы жоғары, білім беру саласындағы үнемі жаңарып отыратын өзгерістерге икемді, жаңа технологияларды оқу-тәрбие үрдісінде қолдана алатын мұғалім ғана қоғамдағы өзгерістерге бейім оқушының жеке тұлғасын қалыптастыруда түйінді тұлға болып табылады. Бүгінгі таңда білім берудегі басты міндет әртүрлі әдіс – тәсілдерді, жаңа технологияларды қолдана отырып оқушының пәнге деген қызығуларын арттыру және білім сапасын жақсарту. Елбасының жолдауында «Білім беру жүйесі реформасының орталық буыны осы заманғы білім беру үрдістерін, ақпараттық технологияларды жаппай енгізу, бұл кезеңде назарды оқушылардың біліктілігін арттыруына аудару қажет» дегеніндей, біз инновациялық оқытуды тәжірибемізге енгізіп, ойлау қабілеті дамыған, өз бетінше шешім қабылдай білетін білімді ұрпақты тәрбиелейміз. «Инновация» термині ғылымға ХІХ ғасырда енді. ХХ ғасырдың екінші жартысында инновация әлеуметтік өзгерістердің жалпы үрдістерінің сатысы ретінде қаралып, оның негізгі элементтері атап көрсетілді: «жаңашылдық», «жаңашыл», «бағалаушылар».

Жаңашылдық – нағыз құрал, ал инновация осы құралды меңгеру үрдісі. Сауатты түрде тандап алынған жаңашылдық барынша мүмкін дәрежеде жаңа енгізілімнің табысқа жетуіне кепілдеме беруі тиіс. Инновациялық үрдіс деп жаңалықты жасау, меңгеру, пайдалану және тарату бойынша жүргізілетін кешенді іс-әрекетті айтады. Бүгінгі

жағдайда жаңа ғылыми, тәжірибелік білімді жасау және оларды меңгеру мен іске асыруды инновациялық тұрғыдан қарастыруға болады.

Бүгінгі таңда білім сапасын арттыру мақсатында ұстаздардың алдына үлкен жауапкершілік жүктеліп отыр, дәлірек айтқанда, жаңашылдықты енгізе отырып, өзіндік бағыты бар, алдына мақсат қоя білетін, мемлекеттік тілді меңгерген Қазақстан Республикасының жеке тұлғасын қалыптастыру болмақ. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңының 8-бабында «Білім беру жүйесінің басты міндеті-оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім берудегі ақпараттандыру, халықаралық коммуникациялық желілерге шығу, ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке тұлғаны қалыптастыруға, дамытуға және кәсібін шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау» делінген. Осы орайда жүзеге асырылып келе жатқан еліміздегі білім жүйесіндегі өзгерістер қарқынды дамып, оқытудың әртүрлі технологиялары сараланып қазіргі таңда оқу үрдісіне енгізілуде. Жаңа технологиялардың педагогикалық негізгі қағидалары: оқыту мен тәрбиенің бірлігі; балаға ізгілік тұрғысынан қарау, баланың танымдық күшін қалыптастыру және дамыту, өз бетімен әрекеттену әдістерін меңгерту, әр баланы оның қабілеті мен мүмкіндік деңгейіне орай оқыту, барлық білім алушылардың дамуы үшін жүйелі жұмыс істеу, оқу үрдісін оқушының сезінуі. Оқу -тәрбие ісінде мынадай өзекті мәселелер бар: оқушылардың өз бетінше ойланып, әрекет етулері жеткіліксіз. Алдына қойылған оқу міндетін басқа түрлі жолдармен өзгертіп, шеше білу қабілеттері, сонымен қатар, алынған білім- білік дағдыларын қазіргі өмірмен, ғылым, техника жаңалықтарымен байланыстырып, салыстырып, зерттеп, өз болжамдарын жасау қабілеттері әлі де төмен деңгейде. Тағы бір айта кететін жайт, қазіргі оқушылардың білімі бола отырып, күнделікті өмірде сол білімді көрсете алмайтыны және пікір таласта бір-бірінің пікірін тыңдамайтыны көңіл аудартарлық. Кейбір оқушылар сабақ барысында белсенді болса, екіншісі белсенділігін танытпай қызығушылығы сабаққа оянбайды. Оқушылар көбінесе дайын материалдармен шектеліп, өз мүмкіндіктерін пайдаланбай, ой-өрісін әрі қарай дамыта алмайды. Бұл мәселе, өкінішке орай, қазіргі білім орындарының ең басты проблемасы. Ал мұның себебі қайда жатыр және бұл мәселелерді шешу үшін білім үдерісінде инновациялық технологияларды қалай қолданамыз? Білім берудің әр түрлі нұсқадағы мазмұны, құрылымы, ғылымға және тәжірибеге негізделген жаңа идеялары, жаңа технологиялары бар. Бүгінгі таңдағы оқыту үдерісі жаңа әдіс- тәсілдерді, жаңаша идеяларды қолдануды талап етеді. Әр мұғалім өз іс- тәжірибесінде көптеген қиындықтармен, кедергілермен кездеседі. Жаңа тәсілдер сабақта мұғалімдерді ғана емес, оқушыны да білім беруші ретінде қабылдауға үйретеді. Бұрын мұғалім оқушының алған білімінің көлемін білумен шектелетін де, көбіне оны шәкірттің жеке өз көзқарасы қызықтырмайтын. Міне, оқушылардың толыққанды ойлауға және сөйлеуге оқып-үйрене алмауының сыры да осында еді. Қазіргі жаңа үлгідегі сабақ бір проблеманы бақылаудан және шешуден басталады. Демек, мұғалім балаға білім, білік, дағды беріп қана қоймай, ақыл-ойын, қабілетін дамытады. Сабақта мұғалім талқылауға берген белгілі бір қолайлы проблеманы оқушылар шеше отырып, өз логикасын жетілдіріп, әр түрлі идеялар арқылы анализ жасауды үйренеді. Қазіргі уақытта Қазақстанда білім берудің өзіндік ұлттық үлгісімен қоса орта білім беру жүйесіндегі әлемдік жоғары деңгейге қол жеткізген анағұрлым оқыту әдістемелері арасында кең тараған сындарлы оқыту теориясына негізделген тәсілдер енгізілуде. Оқыту мен оқудағы негізгі тәсілдер диалогтік оқыту және топтық жұмыс. Оқушылардың танымдық ой белсенділігін қалыптастыруда сабақты топтық жұмыс түрінде өткізу де оқушыларды өз бетінше ізденуге, ойлау қабілетін арттыруға, тапқырлыққа баулиды.

Педагогикалық технология оқу үрдісімен, яғни мұғалім мен оқушының іс-әрекетімен, оның құрылысымен, құралдармен, әдістері және түрлерімен түбегейлі байланысқан. Жаңа технологияны меңгеру мұғалімнен асқан шеберлікті, арнайы дайындық пен ізденісті, сауаттыдықты қажет етеді. Инновациялық оқыту білімді

тереңдетумен қатар оқушыны оқу әрекетіне жетелеп, олардың оқуға деген ынтасын оятады. Бұл жаңа технологиялар шығармашыл қабілеттің дамуына жағдай туғызады. Әр мұғалім қазіргі жаһандану саясатына сәйкес жаңа технологияны өз ыңғайына, пәніне лайықтап пайдалануға тиіс. Сабақты тартымды өткізу және оқушылардың оқуға деген қызығуын арттыру үшін әр сабақты түрлендіріп, арттыруы шарт. Ол үшін тек бір технологиямен шектеліп қалмай, әр түрлі технологияның сан қилы элементтерін пайдалану артық етпесі анық. Сабақта мәселелік оқыту технологиясының басты мақсаты – оқушыны өз бетімен ізденуге үйрету, олардың танымдылығы мен шығармашылық икемділіктерін дамыту. Ерекшелігі: оқу материалында баланы қызықтыратындай құпиясы бар мәселе туғызу. Инновация көпсалалы, кең қолданыста. Педагогика ғылымында өзіндік категориясы болмаса да, зерттеуші ғалымдар білім беру жүйесіне жаңалық енгізу деп қолданып жүр. Инновация ұғымы ең алғаш мәдениет танушылардың зерттеулеріне енді, ал қазір барлық салада кеңінен қолданылады.

Жаңа парадигмалық жағдайдағы педагогикалық инновацияда (неология, аксиология, праксиологиялық жағдайдағы) білім беру жүйесінің әдіснамалық негіздері мен даму бағыттарының кәсіби шығармашылық деңгейді көтерудегі басым бағыттары қарастырылады. Жаңа парадигмаға көшуде қазіргі таңдағы отандық және шетелдік зерттеушілер (Роджерс, Д.Дьюи, Курт, Льюин, П.Ф.Каптеева, Ю.К.Бабанский, В.П.Сазанов, Г.С.Құдайбергенова және т.б) еңбектерінде ғылыми негіздердің педагогикалық-психологиялық, ғылыми, әдіснамалық бағыттары басшылыққа алынады. Зерттеуші ғалым Ф.Янушкевич «жаңа технологиялық сабақ мұғалімнің өз әдісін жаңартуға арналған емес, оқушының пайдасына, қажеттілігіне арналу қажет, сонда ғана сапа болады» дейді. Бұл пікірге қосылуға болады. Өйткені педагогтің жеке тұлға қалыптастырудағы іс-әрекетінің басты материалы – педагогикалық технология. Сондықтан мектепте жүргізілетін ғылыми — әдістемелік жұмыстың негізгі бағыты, мазмұны, формасы, мақсат пен міндет айқындалса, бұл мектепте оқу – тәрбие үрдісінің сапалық деңгейі жоғары болары сөзсіз. Ал оқу тәрбие үрдісінің технологиясы – оқушы тұлғасын дамытуға бағытталған мақсат, мазмұн, құрал, форма және әдістер жүйесі. Қазіргі кезеңде білім берудің ұлттық моделіне өту оқыту мен тәрбиелеудің соңғы әдіс тәсілдерін инновациялық педагогикалық технологияларды игерген, психологиялық-педагогикалық диагностиканы қабылдай алатын, педагогикалық жұмыста қалыптасқан бұрынғы ескі сұрлеуден тез арада арылуға қабілетті және нақты тәжірибелік іс-әрекет үстінде өзіндік даңғыл жол салуға икемді, шығармашыл педагог-зерттеуші, ойшыл мұғалім болуды қажет етеді. Ұлы ойшыл ғұлама әл-Фараби «Адам бойындағы ең үлкен қасиет – қабілет өмірді түсіну, қанағаттату, ұстанымдылық және өзгеге ұқсамайтын даралық» деген. Ғұламаның осы өмірлік ұстанымы бүгінгі білімнің басты үйлесімділігінде екеніне көз жеткізуге болады. Сонымен инновациялық технология дегеніміз – педагогтың білімі, білігі, интеллектуалдық, кәсіби әдіс-тәсілдер жүйесін қолданудағы шығармашылық қабілет жиынтығы, мұндағы қажеттілік, қабілет, мүмкіндік тентуындайтын нәтиже даму мен ұмтылыс арқылы жүзеге асады. Білім беруді дамыту үрдісінің әлемдік үрдіске кірігуі, дамыған елдердің стандартына деген ұмтылыс қоғам дамуындағы қажеттіліктерді туындатып отыр. Педагогикалық технология жетілдірілген оқыту мен тәрбие жүйесін құру және оқу-тәрбие үрдісін жобалаумен айналысады. Педагогикалық технология басқарылатын қайта жаңғыртылатын оқу тәрбие үрдісін жобалауды көздей отырып, білім берудің негізгі мақсаты мен міндеттерін шешуді қамтамасыз ететін ғылыми тұрғыдан негізделген амал тәсілдердің жүйесін құрайды.

Оның негізгі құрылымдары мыналар болып табылады:

- тұжырымдамалық негізі:
- мазмұндық бөлігі:
- әрекеттілік бөлімі-техникалық үдеріс.

Педагогикалық технологияның тиімділігі педагогикалық шарттарға байланысты. Педагогикалық шарттарға, ең алдымен, педагогтің дербес ерекшеліктері: тұлғалық

даралығын, мәдениеттілігін, қызығуын, т.с.с.жатқызуға болады. Сонымен бірге, оқушылармен қарым-қатынас жасау біліктілігі мен кәсіби шеберлігі ерекше мәнге ие болады. Сабақты оқытуда жаңа педагогикалық технологиялардың көптеген түрлерін пайдалана отырып сабақ өткізуге болады. Жаңа педагогикалық технологиялардың жіктелуін мына кестеден көруге болады.

Жаңа тәсілдерді енгізе отырып мұғалім табысты нәтижеге қол жеткізу үшін оқушылардың көңіл- күйін, сынып атмосферасын, мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынасын, оқушылардың өзара бір –біріне деген қарым қатынасын, назарда ұстау керек. Оқыту үрдісін жаңаша ұйымдастыру оқушының өзін-өзі дамытуына қолайлы жағдай жасай отырып, оның шығармашылығының өздігінен іс-әрекет ету даралық қабілеттерінің артуына себін тигізеді. Мұндай жаңа технологияларды пайдаланып, оқыту барысында оқытушыға қойылатын негізгі талап- оқушының берген жауабын түзету, берілген тапсырманы орындау жолдарын көрсету, оқушыға өз ойын рет-ретімен толық жеткізуді үйрету болып табылады.

XXI ғасыр табалдырығын білім мен ғылымды инновациялық технологиялық бағытты дамыту мақсатымен аттауымыз үлкен үміттің нышаны болып табылады. Ұрпағы білімді халықтың болашағы бұлыңғыр болмайды деп дана халқымыз бекерден бекер айтпаса керек.

Бүгінгі таңда білім сапасын арттыру мақсатында ұстаздардың алдына үлкен жауапкершілік жүктеліп отыр, дәлірек айтқанда, жаңашылдықты енгізе отырып, өзіндік бағыты бар, алдына мақсат қоя білетін, мемлекеттік тілді меңгерген Қазақстан Республикасының жеке тұлғасын қалыптастыру болмақ. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңының 8-бабында «Білім беру жүйесінің басты міндеті-оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім берудегі ақпараттандыру, халықаралық коммуникациялық желілерге шығу, ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке тұлғаны қалыптастыруға, дамытуға және кәсібін шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау» делінген. Осы орайда жүзеге асырылып келе жатқан еліміздегі білім жүйесіндегі өзгерістер қарқынды дамып, оқытудың әртүрлі технологиялары сараланып қазіргі таңда оқу үрдісіне енгізілуде. Жаңа технологиялардың педагогикалық негізгі қағидалары: оқыту мен тәрбиенің бірлігі; балаға ізгілік тұрғысынан қарау, баланың танымдық күшін қалыптастыру және дамыту, өз бетімен әрекеттену әдістерін меңгерту, әр баланы оның қабілеті мен мүмкіндік деңгейіне орай оқыту, барлық білім алушылардың дамуы үшін жүйелі жұмыс істеу, оқу үрдісін оқушының сезінуі. Оқу -тәрбие ісінде мынадай өзекті мәселелер бар: оқушылардың өз бетінше ойланып, әрекет етулері жеткіліксіз. Қазіргі уақытта Қазақстанда білім берудің өзіндік ұлттық үлгісімен қоса орта білім беру жүйесіндегі әлемдік жоғары деңгейге қол жеткізген анағұрлым оқыту әдістемелері арасында кең тараған сындарлы оқыту теориясына негізделген тәсілдер енгізілуде. Оқыту мен оқудағы негізгі тәсілдер диалогтік оқыту және топтық жұмыс. Оқушылардың танымдық ой белсенділігін қалыптастыруда сабақты топтық жұмыс түрінде өткізу де оқушыларды өз бетінше ізденуге, ойлау қабілетін арттыруға, тапқырлыққа баулиды.

Жаңа тәсілдерді енгізе отырып мұғалім табысты нәтижеге қол жеткізу үшін оқушылардың көңіл- күйін, сынып атмосферасын, мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынасын, оқушылардың өзара бір –біріне деген қарым қатынасын, назарда ұстау керек. Оқыту үрдісін жаңаша ұйымдастыру оқушының өзін-өзі дамытуына қолайлы жағдай жасай отырып, оның шығармашылығының өздігінен іс-әрекет ету даралық қабілеттерінің артуына себін тигізеді. Мұндай жаңа технологияларды пайдаланып, оқыту барысында оқытушыға қойылатын негізгі талап- оқушының берген жауабын түзету, берілген тапсырманы орындау жолдарын көрсету, оқушыға өз ойын рет-ретімен толық жеткізуді үйрету болып табылады.

XXI ғасыр табалдырығын білім мен ғылымды инновациялық технологиялық бағытты дамыту мақсатымен аттауымыз үлкен үміттің нышаны болып табылады. Ұрпағы

білімді халықтың болашағы бұлыңғыр болмайды деп дана халқымыз бекерден бекер айтпаса керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Раджерс Э. Инновация туралы түсінік. — //Қазақстан мектебі, №4, 2006.
2. Қабдықайыров Қ. Инновациялық технологияларды диагностикалау. – А., 2004
3. Жүнісбек Ә. Жаңа технология негізі – сапалы білім. — //Қазақстан мектебі, №4, 2008
4. Нағымжанова Қ. Инновациялық технологияның құрылымы. – А.:Өркен, 2007
5. Көшімбетова С. Инновациялық технологияны білім сапасын көтеруде пайдалану мүмкіндіктері. – А.: Білім, 2008.

ӘОЖ 37.0

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ САБАҚТА ПАЙДАЛАНУДА МҰҒАЛІМ – НЕГІЗГІ ТҰЛҒА

Пірәлі Фатима Елубайқызы – магистр, оқытушы
Үрпек Сания – БОПӘ-23-5 студенті
Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты
Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

Аңдатпа. Мақалада қазіргі заманғы педагогикалық технологияларды сабақта пайдалануда мұғалім – негізгі тұлға ретінде қарастырылады.

Кілт сөздер: дербес жұмыс, экономикалық мүмкіндік, оқытуды ізгілендіру, жағымды мотивация, әлсіз теория, білім сапасы.

Аннотация. В статье рассматривается учитель как ключевая фигура в использовании современных педагогических технологий на уроке.

Ключевые слова: экономические возможности, гуманизация обучения, положительная мотивация, слабая теория, качество знаний.

Annotation: The article considers the teacher as a key figure in the use of modern pedagogical technologies in the classroom.

Key words: economic opportunities, humanization of learning, positive motivation, weak theory, quality of knowledge.

Қазіргі заманғы оқыту технологияларын меңгеру – өте күрделі де ұзақ үдеріс. Кейде ол мұғалімнен оқытудың үйреншікті әдістәсілдерінен арылуды талап етеді. Сондықтан мұғалімге оқыту технологияларын үйретуді арнайы кәсіби тұрғыдан ұйымдастыру керек. Сабақ – қашанда жетіліп отыратын шығармашылық сипаттағы үдеріс. Сабақ – білім беруді ұйымдастырудың негізгі жолы. Сабақ құрылымы қандай болса да оқушыға білім мен дағды беруді көздейді. Мұғалім – сабақтағы басты тұлға, өйткені ол оқушыларға жүйелі түрде білім алу дағдысын, іскерлігін қалыптастырады. Ол үшін түрлі оқыту әдістерін алмастыра пайдаланып, оқушылардың танымдық әрекетіне мақсат көздей басшылық етеді. Бұл жөнінде педагог-ғалым Ахмет Байтұрсынов: «Мектепке бірінші керегі – мұғалім, екінші – оқыту ісіне керек құралдар, үшінші – бағдарлама және оқулықтар керек», – деп дөп басып айтқан, өйткені оқыту ісінің сапасы

осы – үш қажеттілікке байланысты. Әсіресе, мұғалім бағдарламаны, оқыту құралдарын, оқулықтарды, әдіс-тәсілдерді пайдаланып, оқушыларды біліммен қаруландырады. Олай болса, оқу-тәрбие ісінің табысты, білімнің берік болуы – мұғалімнің сабаққа мұқият дайындығына байланысты. Мұғалім ең алдымен, өз пәнінің оқу жоспарымен, педагогика және психология пәнінің бағдарламасымен танысып, бір жылға күнтізбелік және жұмыс жоспарын жасайды. Сонымен қатар әр сабақтың тақырыптық жоспарын, конспектісін дайындайды. Онда ол тақырыптық және пәнаралық байланысты ғылым жаңалығын, алдыңғы қатарлы озат тәжірибені ескеріп, әр сабақтың мақсатміндеттерін, оқу жадығатының, дербес жұмыстардың көлемін, оқыту әдістерін, көрнекі және техникалық құралдарын анықтайды. Мұғалім оқу жағдайын жан-жақты білу үшін негізгі және қосымша оқу құралдарын, ғылыми педагогикалық, әдістемелік, тарихи, көркем әдебиеттерді, арнаулы басылымдарды оқып, қажеттілерін сұрыптап алуы, сенімді мысалдарды, қызықтыратын мәліметтерді таңдап алуы керек. Мұғалім осылайша оқу жағдайын анықтап алып, сабақ жоспарын, оған сай конспектісін немесе тезисін жасайды. Ал, педагогикалық жүйе – дара тұлғаны қалыптастыруға бағытталған белгілі бір мақсатқа жету жолындағы арнайы педагогикалық ықпалды ұйымдастыруға қажетті өлшем, байланысқан әдістердің, құралдардың жиынтығы. Олай болса, дәл қазір бізге осы педагогикалық технологияны дамыту, оны практикада пайдалану қажет. Қазіргі заманғы педагогикалық технологияларды пайдалану «пәнге қызығушылықтарын арттырудың тиімді жолдары» деп аталады. Мақсаты – оқыту үдерісінде қазіргі заманғы педагогикалық технологияларды пайдалана отырып, оқушыларды негізгі пәндермен терең де берік қаруландыру, ал меңгерген білімдерін күнделікті өмірде өз деңгейіндегі іскерлікпен қолдана білу. Қазіргі заманғы педагогикалық технологияны қолдануда: «Мұғалім нені білу керек?»

- қазіргі заманғы педагогикалық технология көмегімен шешілетін мәселені анықтай алуы;

- қазіргі заманғы педагогикалық технологияны қолдану арқылы алынатын нәтижелерді;

- қазіргі заманғы педагогикалық технология мәнінен алынатын нәтижелердің теориялық негізін;

- қазіргі заманғы педагогикалық технологияда мұғалім қолданылатын әдіс-тәсілдерді білуі керек.

Оқушыларды қазіргі заманғы педагогикалық технологияда жұмыс істеуге үйрету әдісін таңдауы. «Не істей алу керек?»

- Оқу бағдарламасының түрлендірілген нұсқаларын құрастыра алуы

- Күнтізбелік тақырыптық жоспар жасай алуы.

- Әр сабақты жоспарлай алуы.

- Қазіргі заманғы педагогикалық технологиялар бойынша жүргізілетін әртүрлі типтегі сабақ жоспарларын жасай алуы.

- Оқу модулын құрастыра алуы.

- Оқу жобасының мазмұнын анықтай алуы.

- Оқу жобалары бойынша оқушыларға арналған тапсырмаларды құрастыра алуы.

«Қандай іс-әрекеттерді дұрыс ұйымдастыруы қажет?»

- Қазіргі заманғы педагогикалық технологияларда пайдаланылатын жекелеген әдістер мен тәсілдерді пайдалану.

- Әр түрлі типтегі сабақтарды өткізу.

- Өткізілген сабақтарға талдау жасау, жіберілген кемшіліктердің жасырын себептерін анықтау.

- Қазіргі заманғы педагогикалық технологияда қолданылатын оқу әрекетінің әдістерін оқушыларға үйрету.

Жас ұрпаққа білім-тәрбие беретін бала жанының – мұғалімдер қандай болуы керек және олардың еңбегі қалай өлшену керек дегенді ой елегінен өткізіп көрелік. Біріншіден, мұғалімнің арытаза, адал, әдепті, инабатты, сыпайы, парасатты, байсалды, ұстамды, төзімді, кешірімді болуы ләзім. Екіншіден, мұғалімнің ой-өрісі кең, жан-жақты білімді, өз мамандығына сай, оны сүйетін, өз ойын оқушы-шәкірттеріне анық, тұжырымды, дәл айтып түсіндіре білуі шарт. Үшіншіден, мұғалім өз оқушыларына беделді, ұжым арасында сыйлы болуы тиіс. Әрдайым оқушылармен әдептілік қарымқатынаста болғаны жөн. Төртіншіден, мұғалім теорияны өмірмен байланыстырып, ғылым мен тәжірибені әрдайым өзі беретін күнделікті сабағына кеңінен пайдалануы қажет. Бесіншіден, мұғалім үнемі өз бетімен оқып, педагогика, әдістеме жаңалықтарымен танысып, өзінің ой-өрісін кеңейтіп, білімін толықтырып отыру керек. Осы қағидаларды әрбір мұғалім тұрақты ұстанып отырса, мұғалімнің күш-қуаты, көңіл күйі әрдайым жоғары болады да сабақ беру сапасы арта түседі, еңбегі жанады. Ұстаз еңбегінің қырсыры мол, қиын да жауапты, шығармашылық еңбек екендігін еске алсақ, олардың жемісті, әсерлі жұмыс істеуі үшін үкімет тарапынан үнемі оқулықтармен, көрнекті дидактикалық, техникалық құралжабдықтармен толық қамтамасыз етілуі тиіс. Педагогикалық технологияны қолдану білімді сапалы түрлендіруге, жаңашыл жобаларға ірге болуға нақты негіз болып, әрбір мектепке өзіндік тұлғасын табуға, әрбір мұғалімге өзіндік әдістемелік жүйесін құруға себептігін тигізеді. Оқытудың нәтижелі болуы оны ұйымдастыру әдістеріне және бастамашылдыққа жаңа педагогикалық инновациялық әдістемелікке байланысты. Өйткені, ХХІ ғасырдағы технологиялардың соншалық жылдам қарқынды дамуы адамзат өмірінде болып көрмеген шапшаңдықты талап етеді. Қазақстанның бұрынғы жүйеден нарықтық экономикалық жүйеге көшуі, қоғамдық құрылыстың күрт өзгеруі білім беруді уақыт талабына сай үйлесімді құрып, оның әлемдік деңгейдегі межеге сәйкестікте оқытудың екі бағдарда өріс алуы. Педагогикалық теориямен жеткілікті түрде қаруланған мұғалімнің іс-әрекеті тиімді болатыны әркезден-ақ мәлім. Ендеше оқыту технологиясын оқу үдерісіне енгізу білім сапасын қажетті деңгейде және оны басқаруды қамтамасыз етеді. Оқытуды және педагогикалық қызметті «технологияландыру» талпыныстары ХХ ғасырдың басында-ақ пайда болған, бірақ педагогикалық ғылымда оқыту технологияларын жобалау мен енгізудің ғылыми қадамдары 1980-90 жылдары ғана жасалып, олардың пәрменділігінің критерийлері анықталды. Қазіргі күннің өзінде де үлкен педагогикалық және экономикалық мүмкіндіктерге ие бола тұра, оқытудың қазіргі заманғы педагогикалық технологиялардың оқу үдерісіне ендірілу қарқыны жеткілікті деңгейде емес. Бұны түсіндірудің бірнеше себептері бар. Мысалы, оқу орнында жаңа педагогикалық технологияларды ендіруге қажетті педагогикалық, әдістемелік шарттарының болмауы, мұғалімдердің технологиялық әрекетінің жеткіліксіз мотивациялануы мен ынталандырылуы, мұғалімдер мен оқу орындары басшыларының кәсіби әрекетке өзгеріс енгізуге құлықсыздығы, т.б. Ең алдымен оның себебін мұғалімдердің жаңа педагогикалық технологияларға қатынасы айқын бейнеленген жағымды мотивация мен саналылықтың жеткілікті жоғары деңгейі сипатталғанмен, олардың технологияларды жобалау мен ендіруге дайын еместігінен, яғни әлсіз теориялық психологиялық-педагогикалық, технологиялық және технологияларды оқу үдерісіне ендіру белгілі бір шарттарды қажет етеді. Олар:

- мұғалімнің оқу үдерісін қазіргі заманғы педагогикалық технологиялар негізінде ұйымдастыруына құзырлылығының жеткілікті деңгейі;
- оқыту субъектілерінің (мұғалім мен оқушы) қазіргі заманғы педагогикалық технологияларды қолдануға дайындығы, жағымды психологиялық-педагогикалық ахуал;
- оқытудың қазіргі заманғы педагогикалық технологияларды жүзеге асыруға мүмкіндік беретін оқу-әдістемелік, дидактикалық базаның болуы;
- оқу бағдарламасының қамтамасыз етілуде жаңа мақсаттар мен қоғам талабына сай түзетілуі және ақпараттандырылуы.

Білім сапасы – мұғалімнің шеберлігіне байланысты. Мұғалімнің шеберлігі қойылған педагогикалық мақсатқа және бағдарламаға сай қажетті мазмұнды таңдап алуында және тиімді әдістер мен құралдарды пайдалана білуінде. Мұғалімнің педагогикалық қызметін технологияландыру педагогикалық технологиялардың белгілері туралы біліммен, мұғалімнің шеберлігіне қарасты белгілі шарттардың сақталуын талап етеді. Олар:

- мұғалімнің оқытудың қазіргі заманғы педагогикалық технологияларға бет бұруы, ынта қоюы;
- қолда бар технологиялық ресурстарға талдау жасауы;
- басты бір мақсатқа немесе мақсаттар жиынтығына бағытталған технологияларды таңдауы;
- жоспарлай алуы, жобалау дағдысының болуы;
- мақсат қоя алу және міндеттерді бөлу қабілеті;
- іс-әрекетін ұйымдастыру және оған талдау жасау мүмкіндігі;
- өз тәжірибесін рефлексия арқылы меңгеру, оны технологиялық түрде көрсету;
- технологияның ескіруін көре білу, оны қайта құру, өңдеу дағдысының болуы. Оқыту технологияларының қайсысын болмасын пайдалану жеңіл іс емес, ол мұғалімнен білімділікті, іскерлікті, еңбекқорлықты, шығармашылықты, құнттылықты, жаңашылдықты және мол дайындықты қажет етеді. Қазіргі заманғы педагогикалық технологияларды енгізу кезінде мұғалімнің технологиялық құзырлығының жоғары деңгейін қамтамасыз ету үшін мұғалім білуі керек:
- қазіргі заманғы педагогикалық технологиялар көмегімен шешілетін мәселелерді;
- қазіргі заманғы педагогикалық технологияны қолдану арқылы алынатын нәтижелерді;
- қазіргі заманғы педагогикалық технология мәнін, алынатын нәтижелердің теориялық негізін;
- қазіргі заманғы педагогикалық технологияда мұғалім қолданатын әдіс-тәсілдерді;
- оқушылардың жұмыс әдісін;
- оқушыларды қазіргі заманғы педагогикалық технологияда жұмыс істеуге үйрету әдісін, мұғалім істей алуы керек;
- қандай да бір технология үшін оқу бағдарламасының түрлендірілген нұсқаларын құрастыруды;
- күнтізбелік-тақырыптық жоспарлауды;
- әр сабақта сауатты жоспарлауды;
- оқу моделін құрастыруды;
- оқушылардың өзіндік жұмыстары үшін таратпалы материалдарды дайындауды;
- оқушыларға арналған өзіндік тапсырмаларды құрастыруды;
- оқушылар үшін деңгейлік тапсырмалар жасау;
- тестілік бақылау тапсырмаларын дайындау;
- компьютерлік бақылау үшін тапсырмалар дайындау;

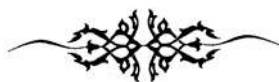
Білім беру сапасы – қоғамдағы білім беру үдерісінің жағдайын, нәтижесін, сондай-ақ жеке тұлғаның кәсіптілігінің қалыптасуы және даму болашағының қажеттілігін анықтайтын әлеуметтік категория. Білім беру сапасы білім беру мекемелеріндегі жастарды оқыту мен тәрбиелеу қызметтерінің әртүрлі көрсеткіштерінің жиынтығы, яғни білім беру мазмұны, оқыту формасы мен әдістері бойынша анықталады. Сондықтан педагогика ғылымының 108 109 ерекшелігі де – баланың тұлғалық дамуына бағытталған жаңа оқыту технологияларын шығаруы болып отыр. Қазіргі заманғы ғылыми-техникалық үдерістің қарқыны білім беру жүйесінің алдына осы міндетті қойып отыр. Ол – өз жұмыс орнында және бүкіл техникалық тізбекте технологияның үздіксіз өзгерістеріне бейімделе алатын орындаушының (атқарушының) тұлғасын қалыптастыру. Оқу үдерісінің әдістері мен түрлерін жетілдіру жаңашыл педагогтардың озық дидактикалық идеяларында көрініс табады: В.Ф.Шаталовтың тірек сигналдары, Р.Штейнердің еркін таңдау идеясы, С.Н.Лысенкованның оза оқыту, П.Эрдниевтің ірі блоктар идеясы, Л.В.Занковтың дамыта оқыту, Л.С.Выготскийдің жақын даму аймағы, т.б.

Мұғалімнің оқыту әрекеті саналы болуы үшін ол педагогика ғылымының заңдылықтарын, тәрбие міндетінің қоғамның мақсаты мен талап-тілегінен туындайтынын, теория мен тәжірибенің бірлігін, әрекет-дамудың көзі екендігін, қарама-қайшылықсыз дамудың жоқтығын, оқытудың білімдік, дамытушылық, тәрбиелік сипатын, тәрбиенің білімдік, дамытушылық сипатын, оқыту мазмұны мен жоспары, бағдарламаның оқу-тәрбие мақсатымен сәйкестігін, т.б. нақты білуі керек. Бұл білімдер мұғалімнің педагогикалық үдерісте қателіксіз еңбек етуіне мүмкіндік жасайды. Мұғалімнің оқыту әрекеті табысты болуы үшін ол терең білімділігімен қатар, шебер шешендікпен, айшықты бейнелілікпен, әсерлі сезімталдықпен, ұнамды дикция мен көркем әуезді дауыспен, қажетті сөздерді тауып, саралап сабақ түсіндіре білу сияқты педагогикалық қаруды игеруі абзал.

Қазіргі заманғы педагогикалық технологияның мақсаты бойынша «оқытуды ізгілендіру» қажет. Бұл үшін оқу құралдары оқушының өздігінен танымдық іс-әрекетін жүргізе алатындай болуы керек. Әрбір педагогикалық технология жеке тұлғаның өзін-өзі дамытуға, оның өзіндік және шығармашылық қабілетін арттыруға, қажетті іскерліктері мен дағдыларын қалыптастыруға және өзін-өзі дамытуда қолайлы жағдай жасауға қажетті объективті әдістемелік мүмкіндіктерін қамтиды. Қазіргі кезеңде қолданылып жүрген жаңа педагогикалық технологияның негізіне жататындар – әрбір оқушының жеке және дара ерекшеліктерін ескеру; оқушылардың қабілеттері мен шығармашылығын арттыру; оқушылардың өз бетінше жұмыс істеу, іздену дағдыларын қалыптастыру. Жаңа педагогикалық технология: ынтымақтастық педагогикасы, білім беруді ізгілендіру технологиясы, проблемалы оқыту технологиясы, тірек сигналдары арқылы оқыту технологиясы, түсіндіру, басқарып оқыту технологиясы, деңгейлік саралап оқыту технологиясы, міндетті нәтижеге негізделген деңгейлеп саралап оқыту технологиясы, модельдік оқыту технологиясы, жобалап оқыту технологиясы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Барсай Б., Таубаева Ш. Т. Мұғалімнің педагогикалық жаңалықтарын ұйымдастыру. – Алматы, 2007.
2. Тұрғынбаева Б. А. Біліктілікті арттыру жүйесінде мұғалімдердің шығармашылық әлеуетін дамыту: пед.ғыл.докт. ...дисс. – Алматы: Абай ат. ҚазҰПУ, 2006.
3. Кенеш Ә. С. Болашақ мұғалімдердің әдістемелік дайындық жүйесін дамыту. – Астана, 2003.
4. Мырзабаев А. Оқушылар шығармашылығын дамытуда белсенді оқытудың дидактикалық мүмкіндіктері. – Алматы, 2005.
5. Тұрғынбаева Б. Шығармашылық қабілеттерін дамыту. – Қазақстан мектебі. – №4, 2005.
6. Тұрғынбаева Б. Жеткіншектердің шығармашылық қабілетін дамыту. – Қазақстан мектебі. – №8, 2004.
7. Тұрғынбаева Б. Оқыту барысында бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерін дамыту. – Алматы, 1998.

ӘОЖ 37.0

ЗАМАНАУИ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫ КЕҢІСТІГІНДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ АҚПАРАТТЫҚ БІЛІМ БЕРУ ДЕҢГЕЙЛЕРІ

Пірәлі Фатима Елубайқызы – педагогика ғылымдарының магистрі, оқытушы

**Пірәлі Нұрила Елубайқызы – М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті
педагогика ғылымдарының магистрі, оқытушы
Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты
Қазақстан Республикасы, Тараз қ.**

Аңдатпа. Мақалада ХХІ ғасырда білім беру ісін дамыта білмеген мемлекет құрдымға кетері хақ. Сондықтан біз болашақта жоғары технологиялық және білікті өнеркәсіп мамандарының шоғырын қалыптастыруымыз қажет. Бұл орайда, Қазақстандағы жоғары оқу орындарының міндеті - әлемдік стандартқа сай білім беру, ал олардан алынған дипломдар дүние жүзі мойындайтындай болуы қажет. Біз әрбір Қазақстан азаматтарының дұрыс мүмкіндіктермен жоғары білім алуына кепілдік беруіміз қажет. Сондықтан мақалада студенттердің ойлау қабілетін арттыру үшін қолайлы деп санайтын инновациялық технологияларды қолдану әдістері туралы айтылады

Кілт сөздер: Мәдени, құндылық, инновация, қоғам, адам.

Аннотация. В статье говорится, что в ХХІ веке государство, не сумевшее развивать образовательное дело, обречено. Поэтому в будущем мы должны сформировать группу высокотехнологичных и квалифицированных специалистов отрасли. При этом задача вузов Казахстана - образование по мировым стандартам, а дипломы от них должны быть всемирно признанными. Мы должны гарантировать каждому казахстанскому гражданину высшее образование с правильными возможностями. Поэтому в статье рассказывается о методах использования инновационных технологий, которые, по их мнению, подходят для улучшения мышления студентов.

Ключевые слова: Культура, ценность, Инновации, Общество, человек.

Annotation: In the twenty-first century, a state that could not develop education could be abandoned. Therefore, in the future we need to form a large group of hi-tech and qualified industry professionals. At the same time, the task of higher education institutions in Kazakhstan is to provide world-class education, and the diplomas received from them should be universally recognized. We need to ensure that every citizen of Kazakhstan can get higher education with the right opportunities. Therefore, the article deals with the use of innovative technologies, which the students consider to be the most effective ways to increase their thinking. Keywords. Cultural, value, innovation, society, person.

Key words: Cultural, value, innovation, society, person.

Қазақстан Республикасындағы қоғамдық өзгерістердің ауқымдылығы, күрделілігі білім беру саласына оның ішінде жоғары оқу орындарында білім беру стратегияларына өзгерістер енгізуді талап етеді. Әр түрлі болжамдардың сан алуандығына қарамастан, қазіргі білім беру жүйесін дамыту үдерісінде жаңа оқыту үлгілеріне, мазмұнына, технологияларына, түрлері мен әдістеріне қатысты шығармашылық ізденістердің қарқындылығымен әрі көп түрлілігімен ерекшеленетінін мойындауға болады. Мұндай даму қоғамды ақпараттандыру технологиясын қарқынды дамыту аясында жүзеге асырылып отыр. Жоғары оқу орнының басты мақсаты - алдыңғы қатарлы жастар тәрбиелеу, адамзаттың мәдени және өнегелік деңгейі мен оның ой-өрісін арттыру, жоғары білімді маман иелерін қазіргі заман талабына сай дайындау.

Жоғары білім - маманға білім, іскерлік және дағды ғана беріп қоймайды, ол жеке тұлға қалыптастырады. Бүгінгі күнгі педагогика ғылымының көкейкесті мәселелері - әлемдік білім беру кеңістігіне сай бейімдеп білім алу, кәсіби қалыптастырудың сапасын жақсарту, біліммен қамтамасыз етудің ғылыми әдістемелік жүйесін түбегейлі жаңарту, оқытудың әдістері мен ұйымдастыру түрлерін өзгерту, педагогикалық ғылымдарды ұйымдастыруды қайта құру, ондағы алдыңғы қатарлы оқу-тәрбие тәжірибелері мен қазіргі қоғамның сұраныстарының алшақтығын жою, білімдегі жаңашылдықты саралау, білімді жетілдіру үдерісіндегі үздіксіздікті қамтамасыз етуде оның ролін арттыру. Келер ұрпаққа қоғам талабына сай тәрбие мен білім беруде оқытушылардың инновациялық іс-әрекетінің

ғылыми-педагогикалық негіздерін меңгеруі — маңызды мәселелердің бірі. Бүгінгі мақсат — әрбір студентке түбегейлі білім мен мәдениеттің негіздерін беру және олардың жан-жақты дамуына қолайлы жағдай жасау. «Инновация» ұғымын анықтайтын нақтылы анықтама әлі де жасала қойған жоқ. Ш. Таубаева мен Қ.Құдайбергенованың берген анықтамасына сүйенсек «инновация» — бұл нақты қойылған мақсатқа жетуде ойға алынған жаңа нәтиже. Нақты мақсат дегеніміз не? Нақты мақсатқа қандай әдіс-тәсілдердің көмегімен жетуге болады? Оқу мақсатының жүйесінде берілген мақсаттың негізгі категорияларын пайдалана отырып, педагог өз еңбектерінің нәтижесі туралы ақпарат алуға мүмкіндік алады. Демек, мақсат пен нәтиже - жаңалыққа бет бұрудың кілті [1]. Инновациялық үрдістің негізі — жаңалықтарды қалыптастыру, қолдану, жүзеге асырудың тұтастық қызметі. Кез келген жаңа әдіс жекелік, сондай-ақ уақытша жоспарға жатады. Бұл яғни, бір оқытушы үшін табылған жаңа әдіс, жаңалық басқа оқытушы үшін өтілген материал тәрізді. Инновация білім деңгейінің көтерілуіне жағдай туғызады. Кейінгі кезеңде ғалымдар өз зерттеулерінде оқу-тәрбие ісіне жаңалықтарды енгізіп, тарату мәселесін қарастырады. Мемлекеттік білім стандарты деңгейінде оқыту үрдісін ұйымдастыру жаңа педагогикалық технологияны ендіруді міндеттейді. Ал жаңа педагогикалық технологияның түрі, қолдану ерекшелігі, одан туындайтын ділгір мәселелер бүгінгі таңда әлі нақтыланып белгілі бір жүйеге түспеген дүние [2]. Қазіргі оқу орындары мен педагогикалық ұжымдар ұсынылып отырған көпнұсқалыққа байланысты өздерінің қалауына сәйкес кез келген үлгі бойынша қызмет етуіне мүмкіндік алды. Бұл бағытта білім берудің әр түрлі нұсқадағы мазмұны, құрылымы, ғылымға және тәжірибеге негізделген жаңа идеялар, жаңа технологиялар бар. Сондықтан әр түрлі оқыту технологияларын оқу мазмұны мен студенттердің жас және психологиялық ерекшеліктеріне орай таңдап, тәжірибеде сынап қараудың маңызы зор. Қазіргі білім беру саласындағы оқытудың озық технологияларын меңгермейінше сауатты, жан-жақты маман болу мүмкін емес. Жаңа технологияны меңгеру оқытушының интеллектуалдық, кәсіптік, адамгершілік, рухани, азаматтық және басқа да көптеген адами келбетінің қалыптасуына игі әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып, оқу-тәрбие үрдісін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі. Жаңа педагогикалық технологиялар студенттің шығармашылық қабілеттерін арттыруға өз үлесін қосады. Жаңа технологияны қолдану төмендегідей кезеңдер арқылы іске асады:

I кезең — оқып үйрену; II кезең — меңгеру; III кезең — өмірге ендіру; IV кезең — дамыту. Жаңа технологиямен жұмыс істеу үшін төмендегідей алғы шарттар қажет: оқу үрдісін интенсификациялауды жаппай қолға алу; студенттердің сабақтастылығын болдырмау шараларын кешенді түрде қарастыру. Оның ғылыми-әдістемелік, оқыту-әдістемелік, ұйымдастырушылық себептеріне үнемі талдау жасап, назарда ұстау, жаңа буын оқулықтарының мазмұнын зерттеп білу, пәндік білім стандартымен жете танысу, білімді деңгейлеп беру технологиясын игеру арқылы студентке білімді мемлекеттік стандарт деңгейінде игертуге қол жеткізу, оқыту үрдісін ізгілендіру мен демократияландыруды үнемі басшылыққа алу. Өйткені оқыту - тәрбиенің негізі. Жаңа технологиялардың педагогикалық негізгі қағидалары: балаға ізгілік тұрғысынан қарау; оқыту мен тәрбиенің бірлігі; баланың танымдық қабілетін қалыптастыру және дамыту; баланың өз бетімен әрекеттену әдістерін меңгерту; баланың танымдылық және шығармашылық икемділігін дамыту; әр студентті оның қабілеті мен мүмкіндік деңгейіне орай оқыту; барлық студенттердің дамуы үшін жүйелі жұмыс істеу; оқу үрдісін студенттің сезінуі [3]. Білім беру қоғамдық әрекет ретінде қоғамда өзгеріс ізін қалдырады. Білім беру жүйесінің даму деңгейі қоғамдық дамудың белгілі дәрежесінің нәтижесі немесе салдары деп айтуға болады. Дегенмен, кері байланыс та бар. Білім беру жүйесінің өзі қоғам мен оның дамуына ықпал етеді. Ол қоғамдық дамуды тездетуі немесе тежеуі мүмкін. Осы тұрғысынан қарайтын болсақ, білім берудегі бетбұрыс қоғамның болашақ дамуының тек қана салдары болып қоймай, қажетті шарттары да болып табылады [4]. Әрине, педагогикалық инновацияның бір бөлігі ғана тек белгілі қоғамдық қатынастарда нақты

ақиқат дүниеге айналады. Педагогтердің идеясы, ойлап шығарулары мен ашулары сияқты кез келген инновациялық қызметінің нәтижесі ЖОО мен педагогика ғылымының прогрессивті дамуына ықпал етуі керек. Бұл қызметті күнделікті тіршілік әрекеті мен психологиялық және тағы да басқа стресс сияқты нәрселерден құтқарып, шығармашылық ой заңдылығы бойынша және ғылымның өзіне тән дамуының кең өріс алуына мүмкіндік беруі керек [5]. Білім берудегі жаңалық пен қоғамдағы жаңалық бір ғана мақсатты көздейді, олар даму мен прогрестің қабілетін арттыруы қажет. Студенттермен жұмыс істеудің жаңа үлгілері мен тәсілдерін енгізу және қабылдау біздің ЖООның үздіксіз мұқтаждықтарынан туындайды. Сондықтан біз білім беруді демократияландыру мен ізгілендіруді үздіксіз жүріп, дамып отыратын қоғамдық үрдіс ретінде түсінеміз және ол инновацияға қысқа мерзімді, өткінші ғана құбылыс деп қарамайды. Білім беру жүйесінде инновацияны енгізу, қабылдау мен жетілдірудегі тоқтаусыз үрдіс ретінде, күнделікті білім беру қызметінің бөлігі ретінде қарауды талап етеді [6]. Кең ауқымда инновациялық қозғалыс — қайта құру үшін қажетті құбылыс. Оның өмірде болуы қайта құруды жасаудың негізгі әлеуметтік шарты ретінде көрінеді. Бұндай қозғалыс қайта құруды жнзеге асырудың маңызды шарты ғана емес, оған дайындық құралы болып та табылады [7].

Білім берудің мақсаты, оның ұйымдастырушылық құрылымы, технологиялық жағынан жабдықталуын, оқыту әдістемесі қоғамның әлеуметтік сұранысынан туындайды. Бұған дейін білім беру үрдісінің негізгі бөліктері: Мақсат → мазмұн → форма → әдіс → оқыту көрнекілігі болса, бнғінде жаңа технология бойынша оқып үйрену → меңгеру өмірге ендіру → дамыту болып өзгерген. Студенттердің танымдық ой белсенділігін қалыптастыруда ойын сабақтарын өткізу студентті өз бетінше ізденуге, ойлау қабілетін арттыруға, тапқырлыққа баулиды. Сондықтан студенттер сұрақтар мен сөзжұмбақтарды шешу үшін өтілген материалды үнемі кайталап отыруды әдетке айналдырады. Студенттің сабаққа деген ынтасы артып, олардың шығармашылық ой өрістерін, түсінік-танымдарын еселеп, арттыра тнседі. Ең бастысы ойындар студенттердің көңілін өз бетінше ізденушілікке аударып, қабілетін арттырады. Ойынның әлеуметтік бейнесін зерттеуші белгілі психолог Д.Б.Элькониннің сөзімен айтсақ: «Ойын — ол адамдардың арасындағы әлеуметтік ара-қатынас, практикалық білімдері және қызметі». Сабаққа дайындық барысында студенттер әр түрлі газет-журналдарды, көмекші құралдар мен анықтама кітаптарды пайдаланады, яғни бір сөзбен айтқанда студенттердің өз бетінше шығармашылық ізденіспен жұмыс жасау қабілетін арттырады [8]. Жаңа технология жнйесінде проблемалық, іскерлік ойын арқылы оқытудың маңызы зор. Мұндай сабақтар студенттердің логикалық ойлау қабілетін дамытады, пәнге деген қызығушылығын арттырады, өмірде кездесетін түрлі қиындықтарды жеңуге тәрбиелейді. Іскерлік ойын сабақтарын өткізу технологиясы 3 кезеңнен тұрады.

- I кезең. Дайындық (рольдерді бөліп беру, студентті топтарға бөлу, проблемаларын алдын ала таныстыру, қажетті материалдарды жинау)

- II кезең. Ойын кезеңі (студенттер жасаған хабарламаларды тыңдау, пікірталас жасау, қабылданатын шешімді талқылау және оны бақылау, талқыланған шешімді қабылдау) •

- III кезең. Қорытындылау (проблеманы шешудің тиімді жолдары іздестіру) Іскерлік ойындарының дидактикалық, тәрбиелік, дамытушылық (әлеуметтендірушілік) маңызы зор [9].

Оқыту үрдісі кезінде сабақтағы басты тұлға білім беретін оқытушы емес, осы білімді қызыға қабылдауға дайын студенттің болуы. Білім беру саласындағы қазіргі оңды өзгерістер әрбір оқытушыдан өз ісіне мұқияттылықты талап етеді. Білікті маман болу үшін көп ізденіс керек екені даусыз. Бұл технологияның ерекшелігі – студенттің танымдық белсенділігін, ізденімпаздығын қалыптастыра білу. Оқыту үрдісін жаңаша ұйымдастыру оқытушының студенттің өзін-өзі дамытуына қолайлы жағдай жасай отырып, оның шығармашылығының өздігінен іс-әрекет ету даралық қабілеттерінің

артуына себін тигізеді. Мұндай жаңа технологияларды пайдаланып оқыту барысында оқытушыға қойылатын негізгі талап студенттің берген жауабын түзету, берілген тапсырманы орындау жолдарын көрсету, студентке өз ойын рет-ретімен толық жеткізуді үйрету болып табылады. Сонымен қатар сабақ барысында техникалық жабдықтарға, көрнекіліктерге жүгіну оқытушыға уақытты үнемдеуге, аз уақыттың ішінде бірнеше студенттің білімін бағалауға, бағдарламадағы материалды қай дәрежеде меңгергенін айқындауға мүмкіндік береді, бұл студенттің білім деңгейін қадағалаудың ең тиімді тәсілі. Себебі, студенттің білімін тексеру, оның мүмкіндіктерін айқындау – оқыту кезеңінің ең маңызды бөлігі. Инновациялық білім беру үдерістерін басқаруды кәсіби қалыптастырудың тиімділігін бағалау критерийлеріне инновациялық білім беру үдерісінің шынайылығы, жнзеге асырылғыштығы (ресурстық қамтамасыз етілу деңгейі), басқарылғыштығы, инновациялық деңгейі, гуманитарлығы, өңделгендігі және таралу мүмкіндігі жатады. Сондықтан, жоғары оқу орындарындағы инновациялық білім беру үдерістерін басқаруды кәсіби қалыптастыру мәселелері келешекте жан-жақты зерттеуді қажет ететін өзекті мәселе екендігін айтуымыз орынды болмақ. Қорыта келгенде, жаңалық элементтері білімнің жоғары сапасын қамтамасыз етуге бағытталған жоғары оқу орындарындағы инновациялық білім беруді кәсіби қалыптастыру жолдарының маңызы өте зор деп айтуға толық негіз бар.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбеу Н. «Қазақстан — 2030» Барлық қазақстандықтардың өсіп өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы, Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. Алматы: Білім, 1997ж, 176 бет. [1]
2. Демеуова Ләззат. Ғаламдық ойлауға бейімдеу. «Қазақстан мектебі» №12 Алматы, 2003- 3 бет. [2]
3. Жошыбаева Гүлнар. Ұлттық мектеп — ел еңсесі. «Қазақстан мектебі», №12, 2003-13 бет. [3]
4. Қоянбаева Сәуле. Танымдық қызығуды белсендіру. «Қазақстан мектебі» №6, 2003. [4]
5. Кобдикова Ж. У. Педагогическая технология уровневой дифференциации обучения в средней школе // Алматы, 2000. [5]
6. Границкая А. С. Научить думать и действовать. Адаптивная система обучения в школе. Просвещение, 1991. [6]
7. Дамитов Б. К., Фредман Л.М. Физические задачи и методы их решения. Алматы, Мектеп, 1987, 160-б. [7]
8. Пидкасистый П. И. Самостоятельная деятельность школьника в обучении. Москва, 1980. [8]
9. Демеуова Ләззат. Ғаламдық ойлауға бейімдеу. «Қазақстан мектебі» №12 Алматы, 2003- 3 бет. [9]

3-СЕКЦИЯ

ҒЫЛЫМ МЕН БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ИННОВАЦИЯСЫ/ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ ИННОВАЦИЙ В СИСТЕМЕ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ

Абдувалова А.Д., Абдувалова Н.Д., Сейдіқапар Д. ДЕРЕКТЕРДІ ӨНДЕУДЕ DATA MINING ӘДІСІМЕН ОҚИТУДЫҢ КОМПЬЮТЕРЛІК ТЕХНОЛОГИЯСЫ	2
Арысбаева А.С. МЕКТЕПШІЛІК БАҚЫЛАУДЫҢ МӘНІ МЕН МАЗМҰНЫ	6
Асилина Ж.Б., Жақсылық Ж. Ж. БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ АБАЙ ДӘСТҮРІ	11
Асилина Ш. Б., Орозбекқызы А. ЛАТЫН ГРАФИКАСЫНА НЕГІЗДЕЛГЕН ҚАЗАҚ ӘЛПБИІ	15
Джанабердиев Б.С. МЕКТЕПТЕГІ МУЗЫКА САБАҒЫН ОҚИТУ ӘДІСТЕМЕСІ.....	18
Джекенов Е.С., Амреева Ж.Ж. ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕРДІҢ, ЖОҒАРЫ ЖӘНЕ АРНАУЛЫ ОРТА ОҚУ ОРЫНДАРЫНЫҢ ОҚУ БАҒДАРЛАМАЛАРЫНДАҒЫ ЖЕҢІЛ АТЛЕТИКА.....	21
Жанабердиева Р.К. БАСТАУЫШ СЫНЫПТЫҢ ОҚУ ПРОЦЕСІНДЕ ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ӘДІСТЕРДІ ҚОЛДАНУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ.....	24
Жолшыбек А.А. ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА БЕЙІНДІК ОҚИТУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ.....	29
Игиликова Э.С., Сарсенбаева М.Б. ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚИТУДЫҢ ТИІМДІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ	34
Киркимова А.Т., Болатқанова С.Қ. ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ МАЗМҰНЫ МЕН SMART ТЕХНОЛОГИЯСЫ	37
Куандикова К.Т., Бекбергенова М. Н. МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	41
Құрманбекова А.Т., Архабаева Г.Е. ЖАЗЫЛЫМ ДАҒДЫСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ, ПЕДАГОГИКАЛЫҚ, ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	44
Караева А.Д., Жиенбаева А. С. АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ДАМУ КЕЗЕҢДЕРІ	46
Осмоналиев Н. Т., Танаев Қ.Т. ҚАЗІРГІ ҚОҒАМ ӨМІРІНДЕГІ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ МЕН СПОРТТЫҢ РӨЛІ	50
Айтуов М.О., Танаев Қ. Т. ВОЛЕЙБОЛШЫЛАРДЫ ОҚИТУ МЕН ЖАТТЫҒУДАҒЫ ТРЕНАЖЕРЛАРДЫҢ МАҢЫЗЫ.....	53
Танаев Қ. Т., Байдалиев Е.Б. ШАҒЫ СПОРТЫНДАҒЫ ДАЙЫНДЫҚ ЖҮЙЕСІНІҢ ПРИНЦИПТЕРІ МЕН ЗАҢДЫЛЫҚТАРЫ	56
Қадірова Е. Б., Момбекова С. Б.	

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТАРДЫҢ КӘСІБИ САНАСЫН АРТТЫРУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ	58
Момбекова С.Б., Аманғали Ғ. ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР.	62
Молдатаева С.Е., Молдатаев М.Е. МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ҮЙЛЕСТІРУ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМЫТУ ӘДІСТЕРІ	65
Науатов С.К., Тустикбаев Н. А., Урстемов Е. Б. ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ ТЕОРИЯСЫ МЕН ӘДІСТЕМЕСІНІҢ ҚАЙНАР КӨЗДЕРІ	68
Нургабылов Б.А., Тұрғанов Б.А. АДАМ ӨМІРІНДЕ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ МЕН СПОРТТЫҢ МАҢЫЗЫ	71
Нұртаева А.Ж., Қайырбек А. Қ. ЕСЕПТЕР ШЕШУДІҢ ЖАЛПЫ ӘДІСТЕРІН ОҚЫТУ	74
С.Б. Таштекеев ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ ПО РАЗВИТИЮ ПОТЕНЦИАЛА ДЕТСКО-ЮНОШЕСКОЙ СПОРТИВНОЙ ШКОЛЫ ПО ШАХМАТАМ	78
Баяманов С. Е., Урстемов Е. Б. СПОРТ МЕНЕДЖМЕНТІНІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ	84
Касымова С. Б., Сарсенов Ж. Б. ОРТА ҚАШЫҚТЫҚҚА ЖҮГІРУДЕГІ ӘЙЕЛДЕРДІ ДАЯРЛАУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	87
Уразова Г. М., Касымова А.Д. БЕГ КАК СРЕДСТВО ПОДДЕРЖАНИЯ ФУНКЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ ОРГАНИЗМА	89
Турсынбекова Ж.К., Шилибаев Н.А. ОРТА МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТЕХНИКАЛЫҚ ДАЙЫНДЫҒЫНЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	92
Таукебаева К.С., Шокалакова С.Б., Кемелбекова А.А. КӨРКЕМ ЕҢБЕК САБАҚТАРЫНДА БАЛАЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІН ДАМЫТУДЫҢ ЖОБАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ.....	95
Уразова Г. М., Бекбергенова М.Н. ЖАРЫС ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ СПОРТШЫНЫҢ ӘРЕКЕТІ МЕН МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫН БАСҚАРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯСЫ	101
Есмақ Д.Е., Өтеген Р.К. ЖАТТЫҚТЫРУШЫНЫҢ СПОРТШЫЛАРМЕН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІН АНЫҚТАЙТЫН ФАКТОРЛАР	106
Стыбаева А. М., Байменова Г.Н. XV-XVIII ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТТІГІ	108
Адамбекова К.Ш. БИОЛОГИЯ САБАҒЫНДА ДЕҢГЕЙЛЕП ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ	112
Фатикова Н. А.,Таджикова А.Д. ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ИННОВАЦИЯЛАРДЫ ОҚУ-ТӘРБИЕ ҮРДСІНЕ ҚОЛДАНУЫ	116

Абдикулов М. Ж., Ахметов Н. А. БІЛІМ БЕРУДЕ СТУДЕНТТЕРДІҢ ДЕНСАУЛЫҒЫН НЫҒАЙТУДЫҢ ҚҰРАЛДАРЫ МЕН ӘДІСТЕРІ	120
Түменбаева Р.Н., Мамырбаева Г. Ж. БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ	123
Успанова Г.К. ГЕОГРАФИЯ САБАҒЫНДА ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ	126
Шалов А.О. ВОЛЕЙБОЛДАҒЫ СПОРТТЫҚ ЖАТТЫҒУЛАРДЫҢ ЗАҢДЫЛЫҚТАРЫ	131
Шокалакова С., Таукебаева К. ОҚУШЫЛАРҒА ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕ ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫНЫҢ МАҢЫЗЫ	134
Сарсембаева М.С., Елемес А. ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШЕБЕРЛІК – БАЛАЛАРДЫ ОҚЫТУ МЕН ТӘРБИЕЛЕУ ӨНЕРІ.	138
Шокалакова С. Б., Ағабек А.О. ҚАЗАҚТЫҢ ОЮ-ӨРНЕКТЕРІНІҢ ЗАМАНАУИ ҰЛТТЫҚ БҰЙЫМДАРДА ҚОЛДАНУ МӘНІ	140
Пірәлі Ф. Е., Тұрсынбай Н. Ж. БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ПЕДАГОГИКА, ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ	145
Ажибаева Р. Е., Унгарова А.К. АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫНЫҢ АҒАРТУШЫЛЫҚ ШЫҒАРМАЛАРЫ	149
Хайрат Э., Кенес А.С., Құдайбергенова Д.Д. ЗАМАНАУИ АҒЫЛШЫН ТІЛІ ПЕДАГОГІ ЖҰМЫСЫНЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ...	153
Пертаева Э.Қ., Беркенова Р.А. ТЕМІРБЕК ҚОЖАКЕЕВ – ҰСТАЗ, ЖУРНАЛИСТ-ҒАЛЫМ, ӘДЕБИЕТТАНУШЫ	156
Белботаев А.Б., Кадирғалиева А.Т. ҚАЗАҚТЫҢ ДӘСТҮРЛІ ФИЛОСОФИЯСЫ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК- МӘДЕНИ АЛҒЫШАРТТАРЫ	160
Танаев Қ.Т. ЕЛІМІЗДЕГІ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖӘНЕ СПОРТ МАМАНДЫҒЫНЫҢ ОҚЫТУШЫЛАР ҚЫЗМЕТІН ЖАҢҒЫРТУ	165
Амирова Л.Д. APPLICATION OF NEW METHODS AND INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE MODERN EDUCATIONAL PROCESS IN ENGLISH LESSONS	168
Таштекеев С.Б. ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ ПО РАЗВИТИЮ ПОТЕНЦИАЛА ДЕТСКО-ЮНОШЕСКОЙ СПОРТИВНОЙ ШКОЛЫ ПО ШАХМАТАМ	172
Карибаева А.У. ТҮРКІ ТІЛДЕРІНДЕГІ ТЕРМИНДЕРДІҢ ФОНЕТИКАЛЫҚ ЖҮЙЕСІ.....	178
Сулайманова Р.Т., Алымкулова Н.А. ПОДГОТОВКА СОВРЕМЕННОГО УЧИТЕЛЯ К РАЗВИТИЮ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ УЧАЩИХСЯ.....	182
Асемов М.С.	

МЕКТЕПТЕГІ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖӘНЕ СПОРТЫҚ ІС ШАРАЛАРЫДЫҢ МАҢЫЗЫ РЕЗЮМЕ	191
Көпбаева М.Р.	
Ш.АЙТМАТОВТЫҢ ТУЫНДЫЛАРЫН АУДАРУДАҒЫ МӘСЕЛЕЛЕР.....	195
Қарқабаета П. П.	
ҮЗДІКСІЗ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ РЕФОРМАНЫҢ БАСТЫ БАҒЫТТАРЫ.....	199
Ақынова Г.О., Уразынбет Ж., Қасым Ш.	
БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ҚОЛДАНУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ.....	202
Оскенбаев К.А.	
ОҚУШЫЛАРДЫҢ БІЛІМІН ЖЕТІЛДІРЕТІН ОНЛАЙН ОҚЫТУ ПЛАТФОРМАЛАРЫ	207
Мамикова У.О., Исаметова А. Т.,Тұрсынбек Ә.С.	
ЖАҢАДАН ҚОЛДАНЫСҚА ЕНЕТІН БІЛІМ БЕРУДЕГІ БОЛАШАҚ МАМАНДЫҚТАР	210
Ботабаева А.Е., Мамикова У. О., Есімханқызы А.	
ЖАҢА КӘСІПТЕР МЕН ҚҰЗЫРЕТТЕР АТЛАСЫ	213
Шантаева Г. А., Алиева А. У.	
ОҚУШЫЛАРҒА ҰЛТТЫҚ КИІМНІҢ ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТАБИҒАТЫМЕН «КӨРКЕМ ЕҢБЕК» ПӘНІ НЕГІЗІНДЕ ТАНЫСТЫРУ	217
Нұрбеков Т. Б.	
ЕРТЕГІДЕГІ ӘЛЕМНІҢ ТІЛДІК БЕЙНЕСІН АЙҚЫНДАУДАҒЫ СӨЗ ТАПТАРЫНЫҢ МАҢЫЗЫ.....	221
Султанбекова А.К., Малдыбекова Н.Қ.	
РАЗНОВИДНОСТИ ПОРТРЕТА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ	226
Таукебаева Т. Ж., Оразалиева А.А.	
ТІГІН ІСІ ЖӘНЕ ҚОЛДАНБАЛЫ ӨНЕР БАҒДАРЛАМАСЫН ЖАСАУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ.....	229
Kubeyeva Sabina Orynbekovna	
EXPLORING THE IMPACT OF TEACHING STYLES ON STUDENT MOTIVATION AND ENGAGEMENT.....	234
Алметов Н.Ш., Кулабекова Г.К.	
ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ДӘСТҮРЛІ ҰЛ ТӘРБИЕСІ ЖҮЙЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	237
Кушеров Н.М., Сманова У.К.	
БАСТАУЫШ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНА КӨРКЕМ ӨНЕР САБАҒЫН ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІН ЖЕТІЛДІРУГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ДИДАКТИКАЛЫҚ ТАЛАПТАР.....	241
Кушеров Н.М., Рзатай А.Қ.	
ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ҰЛЫ ПЕДАГОГЫ МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВТЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ОЙ-ПІКІРЛЕРІНДЕГІ ОҚУШЫ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕСІ	244
Елубаева Р.С., Абаева А.К.	
ОТБАСЫ ТӘРБИЕСІНДЕ ӘЙЕЛ-АНАНЫҢ АЛАР ОРНЫ.....	247
Елубаева Р.С., Ажибаева Р.Е.	
ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ НЕГІЗІНДЕ ТҰЛҒАНЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	251

Елубаева Р.С., Фатикова Н.А. ЖАҢА ӨЛШЕМДІК ӘДІСТЕМЕЛІК ЖҮЙЕЛЕРДІ БАҒАЛАУ ПРОЦЕСІНДЕ ҚОЛДАНУ	254
Тажибаева А., Амантай З.Ғ., Усманов И.М. ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІҢ ЗЕРТТЕЛУ ЖАЙЫ	257
Махамбеткеримова И.Б., Сулейменов О.П., Сейтмахан Г. БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ БОЙЫНДА ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ НЕГІЗДЕУ	261
Арын О., Жайлау К., Какешова А.Ж. БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	264
Нияқұл А., Кенжеғараұлы Н., Наурызбаева А.А. БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТАРДЫҢ КӘСІБИ БІЛІКТІЛІГІН ЖЕТІЛДІРУ	268
Естилеуова Н.Т., Елтайұлы Т., Балтабай С.С. БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ БОЙЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ БЕЙІМДЕЛУ	271
Баржиков Р.А., Абдубеков А. БАЛАЛАРДЫ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНЕ БАУЛУ АРҚЫЛЫ КЕШЕНДІ ТӘРБИЕ БЕРУ	275
Сабырбек Р., Сабит Г., Сатқанбаева М. ҚИЫН МІНЕЗДІ БАЛАЛАРМЕН ЖҰМЫС ЖҮРГІЗУДІҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ	279
Курманбекова А.С. ДУАЛЬДЫ ОҚИТУ ЖҮЙЕСІНІҢ БОЛАШАҚ МАМАНДАР ДАЯРЛАУДАҒЫ МАҢЫЗЫ МЕН ТИІМДІЛІГІ.....	283
Пірәлі Ф.Е., Қиятбаева А.Ә. ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ӨЛШЕМДЕРІ	286
Пірәлі Ф.Е., Әшім Н.Қ. ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР БІЛІМ САПАСЫН АРТТЫРУДЫҢ БАСТЫ ҚҰРАЛЫ	291
Пірәлі Ф.Е., Үрпек С. ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ САБАҚТА ПАЙДАЛАНУДА МҰҒАЛІМ – НЕГІЗГІ ТҰЛҒА	295
Пірәлі Ф.Е., Пірәлі Н.Е. ЗАМАНАУИ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫ КЕҢІСТІГІНДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ АҚПАРАТТЫҚ БІЛІМ БЕРУ ДЕҢГЕЙЛЕРІ	299

**«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯ – АЙМАҚТЫ ДАМУДЫҢ ДРАЙВЕРЛЕРІ» АТТЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ- ТӘЖІРИБЕЛІК КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
ЕҢБЕКТЕР ЖИНАҒЫ
12 сәуір, 2024 ж.**

**СБОРНИК ТРУДОВ
МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
«НАУКА И ИННОВАЦИЯ – ДРАЙВЕРЫ РАЗВИТИЯ РЕГИОНА»
12 апреля, 2024г.**

**COLLECTION OF WORKS OF INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
« SCIENCE AND INNOVATION- DRIVERS OF REGIONAL DEVELOPMENT»
April 12, 2024**

**Конференция материалдар жинағында жарияланған мақалалардың стиліне, мазмұнына,
грамматикалық қателеріне редакциялық алқа мүшелері жауап бермейді, жауапкершілік мақала
авторларына жүктеледі**

**Сверстано и отпечатано с авторских оригиналов
Ответственность за научное содержание и грамматические ошибки несут авторы**

**Есепті б.т. 19,3 Шартты б.т. 18,3
Қағазы офсеттік
Офсеттік басылым. Таралымы 100 дана
Тапсырыс №**

**ХТИИ баспаханасы,
080000, Тараз қ., Жамбыл даңғылы, 75А**